

B/1576

Béla

HADTÖRTÉNELMI KÖZLEMÉNYEK.

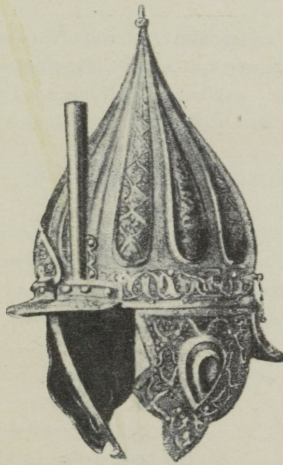
ÉVNEGYEDES FOLYÓIRAT
A MAGYAR HADI TÖRTÉNETÍRÁS FEJLESZTÉSÉRE.

A M. T. AKADÉMIA HADTÖRTÉNELMI BIZOTTSÁGÁNAK MEGBIZÁSÁBÓL

SZERKESZTI

PILCH JENŐ

M. KIR. HONVÉDALEZREDES.



1916. TIZENHETEDIK ÉVFOLYAM.
(XVII. KÖTET.)

KIADJA A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA.

BUDAPEST.

1916.





HADTÖRTÉNELMI
KÖZLEMÉNYEK

ÉVNEGYEDES FOLYÓIRAT

A MAGYAR HADI TÖRTÉNETÍRÁS FEJLESZTÉSÉRE.

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
HADTÖRTÉNELMI BIZOTTSÁGÁNAK MEGBIZÁSÁBÓL

SZERKESZTI

PILCH JENŐ

M. K. HONVÉDALEZREDES

Budapest, VIII., Ludoviceum-u. 4.

1–2. füzet.

KIADJA A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA.

*A Magyar Tudományos Akadémia 1910. évben a magyar hadi történelem művelésére felállította kebelében a hadtörténelmi bizottságot, mely a m. kir. honvédelmi kormány által is támogatva, első feladatának tartotta újból megindítani az 1898 óta szünetelő **Hadtörténelmi Közlemények**-et.*

E folyóirat előző évfolyamainak gazdag tartalmával hazai történetírásunkban új irányt jelölt meg, hézagot töltött be, hozzájárult tisztikarunk tudományos képzéséhez és a szakkörökön kívül a közönségben is felkeltötte és megnövelte a magyar hadtörténelem iránti érdeklődést.

Újabb erőktől is támogatva, újabb kutatások eredményeitől lelkesítve igyekszik folyóiratunk nemzeti nagy harcaink széleskörű ismeretére vezetni. A magyar hadi történetírás ápolását és fejlesztését, különösen pedig a hadtörténelem iránti érdeklődés ébren tartását czélozván, eredeti forrástanulmányokon alapuló hadtörténelmi tárgyú értekezéseket s más a hadtörténelemre vonatkozó kútfőket ismertet, hadtörténelmi eseményeknek, eredeti kútforrások alapján készült történelmi, vagy már ismert és nyomtatott források tanulmányozásán alapuló katonai szakszerű földolgozásait s ide vonatkozó tanulmányokat közöl. Nagy súlyt helyez tárgyi hadtörténelmi emlékeinkre, ismertet és közöl tanulmányokat és leírásokat várainkról, régi hadfelszerelésünkről és csataképekről. Arra törekszik, hogy a kétségtelen hiteles adatok gondos földolgozásban, nem csupán a szakférfiak, hanem a nagyközönség által is élvezhető vonzó előadásban közöltessenek.

Hogy folyóiratunk e feladatát sikeresen megoldhassa, hogy az önálló magyar katonai irodalom megalapozásában részt vegyen, a bizottság a legjelesebb történészek és magyar katonai írók közreműködését biztosította, kik lelkesedve veszik fel a tollat, hogy a magyar nemzet hadtörténelmének létesítéséhez munkálataikkal hozzájáruljanak. A közönséget pedig arra kéri, hogy a vállalat pártolása által őt törekvéseiben támogassa, dicső és diadalmas harcok, de szenvedésekben is egyaránt gazdag hadi múltunk emléke hadd menjen át a nemzet köztudatába, hadd merítsen abból okulást és erőt a jövő küzdelmeire, — mert hiszen a multon épül fel minden jövőendő.

A folyóirat évenként január, április, július és október havában jelenik meg, összesen 40—50 nyomtatott lnyvi terjedelemben.

A folyóirat egy évfolyamának előfizetési ára 10 korona.

A cs. és k. közös hadsereg, valamint a m. k. honvédség zászlósi, tisztjei és tisztviselői 5 K kedvezményesen aron kapják a folyóirat egy-egy évfolyamát.

Az előfizetési pénzek, nemkülönbén a reclamatiók a Szerkesztőhöz (VIII., Ludoviceum-utca 4. sz.) küldendőek, illetőleg intézendők.

Báró Forster Gyula

Dr. Szendrei János

bizottsági elnök.

bizottsági előadó.

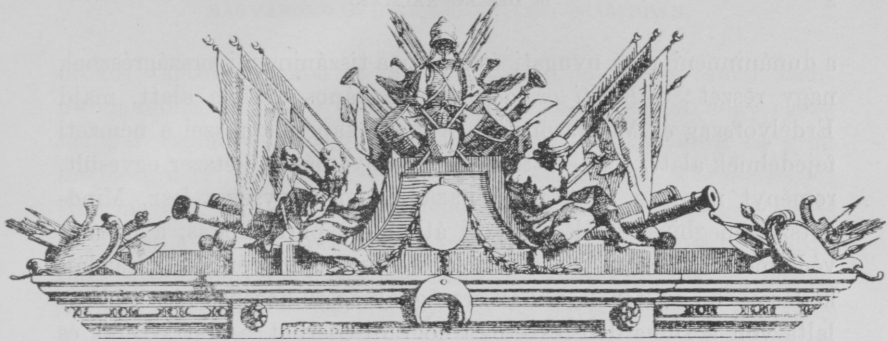
Lakásváltoztatások bejelentését kérjük.

TARTALOM.

	Lap
DEMKÓ KÁLMÁN dr. Magyarország hadi ereje a XVI. században..... 1,	312
DÉKÁNI KÁLMÁN dr. Nemesi felkelés számára megállapított egyenruhatervezet (1806.).....	205
A Hóra-lázadás a brudbányai pusztításának egykorú leírása	435
GYALOKAY JENŐ. A nagyszeceni hadosztály felbomlása 1849-ben	150
A biharvármegyei nemes insurrectió 1805-ben	438
HERCZOG JÓZSEF dr. Hadifoglyok munkára szorítása (1620.).....	423
A Budán és Pesten fogságban levő törökökről jegyzék (1686.)	434
KÁRFFY ÖDÖN dr. Levelek a török hódoltság korából (1559, 1660, 1669 és 1684)	192
Tollkötő Albert, a szatmári hős (1562)	222
Adalék az 1601-iki hadi eseményekhez	225
Kászon basa levele Miskolcz városához (1663)	232
Jelentés Báthory Zsigmond vereségéről a Meszes-hegyen (1601)	446
Hamzabek János levele a jolsvai és rátkai bírónak (16. század)	451
Egervár leltára (1558)	452
KEMÉNY LAJOS. Egy-hadi bírói ítélet 1662-ből.....	197
A nemes és vitézlő sereg törvényszék multjából.....	198
Ónodi János levele Győri Ferenczhez (1706)	201
Bornemissza levele Diák Imréhez (1708).....	202
Adalékok Rákóczi Ferencz katonaságához (1710)	203
LAKATOS DÉNES. A székesfehérvári Sóstó és Sárrét multjából.....	408
MÁRKI SÁNDOR dr. Adalékok a szabadságharc történetéhez	387
MÉRÉNYI LAJOS dr. Ibrahim pasa levele a kassai főkapitányhoz (1632) ..	195
Kassa tüzéségi felszerelése 1640-ből	423
OLCHVÁRY ÖDÖN. A Hóra-lázadás elfojtására vezényelt karhatalom magatartása	107
PELZ BÉLA dr. Hadifoglyok Magyarországon a hétéves háború folyamán 143	

	Lap
Beteg és sebesült katonák a magyar fürdőkben a XVIII. században	188
PILCH JENŐ. Levél Przemysl 1914. ostromáról	207
<i>Ismertetés:</i>	
Báró Dévay Pál altábornagy. Irta: Fest Aladár	219
A mi hőseink. Tisztjeink hőstettei a világháboruban (1914—1916)	220
SEBESTYÉN JÓZSEF. Adatok az 1664. évi Mura- és rábamelléki hadjárat és a vasvári béke történetéhez	37
Két I. Lipót korabeli rendelet a várőrségek garázdálkodása ellen (1669)	429
SZENDREI JÁNOS dr. A Khevenhülle-féle hadi utasítás	242, 456
<i>Ismertetés:</i>	
Ráhó és Tihany várak története stb. Irta: Soós Elemér	443
TÓTH ZOLTÁN dr. A magyar lovasság regulamentuma 1772	234, 453
A huszita eredetű szekérvár	265
WERTNER MÓR dr. Az 1291. évi magyar-osztrák hadjárat	349
A Magy. Tud. Akad. hadtörténelmi bizottságából	474
Kérelem	461, 476
Név- és tárgymutató	479





MAGYARORSZÁG HADI EREJE A XVI. SZÁZADBAN.

(Első közlemény.)

I. A hadsereg kiállítása és alkotó részei.



MŊIA a mohácsi vészben II. Lajos király elvesztett, Magyarország az egész XVI. századon át csaknem szakadatlan háborúknak színterévé lett. A trónviszályok Zápolya János és Habsburg I. Ferdinánd, majd ez és Zápolya János Zsigmond között, melyekbe Szulejman török szultán és utódai minden lépten-nyomon beavatkoztak, folytonosan arra kényszerítették a magyart, hogy fegyverben állva védje valódi vagy vélt igazát és hazáját a kereszténységnek akkor esküdt ellensége, a török ellen.

Maga Szulejman szultán öt nagy hadjáratot indított Magyarországra. Hazánk ellen tört-e ezekben vagy az akkori európai hatalmi viszonyok vezették őt? eldönteni itt nem lehet feladatunk. Tény az, hogy a Habsburgok hatalmi túlsúlyának megtörése volt legfőbb célja, és még szomorúbb tény az, hogy 1541-ben Buda elfoglalásával állandóan itt maradt a török és 1544-től kezdve megindul a török rendszeres hódítása, a melynek következtében az eddig két részre szakadt Magyarország három részre oszlott: *a királyi Magyarországra* a Habsburgok uralma alatt, magában foglalva a dunántúli országrésznek nyugati, határszéli megyéit,

a dunáninneni rész nyugati és északi, a tiszáninneni országrésznek nagy részét; a *Keleti ország* Zápolya János uralma alatt, majd Erdélyország és Magyarországnak hozzákapcsolt részei a nemzeti fejedelmek alatt. Ez a kettő a század folyamában kétszer egyesült, reményt nyújtva arra, hogy hazánk ismét egységes lesz. Mindkétszer meghiúsították ezt: ősi átkunk a pártoskodás, a hazánk védelmére behozott idegen zsoldosok és saját véreink garázdálkodásai, meg a török, aki az országnak egész középső részét elfoglalta volt a Duna déli részétől a nógrádi Cserhát, a Mátra-Bükk és a borsod-abaúji Cserhát hegyvidékek és körülbelül Somogy, Veszprém, Győr vármegyék nyugati határától keresztül a Dunán és Tiszán az egész nagy Magyar-Alföldet.

1526-tól 1606-ig mondhatni soha sem szünetelt hazánkban a harci zaj. Ha olykor létrejött az ellenkirályok közt meg a törökkel a hosszabb-rövidebb fegyverszünet vagy békekötés, azt csak annyiban lehet fegyverszünetnek vagy békének nevezni, amennyiben a hadviselő felek nem jártak ágyúkkal és várakat nem ostromoltak. Azt azonban, hogy a magyar király párthivei és a török nyugodtan maradjanak, hogy az idegen zsoldosok és a szabad hajdúk meg a magyar várőrségek, tábori katonák ne raboljanak, pusztítsanak és ne zsarolják a föld népét, no meg a magyar urakat is, — megakadályozni egyik hatalomnak sem állott érdekében, de ha érdekében lett volna is, nem volt hatalmában, mert mindig hiányzott a pénz.

Kizáróan a XVI-ik század hadseregével akarván itt foglalkozni, nem terjeszkedhetünk ki se az akkori politikai viszonyokra, se a pártkirályok egyikéhez másikához szító főurak felsorolására, se arra, hogy ezek hogyan szerezték össze akkor az óriási vagyontokat; de tárgyunkkal összefüggésben olykor ezekre is ki kell térnünk.

A XVI. században mondhatni teljesen felbomlott a régi állami és társadalmi rend és avval együtt a régi hadszervezet is. Névleg megmaradt ugyan a régi választó, nemzeti királyság a régi magyar alkotmányos szabadsággal; de tényleg a Habsburg családdal egy olyan uralkodó-ház került a trónra, amelyiknek örökös birtokai is voltak, amelyiknek tagjai a magyar korona mellett viselték a cseh sőt a német császári koronát is, amelyeknek tehát folytonos törekvésük volt Magyarországnak beolvasztása az

örökös tartományokba és ezekkel együtt a német-római szent birodalomba. Ennek a törekvésnek kifolyása volt az, hogy egyes magyar családok már a XVI. században örökös bárói és grófi méltóságokat kaptak. Ezelőtt is voltak nálunk «Comes»-ek és «Barones»-ek, de ezek csak személyhez kötött méltóságot jelentettek és azoknak viselői nem voltak, mint az újabbak, apáról-fióra átöröklődő német-római szent birodalmi grófok és bárók. Számos régi főúri — nagybirtokos, a mi egyet jelentett — családkunk kihalt. Birtokaikat a Habsburg királyok jóvoltából új, eddig jóformán ismeretlen közrendű, de bátor szívű és jó kardú nemesek és nem nemesek, hazaiak és idegenek kapták meg s ezek felemelkedve egy új, mindenre, még a régi alkotmányos szabadság megrontására is kapható főúri rendet alakítottak ki, a melyik már a XVI. század folyamán — körülbelül 1540-től kezdve — már az országgyűléseken is különválva tanácskozott a nemesi rendtől.

Nem lehet itt feladatunk ezeknek az átalakulásoknak, se az alkotmány sok és nagy sérelmeinek részletes fejtegetése; de meg kellett ezt, mint a XVI. század hadügyének fejlődésére döntő hatású tényezőt említenünk.

A XVI. századot megelőző időben hazánkban csak kétféle hadsereget ismertünk: a királyit és a nemzetit. A királyit alkották a királynak és a királyi főhivatalokat viselt uraknak úgynevezett hivatalos bandériumai, a melyekkel a király külföldön is viselhetett háborúkat. A nemzeti hadsereg a főpapok, a nagybirtokú nemesek bandériumaiból és a kisebb birtokú meg az egy telkes nemesekből alakult, akik a király személyes vezetése alatt mindig készen állottak — jobbágyaikkal együtt — az ország határainak minden ellenség betörése elleni védelmére.¹

Az 1498. évi decretum felsorolja mindazokat az egyházi és világi urakat, a kik bandériumokat kiállítani, illetve saját embe-reikkel katonáskodni tartoznak.² Ezek voltak:

¹ Legutóbb részletesen megállapította az Uladislai II. decr. I. sive maius anni 1492. art. 17—20.

² Decr. III. sive minus anni 1498. art. 20—22.

Esztergomi érsek 2 bandérium à 400 ember, ebből 400 gyalog,
400 könnyű fegyverzetű lovas, huszár =800.

	Bandérium	Ember	Gyalogos	Lovas
Kalocsai érsek.....	1	à 400	200	200 = 400
Egri püspök ...	2	« 400	400	400 = 800
Váradai «	1	« 400	200	200 = 400
Pécsi «	1	« 400	200	200 = 400
Erdélyi «	1	« 400	200	200 = 400
Zágrábi «	1	« 400	200	200 = 400
Győri «	—	—	—	200 = 200
Veszprémi «	—	—	—	200 = 200
Váczi «	—	—	—	200 = 200
Csanádi «	—	—	—	100 = 100
Szerémi «	—	—	—	50 = 50
Nyitrai «	—	—	—	50 = 50
Pécsváradai apát	—	—	—	200 = 200
Váradpetrii «	—	—	—	200 = 200
Szekszárdi «	—	—	—	100 = 100
Szentmártoni «	—	—	—	200 = 200
Lövöldi carthausi atyák	—	—	—	200 = 200
Auraniai perjel	1	—	200	200 = 400
Zobori apát	—	—	—	50 = 50
Esztergomi káptalan ..	—	—	—	200 = 200
Egri «	—	—	—	200 = 200
Erdélyi «	—	—	—	200 = 200
Pécsi «	—	—	—	200 = 200
Bácsi «	—	—	—	50 = 50
Székesfehérvári nagyprépost káptalanával és a kis préposttal				100 = 100
Titeli prépost	—	—	—	50 = 50
	Összesen		2000	4750=6750
A király bandériuma..	—	—	—	1000=1000
Erdélyi vajda	} hivata- losak	1 banderium	200	200= 400
Székelyek grófja		1 «	200	200= 400
Horvát bán		1 «	200	200= 400
Temesi comes		1 «	200	200= 400
	Összesen.....		2800	6550 =9350

A király az 1000 lovasból álló bandériumon kívül köteles volt még a végvárakban azoknak megvédése végett a királyi jövedelmekből őrséget tartani. Esetleges külső háborúra tehát a királynak mindössze 800 gyalogos és 1800 lovas ember állott rendelkezésére és a végváraknak saját költségén tartott őrségei.

Ezekon kívül jobbágyaikkal tartoztak katonáskodni az ország határain belül:

A szerb despota, a ki 1000 lovas köteles volt adni.

Újlaky Lőrincz herczeg (a család kihalt 1524-ben).¹

Zápolya István nádor, a kúnok bírása, szepesi örökös főispán (Comes). Fia János magyar királlyá, unokája János Zsigmond erdélyi fejedelemmé lett. A család vele kihalt 1571-ben.

Vingárti Geréb Péter országbíró (a család kihalt 1553-ban).²

Belthöki Drágffy Bertalan erdélyi vajda (a család kihalt 1555-ben).³

A Barini és Szentgyörgyi grófok Tamás, Péter, Ferencz (a család kihalt 1543-ban).⁴

A Frangepáni és Corbaviai grófok.

Som — Somi — Jósa temesi comes (a család kihalt a XVI. század elején).⁵

Alsó-lindvai Bánffy Miklós.

Báthori György.

Csáktornyai Ernust János (a család kihalt 1540-ben).⁶

Dengelegi Pongrácz Mátyás (a család kihalt 1501-ben).⁷

Perényi Imre, Gábor.

Pelsőczy Bebek János (a család kihalt 1567-ben).⁸

Rozgonyi István (a család kihalt 1523-ban).⁹

Palóczy Antal (a család kihalt 1526-ban).¹⁰

¹ Nagy Ivan XI. 391.

² Nagy Iván IV. 369.

³ U. o. III. 380.

⁴ Lib. reg.

⁵ Nagy Iván X. 283.

⁶ Nagy Iván II. 75.

⁷ U. o. IX. 447.

⁸ Lib. reg.

⁹ Nagy Iván IX. 787.

¹⁰ Nagy Iván IX. 97.

Homonnay János.

Kanizsai László, János, György (a család kihalt 1532-ben).¹

Széchi Miklós (a családnak ezen ága kihalt 1535-ben).²

Szalonoki Pankircher — Pamkircher — György (a család kihalt a XVI. század elején).³

Monyorókereki Elerboch (Elderbach) János (a család kihalt 1499-ben).⁴

Guthi Országh Zsigmond (a család kihalt 1567-ben).⁵

Návai Kompolthy Zsigmond (a család kihalt 1528-ban).⁶

Losonczy Zsigmond (a család kihalt 1552-ben).⁷

Lévai Zsigmond (a család kihalt 1553-ban).⁸

Ráskai Balázs (a család ezen ága kihalt 1542-ben).⁹

Bajnai Both András (a család kihalt a XVI. század közepén).¹⁰

Nádasdi Ongor — Ungur — János.

Bolondoki Bánffi János.

Hédervári Ferencz.

Nagylaki Jaxith István.

Grabarini Berizló Ferencz, János (a család kihalt a XVI. század első negyedében).¹¹

Zokoli — Szokoly — Albert.

A mohácsi vész után a banderiumok kiállításának kötelezettsége elvben fennmaradt ugyan, de a gyakorlatban nem volt annak többé se értelme, még kevésbé haszna. Az egyházi nagybirtokoknak egy része az erdélyi fejedelmek, másik részök a töröknek birtokába került, egy nagy részüket a királyok foglalták le a katonaság céljaira, sokat elfoglaltak magános urak és eladományoztak vagy elzálogosítottak a királyok. Így elenyésztek a fő-

¹ Nagy Iván VI. 68.

² U. o. X. 531.

³ Nagy Iván IX. 104.

⁴ Nagy Iván IV. 23.

⁵ Lib. reg., Nagy Iván VIII. 283.

⁶ U. o., Nagy Iván VI. 329.

⁷ U. o., II. 332. és VI. 376.

⁸ U. o. VIII. 103.

⁹ U. o.

¹⁰ Nagy Iván II. 215

¹¹ Nagy Iván II. 26.

papok bandériumai. Az erdélyi vajda, székelyek grófja és a temesi grófság erdélyi uralom alá kerültek.

A szerb despotaság török kézre jutott.

A király rendeletére katonaságot állítani köteles családok nagyobb része már a XVI. század első felében kihalt. Birtokaik megmaradtak ugyan, de azokból a királynak vagy mondjuk, a királyoknak hadtartási szempontból vajmi kevés hasznuk volt; mert az ellenkirályok kénytelenek voltak azokat hívek szerzése céljából elajándékozni, elzálogosítani vagy örökáron eladni. Tették is ezt úgy a hazai, mint az idegen családoknak oly buzgón, hogy utóljára nekik alig maradt valami. Az új birtokosok, a mint azt látni fogjuk, egyike-másika tartott ugyan katonaságot a király részére, de mindenkor a maga javára, mert a királynak pénzzel vagy jószágokkal búsán meg kellett azt fizetnie.

A XVI. században egészen új alapokra kellett nálunk fektetni a hadiszervezetet. Ezentúl a hadseregnek részei voltak: *a)* a királyi zsoldosok, legnagyobb részben külföldiek, kis részben magyarok; *b)* a király költségén szolgáló őrségek a végvárakban; *c)* az országgyűlések által a királynak megszavazott hadiadóból — subsidium — fizetett, a papság és nemesség által a jobbágyokból kiállított seregek; *d)* az általános felkelésnél a főpapok, főurak és nemesek személyes felkelése; *e)* némely magyar urak által a király költségén tartott gyalogosok és lovasok; *f)* a városok hadi-illetékei; végre *g)* a szabad hajdúk.

Már itt megemlítem, hogy volt a királynak tüzérsége, dunai hajóhada — naszádosok — is.

Ha ebben a bonyolultnak mondható hadiszervezetben tájékozódni akarunk, egyenkint kell azokat szemügyre vennünk.

Ma, a mikor az egyes harcztereken nem százezer, de milliónyi emberből álló hadseregek állanak egymással szemben, egészen kisszerűnek látszik előttünk a XVI. századnak minden, akkor igen nagy és erős küzdelme.

I. A királyi zsoldosok. Mikor I. Ferdinánd német tanácsosainak szavára hallgatva Magyarországot fegyverrel akarta meghódítani, 1526-ban Pozsony környékére 10,000, Győr felé 3000-nyi hadat akart megindítani. Ettől a szándékától elállott ugyan,

de némi hadat mégis küldött Pozsony vívására, a melyek azonban zsoldjuk elmaradása miatt nyugtalankodtak.¹

1527-ben formasierint is megüzenvén Zápolya Jánosnak a háborút, I. Ferdinánd Katzianer János horvátországi főkapitányt pár ezer emberrel küldte a bányavárosok felé, ő maga meg 10 ezernyi hadával indult Buda felé.² Innen fővezérét Salm Miklóst 4000-nyi gyalogossal és 2000 lovassal indította János kir. üldözésére, a ki egyesülve a 700 lovassal és eleséggel utána indított Mansfeld gróffal, győzelmes csata után egész a Tiszáig űzte a futókat.³

1529-ben, a mikor Szulejmán szultán 200,000-nyi haddal indult Magyarországra, hogy Budát visszaszerezze János királynak, Ferdinánd csak nagy sürgetések után küldött a vár védelmére Besserer Kristóf alatt 1100 embert segélyül.⁴

Roggendorf Vilmos fővezér vezénylete alatt 1541-ben Buda vívásánál 20—25 ezernyi had volt, beleértve a nagyobb számú magyarokat is. Ezt már «erős» seregnek tekintették akkor.⁵

1551-ben Castaldo János, Ferdinánd vezére, Erdélynek birtokba vételére 3000 spanyollal, egy tiróli gyalog-, egy cseh lovaszreddel és 500 sziléziai nehéz lovassal indult. Ehhez csatlakozott még ugyanazon évben Pallavicini Sforza gróf vezérlete alatt 6000-nyi újabb német had.⁶ Jellemző az, a mit az egykorú Forgách Ferencz nagyváradi püspök 1552-ben ír: Ferdinánd, nehogy úgy lássék, hogy mindent enged az ellenségnek, valami pénzt összeszerezve az uszorásoktól, Taiffel Mátyás, majd ennek halála után Salm Miklós által katonákat szedetett. A megvéktől és az ország előkelítől a szokásos segédhadakat kívánta, Pallavicini Sfortia győri praefectus a szomszéd Itáliában hamarosan felfogadott 3500 embert elővezette. Gyorsan fogadtak zsoldba 3000 német gyalogot, 300 lovas. Sbardellato Ágoston váci püspöknek adtak pénzt 100 magyar lovasra, ugyanannvira az osztrák Puchamarusnak; új zsoldra felfogadtak 800 magyar gyalogost. Ezekhez elővezették a hely-

¹ Horváth Mihály Magyarország története IV. 19—20.

² U. o. 43.

³ U. o. 44.

⁴ U. o. 64.

⁵ U. o. 172.

⁶ U. o. 226., 235.

őrségeket : Győrből Keglevich György, Sándor Ferencz, Dombay Mihály, Dessewffy Ferencz, Rátkay Pál mindegyik 100—100 lovasnak vezére ; — Lévából Zárkándy Pál, Székely Miklós, Rácz István, Matuznay Sebestyén és Jakusith Farkas 100—100 lovast ; Korponáról Chuthy Gáspár 100 lovast ; magának Taiffel Mátyásnak volt 200 magyar lovasból álló serege. Az összes katonaság volt 9100 ember. A megyék és az urak Fülek mellett csakhamar 7000-en jöttek össze.¹

A német birodalmi rendek egyetlen egyszer, 1566-ban küldtek jelentékenyebb segílyt, 40 ezer gyalogot és 8000 lovast, hazánkba, de akkor is «azon feltétel alatt, hogy Magyarország, ha segílyökkel a török járom alól kiszabadíttatik, a német birodalomhoz kapcsolassék s a katonaállítást és az adót a birodalom céljaira annak rendeivel azontúl közösen viselje. A császár e kívánatban meg egyezett s ígérte, hogy annak valósítását mind saját, mind utódai kormányának s törekvéseinek céljául fogja kitűzni». — A pápa 50 ezer aranyat, az olasz fejedelmek összesen 4—5 ezernyi sereget, a cseh-osztrák tartományok 10 ezer embert állítottak ki. Így a keresztény sereg ekkor a 32 ezernyi magyar és tót-horvátországi hadakkal összesen mintegy 25 ezer lovasra és 80 ezernyi gyalogosra emelkedett.² Magyarországnak szerencséjére ez a különböző táborhelyeken megoszlott nagy sereg nem érte el a német birodalmi rendek által óhajtott eredményt. Szigetvár elesett, Zrinyi Miklóst elveszítettük ugyan, de a harczias Szulejman is meghalt és utódával 1567-ben megkötöttük a békét.

1591-től 1606-ig tartott később a 15 éves törökháború. Ebben is csekélynek mondható az idegen zsoldosok száma. Az 1595-ben fővezérré kinevezett Mansfeld Károly gróf Belgiumban 2000 lovas és 6000 gyalogos vallont, 1597-ben Rudolf király ismét 6000 vallon zsoldost fogadott szolgálatába. Mansfeldnek 1595-ben mintegy 30—35 ezernyi királyi zsoldosa volt és Miksa főherczegnek az 1596 okt. 23-iki mezőkeresztesi csatában a Báthori Zsigmond erdélyi fejedelem és Teuffenbach kassai főkapitány által

¹ *Ghymesí Forqách Ferencz* Magyar historiája 1540—1572. Pest, 1866. 46—53.

² U. o. 321—322.

hozzá vezetett 10—10 ezer emberrel együtt csak mintegy 40 ezer fegyverese és 95 ágyúja volt.¹ 1604-ben Basta György vezérlete alatt a magyarokkal együtt, mintegy 15 ezer ember volt.²

A táborban időről-időre voltakon kívül rendszeren volt még a végvárakban 8—10,000-nyi zsoldos őrség.

Legtöbb jóakaratot mutatott Magyarország, mint a kereszténység védőpajzsával szemben a római szentszék, 1542-ben Vitelli Sándor vezetése alatt 3000, Mansfeld seregében 1595-ben 14 ezer florenzei és pápai zsoldos volt. 1597-ben a pápa újra 10,000 gyalogost és némi lovasságot küldött Aldobrandini vezetése alatt. A pápa az általa küldött hadakat rendszerint ellátta zsolddal is, így 1596-ban 30 ezer tallért adott, míg 1566-ban az általa küldött összeg 50 ezer aranyat tett.

Mutatványul talán elég ennyi annak igazolására, hogy királyaink a XVI. században mindig csekély külföldi zsoldos haderővel rendelkeztek. A német birodalom folytonosan ígéretett, hitegetett, de tényleg csak egyszer küldött segílyt, akkor is olyan árat szabva azért, a mit Magyarország nem adhatott volna meg soha. Tekintetbe kell vennünk azt is, hogy a zsoldos katonaság csak meghatározott időre szerződött. Az 1., 2., 3., 6. hónap letelte után, vagy ha zsoldját a kellő időben nem kapta meg, vagy amiből leginkább élt, zsákmányt nem szerezhett; ott hagyhatta szerződött urát és ment más urat keresni. A császár által 1566-ban küldött seregnél is ki volt kötve, hogy annak fele a következő két évben is köteles legyen a császár kívánsága szerint *hat hónapig* szolgálni.

A végvárak őrségei. Mióta a váraknak egy jókora része a főpapok és főurak kezéből kikerülve végvárakká lett, azoknak ellátása is a királyt terhelte, nem kis gondot és kiadást okozva neki. A Dunántúl: Kanizsa, Győr, Komárom, Esztergom; a Dunáninnen: Pozsony, Érsekújvár és néhány kisebb hely; a tiszai vidéken: Eger, Szendrő, Kálló, Tokaj, Szatmár és Kassa voltak a legföltettebb pontok, a melyeknek megvédésétől nemcsak Magyarország egész országrészeinek, de az osztrák örökös tarto-

¹ U. o. 433., 445.

² U. o. V. 9.

mányoknak, sőt a Németbirodalomnak sorsa is függött akkor, a mikor azt nemcsak keletről az erdélyi fejedelemség — 1540-ig önálló magyar királyság — délről meg a török fenyegette azokat.

Ezeknek és velök még néhány kisebb jelentőségű végvárnak : Tata, Palota, Pápa, Veszprém, Tihany, Szigliget, Székesfehérvár ; Zólyom, Végles, Léva ; Murány, Krasznahorka stb. kellő őrségekkel való ellátására nem volt elegendő a Magyarországon fogadható és az országgyűlések által arra a célra megszavazott emberanyag, okvetetlenül szükség volt az idegen, külföldi zsoldos hadakra.

Ezek a külföldiek legnagyobb részben németek, kisebb részben olaszok, spanyolok, vallonok, csehek, morvák voltak. Esztergomot, például, 1532-ben spanyol őrség védte, a melyikhez később 2000 magyar csatlakozott, ugyanott 1543-ban 1500 főnyi német, spanyol, olasz őrség volt Lascano Tamás és Salamanca kapitányok alatt. Tatán ugyanakkor 300 olasz és 300 német volt Tasso Hannibal kapitánnyal. Győrben ugyanakkor olaszok voltak, a kik közül egy ezredet Székesfehérvárra küldtek. 1593-ban Veszprém őrsége 800 magyar és német ; Kassáé legtöbbször vegyes, leginkább német volt. Véglesen és Ózólyomban 1583-ban 200—200 német katona. A katonák száma a szerint növekedett vagy fogyott, a mint az illető erősség többé vagy kevésbé volt veszélyben. A kevésbé veszélyeztetett és az egyes uraknak elzálogosított várakban kevesebb volt az őrség. Krusith János Likaván köteles volt tartani : várnagyot, 2 alvárnagyot, 10 lovast, 2 őrt és kellő számú cselédséget. Mágochy Gáspárnak Munkács őrségére elő volt írva : 36 lovas, ugyanannyi gyalogos vagy két lovas helyett három gyalogos. Dobó Ferencznek Sárospatakon ugyanannyit kellett tartania. Az 1596-ban zálogba vett Szádváron Dersffy István a király költségén 60 német gyalogost tartott saját kapitányukkal, concionatorral, tűzmesterrel és két puskaművessel. A király az őrséget növelheti vagy apaszthatja. Az ugyanakkor zálogba vett Sáros várban 25 német katonát egy vicekapitánnyal, őrmesterrel és dobossal saját költségén kellett tartania.

Rendes körülmények között a várak őrségét 10—11 ezer emberre tehetjük, beleértve a magyarokat is, a kiket azonban

szintén a király fizetett.¹ 1554—55-ben Magyarországon és az akkor a Ferdinánd uralma alatt volt Erdélyben a király hadserege 8420 gyalogusból, 5997 lovasból, 727 naszádosból és 16 tüzérből, összesen 15160 emberből állott.² Háború esetén a tábori idegen

¹ 1549-ben volt :

Komáromban	1 zászlóalj német, naszádosok.
Győrben	300 huszár, 220 hajdú, 10 német, 3 tüzmeister
Szigethen	200 lovas 150 *
Egerben	200 * 300 *
Csáktornyan	— * 10 *
Pazod	— * 6 *
Somogyvár	— * 24 *
Veszprém	32 * 200 *
Újvár	3 * 12 *
Tata	20 * 80 *
Szt. Márton	12 * 32 *
Saághvára	24 * 50 *
Zechen	— * 25 *
Gyarmath	— * 25 *
Szlavon végek	1050 emberrel
Sáros	(nincs megmondva)
Segnia (Zengg) stb. véghely	(nincs megmondva)

Összegezés 491 lovas 1034 hajdú és 1080 ember.

Thallóczy L. Magyar hadiköltségek 1549-ben. Századok, 1877. 173. l.

² Ez a haderő a végvárakban így oszlott meg :

Vár	Lovas	Gyalogos	Naszádos	Tüzér
Győr	500	300	100	13
Papa	200	200	—	—
Devecser	150	100	—	—
Varsány	40	50	—	—
Tihany	40	50	—	—
Csesznek	20	50	—	—
Tata	60	100	—	3
Sziget	200	400 magyar	—	—
Korotna	200	100	—	—
Lak	—	10	—	—
Újvár	100	—	—	—
Palota és Paczot	75	156	—	—
Komárom	156	400	627	—
Kassa	200	300	—	—
Eger	400	458	—	—

katonaság számát sem tehetjük 12—15 ezernél többre, kivéve egyes eseteket, a mikor azonban a költséget a német császár meg a római pápa viselték.

A hadszervezetnek 3-ik és 4-ik csoportját az országgyűlések által megszavazott, a jobbágyokból kiállítandó megyei seregek és a nemesi felkelés alkották. Itt meg kell különböztetnünk a «generalis expeditio»-t vagyis az általános hadjáratot, a mikor a király vagy később a királyi családnak valamelyik tagja személyesen jelenik meg a táborban és vezeti a hadat; és a «particularis expeditio»-t az országos vagy helyi főkapitányok alatt viselendő részleges hadjáratokat.

A particularis expeditioiban csak a megyei hadak tartoztak megjelenni. Ezeket az országgyűlések szavazták meg és a jobbágyok száma szerint tartoztak kiállítani a földbirtokosok. Azaz csak tartoztak volna kiállítani, de a mint látni fogjuk, nem tették meg.

A vármegyék seregei. A jobbágyokból kiállítandó katonaságot az országgyűlések rendszeren porták szerint szavazták meg, 1598—1604-ben a házakat írták össze. A megszavazás hol így, hol amúgy történt. A porta fogalma még nincs irodalmunkban tisztázva. Némely íróink négy jobbágytelket számítanak egy portára; mások azt mondják, hogy egy porta egyenlő egy olyan kapuval, a melyiken egy jól megrakott szénásszekér bemehet. Az 1411-iki art. 2. megkülönbözteti a «porta integra»-t, az egész portát —

Vár	Lovas	Gyalogos	Naszádos	Tüzér
Léva	400	200	—	—
Korpona	400	189 magyar	—	—
Szitna	8	29	—	—
Murány	6	118	—	—
Kékkő	50	—	—	—
Trencsén	—	94	—	—
Gyula	465	250	—	—
Várad	150	—	—	—
Erdély	2000	1000	—	—
A szlavyon végek				
A horvát (Bihácson kívül)		256 lovas, 3866 gyalogos		
Bihács a szomszédos végekkel				
Összesen	5997 lovas	8420 gyalogos	727 naszádos	16 tüzer.

kaput — melyen egy szekér be- és kimehet és a «valva»-t vagy kis kaput (porta), melyet közönségesen «Werőcze»-nek neveznek. A dicatorok, úgy látszik, egészen önkényesen jártak el a porták összeírásánál, néhol számításba véve a helyi körülményeket például, hogy nehéz-e vagy könnyű a mezei munka, van-e tűzifa, erdő, rét, hajózható folyó stb.? A szerint állapították meg azt, hány jobbágytelek esik egy portára. Máshol nem néztek a mellékes körülményekre. 1567-ben Abauj és Sáros vármegyékben, 1570-ben Beregben, 1588-ban Gömörben névszerint vannak felsorolva a jobbágyok, mindenik mellett fel van jegyezve egész-, fél- vagy negyedtelkesek-e és a szerint van megállapítva a porta. Ezekben egy egész jobbágytelek mindenütt egyenlő egy portával. Például Vizsolyban (Abaúj) volt 15 «integræ portæ» (egész telek), mediæ portæ 16 (fél telek), quartariæ portæ 12 (negyed telek), facit portas 26 (tesz 26 portát). Itt a dicator mindenféle telket «portá»-nak nevezett. Demétén (Sáros m.) volt 1 egész és 2 féltelek = 2 porta, Gömör városban 16 integra sessio (egész telek), media sessio 11 (fél telek) = 21½ porta. Heves vármegyében 1596-ban Tisza-Várkonyban 4 jobbágytelek = 1 porta (összesen 480 pozsonyi mérő vetéssel), Tisza-Kürtön 5, Vessen 6, Visontán 6½ jobbágytelket számítottak egy portára. Tolna vármegyében 1696-ban Böleskén 8¼, Tolnán 8, Pakson 7, más helyeken 5—7¾, Liptóban ugyanakkor 6—11¾ jobbágytelket vettek egy portának.¹ Zavarólag hat még az is, hogy egy-egy telken néha 2—10 jobbágy is lakott. Így pld. Munkácsvár 1570-iki urbariuma szerint Munkácsen egy egész teleknek censusa, akár 10-en, akár csak 1 lakik egy telken, 2 frt. Kajdanón 9 olyan jobbágytelek volt, melyet 2-en; némelyiket 4—5-en bírtak együtt.² Zemplén vármegyében 1598-ban volt 10,499 ház és ugyanennyi jobbágy, tehát mindeniknek külön háza volt.³ Az 1596-ban volt porták számát egybevetve az 1598-ban volt házakéval azt látjuk, hogy Bars vármegyében egy portára 4—5; Abauj-, Gömör-, Nógrádban 6—7; Hontban 7—8; Nyitra-, Sáros-, Zemplénben 8—9 jobbágyház esett.⁴ Ez

¹ Országos levélt. dica összeírások.

² U. o.

³ U. o.

⁴ U. o.

igazolja azt az állítást, hogy a dicator néha 5—6 családból állított össze egy portát.¹ Sőt láttuk, hogy egy jobbágytelken olykor 10-en is éltek.

Megnehezíti a számítást az is, hogy az országgyűlések 10, 20, 100 *jobbágy* után rendelnek 1—4 lovast vagy gyalogos puskást kiállítani. Az adókules mindig a porta, az emberek kiállításáé a jobbágyok száma. De még azt is látjuk, hogy voltak egész-, fél-, negyedtelkes jobbágyok. Mindeniket külön vették-e egy jobbágy számba? Azt hiszem, hogy a katonaság kiállításánál 4 negyed- és 2 feltelkest vettek csak egy jobbágynek egységül véve az egész jobbágytelket. Az eddigi fejtegetések alapján annál is inkább legzélszerűbbnek mutatkozik egy portára négy egész jobbágytelket vennünk, mert a portáknak 1552-iki összeírását véve alapúl, közel azt a lélekszámot kapjuk meg, a melyet egyik tudós történetírónk az 1598-iki házösszeírást véve alapúl 30 vármegyére vonatkozóan kapott.² Számításunk szerint volt 1552-ben 30 vármegyében³ összesen 35,732 porta, ez à 4 jobbágytelek véve 193,296 jobbágytelek. Egy telekre átlag 5 telket számítva, lehetett 966,480 jobbágylélek. Nemes lehetett :

50,000-től	900,000	holdas	birtokkal	mintegy	50	nagybirt.
10,000-től	50,000	«	«	«	60	középbirt.
1,000-től	10,000	«	«	«	260	kisbirt.
1,000 holdon	alúli	birtok,	de jobbágyokkal	mintegy	2000	
egytelkes	nemes			«	3000	
birtoknélküli,	jobbágytelken	élő	nemes	«	2000	

Összesen : 7370 nemes =

mintegy 36,050 lélek.

Össze nem írva : bírák, molnárok, bormérők, szénégetők stb. mintegy 5000 lélek. A szabad királyi és bányavárosok lakói mintegy 50,000 lélek.

¹ *Acsády Ignác dr.* Magyarország pénzügyei I. Ferdinánd uralkodása alatt. 39. Budapest, 1888.

² *Acsády Ignác dr.* Közgazdasági állapotaink a XVI. században. Budapest, 1889. 7—12.

³ Ezek voltak : Pozsony, Nyitra, Trencsén, Árva, Liptó, Turócz, Zólyom, Bars, Hont, Nógrád, Szepes, Sáros, Abaúj, Torna, Gömör, Borsod, Zemplén, Ung, Bereg, Ugocea, Szatmár, Szabolcs, Sopron, Győr, Komárom, Mosony, Vas, Veszprém, Somogy, Zala.

Így az akkori királyi Magyarországra mintegy 1 millió 50—60 ezer lélek jut.¹

Erre a számításra szükség volt, ha legalább megközelítő számot akarunk adni a XVI. század nemzeti hadseregéről.

a) *Megyei hadak*: Az 1528-tól 1602-ig terjedő időben az országgyűlésen egybejött karok (Kk) és rendek (Rk) összesen 25 ízben ajánlottak meg a királynak katonaságot. 1528, 1536, 1542, 1546, 1595-ben minden húsz jobbágy után egy könnyű fegyverzetű lovast, 1542-ben meg minden 36 jobbágy után egy nehéz fegyverzetű lovast, 1552-ben pedig 20 jobbágy után egy puskásyalogost is; 1545-ben minden 10 jobbágy után egy lovast, 1553-ban minden 25 jobbágy után egy lovast és egy gyalogost tartoztak a nemesek kiállítani, a mire 1545-ben az egyházi embereket is kötelezte a törvény épen úgy, mint 1542-ben arra, hogy minden 20 jobbágyuk után állítsák ki az 1—1 lovast. Az 1537-iki 13-ik articulus azt is megállapította, hogy a könnyű fegyverzetű lovasnak pánczéllal, sisakkal és más hadi felszereléssel jól ellátva kell kiállania.

1599-ben a Kk. és Rk. egyben szavaztak meg hat hónapi szolgálatra 10,000 embert, 1602-ben meg 2000 lovast és 2000 gyalogost. 1601-ben csak 1—1 hónapra szavazták meg a katonaságot és pedig minden jobbágy ház után egy lovast és minden 3 porta után egy gyalogost. 1542-ben a káptalanbeliek és az egyháziak maguk helyett 1—1 lovast, 1545-ben a már említetten felül — 10 jobbágy után 1 lovast — még minden 100 frt jövedelem után 5—5 lovast, a plébánosok tizen 1 lovast²; 1546-ban a káptalanbeliek minden 100 frt jövedelem után 2—2 lovast; 1552 és 1555-ben a tizedjövedelmekből általában csak 2—2 lovast tartoztak kiállítani. A plébánosok ekkor fel voltak mentve.³ Más években csak általánosságban mondták ki, hogy megújítatnak a régiebb törvények.

Azokban az években, a melyekről a porták és házak összeírásai megmaradtak, a megyei katonaság száma körülbelül ez *lett volna*:

¹ Dr. Demkó Kálmánnak egy még kéziratban levő munkájából.

² Az 1542-iki — pozsonyi — decr. VI. art. 21. azt mondja: minthogy némely felvideki részekben még vannak nehéz fegyverzetű lovasok, minden 36 jobbágy után ki kell állítani egy nehéz fegyverzetű lovast.

³ Corpus juris az illető évek Decretumai.

Év	Hány megye ?	Porták száma	Jobbágyságok	Kiállítandó katonák száma	Összesen
1537	9	16,672 ^{1/2}	66,686	3,343 lovas (könnyű fegyv.)	3,343 ember
1542	24	38,706 ^{1/2}	154,826	7,741 lovas könnyű fegyv. és 4,300 nehéz fegyv. lovas	12,041 "
1546	35	52,399	209,596	10,477 lovas	10,477 "
1552	41	66,922	267,688	26,768 lovas könnyű fegyv. és 13,384 gyalogos	40,152 "
1553	30	48,962	195,848	7,834 lovas könnyű fegyv. és az 1 telkesek à 5 curia 600	8,434 "
1555	26	35,876	143,506 (100 jobb. = 1 l.)	1,435 lovas	1,435 "
1575	11	10,243	40,972	3,884 "	3,884 "
1590	74,560 ház után megajánlva			10,000 ember (4,800 lov. 5,200 gyalogos)	10,000 "
1601	85,961	"	"	4,293 lovas és 3 porta után 1 gyalogos = 1,432 gyalogos	5,725 "
1602	33,721	"	"	2,000 lovas és 2,000 gyalogos	4,000 "
Összesen					99,491 ember

1602-ben még : Bihar, Közép-Szolnok, Máramaros és Kraszna megyék 4000 embert.

A 10 évi átlag tehát a káptalanok és plébánosok embereivel mintegy 10,000-et tesz ki. Az 1542., 1546. és 1552. évek erősen háborúsak voltak, 1591-től 1606-ig folyt ugyan a 15 éves török háború, annak azonban egyetlen nagyobb csatája a már említett mezőkeresztesi volt. Az országgyűlések e közben is mondhatni évenként megajánlották a hadinépet, olykor nem jobbágyaikból ugyan, de jobbágyaik és a saját költséjükre. 1595-ben arra kötelezték magukat, hogy a törökök és a mi katonaságunk kíméletlen zsarolásainak ki nem tett megyékből a nemések virágával és a hadviselésre alkalmasak közül a nemesség saját költségén fog tartani bizonyos számú lovasat a folyó háborúban, de ez a katonaság csak akkor száll táborba, ha a király saját banderiumával elől megy és ha úgy a bel-, mint a külföldi katonaság féktelenkedése megfékeztetik.¹ 1596-ban a jobbágynok által fizetendő, portánként 9 frt hadisegélyből 8—8 forinton magyar gyalogosokat, a praelatosok, bárók és birtokos nemések által sajátjukból portánként megajánlott 9—9 forintból meg magyar lovasokat kell fogadni. 1598-ban e földesurak portánként 50—50 denárt ajánlottak meg úgy, hogy e helyett lovasokat fognak kiállítani.²

A megyei katonaság megajánlásában tehát nem lett volna hiány, de más volt a megajánlás és más a kiállítás. A katonaság kiállításának kötelessége alól többféleképen igyekezett kibújni. Hiábavaló volt a törvények minden ijesztgetése a szigorú büntetésekkel, mindenki tudta, hogy azt soha sem fogják végrehajtani. A törvény kijátszásának egyik módja az volt, hogy a nemes úr a királynak tábori vagy várkapitányával egyetértve a lustration — szemlén — saját embere gyanánt mutatta be a királynak katonáját. Vagy kölcsön kérte valamelyik szomszédjának már bemutatott emberét és azt mint saját jobbágyát mutatta be újra. Az ilyen csalásnak fejvesztés vagy legalább jószágvesztés lett volna a büntetése, de a többszöri törvényes fenyegetés végrehajtása helyett az 1569-iki 23. articulus már szeliden csak azt mondja,

¹ Decr. VI. art. 2.

² 1595. decr. VI. art. 22

hogy a királyi katonák a szemléken ne jelenjenek meg mások helyett. Másik, sokkal egyszerűbb mód volt az, hogy ha a főpapok, bárók, nagybirtokosok nem állították ki a lustratió embereiket, a kisebb birtokosok a törvény értelmében nem tartoztak embereiket kiállítani és tartani.¹ Ez pedig éppen nem volt ritka eset. A nagybirtokosok rendszeren nem engedték birtokaikat összeírni, mert ők állítólag banderiumokat tartottak. 1542-ben például 24 vármegyének dica-adóösszeírásában fel van jegyezve, hogy melyik megyék hány lovasat állítottak ki. E szerint a 24 közül csak 15 vármegye állította ki a lovasokat s ezek közül mind jelentékenyen kisebb számmal, mint a mennyit ki kellett volna állítaniok. A 24 vármegyének — számításom szerint — ki kellett volna állítania összesen 8858 lovasat, 15 vármegye kiállított 790-et, a 24 vármegye tehát 8068 lovassal kevesebbet állított ki a kelletténél.²

¹ 1596. VI. art. 5., 6., 1598. IX. art. 5.

Megye	Kiállított lovas	Mennyi időre	Mennyivel kevesebb a kelletténél
Liptó	25	5½ óra	107
Szepes	40	6 „	93
Trencsen	14	5 „	362
Sáros	50	6 „	157
Kraszna	27	3 „	108
Fehér	21	5 „	94
Gömör	60	— —	342
Zemplén	—	— —	631
Sopron	25	— —	238
Zólyom	25	— —	165
Győr	36	— —	130
Zala	—	— —	277
Bars	27	6 óra	308
	75	4 „	
Baranya	103	1 hónapban	5 „
	100	2 „	4 „
	79	3 „	3 „
	96	4 „	2 „
	52	5 „	1 „
Mosony	25	—	106
Nyitra	47	4 „	1098
Somogy	75	— „	1232
Pozsony	—	— „	769

1595-ből négy, 1597-ből öt megyéből ismerjük a kiállított számot.³

Ennek magyarázatát abban találjuk, hogy egyes vármegyékben 30—90% volt a főpapok és nagybirtokos urak tulajdona. Ezek jobbágyaikat nem adták oda katonáskodni. Példájukat követték a kisebb birtokosok is, amint ezt a törvény megengedte nekik. Csak egyesek akadtak, a kik a haza iránti szeretettől indítva tettek eleget a felhívásnak és a törvénynek. Zemplén vármegyének 1598-iki hadi kimutatása, mondhatnám az egész ország résznek állapotát feltünteti. A Homonnay Drugetheknek volt összeírva 2441, Báthori Istvánnak 1086, Dobó Ferencznek 863, Rákóczy Zsigmondnak 724, Pethőéknek 603, a királynak 473 jobbágyuk. És — Homonnay István és Miklósné (1623 job.) se nem fizettek semmit, se a vármegye zászlója alatt nem voltak lovasaik. Azt állították, hogy jószágaik után a lovasokat a győri véghelyen tartják. Homonnay György 818 jobbágy után 10 lovast, Pethő Gáspár és Ferencz (377 job.) 5 lovast tartottak, Báthori István 19-et, Dobó Ferencz 12-öt. Rákóczy Zsigmond lovasait saját végváraiban Ónódon és Szerencsen tartotta vissza. A király, Forgách Zsigmond (136 job.), Pethő István (226 job.), Pethe Márton cancellár (110 job.), a csanádi püspök (124 job.) se nem

Ugocsa	—	—	•	112
Bereg	50	—	•	224
Szathmár	—	—	•	317
Turóc	75		4	•
	22	Saágon	3	•
Tolna	—	—	•	356
Hont	—	—	•	515

Acsády Ign. dr. Hadtörténelmi Közlemények 1888. I. évf. 82—83. — és u. ö. Magyarország pénzügyei I. Ferdinánd korában 230.

	1595-ben		1597-ben	
	lovas	gyalogos	lovas	gyalogos
Borsod	81	131	36	36
Abaúj	204	204	167	165
Sáros	150	200	—	—
Szepes	90	125	98	98
Torna	—	—	26	26
Bereg	—	—	30	29

fizettek, se lovasokat nem tartottak, 11 úr (29—268 jobbágyig) 1—4 lovast tartott. A megye határozatából felfogadtak 16 lovast s ezekkel együtt a megyei urak által kiállított összesen 49 lovas száma elérte a 65-öt. Volt pedig az összeírás szerint Zemplén vármegyében 10,499 jobbágy, ebből 7540 után az urak se nem fizettek, se lovast nem tartottak. Tehát csak 2959 jobbágy után, a kikből 121 a töröknek hódolt, fizették az urak a törvény által rendelt adót vagy állítottak katonát. A 7540 jobbágy után még 165, összesen 230 lovast kellett volna adniok.¹

Az erre vonatkozó törvény ezt mondja: «A fent mondott 1 forinton felül — t. i. a mit a jobbágyok fizetnek — ad még minden földesúr 50 magyar denárt (minden jobbágy, zsellér stb. háztól) de úgy, hogy a pénz helyett fegyverrel jól ellátott lovasok, érett férfiak és nem gyermekek — a kiket nem küldötteknek kell tekinteni — küldessenek *a háborúba*. Ezeknek az egyes megyékből saját kapitányaik és saját zászlóik legyenek és mindig teljes számmal legyenek *a táborban*, minden hadi szükségletben alá legyenek rendelve az ország főkapitányainak épen úgy, mint Ófelségének más zsoldos katonái. Ezeket a táborból uraik semmi szín alatt el ne vezessék, sem a főkapitányok tudta nélkül ne vezettesenek ide-oda, vagy zászlójuktól semmiképen el ne vezettessenek».² «És hogy ezen lovasoknak száma biztos legyen, a megyének fő- és alispánja különösen az ezen adózásból kiállítandó lovasokat tartozzék úgy az uraktól, mint a nemesektől kikényszeríteni és a főkapitányok kezéhez utalt jegyzékkel a táborba küldeni.»³

Zemplén vármegye felfogadott 16 lovast, ezeknek 6 óra havi 6 forintra kiutalta az 576 forintot, megválasztották úgy ezeknek, mint a mágnások és nemesek által küldött 49 lovasnak kapitányául Barkóczy Lászlót 6 hónapra 900 frt fizetéssel, ez készítettet is 20 forintért megyei zászlót, Körtvélyesi Zsigmond alispánnak ezen dolgok körüli buzgó fáradozásáért 6 hónapra utalványoztak 72 forintot és az alispán 1597-ből maradt követelésére visszatartott 188 frt 88 denárt. Szóval a bevételként kimutatott 1859 frt

¹ Dica összeírás 1598.

² 1598. IX. decr. 5. artic.

³ Ugyanott art. 6.

48 denárt oly szépen elszámolták, hogy a 49 lovas zsoldjára nem maradt egyetlen denár sem.¹

Az idézett törvényekből látjuk, hogy a fő- és alispánnak kötelességük lett volna a lovasok pontos kiállításáról gondoskodniok. A lovasokat a háborúba kellett volna küldeni úgy, hogy azok mindig teljes számmal álljanak rendelkezésére a főkapitányoknak a háborúban.

A mi történt Zemplénben 1598-ban, ugyanaz történt más megyékben is és pedig úgy 1598-ban, mint az előző években. A főispán mindenütt a nagybirtokosok közül volt, a kiknek hatalma és befolyása a megyei nemességre annál inkább döntő volt, mert a királyok, a mint látni fogjuk, annál kevésbbé mertek ellenök fellépni, minél nagyobb szükségük volt úgy befolyásukra, mint pénzükre.

A vármegyék által tényleg kiállított katonák számát, királyi Magyarországnak átlagosan 29—30 vármegyét véve, tekintettel az elmondottakra, alig tehetjük többre 1500—3000-nél. Ezek sem szolgáltak tovább 1—6 hónapnál. Egyes években, mint például az 1552 volt, a mikor a török nagyobb erővel tört hazánkra, többet is kiállítottak a vármegyék, de ez se lehetett sok és semmiesetre sem érhette el a 40,000-et. A király megígérte ugyan, hogy a szultán személyes vezetésével személyesen akar egész erejével szembeállani,² de úgy ő, mint fia Miksa főherczeg távol maradtak az országtól, így elmaradt a nemzeti felkelés és elmaradtak a megyei hadak is. Lossonczy István Temesvárt 2200 főnyi magyar, német, cseh és spanyol csapattal, Szondy György Drégelyt hamarosan összeszedett néppel, Dobó István Egert a Borsod, Abaúj, Sáros, Szepes, Ung és Gömör megyék, Kassa és a többi felvidéki városok, az ifj. Serédy György, Báthori Györgv, Homonnay Gáborné és a jászói prépost által küldött néppel, mellyel a vár őrsege nem egészen 2000-re szaporodott, védte. Szolnok őrsege 1100 magyar, német, spanyol és cseh gyalogosból és 300 lovasból állott. Ez összesen se tesz ki 10,000-et és mind a király, az esztergomi érsek, az egri püspök zsoldosai voltak, kivéve az Egerbe küldött mintegy

¹ Dica összeírás 1598.

² 1552. XIII. decr. 2. art.

1500 megyei, városi és úri sereget. Az uraknak most is előbbre való volt saját birtokaik védelme, mint a veszélyeztetett haza megmentése és így a mégis megajánlott és összegyűjtött embereket inkább saját váraikba vitték, mint a királyi táborba.

Nemesi felkelés. Törvényeink a banderiumok kiállítására és a nemesség személyes felkelésére csak abban az esetben köteleztek, ha a király személyesen jelenik meg a háborúban. I. Ferdinánd és Miksa királyok soha sem tették azt meg és csak Rudolf idejében vettek részt a hadak vezetésében a királynak fivérei. Tehát már akkor, a mikor késő volt, a mikor a banderiumok ideje lejárt.

A XVI. század első felében a banderiumokban a király még nagy erőt bírhatott volna, ha az urak és főpapok két táborra nem oszolva nem egymást és egymás jószágait pusztítják és foglalgatják. 1498-ban az egyháziak 2000 gyalogost és 4750 lovast, a király és a hivatalos főurak és a szerb despota 800 gyalogost, 2800 lovast állítottak ki. A banderiumok tartására kötelezett 32 főúr egyenkint átlagosan csak 300 gyalogossal és 300 lovassal számítva, 19,200 embert adott. Így a banderiumokból 29—30,000 ember kerülhetett ki. A mohácsi vésznél azt látjuk, hogy egyesek az itt felhozottnál sokkal nagyobb számú gyalogossal és lovassal jelentek meg.

A XVI. század közepén még fennállott a banderiumok kiállításának kötelessége. Noha a XV. század végén volt banderialis családoknak nagyobb része — a mint láttuk — kihalt vagy elszegényedett, a kihaltak helyébe újak léptek. A főpapok is képesek voltak még egy ideig kiállítani a banderiumokat, addig t. i. a míg a török székeikből őket el nem űzte és birtokaikat el nem foglalta. 1566-ban már egyetlen püspökség, a győri állott fenn épségben. 1568-ban csak két felszentelt püspök volt Magyarországon, 1567-ben azon panaszkodnak a Kk. és Rk., hogy Schwendi Lázár főkapitány a leleszi prépostság javait többeknek elzalogosította. Ugyanígy vannak a kapornaki és jászói conventek. Az óbudai prépostságot, a szent-gotthárdi, a borsmonostori, bozóki apátságokat világiak foglalták el. Több egyházi jószágot a kapitányok és egyházi emberek, sőt a királyok is elzalogosítottak. A praelatusok és mások elszedték az egyházak ezüst tárgyait és más ingóságait.¹ 1527-től

¹ 1567. art. 31.

egyházi és világi hatalmasok pusztították egymást a pártkirályok nevében. Szóval pusztult minden.

A XVI. század első felében még képesek voltak kiállítani: a püspökök 2000; a káptalanok 437; az apátok 711; a főurak 6650 lovast és 4525 gyalogost, összesen 9798 lovast és 4525 gyalogost = 14,323 embert. A nemeseknek személyes felkelési kötelezettsége megmaradt. Számuk mintegy 7300 volt. Tehát az egész nemesi felkelés mintegy 21,623 ember lett volna.¹ I. Ferdinánd király megakartta váltani a banderialis kötelezettséget. Az egész váltságösszeg 280,805 frt lett volna. De ez mind csak lett volna.

1526 után a főpapok és főurak tartottak ugyan a saját költségükön katonákat részint saját jobbágyaikból, részint felfogadva azokat. De az így tartott seregeknek nem volt banderialis jellegük. Főpapok és főurak seregeikkel ahhoz a pártkirályhoz csatlakoztak, a melyiktől nagyobb jutalmat reméltek. Thurzó Elek kincstárnok, Báthori István nádor és mások saját költségükön tartott hadakkal támogatták I. Ferdinándot, mások Zápolya János királyságát és szereztek nagy birtokokat. A Balassák, Bebekek,

¹ *Thallóczy Lajos* A magyar hadiszervezet átalakulása történetéhez a XVI. században. Századok 1877. 674. stb. old. közli az országos levéltár «Acta publica» című gyűjteményből vett következő — 1560—70 közt kelt — adalékokat:

I. Püspökök:

	v. fizessen helyette
1. Az esztergomi érsek tart 2 banderiumot. (Ha még nincs beigtatva, 100 lovast tart)	15,000 frt
2. Az erdélyi és nyitrai püspök 1—1 banderiumot. Az erdélyi püspök még 300 lovast tart a végekben	10,000 *
3. A váradi püspök 150 lovast	4,000 *
4. Az egri püspök (kinek javait ekkor Mágochy Gáspár birtokolta a jászokkal, kunokkal együtt, valamint a tornai várat is) 400 lovast	12,000 *
5. A pécsi püspök, ki jelenleg a káptalani javadalmakat is húzza, valamint a jászói prépostságéit is, 100 lovast	3,000 *
6. A zágrábi püspök 100 lovast	3,000 *
7. A győri püspök, ki Zirczet is bírja 200 lovast	5,000 *
8. A veszprémi püspök 100 lovast	3,000 *
9. A csanádi püspök, ki a szepesi prépostságot is bírja, 50 lovast	1,500 *
Összesen 2000 lovast	56,500 frt

Perényi Péter, enyingi Török Bálint, a podmanimi Podmaniczkiak és még sokan a szerint állottak hadaikkal egyik vagy másik párt-hoz, a mint a hadiszerencse ennek vagy amannak kedvezett. Erős seregeikben bízva a Bebekek, Basó Mátyás, a Podmaniczkiak a rablástól, egész vidékek kifosztásától, sőt az előbbi kettő még a hamis pénzveréstől sem írtóztak. Más családok meg azt a politikát követték, hogy egyik tagjok egyik, a másik a másik király pártján volt. Így legkönnyebb volt a megnótázott testvér birtokait

II. Apátok:

	lovás	váltáság
1. Pannonhalmi apát	32 vagy	1,005 frt
2. Vránai perjel (a Zrínyi-féle kastélynak is ura)	50	2,000 „
3. Zalavári apát	100	3,000 „
4. Kapornaki apát	50	1,500 „
5. Bors-monostori apát	50	1,500 „
6. Somogyvári apátság s a fehérvári káptalan, melynek javait Tahy bírja	50	1,500 „
7. Szent-Gotthardi apát	100	3,000 „
8. Garam Szent-Benedeki apát	62	2,000 „
9. Széplaki, tapolczai, lebényi, csornai, rajkai, pa póczi, ladányi apátságok együtt	32	1,000 „
10. Lovászi prépost	50	1,200 „
11. Mislzei prépost	15	1,000 „
12. Bozóki prépostság, melyet Fánchy György és János bírnak	50	2,000 „
12. Ságbi prépostság	20	800 „
14. Turóczyi prépostság	50	1,500 „
Összesen	711 vagy	23,005 frt

III. Káptalanok:

	lovás	váltáság
1. Esztergomi	100 vagy	3,000 frt
2. Egri	50	1,500 „
3. Pozsonyi	25	800 „
4. Nyitrai	25	800 „
5. Vasvári	25	800 „
6. Szepesi	12	400 „
7. Zágrábi	100	3,000 „
8. A szlávön magyar egyház	100	3,000 „
Összesen	437 vagy	13,300 frt

a másíknak megszereznie és a nagy családi vagyon megmaradt a családban.

Mintfogy egy-egy főpapak vagy főúrnak óriási vagyona volt és befolyása több vármegyére terjedt, a királyok nemcsak nem büntették meg őket, de mindenáron, még nagy jószágokkal is, igyekeztek őket magukhoz lánczolni vagy visszatéríteni magukhoz. Szabadon folyt tehát a gazdálkodás és a garázdálkodás.

Ilyen körülmények között arról, hogy a királyok a főpapak és főurak banderiumait a maguk céljaira használják fel, szó sem

IV. Főurak:

	lovas	gyalogos		Birtokaik Felső-Magyarországon 1550—1575 körül. ¹
1. Báthori A. és test.	500	400 vagy	15,000 frt.	735,000 kat. hold.
2. Perényi Gábor . . .	500	400 «	15,000 «	1. Perényi család 7. sz. a.
3. A Zrínyiek	500	400 «	15,000 «	Felső-Magyarorsz. nem volt.
4. Gróf Salm	300	100 «	4,000 «	56,000 kat. hold.
5. Dobó István	500	400 «	15,000 «	Dobóék : 461,000 kat. hold.
6. Bánffy L. és Ist. . .	400	300 «	10,000 «	63,000 « «
7. Perényi család . . .	300	200 «	6,000 «	214,000 « «
8. Homonnayak	500	400 «	15,000 «	670,000 « «
9. Révayak	200	100 «	6,000 «	333,000 « «
10. Nádasdy Kristóf . .	400	300 «	12,000 «	Nádasdyak: 123,000 « «
11. Batthyány Fer. . . .	400	300 «	12,000 «	Felső-Magyarorsz. nem birtok.
12. Török Ferencz . . .	100	50 «	3,000 «	222,000 kat. hold.
13. A Tahyak	100	50 «	3,000 «	18,000 « «
14. Gyulay János . . .	100	50 «	3,000 «	Felső-Magyarorsz. nem birtok.
15. Zay Ferencz	50	25 «	2,000 «	70,000 kat. hold.
16. Balassa Meny. . . .	300	200 «	8,000 «	612,000 « «
17. Fuggerék	100	50 «	3,000 «	Felső-Magyarorsz. nem birtok.
18. Országhok	200	100 «	5,000 «	508,000 kat. hold.
19. Thurzó Ferencz . . .	300	200 «	9,000 «	341,000 « «
20. Thurzó Szaniszló . .	300	100 «	7,000 «	215,000 « «
21. Serdy özvegye . . .	300	200 «	10,000 «	322,000 « «
22. Ungnád Ádám	300	200 «	10,000 «	43,000 « «
Összesen : . . .	6650	4525	188,000 frt	A 18 családnak Felső-Magyarországon összesen 5.006,000 kat. hold birtoka volt.

V. A nemesek:

Személyesen tartoznak katonáskodni.

¹ Demkó Kálmán egy meg kéziratban levő munkájából.

lehetett. A banderiumoknak pénzen megváltása is csak terv maradt. Arról, hogy a banderiumok megváltása címén valaha valami befolyt volna, se az 1528-ban alakított pozsonyi, sem az 1560-ban keletkezett szepesi kamarák számadásai nem tudnak semmit.¹

Törvényeink az egész századon át nem említik többé a banderium szót. Az 1528-iki 1. art. mondja ugyan, hogy az összes főpapok, bárók, az ország előkelői és az egész nemesség minden jobbágyukkal jól felfegyverezve álljon készen az ország védelmére, hogy a király felszólítására fejenként összes népeikkel és jobbágyaikkal kiállhasson. Majd a köznyugalmat zavarók és a haza ellenségei ellen a praetatusok, bárók és vagyonosabb nemesek, *a kik ez idő szerint lovasokat szoktak* — az urak becslése szerint — *tartani*, a kir. helytartó és a tanácsosok által alkalmasnak tartott helyen tartsák azokat jó rendben készen.² A fő- és alsóbbrendű papok tizedeik tizedét kötelesek a kinestárnokhoz beszolgáltatni. Ez alól csak az esztergomi érsek van kivéve, a ki köteles a generális expeditióig az ország részleges védelmére hivatott nép közé 50 könnyű fegyverzetű lovast saját költségén tartani. Generális expeditio esetén azokhoz még ugyanannyi fegyveres gyalogost és 200 huszárt tart saját költségén.³ Ez az egész, a hol még némi nyoma van törvényeinkben a régi banderiumoknak.

Az 1546-iki 22-ik t.-cz. már arról beszél, hogy a király az urak közül saját szolgálatára felvehet praefectusokat, de a lovasoknak csak olyan számával, hogy ha zsoldhiány állana be, az illetők a lovasokat saját birtokaikon a szegény nép elnyomása nélkül láthassák el. 100-nál több lovasa azonban senkinek sem lehet, 1. azért, hogy ha az illető el találna pártolni, annál könnyebben lehessen őt megbüntetni; 2. mert megtörténhetnék, ha nagyobb számú lovast engedélyeznének, hogy az illetők saját gazdatisztjeiket, szabadosaikat, polgáraikat, a kiket különben házuk őrzésére és védelmére szoktak tartani, vagy kölcsönözött embereket mutatnának be a lustration, azután elbocsátva ezeket, csalnák a királyt

¹ Orsz. levéltár «Copula annorum» pozsonyi kamara számadásai és a szepesi kamara «Libri pereptionum et erogationum.»

² 1537. art. 9.

³ 1537. art. 25., 26.

és a hazát. Jellemző, hogy mennyire bíztak akkor egymásban az urak.

Van még imitt-amott szó arról, hogy az urak és nemesek minden 100 jobbágy után tartoznak 1—1, majd 3—3 *állandó* lovast kiállítani, a prælatusok 2—2 lovast adnak.¹ Itt is vigyázniok kell az alispánoknak, hogy a lustration mindenki a maga emberét mutassa be, hogy az urak kiállítsák embereiket, minthogy különben a nemesek sem tartoznak az övéiket kiállítani.

Nem sorolom fel a hadinép kiállítására vonatkozó összes törvényeket, kisebb-nagyobb eltérésekkel azonosak azok és egyben mindannyi megegyezik és ez az, hogy soha senki se tartotta meg azokat és így mindig meg kellett őket újítani.

A banderiumokat tehát, mondhatjuk, végképen eltemette a mohácsi vész. Maradt volna még a *nemesség felkelése*. A katonaság kiállítására vonatkozó összes törvényeink kimondják, hogy úgy a birtokos, mint az egytelkes és a birtoknélküli nemesek személyesen tartoznak felkelni. Az özvegyek, a betegek és öregek maguk helyett 1—1 lovast küldenek. Az osztatlan testvérek közül csak egy maradhat otthon. A ki a király vagy valamelyik úr szolgálatában áll, az maga helyett mást küldhet. Így összejöhett vagy 7000 ember. De ezek csak akkor tartoztak menni, ha a király vagy valamelyik fia vagy fivére jelen volt a háborúban. Minthogy azonban ez csakis a 15 éves török háború idejében történt, a nemesség sem állott addig fegyverbe.

Különben sem vehették valami nagy hasznát, mert mindig sok kifogása volt. Egyebek közt az országgyűlés azt kívánta a királytól, gondoskodjék ez arról, hogy a mellette felkelt nemességgel ne bánjanak úgy, mint a múltkoriban Buda alatt, hanem adják meg neki a tartozó tiszteletet. A felkelő nemeseket lehetőleg ne vigyék messzire, nehogy távollétük alatt a katonaság kárt tegyen birtokaikban. Alkalmazzák inkább őket a török táborhoz közelebb eső helyeken. Mindig a királyi fenség vagy magyar kapitányok parancsnoksága alatt legyen.²

¹ 1555. art. 4., 1566. art. 15.

² 1601. art. 9., 10.

Magyar urak által a király költségére tartott seregek.

A banderiális rendszer kimúlt, a megváltásukért tervezett évi összeg soha sem folyt be, se a vármegyei katonaság, se a nemesi felkelés rendszere nem vált be kellően; a királyoknak más módokról kellett gondoskodniok, hogy a szakadatlan háborúkban valahogy helyt állhassanak és méginkább, hogy a Habsburg dinasztíának a rá nézve fontos Magyarországon a trónt biztosítsák. Ez az utóbbi volt a fő cél. Ennek biztosítására tették meg, hogy például 1554—1555-ben Győr, Pápa, Devecser, Varsány, Tihany, Csesznek, Tata helyőrségeit évi 86,596 forinttal egészen Ausztria látta el, Komárom szükségletéből évenként 32,000 forintot fedezett, a horvát-szlavon végvárak évi 172,694 frt költsége Steier, Karinthia és Krajna tartományokra nehezedett, némely várakat később Morva- és Csehország láttak el. Akkor az ausztriai örökös tartományok évenként 291,290 forinttal,¹ később még többel járultak a magyar várak fenntartásához és védeléséhez, a mivel igaz, önmagukat is védelmezték. Trónjuk biztosítása és a protestantizmus terjedése elleni küzdelmükben a magyar főurak erejét vették igénybe, többeket zsoldjukba fogadtak úgy azonban, hogy azok saját költségükön tartottak seregeket, harczoltak és elszámoltak a királlyal, a ki rendesen birtokokkal fizetett.

Serédy Gáspár, kezdettől fogva híve Ferdinándnak, egész 1550-ben történt haláláig folytonosan tartott fegyverben a király rendelkezésére 600 könnyű fegyverzetű lovas. Ferdinánd neki 1528-tól 1548-ig csak katonai salariumok czímén 136,500 firttal volt adója. Ezért és a sok kölcsönért, a mit Gáspár és öccse *Serédy György* kassai főkapitány, aki mint ilyen szintén tartott a király rendelkezésére sereget, adtak a királynak, továbbá hű szolgálataik jutalmául csak Felső-Magyarországon 707,805 kat. holdnyi birtokot szereztek több várral.²

Pekry Lajos, 1534-ben Ferdinánd 10000 m. firttal volt adója katonáért. (F. Morsz. 166,915 k. h. és Horvát-Szlavonországokban nagybirtokok.)

¹ *Acsády* Hadtört. közl. 1888. I. évf. 74.

² *Liber regius* I—II. köt. több helyen.

Pethő János 100 könnyű fegyverzetű lovasal harczott Frigyes János szász választó, Fülöp hesseni tartománygróf és a török ellen. (F. Magyarországon 37,996 k. holdat szerzett.)

Báthori András 1554-től állandóan 300 lovast tartott (F. Morsz. birtoka 700,000 kat. h.)

Zrinyi Miklós Dalmát-, Horvát-Szlavonországek bánja 200 lovast és 200 gyalogost. (A Dunántúl kapott nagy birtokot.)

Nádasdy Tamás előbb Dalmát-, Horvát-Szlavonországek bánja, majd nádor 500 lovast és 500 gyalogost. (F. Morsz. 145,156 k. h. és a Dunántúl nagybirtokok.)

Bakyth Pál állandóan 200 lovast (1535.). Ha többre van szükség, a király felszólítására többet tartozik tartani. A katonákra a király ad pénzt, Bakyth meg kap «gratiosam provisionem». Kapott is óriási birtokokat.

Tahy Ferencz (1554) 100 lovast. (F.-Morsz. 18,270 k. h. és a Dunántúl.)

Perényi Gábor (1554.) 200 lovast (a Perényiek birtoka F.-Morsz. 214,104 k. h. volt ekkor) 1565-ben saját költségén 400 lovast, 800 gyalogost és 4 nagy rézágút tartott.

Báthori Miklós ugyanakkor 200 lovast és 2 ágút tartott.¹

Horváth Bertalan a felvidéken (1554.) 300 lovast (F.-Morsz. 59,514 k. h.).

Bebek György a Ferdinánd iránti hűségre visszatérve 1557-ben megbízást kapott, hogy a király szolgálatára tartson mindig 400 könnyű fegyverzetű lovast és 200 gyalogost. (F.-Morsz. 30000 k. h. a hűtlenség címén elvesztettek helyett.)

Alaghi Beken János saját költségén tartott a felvidéken lovasokat és gyalogosokat. (1560-ban F.-Morsz. 62,445 k. h.)

Balassa Menyhért 2-ik megtérése után (1562.) Ferdinánd kir. megbízásából tartott 300 lovast és 200 gyalogost. (F.-Morsz. 612,345 k. holdat szerzett.)

Balassa János (1569.) 600 könnyű fegyverzetű lovast. (F.-Morsz. 278,083 k. h.)

Dersffy István (95,656 k. h.), *Pálffy Miklós* (215,093 k. h.), *Thurzó György* (278,083 k. h.) szintén tartottak hadakat és szereztek

¹ *Forgách Ferencz* Magyar históriája.

nagy birtokokat, de a század végén legnagyobb szerző, az egykor «Kurta nemes» de vitéz katona *Rákóczy Zsigmond* volt, a ki kardjával 650,430 kat. holdat szerzett Felső-Magyarországon és végre megszerezte magának az erdélyi fejedelemséget is.

Többen is tartottak még katonákat a királyoknak és — a királyok a katonák és tartóik fizetésére, — a mint maguk mondták — onnan szereztek a pénzt, a honnan tudták.¹

A városok seregei:

Szabad királyi és bányavárosaink a XVI. században mindnyájan körül voltak véve többé-kevésbé erős falakkal, bastyákkal, vízárkokkal. Legtöbbjük a kor fogalma szerint hatalmas erősség volt és így magukat saját polgáraik erejével, — a kikkel időnkint «Musterung»-okat tartottak, hogy a harczképes férfiak számát megállapítsák, — védhették. Az északkeleti sz. kir. városok : Kassa, Lőcse, Eperjes, Bártfa, Kis-Szeben nem voltak mindig egyek ; mert Kassa kezdetben Zápolya pártján volt, később azonban mindnyájan a Habsburgokat uralták és őket segítették zsoldosaikkal. Az alsó magyarországi bányavárosok : Besztercebánya, Körmöczbánya, Selmeczbánya, — a többiek jelentéktelenek voltak, — 1544-ben szövetkeztek a kölcsönös védelemre, hadi szabályzatot készítettek, állandó haditanácsot alakítottak, a melyeknek tagjai hetenkint hétfőn összejöttek — a Fuggerek megbizottaival is — tanácskozni. 1529-ben a bányavárosok Pekry Lajos vezetése alatt több mint 2000 emberrel mentek a Zápolya pártján levő Kosztka ellen Árva várát megostromolni. Itt azonban be kell a fenti számba érteni a Fuggerek népeit és Pekrynek lovasait is. A Selmeczbánya által 1544-ben készített hadiszabályzatot a felvidéki sz. kir. városok kivétel nélkül alkalmazták zsoldosaikra.²

1531-ben Lőcse 500 zsoldossal és Serédy huszárjaival ment Késmárk ellen.³

Szabad királyi városaink voltak a XVI. században : a) Tárnokiak : Buda (török uralom alatt), Pest (szintén), Pozsony, Nagyszombat, Kassa, Bártfa, Eperjes, Sopron. b) Személynőkiek :

¹ Mindezeket l. a Liber regiusok I—IV. kötetekben.

² Ezekről a költségeknél lesz szó.

³ *Demkó Kálmán dr.* A felső-magyarországi városok életéről a XV—XVII. században. 1890. Kiadta a M. Tud. Akadémia.

Óbuda, Esztergom, Székesfehérvár (mind a három török kézen), Lőcse, Kis-Szeben, Szakoleza, Modor, Trencsén, Zágráb, Varasd, Körös. Ide tartoztak még az alsó-magyarországi bányavárosok. Mindezek közül csak Lőcséről maradtak fenn teljesen megbízható adataink, a többinél csak a taxákhoz arányosítva állapítjuk meg a királyi seregbe állított zsoldosok számát.

1532-ben a felső-magyarországi sz. kir. városok 100 zsoldost állítottak ki Lőcse segélyére. Ebből kiállított Kassa 32-öt, Lőcse 32-öt, Eperjes és Bártfa 22—22-öt, Kis-Szeben 11-et.¹ A mint a veszedelem elmúlt, a városok ezeket hazahívták és Lőcse küldött Eperjesnek segítségül 30 zsoldost.² 1563-ban Lőcse a makoviczai várból szorongatott Bártfának segítségére küldött 24 embert.³ 1553-ban Lőcse előbb 37, majd még 25 gyalogos zsoldost küldött a török ellen a táborba, 1554-ben 30-at, 1559-ben 47-et, 1565-ben 100-at, melyet kettőnek kivételével levágtak a törökök; 1566-ban a felvidéki öt város 300 zsoldost tartott a táborban a tisztekkel és a praedicatorral együtt.⁴ Ebből esett Lőcsére 75. Ezeket az adatokat összevetve a városok által fizetett taxákkal igen megközelítően megkaphatjuk a városaink által a királyi táborba időről-időre küldött zsoldosok számát.⁵ E szerint a küldött zsoldosok átlagos számát így állapíthatjuk meg:

¹ *Hain Gáspár* «Lőcsey Krónika»-ja. Kiadta a Szepes-m. tört. társulat. 48 old.

² Ugyanott 54.

³ Ugyanott 77.

⁴ Ugyanott 99., 100., 106., 110., 111.

⁵ Rendszeresen fizettek évenként taxát:

Pozsony	8000 frtot	A 7 bányaváros együtt	4000 frt
Kassa	8000 «	Körös	600 «
Lőcse	8000 «	Varasd	400 «
Eperjes	6000 «	Zágráb	300 «
Sopron	6000 «		
Bártfa	5000 «		
Nagyszombat	4500 «		
Kis-Szeben	2000 «		
Szakoleza	800 «		
Trencsén	600 «		
Modor	500 «		

Kassa	75 embert
Lőcse.....	75 «
Eperjes	60 «
Bártfa	60 «
Kis-Szeben	30 «
Pozsony	75 «
Sopron	60 «
Nagyszombat.....	45 «
Szakolcza	8 «
Trencsén	6 «
Modor	5 «
A bányavárosok együtt .	40 «
Körös	6 «
Varasd	4 «
Zágráb	3 «

A városok zsoldosainak összes száma 552 ember.

A városokat terhelte az ágyúknak a táborba szállítása.¹ Városainkban már a XV. században is voltak ágyúöntő műhelyek. Pozsony, Nagyszombat, Besztercebánya, Lőcse, Bártfa stb. mind foglalkoztak ágyúöntéssel, puskák, lőpor készítésével. Lőcsén például, Fabianus de Slezia mester 1531-ben három egyenlő formájú, 7—7 mázsa súlyú igen jól sikerült «falkonet»-et öntött. Serédy György 1553 febr. 16-án kéri Lőcse hatóságát, küldjön az ő szolgálatába ágyúk öntéséhez jól értő mestereket. 1554 febr. 4-én Serédy Benedek a tokaji várba rendelt meg Lőcsén, Péter rézöntő mesternél két új ágyút. 1547-ben Hans von Lewtsch Bebek Ferencz részére öntött czimeres és feliratos ágyút stb.²

Még csak azt említem meg, hogy városaink hadászati szempontból kivétel nélkül fontos pontok voltak. Ágyúkkal és más fegyverzettel jól fel voltak szerelve.³ Polgárságuk a minden városban levő «Schützenbrüderschaft»-okban, a lövészegyesületekben jól be voltak a fegyverek kezelésében gyakorolva. A negyedekre és

¹ 1563 art. 14. 1569 art. 26. 1602 art. 11.

² *Demkó K.* id. mű 82—83.

³ U. ott.

tizenkettedekre osztott polgárok mindenikének előre ki volt jelölve helye a város falain és bástyáin úgy, hogy a legelső jelre mindenki helyén volt.¹

A szabad hajdúk. Bakyth Pál, a híres törökverő kapitány, egykor így nyilatkozott a hajdúkról: Sohasem láttam oly bátor és ravasz gyalogosokat, mint a magyar hajdúk, pedig sokat harczoltam a török császárral.² Kik voltak a szabad hajdúk, megmondja Illésházy István nádor: «Ez időben (1598.) a falvak és városok Buda és Esztergom körül mind puszták voltak, elfutott róluk a nép. E közül a futott nép közül, kiknek vagyonát elpusztította a török és a német és a fizetetlen végbeli gyalogok közül kerültek ki a szabadhajdúk, a kik csak itt Felső-Magyarországon többen voltak 3000-nél. Ezek sokszor nagy kárt tettek a törökben.³ Nemcsak a század végén, de a század első negyedétől kezdve így ki volt már fosztva a mi népünk. A mindenéből kifosztott nép felcsapott vagy martalócnak, vagy jobbik esetben szabad hajdúnak és annak szolgálatába szegődött, a ki jobban fizette vagy még inkább saját szakállára fosztogatott ott, a hol lehetett, úgy gondolkozva, hogy a mit fegyverrel vettek el tőle, ő azt fegyverrel szerzi vissza. Tagadhatatlan, hogy nagy csapásai voltak ők a föld népének épen úgy, mint az uraknak is.

Már az 1547-iki nagyszombati országgyűlésen panaszkodnak a Kk. és Rk., hogy a hajdúk és martalócok sok kárt okoznak. Ugyanott ezt mondják: a királyi felség már eléggé tapasztalhatta, hogy a magyar nemzet nagy zsoldért sem hajlandó a keresztény köztársaságnak szolgálni, legfőlebb a török ellen. Úgy látszik, hogy leginkább őfelségének kell arról gondoskodnia, hogy a mi katonáink, a kik most az ellenségek által az atyai házból ki vannak dobva, nem csekély számmal vannak és ezekből az idegen népek mellett sokakat lehetne felfogadni és a véghelyeken elhelyezni. Ez által egyrészt gyengíteni lehetne a lázadókat és engedetleneket, a kik a mi, zsoldjukat illetőleg máshol eserben hagyott ilyen kato-

¹ U. ott 86. stb.

² *Szerémy György* emlékirata Magyarország romlásáról 1484—1543. Pest, 1857. 203. old.

³ Gróf Illésházy István nádor följegyzései 1592—1603. — Pest, 1863. Mon. hung. hist. II. oszt. Irók VII. k. 55. old.

nák által szoktak körülvéve lenni; másrészt az ilyen katonák zsolddal ellátva nem lennének kénytelenek fenntartásuk végett másokon erőszakoskodni.¹ A királyi felség, úgy látszik, megfogadta a tanácsot, mert 1549-ben 13 végvárunkban már 1034 hajdút találunk. Nem sok lehetett ebben a köszönet, mert a hajdúk, a mint az országgyűlés panaszolkodik, hallatlan gonosz-tetteket követtek el és még azokat is szigorúan büntetni kívánja, a kik a várakban vagy máshol megtérnek ilyen rablókat.² De már az 1563-iki országgyűlés megkegyelmez nekik, mondván, hogy hajdúkat, a kiket *szabadoknak* neveznek, csak a végvárakban legyen szabad tartani. Úglátszik ugyanis, hogy a végvárak semmiképen sem nélkülözhetik a hajdúkat, mert az ilyen gyalogosokat kell kiküldeni a törökök által meghódított falvak lakosságának a királyi felség iránti engedelmességben megtartására. Mikor a lovasok kimennek a várból, hogy a gyalogokra nézve lehetetlen utakat megtegyenek, a várak őrzésére a gyalogosokat szokták hagyni. Kihágásaikra azonban sok és sokféle büntetést statuálnak.³ Hiába újították meg az ellenük hozott törvényt,⁴ megváltoztatni őket nem lehetett.

Nemcsak a végvárakban tartotta őket a király. Ott voltak Bástával az erdélyi harcokban. Belgiojoso Barbiano Jakab tábornok zsoldot kiáltatott ki a hajdúk részére is és rólok ilyen nem igen hizelgően vélekedett: Csak a hajdúknak adjunk zsoldot, mind atyjokat anyjokat levágathatjuk velök, kivált ha a zsold mellett még szabad nyereséget is adunk nekik.⁵ Fel is fogadott vagy 7000-et, de ezek csakhamar Bocskayhoz pártolva át, Belgiojosot és idegen hadát kezdték verni.

Hol több, hol kevesebb, de mindig volt belőlük a király zsoldjában 2—7000.

Összefoglalva az elmondottakat, a XVI. századbéli hadseregünkről ilyen képet alakíthatunk:

¹ 1547 decr. X. art. 1. és 6.

² 1557 art. 23.

³ 1563 art. 23.

⁴ 1575 art. 13. 1608 kor. ut. art. 20. stb.

⁵ *Horváth M.* id. mű V. 5.

1. <i>Zsoldos hadak</i> , a szükséghez képest, esetről-esetre fogadva	10—15 ezer ember
2. <i>Várak őrsége</i>	8—11 « «
3. <i>Megyei hadak</i>	2—10 « «
4. <i>Nemesi felkelés</i>	3— 4 « «
5. <i>Magyar urak által a király költségén tartott hadak</i>	3— 5 « «
6. <i>Városok hadiilletéke</i>	0·6—0·7 « «
7. <i>Szabad hajdúk</i>	2— 7 « «
Összesen	28·6—52·7 « «

Ebből a királynak mindig rendelkezésére állott 23·6—38·7ezer ember. Evvel kellett megvívniok a XVI. század nagy háborúit és evvel kellett megalapítaniok a Habsburgok uralmát Magyarországon.

Dr. DEMKÓ KÁLMÁN.

ADATOK AZ 1664. MURA- ÉS RÁBAMELLÉKI HADJÁRAT ÉS A VASVÁRI BÉKE TÖRTÉNETÉHEZ.¹

Az 1664-iki esztendő hadi eseményeiről már nem egy közlemény látott napvilágot, mely részint török források alapján, részint pedig a bécsi hadilevéltár, Zrínyi és Montecuccoli munkáinak felhasználásával igyekezett a háború egyes fázisait kellő világításba helyezni. A felvidéki hadjárat, Zrínyi téli expedíciója, Kanizsa ostroma, a Mura- és Rábamelléki hadjárat, a szentgottárdi esata mind hivatott íróra találtak, úgy hogy ezekről az időkről teljesen újat mondani alig lehet. Ha elő is kerülnek egyes újabb adatok, azok az események képén alig egy-két ecsetvonást változtatnak, de mindenesetre tisztábbá és világosabbá teszik az események rajzát. Az alábbi sorokban is ilyen apróbb, de emellett érdekes ecsetvonásokról lesz szó. Közel 40 darab egykorú levél beszél hozzánk az 1664-iki esztendő eseményeiről. A levélírók: gróf Nádasdy Ferencz és Lippai György. Mindkettő nagy méltóságban, hivatalban levő ember; az előbbi országbíró, az utóbbi az első magyar főpap, esztergomi érsek volt. Ha valakinek, úgy nekik bizonyára alkalmuk volt bepillantani az események rugóiba és okaiba. Nádasdy 6 ezer főből álló seregével végigküzdötte a Mura- és Rábamelléki hadjáratot, így levelei, mint első kézből kapott haditudósítások föltétlenül becsesek és érdekesek; Lippai, mint az ország egyik legelső embere szintén pontosan tájékozva van mindenről, de ő a hadi eseményekről szóló tudósításokat csak másodkézből kapja, miért is legértékesebb adatait azon események-

¹ Gróf Nádasdy Ferencz országbíró gróf Rottál János titkos tanácsoshoz s Lippai György esztergomi érsek gróf Rottálhoz és Wesselényi Ferencz nádorhoz intézett egykorú leveleik alapján.

ről közli, melyekben ő is mint szereplő egyéniség vett részt. A bécsi haditanácsról szóló tudósítása, melyet közvetlenül a vasvári békekötés után tartottak; a pozsonyi tanácskozás, mely tulajdonképpen a bécsinek volt a folytatása; az ország hangulatának a rajza, mely a levelekből visszatükröződik; Montecuccoli szereplésére vonatkozó adatok — mind jelentős forrássá avatják Lippai leveleit, melyek nélkül a vasvári béke utáni idők rajzát teljessé semmi esetre sem tehetjük. A levélírók egyénisége, a levelek tartalma, adataiknak jelentősége, a belőlük kiáradó erős, tántoríthatatlan magyar szellem, a pompás — főleg Lippainál tapasztalható — magyar nyelv érdekes történelmi dokumentummá teszik e leveleket. Mivel e sorok írásával nem annyira a már ismeretes anyag felhasználása és újabb földolgozása a czélom, hanem inkább az események rajzának a levelek adataival való kiegészítése, azért nem is törekszem a háború minden egyes fázisának tökéletes, teljes előadására, hanem csak adatokat akarok szolgáltatni a Mura- és Rábamelléki hadjárat történetéhez, vázolni akarom az ország hangulatát a vasvári békekötés után következő időkben. Ha közben forrásaimat kissé gyakran idézem, teszem ezt azért, hogy előadásomat ezáltal is élénkebbé tegyem, s elősegítsem azt a czélt, hogy az eseményekről valóban korhű és világos képet rajzolhassak.

*

Az 1664-iki esztendő Magyarországon kitünő auspiciumok között kezdődött. Mikor a török 1663-iki váratlan és nagyarányú térhódítása nemcsak az aggódó magyarságot, hanem az egész nyugati művelt világot is megdöbbenetete és jóformán kétségbe ejtette, kevéssel azután a tél kezdetén, az 1664. év elején Zrínyi Miklós vitézsége és bámulatraméltó haditalentuma olyan eredményeket vívott ki a győzelmes törökkel szemben, melyek méltán magukra vonták mind Magyarország, mind pedig egész Európa figyelmét s kivívták csodálatát és elismerését.

Az alig három hétig tartó (jan. 20—febr. 14.) téli hadjárat több szempontból is figyelemreméltó. Zrínyi e hadjáratában megmutatta, hogy a török ellen, bármily hatalmas és túlerőben legyen is, a siker reményével föl lehet a harczot venni; s hogy a kivívtat siker nagyon gyakran a vezér rátermettségétől és attól függ, vaj-

jon ki tudja-e használni a kellő, alkalmas pillanatot! Aránylag kevés erővel kezdte meg Zrínyi vállalatát.¹ Rövid idő alatt mint a pusztító fürgeteg végigszárguldott a déli vidéken, a Dráva mentén egymás után kezére kerültek: Berzencze, Babócsa, Segesd, Barcs. Türbék, Dárda, Baranyavár, Sásd s rengeteg hadizsákmány; az eszéki híd, a törökök büszkesége, az egyetlen hadi átjáró február 2-án már romokban hevert. Hadi szempontból főképen ez utóbbi volt nagyjelentőségű esemény, a mely a törököt teljesen megzavarta s rémületbe ejtette.

A téli hadjárat e nagy sikere érlelte meg Zrínyiben azt a gondolatot, hogy elérkezett az alkalmas idő arra, hogy a Dunántúlon a török hatalmát megtörje s Kanizsát, e vidék kulcsát a magyarságnak visszaszerezze. Fáradhatatlan agitációba kezdett. megmozgatott minden követ tervének keresztülvitelére és a siker biztosítására; azonban fájdalommal kellett tapasztalnia úgy fent, mint lent a meg nem értést, a jóindulat hiányát, sőt gyakran a rosszakaratot is. Zrínyi bár idejekorán kezdett mozogni, Kanizsa megszállására csak márcz. 18-án kapott engedélyt,² a kért hadi segítségnek pedig jóformán csak a felét bocsátották rendelkezésére. Ez a késedelmeskedő huza-vona már nagy hiba volt, a mit csak fokozott a regensburgi haditanács tervezete, mely három hadsereg felállítását rendelte el. Az erők tömörítését tehát, melyre pedig a nagy sereggel támadó törökkel szemben égető szükség lett volna, már a kezdet kezdetén maguk a vezető emberek gátolták és akadályozták. Külön működött e szerint a felvidéki hadsereg, melyet Souches vezérlete alá helyeztek³; ehhez csatlakozott volna a nádor vezérlete alatt a felvidéki megyék insurrectiója. E seregtől teljesen függetlenül a Dunántúlon 2 hadsereg operált volna, az egyiket, melyet 29 ezer emberre terveztek, vezette volna

¹ Az összetoborzott hadak számát 20 ezerre teszik, mely nemzetiség szerint a következőképen oszlott el: 8 ezer magyar, 5 ezer horvát és 7000 birodalmi német. A magyarok közül Zrínyin kívül főleg Batthyányi Kristóf és Eszterházy Pál jelentek meg Zrínyi hívására jelentékenyebb csapatokkal; a birodalmi németeket pedig — kiket Hohenlohe Farkas gróf vezetett, a gráci haditanács jóindulata bocsátotta Zrínyi teljhatalmú rendelkezésére. — *Széchy Károly* Gróf Zrínyi Miklós. V. k. 69. l.

² *Széchy* i. m. 83. l.

³ 9000 ember.

Montecuccoli, a másikat 13 ezer emberrel : Zrinyi, Strozzi és Hohenlohe. A három hadsereg közül a Montecuccoliétól édes-keveset lehetett várni, a felsőmagyarországi hadseregnél pedig már eleinte elhintették az egyenetlenkedés magvát, midőn Wesselényit, a nádort mindenáron az osztrák vezér, Souches alá akarták rendelni ; Zrinyi Miklós pedig a vele egyenrangú német vezérekkel mire mehetett volna, mikor minden erőteljesebb tervének már előre levágták az útját.

Zrinyi téli hadjáratának igazi eredménye és jelentősége akkor domborodott volna ki igazán, ha azonnal sürgősen hozzálátnak minden oldalon a készülődéshez. Idő volt elég a cselekvésre. Már-eczius derekán még azt írja Nádasdy: ¹ «az eszéki híd csinálásában semmi sincs.» Tehát a török segítség még nem tudta volna megakasztani a tervezett hadműveleteket. Fontos volt e körülmény Zrinyire nézve, a ki csak így remélhette, hogy Kanizsát ismét visszaserzi a magyar király jogára és főnhatósága alá.

A készülődés csak nagy ügyvel-bajjal folyik. Souches hadát már-eczius vége felé megindítják a felföldre, Zrinyi hadseregéről azonban még kevés szó esik, pedig a török erősen készülődik már s a készülődés éle kifejezetten Zrinyi ellen irányul.² Még április elején is csak tervként emlegetik a magyarság körében, hogy Zrinyi Kanizsát meg akarja szállani, de Bécsben «még legkevesebb subsidium felől sem tettek dispositiót.»³ Nem csoda, hogy ez a politika elkeserítette Zrinyit, ki látva a nagyfokú nemtörődömséget, már-már azon volt, hogy eláll kedvencz tervétől, Kanizsa ostromától. Ez a reményevesztett hangulat uralkodik a vezető magyar urak nagy részén is, főleg azokén, kik — mint Nádasdy is Bécsben — közelről szemlélhetik az udvari körök magatartását. Ez adja tolla alá Nádasdynak ezeket az elkeseredett szavakat : «Nekem minden reménységem elesett. Semmit, semmit nem művelünk.»⁴ Bán uram dolgaiból — félek semmi sem lesz, mert mindent csak halogatnak ; Isten az, ki segíthet bennünket.⁵

¹ Függelék. I. levél.

² Függelék. III. levél.

³ Függelék. VII. levél.

⁴ Függelék. III. levél.

⁵ Függelék. VI. levél.

Az udvarhoz hasonlóképen az ország is nehezen mozdult meg. A hirdetett insurrectióra nem nagy hajlandóságot éreztek, se a Felvidéken, se a Dunántúlon, pedig az uralkodó mindkét országrészbe elküldötte felkelést elrendelő felhívását, de bizony, különösen a Dunántúlon: Vas, Sopron, Moson, Győr, Komárom s Veszprém megyékben annyira kedvezőtlen volt a hangulat, hogy az országbíró még a felhívó szöveget sem tartotta érdemesnek a megyék vezető embereivel közölni. A főurak közül csak egy-kettő teljesítette igazán kötelességét. A Felvidéken Wesselényi nádor, a Barkóczyak, a Csákyak, a Dunántúlon Nádasdy, az Eszterházyak s a Batthyániak buzgólkodtak leginkább. Nádasdy maga körülbelül 6000 főből álló, 8 lovas és 2 gyalogezredet kitevő sereget toborzott össze, a mi abban az időben elég számottevő sereg volt. Valószínűleg ez a körülmény adta a gondolatot Nádasdynak arra, hogy a bécsi haditanácshoz egy beadványt intézzon, mely szerint, mint maga írja, «midőn Zrenyi uram Canisánál operálni fog — approbálta is Ófelsége az itt való Collegiumnak beadott és Palatinus urammal is közlött insinuatiónat, hogy az Duna és Balaton mellett mi is diversiót tegyünk, kit expresse az parancsolatban nem inserálhattak.»¹ Mi indította Nádasdyt e terv fölvetésére, nem tudjuk; a gondolat azonban nem mondható épen szerencsésnek! Lehetséges, hogy Nádasdyt az sarkalta e lépésre, hogy ő, mint e sereg vezére, ha kedvez neki a szerencse, hírt, dicsőséget szerez nevének. A terv keresztülvitele azonban nem sok eredménnyel kecsegtetett, mert e különálló expedició csak gyöngítette volna Zrinyi Kanizsát ostromló seregét s ha a török sereg egy részét le is kötötte volna, jelentősebb eredményt felmutatni bizonyára nem lett volna képes, hisz kellő fölszerelés hiányában még egy gyöngébben megerősített váracska is sikerrel ellenállhatott volna ostromának. Nádasdy e tervéről más híradást nem olvasunk; bizonyára teljesen elaludt az egész tervezgetés, mert a gyűjtött hadak csatlakoztak Zrinyi seregéhez, mely végre nagy késedelmeskedés után április 28-án megszállta Kanizsa várát.

Ilyen előzmények mellett kezdődött meg Kanizsa ostroma. Alig értek azonban a különböző csapatok Kanizsa alá, már is

¹ Függelék. V. levél.

mutatkoztak a hármás vezérlés hibái és gyöngéi. Hohenlohe, a kivel Zrínyi még Pécs ostromlásánál a téli hadjáratban összekülönbözött, hogy haragját Zrínyi iránt kimutassa, nem fogadta el az egységes megszállás tervét, hanem hadait a vár nyugati oldalán teljesen különállóan állította föl; míg Zrínyi és Strozzi a vár keleti részét vették körül. Nagyon találóan írja erről Zrínyi: «Ha már most égen két nap, egy országban két király, egy hegyben két oroszlán, egy hadban két kapitány nem fér meg, hogyan férhetne meg három?»¹ Mindezen kedvezőtlen körülmények daczára az első rajtaütés némi sikereket is hozott, a mit úgyszólván az ostromló sereg személyes bátorsága és vitézsége vívott ki, mert az ostromhoz szükséges szerek, ágyúk csak 9 nap múlva érkeztek meg. Ám a küldött hadiszerben sem volt sok köszönet, hiszen mire megérkezett, az őrségnek bőséges ideje volt arra, hogy eltakarítson az útból mindent, a mi esetleg tüzet okozhatna; még nagyobb baj volt az, hogy a küldött anyag rossz és hasznavehetetlen volt, mert az ágyúk szétrepedeznek, a gránátok nem gyúlnak vagy kezelhetetlenek, «mert olyan rosszul csinálták őket — írja Lippai a nádornak — tudatlanságból vagy gonoszságból, hogy mind a levegőben szakadoznak el.»² Ilyen fogyatékos eszközök mellett folyt tovább változó szerencsével az ostrom, május 23-ig. Ekkor Zrínyi haditanácsba hívta vezértársait, hogy velük az ostrom további sorsáról tanácskozzék. Közben ugyanis a már meglevő bajokhoz még egy harmadik, az előbbieknél sokkal veszedelmesebb jelentkezett. A szorongatott Kanizsa fölmentésére gyors meneteléssel közeledett már a nagyvezér fölmentő serege. A helyreállított eszéki hídon május 14-én körülbelül 20 ezer főnyi török sereg kelt át s Kanizsának tartott; 25-én Szigethez ért és 30-án a babócsai mezőkön ütötte föl táborát. Hiába buzdított Zrínyi lelkes szavakkal a vár további ostromára, vagy pedig a nagyvezér seregével való szembeszállásra, a német vezérek, főképpen Hohenlohe, minden erejükkel ellenezték a tervet, s a vár ostromának abbahagyását és elvonulást javasoltak. A seregben levő magyar urak ugyan lelkesen kitarítottak Zrínyi mellett, mindez azonban

¹ Gróf Zrínyi Miklós hadtudományi munkái. 301. l.

² Lippai György levele Wesselényi Ferenczhez máj. 20-ról. *Orsz. levéltár.*

nem tudta a németeket lelkesedésre hangolni. Először Hohenlohe, aztán Strozzi is fölszedte sátorát és elvonult. Magára hagyták Zrinyit egyedül, megtörten, szárnyszegetten. Így a magyarok is, Zrinyi is kénytelen-kelletlen abbahagyták a további harezot s elvonultak a vár alól. A nagy lelkesedéssel kigondolt, nagyjelentőségűnek ígérkező hadi akció tehát sikertelen maradt. Zrinyi e kudarcz után egy ábránddal lett ismét szegényebb s egy tanulsággal gazdagabb; megtanulta, hogy nem bízhatik senkiben másban csak saját magában, a maga erejében. Pedig ő váltig bizakodott, hogy most sikerülni fog a török hatalom letörése, vagy mint Lippai magát kifejezte, hogy «az töröknek felpiszkálják az orrát valamennyire»,¹ de mindennek éppen az ellenkezője történt; a téli hadjárat fényes sikere úgyszólván kárba veszett, az udvar cserbenhagyta Zrinyit, Montecuccoli keze visszarántotta a dicsőség útjáról, a német vezérek utolsó viselkedését pedig legjobban ismét Lippai szavai jellemzik, midőn röviden, de magyarosan kimondja róluk, hogy «Kanizsa alól gyalázatosan eloszlanak.»²

Az ostromló sereg Kanizsáról egyenesen délnek tartott és Zrinyi-Ujvár felé húzódott, hova június 3-án meg is érkezett. Ám vele egyidőben megérkezett a török is, mely Berzencze alól megindulva folyton követte a futamodó sereget. Ezzel a háború tulajdonképen odaterelődött, a honnan voltaképen kiindult, ahhoz az erősséghez, mely már jó ideje bántotta a török szemét, mely Zrinyi Miklós birtokában pompás védővára volt a délvidéknek s úgyszólván egyetlen komoly akadály a erőszakos török hódításnak és előnyomulásnak.

Zrinyivár csak három éves multra tekinthetett vissza; Zrinyi 1661 január 14-én kezdett a vár építéséhez a régi Keeskevár helyén, a Mura balpartján, ott, hol a Kanizsa patak szakad a Murába, lejjebb pedig a Dráva vize kanyarodik elő egyesülésre. A Mura jobbpartja Letenyétől kezdve egészen a folyónak a Drávába ömléséig, lapos, posványos, mocsaras, így magában véve is jó védelmi vonal, a balparton pedig a bükkösi hegyek húzódnak a Mura és Dráva egyesülései; ezeknek a legvégső nyúlványát, kúpját sze-

¹ Függelék. XXV. levél.

² Függelék. XXV. levél.

melte ki Zrinyi az új vár helyéül, a mely azonban a körülötte lévő magaslatok közül legalacsonyabb volt. Wassenhoven mérnök tervei szerint a vár egy-kettőre fölépült, mert Zrinyi sem költséget, sem időt nem sajnált arra, hogy a várat mielőbb használhatóvá tegye és védelmi állapotba helyezze. Zrinyi a vár építésével azt czélozta, hogy a pusztuló félben levő Légrád helyett Kanizsa ellensúlyozására olyan erősséget emeljen a török hódoltság határára, melyből féken tarthassa a portyázó, magyar területre kalandozó törököket, szóval pajzsa, védőbástyája akart lenni az egész Muraköznek és Szlavonia Dráva-vidékének. A törökök természetesen nem jó szemmel nézték a szomszédságukban fekvő vár építését, meg is kérdezte a kanizsai basa Zrinyit, mi szándéka, terve van a vár építésével. Zrinyi elmésen azt felelte az érdeklődőnek, hogy maga földjén és telkén emeltet aklot barmai számára, hogy ha a király barmai a kanizsaiakkal összekeverednek, az övében kár ne essék s figyelmeztette egyuttal a kanizsai basát, hogy ezentúl a kanizsai mezőre ne ereszsze lábas jószágait, mert az akolban mindég nagy kutyák lesznek. Arra a kérdésre pedig, hogy az akolba miért helyeztet ágyút, azt válaszolta: «vadászatra, hogy a farkasokat és medvéket lelővöldözhesse.»

A várnak mindenesetre megvolt a maga katonai nagy jelentősége, bármennyire igyekezett is Montecuccoli azt lekicsinyleni. Maga a török állított ki erről bizonyítványt, midőn az aggodalmaskodó bécsi udvartól sürgősen követelte a vár lerontását és megsemmisítését. Ha Zrinyivár csakugyan az lett volna, a minek Montecuccoli tartotta, t. i. egyszerű juhakol, mely csak arra jó, hogy a portyázó török területre rontó csapatok oltalmát, védelmet találjanak benne és oda visszavonulhassanak, akkor a török bizonyára nem tulajdonított volna neki olyan nagy fontosságot. *Evlia Cselebi*¹ így írja le könyvében a várat: A Mura folyó partján, erdős és árnyas földnyelven, Kanizsához hasonlóan fából épült vár. Annyi igaz, hogy az átkozott ellenség iszkenderi erődítménnyé alakította át; tömésfalának szélessége ötven láb, magassága ötven rőf... A szárazföld felől Iszkender bástyájához

¹ *Dr. Karácson Imre* E. Cs. magyarországi utazásai 1660—1664. I. k. 512. l.

hasonló hét bástyát készítettek, melyek mindegyikében negyvenötven baljemez-ágyú s több kolumburna és sáhi ágyú van... A vár árka színültig tele van folyóvízzel, úgy, hogy egy gályahajó is járhatna benne.

A nagyvezér minden erejét összeszedte, hogy Zrinyi-Ujvár erősségét, annak gyűlölt, rettegett urát megsemmisítse és letiporja. Teljes sebességgel követte a visszavonuló sereget, s azt a Mura partján utol is érte és portyázó előcsapataival igyekezett az átkelésben zavarni és megakadályozni. Arra az időre azonban már Zrinyi csapatai is megérkeztek és szembeszálltak a törökkel. Zrinyi itt újból megkísérlette, hogy rávegye a vezéreket a törökkel való megütközésre, szavára azonban nemcsak hogy nem hallgattak, hanem a vár körüli elhelyezkedésben épen tanácsa ellenére cselekedtek. Zrinyi ugyanis azt javasolta, hogy szállják meg a vár körüli magaslatokat. Ám a német vezérek annyira fáztak a török közelségétől, hogy a tervet figyelemre sem méltatták s nem nyugodtak addig, míg a Mura mint védelmi vonal köztük és a török sereg közt nem állott. Pedig Zrinyi terve nagyon előrelátó volt és sok katonai előnyt biztosított volna a keresztény seregnek. A Mura balpartjának teljes átengedésével a török urrá lett a vár körüli magaslatokon s ezzel elvágta a keresztény sereg visszavonulási útját s e mellett még az élelmezését is megnehezítette. A védősereg tehát elhelyezkedett és pedig úgy, hogy a vár délkeleti oldalát, a Mura és Rába által alkotott szigetet biztosította, Hohenlohe a Kanizsa patak torkolatával szemben levő területet szállta meg, Zrinyi és hadai pedig folytatólagosan a Mura partján ütöttek tábornak.¹ Ez alatt persze a török sem vesztegelt, hanem megtette az ostromhoz szükséges előkészületeket. A jobbszárnyon Kara Musztafa pasa és Gurdsi Mohamed pasa, északon Kibleli pasa, középen a nagyvezér és a janicsárok agája, Szalih pasa, balról Iszmáil pasa vették körül a várat. Heves ostromharcz kezdődött, a törökök azonban semmi eredményt sem tudtak elérni; a Montecucoli által gúnyolt juhakol vitézül ellenállt az ostromló hadnak. Maga Evlia Cselebi bevallja az ostrom sikertelenségét: Különös dolog azonban — írja útleírásában — a váron sehol hasadék

¹ Hadtörténelmi Közl. IV. k. 308—314. l.

nem támadt.¹ Midőn a nagyvezér látta, hogy a vár ostromlása nagyon lassú tempóban halad előre, taktikát változtatott. Egyelőre felhagyott a vár rendszeres ostromlásával, e helyett a védősereget támadta meg s igyekezett a Murán való átkelést kierőszakolni. Megpróbálkozott a Mura minden pontján, de minden támadását sikeresen visszaverték. Ezek a heves harcok igen megpróbálták a folyót védelmező csapatokat és súlyos áldozatokat követeltek. Egy ilyen gyilkos török támadásnak lett áldozata maga Strozzi generális is.

Junius 5-én a török balszárny heves tüzelés alá fogta Strozzi hadállásait és a már említett szigetet akarta mindenáron birtokába keríteni. Strozzi maga személyesen vezette a védelmet és sikerült is neki a török támadást teljesen visszautasítani s a sziget birtokában megmaradni, midőn a harc végén egy eltévedt török golyó találta a hős generálist, mely halálos volt és azonnal kioltotta életét. Nagy csapás volt ez a keresztény seregre, de főleg Zrinyire, mert Strozzi egyike volt azon kevés német generálisoknak, a ki nagy megértéssel és jóindulattal támogatta Zrinyit tervei kivételében.² Strozzi halálán kívül azonban még egy nagy, váratlan csapás is érte Zrinyit; a sűrű portyázások közben elveszítette egyik legkedveltebb emberét, legvitézebb hadnagyát, Kis Farkast. Hogy milyen nagy volt Zrinyi vesztesége, s hogy mennyire fájlalta derék, hűséges emberének halálát, megítélhetjük azokból a szavakból, melyekkel Nádasdy a szomorú esetet elmondja Rottálhoz intézett levelében: «Kis Farkas is elvesze hamar. Strozzi uram után sajnálja Bán uram, ezer emberre böcsüli.»³

Junius 8-án a török, miután a védősereget nem sikerült megtörnie, teljes erővel a vár ostromlásának esett. A vár védői azonban minden támadást elszántan visszavertek. A vár őrségét, mely d'Avancourt tábornok parancsnoksága alatt állott, naponként új,

¹ *Evlia* i. m. I. k. 515. l.

² Függelék. VIII. l.—Lippai egyik levelében (XXV. szám) ezt írja Strozzi haláláról: Strozzi uram is elveszett, mivel az Murán akarván által menni az ellenség, által nem bocsátották az ebecket, hanem jól viselvén magokat; veszett alkalmasint mind az két félen, de számosabban török; ott veszett el Strozzi uram is.

³ Függelék. VIII. levél.

pihent csapatokkal cserélték föl, a belső erődítményeket pedig teljesen helyrehozták és megerősítették. De még ezzel sem elégedtek meg, hanem hogy a törököt munkájában zavarják, gyakran kirohanásokat intéztek a támadókra. A törökök ezzel szemben minden erejüket megfeszítették, hogy a várhoz jussanak; aknákat, alagutakat fúrta, hogy az ostromlott várat megközelítsék. S ha sikerült is kisebb jelentéktelen eredményt elérniök s az ostromlottaknak kárt okozniok, általánosságban a vár kiállotta a próbát, állt rendületlenül, a védelmezők pedig¹ «elszántan akkora iparkodást es küzdelmet tanúsítottak, hogy egymásba ezerszeres lelket adtak . . . A vár még új volt s mivel minden része erősen meg volt építve, szívük ereje is megvolt hozzá. Az átelleni oldalról (t. i. délről) éjjel-nappal jött a segítség, azért úgy állottak, mintha nem is ostromolták volna őket s ez okból félelem és rettegés nélkül harczoltak.»

Mialatt az események a kanizsai ostromtól idáig fejlődtek, a dunai hadsereg (a Montecuccolié) is kilépett eddigi mozdulatlan-ságából. A bécsi haditanács úgy látszik belátta, hogy ekkora veszedelem idején nem tanácsos az erők szétforgácsolása, miért is elhatározta a dunai és déli hadsereg egyesítését s annak főparancsnokságával június 4-én Montecuccoli Rajmundot bízta meg. Az új fővezér tehát megindította seregét, mely Sparr tábornok vezérlete alatt Sopronon, Kőszegen át Fürstenfeld és Radkersburg érintésével lassú menetben vonult Zrinyi-Újvár felé. Montecuccoli maga 15-én érkezett a vár alá s átvette a fővezérletet. Megjelenése azonban a vár védelmében nem jelentett nagyobb változást. Minden ment úgy mint eddig, mert Montecuccoli senmire sem volt hajlandó addig, míg a segélyhadak mind meg nem érkeznek. Ezek pedig csak lassan gyülekeztek. Egymás után jöttek Batthyányi Pál, Nádasdy Ferencz, Esterházy Pál, Zrinyi Péter, az osztrák gyalog- és lovaszredek, úgy, hogy a Zrinyi-vár alatti sereg körülbelül 30 ezer főre szaporodott.² Június 20-án Montecuccoli haditanácsba

¹ *Evliá* i. m. 516. o.

² *Hadtört. Közl.* IV. k. 328. l.

Lásd még a *M. Tört. Társ.* XXII. k. 270–275. ll. A magyar-horvát sereg Nádasdy szerint körülbelül 20 ezerre rúgott. Függelék. IX. levél.

hívta össze a vezéreket, hogy a teendőkről tanácskozzanak, de a haditanács a fővezér akadékoskodása miatt eredmény nélkül oszlott szét. Zrinyi természetesen a törökkel való megütközést javasolta, Montecucoli azonban a támadásról hallani sem akart, míg Sparr tábornok csapataival meg nem érkezik. A török ezalatt folytatta támadásait a vár ellen, több-kevesebb sikerrel. A vár pedig vitézül ellenállott. Elfoglalása nem ment könnyen, mert mint az ellenfél maga is beismerte, a törökök értettek ugyan az aknák fölrobbantásához, a bombavetéshez s az ostromsánczok elrontásához, leleményesek voltak a hirtelen támadások kieszelésében, de a vár őrzésében, a katonaság fegyelmezésében, harcra buzdításában, a csata megkezdésére való lelkesítésben a keresztények sokkal ügyesebbeknek mutatkoztak a törököknél.¹

Sparr tábornok megérkezése után jún. 26-án ismét haditanácsot tartottak a vezérek. Nádasdy 27-iki dátummal azt írja a tanácskozásról Rottálnak: Tegnap arrul vala conferentiánk, ha megvárjuk-e az marchio Badensist (ki már közelít hozzánk)² vagy penigh által menjünk az Murán és megcsapjuk az törököt. Bán uram azon lett volna újra, hogy csak megütközzünk, mert ha az várat megveszi az török, nehezebb leszen az Murát megoltalmaznunk. De ugyancsak abban marada — sok hadi példák előhozásával — a dolog, hogy várjuk meg az Badensist s azonban bocássunk derék csatákat, melyekkel azon legyünk, distractiókat tegyünk a pogányságnak.³ A második haditanács is eredménytelenül végződött; Zrinyi hiába kért, hiába javasolt, Montecucolinál süket fülekre talált. A fővezér ismét várt valakire; ezuttal a badeni őrgrófba kapaszkodott, s aztán jöttek a körmönfont hadi példák, a cselekvést gúzsba szorító elméletek, a bálványozott taktika minden csinja-binja, s maradt minden a régiiben: Zrinyi kesergett, Montecucoli pedig taktikázott tovább. S a török? — szemlátomást haladt előre a vár ostromlásában. 24-én már veszedelmes közelségbe jutott a várhoz, a mit ki is használt azáltal, hogy a czölöpös sánczot éjjel fölgújtotta s fölégette, 28-án pedig a vár árkait is

¹ *Evlia* i. m. T. k. 527—28. l.

² Bádeni Lipót őrgrófról, a birodalmi segélyhadak parancsnokáról van szó.

³ Függelék IX. levél. Lásd még a *M. Tört. Tár* XXII. k. 270—275. ll.

megközelítette. A harc egyre hevesebbé vált a két fél között, de az őrség állhatatosan kitartott, támadásra támadással felelt s az ostromlók minden mesterkedését igyekezett meghiusítani. Ám a katasztrófa föltartózatlanul közeledett, a mit aztán még siettetett két szerencsétlen körülmény is: a 27-iki lőszerrobbanás, mely romba döntötte a vár legerősebb bástyáját és Avancourt várparancsnok 28-án történt megsebesülése, kinek helyét Tasso ezredes foglalta el. A vár ezáltal meggyengült, védelme nehezebbé vált, a mit fokozott még az is, hogy Montecuccoli a védelmet egészen a várőrségre hagyta, szóval a várat teljesen átengedte sorsának.¹ A törökök egyre hevesebben szorongatták az erősséget s 29-én eljutottak a vár árkáig, melynek azonnal betöméséhez láttak, hogy így a roham sikerét biztosítsák. Zrinyi nagy elkeseredéssel és szomorúsággal nézte várának korai pusztulását; még egy utolsó kísérletet tett, hogy Montecuccolit támadásra bírja; midőn ez nem sikerült, kétezer embert kért tőle, majd később kevesebbet, hogy a várat megvédelmezhesse. Montecuccoli azonban mindenféle kezdeményezést és tervet elutasított,² sőt hogy Zrinyi semmiképen se legyen útjában, a várból Zrinyi embereit is kiharancsolta. Zrinyi ezeket látva, tovább már nem túrtóztette haragját, keserű, kemény szavakban fakadt ki Montecuccoli ellen, aztán néhány jó emberétől elbúcsúzva, otthagya a fővezért pusztuló vára alatt, s a legnagyobb keserőséggel szívében csapataival Csáktornyára vonult még jún. 29 délutánján. Zrinyi távozása nagy megdöbbenést es elkeseredést szült főleg a magyar táborban. A különben is népszerűtlen Montecuccoli ezzel maga ellen zudította az egész magyarság haragját. Maguk a német vezérek is sajnálkoztak Zrinyi távozásán s mintha Montecuccoli is megbánta volna egy pillanatra helytelen viselkedését, s megaláztatván magát minden satisfactiót ígért őkegyelmének.³ Hogy az olasz vezér e viselkedése csak ravasz taktika és fogás volt, — mert kezdetben talán megrettent Zrinyi bécsi információtól s a császár haragjától, — mutatja az is, hogy minden ígérete daczára keresztülvitte tervét. Esterházy Pál közbenjárására

¹ Hadtört. Közl. IV. 326—28.

² Lippai Rottálhoz. Függelék. XXVI. levél.

³ Lippai R. hoz. Függelék. XXVI. levél.

Zrinyi ugyan visszatért a táborba, de csak azért, hogy szemtanuja legyen annak, a mi elől tulajdonképen menekült, kedvencz vára pusztulásának. Alig hagyta el Zrinyi Légradot, hol csapataival állomásozott, Montecuccoli a vár kiürítésére s földadására gondolt, a miben csak a gyors török támadás akadályozta meg. A nagyvezér ugyanis még 29-én éjjel felgyújtatta a palánkokat s a mint virradni kezdett, azonnal heves támadásra indult a vár ellen.

Montecuccoli a vár ostromának körülményeiről, a vár bevételéről bőséges leírást közöl *Kriegsnachrichten* cz. munkájában.¹ E tudósítás érdekes dokumentuma rosszakaratú viselkedésének és annak, miképen akarta magát minden vád alól tisztára és fehérre mosni. «A törökök — úgymond — 30-án kora reggel aknát robbantottak föl a ravelin kiszögellése alatt, mely a félholdat részben elrombolta. Mi, Sparr tábornagy és én ott állottunk. Az ellenség elfoglalta a félholdat, oszlopai azután a főmű nyitott és védtelen oldalaival szemben foglaltak állást s magukat közben fölhányt földdel és rőzsével födözték. Ekkor, miután meggyőződünk, hogy a védelemnek a megjelölt helyeken egy csekély árkon és egy palánk czölöpzetén kívül más eszköze nincs, meghagytam Tasso alezredesnek, hogy midőn az erődöt többé védelmezni nem képes, a farészeket és a barakkokat idejekorán gyujtassa föl, a csapatokat vonja az erődből ki, az erőd alá furt és megtöltött aknákat robbantassa föl s az erődöt röpitse a levegőbe, mert így szokás tenni az olyan művekkel, melyeket tovább védelmezni nem lehet; végre pedig a védősereget vezesse a hídon át s a hidat rombolja le, e közben ügyeljen arra, hogy az emberek közt tolakodásból zavar ne támadjon. A mire alig hagytuk el Sparral az erődöt, az ellenség olyan heves rohamot intézett a védővonal már megjelölt részei ellen, hogy a védő csapatok a legnagyobb zavarba jutottak és megfutamodtak. Sem az erőd felrobbantására, sem a híd elrombolására idő nem maradt. Veszteségünk számos tisztén kívül közel 800 ember volt, azok nagy része a hidnak rohant, mely a nagy teher alatt leszakadt; sokan a Murába vetették magukat és uszva menekültek».

¹ *Montecuccoli* *Kriegsnachrichten*. Lipse, 1736. — Hadt. Közl. IV. k. 329—330. l.

E tudósításból mindenekelőtt megállapíthatjuk azt, hogy míg a várostromnál az egész török sereget mozgósították, addig a vele szemben álló, a vár mögött elhelyezkedett, egyenlő erejű keresztény sereg teljesen tétlenül nézte a török támadást, a vár idegen kézre jutását. Szóval teljesen igaz az, a mit Lippai ír az ¹ ostrom lefolyásáról, hogy «megvette Új-Zrinyvárat szeme előtt Montecuccoli úrnak az pogányság». A vár védelme tehát nem volt komoly dolog, hanem csak katonai játék. Montecuccoli megérkezése nemhogy nehezítette volna a töröknek az ostrom folytatását és a vár elfoglalását, hanem inkább még könnyebbé tette. Mikor legelkeseredettebb szokott lenni a harez, mikor úgyszólván életre-halálra küzdenek az ellenfelek, akkor Zrinyi-Újvár ostrománál a legenyhébb lefolyású a küzdelem; megtörtént az, hogy a török az ellenséges fővezér szeme láttára, úgyszólván egy szál karddal lesz urává a rettegett erősségnek, mert ² a török «sereg kardot rántott az ellenségre s egészen a vár belsejébe menvén, az ellenséget űzve, törve a Mura folyó partjára hajtotta». Evlia Cselebit, ki faját ugyancsak sokszor égig emeli, ellenfeleit pedig végnélkül ócsárolja, ebben az esetben elfogadhatjuk hiteles tanunak, már csak azért is, mert e pontban két olyan szavahihető férfi erősíti meg írását, mint Zrinyi Miklós és Lippai György. Ez utóbbi így beszéli el a vár elfoglalását: ³ «Talán csak négy török ütött be elsőbben reájok meztelen fegyverekkel s megfélemltetnek mindjárt az benlevők és szaladni kezdettek a várból, hanem az officierek nem akarván szintén oly gyalázatosan elveszteni az várat, opponálták volna is örömost magokat, de megölvén az pogányság őket, alkalmasint ott vesztenek, az többi az hídnak szaladott, mely alattok leszakadván az vízben estenek azok is». A legnagyobb mértékben lesújtók és Montecuccolit a vádoltak padjára állítják Zrinyi azon szavai, melyeket a császárhoz intézett felterjesztésében lelke keserűségében mond: ⁴ «Hallatlan dolog — úgymond — ötven török csupán szablvával az árokból és sánczból 350 németet kiüzött és többet megölt közülök. Egy ember lőtte ki puskáját, de egy sem huzta

¹ Függelék. XXVI. levél.

² *Evlia* i. m. I. k. 528. l.

³ Függelék. XXVI. levél.

⁴ *Széchy Károly* i. m. V. k. 118. o.

ki kardját . . . Montecuccoli gróf boszankodni látszott, sőt kijelentette, hogy példát akar állítani, de beszéde csak szófia volt! . . . az ötven török mieinket végre mind kiverte az árokból és sáncezból és a várba hatolva nemcsak sokat elűzött és legyilkolt a mieink és a németek közül, de oly zavarba hozta őket, hogy mindnyájan rögtön elhagyták állomásaikat és a hídra futottak fegyvelmezetlenül, úgy, hogy a szűk kapun át, melyet a felelem miatt menekültökben nyitva hagytak, a törökök benyomultak és még azt a keveset is, ki az erősségben maradt, egy szálíg felkonozolták.

Az ütközet egyéb fázisaira vonatkozólag még Evlia Cselebinél találunk¹ nagyon különös adatokat. Az egyik a Mura jobb partján álló sereg viselkedéséről szól: «a Mura folyó túlsó oldalán *bámész-kodó* ellenségre a várból (mikor a törökök elfoglalták már az erősséget) 170 ágyút egyszerre elsütöttek s többen közülök a pokolba mentek». Ennyi volt a nagy, hatalmas keresztény sereg összes tevékenysége Zrínyi-Újvár bevételének napján! A másik adat, a mit Evlia Cselebi a harc utolsó körülményeiről elmond, egyenesen megdöbentő volna, ha nem kellene kételkednünk szavainak igazságában. Elmondja, hogy midőn a megfutamodott várórség a Mura összekötő hídján menekült a szembenálló keresztény tábor felé, akkor ezzel a fölkiáltással: hé segítség, elvész a tartományunk, a túlsó oldalon levő ellenség baltákkal a hídfőnek esett és a hídát elvágta, a mire a mi harcosaink egy szempillantás alatt visszatértek.² Hogy a török útleíró honnan veszi ez adatát, nem tudjuk; mint szemtanú állítólag végignézte Zrínyi-Újvár ostromát, sőt saját szavai szerint a harcban is részt vett, adatai azonban sokszor annyira fantasztikusak és részrehajlók, hogy elbeszélésében kételkednünk kell, annyival is inkább, mivel a híd pusztulásáról ugyan csak hiteltérdemlő tanuk egészen másképen számolnak be.

Ezek után Zrínyi Miklós méltán tehetette föl a kérdést a császárhoz intézett beadványában, vajjon Montecuccoli grófnak komoly szándéka volt-e a vár megvédése? Montecuccoli viselkedése az ostrom napján olyan volt, mely épen az ellenkezőt bizonyítja. Ez a viselkedés azonban csak folytatása volt régebbi magatartá-

¹ Evlia i. m. I. k. 528—529. l.

² U. o.

sának; mikor Zrinyi-Újvárra megérkezik, aknákat ásat a vár alá, azzal a világos czélzattal, hogy azt a levegőbe röpíthesse; Zrinyit és katonáit a várból kitessékeli azon ürügy alatt, hogy a német őrség teljesen elégséges a vár védelmére; visszautasítja Zrinyi ajánlkozását, midőn az a vár védelmére kisebbszámú sereget kér tőle; hasonlóképen elutasítja Batthyányi gróf kérését, midőn kétszáz magyar vitézével meg akarja erősíteni a várőrséget; az ostrom napján ugyanilyen elbánásban részesül Hohenlohe tábornok, a ki a törökök által szorongatott őrség segítségére akar sietni csapataival, mert fölébredt lelkiismerete nem tudta tovább nézni az egyenlőtlen, rettenetes küzdelmet. Montecuccoli tehát nem megvédeni, hanem elveszteni akarta a várat s az a félhónap, melyet Zrinyi-Újvár alatt töltött, nem egyéb üres komédiánál. Viselkedését a Zrinyi iránti legnagyobb rosszakarat sugallta, s le nem mosható bűne lesz mindenkor, hogy személyes bosszúvágyának Zrinyi-Újvár elvesztésével száz és száz emberéletet áldozott fel hiába, teljesen czéltalanul!

Zrinyi-Újvár tehát elég olcsón török kézre jutott. Az őrség megszaladt a török elől, de a halálba menekült, mert a kit nem ért el a várban az ellenség kardja, az a Murában lelte halálát. A fejetlen zűrzavarban úgyszólván egymást taposták agyon vagy lökdözték a Mura hullámaiba, a melynek «a színe nem látszott a fekete sapkától, mintha embertenger folyt volna ott».¹ Az 1900 főnyi őrségből 1400 veszett el a harcban ² s vele együtt veszett Zrinyi büszkesége a még csak pár éve álló, de a rövid idő alatt is nagy szerepet játszó erősség, mely a rövid idő alatt is megbecsülhetetlen szolgálatot tett a Dunántúl és az egyetemes magyar érdek megvédésében.

A vár török kézre kerülése után a két ellenséges sereg közelebb jutott egymáshoz, de még mindig köztük volt a hatalmas védelmet nyújtó Mura folyó. A török az elért siker után meg is próbálkozott azzal, hogy a Murán keresztültörve a keresztény sereget csatára kényszerítse, e törekvésében azonban sikerült megakadályozni, a miben nem kis érdeme van Zrinyi Miklósnak, ki időközben újból visszatért Csáktornyárról a táborba. Ennyi csapás

¹ *Evliá* i. m. T. 529.

² *Hadt. Közl.* IV. k. 928. l.

és balszerencse közt törhetetlen lelke még mindig remélte, hogy megfordúl a koczka, mert Montecuccoli még mindig azzal hitegette, hogy a német birodalmi segélyhadak megérkezése után komoly csatába ereszkedik a törökkel. Multak a napok, azonban Montecuccoliban semmiféle igyekezetet nem lehetett észrevenni, hogy döntő csatára készülődnek, pedig már Bécsben is úgy tudták, hogy komoly harcok vannak készülóban». «Úgy hallom — írja Lippai júl. 10. kelettel,¹ — hogy most akarnának próbálni valamit, talán még ez héten, kire segítse Isten őket». Montecuccoli serege azonban nem mozdult, csupán arra szorítkozott, hogy a Mura vonalát a török támadások ellen megvédelmezze. A nagyvezér pedig, mikor látta, hogy terve nem sikerül, nem erőltette tovább a dolgot, hanem Zrinyi-Újvár ügyében tanácsot tartott vezéreivel. A tanácsban úgy okoskodtak a török főemberek, hogy mivel «ez a vár az ellenség szemefénye, az ozmanoknak sok kárt okoz és semmi haszna nem lesz»,² leghelyesebb lesz a várat elpusztítani; föntartása nagy veszedelmeket rejt magában, különben is nagyon sok derék vitéz életébe került a vár elfoglalása s ezt legérzékenyebben azzal bosszulhatják meg, hogy falait a földdel egyenlővé teszik. Csakugyan úgy is tettek. A vár összes fõlszerelését táborukba, onnan pedig Kanizsára hordatták, éghető részeit fölgyújtották, a többi részét pedig azoknak az aknáknak a segítségével, melyeket Montecuccoli ásott a vár alá, július 7-én fölrobbantották s a levegőbe röpitették.³

Ezzel Zrinyi tragikuma befejezést nyert. Ő, a ki minden személyes megbántást, sérelmet félretéve, a vár föladása után is visszatért a táborba, mert ideális, hazája sorsán aggódó lelke még mindig remélte a dolgok jóra fordulását, most már látta, hogy semmi keresni valója sincs Montecuccoli táborában. Az olasz vezér nem várja már a bádeni örgróf és a francia segélycsapatok megérkezését, annyira nem akar csatát a törökkel, hogy csak azt lesi nagy vigyázva, mikor indul meg a török Zrinyi-Újvár romjai alól. Zrinyi tehát a dolgok ilyen fordulatára feldúlt kedéllyel és lélekkel

¹ Függelék. XXVI. levél.

² *Evlia* i. m. I. 530. l.

³ *Evlia* U. o.

odahagyja a helyet, mely annyi dicső harcának, sikerének volt szemtanúja és osztályosa. Igazságának tudatában a császárhoz készül, bízó lelke beléje helyezi minden reménységét, azonban fájdalmasan kellett csalódnia. Bécsban az udvar hidegen fogadta ¹ és csak húzta-halogatta ügyének elintézését. Közel egy hónapig (aug. 10.) ² tartózkodott Zrínyi Bécsben s végre is dölga-végezetlenül kellett elhagynia a császárvárost.

A Mura-melléki táborban, főleg a magyarság körében nem volt valami bizakodó, lelkes a hangulat. Pedig a magyar-horvát sereg száma elég tekintélyes volt; Nádasdy szerint ³ 20 ezer, Lippai szerint ⁴ 23 ezer lett volna a horvátok és magyarok száma. Ennek a jelentékeny erőnek az együtttartására azonban jóformán senki sem gondolt. A magyar főurak egymásután hagyják el Montecuccoli táborát, úgy, hogy Nádasdy méltán arról panaszkodik már július közepe táján, «hogy a fizetelenség miatt igen oszlik az magyarság, magamon és az tőlem fogadott hadakon kívül senki magyar nincs, se generalis, se végbeli, se vármegyék». Mindenki talál valami ürügyet a távozásra az urak is, a nép is; szóval nagy a fejetlenség, a nemtörődömség és «csak Isten tudja, minemű confusióban vadnak ott az dolgok.» ⁵

A két ellenséges hadsereg még jó ideig, júl. 12-ig nézett farkaszemet egymással. A nagyvezér ekkor fölszedte sátrait és elvonult Kanizsára, Montecuccoli azonban óvatosságból még két napig várakozott, csak azután indította meg hadait.

A törökök Zrínyi-Újvár földulása után s azalatt, míg derék-haduk Kanizsánál vesztegel, a vidék fosztogatásához és dulásához látnak. Egyes portyázó különítményeik bekalandozzák Somogyot,

¹ Itt érdemesnek tartom megemlíteni, hogy míg Széchy Károly Zrínyi Bécsbe való érkezését jul. 12-re teszi, addig Lippai *jul. 10-iki* bécsi kelettel azt írja Zrínyi útjáról: Immár megíratam volt ezen leveletem kegyelmednek, hogy értettem bán uramnak személye szerint való ide érkezését, az ki nem jó jel. Nem voltam még szemben ő kegyelmével; nem is tudom, mit hozott, megértem azért ökegyelmétől, tudtára adom s megírom diligenter kegyelmednek. Lippai Rottálhoz. Függelék. XXVI. levél.

² Lippai Rottálhoz. Függelék XXVII. levél.

³ Függelék. IX. levél.

⁴ Függelék. XXVI. levél.

⁵ Lippai Rottálhoz. Függelék. XXVI. levél.

Zalát, sőt átcsapnak Vas megyébe is. A nagyvezér Kanizsáról Ahmed Géráj tatár szultánt küldi ki azzal a megbizatással, hogy különösen a Zrinyiek és Batthyányiak birtokait dúlja föl és pusztítsa el.¹ A tatárok derekasan megfeleltek a megbizatásnak; elpusztították Batthyányi uraimék negyven faluját, elkalandoztak egészen Szent-Gotthárdig és Körmendig s pusztítva-rabolva tönkretették egész Kemenesalját.² Portyázó csapataik nem kerültek ki a kisebb erődítményeket és várakat sem. Megostromolták azokat, ha a bennlévők ellenálltak, az elfoglalás után pedig rendszerint teljesen elpusztították azokat. E kalandozások közben pusztult el Kiskomárom vára is július 15-én. Ezt az erősséget maga a főserg vette körül, mely Kanizsa alól ide huzódott, és egyben fölszólította a várórséget, hogy adja meg magát. A kevésszámú magyar, látva azt, hogy a török túlerőnek sokáig ellen nem állhat, «hűtre föl-adta a várat, de az török hűtét meg nem állotta, mert levágta az magyarokat; igen kevés szaladt el belőlük».³ Mikor ily módon a vár a török kezébe jutott, nem rakott bele őrséget, hanem fölgújtotta és lerombolta. Ugyancsak erre a sorsra jutott Egerszeg vára is. Ez már erősebb volt, mint Kiskomárom, és Ismail pasa ostromló csapatainak egy ideig sikeresen ellenállt. A heves ostrom azonban csakhamar megtörte a magyarok erejét s erős küzdelem után a vár török kézre került. Fölszerelését, a benne talált értékesebb holmit kirabolták, aztán ezt is fölgújtották és elpusztították.⁴ Egerszeg alól a portyázók Egervár alá mentek néhány ezerezer magukkal, itt azonban emberükre akadtak. A várparancsnok Landor Péter vitézül ellenállt az ostromlóknak, úgy, hogy Nádasdy júl. 24-én még azt írja róla, hogy «az helyet mindezeideig tartották». A hősiés várvédők sorsáról ugyan nincsen más tudósításunk, de valószínűleg ők sem állhattak sokáig ellen a török túlerőnek.⁵

Ezek a rabló fosztogatások rettenetes nagy kárt okoztak a Dunántúl nyugati vidékének, úgy, hogy «szintén boldogtalan állapotban kezdett forgani az Rábán túl való szép föld; sőt attól

¹ *Evlia* i. m. I. k. 530-31. l.

² Lippai Rottálhoz. Függelék. XXVI. levél.

³ Nádasdy Rottálhoz. Függelék. X. levél.

⁴ *Evlia* i. m. II. k. 6. l.

⁵ Nádasdy Rottálhoz. Függelék. XI. levél.

tartottunk — írja Lippai¹ — teljességgel semmivé teszi az ellenség, minthogy Montecuccoli uram csak odaengedte, de az Úristen megváltoztatta az pogány indulatját s annak bekét hagyván az Rába ostromlásának esett». Mindezek az események még a török zrinyivári, majd kanizsai tartózkodása alatt estek meg, a mikor jóformán maga a nagyvezér sem határozta meg hadseregének legközelebbi teendőit. Az elfogott rabok és szökevények vallomása szerint Kanizsától Gyórré szándékozott vonulni a pogány. Készülődött is már, hogy Sümeget, Pápát útba ejtve megkezdi vonulását, de e tervet hamarosan elejtette és megkezdte a menetelést Egerszegen át a Rába felé.²

Mikor a török Zrinyivár alól teljesen eltakarodott, Montecuccoli is megindult két napi várakozás után. Kotorin és Légrádon túl Alsó-Lendva irányában átvezette seregét a Murán, aztán úgyszólván hátat fordított az ellenségnek s Radkersburg felé irányította hadait. Ezt a kanyarodást saját bevallása szerint azért tette, hogy a stájer határ felé közeledő bádeni őrgroffal és a Radkersburg táján levő francia segélycsapatokkal minél előbb egyesülhessen. Főczélja azonban mindenesetre az volt, hogy Stíriát és Alsó-Ausztriát fedezze a török támadás ellenében.³ Míg Montecuccoli a járhatatlan rossz utak és a megindult nagy esőzések miatt csak lassan menetelő segélycsapatok felé indult derékhadával, azalatt Nádasdyt csapataival a főhadsereg elővédjeként a Rába oltalmára küldte. Nádasdy Lentin át gyors meneteléssel Körmend felé vezette hadait, hol júl. 21-én átkelt a Rábán és egyesült Bathyányi Kristóf csapataival. Az előcsapatok megérkezése és egyesülése így szerencsére még idejekorán megtörtént, mert a török előcsapatok és portyázó különítmények júl. 21-én már szintén

¹ Függelék. XXVII. levél.

² A török számát, állapotát, terveit érdekesen mondja el egy törökké lett német kapitány, ki Lippainak, úgy látszik, személyesen mondta el Pozsonyban a maga történetét és a török tábor állapotát. «Ez a német kapitány, kit ezelőtt valamely esztendővel fogtanak volt el Beszprimből az törökök, az ki közöttük is tisztet viselt, mivel törökké lett volt és commendója volt köztök — ez beszéli hogy százezerre számláltatott az vezér hada s maga is úgy vélekedik felőle, lehetett egy annyi. Ez minden állapotját tudja az töröknek.» Lippai Rottálhoz. Függelék XXVII. levél.

³ Nádasdy Rottálhoz. Függelék. IX. levél.

elérték a Rábát és ugyanazon napon meg is kísérlették két helyen, Sárvárnál és Rumnál az átkelést. Az egyesült elővéd, — melynek nagy részét elenyésző kevés kivétellel magyarok alkották, úgy «hogy sok időtül fogva oly szép magyarság nem volt egycsoportban»¹, — derekasan megoltalmazta a Rába vonalát. A törököt azonban az első sikertelen kísérlet nem tartotta vissza attól, hogy újból meg ne próbálkozzék. Hol itt, hol ott bukkan fel egy erős török csapat, hogy az átkeléshez megfelelő helyet keressen, de az örökös magyarság mindenütt résen áll s így a reábízott fontos és nehéz feladatot, a Rába védelmét, szerencsésen teljesíti. Nem kis jelentőségű dolog volt ez, ha meggondoljuk azt, hogy pár ezer főnyi csapat, a főhaderőtől teljesen elszakítva, ki van téve hatalmas török erők támadásának és nyomásának. Nádasdynak nincs más segítsége, mint Batthyányi uraimék, a kik bizony szívesen otthon hagyják fegyvereik egy részét birtokaik és uradalmaik védelmére; Montecuccoli pedig csak jó ígéretekkel bíztatja a vezért, hogy ha másképp nem, lovasaival majd idejében megjelenik a Rábánál, «csak az török is várná meg ő kegyelmét, addig ne jönne derék erővel reánk» — mondja kesernyésen Nádasdy.² Montecuccolitol mindenesetre hiba volt, hogy ilyen aránylag gyenge csapatot küldött a Rába védelmére, mert ha a török azalatt, míg a fővezér Radkersburg körül kanyarog, esetleg főhaderejével megmozdul, Nádasdy csapatát semmiféle hatalom sem menti meg a megsemmisüléstől. A török azonban szerencsére várakozott, rabló csapatai tönkretették ugyan a szép vidéket, Nádasdy azonban sikerrel megoldotta a reábízott feladatot.

A török hadsereg zöme még július 18-án is Kanizsa alatt vesztegelt. A nagyvezér — úgy látszik — még maga sem állapodott meg a követendő taktikát illetőleg. Zrínyi-Újvár bevétele mindenesetre kedvezőbb katonai helyzetbe juttatta a török hadsereget, úgy, hogy méltán lehetett félni attól, hogy a rettegett török had vérszemet kapva az osztrák tartományokat, főleg Bécsset fogja megtámadni. Montecuccolit cselekedetében állítólag ugyan ezen gondolat vezette. Helyzete azonban, a melyet úgyszólván

¹ Nádasdy Rottálhoz. Függetl. XI. levél.

² U. o.

maga keresett és készített magának, minden bizonnyal nehéz volt, a mit enyhített talán némileg az a körülmény, hogy a felvidéki hadsereg Souches vezérlete alatt közben jelentős sikereket ért el a török sereggel szemben: Garam-Szent-Benedeknél hatalmas csapást mért ellenfelére, Érsekújvárt pedig jóformán elszigetelte a török haderőtől.

Montecuccoli éber figyelemmel leste a török sereg mozdulatait. Kezdetben követte előcsapatának útirányát, közben július 17-én fölszedte a birodalmi csapatokat és Lentin át Lövőre akart menekülni. Kiskomárom megvétele s az a körülmény, hogy a nagyvezér még mindig Kanizsa alatt táborozott, visszatartotta egy időre a Mura mentén, csak azután határozta el magát arra, hogy megindítja seregét Egerszeg felé. A török azonban egy gondolattal ismét megelőzte a császári fővezért, mert 19-én már Egerszeg alatt jártak csapatai, melyet hamarosan be is vettek és így biztosították a főseregnek a Rábához való fölvonulását. Montecuccoli tehát újból irányt változtatott; 20-án visszafordult Alsó-Lendvára, hogy a Radkersburgból feléje tartó francia segítő csapatokat magához vonja; 21-én eljutott Muraszombatba, hol másnap csakugyan egyesült a francziákkal, a kik kezdetben a csapatok rossz élelmezése és az utak járhatatlansága miatt a császáriakhoz való csatlakozást igyekeztek minél jobban elodázni. Mialatt a különböző seregrészek is lassanként egygyé olvadtak, a török természetesen nem maradt tétlen. 24-én könnyebb lovassága — számukat 15 ezerre teszik — már teljesen megszállotta a Sárvár-Körmendi-Rábvonalat és erősen szorongatta Nádasdy és Batthyányi csapatait. Montecuccoli e hírre tőle szokatlanul gyors elhatározással seregének összes lovasságát és könnyű ágyúit Szent-Gotthárdra indítja, úgy, hogy a következő napon, 25-én a szorongatott csapatok a lovasság elővédével egyesülnek és a Körmendnél támadó török haderőt föltartóztatják és az átkelésben megakadályozzák. A veszély azonban ezzel még nem múlt el, sőt másnap 26-án még veszedelmesebb lett a helyzet. A török főhaderő a nagyvezérrel élén megérkezett Körmend alá és aznap kétszer is megpróbálkozott az átkeléssel. Az elsőt, melyet a tatárok vittek végbe, még maga Nádasdy verte vissza a maga hadaival és a lovasság elővédével, a második összecsapásra azonban megérkezett maga Montecuccoli is, így sikerült

a török átkelést szerencsésen megghiúsítani. A következő nap, 27-ike még inkább próbára tette a keresztény sereget. A nagyvezér hatalmas erőket mozgósított, hogy keresztültörhessen a Rábán. A körmendi hídon már nagyobb csapat török seregnek sikerült is átjutnia, de Montecuccoli segítségére megjelentek már a vitéz francia csapatok is, a kikkel vállvetve ismét sikerült visszaűzni a nagyvezér hadát a Rába jobbpartjára.¹ Montecuccoli ezen összecsapás után, nehogy seregét e helyeken újabb megtámadás veszélyének tegye ki, a körmendi és hídvégi hidakat a körmendi toronyból lövegekkel fölglyattatta, így ezt a részt egyelőre biztosította, de egyben Nádallját és Csákányt erősen megrakta katonáival.² A török támadást így sikerült nem is egvízben visszautasítani, bizonyos volt azonban az, hogy a török a kudarczba egykönnyen bele nem nyugszik s ha alkalom kínálkozik, vagy ha a siker némileg kecsgett, újból fölveszi a harczot. Július 28-án Csákánynál csakugyan még egy kísérletet tett a török sereg, azonban itt is kudarczal kellett visszavonulnia. Midőn Köprili Ahmed a további támadás hiábavalóságát és valószínű sikertelenségét észrevette, vonulási irányt változtatott; körmendi táborát feloszlatta és seregét a folyó jobbpartján Szent-Gotthárd irányába indította. Az volt a czélja, hogy Szent-Gotthárdot körülzárja s azt rohammal hamarosan elfoglalja; aztán a hídfőre támaszkodva alkalmas átkelő helyet keres a Rábán, hogy a keresztény sereggel szembenézzen s azt döntő csatára kényszerítse.

A török sereg e vonulását Montecuccoli nagy figyelemmel kísérte s igyekezett minden mozdulatot ellensúlyozni. Hadaival, a már megérkezett lovassággal végigkísérte a törököt párhuzamos irányban a folyó balpartján egészen Szent-Gotthárdig. Itt a két ellenséges fél megállapodott. Montecuccoli csatlakozott hadseregének főerejéhez, a török pedig előkészületeket tett arra, hogy a szent-gotthárdi hídfőt megszállja. E tervével azonban a fővezér már elkésett, mert megelőzte e szándékában Waldeck, a német birodalmi hadak alvezére, ki horvát és dragonyos csapatokkal a

¹ *Kropf L.* Francia adatok az 1664. évi szentgotthárdi csatához. Hadt. Közl. 1915. évf. 335. l.

² Kath. Szemle 1894. évf. 690. l.

helyet előre megszállotta s a török támadásnak mindjárt kezdetben hevesen ellenállt.¹ A török nagy erővel támadt a védekezőkre s túlnyomó erejével annyira szorongatta a védelmet vezető Waldeck csapatait, hogy azok már-már föladni készültek a fontos hídfőt. Az idejében küldött segélycsapatokkal azonban nagy veszteség árán mégis sikerült a pozíciót megvédeni; a hídfő továbbra is a császáriak kezén maradt. Montecuccoli felbuzdult ugyan a sikerre, de annyira mégsem emberelte meg magát, hogy a törökkel komolyan szembeszálljon; meglegedett a Te Deummal, melyet e siker után elénekeltetett. Az volt az erős, elhatározott szándéka, hogy megmarad állásában, míg csak nem háborgatják és semmi esetre sem támad, ha csak nem kényszerítik. A nagyvezér azonban harcolni akart, tehát alkalmat keresett reá.

A körmendi kudarcz után a török sereg Szent-Gotthárd körül koncentrálódott. A nagyvezér azzal az erős elhatározással vezette ide seregét, hogy itt annyi sikertelen kísérlet után a Rábán való átkelést végleg kierőszakolja. Montecuccoli azonban július 31-én Sparr tábornok seregével még jobban megerősítette a Szent-Gotthárdnál elfoglalt hadállást, így a török az átkelést végrehajtani itt sem bírta; lejjebb húzódott tehát. Vonulás közben az útjába eső két falut, Szakonyfalvát és Tótfalut fölperzselte, azután a kínáló terep fölhasználásával így alkotta meg hadállását: jobbszárnyát kinyújtotta egészen Szent-Gotthárdig, balszárnya Alsó-Szölnökig terjeszkedett, centruma pedig a közbeeső magaslatokat tartotta megszállva. Montecuccoli seregének hadállása pontosan igazodott a török hadállás után. A folyó balpartján helyezkedett el és Szent-Gotthárdtól, jobban mondva Nagyfalvától Badafalváig tartotta megszállva a Rába partját. A seregészeket így osztotta el: a jobbszárnyon a császári sereg foglalt helyett; a balszárnyat a francziák alkották, míg a centrumot a birodalmi sereg képezte. Így nézett egymással farkasszemet a két ellenséges hadsereg; a török azzal a megingathatatlan elhatározással, hogy támad, Montecuccoli pedig azzal a szándékkal, hogy ha lehetséges, kikerüli a mérközést.

Július 31-én kisebb előcsatározások folytak, az ágyúharcz

¹ Kath. Szemle. 1894. évf. 691. l.

azonban mind a két részről igen heves volt. Az augusztus elsejére virradó reggelen aztán megtörtént a fordulat. Még az éj folyamán az éjszaka sötéttségét fölhasználva átkelt a Rábán egy erősebb janicsár-csapat és elsáncolta magát. Kora reggel pedig megkezdődtek az előcsatározások. A harcot török támadás vezette be. Különösen Nagyfalvát kezdték ágyúikkal lövöldözni a törökök. Ezt a heves tüzelést azonban, mint később kitűnt, csak megtévesztésre szánták. A Rába jobbpartján álló janicsár-csapat már kora hajnalban heves harcot kezdett és mindenképen igyekezett félrevezetni az ellenséget, melyet már Nagyfalva ágyúzása és lövetése is eléggé lekötött. Ezt a kedvező pillanatot használta föl Ismail boszniai basa, ki háromezer szpahival és 3000 janicsárral Montecuccoli seregének centrumával szemben kieroszakolta a Rábán való átkelést és az ott álló csapatokat hevesen megtámadta. A centrumot alkotó német birodalmi sereg, mely összetételében a legvegyesebb népségből állott, a törökök vad rohamát nem bírta föltartóztatni. A szpahik és janicsárok a kiállított őrs csapatokat egy-kettőre szétugrasztották, úgy hogy teljesen szabad volt az út Nagyfalva felé, melyet aztán a törökök hamarosan birtokukba is kerítettek. A visszaszorított birodalmi sereg támogatására, mellyel Köprili Ahmed hadainak jóformán a zömét-javát állította szembe, egyenként siettek segítségére a Schmidt lovasezred s Nassau és Kielmannsegg gyalogezerdek, de a csata folyását ők sem bírták megállítani; a centrum megingott és fejvesztetten hátrált a janicsárok elől. A törökök ez első sikere nagy zavart és félelmet keltett a keresztény táborban; a hanyat-homlok rohanó, rendetlen összeviasszásban hátráló, kiképzetlen zsoldosok teljesen megbontották a rendet, úgy, hogy a középben teljes volt a zürzavar és a velejáró pánik. A harczedzett szpahik s janicsárok ki is használták a pillanatnyi sikert és egészen a táborig üldözték a menekülőket. Úgy látszott, hogy a csata teljesen a törökök javára dől el, hacsak az előrenyomuló janicsárokat valamilyen nem sikerül megállítani. S ez a szerencsés fordulat csakugyan be is következett. A törökök a Rábán mind kevesebb és kevesebb csapatot bírtak átszállítani s így tömegerejüket nem tudták érvényesíteni; az üldözés és a támadás hevessége némileg lanyhulni kezdett. A megszalajtott sereg magához tért első meg-

lepetéséből, lassanként megszokta a törökök vad harczy lármáját, főleg azonban a jobbszárnyon álló császáriák adtak közbelépésükkel más irányt a harcz menetének. La Corona, Sparr és Tasso gyalogosezredek, Lothringen és Schneidau lovasezredek teljes erővel a támadó törökökre vetették magukat s azokat föltartóztatták. A megfutamodott seregek ezalatt lélekzethez jutottak, újból csatarendbe álltak s élükön Bádeni Lipót őrgróffal szembezálltak támadóikkal, majd jobbról és balról is olyan heves oldal-támadást intéztek ellenük, hogy a törökök kénytelenek voltak a Rába felé visszahúzódní. Egymásután adták föl elfoglalt állásaikat, kiürítették Nagyszőlőst is, melyet Hohenlohe csapatai foglaltak vissza. A török egészen a Rábáig hátrált, hol a bátorságukat teljesen visszanyert keresztények kétszeres erővel támadtak reájuk. Rettenetes, öldöklő harcz keletkezett itt, melybe török részről Mehmet aga és Káplán basa új erőkkkel, friss csapatokkal igyekeztek a siker mérlegét a törökök javára billenteni. Az új török csapatok beavatkozása csakugyan fordított egyet a szerencse kerekén, a birodalmi és császári hadak a török túlnyomó erő elől ismét hátrálni kezdettek. Ekkor azonban a balszárnyon álló francia csapatok is megmozdultak, különösen Bauvaise válogatott vitéz lovasai *teljes erővel vetik magukat* a törökökre, kiknek támadó ereje a francziák vitéz falanxán egyelőre megtörött. Még egy jelentékeny tényező avatkozott bele a véres harczba. Dél tájban hatalmas, északról jövő zápor keletkezett, mely a harczó törököket szembe csapta; a Rába hirtelen megdagadt, folyása sokkal sebesebbé vált, a mi nagyon hátráltatta újabb török csapatoknak a folyón való átkelését; a balparton küzdő, többnyire lovasokból álló csapatok pedig a felázott, agyagos, ragadós talajon már nem tudtak olyan biztossággal és gyorsasággal mozogni, mint eddigelé, a mely körülmény aztán őket¹ a harcz földadására kényszerítette. A közelharcz így lassanként elcsendesedett, a farkaszemet néző csapatok egymást kémelve, egymás mozdulatait figyelve, ágyúkkal igyekeztek egymás soraiban kárt tenni és zavart előidézni.

Ezzel a szent-gotthárdi csata első része eldöntetlenül bevég-

¹ Kath. Szemle 1894. évf. 704. o.

zódott. A török ugyan átkelt a Rábán, kezdetben vissza is szorította a keresztény seregeket, teljes sikert azonban még sem tudott elérni; a harczt abbahagyta, de még mindig veszedelmesen fenyegette a szemben álló keresztény seregeket; a Badafalvától Nagyfalváig húzódó Rába-kanyarulatban erősen tartott pozíciójában csak kedvező pillanatra várt, hogy a harczt újból fölvegye a keresztényekkel.

Az önkénytelen fegyverszünet jó alkalom volt Montecuccolinak arra, hogy a vezéreket haditanácsba hívja, hogy a beállott hadihelyzet által követelt intézkedésekről tanácskozzanak. A haditanács nagyon vegyes érzelmekkel ült össze. Maga a hadsereg sem bízott már a további küzdelem sikerében, s ez a bizalmatlansággal vegyes félelem átragadt a vezérek jó nagy részére is. Montecuccoli, ámbár úgy írja le a tanácskozást, hogy ő volt az egyedüli, ki a harczt további folytatása mellett nyilatkozott, sőt a haditanács tagjait csak egyedül az ő meggyőző érvei tudták rábírní a küzdelemre, a való igazság az, hogy ő reménytelennek tartva a harczt, egy elsáncolt táborban akarta bevárni a török támadást. A vezérek nagy többsége pedig teljesen a küzdelem földadását javasolta. Ilyen volt a hangulat, mikor Hohenlohe, a birodalmi hadak elvezére emelt szót. Ellentétben Montecuccoli elsáncolási tervével és a többi vezérek pesszimisztikus, harcztföldadó véleményével, minden erejével a további küzdelem mellett érvelt. Sikerült is neki a haditanács hangulatát megváltoztatni, úgy hogy Coligny, a francia hadak vezére, a ki kezdetben szintén a küzdelem további sikeretelenségét hangoztatta, teljesen melléje állt, így a haditanács a további küzdelem mellett döntött. Hohenlohe azonban nem állapodott meg a félsikernél, rávette Montecuccolit és vezértársait arra is, hogy a rögtöni támadás mellett döntsének. Ha másnapra tolják ki — úgymond — a támadás határidejét, akkor a sereg nagy része, mely csüggedten, reménye vesztetten áll szemben a törökkel, az éj leple alatt elhagyja állásait és megszökik, «fejeink holnap a törökök abrakos tarisznyájában fognak pihenni.»¹ Ez az

¹ Lásd erre nézve *Mezey Miksa* A szentgotthárdi csata cz. értekezését a Kath. Szemle 1894. évfolyamában. Ezenkívül Orteliushnál Hohenlohe és Coligny leveleit. Nádasdy is kitér erre híres «Oratio»-jában.

érvelés döntött. Ámde ideje is volt végleg határozni, mert a török már három óra tájban mozgolódni kezdett. Míg a Rába kanyarulatában álló török sereg a szünet alatt állásait hatalmasan megerősítette, azalatt Köprili Ahmed fővezér szintén megalkotta haditervét. Két erős lovas csapatot indított útnak; az egyiknek, mely 5 hadoszlopból állott, az volt a rendeltetése, hogy Badafalva táján kierőszakolja az átkelést a császáriakkal szemben és oldalba fogja a keresztények jobbszárnyát; a másik lovas sereg pedig a francziákkal szemben próbálja meg az átkelést. Köprili Ahmed terve tehát a keresztény sereg körülzárását, bekerítését czélozta, a mi ha sikerül neki, teljes diadalt arat a keresztény seregen. Nem lehetett tehát sokat tétovázni, cselekedni kellett. A Badafalvánál átkelt lovas hadoszlopok visszaűzésére Montecuccoli Spork tábornok hadosztályát küldte, mely rövid, kemény küzdelem után visszaszorította a már partra jutott hadoszlopokat s aztán egész Alsó-Szölnökig üldözte a futamodókat. A balszárnyon a francziák heves ágyútűzzel fogadták a törököket, a kik így át sem juthattak a túlsó partra. Ezalatt a Rába kanyarulatánál is megindult a harcz. Montecuccoli a 9 tömött török hadoszloppal szemben az előbbi fölállításban rendezte el seregét: a jobbszárnyon most is a császáriak állottak: Spik, Pio, Tasso, Lothringen, Schneidau és Rappach csapatai, középen a birodalmi seregek, s a balszárnyon ismét a francziák a kevésszámú horvát-magyar csapatokkal. Montecuccoli együttes támadást rendelt el; mikor tehát a törökök megkezdték a Rábán való átkelést, megindult a harcz minden oldalon. Hohenlohe és Waldeck csapatai teljesen kiszorítják a janicsárokat Nagyfalván elfoglalt állásaikból és egyre hevesebb támadásba mennek át. Példájukat a jobb- és balszárnyon álló császáriak s francziák is követik. A törökök elszántan és makacsul védekeznek, de ezuttal sikertelenül, a heves támadás miatt egyre-másra kénytelenek földni megerősített hadállásaikat. Főleg a francziák vakmerő, elszánt rohama és oldaltámadása megbontja soraikat, a törökség meginog s fejvesztetten kezd hátrálni. A menekülőket a megáradt Rába vize várja, melyen a szűk átjárók miatt nagyon nehezen megy az átkelés. A teljesen fölbomlott rend még inkább segítségére siet a keresztényeknek, a kik rettenetes pusztítást visznek véghez a törökökben. A kit

nem ért el az üldözők kardja, a Rábának szaladt, hol a nagy tolongásban és pokoli zürzavarban ezeren és ezeren pusztultak el. A keresztények e fényes diadalát látva, a jobb parton álló török sereg és visszahúzódott, miután Köprili Ahmed kétségbeesésében hiába próbálta meg, hogy a futamodókat megállítsa és csatarendbe szedje. A tüzerek ott hagyták a parton levő ágyúkat is, melyeket aztán a keresztények átúszva a Rábát vagy megsemmisítettek vagy a folyóba dobtak.¹

A küzdelem bár rövid ideig tartott, teljes diadalt hozott. A török sereg óriási veszteséget szenvedett. Az elpusztult törökök számát Montecuccoli 16 ezer emberre becsüli; mások szerint 12 ezer, sőt húszezer lett volna az áldozatok száma. Nádasdy az első híradás nyomán azt írja Reönek-ről Rottálnak, «hogy a törökök közül öt-hat ezerig circeiter elveszett; legtöbb a Rába vizében annyira, hogy ugyan feketélett a víz a sok török és ló testektől, a mieink közül ha ezerig veszett, nem több. A parton levő ágyúkat is húszon felül elnyerték a mieink.»² A török veszteség nagyságát még növelte az a körülmény is, hogy a török sereg színe-virága és a legjelesebb vezérek pusztultak el az öldöklő harcban. Odavesztek Kaplan basa, Ismail boszniai basa, Ali basa, a janicsárok agája, Ibrahim basa, Kaprili vezér, az aleppói basa, Mehmet basa és még számosan a török főtisztek közül.³ Bár a keresztény sereg nem üldözte a megvert törökséget, mégis igen jelentékeny zsákmány jutott a győzők kezére, így 20—22 ágyú,⁴ 100 zászló,⁵ körülbelül 3300 ló,⁶ rengeteg sok lószerszám és fölszerelés, melyek közül az előkelőbb törököké egy kis vagyont ért; gyönyörű mívű drágakövekkel ékített kardok és fegyverek. A legértékesebb fegyverdarab mindenestre az a Rákóczy czímerrel díszített kard volt, melyet egy előkelő töröknél találtak meg. A kard minden valószínűség szerint a Fenesnél Kolozsvár mellett 1660 május 22-én elesett Rákóczy György kardja volt.⁷

¹ Kath. Szemle. 1894. évf. 705—706. o.

² Nádasdy Rottálhoz. Függelék XII. levél.

³ Függelék. XIII. levél.

⁴ U. o.

⁵ U. o.

⁶ Kath. Szemle. 1894. évf. 708. l. Montecuccoli 30.000 lovat említ.

⁷ Kath. Szemle 1894. 708. o.

Azonban a keresztény seregnek is súlyos veszteségei voltak. Elestek: gróf Fugger tábornok, gróf Plentner vezérkari ezredes, gróf Wied, gróf Trautmannsdorf, a testőr-ezred kapitánya, báró Kielmanseg, gróf Schmidt és Zobel ezredesek, gróf Ursenbek lovaskapitány és Engel százados; a francia sereg vezérei közül is nagyon sokan maradtak holtan a csatatéren s ugyancsak számosan megsebesültek mind a két részen. Hogy a keresztények összesen mennyi embert veszítettek, pontosan megállapítani nem tudjuk. Vannak, a kik kétezerre teszik az elesettek számát; Nádasdy Rottálhoz intézett levelében csak ezeret említ. Hogy ezernél mégis jóval több keresztény harczos esett el, azt a harc nagy hevességéből is következtethetjük, s abból, hogy főleg a csata első felében a centrumot ért kudarc nagy áldozatokat követelt.

Nagyon érdekes és hitelt érdemlő följegyzes az, mit Lippai György ír erre vonatkozólag Rottál Jánosnak Pozsonyból szept. 5-iki kelettel. Az érseknél szept. 4-én nagy haditanácskozás volt, melyen majdnem az összes számottevő vezérek — köztük Montecuccoli is — megjelentek. Itt beszélték aztán nagy panaszkodással az érseknek, hogy a szentgotthárdi csatában igen nagy veszteséget szenvedtek a keresztények, mint ők mondták: «megfogyatkoztak.» Tehát maguk a vezérek beismerték a nagy veszteséget, mely a keresztény sereget emberanyagban érte, így ezek után nemcsak a Nádasdy által említett számot, de a későbbi történetírók által megállapított kétezer főnyi veszteséget is jóval föl kell emelnünk.

Ezen a pozsonyi értekezleten, — melyről alább még szó esik — egy másik érdekes körülményről is történt említés. Az eset egyrészt megmagyarázza a nagy emberveszteséget, másrészt pedig jellemző adalékul szolgál a keresztény sereg fölkészülttségéhez, jobban mondva készületlenségéhez, s egyszersmind emeli az értékét és nagyságát a szentgotthárdi győzelemnek. Lippai a maga magyaros, kifejező nyelvén így írja le a csata vezetőinek vallomás számba vehető kijelentését: Itt lévén az generalisok s mások is, maga is Montecuccoli uram s beszéllették, hogy az Szent Gotthárdnál való ütközetben megfogyatkoztak és porok nem volt az mieinknek. Az franczusok is igen sajnálották, hogy egy lövésre valónál

többet nem adtak volna nekik. Ilyen gondviselés vagyon minálunk.¹

A Szentgotthárdnál kivított diadal csakugyan jelentős és fényes volt. Hogy maguk az egykoruk is ilyennek tartották, kiténik Nádasdy Rottálhoz írt leveléből: «A mint magam is láttam — írja Nádasdy — a sok testeket s az Rábából kivont ló és embertestek, szerszámokból és öltözékekből kitétszik, bizony nagy szerencse.»² Jelentős esemény volt e győzelem, mert megdöntötte a török legyőzhetetlenségébe vetett hitet s reményt nyújtott arra, hogy a hatalmas ellenséget magyar földről mégis csak sikerül majd valamiképpen kiszorítani.

Többen a későbbi történetírók közül³ igyekeztek a szentgotthárdi csata jelentőségét és eredményeit lebecsülni, hogy ez által Montecuccoli későbbi magatartását megmagyarázzák és megvédelmezzék. A főleg Montecuccoli írásai⁴ alapján készült tanulmányok azonban magukon viselik az elfogultság bélyegét. Montecuccoli természetesen azon volt minden erejével, hogy magát tisztára mossa, s így előadásában semmi esetre sem objektív; különben is őt bíróul el nem fogadhatjuk akkor, mikor a saját ügyéről, szerepléséről, a maga személyéről van szó. Montecuccolinak bizonyára vannak érdemei a kivított diadalban a seregek elrendezése körül; az a körülmény azonban, hogy a törökkel való összeütközést kerüli, mikor pedig jelentékeny haderő birtokában sikerrel vehetné föl a harcot; nemkülönben a csata napján, a fegyverszünet közben tartott haditanácsban tanúsított, halogató, kibuvót kereső viselkedése is csak terhére billentik az igazság mérlegét. A diadal kivívásában mindenesetre legnagyobb érdeme van Hohenlohe férfiás, határozott viselkedésének, a ki minden ellenkező véleménnyel szemben a törökkel való megütközést sürgette s vitte

¹ Függelék. Lippai Rottálhoz. XXX. levél.

² Nádasdy Rottálhoz. Ex castris ad Reönek 2. Aug. 1664. Függelék XIII. l.

³ *Nottebohn Vilmos* porosz tanár: Montecuccoli und die Legende von St. Gotthard. 1887. A munka ismertetését lásd a Századok 1887. évf. 456. l. és Mittheilungen des Instituts für österreichische Geschichte 1889. 453. l. Írt még e tárgyról *Angeli örnagy* a Mittheilungen des k. u. k. Kriegsarchiv 1876—78. évf. kötetében.

⁴ *Montecuccoli* Kriegsnachrichten. Lipsee, 1736.

keresztül s ezzel eldöntötte a csata sorsát. Ugyancsak jelentékeny szerepet vittek a diadal kivívásában a francziák La Feuillade parancsnoksága alatt. Rettenthetetlen bátorságuk és vitezségük a csata mindkét fázisában döntő tényezőként szerepelt. Az akkori közvélemény egyébként teljesen nekik tulajdonította a szentgotthárdi csata fényes sikerét. Maga Nádasdy öt nappal a csata után ezt írja: «Bezzeg drága segítség a franczia segítség.»¹

Érdekes és még nem teljesen tisztázott kérdés, vajjon a magyaroknak volt-e részük a fényes szentgotthárdi diadalban. Teljes határozottsággal azt kell mondanunk, hogy nem. Ámbár Evlia Cselebi útleírásában a következőket írja:² «Baloldalon mintha piros vérbe mártva lettek volna, piros ruhás, zöld bársonyos, fehér parókás francia katonák tüntek fel s csapatokban felvonultak. Azután Zerín-Oglu (Zrinyi), Battján-Oglu (Batthyányi), Nádasz-Oglu (Nádasdy), Gepán-Oglu (Frangepán) szlavoniai, mekemóriai (muraközi) bórdolmányos, zöld posztókalapos, kettőlovu, kovaköves puskás csapataik jöttek és a Rába folyó jobb oldalán állottak meg.» Evlia e híradása teljesen téves. Vegyük csak sorba a megemlített vezéreket. Zrinyiről tudjuk, hogy Zrinyi-ujvár fölrobbantása után Montecuccoli seregét teljesen odahagyja és hadaival Csáktornyára vonul vissza, s bizonyára követte őt öccse Péter és az ő sógora Frangepán is. A Zrinyiek tehát semmiképen sem vehettek részt a szentgotthárdi ütközetben. A törököknél Zrinyiről két versio keringett: az egyik az, melyet Evlia Cselebi mond el, midőn aktív részt juttat Zrinyinek a diadalban, a másik pedig az, hogy a török vezérek, így maga a nagyvezér is azt hitte, hogy Zrinyi különváltan ugyan Montecuccolitól, mégis követi őket, hogy alkalmas időben reájuk csapjon, s ez tartotta volna vissza attól, hogy a Rába balpartján küzdő seregének, bár nagyon szorongatták a keresztények, segítséget nem küldött, mert mindenkor számított Zrinyi hirtelen, váratlan megjelenésére. Így Zrinyi, ha nem is közvetlenül, de közvetve mégis döntő befolyást gyakorolt nevének varázsával a szentgotthárdi csata szerencsés kimenetelére.³ Nádasdy és Batthyányi ugyancsak nem vettek

¹ Függetl. XIII. levél.

² I. m. II. k. 63. l.

³ Hadt. Közl. IV. k. 637. l.

részt az ütközetben. Nádasdy aug. 1-én még csak Reőnekig jutott el és így ír a szecsüdi táborból a szentgotthárdi csatáról jul. 21-ki kelettel: Tegnap (vagyis aug. 1-én) generál Montecuccoli uram után nyomakodván az alattam való hadakkal Szecsődről (tehát Szecsődről indulnak aug. 1-én, a csata napján) *utamban értettem* minden bizonyosan, minthogy valóságos is, hogy tegnap a Rába vizén Szent-Gotthárdon felül Szerdahelynél hat vagy hétezer török, ki nyolcznak is mondja, gázlóban által jött és a mi gyalog strázsánkra ütött, melyet megtolván, alkalmasint le is vágott benne, azonban több német segítség érkezővén, ezek is szívet vettek magoknak és emberül mind visszaverték az törököt stb.»¹ Tehát Nádasdy csak út közben, másodkézből értesül a nagy győzelemről, így a csatában jelen nem lehetett. Vagyis a szentgotthárdi csatát teljesen a magyarok segítsége nélkül vívták meg s ha volt is magyar jelen az ütközetben, az csak jelentéktelen csapat lehetett, melyet a balszárnyon küzdő francziákhöz osztottak be a horvátokkal együtt.

A szentgotthárdi győzelem után Montecuccoli tétlenül megpihent Rába-melletti táborában. Összes tevékenysége abban merült ki, hogy aug. 2-án gyászmisét mondatott a nagyfalvai templomban az elesett hősök lelkiüdvéért és ünnepélyes Te Deumot a kivívott győzelemért. Emellett különös gondját képezte az, hogy diadalának hírért mielőbb tudassa császárával és Beccsel. Ezért Maschare tábornokot a zsákmányolt értékes Rákóczy karddal és két aranyos kopjával felküldötte Lipóthoz, hogy a nagy győzelmet ura tudomására hozza. A diadal híre Bécsben nagy lelkesedést keltett, s a bécsiek ünnepélyes körmenetekkel s hálaadó istentiszteletekkel ünnepelték a kereszténység nagy szerencsésjét.² Nem feledkezett meg azonban Montecuccoli arról sem, hogy győzelmének híre messzebb határookra is eljusson; s csakugyan el is terjedt a hír egész Európában, hol mindenütt Montecuccoli dicsőségét emlegették a szentgotthárdi győzelemmel kapcsolatban.³ Montecuccoli tehát tudatában volt nagy győzelmének, felismerte annak

¹ Függelék. XII. levél.

² Vitnyédy István levelei II. k. 230. l. — Kath. Szemle 1894. 708. l.

³ *Acsády* Magyarország története I. Lipót és I. József korában. 198—199. l.

értékét és jelentőségét. Nagyon jól tudta ezt minden számottevő katona-ember; Nádasdy például ezt írja egyik levelében¹ a csata után 5 nappal: «Nem köll derekas operatiótól félni ennek az töröknek az idén, ha más succursusa nem lesz». Ezért sürgették a francziák az újból való támadást, a szétugrasztott török sereg üldözését, hogy ezzel teljesen megsemmisítő csapást mérjenek a nagyvezér hadára. Montecuccoli a magyar közvélemény nyomása alatt, maga is érezte, hogy nem úgy cselekedett, mint egy a maga dolgát értő, eszes, előrelátó hadvezértől ezt várni lehet, azért mindenképen igyekszik magát menteni és tisztára mosni. Azt írja, hogy a keresztény sereget az egynapos, ádáz harc teljesen kimerítette; nem volt elégséges élelme, hiányzott a kellő felszerelése, a sebesültek és betegek nagy száma pedig nagyon hátráltatta a sereg szabad mozgását. Hozzjárult mindehhez az a körülmény, hogy a csapatok a harc hevében teljesen szétszóródtak, úgy, hogy még a szükséges őrséget is csak nagy nehezen lehetett összeszedni; az üldözés egyik legnagyobb akadálya azonban a Rába volt, melynek hatalmasan megáradt medre — hidak hiányában — nagyon gátolta az átkelést². Montecuccoli szerint ezek voltak az okok, melyek őt az ellenség üldözésétől visszatartották. Megelégedett tehát az egyszerű győzelemmel s így időt engedett a nagyvezérnek arra, hogy az első meglepetésből magához térjen, szétvert seregét rendbe szedje. Így nézett egymással farkasszemet a két hadsereg; aug. 6-án aztán Köprili Ahmed megindította seregét a Rába partján Körmend felé, hogy onnan a Bakonyon át Székesfehérvárra menetteljen. Montecuccoli Körmendig követte a Rába balpartján a nagyvezér seregét, itt aztán nagy kanyarulatot csinált, elhagyta a Rába folyását s egyenesen Szombathelynek tartott; innen Csepregre menetelt, majd aug. 28-án megindult Sopron és Magyaróvár felé, hogy aztán innen Győrre vonuljon, hova serege szeptember 6-ikán meg is érkezett. A Rába őrizetére Montecuccoli Nádasdyt hagyta hátra a magyar hadakkal, 6 dragonyos ezreddel és Kusamir horvátjaival azzal a megbizatással, hogy tartsa szemmel a nagyvezér seregét, aztán Pápa és a Rábaköz között vonuljon Győr felé,

¹ Függelék. XIII. levél.

² Kath. Szemle 1894. 710. o.

hogy ott a főszerephez csatlakozzék. Nádasdy a megbízatást nem vette valami nagy szívesen, nyilván érezte, hogy a vezérlete alá adott erő teljesen elégtelen egy komolyabb török támadás föltartóztatására, ha a török netalán meggondolná a dolgot és át akarna kelni a Rábán. Panaszkodik is emiatt Rottálhoz írt levelében. «Egyszer már — írja — csak az Isten irgalma tartott meg az egész török erő ellen, mikor Regede felé ment a tábor s engem a Rába oltalmára bocsátottak. Ím most is valahány ezer emberrel a töröknek szélében engem tesznek ; bízom Istenben és a jó vigyázásban . . . Isten *ne adjon olyan segítséget, mint az minemű az mi kegyelmes urunktól adott segítség.*» Nádasdy aggodalma azonban nem vált be, aug. 15-én Rumnál békében átkelt a Rábán, innen Marcaltőre menetelt, honnan szept. 3-án elindult seregével s 5-én szerencsésen megérkezett Győrbe.¹

A török ezalatt kényelmesen háboríttatlanul folytatta útját ; Körmendről Vasvárra menetelt, hol egy kevéssé megállapodott. Itt aztán betetőzést nyert az a rosszakaratú politika, melyet a magyarsággal szemben folytattak, s a mely Zrínyi Miklóst is végkép elkedvetlenítette és elkésérítette. Reninger Simon teljhatalmú császári meghatalmazott, ki már jó ideje a török táborban tartózkodott, aug. 10-én Köprili Ahmeddel békét kötött.² Ennél szégyenletesebb, megalázóbb békét akkor sem köthettek volna, ha a keresztény sereget csakugyan csúfos vereség éri Szent-Gotthárdnál. Montecuccoli hibázott akkor, mikor győzelmét nem értékesítette, azonban a császári diplomácia még azt az értéket is megsemmisítette, a mit a keresztény hadak nagy erőfeszítése a töröktől kicsikart. Mire volt jó az a sok vérontás, annak a sok ezer kereszténynek a halála, ha Lipót diplomatái egy fényes diadal után képesek olyan föltételekkel békét kötni, mint a minőket a békekötés előtt fölkínáltak. A mit ezrek és ezrek fáradozása, vérehullása megszerzett, az egy tollvonással megsemmisült ; így ne csodálkozzunk azon, «hogy a török történetírás a szentgotthárdi ütközetet nem is tartja vereségnek a törökökre nézve, hanem szerencsés háborúvá minő-

¹ Függelék. XIV. levél.

² *Széchy Károly* Zrínyi M. élete. V. k. 138. l. széljegyzet.

sította».¹ És méltán! mert a czélt, a melyért harczolt teljesen elérte: Zrínyi-Újvár eltűnt a föld színéről, a török a béke által teljesen megszabadult legnagyobb és legveszedelmesebb ellenfelétől Zrínyi Miklóstól, az Erdélyre gyakorolt német befolyás majdnem teljesen megszűnt, Székelyhidat lerombolták, Lugos, Karánsebes, Jenő, Nagyvárad, *Érsekújvár* véglegesen török birtokba mentek át. Ezzel szemben a bécsi udvar, jobban mondva a magyarok semmit sem kaptak, sőt mondhatni mindent veszítettek. A békekötést az udvar egy ideig még titokban tartotta, miért is a két egyezkedő fél fegyverszünetet kötött arra az időre, míg uraik a békeszerződést meg nem erősítik.

Köprili Ahmed Szent-Gotthárdnál csatát veszített, de teljesen helyrehozta a fegyverén ejtett csorbát Vasvárnál, mert a vasvári békekötés fölért egy fényes, döntő diadallal. Folytatta tehát útját Székesfehérvár felé. Útközben a török sereg nagyon csendesesen viselkedett, «oly csudálatosan penig és jámborúl, — írja Lippai Wesselényinek² — hogy valamely végház Montecuccoli úr generaliságában találtatott, a legrosszabb palánkokat is: Keszthelyt, Vásont és a többit, annyival inkább Pápát, Beszprimit semmi uttal neim bántotta, sőt nagy alázatosan kvártélyt kért tőlük — hogy ne lőjjenek — valahány darab kenyeret és ital vizet, melyet közönségesen az emberek tulajdonítanak nagy erőtlenségének az török tábornak, mások Montecuccoli uramnak köszönik ezt». Lehetséges, hogy a vasvári békekötés hatása alatt viselkedett így a török hadsereg; mert nehezen tételezhető föl, hogy a rabláshoz, fosztogatáshoz, öldökléshez szokott török katonaság így megtartóztatta volna magát, ha érzi hatalmát, erejét. Igazat kell tehát adnunk, Nádasdynak, ki néhány szóval bár, de tömören így festi a török sereg akkori állapotát: «Igen elbágyadt népe és marhája. Ez idén nem kell félni derék operatiótól».³ Nem is történt jelentősebb esemény a török sereg útja közben, minthogy egy kisebb portyázó török csapat Marczaltő tájára tévedt, a kikkel

¹ Kath. Sz. 1897. évf. 401—02. *Karácson Imre* Török követségi jelentés a vasvári béke megerősítéséről.

² Függelék. XXXI. levél.

³ Függelék. XIV. levél.

aztán Esterházy Mihály uram bánt el amúgy magyarosan.¹ Székesfehérvárról a török sereg aug. 24. v. 25-én indult meg, érintette Pátkát, a hol meghált, és Bicskét, a honnan aug. 27-én Esztergom alá szállott.²

A német birodalmi hadak vezérei és a francziák az események új fordulatával, rendjével semmiképen sem voltak megelégedve; ők nem azért jöttek Magyarországra, hogy taktikázzanak, hogy Montecuccoli seregében pompás manővereket tegyenek. Ők harcolni akartak. Montecuccolival azonban semmire sem mentek. Megpróbálták tehát, fölemelték szavukat Bécsben, mire az udvar kénytelen-kelletlen engedett a sürgető kéréseknek. Mialatt Montecuccoli hada Szombathely és Csepreg táján pihent, azután pedig a Fertő-tavát kerülgette s utjában «mindent elélvén, elrontván, mint a sáskahad elsepervén és az éretlen szőlőkben is igen nagy kárt tévén»,³ azalatt Bécsben a generálisok és a főemberek (aug. 24—27 táján) haditanácsot tartottak. A német birodalmiak és francziák váltig azt sürgették, hogy minden haladék nélkül, még a tél beállta előtt meg kell kezdeni a török ellen a hadműveleteket, mert ha most ezt a kedvező alkalmat elmulasztják, az többé soha vissza nem tér. A birodalmi segítség, melynek pedig olyan nagy hasznát látták az elmúlt hadjáratban, még csak most áll rendelkezésre, később ha segíthetnének is, az a segítség nem lenne olyan jelentékeny és számottevő, mint most. Maga a hadihelyzet is azt parancsolja, hogy a támadást ne huzzák-halogassák; a török sohasem volt ily gyöngye, hiszen seregeinek színe-java, a janicsárság mind a szentgotthárdi csatában, mint Souches felvidéki hadjáratában igen megfogyott. «Sorok is megtikkadt — írja Lippai Rottálnak⁴ — elveszett, magok is döglenek és betegesek soká az pogány ebek». Ezek a bajok ugyan megvannak a keresztény seregeknél is, főleg Souches hada nagyon megfogyatkozott; «éhel is sokan haltak és most az nyomorult Csallóköznek megmaradt moslékjával táplálkoznak»⁵, remény van azonban arra, hogy a

¹ Függelék. XV. levél.

² A török tábor leírását l. Függelék. XV. levél.

³ Függelék. XXXI. levél.

⁴ Függelék. XXX. levél.

⁵ Függelék. XXX. levél.

franciák, s necusok újabb segélyesapatokat fognak küldeni. A haditanács tehát ezek után azt határozta, hogy a keresztény sereg fölveszi a harczt a törökkel és legelsőbbben is Esztergomot szállja meg és pedig olyanformán, hogy a felvidéki sereg Souches vezérlete alatt a Duna balpartján, Montecuccoli serege pedig a Duna jobbpartján veszi ostrom alá a várat, melyet remélhetőleg el is foglalnak Szent Mihály napjára, hacsak a török őket ebben meg nem akadályozza.¹

Souches a haditanács után mindjárt hozzá is látott Bécsben az ostromhoz szükséges eszközök beszerzéséhez. Nagy volt hát a bizakodás és reménykedés a magyaroknál, mikor a haditanács határozatát megtudták. «Nem kétlem — írja Lippai² — el nem mulatja a vezér, hogy egyszer még reájok ne jöjjön (t. i. a törökökre). Szerencsétlense az Isten őket s vigasztalja meg immár annyi kárvallása után az kereszténységet ezáltal is.» Szegény magyarok persze még mitsem tudtak a vasvári békekötésről, nem is gyanították, hogy az udvar rút, csúfos játékot űz velük és az orruknál fogva vezeti őket.

A magyarok reményét s a bécsi haditanács számítását és határozatát, miként előre várni lehetett, teljesen keresztülhúzta egy nagyobb hatalom: a török. A nagyvezér — mint tudjuk — már aug. 27-én Esztergom alá érkezett hadseregével s így a vár ostroma, a mint azt a haditanács kieszelte, már előre kudarczot vallott. A késedelmeskedés, a folytonos halogatás tehát új helyzet elé állította a vezéreket. Az udvar és Montecuccoli szívesen abba hagytak volna mindent, a bécsi haditanács azonban elvben kimondotta a harc további folytatást, meg kellett tehát a látszatot őrizni, már csak azért is, hogy az elégedetlenkedő magyarokat valahogyan lecsillapítsák. Az új helyzet új haditanácsot követelt. Ezt azonban már nem Bécsben, hanem Pozsonyban tartották és pedig szept. 4-én. Lippai György esztergomi érsek házában és az ő elnökelete alatt gyűltek össze tanácskozásra Gonzaga és Lobkovitz hercegek, Bádeni Lipót örgróf, Hohenlohe, Waldeck, a birodalmi sereg vezérei, a műnszteri püspök, a francia generalisok Colignyval

¹ Függelék. XXVIII. levél.

² Függelék. XXVIII. l.

az élükön, azon kívül Montecuccoli, Souches, Sparr, Hohenfeld generalis comissarius, Hoher Pál cancellár és még többen a számottevő, vezető emberek közül. Az értekezletről ezeket írja Lippai Wesselényi nádornak: «*Véletlenül* meggondolván magát ami jámbor urunk és császáruk, megparancsolta az generalisoknak, hadi fejedelmeknek és vezéreknek, hogy ide gyűljenek mindnyájan én hozzám és velek együtt tartsak tanácsot; utolsó resolutiót tegyék, mit kellenék tovább és lehessen az pogány ellenség ellen az tél előtt mívelni; úgy annyira, hogy arra is szabadságot adott, hogy ne is reportáljuk Bécsbe, ami siető, csak ugyan mindjárt executióba vehessük végzésünket. Von Traun uramat küldötte alá ő felsége az propositiókkal, melyek bizony igen helyesek és substantialisok voltak. Sommája az volt, hogy sok tanácskozás után, concludálta volt immár őfelsége, hogy csak reá menjünk az törökre, a hol kap-hatjuk, megvívjunk véle; ha pedig ki nem jön, szálljuk meg tüstént Esztergomot (a bécsi haditanács határozatára gondol itt Lippai!), mely jó ügyekezeten nem kicsiny akadást és változást láttatott tenni, hogy az fővezér, az mint hozták, minden hadaival és erejével Esztergomba érkezett; az hídat megcsinálta és feles hadát bocsátotta által rajta».¹ Az értekezellet tehát az új események által teremtett helyzetet vette tárgyalás alá. Esztergom megszállásának tervét, ha némileg el is tolódott az ostrom megkezdésének határideje, el nem ejtette; kimondotta a sürgős nemesi fölkelés (personalis insurrectio) szükségességét, mind a Dunántúlon, mind a Felvidéken és a készenálló seregeknek azonnali hadbaszállását, szóval a törökkel való megütközés tervét a bécsi haditanács határozatai nyomán nemcsak helybenhagyta, hanem sürgette is. Az értekezellet megállapodásait von Traun vitte föl írásba foglalva a császárnak, a gyülekezet azután szétoszlott; kiki dolga után látott, a vezérek fölkeresték hadaikat, hogy a legközelebbi teendőkre előkészüljenek.

Montecuccoli hada Győr alatt állott, hova csak szept. 6-án érkezett meg; ha érdemleges, komoly műveletekbe akart volna a vezér bocsátkozni, akkor mindenesetre az lett volna a kötelessége, hogy Souches felvidéki hadával — mely fölött a vezérséget idő-

¹ Füg. Lippai Wesselényi nádorhoz. XXXI. levél.

közben Souches betegsége miatt Heister generalis vette át — minél előbb egyesüljön. A felvidéki hadsereg a pozsonyi tanácskozás idején, a Csallóközben állt. Kevéssel előbb még Érsekújvárt ostromolta, mikor azonban a nagyvezér Esztergom alá ért, az ostromot gyorsan abbahagyta, a komáromi hidon át Csallóközbe vonult vissza, s biztonság kedvéért maga után még a hidat is fölégette.

A két sereg egyesülése nagyon nehézkesen ment; Montecuccoli hadai csak szept. 10-én, 11-én mentek át a Dunán Pozsony tájékán. A sereg élén a francziák haladtak, a kik igen lelkes hangulatban voltak, a kikről — Lippai szerint — olyat is beszélnek, hogy ha nem is akarja, reá veszik Montecuccoli urat az ellenségre. Annál nyomottabb hangulatban voltak a magyar csapatok, kiket a horvátokkal együtt Nádasdy vezetett; most már nem az a lelkes sereg, mely a hadsereg előtt jár, hanem útóhad, hátvéd minden kedv és lelkesedés nélkül. Pedig a derékhad állapota elég kielégítő. «Isten látja — írja Lippai¹ — oly nagy és szép hadaink vannak, kiket csak magam is láttam, hogy bizvást megütközhetünk az ellenséggel». Montecuccoli azonban, miként eddig is, igen kevés hajlandóságot mutat arra, hogy a törökkel fegyverét összemérje, nevezetesen Esztergom ostromához semmi kedve sincsen. Szokása szerint késedelmeskedve, lassú tempóban halad fölfelé, mialatt a török hadainak jó részét már régen átszállította Esztergomnál a Dunán.

A personalis insurrectio sem mutatott föl semmi eredményt. A vármegyék jóformán meg sem mozdultak; a sürgető fölszólításnak bizony kevés fogamatja lett. Ha feleltek is a fölszólításra, inkább a fölkelés veszedelmes voltát emlegették, a saját maguk nyomorult helyzetével hozakodtak elő és megelégedtek azzal, a mit eddig tettek. A Wesselényi s Barkóczi István vezérlete alatt összegyűlt hadak pedig már régóta tétlenül Szendrő alatt táboroztak, a hol azonban könnyen a török veszedelem sodrába kerülhettek volna. Mindenütt kedvetlenség, halogatás, tétlenkedés.

Ilyenek voltak szeptember derekán az állapotok, mikor Montecuccoli Cseklésznél végre egyesült a felvidéki sereggel.²

¹ Függelék. XXXII. levél.

² *Acsády* i. m. 199. l.

Egymás után csatlakoztak hozzá Hohenlohe és a francziák új segélycsapatai, azonban még így is gyöngének érezte magát. Jó ideig ott kanyargott, manőverezett a Dudvág körül; csapatainak egyedüli tevékenysége a falvak fölégetésében merült ki, míg végre nagynehezen elérkezett Galgóczig, szóval eljutott a Vág vizéig. Itt aztán jó időre megállapodott, elővette régi kipróbált taktikáját, húzta, halasztotta a cselekvés idejét, de mindezt úgy csinálta, hogy még ekkor is félre tudott vezetni egyeseket, kik elhitték neki, hogy határozott czélja az Érsekújvár táján táborozó török hadsereg megtámadása. Lippai, a ki veséjéig ismerte már Montecuccolit, erre keserűen kifakad s így ír Rottálnak¹. «Adná az Úr Isten, mívelne egyszer innmár valami jó dolgot a jó Montecuccoli úr, de én nehezen hiszem, hogy megütközzenek az ellenséggel». Száz és egy oka van Montecuccolinak arra, hogy kikerülje az összeütközést, s most már az udvar is teljesen az ő álláspontjára helyezkedik; jöhetnek már ezerszámra a francia segélyhadak, az már mit sem változtat többé a helyzeten, a vezér rendületlenül kitart álláspontja mellett: nem akar csatát semmi áron, tehát nem is lesz csata a törökkel.

Közben azonban már előreveti árnyékát a közelgő fegyverszünet. A különböző hírnökök, futárok egymásnak adják a kilincset a bécsi udvarnál; Lippai előtt már kezd gyanussá válni ez a föltűnően sok járás-kelés, ez az állig való begombolkozás, ez a furcsa titkolózás. «Mit tractálnak, én nem tudom — írja Rottálhoz² — de most sem bízhatom, hogy valami jót cselekedjenek, mivel Montecuccoli uram, hol által akar menni a Vágon, hol hátrább megy a Vágtól». Meg kell adni, Montecuccoli a maga szempontjából nagyon jól játszott a szerepét, mindvégig következetes maradt. Ő már bizonyosan előre tudta, hogy csak napok kérdése a fegyverszünet. Most már mit változtathatott ezen az a körülmény, hogy a vármegyék mégis csak megemberelték magukat és kezdtek gyülekezni a nádor zászlaja alá; mit használhatott már az, hogy a magyar csapatok, melyeket Montecuccoli a Majtényhez való visszahúzóadásakor hátrahagyott, Galgócznál átkeltek a Vágon és meré-

¹ Függelék. XXXIV. levél.

² Függelék. XXXV. levél.

szen a törökre csaptak ; mindezek már csak jelentéktelen epizódok, melyek az események rohanását többé föltartóztatni nem bírják. Hogyan várhatják azt a reménykedő magyarok, hogy Montecuccoli és a bécsi udvar máról-holnapra megváltozzanak? Hiszen a háború egész folyása alatt az udvar Montecuccoli hatása alatt egy csepp jóakaratot sem mutatott a magyarok iránt. Maga a vasvári béke a magyar nemzet legnagyobb fokú megbántása, megsértése, semmibevétele ; az a másfélhónapi viselkedés — a vasvári egyezségtől¹ — a fegyverszünetig² a tettetésnek, a kép-mutatásnak olyan példája, melyre kevés példa van a történelemben. Találóa mondja róluk Lippai :³ «Egyébiránt ezek mind az udvarnál, mind az táborban olyanok, mint az teknőben az víz, mennének is, nem is az ellenségre. Az udvar igen perplexus és kiváltképen Portia uram úgvannýira, magát is alig tudja, hun (sic!) van». A bécsi haditanács, a pozsonyi értekezlet — úgy látszik — csak porhintés volt a magyarok szemébe, ne mondhassák később, hogy az udvar nem akart semmit sem tenni érdekükben.

A fegyverszünet híre, mint afféle rossz hír, futótűzként terjed el mindenfelé. A galgóczi táborban már szept. 24. és 25-én teljes határozottsággal beszélnek róla. Így hozzák azt hírül a török rabságból kiszabadult keresztények s ugyancsak megerősítik ezt maguk az elfogott török rabok is. A nagyvezér pár nappal előbb hirdette ki a fegyverszünetet, azután hivatalosan tudtára adják a galgóczi tábor népének is, mire a nagy fáradsággal, rengeteg költséggel összetoborzott had dolgavégezetlenül eloszlik három-négy nap alatt a szélrózsa minden irányában.

Még jóformán semmit sem tudnak maguk a vezetőemberek sem a béke feltételeiből, máris a legnagyobbfokú megdöbbenést és elkeseredést váltja ki a békének a publikálása ; tehát már maga a békekötés ténye is a legnagyobbmértvű ellenkezéssel találkozik. Nádasdy, ki pedig az udvar embere, s a ki kétszer is meg-gondolja, mielőtt valamiről véleményt nyilvánítana, szomorú, resignált hangon ezt írja Rottálnak : «Adja Isten békesség legyen, a

¹ Augusztus 10.

² Szeptember 26-ig.

³ Függelék. XXXVI. levél.

melyet annak hiszünk. Újvár nélkül¹ Magyarország szokott igáját megtanulja.² Lippai magyar lelke pedig nagy keserőséggel telik meg. Fájdalmas, elkeseredett hangon panaszkodik hazája és a kereszténység ügyének pusztulásán. «Őfelsége jelenti — így ír Rottálhoz³ — hogy armistitiumot publicált az törökkel, mely minékünk magyaroknak és az egész kereszténységnek valóban keserves és káros, a mi romlásunknak és kárunknak ez a haszna. Most, mikor szintén kezünkben volt az pogányság, armistitiumot és békességet publicálni? Ha Újvárat oda engedte őfelsége, csak keresztet vehet Magyarországra, mert az soha többet nem leszen. *Nem írhatok többet keserűségemben kegyelmednek*».

Szerte az egész országban hasonlóképen elkeseredett volt a hangulat. Különösen Érsekújvár elvesztése volt érzékeny veszteség a magyarságra. Ennek a jelentékeny várnak török kézre kerülése úgyszólván kettészakította a király kezén levő magyar ország-részeket. Ez a beékelődés majdnem teljesen megbénította a keleti és nyugati rész között a szabad, békés közlekedést s veszedelmes volt azért is, mert előre lehetett látni, hogy a török szokása szerint nem áll meg a meghódított területen, hanem tovább terjeszkedik és a vár környékét is előbb-utóbb hamarosan hódoltsága alá hajtja. Ez országos veszteségen kívül nagy volt az egyéni veszteség is. Különösen súlyos veszteség érte Lippait, a primást, ki jövődelméből állítólag 50,000 tallért veszített volna Érsekújvár török kézre jutásával. A primáson kívül természetesen voltak még számosan, a kiket anyagilag is érzékenyen érintett Érsekújvár veszte. Mindezen okokon kívül még az a körülmény is szította az elkeseredés és elégedetlenkedés lángját, hogy az egész békességet teljesen a magyarok megkérdése és hozzájárulása nélkül kötötték. Róluk határoztak nélkülük, sőt akaratuk ellenére. Egyes kósza hírek pedig — így például, hogy a török teljesen kiszolgáltatta volna a magyarságot a bécsi udvar kénye-kedvének, — csak a végsőkéig fokozták a visszafojtott elkeseredést és gyűlöletet. Forrongott az egész ország, de különösen a felvidéki vármegyékben izzó volt a

¹ Érsekújvár.

² Függelék. XVII. levél.

³ Függelék. XXXVII. levél.

hangulat, mely ha elharapódzik, könnyen végzetessé válhatott volna.¹

Az udvar ezalatt fokozott érdeklődéssel és figyelemmel kísérte a magyar eseményeket s hogy a felzaklatott kedélyeket némileg lecsillapítsa és megnyugtassa, elhatározta, hogy a császár magyar tanácsosait fölhivatja Bécsbe és velük is mintegy jóváhagyatja a kötött békeszerződést. Az udvar azonban gazda nélkül számított, bár jó előre igyekezett a talajt előkészíteni. A gyűlés résztvevőit búsas ígéretekkel igyekezett lábukról levenni: így Lippainak, a ki talán legingerültebb volt közöttük, érs ekújvári birtokainak elvesztéseért kárpótlásul évenként 6000 tallérnyi évjáradékot ígértek s hozzá még biborosi kalappal is kecsgették; mindenkit a leggyöngébb oldaláról törekedtek megközelíteni: Zrínyi Péternek odaigérték a károlyvárosi főkapitányságot, Eszterházy Pálnak pedig a bányavidékit. Nádasdynak, a kiről tudták, hogy hiú ember és nagyon áhítozik a nádorság után, üresedés esetére a nádori méltóságot helyezték kilátásba. Mindez azonban édes-keveset használt, a magyar főurak hajthatatlanok maradtak, így pl. Lippait annyira nem hatotta meg a puhíthatás és tapogatódzás, hogy egy alkalommal a béke elleni fölháborodásában azt jelentette ki, «hogy inkább a bőrét nyúztatja le, semmint abba beleegyezzék».² Mivel pedig különösen a felvidéki megyék lázongtak, arra is hajlandó lett volna a bécsi udvar, hogy a protestánsok sérelmeit orvosolja.³

Ilyen auspiciumok között tűzték ki az értekezlet idejét Bécsbe okt. 31-re. Az első kísérlet azonban teljesen kudarczot vallott. Ámbár Lipót a meghívottak mindegyikét sajátkezű levelével invitálta Bécsbe⁴ egy sem jelent meg; Wesselényi, a nádor betegen feküdt, Lippai pedig egyszerűen nem akart menni.⁵ Az udvart a szenvedett kudarcz nem rettentette vissza, tovább igyekezett megpuhítani a magyar főurakat, a kik a sok zaklatásra azt felelték, hogy a dolog, az ügy megbeszélésére és jóváhagyására nem illetékesek, mert az az országgyűlés jogkörébe tartozik, hirdessen

¹ *Acsády* i. m. 203. 1.

² *Széchy Károly* Zrínyi Miklós élete. V. k. 153. 1.

³ *Acsády* i. m. 204. 1.

⁴ *Széchy Károly* Zrínyi Miklós élete. V. 163. 1.

⁵ Függelék. XXXVIII. levél.

tehát őfelsége Pozsonyba országgyűlést, azon szívesen megjelenek. Erre az udvar még abba is belement, hogy az országgyűlés összehívására szóbeli ígéretet adott, mire a meghívottak megunva a sok zaklatást, futárjárást, elhatározták, hogy a kitűzött újabb terminusra nov. 25-re megjelennek Bécsben, de feltételül kötötték ki, hogy ők csak az előterjesztések meghallgatására mennek föl, jóváhagyást, vagy a béke aláírását tőlük ne kívánják.¹ Legnehezebben mégis Lippait lehetett az értekezleten való megjelenésre rábírní. Lipót egymásután négy sajátkezűleg írt levelet küldött hozzá, hogy a morgó kuruczot kapacitálja és engesztelékenységre bírja. Nehezen ment a dolog, de végre sikerült. Maga írja Rottálnak: «Most ismét 25 praesentis (nov.) hivatta őfelsége fel az urakat, engemet is, immár negyedik levele az, kivel hivat, hogy az többi urak előtt felmenjek és szokása szerént confidenter akar velem minden dolgokról magánosan konferálni. Felmegyek azért immár Isten segítségéből. Engemet bizony senki arra nem veszen, hogy jóvá hagyjam azt az veszedelmes békességet, az ki minket elvesztett s mivelünk az kereszténységet magát is, az, mint Isten ad értenem és jó conscienciám, megmondom, lássa aztán őfelsége, mit cselekszik.»² Hogy a többiek sem mentek valami nagy kedvvel, érthető; így a többek között Wesselényi palatinus uramnak a z kurára hévizhez több kedve vagyon, hogvsem az bécsi consult atióra.»³

Az értekezlet végre a kitűzött határidőre nagynehezen egybegyűlt Bécsben. Kezdetben azonban nagyon ingerültek lehettek a kedélyek, mert Nádasdy tudósítása szerint csak decz. 4-én foghattak érdemleges munkához, vagyis a tanácskozások megkezdéséhez, «mivel némelyek igen mélyen bocsátkozván be az dolgokban, nehezen disponáltathatnak jó útra az előbb megvesztegetett állapotok.»⁴ A gyűlés positiv eredménye az volt, hogy az értekezlet tagjai a császárhoz egy memorandumot nyújtottak be, melyben erőteljes, kissé éles hangon sorolták föl panaszait, a

¹ *Széchy Károly* i. m. 163. l. és *Monumenta Slavorum Meridionalium* XIX. k. 7. l.

² Függelék. XXXVIII. levél.

³ U. o

⁴ Függelék. XXI. levél.

mfn aztán az udvar embereivel össze is zördültek. Lipót udvari emberei és tanácsosai a magyarság sérelmeit nem vették komolyan; a magyarság gondolkodásmódjától teljesen idegenek lévén, nem értették meg a magyar nemzet lelkületét, «holott panaszaink — írja Nádasdy¹ — olyak, kik elszenvedhetetlenek és csak privatusoktól esnek, kik gyűlölik nemzetségünket.» Az értekezlet résztvevőit Lobkovitz herczeg igyekezett a béke jó oldalairól meggyőzni, de persze kevés sikerrel. A főbb emberek közül mintha csak a Nádasdy engedett volna merevségéből, mert kezdi már nem jó szemmel nézni a felvidéki megyék panaszolkodó követeinek Bécsben való megjelenését, míg a dunántúli megyék csendes viselkedését — melyek többnyire az ő befolyása alatt állanak — nagy önérzettel és elégtétellel emlegeti s bízva reméli, hogy «csendesesen lesz mindeneknek vége.»² A meghívottak mindegyike kivétel nélkül megmaradt intransigens álláspontja mellett, hiába ígért Lobkovitz herczeg Érsekujvár helyett új hatalmas várat a Vág mentén, hiába ígerte az udvar egy bizottság kiküldését élén a nádorral, mely a végek határait pontosan megállapítaná és a sérelmeket orvosolná; az értekezlet teljesen eredménytelenül végződött. Decz. 18-án Portia herczeg megvendégeli még a magyar urakat, aztán harmadnapon kezdenek lassanként oszladozni.³ Nagy elégedetlenül távozik Lippai és mind a többiek is. A főbb emberek közül Wesselényi és Nádasdy még Bécsben maradnak, hogy egy-más hivatalos ügyeket még elintézzenek és rendbehozzanak Portia herczeggel.⁴

Az udvar próbálkozása tehát teljesen visszafelé sült el. Mindezzel azonban Lipót emberei nem nagyon törődtek, haladtak tovább a maguk útján. Azt gondolták, a mit nem tudtak elérni ésszel, jó szóval, elérik majd más úton-módon, hisz annyi eszköz állott rendelkezésükre. Az értekezletnek azonban mégis volt egy haszna és eredménye. Ezt Nádasdy a következőkben írja meg Rottálnak: «Az kassai generalisságot Csáky Ferencz uramnak

¹ U. o.

² U. o.

³ Függelék. XXIII. levél.

⁴ Függelék. XXIV. levél.

adák ; Liszthius uramat gróffá tevék ; Barkóczy István uramat tanácscsá és komornikká tették , Esterhas Ferencz uramat is tanácscsá, Czobor Ádám uramat komornikká. A koronát visszavivék Pozsonyba. A Dunántúl való generálisság még hallgatásban vagyon, ha ugyan Souches uram marad-e vagy másnak — magyar-nak adják. A bánóság, úgy ítélem, Zrinyi Péter uramé léssen, ki, ha nem akceptálta vagy sollicitálta volna őfelsége maga indulatjából, Draskovics Miklós urra hajlott volt még bejövetelünk előtt.» Ezzel az érdekes, jellemző epizóddal zárulnak le, fejeződnek be a bécsi tanácskozások a karácsony előtti napokban.

A béke tehát megvan, s az udvar minden magyar tiltakozás ellenére rendületlenül állja és igyekszik annak pontjait hűségesen betartani és végrehajtani. Szigorú rendelettel eltiltja katonaságát a határszéli összecsapásoktól, kérelmelhetlenül leromboltatja Apafival Székelyhíd szép, erős, fölszerelt várát s óvatosan kerül minden incidenst, a mely csak némileg is zavarólag hatna a portával kötött jó egyetértésre.

A magyarság a bécsi értekezleten hiába tiltakozott a vasvári béke veszedelmes pontjai ellen, szavát figyelembe sem vették, a gyűlés minden eredmény nélkül oszlott szét. A következő év elején, mikor tehát már semmi remény sem volt arra, hogy az udvart álláspontjának megváltoztatására bírják, a nádor, hogy a magyar tiltakozásnak mégis némi nyoma maradjon, 1665 január 5-én megjelent a pozsonyi káptalan előtt és ott írásba foglaltatta tiltakozását a káros vasvári béke ellen. Tiltakozott maga és az ország rendei nevében, hogy az udvar a nemzetre rákényszerítsen, ráerőszakoljon olyan békeszerződést, mely létérdekeivel homlok-egyenest ellenkezik ; ő a maga részéről részt vesz ugyan két császári biztossal az Érsekujvár helyett építendő vár területének kijelölésében, de határozottan tiltakozik minden olyan cselekedet ellen, mely a magyar nemzet jogait bármi módon sértené, vagy semmibe sem venné.¹

Ez volt egyelőre a magyarság felelete a bécsi udvar magyar-ellenes politikájára.

Ez az elvi tiltakozás persze semmi hatást sem tett ; Bécsben

¹ *Acsády* i. m. 204. l.

és Konstantinápolyban lázasan készülődtek a béke ünnepélyes megerősítésére. A kijelölt követek: a császár részéről gróf Leslie Walther, a szultán részéről Kara Mohamed pasa, Rumelia beglerbégje az aláírt békeszerződésekkel s a kialakított ajándékokkal hatalmas, fényes kísérettel megindultak, amaz Bécsből, emez Budáról, mind a ketten pontosan 1665 május 15-én. A két császárváros nagy fényvel és pompával fogadta az idegen követeket és az uralkodók végleg ünnepélyesen megpecsételték a mult év aug. 10-én kötött vasvári békét.¹

A császár és a szultán — a tűz és a víz — tehát jó barátságba keveredtek egymással. Ennek a nagy barátságának azonban a magyarság adta meg az árát, mely soha olyan elhagyatott, nehéz állapotban nem volt, mint a vasvári béke utáni időkben. Sorsát a szerencsétlen béke megpecsételte egy egész emberöltőre. A lelkében napról-napra több keserűség és indulat sűrűsödött össze, mely aztán szomorú, szerencsétlen végű kilobbanásokban jutott kifejezésre. Az 1671. esztendő, a léteért, magyarságáért küzdő nemzet évtizedes szenvedései, a Thököly és Rákóczi szabadságharczának hősiei, emberfeletti erőfeszítései mind mind csak határkövei egy korszaknak, mely végeredményben a vasvári békénél kezdődik. Így lesz bekezdő eseménye a szomorú emlékezetű békekötés azoknak az időknek, mikor az absolutizmus minden nyers eszközzel a nemzeti öntudat vív élet-halál küzdelmet, mely korszak annyi szomorú és véres, de egyben annyi dicsőséges lappal gazdagította nemzetünk történelmét.

FÜGGELÉK.

Értekezésünk alapját képező levelezést — szám szerint 38 darab levelet, — az alábbiakban közöljük, mintegy kiegészítésül. A levelek a gróf Nádasdy család nádasdladányi levéltárából valók. Nádasdy Ferencz országbíró levelei a Levelezések A. V. nro 554. sz. alatt, míg a Lippai-féle levelek a Levelezések A. 560. (1659—1664.) jelzés alatt találhatók. Kevés töredéke ez annak a nagyarányú levelezésnek, melyet Rottál János titkos tanácsos folytatott az akkori Magyarország majdnem minden közismert egyéniségével.

¹ Kath. Szemle. 1897. évf. 402. l.

A levelek közül 24 (I—XXIV.) gróf Nádasdy Ferencz országbíróé; legnagyobb részben sajátkezü írás. Mind a 24 levél Rottálhoz van intézve, ki ebben az időben nem tartózkodott Magyarországon, hanem Csehországban, holleschauer birtokán, a mit magukból a levelekből is megtudhatunk, de a mit a levelek külső czímzése is bizonyít, a mely rendszeren ez: Excellentissimo Domino Joanni Sacri Romani Imperii Comiti a Rottal, Domino in Napagedla, Holeschau, Hrad et Knarich, Aurei Velleris Equiti, Sacrae Cæsareæ, Regiæ Majestatis Intimo Consiliario, Camerario etc. etc. Domino Domino Fratri Colendissimo — Holleschau.

A többi 14 levelet (XXV.—XXXVIII.) Lippai György esztergomi érsek intézte ugyancsak Rottálhoz. E levelek közül azonban a XXXI., XXXII., XXXIV., és XXXVI. szám alatt közöltek tulajdonképen Wesselényi Ferenczhez küldötte Lippai; másolataikat azonban közölte Rottállal is, így kerültek ezek a Rottálhoz intézett levelek közé.

A levelek megszólítását, nemkülönbén a csak szokásos udvariasságot kifejező befejezést elhagytuk, a mi a levelek lényegét semmiképen sem érinti. A levelek kronologikus rendjét annyiban tartottuk be, hogy először a Nádasdy-féle levelek (I—XXIV.), aztán a Lippai-féle levelek (XXV—XXXVIII.) követik egymást pontos időrendben.

(I.) Méltóságos Gróff Úr! Kedves Uram Bátyyám! Az kurir által vitt levelemben elfelejtettem vala kegyelmednek megírnom, hogy az Dunán innend való vármegyéknek generális gyűlése szolgáltatását eő felsége az tepliczei conferentia szerént viszont ujabban konfirmálta. Kegyelmed méltóztatnék ahoz képest Palatinus uramat disponálni, iratna ujab publicatori alatt pro 21 ápril, avagy ha ugy tetszenék kegyelmednek hadná én reám a napot, üres helit hagyván az levelekben, hogy az urakkal edgyet értvén, kegyelmednek is alkalmas terminussa lenne azon gyűlés kihirdetése.

Bizonyos, hogy Hajduk össze vevén magukat Endred nevű török kastélyt az Somogyon fölverték, hat Taraczkot hoztak el. Az Eszéki Híd csinálásában semmi sincs.

U. i. Ezen órában veszem Kegyelmednek 27.-i hó praes. méltóságos levelét. Az Collegium leveléből megérti Palatinus uram disgustusa okát!

Kelet nélkül.

(II.) Kérem bizodalmasan kegyelmedet, az győri végbelieknek javából legyenek velem. Első utóhad legyenek olly Emberek velem, kikhez bizván, vehessenek informatiót. Eszterhas Ferenc uram és Eszterhas János Uram hadd jöhessenek el Győrről és Pápáról.

Kelet nélkül.

(III.) Kegyelmed 13-án költ méltóságos levelét vettem. Holesói utjára szivemből minden szerencsét ; adgya Isten, bucsuvétele ne legyen kegyelmednek tüle. Nekem minden reménységem elesett. Semmit, semmit nem mivelünk. Souches Uram indulása el vagyon végezve, de ha alul ezer módon gátollják ; némely Regimenteket kedvezésből nem örömet bocsátanak el. Palatinus Uram 6-án költ leveleiből is örömet ollyat hoznának ki, hogy jobb volt volna ennek az armadának oda nem menni. Az *dependentia* dolgát forgatván Palatinus Uram és hogy az magyarok Souches Uramtól nem függenek (kirül kollegialiter irtak Palatinus uramnak, disponálja.). Ha másképen nem disponáltatik az felföldi állapot és az nem lesz, kirül fellebb beszélgettem Cancellarius uram irt kegyelmednek, elvesz Souches uram hada, elvesz Erdély, elvesz az a felföld két hónap alatt okvetlen. Igen szépen irtak innend Palatinus uramnak, hogy nem kételkedünk, Souches uram eő fogja magát compareálni. Az publikált *Insurrectio* sem teczett, mert maga is Palatinus uram ollyat ir felőle, mintha tartana tüle ; kéri innend is, eő felsége intencióit secundálja, nehogy particularist csináljon abbul.

Gróff Zreny Uram kimenetele felől semmit sem tudok, noha vettem Draskovics János uram levelét ; az mi földünkön is mind helyben vadenak. Az Esztergomi Hid eddig is el készült, Szolnok felől is takaroszik föl a Török. Az hire az, Zreny uramra mennek.

1664. március 15.

(IV.) Méltóságos levelit de dato 20 és 22 (március) vettem nagy böcsülettel. Jó lélekkel irom kegyelmednek, nem vehettem jelét, honnand köllött Palatinus uramnak azt a kétséget szivében venni, hogy az magyarokat Souches uram alá akarják adni ; mert miulta én itt vagyok, hasonló csak szót sem hallottam. Sőt az itt való Collegium javallására, mivel én deklaráltam magamat, hogy az földföle nem mehetek, eő Felsége szabadon hadta Palatinus uramat, hogy mivel Tökölly uram lesz az vármegyék elött, az fogadandó badak eleiben akár azt *præficiálja*, ha mikor maga jelen nem lehet. Sőt tt. Kk. jelentvén az Collegiumnak, azt írja eő Felsége, hogy mindenben úgy tartassék Palatinus uram, valamint b. e. Eszterhas Miklós uram idejében tartatott. Jó igazsággal irom Kegyelmednek, oly reflexióval cselekszenek itt most az emberek akármit is Palatinus uram dolgaiban, hogy ugyan derekasan examinálják, valamiben ne offendálják. Talán jó volna Rákóczi Ferencz uramat nevezni az Uram, ki kívánna szolgálni s az többé nem competálnának vele s rendelhetné Bori uramat mellé, szinte úgy vezetné az Ur az dolgokat, mintha maga volna köztük . . .

Bécs, 1664. martius 27.

(V.) Hogy is őfelsége szolgálatja annál hasznosabban mehessen végre, akartam bizodalmasan az én had fogadásom állapotjáról azért bővebben informálni, hogy Palatinus uram legkevesebb idegen gyanúságra való okot és idegenséget ne vehessen, sőt méltóztassék inkább segéteni Elsőbbben is azért akartam azt explicálni, mit teszen az Őfelsége leveliben, kit Palatinus uramnak irt, hogy 15 compagniát én ingyen offeráltam Őfelségének. Én az magam erszényén bizonyos lovasokat és gyalogosokat tartok s minden főkapitány hasonlóképpen; de ehelyett viszont más lovasokat és gyalogosokat nem fogunk tartani az articulusok szerént; mert duplán nem szolgálhatunk. Hanem ez az különbség, hogy az mi compagniáink is fogadott hadból valók lesznek és disciplina alatt valók, nem úgy, mint a vármegye paraszt népe. Ez iránt azért Palatinus uram gráciája kívántatik, hogy a Dunántúl való urak közül engedje ide Czobor Ádám uramat, hogy fogadhasson ötszáz lovast vagy gyalogot; és az maga személyétül, az mivel tartoznék az vármegye köriben, had hozhassa ide maga mellé; többet az derekas urat az Dunántúl nem kívánok, hanem ha az apróbbak közül hadnagyságra valakik jönnének, kerem alázatosan, ne bánja.

Az fölföldre is irtam, ha lovast kaphatnék, abban is ő kegyelme gráciáját várván, mivel az lovas itt nálunk szükséges; onnand ha Esterhas Sigmond, vagy Barkóczi uraimék közül Barkóczy István uramon kívül valamelyik eljönne; had ne ellenezné ő kegyelme s méltóztatnék Pátenst adatni, ki mellett, ha fogadhatnak valakiket, fölhozhassák. Dependentiámat is kegyelmétül, az mi illeti, őfelsége levelébül meglátja ő kgme, de cselekedetimbül inkább. Azért kérem kgdet, tegyen minden gyanúságot félre s hidje el én demonstrációmra, bizory nem kívánom méltóságát ő kgmnek homályosítani.

Őfelsége irt Vasvár, Soprony, Mosony, Győr, Comarom és Wespém vármegyére ez includált minta szerént, kiket kiküldeni nem merészlek . . . melyek nem egyébért irattak; hanem midőn Zrenyi uram Canisánál operálni fog — approbálta is Őfelsége az itt való Collegiumnak beadott és Palatinus urammal is közlött insinuationomat, hogy az Duna és Balaton mellett mi is diversiót tegyünk, kit expresse az parancsolatban nem inserálhattak. Kgd azért előbb az Urnál méltóztatván representálni, várom eziránt is az ő kgme méltóságos consensusát, valamint én cselekszem, az ő kgme méltósága nevelkeszik azzal, mivel ő kgmétől delegált authoritással s nem magamtúl cselekszem s szintén eszköz lesz az parancsolatok végben vitelére.

Bécs, 1664. március 28.

(VI.) Palatinus uramtul kurirt csak ma expediálhatok. Méltóztás-sék állandó jó rendet végben vinni az Souches úr hadai állapotjában, mert anélkül semmi jót nem remélhetünk, kiváltképpen igaz lévén, hogy már Erdélyben Kuczuk bassa az gubernátor, kit bizonyosan irnak. Bán uram dolgaibul — félek — semmi sem lesz, mert mindent csak halogatnak; Isten az, ki segíthet bennünket.

Bécs 1. april 1664.

(VII.) Jelentem, hogy Bán uram Kanizsát meg akarja szállani, kirül nekem is irván, jó szívvel segítém magam részérül, de innend még legkevesebb subsidium felől sem tettek dispositiót. Csáki uram hozzám dirigált levelét includálom kegyelmednek. Ma egy kevéssé kifordulok Pozsonyba; pénteken avagy szombatou visszatérek Isten engedvén. . . .

Bécs, 2. april. 1664.

(VIII.) Micsoda okokbul indíttatott Eő Felsége kegyelmedet Méltóságos Palatinus uramhoz küldeni, az Eő Felsége levelébül instructióibul meg fogja kegyelmed látni . . . Szintén szivbül szánom Rákóczi László urat; Isten irgalmazzon lekének. Mi Regede felé való utban vagyunk, az Zreni vári lövést halljuk erőssen. Montecuccoli maga tegnap érkezett Regedében. Spar Fürstenfeldnél vagyon ma; elhagyja az infantériát, siet segítségére az mieinknek, kik igen fáradtak, mindennap actióban lévén az törökkel. Kis Farkas is elvesze hamar. Strozzi uram után sajnálja Bán uram, ezer emberre böcsüli. Bottyán ma az Muránál lesz, holnap Bán mellé érkezik. Az vármegyékbul még senki sincs itt. Suches jó progressusinak itt már nagy híre volt; úgy látom, még eddig semmi sincs.

Farkasfalvai Táborbül 4 mértföldre Regedétül. 15. Junius 1664.

(IX.) Ez előtti leveleimet, nem kétlem, vette kegyelmed, melyekbül megérthette, mint folytanak ez ideig az ide való dolgok. A többi között *(itt 12 sor titkos írás következik.)* Tegnap arrúl vala conferentiánk, ha megvárjuk-e az Marchio Badensist, (ki már közelét hozzánk) vagy penigh által menjünk az Murán és megcsapjuk az törököt. Bán uram azon lett volna újra, hogy csak megütközzünk, mert ha az várat megveszi az török, nehezebb leszen a Murát megoltalmaznunk. De ugyan-csak abban marada — sok hadi példák előhozásával — az dolog, hogy várjuk meg az Badensist s azonban bocsássunk derék csatákat, melyekkel azon legyünk, distractiókat tegyünk az pogányságnak.

Zríni Vár alatt való Tábor 27 Junii 1664.

U. i. Kegyelmedet ismét kérem, megbocsássa, magam nem írhatok, képtelen sok a dolog rajtam az rendetlen népség miatt, ki attul is vagyon, hogy sokféle nép vagyon itt. Magyar-horvát vagyon 20 ezerig. Palatinus uramnak írnék, ha tudnám, kedves volna.

(X.) Zríni után Kis Komárom is elvesze. Kis Komáromot, úgy hozzák hírül, elégette az török; hűtre földadták, de az török hűtit meg nem állotta, mert levágta az magyarokat, igen keves szaladt el belőlük. Mi megyünk Pápa felé, mivel az török Hidvégnél csinált hidat által. Az fizetlenség miatt igen oszlik az magyarság; magamon és az tőlem fogadott hadakon kívül senki magyar nincs, se generalis, se végbeli, se vármegyék

Alsóindvánál való Tábor 17. Julii 1664

(XI.) . . . Porrá égetvén Kis Komáromot az pogány, visszaszállott volt Kanizsához s onnand Szalán által Hidvégnél hidat akart csinálni Sümegre és onnend Pápára, azután pedig Gyórré szándékozván, amint az elfogott rabok vallották. De észre vévén, hogy azok is jó készüllettel vannak, megtartózkodott és Egerszegre menvén, onnand egész a Rábáig rablót küldvén, az egész Rábán túl való földet porrá tette, Kemenes-aljának is nagyobb részét. Egerszegről kimenvén az vitézlő nép, valahány ezred magokkal a törökök Egervár alá mentek, kiben Landor Péter böcsületesen viselvén magát, az helyet mindeddig megtartották. Ugy hozzák tegnap az hirit, hogy az török alól előbb szállott volna vagy fél mértföldnyire. Die 14 az egész hadak megindultak. Légrád és Kotorin túl mindnyájan által költeztünk Lendvánál a Murán, resolválván magunkat, hogy szívvvel lélekkel az pogányságnak obviálhassunk, az mint-hogy Montecuccoli uram hadainak bizonyos része elő járóban el is jött volna Lentiig, ahonnét Bakacs Barabás felé nyomakodván hadaimmal, reméntelenül csak azt írta Montecuccoli uram, hogy ő kegyelmének Regede felé köll menni és az francziákkal Regede és szent Gotthárd között coniungálni fogja magát, kik elérkezvén, azután sietni fog utánam, azonban azt kívánta, hogy én a Rábán által menjek annak defensiójára, kire nézve die 21 presentis (julius) Körmendnél által jöven a Rábán, Bottyány uram hadaival coniugáltam magamat, mindenütt jól vigyáztatván, hogy által ne csapjon a Rábán, az minthogy 21 presentis Rumnál és Sárvárnál próbálta is az által jövetelét, de megoltalmaztuk Istennek segítségével, aminthogy azután is mindennap mutogatja magát, hol egy helyen, hol másik helyen, kik ellen naponként csaták járván, Istennek neve dicsértessék, még mindenütt ejtettek el benne. Nem

azért írom, hogy magam fogadtam, de bizonyosan azt irhatom kegyelmednek, hogy sok időtül fogva, oly szép magyarság nem volt egy csoportban, s az is majd mind el olvad, sőt magok is Bottyáni uraimék magok szolgálait sem vezetik föl. Elég súlyos ugyan, sőt egész mértföldnyire ily kevés néppel az Rábát őrzeni s ha derék erővel reánk jön az ellenség, Isten tudgya csak maga, mi lesz ezeknek kimenetele, noha Montecuccoli uram biztat, hogy a lovassággal siet hozzánk, csak az török is várná meg ő kegyelmét, addig ne jönne derék erővel reánk. Az egész föld itt mind futásban és rút konfusióban vagyon; a vármegyéknek semminémű hada nincsen; ennek az én fizetett hadomnak egy hónapnál többet nem adtak, valóba el oszlott ez is. Ma lészen Vas vármegyének itt Körmenden gyűlése, ha mit végezhetek, végezek velek. Adja Isten, hogy kegyelmedet ezután jobb hírekről tudósíthassam.

Ex castris ad Szecsüd die 24. Julii 1664.

(XII.) . . . Tegnap generál Montecuccoli uram után nyomakodván az alattam való hadakkal Szecsüdről, utamban értettem minden bizonyosan, aminthogy valóságos is, hogy tegnap a Rába vizén Szent Góthárdon felül Szerdahelynél hat vagy hét ezer török — ki nyolcnak is mondja — gázlóban által jött volna és a mi gyalog strázsánkra ütött, melyet megtolván, alkalmasint le is vágott benne, azonban több német segítség érkezhén, azok is szívet vetek magoknak és emberül mind visszaverték az törököt, úgy hogy öt-hat ezerig circiter elveszett benne, legtöbb a Rába vizében annyira, hogy ugyan feketéltett a víz a sok török és ló testektől; a mieink közül, ha ezerig veszett, nem több. A parton levő ágyukat is huszon felül elnyerték a mieink.

Ex castris ad Reőnek 2. Augusti 1664.

(XIII.) Kegyelmed 23. Julii költ méltóságos levelét vettem szeretettel, csudálkozással értem, hogy kegyelmed ritkábban veszi levelemet, holott mióta ezen tábori expedícióban fáradozok, valami arra való operációk történetek, mindenkor kötelességem szerint irtam kegyelmednek, aminthogy 1. presentis Istentől adott kereszténységnek szerencséje felül 2 eiusdem költ levelemben is. Amint magam is láttam a sok testeket s az Rábából kivont ló és ember testeket, szerszámokból és öltözetekből kitetszik, bizony nagy szerencse. Azután, hogy 2. presentis irtam kegyelmednek, bizonyosan három basa, úgymint: Kaplan basa, Izmael basa, Amhét basa: fővezér kamekája, kit fölöttébb sajnál a fővezér; és Jancsár aga, s több főrenden való törökök elveszték. Zászlót százig való elnyertek és husznál több ágyut is, amint az előbbeni levelemből is megérti kegyelmed.

Ex castris ad Goston 6. Augusti 1664.

U. i. Nem köll derekas operatiótúl félni ennek az töröknek az idén, ha más succursusa nem lesz. Bezzeg drága segítség a francziai segítség. Jobb az, ki czimbora nélkül számíthat.

(XIV.) . . . Az postákon köll leveleimnek elveszni, mert igazsággal írom kegyelmednek, valami írásra való dolgok voltak, mindenekről tudósítottam kegyelmedet. Most nincs mit írnom, hanem hogy pusztúl az egész darab föld. A német hadak Sopron és Óvár felé mennek Győr-höz, én a magyarokkal, 6 dragony regimenttel és a Kusamir¹ horvátival a Rábán holnap megyek által, egyenesen Győr felé: Pápa és Rábaköz között. Egyszer már csak az Isten irgalma tartott meg az egész török erő ellen, mikor Regede felé ment a tábor s engem a Rába oltalmára bocsátottak. Im most is valahány ezer emberrel a töröknek szélében engem tesznek; bizoni Istenben es a jó vigyázásban. Ha szólhatnék kegyelmeddel, volna miről beszélennem. Isten ne adjon olyan segítséget, mint az minemű az mi kegyelmes Urunktul adott segítség. Montecuccoli urral igen szép, jó egységben vagyunk mindnyájan. Az török Székesfejérvár felé megy. Igen elbágyadt népe, marhája. Ez idén nem köll félni derék operatiótúl.

Rumi Táborbul. 14. Augusti 1664.

(XV.) . . . Kegyelmed 24. Augusti költ méltóságos levelét vettem, köteleesen megiszolgálom az pataki állapotokról való includált páriákat, hogy addig magam nem írhatok, az íránt bocsánatot várok kegyelmedtől. Esterházy Mihály uram minapi szerencsés csatáját Marcaltórról megírtam kegyelmednek,² a honnan 3. presentis megindulván táborostul, tegnap ide³ érkeztem szerencsésen. Mára várjuk az egész armádiát, mely 28 Augusti Szombathely és Csepreg tájárúl indúlt meg, Sopronra és Óvárra nyomakodván. Isten együvé hozván bennünket, egy haszros operatiohoz akarnánk Isten segítségével kezdenuk; adja Isten jó, szerencsés egressusát. 24. v. 25. Augusti, azminthogy zavarihethő emberek írják, megindulván a török tábor Fejérvár alól Pátkai nevű falú mellett hált meg, onnét másnap Bicskéhez érkezett, ahonnét másnap, úgyimint 27. Augusti Esztergomhoz szállott s most is ott fekszik. A fővezér sátorát a strázsa nevű hegynél vonták föl, a tábora népe pedig Keztonig (?) alá Szent György mezeig és Fát (?) felé, a tatárság alább szállott Buda felé dorogi pusztán Csem (?) felől magánosan; a mint írják, két hold föld hossza

¹ Gucsenics.

² Ez a tudósítás úgylátszik elveszett, mert nincs a levelek között.

³ T. i. Győrré.

a köze a török és tatár tábornak, de nem soknak mondják a tatárt. Ez napokban Lobkovicz, Gonzaga hercegek is gróf Montecuccoli ural Posenban consultatiót tartottak és a mit concludáltak, attul fognak függni mind az dolgok.

Ex castris ad Jaurinum, die 6. Septembris 1664.

U. i. Szintén most hozták hírül: nagyobb része a töröknek Esztergomnál által ment a Dunán.

(XVI.) . . . Vagy három napra Bécsben fordultam vala, hol is csuda világot találtam. Eő felsége igen kegyelmesen megelégedett az én hadaimnak ilyen állandóságával és tovább is parancsolta hűségünket, kihez képest generál comissarius uramat várom fizetéssel. Noha a táborra visszaérkezvén, mint szabadúlt keresztények, mind hozott rabjaim egyaránt beszélnek, hogy Rév Komárombul érkezvén valami német a fővezérhez, megkafftányozták (?) és másnap seregekről seregekre a török publicálta az békességet Eő felségével. Négy-öt nap alatt el is megy haza a fővezér. Ha igaz, elválík. A mi népünk a hideget és esőket nehezen szenvedí. Lamberg urammal kegyelmed felől is emlékezetben voltunk. Engem minden satisfactióval bocsátott Eő felsége vissza.

Galgóczy Tábor. 25. Septembris 1664.

(XVII.) . . . Kegyelmed 13. presentis irt méltóságos levelét vettem; szintén, midőn Eő felsége kurirje érkezett és annak hozott levelei mellett a török ellen való hostilitas megtétatott. Adja Isten, békesség legyen, a melyet annak hiszünk. Ujvár nélkül Magyarország szokott igáját megtanulja. Még semmi conditiók nem tudathatnak. Galgóczra már nem irt az török.

U. i. Ugy tetszvéen Montecuccoli urammak, kivel igen szép egyességgel éltem végig, én eloszlatom a hadakat három-négy nap alatt.

Galgóczy Tábor. Ult. Sept. 1664.

(XVIII.) . . . Istennek áldásából én ma érkezem hazámhoz; nem tudom, mire magyarázsam, szerencsére vagy szerencsétlenségre, utamban Prukban (sic!) találtam a residens secretariusát, a ki a békesség, diplomáját in originali Bécsbe vitte. Első én voltam magyar, a kinek kezében volt. Úgy látom, érsek urammak nem tetszik ez a békesség; akar is valami consultatiókat felőle tartani, hivatja palatinus, bán uraimékat. Én Czellebe megyek, imádkozom, Isten kísértetbe ne vigye az embereket. Mely szivesen látnám kegyelmedet, hogy hova hamarabb beszélgethetnék.

Pottendorf 4. Octobris 1664.

(XIX.) . . . Igazsággal írom kegyelmednek, gyakran irtam, de úgy látom, valóban rendetlenül járnak a levelek a magyar postákon. Gyánakodtam abban is, ha némelyeket mások nem nyitottak meg, azért tartózkodóbban irtam. Tagadhatatlan, mélyen jár némelyeknek veszedelmünkre inkább, mint nyereségünkre (noha ők úgy itélik) czélozó factiója, kit noha tudnak az nagy emberek, de nem látom, hogy gyökereiből kívánják kiirtani, az régi szokás szerént simogatván mindeneket. Megjövetelemkor mindjárt irtam valahány szóval erről kegyelmednek. Én itthon ülök s csak nézem, mit mivelnek. Csaknem egy, s majd jobban vagyon dolga, az ki rosszat mivel, mint az ki jót Hadak már mind haza mennek; tegnapelőtt vala itt Hohenloe (sic!) uram nálam, ma jöttek által az Lajtán mindenestül hadai. Elemésztvén mindenünket, nem is kívánom jószágimat látni a rút pusztulás miatt. A török a Dunántúl egész a Fejérhegyig hódító leveleket küldött; nem oly barátságos, mint Putnok tájékán, kire én nagy reflexiót teszek. A Dunán innend még semmit sem kezdett. Hanem az magunk élhel haló magyarink alkalmasént hozzá kezdettek a prédáláshoz, a hol még mi kevés megmaradt. Bécsben sem mehetek az magunk hazája fiai miatt, kirúl nem irhatok többet; olyat tulajdonitanak nekem ebben az békességben, kiben szintén annyit tudtam, mint az mai lött gyermek. Nehéz ezekben az időkbén élni. Alig várom, Isten kegyelmedet hamar közinkben hozná. Ezen levelemet, meghagytam, kegyelmed hauszmaisteri maga levelében csinálja.

Pottendorf, 24. Octobris 1664.

(XX.) Kegyelmed 13. és 20. presentis irt leveleit, ez estve érkezvén ide be, vettem. És mivel confidenter ir kegyelmed, úgy adok én is választ reá. Az békesség ellen se irtam, se szólottam; az mit én felőlem ez iránt hintegetnek, azoktól jönnek, az kiket az elmúlt gyűlésben ellenem fölültettek; sőt hogy némelyekkel, kik az vármegyéket alattomban zavarják (az kiknek egy része — úgy értem — követeket is küldött ide) s azzal kereskednek — egyet nem értek; elég böcstelen, hazug beszédekot köll nyelnem. Többszöri leveleiben is láttam, kegyelmednek, mihelyest valami az országban tetszése ellen foly, az elmúlt gyűlési állapotokra vitt. Valami abban rossz volt és abból következett, köszönjék annak, az ki kész volt lölkét kárhozatra vetni, csak boszút állhasson. Nem jó maga fölmagasztalására mást el akarni nyomni. Az ki emberséges ember, reputatiója oltalmáért kész meg is halni. Hogy az ország megszakadozson s csak egy része végezzen, az 1659. esztendőben valljon ki vala legfőbb segédtője? Nem mene akkor végben, ugyan még is elvesze Várad.

Nem kétlem, azok az emberek, kik között kegyelmed most vagyon, örömmel értik, ha az romlásnak okát arra vetjük, de mi, kik Bécshez közelebb lakunk, tudjuk, hogy az gyűlésbeli dolgok az közben való békességet az törökkel nem mulattatták el. Eő felsége nekünk urunk Elei koronáit készebbek voltak el veszteni, mint Isten megbántásával legkevesebbet cselekedni. Ha most más szándékok, azt cselekedhetik, amit akarnak; minket mindazonáltal löki esméretünk ellen semmire nem kényszeríthet. Igen új példánk vagyon, minemű áldást vett egy fő patronussa az más hiten valóknak. Kegyelmed megbocsássa, hogy okot adván reá, én is bátorsággal élek és a mit igaznak tartok, meg irom. Isten meghozván kegyelmedet, megértheti kegyelmed méltósága ellen ezen materiában micsoda hírek folynak itt Bécsben. Én meg sehol nem voltam, ezért itt való dolgokról nem irhatok. Gróf Csáki István uram kegyelmének sokat szolgálhat, az én kevés tehetségem szerént, mint ötödik kerék, örömetest segíték.

Bécs, Ult. Nov. 1664.

(XXI.) Mi csak ma kezdünk dolgozni, mivel igen mélyen bocsájt-kozván némelyek be az dolgokban, nehezen disponáltathatnak jó utra az elébb megvesztegetett állapotok. Alkalmasint kinn vagyon az czégére, honnad indítottak föl az emberek és mi végre; nem csudá-lom már, miért akartak engem bele keverni, aki igaz szívvvel kívántam a békességet, nem hogy vagy szóllottam, vagy annyival inkább irtam volna ellene. Bálintfit is eléggé examináltam, ki akkor jött el Kassáru, mikor a consultationak vége lett; azt nem tagadja, hogy maga részérül érzékenyen szóllott másokkal együtt a békesség conditioirul, de hogy vagy én levelemet mutatta volna, avagy olyat szóllott volna, hogy én irtam hasonlót, nagy esküvéssel tagadja; az minthogy bizony én sem neki, sem senkinek nem irtam, sőt az hova irtam, sajnállottam azoknak cselekedeteit, kik magokat az ösztönnek opponálni akarták. S azért irtam kegyelmednek is fájdalmasan, hogy itt, az ki jót s rosszat cselekszik — mindegy, mert kevés assistentiámat kezdém vala akkor udvartul látni, sőt mind másoknál följobb terheltegetett jószágom a mi hadainktúl. Én bizony állhatatosan meg maradok az én uram mellett, ha az gonosz akarók irigysége áskálódik is ellenem; az én dicsőségemre lesznek mindenek, midőn napfényre jönnek. Ám lássa a világ, az egész országot föllázasztották, de a Dunán innend való földet, hála Istennek, nem zavarhatták meg. Kegyelmed fölszabadulásában szivesen fáradok az Herczegnél.

Bécs 4. Decembris. 1664.

(XXII.) . . . Mi itt csak időt töltünk. Eő felségének egy írást adtunk

be, melyet noha alkalmas élesen tettek volt föl, de moderáltattak, noha bizony izetlenséggel; nem ítélem, hogy megbántódásával volna az udvarnak, holott panaszink olyak, kik elszenvedhetetlenek és csak privatusoktól esnek, kik gyűlölik nemzetségünket. A vármegyékről azonban sűrűen szaporosznak itt a követek s többeket is várnak, alig ha azért is nem szereznek késedelmet némelyek. Ám részünkről a Dunán innend ugyan nem csinálhatnak zavarodást. Hiszem Istent, csendesen lesz mindeneknek vége. Kegyelmed megszabadulása felől valahány ízben szólottam, utolszor együtt Lamberg ural, biztata a herczeg, nem tartóztatják kegyelmedet. Keserves panaszom volna kegyelmed előtt, de elvárom, hogy Isten elhozza kegyelmedet; inkább nyögök, sem privatumomért Uram szolgálatját gátoljam. Által menvén az köz dolgokhon, mocskolódását az embereknek bizony el nem szenvedem, készebb vagyok életemet elveszteni; úgy látom, éppen érzékenység kívül valónak akarnak tartani.

Bécs, 11. Decembris 1664.

(XXIII.) . . . Minket még eddig itt tartóztatott Eő felsége, reménelem, satisfactióval oszlunk el. Palatinus uram megyen ki más comissariusokkal együtt az uj csinálendő végeknek meglátására, hogy informatiót vévén, Eőfelsége azután determinálhassa magát mindeneknél. A Dunán innend való végeket is Eőfelsége új rendben akarja vétetni, mely könnyebb lészen sokkal is. Ma Porczia herczeg őnagysága vendégli meg a magyar urakat s holnapután el igyekeznek oszlani. Csáki István uramat nem láttatik Palatinus uram faveálni, ki ellen nekem nem lehetett semmit cselekednem, hogy a közjó a miatt ne szenvedjen.

Bécs, 18. Decembris 1664.

(XXIV.) Az urak innend egymás után eloszlanak. Érsek uram nem látszott contentatus elmenni, noha egészségtelenségét is vetette okúl. Palatinus uram itt vagyon és az innepekben itt marad, nekem is ott köll lennem, Porczia herczeg őnagysága némely dolgokat halasztván a jövő hétre, Isten kegyelmedet szerencsésen meghozván, megjelentem, minemű dolgokban. Az kassai generalisságot Csáki Ferencz uramnak adák, így Csáki István uramnak nem lehetett szolgálni, mivel Palatinus uram egyáltalján contrarius volt őkegyelmének. Liszthius uramat gróffá tevék; igen keres pénzt, hogy kegyelmednél levő aranymivét kiválthassa; Barkóczy István uramat tanácsá és komornikká tették, Esterhas Ferenc uramat is tanácsá, Czobor Ádám uramat komornikká. A koronát visszavivék Pozsonyban. Ezek voltak az eddig itt forgó dolgok. A Dunántúl való generálisság még hallgatásban vagyon, ha ugyan Souches uram marad-e

vagy másnak, magyarnak adják. A bántás, úgy ítélem, Zrenyi Péter uramé leszén, ki, ha nem akceptálta vagy sollicitálta volna Eő felsége, maga indulatjából Draskovics Miklós urra hajlott volt, még bejövetelünk előtt. Sok kárvallási után, micsoda grátiával lesz Eőfelsége, el köll várunk. Ha kegyelmed késése lenne oda az Pataki dolgok miatt, kérem, méltóztassék idején értesítést adni nekem. Februáriusban messzi utam leszen Isten áldásából, örömet az előtt szólanék kegyelmeddel, avagy ha az nem lehetne, bizott emberemet küldeném.

(XXV.) . . . Szegény Rákóczy László uram halálán bizony nem kevésé busulok és szánakodom, mert jó fia volt hazájának és igaz szolgálja Öfelségének ; kegyelmednek is sokat használhatott volna. De mit tehetünk róla, így szokott az vitézség jární. Az fejedelem asszonynak¹ és az Páternek megíratam az leveleket, majd nem is leszén immár, kinek írnom az derekas urak közül, meghalván Rákóczy uram is, mindazáltal el nem mulatom, hogy jóakaróimnak és barátaimnak ne írassak. Úgy is hiszem, minthogy az fölföldiek most szerencsésen jártanak s az törökek felpiszkálják az orrát valamennyire, csenedesebbek lesznek és könnyebben reá birhatja őket jóra kegyelmed. Hogy pedig Vitnédyt kegyelmed magával elvigye, nem javalhatom, sőt kérem inkább szeretettel kegyelmedet, hagyja hátra őtet, mert több kárt tenne, sem hasznót, az eretnekséget is incitálná jobban. Kanizsa alól gyalázatosan eloszlának, Strozzi uram is elveszett, mivel az Murán akarván által menni az ellenség, által nem bocsátották az ebeket, hanem jól viselvén magokat ; veszett alkalmasént mind az két félen, de számosabban török ; itt veszett el Strozzi uram is. És noha oly hire volt, hogy Zrini urat Uj-Zrin várában szállotta volna meg az pogánység, de abban nincsen semmi, mert még eddig nem is bocsáttatott által az Murán.

P. S. Zuza² ő kegyelméhez mutatott jó akaratomért és szolgálatomért, énnekem injuriákkal füzet . . .

1664. Junius 13.

(XXVI.) Az mi az többi közönséges dolgokat illeti, megvette Uj-Zriny várát szeme előtt Montecuccoli uramnak az pogánység ; talán csak négy török ütött be elsőben reájok meztelen fegyverekkel s megfélemltettenek mindjárt az benlevők és szaladni kezdetek az várból, hanem az officierek nem akarván szintén oly gyalázatosan elveszteni az várát, opponálták volna is örömet magokat, de megölvén az pogánység

¹ Báthori Zsófia.

² Souches, a felvidéki hadsereg vezére.

őket, alkalmasént ott vesztenek; az többi pedig az hidnak szaladott, mely alattok leszakadván, az vízben vesztenek azok is. Akart ugyan valamit próbálni Bán uram, és kért is mintegy kétezer embert egy elsőben, azután pedig kevesebbet segítségére Montecuccoli uramtól, de nem adott, ki miatt igen öszve is háborodván vele Bán uram, igyenesen Őfelségéhez akart jönni, hanem az magyarság tartóztatta meg valami nehezen s Montecuccoli uram is megaláztatván magát, minden satisfactiót ígért őkegyelmének. Az török, hogy vesztes ne légyen, immár is negyven falujokat rabolta el Bottyány uraiméknak; Szent-Gotthárd és Körmond táján tovább is el nem mulatja tudom alkalmatosságát. Most egyébaránt oly hírünk is érkezett, hogy rontaná az török Zrinyi várát, sőt egy részét már is porral vetette volna föl s el akarna menni onnét; de merre megy, nem tudhatni. Az magyar és horvátságot 23 ezerre számlálják volt, de az is azonnal eloszol, ki aratásához, ki máshoz lát; csak Isten tudja, minémű confusióban vadnak ott az dolgok. Báden hada sem érkezett volt még hozzájuk az nagy vizeknek árja miatt. Most akarnának, úgy hallom, próbálni valamit, talán még e héten, kire segítse Isten őket. Zusa uram az Vágon túl Galgócznál sánczolja be magát, az mint secretariusá beszéli; vagyon, nem kétlem, értésére kegyelmednek, hogy megint valahány ezer gyalog és lovasságot rendeltének melléje, hogy az fölföldre menjen.

Viennæ. (Bécs) 10. Julii. 1664.

P. S. Immár megirattam volt ezen leveletem kegyelmednek, hogy érttettem Bán uramnak személye szerént való ide érkezését, az ki nem jó jel. Nem voltam még szemben őkegyelmével, nem is tudom, mit hozott, megértem azért őkegyelmétől, tudtára adom és megírom diligenter kegyelmednek. Azonban itt oly hirt is beszéllenek, hogy Ujvárhoz (kit kegyelmed jobban tud) feles török érkezett volna, sőt hogy maga is ott volna Apaffy fejedelem, de ez még bizonytalannak látszik lenni.

(XXVII.) . . . Bizonyos, hogy szintén boldogtalan állapotban kezdett forgani az Rábán túl való szép föld, sőt attól is tartottunk, teljességgel semmivé teszi az ellenség, minthogy Montecuccoli uram csak oda engedte, de az Úr Isten megváltoztatta az pogány indulatját s annak békét hagyván, az Rába ostromlásának esett. Szándékját és bizonyos számát derekasán mind ez ideig nem tudhatni az vezér hadának, hanem e minapiban jött ki valami német kapitány, kit ezelőtt valamely eszterdóvel fogtanak volt el Beszprimből az törökök, az ki közöttük is tisztet viselt, mivel törökké lett volt és commendója volt köztük, — ez beszéli, hogy százezerre számláltatott az vezér hada s maga is úgy vélekedik

felőle, lehetett egy annyi. Ez minden állapotját tudja az töröknek. Győr alá mondják, hogy szándékozik. Zuza uram miképen verte fel légyen Párkánt, kegyelmed tudom, hogy hallotta jobban. Bizonyos, vitézül viselte magát, gyalog szállott és úgy vivott.; az hidat elégette, Esztergamot a Dunán által hirért és félelemért meglőtte, grammatát is vetett, mondják, bele, ki miatt nagy sivalkodás volt köztök Esztergamban.

Zrinyi uramat, ugy értem, accomodálták, de micsoda satisfactióval, nem tudhatom, harmadnap alatt meg kell indulnia Bécsből és dolgához látnia.

Pozsony 8. Augusti 1664.

P. S. Én kegyelmednek minden héten irok, legalább egyszer, ha penig alkalmatosság léssen, többször is. Cameræ Præfectus uramnak is megmondom, tegye jobb rendbe az postákat.

(XXVIII.)... Azonban, minthogy Barkóczy uram hadainak 26. præsentis (t. i. augusti) kellett össze gyülniök, oly szándékkal, hogy az ellenségre menjenek, tartok tőle, ne talántán szintén az mai napon lett valami próbájok, mely nap az magyaroknak igen szerencsétlen volt mindenkor, ugy mint Szent János nyakavágása napja. Adjon az Úr Isten minden jó szerencsét s győzelmet őkegyelmeknek is. A mellett az elmúlt napokban az Bécsi tanácskozásban az egész generálisok tetszésekből azt találták, hogy Esztergamot szállják meg. Zuza uram hada innét, Montecuccoli uram népe penig túl léssen a Dunán, az minthogy ma kellett mindenfelől indulni az hadaknak; egy hét alatt Isten akaratjából alatta lesznek, remélik is, hogy Szent Mihály napig, ha az nagyvezér nem impediálja, megvehetik. Nem kétlem, el nem mulatja az vezér, hogy egyszer még reájok ne jöjjön; de közel lévén egymáshoz mind az két armada, egymás segítségére könnyen által mehetnek s alkalmatosabban ellene állhatnak az vezérnek. Szerencséttesse az Isten őket s vigasztalja meg immár annyi kárvallása után az kereszténységet ez által is. Zuza uram eddig mind Bécsben volt, de nem haszontalanul, mert az gránátokat s egyéb obsidióra való szükséges eszközöket szerzett és colligált is őkegyelme; hanem ma várom őkegyelmét ide, nem mulat, innét Komáromhoz fog az armádájához sietni.

Posonii 29. Augusti 1664.

P. S. Zuza uram Bécsből való elmenetelekor betérvén hozzám, bezzéllette, hogy diligenter szemlélte és considerálta Esztergamot s nem tartja oly erősnek a várát, mint Nyitra, hanem az városához majd nehezebben, mondja, hogy juthatna; mindazáltal három hét alatt biznék, hogy Isten által kézhez juttathatná, csak az vezér reá ne menne.

(XXIX.) . . . Montecuccoli uram itt volt nálam ; tanácsba jól mutatta magát mind hozzám, mind pedig Zuza uramhoz, noha tudom, egyikünknek sem barátja, de csak jól viselje magát, engem mindgyárást barátjává teszen.

Posonii 8. mensis Septembris anno domini 1664.

(XXX.) . . . Bizonyos, hogy az imperiális direktorok igen urgoálják, legyen valami derekas operatio még a tél előtt ; magok is nem igen remélik, hogy az jövő esztendőre ilyen derekas erővel compareálhatnának az török ellen . . . Bizonyos az, hogy az idén az török hadnak színe igen elveszett és kiváltképpen az jancsárság mind az Szent Gotthárdnál való ütközetben, mind pedig Suza urammal való harcokon igen megromlott. Sorok is megtikkadt, elveszett, magok is döglenek és betegesek soká az pogány ebek. Meg kell azt is vallanunk, hogy az mi hadunk is nemcsak károkat vallott imitt és amott is feleset, de sok meg is holt és ezerek, sőt feles ezerek, az kik most is betegek, bágyadtak és nem harcra valók. Várnak mindazonáltal az franczusoktól, suecusoktól, Sabaudustól, és másunnét segítségeket, az kik utban vannak, de ha elérkeznek in tempore, abban igen kétes vagyok. Nevezet szerint a Suza uram hada felettébb megfogyatkozott ; éhel is sokan holtak és most az nyomorult Csallóköznek megmaradott moslékjával táplálkoznak . . .

Posonii 5. 7bris 1664.

P. S. Azt is irom confidenter kegyelmednek édes gróf uram, hogy itt lévén az generálisok s mások is, maga is Montecuccoli uram s beszéllették, hogy a Szent Gotthárdnál való ütközetben megfogyatkoztak és porok nem volt az mieinknek. Az franczusok is igen sajnállották, hogy egy lövésre valónál többet nem adtak volna nekik. Ilyen gondviselés vagyon minálunk ; hanem azután küldöttek feles munitiót s ágyukat is mind az két tábornak. Az olaszországi fejedelmek és őfelsége szövetségi igen nagy segítséggel vadnak és feles puskaport, salétromot és kovákóvet küldöttek ; megérjük vele alkalmasént.

(XXXI.) . . . Adom tudtára nagy szeretettel édes Palatinus uram,¹ minémű nagy tanács és synedrium volt itt nálam tegnapi napon.² Véletlenül meggondolván magát a mi jámbor urunk es Császárunk, megparancsolta az generálisoknak, hadi fejedelmeknek és vezéreknek, hogy ide gyűljenek mindnyájan én hozzám és velek együtt tartsak tanácsot ; utolsó resolutiót tegyék, mit kellessék tovább és lehessen az pogány el-

¹ Lippai e levelet eredetileg Wesselényi Ferencz nádorhoz intézte.

² Pozsony szeptember 4. (1664.)

lenség ellen az tél előtt mivelni, úgy annyira, hogy arra is szabadságot adott, hogy ne is reportáljuk Bécsbe, a mi siető, csak ugyan mindgyárt executióba vehessük végzésünket. Von Traun uramat küldötte alá őfelsége az propositiókkal, melyek bizony igen helyesek és substantiálisok voltak. Sommája az volt, hogy sok tanácskozás után, concludálta volt immár őfelsége, hogy csak reá menjünk az törökre; a hol kaphatjuk, megvivjünk véle; ha pedig, ki nem jön, szálljuk meg tüstént Esztergamt, mely jó ügyekezeten nem kicsiny akadékoszt és változást láttatott tenni, hogy az fővezér, az mint hozták, minden hadaival és erejével Esztergamba érkezett, a hidat megcsinálta és feles hadát bocsátotta által rajta. Elannyira hogy Zuza uram győzedelmes hadával, Bécsben lévén, Haiszter uram úgy megijedett és rémült, hogy elszaladott, Csallóközbe recipiálta magát az komáromi hidon által. Sőt az hidat is elrontotta atána. Öregbétette ezt a félelmet az is, hogy mintegy ötszáz lovas török Ujvár felől által jöven az Vágon, Farkasdon, Szelibén, Zigárdon. Sellyén nem keveset vágott le és vitt el a szegénységből. Így azért véletlenül megváltozván az dolgoknak állapotja, mihez kellessék tovább alkalmaztatni magát az mi hadainknak es táborunknak, az ki Szent Góthárdról a Rába mellől által utat ment, hogy már Győr és Komárom felé Sopronynak a táján mintegy tiz nap megnyugodjon; megkerülte éppen az Fertőt Óvárhoz sietvén, onnét Győr felé, mindent elélvén, elrontván, mint a sáskahad elsepervén és az éretlen szőlőkben is igen nagy kárt tévén. Az török pedig Fejérvár felé ment volt minden hadával; oly csudálatosan pedig és jámborúl, hogy valamely végház Montecuccoli úr generalisságában találtatott, a legrosszabb palánkokat is: Keszthelyt, Vásonst és a többit, annyival inkább Pápát, Beszprimit semmi uttal nem bántotta, sőt nagy alázatosan quártélyt kért tőlök, hogy ne lőjjenek, valahány darab kenyeret és ital vizet, melyet közönségesen az emberek tulajdonítanak nagy erőtlenségének az török tábornak, mások Montecuccoli uramnak köszönik ezt.

Jelen voltak pedig az consultatió és conferentián az két herceg,¹ direktori az imperiális hadaknak,² monaszteriumi püspök³ és Durlak. Más fejedelmek is: Szalczpach (igy!), Holstein, Franczusok valahánya generalis Kellinivel,⁴ mert Szoinló⁵ betegen fekszik, . . . ezeken kívül Generalisok: Montecuccoli, Zuza, Sparr, generalis commissarius Hohenfeld

¹ Gonzaga és Lobkovitz.

² Badeni Lipót örgróf, Waldeck és Hohenlohe.

³ Münszteri püspök.

⁴ Coligny.

⁵ Egyik francia vezér felismerhetlenségig elferdített neve.

és többen egyebek, velek együtt jött cancellarius¹ uram alá. Ezekkel együtt az mit végeztünk és felküldöttük őfelségének. Precise mostan nem bizhatom, de jónak tartom, ha meg nem változik ismét. Az többi között, mely magunkat illeti, personalis insurrectiót parancsol őfelsége, mind az Dunántúl, mind penig innen, igen sietséggel. Kik készen lévén, menten menjenek, az hová fogják kívánni az generálisok. Meltónak ítélem azért lenni és szükségesnek, hogy kegyelmed is Palatinus auctoritásával írjon e szerint az vármegyéknek.

Az mi penig az kegyelmelek táborozását illeti, volt arra is reflexió, ha az török derék erővel által jönne az Dunán s arra felé tartana, Zuza uram hada siessen segítségére menni kegyelmeleknek. Kegyelmelek is pro se nata et occasione, ha Fülel felé, vagy a tájára fordítaná hatalmát az török.

Elvégezvén itt az consultatiót, monasteriumi püspök és Durlak a több fejedelmekkel és Franczusokkal az tábor után sietett, Montecuccoli uram és Paar (igy!) is a szerint. Zuza uram vissza ment Bécsbe, von Traun uram felvitte és reportálta az opiniót őfelségének.

Nádasdi uram bucsuzik és nem akar tovább az hadakkal maradni, az kik el is oszlottak, kevés maradván helyben, mivel az fizetést is nem akarják tovább continuálni nekik. (Kelet nélkül.)

(XXXII.) Az mi hadaink által jövének az Dunán, tegnap utólszor Nádasdi uram magyar és horvátokkal mentenek, utoljára értek, az kik egyébként elől szoktak járni ; azonban az franczusokat küldték elől avangardiában, kik igen animatusok és olyat is beszélének, hogy ha nem akarja is, reá veszik Montecuccoli urat az ellenségre. Isten látja, oly nagy és szép hadaink vannak, kiket csak magam is láttam, hogy bizvást megütközhetünk az ellenséggel, kiről oly hir foly itt minálunk, hogy által kelvén minden hadával az Dunán, kegyelmelek felé tart ; féltem is kegyelmeleket, nem lévén elég erővel ellenek, az mieink penig késedelmesekek, nem érkeznek in tempore. Élések sincsen az utban. Méltó azért kegyelmeleknek vigyázni és őrizkedni mennél jobban. Most kellene Esztergamot is megszállani, kihez nem sok kedvét látom Montecuccoli úrnak. Egyébaránt mondják, hogy igen megromlott az ellenség is, harezokban is elveszett a színe, kiváltképpen gyalogságának.

Igen betegeskednek s hálnak ők is az ebek ; mi is sok beteget számolunk imitt amott, nem sok hia tiz ezernek.

Bécsben mondják, hogy érkeztenek ujonnan franczusok, mintegy

¹ Hocker Pál.

három ezeren ; az imperiumi gyűlésben el is végezték, hogy contiunálják a hadat több esztendőkre is, valamíg az szükség kívánja : más keresz-tény fejedelmeket is invitáljanak az hadra . . .

Posonii die 12 7 bris 1664.

P.S. Zuza uram elhagyta az generálisságot és hadakat ; generális Sport (igy!) tették helyébe. Csudálatos hir futamodott Hispániából, tudni illik, hogy az király ugyan most mindjárt éltében resignálni akarná az gubernatiót a királyné asszonynak, feleségének. Kiből sokat érthet kegyelmed és az consequentiákat is, melyek ebből fognak következni.

(XXXIII.) . . . Gyülekeznek most is mindenfelől az hadak. Ezer francia megyen az armadához ; Hohenlohe uram hátralevő népe is miut-egy három ezerig, az is oda siet, Kaiserstein uram is Győről arra igyek-szik. És így elég számosan lennének, csak az Úr Isten engedné, hogy mi-velnének valami haszonra valót . . .

Posonii die 19. 7 bris 1664.

(XXXIV.) . . . Az mi derék és hatalmas hadaink mindez ideiglen is még csak az Vág partjára sem helyezhették magokat, hanem inkább a Dudvágot őrzik. Látjuk minden éjjel a tüzeket, hogy a falukat égetik a mieink. Mind ekkoráig sem hihettük, hogy az töröknek derék ereje által jött volna a Dunán, hanem tegnap mintegy négy óra tájban ebéd után érkezék az armadátul Nádasdy uram. Én hozzám be sem tért, elsietvén ; postán ment fel is Bécsbe ; Zichy uramtól üzenvén némely dolgokról én-nekem, kinek summája ez : hogy az töröknek ereje Ujvár táján fekszik s az mieinknek az intentiójok s elvégzett akaratjok, megütközzenek véle. Adná az Úr Isten, mivelne immár egyszer valami jó dolgot a jó Montecuccoli ur, de én nehezen hiszem, hogy megütközzenek az ellenséggel, vannak is bizonyos okaim erre. Mivel olyat hirdetett es üzent is Montecuccoli, hogy az török száz ezerig vagyon, kit én nem hiszek, mert még . . .¹ ezerig sincsen, kiváltképpen az, ki ütközetre való volna. Második : Montecuccolinak az szándékja volt eleitül fogvást, a Vág mellett Gal-gózig csináljon fel . . . (olvashatatlan) . . . nek. Harmadik : minthogy olyat értek, őfelsége minémű requisitumokat kíván, azok lehetetlenek és így félek, rajta el ne olvadjon az megütközés. Tartván egyébaránt az generalis konfliktustól, annyival inkább, mert sem Zuza, sem Zrinyi uram hadai nem lévén. Jól esnék azért, ha az fölföldi had ezekhez nyomokod-nék, kiváltképpen, ha ugyan meg kezdene a derék harcz lenni, annál na-

¹ Az írás itt teljesen olvashatatlan.

gyobb segítséget nyújthatnának ők is. Az vármegyéknek is, úgy látom, nem nagy kedvek vagyon az personalis insurrectióra, sőt inkább deprecálja mindenik, exponálván veszedelmét és kárvallott nyomorult állapotját; nem is tudok még, kik ültének volna föl közülük, sőt félő e mellett az is, az particularis, kit adtanak, el ne muljék és csak füstbe ne menjen. Erre nézve azért azt várhatom, hogy . . . vissza jön Monteculy (igy!) úr megint és azt kevés szőlős tartományt, s az hátralevő hegyalját éppen semmivé teszi. Azonban az kvártélyba való beszállásnak ideje majd elérkezik, Pozsonytól fogva Trenchénig vesz kvártélyt hadának. Kihez képest erről is gondoskodnunk kelletik, hogy az, kik itt nem volnának szükségesek, látnák ők, azokat hova helyeztetnék, az kik pedig szükségeknek láttatnának lenni, azokat se osztaná szabad akaratja szerint, ahová maga akarná, avagy pénzért kovártélyozná Montecuccoli uram, hanem rendelnék el idején, az mint azt is, mit adjanak nekik, mert ezek bizonyára elromlottanak és rosszaságra jutottanak teljességgel, annyi-val is inkább, ha ezt a kis szüretet ki huzzák torkokból és elprédálják. Az imperiálisok és az gallusok azok mégis magok pénzén élhetnek, de ezek csupán csak prédálással.

Pozsony, 19. 7 bris 1664.

(XXXV.) . . . Az itt való állapotokról azt irhatom kegyelmednek, hogy csak jöttön jön és mentest megyen az sok kurir. Negyed napja maga ment fel Nádasdy uram Bécsbe postán, harmad napja pedig gróf Traun Landtmarschall úr ment alá az armadához; mit tractálnak, én nem tudom, de most sem bizhatom, hogy valami jót cselekedjenek, mivel Montecuccoli uram hol által akar menni az Vágon, hol hátrább megy az Vágtól, az minthogy most is Majténhez vonta vissza magát s az magyarokat (kik közül levágott Galgócznál mintegy százig a török) az armada mellé Galgócz ellenében helyeztette. Noha bizony cselekedhetnének hasznos dolgot, ha jót akarnak, elég népek lévén . . . francziák is többen jönnek, kiket nem akarván admittálni, azt üzenték, minthogy immár benn vannak az imperiumban, ők bizony csak eljönnek, de ezek talán csak későbbben érkeznek. Számtalan mindenütt a sok beteg, kik fedél nélkül lévén, úgy halnak, mint az barmok . . .

Posonii 22. 7 bris 1664.

(XXXVI.) . . . Igen örömet értem, hogy azok az vármegyék jó egyességgel, örömet és számosan is felülnek. Jónak tartanám az én vékony itéletem szerint, ha kegyelmetek is, Szendrő, Fülel és Léva felől feljöhetne és közben venné az pogány ellenséget, az extrema unctiót adhatná nekik. Noha bizony máskeppen is annyi népünk vagyon immár az Vág mellett, hogy máskeppen is erősebb az ellenségnél. Az török pe-

nig, az mint mindnyájan valakik onnét jönnek, mind pribécek, szabaduló rabok és elfogott nyelvek, sőt az egész világ kiáltja is, hogy ugyan megerőtlenedett, hal is és számtalan a beteg, úgy hogy csak reá mennének, adná Isten szerét és lelket, könnyen semmivé tehetnénk azt az ellenséget.

Tegnap és ma hozták hírről, hogy az mieink Galgócznál a hidon derekasan által mentek volna az Vágon, kit jó jelnek tartok ; talán Isten megszálja sziveket és mívelnek valamit. Egyébaránt ezek mind udvarnál, mind az táborban olyanok, mint az teknyőben az viz, mennének is, nem is az ellenségre. Az udvar igen perplexus és kiváltképpen Portia uram, úgy annyira, magát is alig tudja, hun (igy!) van, mivelhogy őkegyelmére vetnek, hogy az imperialis Bannumot reá küldötte Erfurt városára, az kik az Heroldot publice az piacra vitték és megpálcázták az prégely (?) alatt gyalázatosan . . . Az mi hadainkban számtalan a beteg ; itt minden helyek és városok rakva vannak velek ; nem kételkedem, ezek a gonosz idők szaporítani fogják őket. Az imperialisok és gallusok jól provideáltak költségről az magok betegjeinek. Az császár hada penig, mint az barom, úgy hal ; csak fedél alatt sincsenek ezekben az gonosz üdőkben, semmi provisio, semmi gondviselés nincsen reájuk.

Posonii 26. 7 bris 1664.

(XXXVII.) . . . Ezen órákban érkezék őfelsége kurirja, handbrieflit hozván őfelségétől, kiben őfelsége jelenti, hogy armistitiumot publicált a törökkel, mely minekünk magyaroknak és az egész kereszténységnek valóban keserves és káros ; a mi romlásunknak és kárunknak ez a haszna. Most, mikor szintén kezünkben volt az pogányság, armistitiumot és békeséget publicálni? Ha Ujvárat oda engedte őfelsége, csak keresztet vehet Magyarországra, mert az soha többet nem léssen. Nem irhatok többet keserűségemben kegyelmednek.

Posonii 29. 7 bris 1664.

(XXXVIII.) . . . Az itt való dolgokról egyebet nem irhatok kegyelmednek. Nyilván nagyon kegyelmednél, hogy az urak pro ultima 8 bris fel nem mentenek Bécsbe, azért is, hogy Palatinus uram jelen nem lehetett és hogy én is nem akartam felmenni. Most ismét 25 praesentis hivatta Őfelsége fel az urakat, engemet is ; immár negyedik levele az, kivel hivat, hogy az több urak előtt fel menjek és szokása szerént confidenter akar velem minden dolgokról magánosan conferálni. Felmegyek azért immár Isten segítségéből. Engemet bizony senki arra nem veszen, hogy jóvá hagyjam azt a veszedelmes békeséget, az ki minket elvesztett s mi velünk az kereszténységet magát is ; az mit Isten ad értenem és jó

conscientiám, meghmondom, lássa aztán Őfelsége, mit cselekszik. Könnyű bizony az jó németeknek békével nyugodni, mink azonban csak elvesztünk. Az több keresztény fejedelmek is azt tudják, hogy minekünk ugyan jól van ez az békesség, mivel nem szólunk és nem panaszkodunk. Palatinus uramat várjuk az terminusra, noha azt is némelyek kétségbe veszik, holott Palatinus uram Lipcsén betegen fekszik és az kurára hévizhez, több kedve vagyon, hogy sem az bécsi consultatióra . . .

Posonii. 18. 9bris 1664.

SEBESTYÉN JÓZSEF.

A HÓRA LÁZADÁS ELFOJTÁSÁRA VEZÉNYELT KARHATALOM MAGATARTÁSA.

A Szolgálati Szabályzat a fegyveres erő hivatásáról szólván, mondja, hogy ez békében kivételesen a belrend és biztonság fenntartására van hivatva.

Ebből kifolyólag nem lehet előttünk közönyös vagy csekély jelentőségű azon gyászos emlékű történelmi esemény tárgyalása, midőn II. József császár uralkodása alatt Erdélyben az oláh pór-lázadás elfojtása céljából a fegyveres erő mint karhatalom kirendeltetett s hogy ez mikép viselkedett s mily eredményt ért el ebbeli hivatásában.

A karhatalom legfontosabb feladatával megbízott csoport parancsnoka volt : Kray Pál alezredes, ki utóbb, 1799-ben, mint tábornagynagy a felső-olaszországi hadjárat alkalmával Scherer francia hadvezér fölött Magnanonál teljes győzelmet aratott.

A cs. és kir. hadilevéltár 1909. évi Közleményeinek VI. kötete ezen kiváló katonára leveleit a szepességi Kray-család kezéből véve, a nyilvánosságnak adta át. Ezek közt több levél az oláhok lázadása s karhatalmi elfojtásával foglalkozik s figyelemreméltó adatokat szolgáltat ezen történet megírásához.

Az adatok összességét áttekintvén, tanulságos, de egyúttal szomorú képet nyer az olvasó arra nézve, hogy miként viselkedtek egyes karhatalmi csoportok, hogy a törvényes rend, a polgárság élete és vagyona, mint nemkülönben a katonai becsület, minden körülmények közt biztosítva legyen.

Ezekből is kitűnik, hogy a katonai előljáró, kit a helyzet és a viszonyok nagy hatalommal ruháznak fel, nemcsak háborúban az ellenség előtt, de béke idején is ezrek sorsát tartja kezében.

Ha valahová, — bizony ide ember kell a gátra, kinek esze

és szíve egyensúlyban áll, — ki elég bátor megfontolás után a helyes útát választani s nem teszi ingadozó elhatározását függővé azon rejtvényes kérdéstől, hogy mit szól majd ehhez a felsőbbség? mert ha ezt teszi, rossz, ha azt teszi rossz s mindenképen baja lesz belőle. Az effajta parancsnok biztos veszedelme a közügynek.

A magyar történelem két nagyobbszabású pórlázadást tár elénk, a melyekben úgy az okozati vonatkozást, mint az események jellegetes azonosságát megtaláljuk.

Ebből kifolyólag kívánatosnak tartjuk, hogy a midőn a Hórlázadással foglalkozunk, a Dózsa György néven ismert pórlázadásról is röviden megemlékezzünk.

Hunyadi Mátyásról a szájhagyomány megörökítette a jobbágyok sorsát jellemzően érintő azon esetet, midőn az igazságos király Gömörben vendégül látta főurait.

Tudjuk, hogy az önző főurak szívében Mátyás király uralkodóelveinek hatása nem volt maradandó. A nagy király halála után az elnyomott nép ajkán, nem ok nélkül támadt a szálló ige: «Megtalt Mátyás király, oda az igazság.» Az ő nagy lelke emberhez méltó sorsot adott a népnek, de a jövőre nézve nem tudta azt biztosítani.

Mátyás halála után következett a gyöngye II. Ulászló. Olyan uralkodót kívánt az oligarchia, «kinek üstökét kezében tarthatta.» Dobzse László (így jellemezte kora) nem bánta, nem védelmezte a föld népét az oligarchia túlkapásai ellen.

Akkor történt, hogy Bakócz Tamás biboros esztergomi érsek 1514 tavaszán kihirdette a keresztes háborút a török ellen, a melynek fejében bűnbocsánatot ígért a népnek. A földesuraitól elnyomott nép, hogy az igából szabaduljon, meg talán vitézi remények által biztatva, tömegesen gyülekezett a keresztes zászlók alá.

A mezei munka időszaka volt. A férfiak eltávozása folytán nem volt ki megmunkálja a földet. A nemesség tiltakozott a népnek ily tömeges elvonása miatt. A jobbágyokat visszakövetelte, azok ellen, a hol teheté, szigort, erőszakot alkalmazott s kegyetlen volt; másutt a visszamaradt családtagokat sanyargatta, hogy a férfiakat hazatérésre kényszerítse.

Bakócz érsek hiába adott ellenparancsot a keresztes hadak további gyülekezése s a seregbe való felvétele iránt, a nép csak tódult és tódult Dózsa György táborába s dühe tetőpontra hágott, midőn szegény porontyait s feleségét sújtotta az önérdékben sértett földesúr kénye.

Aztán tudjuk mi történt. Kitért a pórlázadás. Gyilkolták az urakat s porrá égették kastélyaikat. S a midőn leverték a pórnép lázadását, a nemesek visszagyilkolták a népet, mert a megvadult ember indulata kiszámíthatatlan.

Most lássuk, mi történt két és fél évszázad múltán Erdélyben. A jobbágnak mindenhol szánandó volt sorsa, így nálunk Magyarországon is. A törvény oly jogot biztosított a nemes osztálynak, mellyel a sanyarú porig elnyomhatta a szegény parasztot s kegyetlen bánásmóddal a nép sorsát még nyomorútabbá tehetette.

A XVIII. században ilyen szomorú polgári s erkölesi viszonyok uralkodtak. Főleg Erdélyben, hol az úri önkény járma alatt szolgálai engedelmisségben nyögött az oláh paraszt. «De», mint Horváth Mihály történetírónk az 1848-iki szabadságeszmék ihlete alatt mondja «az ily népek türelmének is megvan a maga határa, melyen ha egyszer átléptek, szilaj árként tör ki az elvadult lelkek indulata s féktelenül rombol és pusztít, mintegy iszonyú bosszúeszköz, a megsértett, elnyomott emberiség nemezésének kezében.» Így történt az Erdélyben is.

József császár nemcsak korát meghaladó, nagyértelmű, de nemesen gondolkodó s jószívű uralkodó volt. Látta a köznép jobbágyi méltatlan elnyomatását. Igazságos lelke megesett a szegény paraszt nyomorúsága fölött. Kétszer is megfordult Erdélyben s a néppel való érintkezése alkalmával részvéte megnyilatkozott a jobbágyok sorsa iránt s ellenérzelmeit sem titkolhatta a nemesség igazágtalan előjogai fölött. S a nép szebb jövő reményében, a császár pártfogása alá helyezkedett. Kérelmekkel járultak eléje s bátorságot vettek arra is, hogy nagy utat megtéve, Bécsben is fölkeressék a jószívű uralkodót, kinek minden szánandó sorsú emberhez lehetett egy jobb és egy szebb jövő reménységét felkeltő szava.

Így hazánkban, a pórnép fölszabadulásának eszméje a jobbágyi szolgaság ellen kiadott rendeletei által is, József császártól

eredt ; ő vetette el annak magvát a nép közé, a mit utóbb véres küzdelem árán vívott ki az emberiség s nálunk 1848—49-ben a nép már a nemességgel együtt küzdött ki az uralkodó kormányrendszer ellenében.

Sajnos, hogy József császár mint nem alkotmányos uralkodó, csak az egyik, t. i. azon félt nyerte meg philantrop eszméinek, a melynek lemondani nem, hanem csupán nyernie lehetett s ez hozta meg aztán az országos veszedelmet.

Midőn az oláh nép a császár hatalmas személyében látta pártfogóját földesuraival szemben, az eddig alázatos paraszt tiszteletlen, majd engedetlen magaviseletet tanusított. Viszont a nemesség ősi jogaira támaszkodva, az engedetlen jobbágy iránt szigorú, erőszakos, sőt embertelen vala. A botozás, bebörtönözés, birságolás, a jobbágy marhájának, terményének elkobozása stb. napirenden volt.

A pórnép lázadó hajlama nemcsak Erdélyben, de Magyarország más területein is mutatkozott, főleg az oláh fölkelés hírének benyomása alatt. Mert a köznép, ha más vagyonának elosztása vagy eltulajdonításáról is van szó, a lázongásra amúgy is kapható.

Arad megyében, Lugoson és Temesvárt is lázadásra való hajlam mutatkozott. Debreczen, Munkács és Lőcse 1785. év elején kért és kapott egy-egy osztály (2 század) gyalogságot Eperjersől karhatalmi kirendelés gyanánt.¹

Hogy Erdélyben oly nagy kiterjedést öltött a forrongás, azt a már említett körülményeken felül, nemzetiségi és vallásfelekezeti viszonyoknak s azon időben még csak sejtett — lappangva működő orosz izzgatásnak is tulajdonítjuk.

Az előadottak igazolására jellemző Erdély egyik törvényhatóságának, az oláh lázadás folyama alatt történt fölterjesztése, a melyben azt olvassuk, hogy : 1761-ben (Mária Terézia uralkodása alatt) a háború miatt alig volt 1 zászlóalj és 1 lovasszázad az országban s csönd és béke volt. Most annyi a katonaság és patakokban folyt a vér s számtalan falu égett porrá.²

Az orosz izzgatásra enged következtetni, a még csak lázongó

¹ *Mitteilungen des k. u. k. Kriegsarchivs.* 1909. VI. kötet. 21. l.

² *Id. gr. Teleki D.* A Hóra-támadás története. 76. l.

oláhoknak abbeli követelése, hogy a császár fegyvereket osszon ki nekik, mert ha ő nem ad, eleget kapnak más hatalmasságoztól.¹

De kétségtelen, hogy a lázadás legfőbb és indító oka volt az oláh nép sanyarú helyzete. Elnyomatása miatt hiába fordult panaszával a politikai hatóságokhoz, vezérei hiába jártak Bécsben a császárnál, — az ősi rendszer korlátain, a nemesség önző makacságán, megtört minden természeti s emberi jogból eredő kívánságuk.

Ennek következtében az oláhság titkos gyűlésein összeesküdt a törvényes rend ellen s vezéreinek és pópáinak befolyása alatt elhatározta, hogy «az egész országot fel fogja lázítani s Isten akarata s a császár parancsa folytán a magyarokat mind le fogja ölni»²

Komor, aggodalmat keltő jelenség az, midőn a pór nép megmozdul; midőn haragos tekintetében a bosszúérzete megvillan; előbb egyesek, aztán csoportok, végül tömegek verődnek össze támadó szándékkal, — s nincs a közelben védelem, nincsen törvényes karhatalom, mely a veszélybe jutott értelmiosztályt, az urendet oltalmába vegye.

Elgondolhatjuk Erdély oláhlakta vidékein az úrinép aggodalmát, nyomott érzületét, midőn a különben alázatos oláh nép — itt, majd ott, megtagadta az engedelmisséget s tiszteletlen és fenyegető modorban szólott földesurához, — s a hatóság gyöngye volt a nyers tömeggel szembeszállani.

A megyei hatóság közegei a szolgabírák s az alispán távol az egyes községektől, alig rendelkeztek néhány pandúrral, kik csendőrszolgálatot teljesítének, de katonai fegyelem, képzettség s önfeláldozás nélkül, nem ritkán egyetértésben az üldözött gonosztevő eggyennel.

¹ 1783. évben 15 szekérrel jöttek orosz szentképkereskedők az országba. Ugyancsak az oláh lázadás leverése után a Hóra-Kloska kivégeztetését s más efféle jeleneteket ábrázoló képeket árústottak el az orosz kápárusok. Ezt a közvélemény veszélyes bujtogatásnak tartotta. Efféle képek ma is előkerültek az oláhlakta vidékeken.

Id. gr. Teleki D. id. m. 99. l. *Horváth M.* Magyarország történelme. VII. k. 564. l. *Szilágyi S.* A magyar nemzet története VIII. k. 417. l. *Marczali Henrik* Magyarország története II. József korában. III. k. 16. l.

² *Szilágyi Ferencz.* A Hóravilág Erdélyben. Budapesti Szemle. Új folyam, 1866. VI. k., 56. és 63. l.

A katonaság béke-állomásairól — gyalogmenetre utalva — mire odaért, a lázadók fölperzselhették a falvakat, rabolhattak, gyilkolhattak tetszés szerint.

Ezen már magában is nyugtalanító állapothoz járult egy kicsinyes visszavonás, mely egyrészt a legfelsőbb politikai hatóság az erdélyi kormányzók, másrészt a katonai főhadparancsnokság közt volt, mint ezt utóbb látni fogjuk; minek folytán minden rossz összejött Erdélyben s megnehezült az idők járása a szerencsétlen országrész fölött.

Mint 1514-ben a keresztes hadjáratokhoz való gyülekezés, 1784-ben a harátőrezredek szervezése céljából történt *összeírás* adott rá módot a népnek, hogy tömegei sokaságával lázadásba törjön.

Az erdélyi határőrezredek Mária Terézia királyunk alatt 1762—1765. évben állították fel. Előzetesen a határszéli községek irattak össze. József császár ezen hadszervezet továbbfejlesztése céljából szintén utasította a főhadparancsnokságot, hogy próbaképen írják össze azon községek lakosságát, melyeknek a határszéli vonalba való bevonása katonai szempontból hasznos volna.

Az oláh nép azonban, hogy szabaduljon a jobbágyi szolgátság járma alól, az ország belterületén is tömegesen iratkozott hadiszolgálatra. A katonai parancsnokság József császár rendeletét tévesen fogta fel s Gyulafehérvárott Ortmayer főhadbiztos, a nála pópáival együtt megjelent oláh népet községenként összeírta, minek folytán nyáron csak néhány hét alatt 81 falu népe határőrszolgálatra jelentkezett.

De a feliratkozott nép fölmentve érezte magát minden jobbágyi szolgálat alól s az adófizetést is megtagadta; szívében az úri rend iránt, a bosszú érzete által vezérelve nyíltan fenyegetőzött a bekövetkezendő rablás, gyilkolás és gyűjtogatással.

József császárnak a köznép iránti jóindulata s a jobbágyi rendszer ellen való szándéka közismert vala. Nem csoda, ha a legfőbb hadúr kormányzati elvei s az elnyomott népért való részvétel a katonaságnál is kifejezésre talált. Minek folytán a parancsnokság nemcsak az összeírást végezte készséggel, de a hadsereg egynémely tiszttagja elejtett szavai által reményt keltett a népben az iránt, hogy sorsa a császár jóvoltából majd jobbra fordul.

Az aggasztó jelenségek daczára, a kormányhatóságtól József

császárhoz küldött jelentések nem ecsetelték híven a vészterhes állapotot s nem adtak okot aggodalomra. Pedig mindenki onnan várta a határozott intézkedést.

Midőn az oláh nép izgatottsága nőttön-nőtt, br. Bornemisza János főispán és Karp alezredes Hunyad megye egy részében két zászlóalj gyalogságot portyáztattak. De a nép daczos magaviselete miatt nem látták tanácsosnak a katonai körutat folytatni.

E két vezéregyéniség részéről a helyzetnek ily módon történt megítélése már magábanvéve beteges politikai és katonai tünetre vall; mert két zászlóalj a fegyvertelen nép ellen oly erőhatalom, hogy annak már megjelenése is aggodalmat kelt a népben. A meghunyászkodott visszavonulás a haderő tekintélyét csorbította s vizsont az oláhok merészségét növelte. Karp alezredes Bornemisza főispán többszöri fölhívása daczára nem volt hajlandó a lázongó Hátszeg vidékére katonaságot küldeni.

Ennek folytán br. Bruckenthal Sámuel Erdély kormányzója megkereste a nagyszebeni főhadparancsnokságot az iránt, hogy tiltsa meg Karp alezredesnek az oláhokkal szemben tanusított kétes magatartását s a közrend érdekében intézkedjék, hogy a katonaság a megyei tisztviselőkkel egyetértésben járjon el. Végül kérelmezte, hogy a zavargások megakadályozása végett négy zászlóalj gyalogság s egy osztály lovasság vezényeltessék Hunyad megyébe.

A gubernium részéről szeptember 23-án fölküldött jelentés — mint említém — nem adta híven elő a komoly valóságot, hogy az uralkodót kellően tájékoztassa, minek folytán a leérkezett válasz lényegében következő vala: «Forma szerinti lázadásra nem ment a dolog, remélhető, hogy az eddig tett intézkedések sikerre fognak vezetni; egyébként a néppel szeliden kell bánni, csupán a föllázítók és gyilkosok büntetendők szigorúan».

Ezalatt az oláhok az éj leple alatt gyűléseztek, tanácskoztak és határoztak. Vezérül választották *Hórá*t, családi nevén *Ursz Miklóst*, a ki 54 éves kamarai jobbágy vala, saját vallomása szerint sem írni, sem olvasni nem tudott volna. Második vezérül *Kloska Juont*, harmadik vezérül *Krizsán Györgyöt*. Ezek is kamarai jobbágyok valának, utóbbi a Gyulai Ferencz gyalogezredben szolgált mint közkatona.

Október 31-én az oláhok a Fehér-Körös völgyében Nyirfalván (oláhuul Mesztakon) gyűltek össze Krizsán vezérlete alatt. Következő napon, nov. 1-én, a tömeg folyton szaporodva, Káposztalfalvára (Kurety) vonult. Hollaky alispán a szolgabírákkal s néhány pandurral Nyirfalván akarta őket meglepni; de késő érkezett a helyszínére, minek folytán csak a szolgabírákat a pandurokkal együtt küldte az oláhok nyomában. Ezek éjjel érkeztek Káposztalfalvára s Krizsánt elfogták. De ez föllármázta a népet s ezek a vezért kiszabadítván, a szolgabírákat agyonverték, a pandurokat kegyetlenül elverték; — a ki birt, elmenekült.

Itt kezdődött a véres lázadás. Következő napokon — csoportokra oszolva — az egyes községek lakosaival egyetértésben, az úrrendet, kor- és nemre való tekintet nélkül, a legembertelenebb módon kinezva legyilkolták, az értékes ingóságot elrabolták, a mit nem birtak értékesíteni, vagy élvezni, azt megsemmisítették. Az épületeket elhamvasztották és lerombolták. Ugyanezt tették a református és katolikus templomokkal. A vallás eszközeit paraszt aljassággal megbecstelenítették, más vallásbelieket, a görög nem egyesült vallásra s az oláh nemzeti ruha viseletére kényszerítették. Ezekből kitetszik, hogy a lázadás gyilkos pusztítása: faji, nemzeti és vallásfelekezeti jellegű öltött.¹

Ezúttal megemlítenünk tartjuk, hogy a lázadás eredő helye a Fehér-Körös, az Aranyos és az Ompoly forrás vidéke, s eme vizek felső folyásain elterülő havasok valának oláh falvaikkal, Kőrösbánya, Abrudbánya és Zalatna veszélyeztetett központokkal.

Közleményünk keretei nem engedik, hogy az oláhok pusztításaival részletesen foglalkozzunk. Az olvasó, kit e gyászos idők eseményei érdekelnek, megtalálja azok leírását számos korabeli okmányban s több érdemes történelmi munkában.

Részünkről áttérünk azon politikai s ezzel kapcsolatos katonai

¹ A Hóravilág Erdélyben. I. m. 73. l. A zarándmegyei havasok közé menekült oláh rablóbandák 1784. év nyarán és ősszel megadták a példát a rablás és gyilkolások módszerében. A fellázadt oláh pór nép ősi hajlamánál fogva (akár manaprag a mi vándor oláhhegységünk) kész veszedelem valának a vagyonos osztályra nézve s a szó értelmében véve, az anyaméhben levő magzatnak sem kegyelmeztek. *Marczali H.* i. m. III. k. I. fejezet.

dolgok ösmertetésére, melyeket ezen rövid munka keretében — mint eddig kevésbé tárgyalt irányt — magunk elé tűztünk.

Br. Bruckenthal Salamon Erdély kormányzója, nagyszebeni székhelyén nov. 4-én kapta az első jelentést az oláhok dúlásáról. Azonnal ment a rossz hírrrel a katonai főhadparancsnok, br. Preiss Ferencz tábornagyhoz, ki 58 szolgálati évvel, már koros ember volt.¹

Preisst a rossz hír meglepte s úgy nyilatkozott, hogy ez mindenképen baj. Ha a fölkelőkkel szigorúan bánik, a császár őt fogja hibáztatni, hogy alattvalóit meglövette. Ha azt nem teszi, akkor nagyobb baj következik s így is ő lesz a bűnös².

Kétségtől jellemező nyilatkozat, midőn a parancsnok fél a felelősségtől s ebben elsősorban önmagát félti s eszébe sem jut arra gondolni, hogy mit hoz a köznép lázadása, mi lesz az országgal és mi a szerencsétlen úrrenddel.

A polgári kormányzó és a főhadparancsnok, bár a nagyszebeni főpiacon egymáshoz közel laktak, az oláh zendülés ügyében, a fenyegető vész daczára nem szóbeli úton, de négy napon át írásban értekeztek, — hogy saját igazolásukra kéznél legyen az írásbeli dokumentum.

Végre nov. 7-ik napján, midőn a pórság gyilkos pusztítása javában dühöngött, a lázadás gyors elnyomása érdekében szóbeli határozat céljából összejöttek. De eredménytelenül, mert a kormányzó fölterjesztésében azt írja: «a szóbeli értekezések még kevésbé sikerültek, a mennyiben egymást teljességgel meg nem értették».³ Csodálatos vak esőkönyösség uralkodott felettük az áldatlan viszályban.

A főhadparancsnok a katonaság kirendelése iránt némileg intézkedett s nov. 6-án közölte a kormányzóval, hogy mely csapatok s hova rendeltetnek ki Karp alezredes és Stojanovich

¹ Preiss F. 1771. év elején neveztetett ki Erdély főhadparancsnokává s mint népszerű ember az 1781. évi hódeli országgyűlés teljhatalmi biztosaként szerepelt s annak végeztével a gubernium az erdélyi honfiak közé leendő fölvetél végett a császárnak javaslatba hozta. A Hóravilág Erdélyben. I. m. 302. l. és Mitteilungen des k. u. k. Kriegsarchivs. 1909. VI. k. 16. l.

² Előbb i. m. 305. l.

³ U. o. 307. l.

őrnagy alatt, utasítván arra, hogy a megyei tisztviselőkkel egyet-értőleg járjanak el ; de egyszersmind meghagyatott nekik, hogy minden ténykedéstől komolyan és okvetlenül tartózkodjanak. (Jedoch sich von aller Thätigkeit ernstlich, und ohnfehlbar, zu enthalten.)¹

Ezen intézkedés — mint látni fogjuk — az úriosztályt nemhogy megvédelmezte volna, de sőt annak végzetes kárára szolgált.

Az Erdély területén elhelyezett csapatokat, az alább közölt «Kimutatás» tünteti fel.

Kimutatás

azon csapatokról, melyek az 1784. évi oláh fölkelés időszakában Erdélyben voltak s részben alkalmazást nyertek.

A csapat test

száma	n e v e	fegyverneme	állomása	gránátos század	zászlóalj	létszáma
1	*székely határőr...	gyalogezred	Csikszereda	—	2	2861 e.
2	*székely határőr	„ „	Kézdivásárh.	—	2	4135 e.
1	*oláh határőr... ..	„ „	Orlát	—	2	2412 e.
2	oláh határőr ...	„ „	Naszód	—	2	3690 e.
31	*gr. Orosz József altbn.	„ „	Fogaras	2	4	4279 e.
51	*gr. Gyulai Ferencz altbn. ...	„ „	Kolozsvár	2	4	3934 e.
—	*Székely	huszár „	„	—	5	{ 3398 e. 1646 ló
—	*Toscana Lipót főherczeg	„ „	Nagy-Enyed	—	5	{ 2035 e. 2030 ló
—	gr. Kálnoki, utóbb br. Splényi	„ „	Nagy-Szeben	—	5	—
—	*Savoya ²	dragonyos „	Szász-Régen	—	—	{ 1115 e. 1053 ló

Megjegyzés. Ezen osztrák és magyar csapatok létszáma az 1791—92. évi állományt tünteti fel. Ezek egy része *-gal jelölve részt vett az 1788. évi török háborúban Fabris altábornagy alatt más létszámmal. Ezen csapatok Mária Terézia korában állítottak fel.

¹ A Hórvilág Erdélyben. I. m. 305. l.

² A.-Ausztia volt hadkiegészítő területe.

Mittheilungen des k. u. k. Kriegs-Archivs, 1889. IV. Band «Die Kaiserliche Armeen» 8—12. l. alapján.

Hogy ezen csapatokból mi volt Erdélyen kívül, más területi békeállomáson elhelyezve, az mellékes jelentőségű. Az előadandó események igazolni fogják, hogy a Kimutatásban feltüntetett csapatokból kirendelt különítmények, utóbb megfelelő alkalmazás folytán, bőségesen elegendők valának az oláh lázadás elfojtására s a törvényes rend helyreállítására.

A főhadparancsnokság karhatalmi kirendelése daczára az oláhok fölkelése növekedett, mint a lavina s a Fehér-Körös völgyéből a Marosvölgyébe csapott át s rövid idő alatt 80 községben 232 úrilakot elhamvasztott s körülbelül 4000 ember életét oltotta ki. Az úriosztályból valók közül, a kik idejekorán elfutottak, azok Déva, Vajda-Hunyad, Hátszeg, Szász-Sebes, Gyula-Fehérvár és Nagy-Szeben városokban találtak menedéket.¹

Lássuk mi történt a politikai és katonai hatóság részéről a lázadás elfojtása érdekében.

A katonaság több veszélyeztetett városba, községbe kirendeltetvén, számos helyen mutatkozott; néhol apró részekre tagolva mint járőr, vagy őrség fecséreltetett; azonban komoly hivatása szerint sehol sem lépett föl. Kivételesen fordult elő, hogy kisebb osztagok, emberbaráti érzületből kifolyólag, közbeléptek, mert hiszen még a fegyvertelen polgár is megbotránkozik a törvény nyilvános sérelme fölött és segélyére siet bajba jutott szerencsétlen embertársának, bár a főhadparancsnok rendelete, a katonai függelémre való tekintetből, a netalán megnyilatkozó emberbaráti indulatnak is útját állotta.

Említettük, hogy Erdély kormányzója, br. Bruckenthal, a pórlázadás 4-ik napján, a beérkezett jelentéssel átment Preiss tábornagynak a katonaság kirendelése végett. A főhadparancsnokság erre még nov. 4-én értesítette a kormányzóságot, hogy Déván 2, Halmágyon (Zaránd m.) 1 század van készenlétben.

Karp alezredes, ki az Orláton állomásozó 1-ső oláh határőrrezred kötelékébe tartozott, nov. 3-án 300 határőrrel vonult be Dévára. Ugyanott találunk utóbb Kalljáni hadnagy alatt 70—80

¹ A többször idézett munkák adatai. Továbbá *Horváth M.* Magyarország történelme VII. k. 569. l. és a *Mitteilungen des k. u. k. Kriegsarchivs* 1909. VI. B. 11. l. a K. A. Lacy akták alapján.

székely határőrgyalogost és Simén hadnagy alatt 30 székely határőr-lovast.

Nov. 7-ike táján a főhadparancsnokság arról értesítette a kormányzóságot, hogy az orláti 1-ső oláh határőrezredből több század, az aranyos-székbeli határőrlovasságból 2 század, azon felül néhány sorezredbeli század Karp alezredes és Stojanovieh őrnagy alatt kirendeltetett. Intézkedés történt az iránt is, hogy az 1-ső és 2-ik székely határőrezredből 1—1 gyalogzászlóalj Fogarason és Nagy-Szinzékben szállásoltassék el.¹

Abrudbánya város, az őt fenyegető veszedelmet látva, nov. 3-án jelentést küldött Zalatnára a főbányahivatalnak, a melyben katonai segélyért könyörög.

Nov. 4-én Richárd százados parancsnoksága alatt megérkezett a katonaság Zalatnára s a százados haladéktalanul, egy lovas és egy gyalogos katona által (valószínűleg más-más úton) értesítette Abrudbánya városát, hogy a katonai erő oda mielőbb be fog vonulni. Abrudbányát nov. 6-án — mondják — 6000 oláh megtámadta és feldúlta. Csak a véres esemény után nov. 9-én (v. 19?) küldött oda Richárd százados 9 lovast és 19 gyalogost. Mi célból? — bajos volna megállapítani.²

Nov. 4-én az oláhok tömege Pletyinis falu határában gyülekezett. Nov. 5-én Topánfalván a kincstári birtokot dúlta fel. Nov. 6-án — mint említém — Abrudbányára került a sor. Ugyanezen időben az oláhok egy másik csoportja Zaránd megyéből a Kajánvölgyön át Hunyad megyébe csapott Déva felé vevén irányát.

Nov. 6-án a lázadók a Maros mindkét partján Solymostól Homródig égették a falvakat. Karp alezredes 6-án délután csapatával Piskire, 7-én Szászvárosra — a pusztítás színhelyétől elfele — húzódott. Mi célból? — nem kívánjuk ráfogni, hogy: szabadkezet adjon az oláhoknak.

Nov. 7-én reggel az oláhok újból gyülekeztek s a Maros mindkét partján Déva felé vonulának, hogy azt megtámadják. De

¹ *Id. gr. Teleki D.* i. m. 34. l.

² *Szabó Pál* Abrudbánya városa siralmas elpusztulásának valóságos historiája. A város tanácsa a Guberniumhoz benyújtott folyamodványában írja le a szomorú esetet. *L. A Hóravilág Erdélyben.* I. m. 84. l.

Zeik János alispán 70 székelygyalogossal, 14 székelyhuszárral (a Kalljáni és Simén csapatából) s a csatlakozó nemes urakkal az oláhok elé ment es megtámadta őket. «A lázadók száma a 300 főt (?) meghaladta. A magyarok a katonasággal együtt mintegy 110-en lehettek». Szürkületig tartott a harc. Az oláhokból elesett 72 ember. Többen a Marosba fuladtak, 44 oláh fogságba esett.¹

A Zaránd megyében dülő oláhok tömege nov. 7-én Vöröspatakot, 8-án Offenbányát, 19-én Szolcsvát, Toroczko-Szt. Györgyöt, 11-én Toroczkot prédálta, hol számuk 1600-ra növekedett. Toroczkon ugyan kevesebb bajt okoztak, mert N.-Enyedről Inezédi Sámuel hadnagy 24 Toscanahuszárral estefelé odaérkezett s a hozzája csatlakozott 17 fegyveres úrral az oláhokat megtámadta. Ezekből többet levágtak és 110-et elfogtak, kiket a következő napon Nagy-Enyedre kísértettek.

Nov. 6-án az oláhoknak egy külön csoportja Benczencz-Gyal máron, a Piski-Szászsebesről Gyulafehérvárra vezető útvonal mentén, pusztított. Midőn a br. Orbán kúriáját prédálták, Sztojánovich oláh határőrezredbeli őrnagy 70 határőr katonával meglepte őket, 20 lázadót lelőtt, 41-et foglyúl ejtett.

Ugyanezen napon Henning százados az oláhok ellen Magyar-Brettyére küldetett, azonban csak a Bormenisza udvarát menté meg, a hol katonáit szállásolta el, egyébként nem bántotta az oláhokat. Nov. 9-én Karp alezredes Hátszegről indult ki s ennek környékén vert szét egy lázadócsoportot.²

¹ A Hóravilág Erdélyben. I. m. 78. l. A Hóratámadás története. I. m. 29. l.

Horváth M.: Magyarország története, VII. k. 570. l. szerint ez alkalommal az oláhok száma már az ötezret meghaladta. Ezúttal megjegyezni kívánjuk, hogy a magyar történelmi munkákban feltüntetett csapatok ereje és fegyverneme, épen úgy a lázadó tömegek létszáma, valamint az elesettek és a foglyok száma nem látszik megbízhatónak. Így pl. a jelen esetben 300 főnyi oláh fegyveres paraszt sehogy sem elegendő arra, hogy Déva városát támadó szándékkal megközelítse, a hol katonaság is van elhelyezve. Ezek szétverésére a fölfegyverezett polgárság is elegendő lett volna. Habár a fellázadt pórnép számát csak hozzávetőleg volt lehetséges megállapítani, de mindenesetre a valószínűség határai közt a követelményeknek megfelelő tömeg létszámában.

² *Gr. Teleki D.* i. m. 31. és 38. l. és *Szilágyi F.* i. m. 80. és 86. l. Utóbbi előadása szerint Karp alezredes Benczencznél szintén ott volt. De mint tudjuk, Karp nov. 6-án délután indult Déváról. Onnan Benczenczig az út legalább is 30 km. Ebből kifolyólag az alezredes ott ugyanazon napon nem lehetett.

Baló László Alsó-Fehérmegye alispánja N.-Enyedről nov. 8-án a Guberniumhoz tett jelentésében előadja, hogy kérelmére Hellebran Antal, a Toscanahuszárok ezredese egy határőrszázadot Hunyad megyébe elindított, 25 huszárt Zalatnán hagyott s csak 25 huszárt küldött N.-Enyedre. A miből következtetjük, hogy ezen időtájt a Toscanahuszárok N.-Enyeden kívül, másfelé voltak.

Ugyancsak az alispán megkeresése folytán Schultz, a székely-huszárok alezredese, Gáldra a főispán birtoka védelmére — előbb 26, majd nov. 7-én 24 katonát (?) egy tiszttel, azután 24 huszárt a lázadók útjába eső Remetére, 10 huszárt Diódra küldött.¹

Ezek, mint látjuk, karhatalmi őrségek valának a vagyon biztosítására kirendelve. Apró őrségek és kis járőrök, önmagokban védtelenek, s a lázadók felbátorítására szolgálnak csupán. De miféle őrség az, mely a fegyverhasználat jogától és kötelességétől el van tiltva?

Fábián Dániel számvevőségi lajstromozó — regisztrátor — nov. 10-én jelenté az előljáró kormányzéknek N.-Szebenbe, hogy nov. 7-én Károly-Fejérvárba érkezett 1 század székelyhuszár Eichinger kapitány alatt, hogy onnan Dévára folytassa útját.² Fábián megkérte a századost, hogy Alvinczen-Borbereken, hol keresztül fog vonulni, verje szét az ott pusztító oláh bandát s fogja el a főkolompókat. A százados ezt megígérte. De nov. 8-án reggel, midőn Fábián a százados társaságában Alvinczre érkezett, mely várost ellepték az oláhok, fájdalommal tapasztalta, hogy a százados ott meg sem állapodott s a gonosztevőket nem kergette szét, mert mint mondá, Alvincz városába katonai segítség czéljából nem rendeltetett ki s a maga felelősségére parancsot nem kapott. A kapitány még csak azon utczán sem akart keresztül menni, hol az oláhok dúltak. A lakosság a katonák láttára előbújt rejtkehelyéből (mert hiszen a nép a katonát a törvényes rend hivatott őrének tekintette) s újjal rámutattak a rablással foglalkozó oláhokra ; de hasztalan, mert a kapitányt mi sem indította meg, hogy csak egy perczre is megállapodnék, mert a gonosztevőket

¹ Szilágyi F. i. m. 308. l.

² Ez volt azon határőrszázad, melyet Hellebran Antal ezredes Babó László alispán megkeresése folytán Hunyad megyébe irányított.

üldözni rendelete nincs s azok megtámadásának felelősségét magára nem veheti. Borberekben az oláhok megpillantván a katonaságot, szétfutottak (mert ezek is bűnös cselekményök tudatában félték a törvényes rend őreit), de a midőn az elvonult, bántatlanul folytatták rablásukat.¹

A jelen eset nyílt kérdést állít a karhatalomra kirendelt parancsnok elé az iránt, hogy mit tevő legyen? csináljon-e rendet már útközben a lázadó csőceselékkel, vagy hagyja őket tovább dűlni s folytassa útját oda, a hová kirendeltetett, ugyancsak a törvényes rend helyreállítása érdekében? Egy katonai parancsnok, a ki azért rendeltetik ki, hogy bizonyos ponton keresse föl s támadja meg az ellenséget, — ha már útközben találkozik az ellenséggel, vagy annak egy lényeges részével, vajjon nem fogja azt megtámadni — és ártalmatlanná tenni?

A katonai Szolgálati Szabályzat ma a zavargások megfékezésére nézve azt rendeli, hogy «A fegyveres erő alkalmazásának be kell következnie :

a) Zavargásoknál és fölkelési mozgalmaknál, a fölhatalmazott közigazgatási hivatalnok határozott és indokolt kívánságára, azon esetekben, midőn ennek megelőző fölhívásai a törvényes állapot helyreállítására eredménytelenek maradtak, és a midőn a melléje rendelt csapatosztág parancsnoka is a beavatkozás szükséges voltáról meggyőződött»

Ha Fábiant nem vesszük fölhatalmazott közigazgatási hivatalnoknak, — vajjon lehetett-e kétsége a lovasszázad parancsnokának az iránt, hogy ezen «erőszakos eszközökkel ellátott emberek», a kik rabolják és gyilkolják a védtelen polgárokat, sőt a csapatot is ellenséges indulattal fenyegethetik, ezek ellen a karhatalmi beavatkozás — a politikai hivatalnok felhívása nélkül is — nemcsak szükséges, de kötelességszerű ténykedése a karhatalomra kirendelt csapatnak?

Egyébként az oláhok lázadása nyilvános vala, ennek megállapításához politikai hatóság közegére nem is volt szükség. A mi talán mentségére szolgálhat Eichinger századosnak, az a főhadparancsnokság ferde intézkedése ; bár a százados annak

¹ I. m. 309. l.

szellemében sem kísérté meg az eljárást, a mi különben az ügynek amúgy is csak kárára lett volna.

Egyébként a karhatalom alkalmazását illetőleg, ezen vészes időben elkövetett hibák, lényeges tanulságot szolgáltatottak arra nézve, hogy a Szolgálati Szabályzat I. r. 70. és 72. §§ határozmányaiival, a karhatalom hivatása és alkalmazása a józan ész követelménye szerint — az állam és a társadalom érdekeinek megfelelő színvonalra emeltessék — mindezen ténykedések elhatározása, ha a karhatalom eljárására nézve külön szabályzat nem volt, a mint az kitetszik József császár alkalmi intézkedéseiből is, a józan megfontoláson alapszik. A kinek van hozzávaló esze, szíve és jelleme, az helyesen fogja hivatását végezni. A ki ezen tulajdonságok hiján van, azon — többnyire — a Szabályzatok sem tudnak segíteni.

Fábián ezután visszatért Károlyfejérvárra, hogy a Gyulai Ferencz-ezredből kérjen Alvinczre legalább 30 embert ; de a parancsnoktól azt a választ kapta, hogy a jelen fölötte kényes körülmények közt semmit sem tehet.¹

Ily módon származtak a ferde parancsból ferde következmények. Nov. 9-én Kloska oláh lázadóival Toroczkó-Szt.-Györgyre tört. 72 fegyveres nemes Boros János szolgabíró és Kerekes Gergely postamester vezetése alatt a 200 főnyi oláh bandát szétverte s abból 80—85 embert foglyul ejtett. Akkor érkezett oda Hertelendi Kálnoki huszárezredbeli százados, Inczédi hadnaggyal 43 huszár élén, a midőn az Aranyos-folyón túl Ponor felől az oláhság tömegei nagy zajjal, kiabálás és lövöldözéssel törtettek lefelé. Hertelendi eljők vonult. Csatlakozott melléje a nemesek csapata. A százados alkuba ereszkedett a főhadparancsnoki rendelet értelmében az oláhokkal ; ő Felsege nevében a kegyelmet ajánlotta nekik, ha kiadják vezéreiket s házaikba vonulnak mint békés polgárok. Az oláhok ezt megígérték, de foglyaik szabadonbocsátását kívánták. Hertelendi közölte ezt Borossal, kijelentvén, hogy itt más mód nincs a békülésre ; s az oláhok kívánsága teljesült.

Hogy Hertelendi felült az oláhok ígéréteinek, ezt a főhadparancs-

¹ U. o. 310. 1.

nok rendelkezése iránt való függetlennek tulajdoníthajtuk. A katonaság ott volt, segédkezett, azonban az ügy ártalmára.

Kray Pál székelyezredbeli alezredes előtt is — mint utóbb lesz róla szó — letérdelve kegyelemért esedeztek az elfogott oláhok. S a midőn elbocsátá őket, nagyobb távolságban ugyanazon emberek, már fegyverrel a kézben álltak ellene.

Említve van, hogy Csepei László százados is ki volt rendelve egy századdal a zarándi kerületben mint karhatalom, de mit sem tett az oláhok ellen.¹

Nem kevésbé sajtáságos és figyelemreméltó esetként tűnik fel, hogy Schultz székelyhuszárezredbeli alezredes, midőn osztályával mint karhatalom kirendeltetett, hogy a vérontást kerülje, Horával alkuba ereszkedett. Első ízben nov. 8—10. táján Topánfalván, másodízben Tibor nevű falunál. Előbbi alkalommal 8 napi fegyverszünetet is kötöttek.

Ezen egvezkedés csak emelte az oláhok nagyralátó merészségét, a miről br. Gerliczi József is nov. 30-án Zalatnáról írt jelentésében megemlékezik, hogy ezen értekezés óta az oláhok még veszélyesebb magatartást tanusítottak. Az oláhok elfogadván a nekik megígért uralkodói kegyelmet, feltételül kötötték ki, a szolgaság megszüntetését, az oláhok katonásítását, a nemesi javak elosztását, a foglyok szabadonbocsátását, stb.²

Ma a katonai Szolgálati Szabályzat ebben így határoz: «Ha azonban a fegyver alkalmazásának szüksége beállott, akkor a rendzavarók teljes széteszlása, vagy föltétlen megadása követelendő és semmi szín alatt sem szabad *föltételes megadást elfogadni, vagy egyezkedésbe bocsátkozni.*»³

A ferde parancsnak természetes következése volt a lázadókkal való szelid és engedékeny bánásmód, mely a katonaságot fontos hivatásától elzárta, más részről a tisztikart az úrrend szemében a fosztogató oláh bandákkal való pajtáskodás, sőt némely esetben a haszonlesés gyanujába keverte.⁴

¹ U. o. 314. l.

² *Mitteilungen* stb. 1909. VI. B. 12. l. *Horváth M.* VII. k. 572. l. *Gr. Teleki D.* i. m. 145. l.

³ Szolgálati Szabályzat I. r. 518. p.

⁴ Hóravilág Erdélyben. i. m. 320. l.

Hogy ezen eljárás mennyire ellenkezett József császár nézetével, kitetszik a lázadás elnyomására kiadott rendeletéből is, melyben kijelenti, hogy a lázadóknak érdekében áll a katonaság erélyes föllepése, a mi természetesen nem is mehetett vérontás nélkül.

Még a lázadás kezdő szakában, nov. 7-ike táján, midőn a főhadparancsnokság a kormányzéknek tudomására hozta a katonaság kirendelését, egyben azon véleményének adott kifejezést, hogy a katonaság magában nem lesz képes a rendet helyreállítani, jó volna, ha a kormányzék papokat is küldene a nép lecsöndesítésére, kik azt gonosz szándékától visszatartanák.¹

A katonaság közömbös, vagy tehetetlen, szóval eredménytelen magatartása folytán br. Bruckenthal Sámuel, az erdélyi kormányzék feje, nov. 9-én javaslatba hozta a főhadparancsnokságnak, hogy a mennyiben a katonaság nem volna elég erős az oláh lázadás elnyomására, saját részéről hajlandó a nemességet és szabadembereket, mint fegyveres erőt felültetni, hogy csatlakozzanak a katonasághoz a lázadás elnyomására.

Preiss tábornoszernagy erre még nov. 10-én elutasítólag válaszolt: «mivel a lázadócsoportok szerteszét több vidéken kóborolnak, egy általános felülésre még nincs ok.»²

Nevezetes, hogy a midőn az oláhok irtó háborút viseltek az úrrend s annak vagyona ellen, a főhadparancsnoki rendelet alapján a katonaság részéről mindenütt kísértett a humanitás szelleme az oláh pórnép iránt, mely mint fentebb láttuk, az úrrend, tehát az értelmiség önvédelmi ténykedésének is tiltakozással útját állotta. Az állam érdekeinek ily mértékben való egyoldalú felfogása — ha ellenséges indulatnak nem bélyegezzük, — a csodával határos képtelenség ténye volt.

A közbiztonság eme vergődése idején, egy reménysugár sem mutatkozott a távol Erdély népe nyugalmának helyreállítására. Úgy a polgári, mint a katonai hatóság József császártól várta a döntő határozatot az iránt, hogy mi történjék.

Azon időben a sürgős jelentéseket postakocsin, vagy más

¹ A Hóratámadás története. 35. l.

² Seye der wahre Grund noch nicht vorhanden, um einen allgemeinen Aufstand zu machen. A Hóravilág Erdélyben. I. b. 324. l.

előfogaton, esetleg lóháton továbbították. Az oláhság rablógyilkolásáról és pusztításáról az első jelentés a lázadás 4-ik napján, vagyis nov. 4-én Déváról küldetett föl Bécsbe, hol az nov. 12-én, tehát 9 nap múlva érkezett meg. A császár még aznap futárt küldött Budapesten át N.-Szebenbe azon utasítással, hogy a polgári hatóság a katonai parancsnoksággal egyetértésben s egész eréllyel intézkedjék; a hol szükséges, minden kímélet félreteendő, mivel az erélyes föllépés biztosítja a nép kíméletét.

Nov. 13-án és 14-én újabb tudósítások érkeztek Bécsbe, minek folytán a császár utasította Bruckenthal kormányzót, hogy a főhadparancsnokkal «brevi manu» egyetértőleg intézkedjék, megyei tisztviselőket a katonasággal együtt küldjön ki; az ellenszegülőök rögtön-bíróóság alá vonandók. A főczinkosok fejére 300 arany tűzendő.

Ezekből láthatjuk, hogy a karhatalmi kirendelés s alkalmazásának módja elvileg József császár intézkedései által, a ma fennálló szabályok gyakorlati alapját szolgáltatja.

Br. Preissnak is ment utasítás a katonai intézkedés iránt s minthogy az ágyúk a tömegre nagy hatással vannak, elrendelte a császár, hogy N.-Szeben és Károlyfejevárról néhány 3 fontcs löveget szállíttasson s osztassa be a zászlóaljok és dandárok közé. Egyben közölte a császár, hogy Magyarországról — mihelyt ott a béke helyreáll -- Koppenzoller tábornok a de Vin- és Károlyi-gyalogezredekkel, valamint Sturm tábornok a Würtemberg- és Berlichingen-dragonyosokkal fognak — a Maros és Körös völgyön át — Erdélybe vonulni, hogy két tűz közé szorítsák a lázadókat; végül azon reményének adott kifejezést, hogy Preiss a Gyulai- és Oroszgyalogezredek, valamint a Lipót főhercegehuszárokat már is alkalmazta.¹

De ugyancsak egy nov. 8-án kelt fölterjesztésre is küldött József császár nov. 17-én egy leiratot, melyben kifogásolja a polgári és katonai legfőbb hatóság vizzálykodását s a nov. 20-án leküldött császári határozattal Preiss Ferencz tábornagyot csekély tartási díjjal a nyugállományba helyezte s Fabris Domonkos altábornagyot erdélyi főhadparancsnokká nevezte ki.²

¹ U. o. 332—333. l.

² U. o. 336—337. l. és *Mitteilungen des k. u. k. Kriegsarchivs.* 1909. VI. 13—16. l. Kray Pál alezredes levele Sándor öccséhez.

A császár határozott intézkedésének csakhamar híre futott Erdélyben.¹

Utasítása folytán, még Preiss rendelkezett a katonaság nagyobb-mérvű kirendelése iránt, melynek következtében kivonult a Toscana-huszárezred, a Savoya-dragonosok, a székelyhuszárok, az Oroszgyalogezredtől 1 zászlóalj, a Gyulai Ferencz-gyalogezredtől 1 zászlóalj, az 1. székelyhatárhozredtől 2 zászlóalj, a 2. oláh határhozredtől 2 zászlóalj s a 2. székelyhatárhozred menetkészültségbe lépett.²

¹ Hogy Preiss tábornagynagy csupán nyugdíjba tétetett s szigorúbb eljárást nem vont maga után téves szempontból kiinduló intézkedése miatt, azt akkoron az úrrend József császárnak zokon vette. A politikai érzelmek hullámszerűsége szerint vannak történelmi munkák, melyek ezért ma is elítélőleg nyilatkoznak József császárról. Hogy az uralkodó philantrop lelkülete nem volt szigorúbb öreg katonája iránt, ki annyi éven át szolgált az államot s katonai pályafutását már III. Károly alatt kezdve Mária Terézia királynő teljes uralkodásán át, legutóbb pedig József alatt is szolgált, azt részünkről csupán a császár jóságos kegyének javára tudjuk írni.

Ha igazságosan és mindenki fölött ítélkezni kellett volna, kik az ország szerencsétlenség okai valának, úgy véljük, hogy a nemesi rend és a hivatalnoki kar számos tagja aligha jutott volna kedvező elbírálás alá.

Preissnak bűnül róhatják azt, hogy legfőbb hadurának kedve s nem az ország érdeke szerint óhajtott eljárni. Azt is mondhatják róla, hogy félszeg intézkedésével a nép egyik részének kedvezett, a másikkal pedig mérhetetlen károkat okozott.

Részünkről úgy véljük, hogy a baj tulajdonképen abban keresendő, hogy az elagott katonai szellemi képességeinél s katonafüggetlen érületénél fogva nem tudott az államélet követelményeinek magaslatára emelkedni. Ehhez ő kis ember volt. Ha József császár emberbaráti érületének valami felróható, akkor azon intézkedése, hogy egy országos jelentőségű katonai állás betöltésére nem jól választotta meg emberét. De hogy ez alkalommal József nemes gondolkodását méltányosabban megítélhessük, vissza kell pillantanunk a korábbi időkre is. Tudjuk ugyanis, hogy az érdemekben gazdag Nádasdy Ferencz tábornagyt, a nagyemlékű lovasvezért, Mária Terézia királynak, a hadszínről rendelkezési állapotba helyezte, mert sógorát, Lothringeni Károlyt, a kevésbé szerencsés hadvezért is 1757-ben állásából fölmentenie kellett. De ha József, ösmerve Nádasdy elévülhetlen érdemeit s hadvezéri képességét, 1778-ban, midőn a porosz király ellen újabb háborúra volt kilátás, magához hívatta Nádasdy Ferenczet s neki az erkölcsi elégtételt megadván, a Galicziában gyülekező hadsereg vezérletét reá ruházta. Tudjuk, hogy ez a hadjárat elmaradt. De Józsefnek e nemes és méltányos határozatát a történelem megörökítette.

² *Mitteilungen* stb. 1909. VI. B. 12. 1. Kray levele Sándor öccséhez.

A székelyhatárőrezreddel együtt kirendeltségbe jutott a katonai körökben jeles tekintélyű *Kray Pál*, ki 1783 szept. 7-én soron kívül alezredessé lépett elő s egyúttal a 2-ik székelyhatárőrezredbe Kézdi-Vásárhelyre osztatott, hol csakhamar közszeretet és közbecsülés tárgya lón. Jövetelét megelőzte hírneve. Része volt a hétéves háborúban. 1757-ben mint zászlós Nádasdy Ferencz hadseregében volt beosztva s mint ilyen Schweidnitz ostrománál kitüntette magát s részt vett a horoszlói és leutheni csatákban, de főleg Glatz megrohanásánál (1760 júl. 26.) mint főhadnagy és Draskovits altábornagy segédtsíztje tünt ki, minek folytán előljárói figyelmét magára vonta s fontos küldetést nyert az orosz udvarhoz. A harcban vitéz, cselekvéseiben meggondolt, gyakorlatias és határozott, alárendeltjeiről nemesen gondolkodó előljáró, a ki Sándor öccséhez intézett levelében annyi szeretettel és becsüléssel emlékezik meg az ő székely katonáiról. *Kray Pál* alezredes szinte predestinálva volt arra, hogy határozott fellépésével az oláhság embertelen lázadását elnyomja. Midőn a karhatalmi kirendeltségben volt parancsnokok Preiss főhadparancsnok félszeg rendelkezésének varázshatása alatt az országnak, a népnek, az államkincstárának csak kárára és nem hasznára voltak, *Kray* tisztában volt azzal, hogy itt erélyes föllépésre van szükség. A menet 4-ik napján írja öccsének, hogyha a lázadó ficzkók iránt rendkívüli erélyt nem fognak kifejteni, akkor az egész télen át sátoroszigányok módjára jutnak s tavasszal kezdődik az újabb történelem.

Kray a beléje helyezett bizalomnak tökéletesen megfelelt s utóbb — mint látni fogjuk — nemcsak előljárói elismerésében, de a polgárság, nevezetesen a nemesi osztály kitüntető szeretetében és magasztalásban is volt része.

Kray ezen időszakban több levelet írt Sándor öccséhez, ki századosi¹ rendfokozatban szolgált a 39-ik Preysach nevezetű gyalogezredben s Eperjesen állomásozott. E levelek világot vetnek a karhatalom ténykedésére, mely hosszú vajudás után egy csapásra lesújtotta a pórlázadást s gyors és szakadatlan üldözés által elfojtá az oláhokban még annak gondolatát is, hogy tavasszal, vagy később új lázadást kezdjenek.

¹ Kapitánlt.

Első levelét 1784 nov. hónap 3-ik tizedében, 26—28-a táján írta.¹ Levele így szól:

Kedves Öcsém! A negyedik menetállomáson írom e levelet. Sietve indultam ezredünk egy zászlóaljával N.-Szebenre, a hova holnapután fogunk bevonulni. Az idevaló nép több ezer számban összeverődött, sok nemes embert leölt s mindenféle rém dolgot követ el azon a jogcímen, hogy katonásítva lett s adót fizetni sem akar. Az ügy bizonyára komoly. — (Itt közli a kirendelt csapatokat.) — Csak induláskor tudtam meg, hogy a fölkelők ellen megyünk. Itt mondja aztán, hogyan kell a lázadókkal elbánni — mint főntebb említém, — aztán folytatja: Iszonyú gyilkolást követtek el a nemességen, mindent kifosztva és fölégetve.

A császártól minden órában várjuk a magatartásunkra vonatkozó parancsot. Vezérczinkosaik legutóbb N.-Enyeden (nov. 8—10-ike közt) Schultz, a székelyhuszárok alezredesével óhajtottak beszélni² s föltételeiket előadták a császárnak.

Csak N.-Szebenben kapok utasítást az eljárás módjára nézve. Szerencsénk a tél, mert különben oláhországi és moldvai oláhok is csatlakoznának ezekhez. Lehet, hogy ez a csőcselék Törökországba fog menekülni, a mi viszont Magyarországon a nép nagymérvű fogyatékát okozná.»

Végül írja, hogy a napi menetek jobbára 10 óráig tartanak, a mi «az ő kedves székelyeit igen megviseli.» — stb.

Ezen időszakkal veszi kezdetét a karhatalomként kirendelt katonaság erélyesebb alkalmazása, november hónap vége felé. Az oláhok ezt érezve, a hegyek közé vonultak vissza. Hátszegről Mesterházi oroszrezdbeli főhadnagy nyolcz gyalogossal a havasokra küldetett, hogy az oláhok állását kikémlelje. Ezek Mesterházi és 4 emberét leshől lelőtték. Erre a fölfegyverzett nemesség, 2 század gránátos es 1 lovasszázad Czigan huszárszázados vezérlete

¹ A cs. és kir. hadilevéltár kiadványában nov. 2-ika hibásan van fölvéve, mert mint főntebb láttuk, József császár a fölkelésre vonatkozó jelentést csak nov. 12-én kapta s rendelkezése nov. 21-ike táján érkezett N.-Szebenbe. A hadtestparancsnokság rendelkezése folytán a zászlóalj nov. 23-ika táján indulhatott Kézdi-Vásárhelyről s levelét Kray a 4-ik menetállomáson írta N.-Szebenre haladó útjában.

² Mint tudjuk, Schultz volt a kezdeményező.

alatt az oláhokat megtámadta s 2000-nél többet (?) felkoncizolt volna.

Enyedről Bernárd huszárőrmester tizedmagával Ponorra küldetett járőrbe. Az oláhok körülvették őket, az őrmestert megölték, a huszárokat megsebesítették. Erre Schultz alezredes nov. 28-án két gyulaiszázaddal, 52 székely- és 22 Toscanahuszárral az oláhok ellen indult. Sűrű köd fődte az oláhok állását és Schultz — miután egy embere a harcztéren elesett és 11 megsebesült, — visszavonult.

Önvédelmére a nemesség is fegyveres csoportokat alakított. Midőn a szorongatott oláhok a gyalui havasok közé vonultak, Bánffy György 300 nemessel fedezte Bánffy-Hunyadot. Ugyanekkor több más fegyveres úricsapat védelmezte a magyarság területét.¹

Kray Pál alezredes második levelét Nagy-Szeben elhagyása után az oda egy gyalogmenetre eső Szász-Sebesről írta. Ebben előadja, hogy Pfefferhorn tábornok vezényli a hadtestet, mely az oláhok ellen megalakult. Főhadiszállása Szász-Sebesen van, melyhez a kormányzék is kirendelte bizottságát. A foglyokat átveszik és kikérdezik. Aztán így folytatja: «két napi menet után a rabló csőcselék közepébe jutok, mely annyi kegyetlenséget követett el a nemes osztályon s most védekezik a katonaság ellen. Az én zászlóaljamat a tábornok már is szétdarabolta. Holnap küldök egy századost Károlyfejérváron át Schultz huszáralezredesnek² s holnap különítek ki egy másodikat Szászvároson át Dévára,³ következőleg csak egy osztályom marad, a melyhez egy szakasz huszárt fogok kapni. Nekem jut a legszorosabb s leghegyesebb vidék, a rabló csőcselék középpontja.⁴ Eddig több mint 600 emberük van fölfegyverezve. Talán lesz hozzá szerencsém, hogy ezen hadat meg fogom találni. Biztosra veszem, hogy az én székely katonáim kitesznek magukért. Sok dolgom miatt többet nem írhatok.»

¹ *Gr. Teleki D.* i. m. 42., 43., 49. l.

² Bizonyára a ponori támadás balsikere folytán.

³ Hatszeg vidékére.

⁴ A lázadás eredő fészke, t. i. a Fehér-Körös, az Aranyos és Ompoly hegyvidéke.

Ezen időszakban a lázadók más-más helyen, négy csoportra tagozódtak. Egyik csoport Zarándban Krisán vezérlete alatt, a második Hóra fia alatt Mogos, Ponor, Remete vidékén, a harmadik Kloska alatt Offenbánya körül, a negyedik Torda-Aranyos megyéhez tartozó Albák község táján táborozott. Kray alezredes a neki odaültat fásasztó és nagy területen kis csapatával úgy viselkedett, mint egy száguldókülönítmény. Naponta lehetőleg gyors és fásasztó menetet végezett, hogy az oláhokat föltaalja, nyomban kövesse s a veszélyben volt s még életben maradt úricsaládokat fogságukból kiszabadítsa s a vandál népet netalán szándékba vett pusztításaiban megakadályozza.

Ezen ténykedését 1784 deczember 20-án írja Abrudbányáról Sándor öccsének. A levél következőleg szól:

«Kedves Öcsém! Ne csodáld, hogy ritkán írok, a nagy menetek, a kedvezőtlen időjárás s bevonulásunk a szánandóan elpusztított, kirabolt vidékre, a mi nyomorúságunkat is nagyban fokozta.

Soha semmiféle török had nem bánt oly gonoszúl az emberiséggel, mint ez a rosszindulatú oláhság. Útközben találtam szegény özvegyeket, árvákat s más nyomorúságosan menekülő embereket, kiknek férjük, szülőjük, testvéreik kegyetlen módon legyilkoltattak. Kőrösbányán 44 nemes származású egyént szabadítottam meg, kik oláh ruházatban az oláhok szolgálatában valának s ezek közt egy úrleányt, ki egy fiatal oláh ember felesége volt. Ezeket mind Dévára küldöttem, hol a megye szállásban és ellátásban részesíti őket. Deczember 7-én 400 főnyi csapatommal a bányavárosok szorosa felé meneteltem, a hol mérhetetlen kárt okoztak a bányaművekben a császárnak. Szerencsére az elővédnél valék, — mely 50 székelyyalogosból és 50 Toscana- és székelyhuszárból alakult, — midőn Mihelyen falunál egy szűk szorosban 2000 főnél több emberből álló lázadócsoport, — fegyver, pisztoly, lándzsa és vasvillával fölfegyverkezve,¹ — útunkat állotta s Vajda főhadna-

¹ *Marczali H.* i. m. III. k. I. fejezet. A Hóravilág Erdélyben. 34. l. említi, hogy az oláhok közt kevés volt a puskás, többnyire vasvillával és botokkal voltak fölfegyverkezve s lopott vasakból czigánykovácsok gyártották számukra a lándzsákat s egyéb ölfegyvert, — a mint azt Gyöngyösi János levelében olvashatjuk. — Ebből is kitészik, hogy a föllázadt oláhság nem volt a harcra szervezve; nemhogy a katonaságnak, de a nemesi fölkelő csapatoknak sem

gyot előljáróiban néhány huszárával már körülfojták. Épen kivonultam a szorosból, midőn egy huszár hozta a jelentést ezek sorsáról. Erre lovasságomat két szakaszba alakulva fölfejlődtetém (az úton, szemben a lázadókkal) s gyalogságomat utasítottam, hogy a lázadókat oldalban támadja meg.

Ilyenmódon meneteltem a tömeg ellen, mely balszárnyát a Körös-patakra, jobbszárnyát a magaslat bozótja közé helyezte s háta mögött egy bekerített parasztudvar vala. Midőn körülbelül 150 lépésre közeledtünk, elibéjük lovagoltam egyedül s parancsoltam, hogy tegyék le fegyvereiket, de ők azt nem tették, hanem nagy zajt ütöttek s a hegyenállókat támadásra ösztönözték. Most huszárjaimat rohamra utasítám, mire az oláhok a kerítés mögül, hova visszavonulóban is valának, tüzelni kezdtek ránk. A huszárok a támadás előtt pisztolyaikat kilőtték s azután kardot rántva, az oláhokat a kerítésen át az udvarba szorították. Gyalogságom nem bírt elég gyorsan előrejutni, végre az oláhok elé került a magaslaton s tüzelni kezdett rájuk, minek folytán általános zavar támadt a ficzkók közt. Egyesek a parasztudvaron elbújtak a szobában, csűrben, mások egy kamra felgyújtása következtében előbújtak, de néhányan oda is égtek. 30-an fogságba estek. A többiek az erdőben a bokrok közt elmenekültek, hová gyalogságom sötét éjjelig üldözte őket (mert ez a menet a délután folyamán történt). A helyszínen 85 halott maradt, a sebesültek számát eleinte ugyanannyira vagy többre becsültem, de csak a jelenlevőkből megállapítottuk, hogy 200-nál többen valának, kikből számosan a házakban és a bokrok közt elhaltak.

Ezen ütközettel helyreállott a nyugalom. A községek maguktól 9 császári fölszerelt lovat és 14 muskétát szolgáltatottak be nálam. Azóta folyton menetelünk minden irányban, hogy a ficzkókat valahol föltaláljuk, de sehol sem állják ki a próbát. Már bánt is a dolog, hóban, fagyban menetelni s főleg, hogy éjt és napot szabad ég alatt kell töltenünk. Csapatomból egy huszárló kimúlt s öt emberem könnyű sebet kapott.»

tudott volna ellentállni. Csak is a fegyvertelen úrinép védtelen és gyámoltalan tagjain önték ki mérhetlen dühöket. Hogy 5—6 héten át tudtak garázdálkodni Erdélynek délnyugati részein, az kizárólag a főhadparancsnokság káros rendelkezésének tulajdonítható.

Kraynak eddig közölt leveleiből megállapíthatjuk, hogy a fölkelők központi területén azon útvonalakon nyomult elő, hol a lázadókat föltalálni remélte. Első útvonalának véljük megállapítani hozzávetőleg Zalatna, Kurety, Kőrösbányát. Utóbbi helyen kiszabadította a magyar nemes foglyokat — s utóbbi helyről ment Kristyoron át Mihelyen felé, hol a lázadókkal összecsapott.

A különítmény Kőrösbányáról jövet Abrudbányára menetelt. Deczember 7-én délután indult állomásáról, a Fehér-Körös völgyében, tehát Kristyoron át Zdrapc Mihelyen felé.¹ Zdrapctól északra 1½ km. távolságban találjuk azon útszorost, a melyből Kray csapata kibontakozott s Miheleny falutól délre fogták körül az oláhok Vajda főhadnagy huszárjait s az oláhok természetes állását Miheleny falutól dél és délnyugatra — az első házak táján — balszárnyal a Körös pataknál, jobbszárnyal a faluhoz lehajló magaslaton állapíthatjuk meg. A huszárok az úton támadtak, míg a gyalogság a huszároktól balra a magaslaton nyomult elő.

Kray folytatólág 1785 január 4-én Abrudbányáról értesíti öccsét előbbi levele kapcsán: «Azóta mindég a nyakukon vagyok, de sehol sem találtam őket egy csoportban, kénytelen valék tehát fővezérüket csel útján csapdába ejteni, a mi sikerült. Messze, a legmagasabban fekvő magyar határhegységbe kiküldtem egy 100 főnyi különítményt, ehhez csatlakoztak idevaló meghitt emberek, kiknek sikerült kikutatni s végre deczember 27-én körülvenni s elfogni a két első oláh vezért, Hórát és Kloskát,² (kinek

¹ Kőrösbányától Mihelyenig egy gyalogmenet. «Weil dieser Marsch nachmittags geschach» mint Kray írja, ebből következtetjük, hogy a különítmény aznap délután nem Kőrösbányáról, de egy közelebb eső helyről indult Mihelyenre.

² Hóra és Kloska az albaki határ Galpona nevű havasan egy kidőlt fa gyökere mellett kis kunyhóban nyomorogtak, a zord idő által is üldözve. Ott fogták el őket a székely katonák, néhány kamarai hajdú és oláh paraszt vezetése mellett, kik aztán részesültek a kitűzött jutalomban. *Gr. Teleki D. i. m. 82—83. l.* Ez alkalommal föl kell említenünk, hogy a Kray által fogalmazott csel- és elfogás tervét Vajda főhadnagy, ki a mihelyeni harc idején az előljáró paransnoka volt, — 100 székely katonával hajtotta végre. Ezért Vajdát József császár soronkívül századosá léptette elő s 600 tallerral és egy aranyérem kitüntetéssel jutalmazta meg. *Geschichte des k. u. k. Infant. Regim. Karl I. König v. Rumänien Nr. 6.* Budapest 1908. 4, és *Kurze Geschichte der Kais. Koenigl. Regimenter* stb. I. Band. Wien 1800. 354. l.

fejére külön-külön a császár 300 tallért tűzött ki.) Ezeket aztán mint újévi ajándékot elszállítottam az én tábornok- dandárparancsnokomnak, br. Pfefferkornnak, Károlyfejérvárra. Hogy eme szerencsés fogást ez országrészben, főleg a magyarság, mily nagy örömmel fogadta, azt nem tudom néked elég híven leírni. Úgy gondolom, az udvar előtt sem marad az eset közönyös, mert ezeknek föltett szándékuk vala, hogy az elfajult gonosz népet az egész országban fellázítják s a legrosszabb czélzattal az országot elpusztítják. Ha az elfogatás nem sikerül, a béke sohasem lett volna biztos ez országban.

Nekem végtelen örömet okoz, hogy az országnak ezen sikerteljes szolgálatot tehettem, mert az én mihelyeni harcrom óta, úgy látszik a helyzet nyugodtabb s hogy a fővezérek fogságba jutottak, röviden minden el lesz fojtva.

A lázadást Bécsben kétségkívül túlbecsülték, mert Magyarországról Sturm tábornok, a Bánátból, Koppenzeller tábornok több löveggel és csapatokkal, előbbi a Körös völgyében, utóbbi Déván néhány napja megérkezett. Némely csapatok Galicziából valának ideirányítva. Az öreg Preiss tábornagy, az itteni főhadparancsnok, ki 58 éve szolgál — azért, hogy a lázadást nem nyomta el idejekorán, csekély fizetéssel nyugdíjba küldetett s helyébe gr. Fabris altábornagy lépett.

Az udvari haditanácstól parancs érkezett, hogy a táborig csapatok megérkezésekor a határőrcsapatok, melyeknek fölszerelése az udvarnak sokba került, rögtön hazabocsájtassanak. Mi tehát menetkészen vagyunk s mindennap várjuk felváltásunkat. Ezt tekintetbe nem véve, tegnapelőtt parancsot kaptam a dandártól, hogy az én hadtestem elvonulása után én saját személyemre nézve tovább is itt maradok s egy az Orosz és br. Gyulai ezredekéből vett hat táborig század s egy teljes osztály Toscanahuszar őrálláson itt marad¹ és Zalatna fontos bányavárost s annak vidékét Toroczkoíg megszállva tartja. Habár e kirendelés reám nézve igen alkalmatlan, mindazáltal a megkülönböztetés nékem örömet okoz. Hátha mégis csak hazabocsátanak az én derék

¹ Mint egy utóbb következő leveléből látni fogjuk, két löveg is be volt alája osztva.

székelyeimmel», reménykedék Kray sorai végén, — őszinte vonzalommal az ő székely katonái iránt.

Hogy ezenfelül más csapatok is kirendeltettek volna más őrállásban, arról Kray nem tesz említést. De tudjuk, hogy a szomszédos vonalon, a Maros völgyén Gyulafejérvárt és Nagy-Enyeden, valamint a Szamos völgyében Kolozsvárt, rendszerint katonaság állomásozott s talán most kivételképen Déván, Hunyad megye biztonsága érdekében, szintén. E szerint Zalatnától Toroczkóig — szűk szavakban — meghatározott őrállás, a lázadás eredő és központi területének ellenőrzésére vonatkozott, mely célból fontos helyeken különítményeket helyezett el s az egész területen portyázó- és erős járőrszolgálatot rendszeresíthetett Kray, a mi bizony e nehéz terepen, főleg tél idején, fárasztó szolgálat volt s ahhoz olyan tevékeny, okos és erélyes parancsnokra volt szükség, mint a milyenek Kray alezredest ismerték.

Kray azon reménye, hogy ezredéhez fog bevonulni, ezúttal még nem teljesült. *Az ő székelyei*, mint azt leveleinek ismertetője : dr. Just százados előadja, a legidősebb százados parancsnoksága alatt hazavonultak. Kray Pfefferkorn tábornoktól átvette az őrállás parancsnokságát s közvetlenül a nagyszebeni főhadparancsnokságnak volt alárendelve.

Az állami bányák védelme okából hadiszállását Zalatnán ütötte fel. A szükséges helyeken biztonsági őrségeket állított oly módon, hogy a vidéket Toroczkóig fedezte, — írja dr. Just százados. 1785 február 13-án ezredessé lépett elő s 1786 tavaszáig, a midőn is az első oláh gyaloghatárőrezred parancsnokává neveztetett ki, Zalatnán maradt.

1785 január 30-án ezen bányavárosból írja levelét öccsének, melyben közli vele, hogy vett értesítés szerint Őfelsége magának tartotta fel az ő (Kray) megjutalmazását. «De, kedves öcsém — folytatja Kray — te azt az előbbeni hadjáratokból tudod, hogy nekem csupán a vállalatokhoz van szerencsém, azonban soha sem értem el általuk semmit sem.

Nekem már elég is a tisztelet és a nagy hírből, a mit ez a harc eredményezett. A károlyfejérvári előkelőség nyilvánosan a tábornokok előtt, az ország megmentőjének nevezett s megannyi díszes kifejezéssel illettek, hogy szinte elrösteltem magamat.

Mindenki szerencséjének látszik tartani, hogy engem megösmérhet.

Egy bálest alkalmával valósággal csodálat és bámulat tárgya valék, mint a Szepességen mondják: «Wurde ich begafft.» Egy szóval neked mint bátyád őszintén megmondhatom, hogy a helyett, hogy örvendtem volna ez alkalomnak, inkább zavarban voltam.

Abrudbányáról történt eltávozásunk a lakosságra nézve megindító volt, mert ottlétünk alatt — az oláh kegyetlenkedéssel szemben — biztos nyugalomban s félelem nélkül éltek.»

Az oláhokról megjegyzi, hogy most már ugyan csöndesek, csoportban sehol sem láthatók, de szívük haragvó s hogy a rabolt zsákmány elosztása körül, egymást gyilkolják.

Az életben maradt nemesemberek lassankint visszatérnek, de annyira félénkek, hogy katonaság nélkül nem mernek a faluból kijönni.

Végül P. S. alatt közli, hogy a lázadók harmadik s utolsó vezére, Krisán György is kézrekerült Zalatna közelében. Az őrállás-parancsnokságnak segélyére voltak a parasztok s most az ottani lakosság örömjongása közt Károlyfejérvárra fogja kísérteni.

Február 19 én Zalatnán kelt levelében írja, hogy Krisán azelőtt három nappal (febr. 16-án) a börtönben bocskorszíjával megfojtotta magát.¹ Szóba került, hogy egy újabb béke elhelyezés által az egész vidéket katonaság nélkül lehetne hagyni. A mire Kray azon véleményének ad kifejezést, hogy ennek a népnek haragvó szívét nem ismerik eléggé s a felsőbb körök említett gondolatával szemben ellenjavaslatot terjesztett elő a maga biztosítása érdekében is, nehogy utóbb kellemetlenségei legyenek. A miből kitetszik, hogy Kray nem bízott az oláhokban.

Aztán panaszkodik öccsének, hogy rendkívül sok dolga van s kétszer is kérte fölváltását, de eredménytelenül. Panaszolja, hogy lova és kocsija majdnem egészen megromlott; majd meglátja, hogy fogják fel s mivel jutalmazták meg fáradozását.

Végül közli, hogy két tisztje, a kik részt vettek Krisán elfogatásában, mindegyik 50 tallér, — az altisztek 3 — s a köz-

¹ A másik két vezéren a halálos ítéletet február 28-án hajtották végre.

emberek fejenkint 2 tallér jutalomban részesültek épen úgy, mint Hóra és Kloska elfogatása alkalmával; a közreműködött parasztok összesen 300 tallért kaptak.

Aztán így végzi levelét: «Mindez nékem végtelen örömet okoz, hogy ily sikert értünk el s biztosítottuk az országunkat, s nevünket itt megörökítettük. A lakosság kicsinye-nagyja engem tart megmentőjének. A főhadparancsnokság az udvari haditanács rendeleteit is, melyeket az összes katonaság és polgári hatóságoknál köröztet, nékem is megküldi.»¹ Aztán némi sarcasmussal hozzáteszi: «Oh te szegény vak szerencse, hogyan tudtál ily ártatlanul reám találni.» 1785 márcz. 5. Zalatnáról írja: «Kedves Öcsém! Valahára egy határozottan örvendetes hírt közölhetek véled. A császár teljes 2328 frt. évi fizetéssel ezredessé nevezett ki s újabb alkalmazásig másod helyen előbbi székely ezredemnél meghagyott.»²

Tehát megjött a Kray jutalma is. Meg is érdemelte.

«Én tovább is itt maradok az őrálláson, bár az Orosz-gyalogezred osztályát és a huszárokat — egy szakasz kivételével — elveszítettem, mi annak a jele, hogy lassankint, mire a parasztok iránti gyanakvás megszűnik, a békeállomásba jutunk.» Zárószóiban említi, hogy az előléptetése alkalmából érkező szerencsekívánatok, felülről, lefelé annyi dicsérettel vannak írva, hogy tanulmányoznia kell az illő módon való feleletet.³

Figyelemreméltó azon levele Kraynak, melyet márczius 12-én intézett öccséhez. Kray Sándor ugyanis ezen időben a 39. sz. gyalogezred egy osztályával karhatalom gyanánt Eperjesről Lőcsére volt kivezényelve. Ez alkalomból testvérbátyja, Pál, az

¹ Hogy ezt kitüntető érzelmekkel fogadta Kray, könnyen érthető, mert hiszen eddig csak egy igénytelen zászlóalj parancsnoki állást töltött be.

² Kray 1785 február 13-án kelt legfelsőbb decretummal neveztetett ki a 2. székely határezred kebelében ezredessé, szolgálatait, nevezetesen pedig az oláh fölkelés elnyomása, vezéreik elfogása s a rend helyreállítása elismeréséül.

³ A számos szerencsekívánó levélből dr. Just százados közli Preiss tábornagynagy levelét, mely a katonára nézve teljes becsű elismeréssel van írva. Ezen levél is igazolja ama kitünő szolgálatot, melyet Kray végzett az oláh fölkelés elnyomása által.

okosan megfontoló, gyakorlatiasan cselekvő katona és most már ezredes, tanácsot ad öccsének, hogyan viselkedjék.

«Úgy látom» — írja Pál, — «hogy Lőcsén terhes állásban végzel szolgálatot. Azon légy, hogy minden akadályt jó és szelid módon elsimíts; ne üss fölösleges zajt, de viszont el ne hallgasd a legcsekélyebb biztonságot igénylő dolgot; főleg iparkodjál mindent előkészíteni, a mi a jövőbe néz. Az oláh vagy rusznyák¹ pórnak rossz szíve van. Csak látszatra higyj fogadkozásuknak. Itt legalább úgy történt, hogy egy helyen letérdepeltek előttem s távolabb onnan újból fegyveresen állták útunkat.

A mit jósággal elintézhetsz, arra ne használd hatalmad, mert az egyik épen úgy, mint a másik, becsületed és dicsőségedre szolgál. Itteni tapasztalásom szerint mondom ezt.»

Mínthogy aggodalmak voltak az iránt, hogy az oláhok tavasszal újból fegyvert fognak, márcz. 25-én írja, hogy «Itt még minden nyugodt.» Majd 28-án kelt levelében ismét felhozza, hogy előreláthatólag ápril vagy május végeig Zalatnán marad, hogy lássa mit csinálnak az oláh urak, kik most egész csöndben vannak.

Április 9-én írt levelében említi, hogy Erdélyben nagy hó, eső és vízáradás van. A Gyulai Sámuel gyalogezred (32. sz.) egy osztálya Déváról jövet, nyolcz nap óta vesztegel a Maros túlsó (bal) partján, nem tud átkelni. Fölváltás czéljából az itteni hegyekbe kell jönnie.

Május 14-én már úgy vélekedik levelében, hogy valószínűleg az egész nyarat ott fogja tölteni, hol sok a bosszúság, kevés a tisztelet. Egyébként várja a főhadparancsnokot, ki oda szemlére jön s véle együtt akarja bebarangolni a hegyeket.

Július 15-iki levelében az ország kormányzati ügyeivel foglalkozik s azt mondja: «A mi mai rendszerünkben semmi sem lesz, mert az ország a nyugtalanság paroxismusából még nem gyógyult fel. Az állami összefrás mindenki előtt csodásnak látszik. Sok újítás volna ez egyszerre in fieri. Ez mindenekelőtt megalapozást kíván, mert kritikus egy pont mindjárt a székelyek ügye, kik 800 évnél több idő óta mint nemes emberek az ő prerogatíváikat élvezik, most egyszerre házaikból kitenni s más equivalens birtok-

¹ Valószínűleg a tótokat érti.

kal elláttatván, egyúttal az urasági parasztok közé keverni őket, bajos lesz.»

«Én még mindég itt őrködöm s nem tudom mikor leszek elbocsátva. A vezénylő tábornok, gr. Fabris, hat nap óta itt van s vélem együtt szemléli a kordont s az egész vidék hegységeit a főhatárig (t. i. Magyarország felé) lóháton. Naponta hat, sőt több órát is mentünk.» A levél többi része a szemlekirándulás részleteivel s a köztük folyt beszélgetéssel foglalkozik.

Augusztus 1-én írja, hogy a Gyulai Sámuel ezred zászlóalja e hónap elején vissza fog menni Temesvárra, miáltal neki alig marad 200 embere és 2 lövege. Egy tegnap jött főhadparancsnoki rendelet értelmében még tovább fog ott maradni, hogy a helyreállított nyugalmat megfigyelje. Nem gondolja, hogy Zaránd megyében újabb nyugtalanság volna. Ez a megye alatta áll; a de Vins-osztállyal (37. sz. gy. e.) megszállotta s bármi történék, az első értesülés hozzá jönne s azt rögtön elfojtaná. Ezúttal a forrongás tüzét teljesen elfojtottnak látja. Végül említi, hogy hír szerint a császár Erdélybe fog jönni, bár ő nem hiszi. Augusztus 31-iki levelében öccse karhatalmi kirendelésére is czélozva, kedélyesen megjegyzi: «úgy tetszik, hogy mi mind a ketten a parasztok gyötrelmére vagyunk predestinálva.» Aztán a még mindég aggodalmaskodó hangulatot jellemzően folytatja: «Október végén aligha szabadulok innen, mert a mult (július) hónapban 32 fogoly lázadó megszökött a károlyfejérvári fogságból s ezek az országot és a nemességet nagyon felriasztották. Ezekből csak egyet tudtam elfogni, mert katonai tekintetben igen gyöngye vagyok s a parasztság nem segít. Én tehát minden irányban bizalmi embereket küldöttem utánuk, hogy elfogathassam őket. Nehány nap előtt hárman önként jelentkeztek nálam s kegyelemért könyörögtek. E tekintetben a főhadparancsnokság is kedvező reményt nyújtott nekik.

Most újabban hatan bejelentették magokat s tényleg e pillanatban meg is jöttek. Ez a körülmény a főhadparancsnokságot meg fogja nyugtatni, mert a szökevények nem egyesülnek rablóbandákba, nem bújkálnak a lakosság kamráiban, de csöndesen viselik magokat.» Kray tehetséges és buzgó munkálkodásának gyümölcse, az országos nyugalom helyreállítása, József császár részéről újabb elismerésben részesült.

Erre vonatkozólag írja Kray, hogy a legutóbbi postával részére a főhadparancsnokság egy fölötte kegyes rendeletet küldött. Ezt az udvari haditanács Ő Felsége kifejezett parancsára adatta ki s másolatban elküldte az öccsének.

«Ez a rendelet — mondja Kray — rendkívüli örömet okoz nekem, éppen mint az előléptetésem». Minthogy az érdem méltányos elismerése e történelmi esetben a Felség közérdekű ténye volt, teljtartalmában közöljük a rendeletet.

«Főhadparancsnoksági rendelet. N.-Szeben 1785 július 29-én.

Az udvari haditanács f. hó 18-án kelt bizalmi határozata folytán utasítottatott a főhadparancsnokság, hogy Ő Felsége nevében Ezredes úrnak azért, hogy különösen kitüntettet alkalmazásában a nyugodalmat az országban visszaállította — Ő Felsége legkegyelmesebb elismerését azon biztosítással hozza tudomására, hogy Ő Felségének alkalom szerint gondja lesz Ezredes úrra.»¹

Október 1-én írt levelében azon reménységét fejezi ki, hogy november elején ezredet fog kapni. Aztán írja, hogy Károlyfejérvárból 30 fogoly megugrott, de 24 visszakerült, papjaik által rábeszélve, részint elfogva. Ezen körülmény a főhadparancsnokságot és a kormány széket igen megnyugtatta.

«Az én egész hadtestem — írja Kray — alig áll 200 emberből; hébe-korba több csalafintaságot, mint erőt fejtek ki. Már magam is szeretnék szabadulni a hegyek közül. Itt hó és fagy van.»

¹ Kray a gyakorlati élet bölcselője volt; igazolják levelének végsorai, melyek ugyan az előadott történelmi eset körén kívül valók, de a vezéregyéniség gondolkodására világot vetnek s igazolják az élet azon gyakorlati jelenségét, hogy a katona elégedetlenkedik (schimpfel) — természetesen erkölcsi jelentőség nélkül, — miért? mert sorsába belé kell nyugodnia.

«Nekem úgy tetszik» — írja Kray — «hogy te sorsod iránt türelmetlen vagy. Ne panaszkodjál, mert azáltal nem találsz könnyebbülést. Végy engem például ebben. A míg én fáradságosan törtem magam, hogy valami lehessen, mitsem értem el; s a midőn legkevesbbé vártam, sokkal többet kaptam — s jött utánam — mint a mennyit reméltem és megérdemeltem. Sorsunk nem engedi magát erőszakolni s panasz által nem lesz enyhítve. Lőcse és Zalatna, végtelen különbség. Neked hasonlíthatlanul több segédeszköz áll ott rendelkezésedre, mint nekem itt. (Mind a ketten családós emberek voltak.) Kilencz hónap óta el vagyok zárva a világtól. És mennyi tiszt van itt, a kik nyomorúságos falvakban — távol feleségüktől, távol gyermekeiktől — sanyarognak. Míg ott tudlak, nem aggodom, hogy rosszul megy dolgod.»

Az október 8-án kelt levelében az ország kormányzati dolgait érinti, mondván: «Kilátásba helyezték, hogy november elején elkerülök innen. De nem hiszem, mert a szolgaságot (jobbágyság) itt is beszüntették s az úrbéresség rendszeresítésével vannak elfoglalva, a mi itt is mindenkinek idegenszerű.»

A november 12-iki levelében ugyanezen tárgyhoz szólva írja, hogy: «A beszüntetett szolgaság s ennek kihirdetése, az úrbéresség behozatala előtt megteveszti s makaccsá teszi az oláh pórnépet. Legkevesebb azok száma, a kik a földbirtokosnak dolgozni hajlandók, sőt még a császár alárendeltjei sem mutatnak hajlamot arra, hogy a megakadt bányamunkálatot végezzék, a hogyan kellene. A katonaság majd minden községben kénytelen a császár ezen akarátát kihirdetni, mert különben a nép nem akarása gonosz irányba menne át. A míg jelen vagyunk, addig jól megy a dolog; ha a katonaság elvonul, a régi ördög fel fog szabadulni.

Sok úrnak termése még a mezőn van. (Nov. 12.)

Úgy lehet, hogy a császárt a sok panasz kihozza sodrából s végre is közzéjük vág, a mi nélkül bizony nem igen fog menni a dolog. Mindez okozza, hogy én innen nem szabadulhatok s továbbra is másznom kell a hegyeket s riasztanom az oláhokat.

Deczember 21-iki levelében írja, hogy Bécsből vett értesülés szerint a császár az első oláh határőrezred parancsnokául jelölte őt ki. Mondja, hogy ezen parancsnokság reá nézve nem kellemes. Megnyugvására szolgál, hogy törzsállomáshelye (Orlát nagyközség) N.-Szebenhez csak egy órajárás. 1786 január 21-én írt levelében mondja, hogy még mindég Zalatnán van. Úgy látszik titkos megbizatások, a melyek még kivitetlenek, késleltetik eltávozását.

Kray február 15-iki levele József császár azon parancsát közli, mely az oláhok átköltöztetése iránt intézkedik. «Kedves Öcsém! — írja Kray — most már körülményesen értesíthetlek az eddig titkos megbizatásomról. Ő Felsége a császár megparancsolta, hogy mindazon oláhok, kik a lázadás alkalmából gyilkossággal vannak terhelve, elfogattassanak s a Bánátba az első oláhezredhez feleség- és gyermekektől, jószág- és bútórral együtt átköltöztessenek. Ezen gyilkosokból 100-an felül vannak előjegyezve, de sokan elhaltak, többen ösmeretlenek.

Mindezt a katonaságnak egy napon kellett volna végrehajtania. Azonban tekintve a havas és hideg időszakot s a lakóházak nagy távolságát egymástól, melyek a legmagasabb hegységben is találhatóak, javaslatot terjesztettem föl az iránt, hogy a községekből a pópák, bírák egy néhány jó érzelmű lakós s ezek közt az előjegyzésbe vett egyének, a császári rendelet kihirdetése céljából megidéztessenek.

A főhadparancsnokság és a kormányzók aggódtak egy újabb fölkelés miatt, javaslatomat elfogadták s gyülekezési helyül Zalatnát, Károlyfejérvárt, Brádot és Dévát jelölték ki. Miután kiadatott részemre a parancs, gyülekezési nap gyanánt február 10-ike határozatott.

Az eljárás ezen módja annyira sikerült, hogy Zalatnán 24, Brádon 26, Károlyfejérvárott 9 s Déván is egynehány gonosztevő bent tartatott; én az enyéimet tegnap kísértettem át Károlyfejérvárra, honnan azok Déván át fognak tovább küldetni. A feleség, gyermekek, állatok és egyéb vagyonuk (ingóságok) utánok szállíttatnak; más készletök a többet ajánlónak elárúsíttatnak, a nyereség az illetők javára fordíttatik.

Most már remélem, hogy innen törzsállomásonra bevonulhatok. A császárnak remélhetőleg annál kellemesebb lesz e vállalat, a mennyiben az szelid jósággal és végleges megnyugtatóssal folyt le.»

Kraynak eme végsoraiból is kitetszik, mennyire közismert vala József császár emberszeretete.

Ezzel a béke es nyugalom Erdély hérczes területén helyreállott. Kray ezredes elhagyta Zalatnát, hogy a reá bízott 1-ső oláh határőrezred parancsnokságát Orláton átvegye.

Ez alkalommal, midőn ezen kiváló, szív és lélekben magyar érzületű katona, országos jelentőségű ténykedésére visszatekinünk, nem mulaszthatjuk el, hogy az uralkodó kifejezett elismerését s a vitéz katona által megoltalmazott értelmi osztály hálás nyilatkozatai nyomán, a későbbi kor idejéből, a kegyeltes elismerés adóját kifejezésre ne hozzuk.

A magyar történelem írói röviden, vagy meg sem emlékeznek Kray ezredes egyéniségéről s érdemeiről.¹ Bizonyára csakis azért,

¹ Csupán a «Hóralázadás történetének» írója, id. gr. *Teleki Domonkos* emlékezik meg Kray érdemeiről figyelmesebb szándékkal művének 83. lapján.

mert a katona másodrangú hivatása: béke idején a törvényes rend helyreállítása, mint kevésbé jelentős körülmény nem kelté föl a figyelmeket.

Pedig ha ama gyászos időszakon végigtekintünk s emlékeztünkben föltámad az oláh pór nép rémes gyilkossága s embertelen pusztítása s ha számot vetünk a téves útra vezérelt katonaság közönyössége s az értelmi osztályra nézve káros és veszélyes magatartásával, mint nemkülönben annak lehetőségével, hogy a lázadás csak felületes és látszólagos elfojtás mellett tavaszkor megújulhatott volna s végül ha azt is tudjuk, hogy a csapatoknak másfelé is történt kirendelése mellett József császár által megjelölt irányelvek daczára egyetlenegy parancsnok sem lépett föl másutt a szükséges eréllyel és okossággal s az oláhok országos megszeppenését kizárólag a Zarándban alkalmazott katonaság föllépése hozta meg, akkor látjuk csupán Kray ezredes kiváló egyéniségét a vajudó és kétes események ködéből kiemelkedni, hogy fáradhatatlan buzgalmával, eszének okos megfontolásával, egy határozott csapással a lázadókat lesújtsa s szerte kóborló pártfeleikben az ellentállás bátorságát elfojtsa. Részünkről Kray Pál ezredes kiváló emlékének annál kevesebbet nem is adhatunk, mint a mit genialis uralkodója s az általa megoltalmazott értelmi osztály hálás érzete adott azáltal, hogy őt tekinté a Hóra-féle oláh pórlázadás leverőjének s az értelmi osztály megmentőjének. *Ez a történelmi tény Kray nevéhez kötött.*

Hogy Kray Pál ezredes elévülhetlen érdemének hol és mi módon adassék méltó kifejezés, annak megállapítására első- és fősorban a szerencsétlen időszak maradékai — az erdélyi úrrend van hivatva.

OLCHVÁRY ÖDÖN
ezredes.

HADIFOGLYOK MAGYARORSZÁGON A HÉTÉVES HÁBORÚ FOLYAMÁN.

A hadifoglyokkal való emberségesebb bánásmód a XVII. században kezdődik, melynek végéfelé már találkozunk olyan szerződésekkel, melyekben a hadviselő felek kötelezik magukat a hadifoglyokkal való jobb bánásmódra. Ilyen szerződést kötött 1692 máj. 2-án I. Lipót XIV. Lajossal, melynek megállapodásai szerint a hadifoglyokkal kíméletesen kellett bánni, nekik naponta egy adag kenyert adni, fekszalmájukat pedig minden 8 napban felújítani. A hadifoglyokat állandóan a front mögött tartották s minden 14 napban kicserélték őket, még pedig szám és rendfokozat szerint.¹

Később a kicserélések mind nagyobb időközökben s mindig kisebb számban történtek, úgy hogy hosszabb hadjáratok alatt a seregnél lévő nagyszámú hadifogoly megnehezítette a sereg élelmezését s gátolta a gyorsabb hadmozdulatokat.

Így történt a hétéves háborúban is.² Már 1759-ben körülbelül 16,000-re rúgott a hadifoglyok száma s ezért a haditanács czél-szerűnek látta a foglyokat távol a harcztértől, valahol az ország belsejében internálni. E célra a Dunántúl s Horvátország alkalmas várait szemelték ki, elkészítették a tervzetet, melyet azután megküldtek a magyar kir. helytartótanácsnak és a bánnak, hogy

¹ *Ujhelyi Péter* Az állandó hadsereg története. Budapest, Magy. Tud. Akad. 1914. 188. l.

² A hövetkezőkhöz az *Orsz. Ltárban* a következő jelzés alatt őrzött iratok szolgáltatják az anyagot Helyttan o.: Miscell. fasc. 77. nr. 497. Kancz. O.: Orig. Ref. és Conc. Exp. 1759—1767 e tárgyra vonatkozó iratai melyeknek darabonkint való elősorolását nagy számunkra való tekintettel mellőz-nöm kell.

tegyék meg a kellő intézkedéseket. E tervezet szerint a következő helyeken és számban helyezték volna el a porosz hadifoglyokat :

Pettau.....	1,500
Zágráb	1,500
Petrinje	1,500
Károlyváros	1,500
Varasd	1,500
Kőrös	1,500
Ivanics	1,000
Kaproncza .	1,000
Szentgyörgy	1,000
Csáktornya }	4,000
Kanizsa }	
Összesen :	16,000

Hogy az őrzést megkönnyítsék, tehát jól megerősített városokat szemeltek ki. Miután azonban előreláthatólag nem lehetett az összes foglyokat a kaszárnyákban elhelyezni, a haditanács úgy tervezte, hogy a foglyok egy részét a lakosság házaiban helyezze el, fizetve értük a kiszabott hálópénzt. Gmundenben már egybegyűjtötték a hadifoglyokat s csoportokra osztva készen állottak a hosszú útra, melyet a legénységnek gyalog, a tiszteknek pedig szekéren kellett volna megtenniök. Az útvonal is előre meg volt határozva, mely helyiségekben kell átvonulniok, hol tartatnak pihenőnapok stb. Itt a menetirány: Gmundt, Gössritz, Horn, Langenlois, Krems, St.-Pölten, Siegartskirchen, Purkersdorf, Petersdorf, Traisskirchen, Lichtenvört, Neukirchen, Schottwien, Müritzschlag, Kindberg, Bruck, Frohleithen, Graz, Wildon, Ehrenhausen, Marburg. Itt két részre szakadva a Kanizsára rendelték St.-Lorenzen s Radkersburgon át jöttek volna Magyarországra, a másik rész Pettauban több csoportra oszolva a következő útvonalakon jutott volna rendeltetési helyeire: 1. Pettauból Hrasztinán, Triskralon, Suseden át Zágrábba. 2. Zágrábból egy rész Goriczán, Pechanzon át Petrinjába. 3. Zágráb—Jasztrebác—Károlyváros. 4. Pettau—Saurics—Peteranez—Varasd. 5. Pettau—Toplicza—Kőrös—Marica—Ivanicza. 6. Pettau—Lubrinz—Hrastovecz—Kaproncza—Virje—Szentgyörgy. 7. Pettau—Varasd.

1759 decz. 6-án kapta meg a helytartótanács és a bán e tervezetet, de alig láttak hozzá az előkészületekhez, midőn decz. 12-én arról értesítették őket, hogy a tervet megváltoztatták, a hadifoglyokat az örökös tartományokban fogják internálni, Magyarországra majd csak tiszteket küldenek. Hogy miért történt e hirtelen változtatás, nem tudjuk. Így már most Bruckban, Hainburgban, Wr.-Neustadtban, Grázban, továbbá a tengerparti városokban helyezték el a porosz hadifoglyokat. Őrizetükre néhány sorkatonát s nagy számban rokkantakat rendeltek ki.

Miként a haditanács kilátásba helyezte, 1760-ban tényleg küldtek is Magyarországra 40 fogoly tisztet. Ezeket s a később ide küldött más kilenczet Budán, Pozsonyban, Szegeden, továbbá Arad és Bihar megyében helyezték el. Miután pedig a kaszárnyák kellett a bevonuló újonczok számára, de különben is berendezésük sem volt olyan, hogy ott tiszteket helyezzenek el, ha mindjárt hadifoglyok is, azért a városi polgároknál szállásolták be őket, kik ez ellen kiváltságaikra hivatkozva ugyan váltig tiltakoztak, de fizetvén a katonaság a szálláspénzt, lassankint belenyugodtak különbeni mentességük fenntartásával. A fogoly tisztek mindenütt szabadon járhattak, kelhettek, csak a város területét nem volt szabad elhagyniok, vendéglőben étkeztek s egyébként is víg életet folytattak. Pénzt azonban hazulról nem kaphattak s így egyre szaporodtak adósságaik, úgy hogy a békekötéskor már 2500 frt adósság várt kifizetésre. Minthogy a hadifoglyokat kölcsönös kártérítés nélkül cserélték ki, az ilyen adósságok rendezésére Berlinben egy vegyes commissio működött, de bizony egyik-másik hitelezőnek esztendőig kellett várnia. A haditanács bekérte az eredeti adósleveleket, átküldötte a berlini bizottságnak s míg az elintézte, addig is a hadipénztár és a bécsi udvari kamara néhány hitelezőt kielégített, minthogy már igen-igen panaszkodtak, a mi nem is csoda, lévén már akkor 1767.

Bármily emberségesen bántak úgy Magyarországon, mint az örökös tartományokban a foglyokkal, mégis sokan megkísérelték a szökést. Miután megesett, hogy két fogoly porosz tiszt postán szökött ki az országból, szigorú rendelet bocsájtatott ki, hogy a postakocsin utazók útleveleit lelkiismeretesen vizsgálják meg s útlevél nélkül senkit se szállítsanak ki az országból. A szökést a

köznép legtöbbször még elősegítette, szanalomból hetekig rejtegették a szökevényeket, ellátták őket mindennel s át is csempészték a határon titkos hegyi ösvényeken. Ezért közhírré tétetett, hogy azok, kik a hadifoglyok szökését elősegítik, ilyeneket maguknál rejtegetnek, ugyanazon büntetéssel sújtatnak, mint a katonaszökevényeket rejtegetők, viszont a ki ilyen szökevény foglyokat elfog s beszolgáltatja a katonai hatóságnak, 24 frt jutalomban részesül.

Azon hadifoglyok s hozzánk szökött porosz katonák, kik csak porosz hadiszolgálatban állottak, de nem voltak porosz állampolgárok (legnagyobb részben lengyelek), tetszésük szerint vagy szabadon hazamehettek hazájukba, vagy pedig Magyarországon is letelepedhettek. Ezen porosz hadifoglyok s katonaszökevények telepítését egyidejűleg hajtották végre a rokkant katonák letelepítésével. 1761 júl. 8-án kelt rendeletében a királyné a következő utasítást adta a helytartótanácsnak: «A miket a mi kedves Magyarországnak hasznára és előmozdítására akarunk tenni, azok közt nem utolsó helyen áll a telepítés. Ezen anyai gondoskodásunk bebizonyítására óhajtjuk, hogy úgy azok, kiket «Die Knechte und der Tross»-nak neveznek, mint porosz hadifoglyok, kik közt sok az iparos, Magyarországon letelepedjenek. De minthogy távol áll tőlünk, hogy ezt a lakosság sérelmére, vagy akarata ellenére tegyék, hűségteknek ezennel meghagyjuk, hogy a földesuraktól tudják meg, hajlandók-e erre és milyen feltételek mellett.» A helytartótanács ilyen értelemben átírt a megyékhez s ezek a megyegyűlésen kihirdették, megtárgyalták s az eredményről értesítették a helytartótanácsot. A legtöbb megye válasza így szólt: még a saját népünk számára sincs elegendő föld, nemhogy idegenek számára volna. Több megye csak iparost hajlandó befogadni, Szerém megye pedig csak katolikusokat, mert más vallásúak befogadását tiltják a privilegiumaik. Szerém megye különben hajlandó volt 300—400 hadifogoly telepest befogadni, a helytartótanács által javasolt következő feltételek mellett: 1. A telepéseknek annyi föld adandó, hogy annak megművelése biztosítsa megélhetésüket. 2. Ötévi adómentesség. 3. A szükséges felszereléshez adandó bizonyos pénzösszeg. Bács megye 42, Ung megye 40, Erdély és a Bánság körülbelül 1000 hadifoglyot volt hajlandó letelepíteni.

Bars megyében a főispán 7, Hunyady János báró 10, Vajay br. 3, Jainay Károly 10, Susko és Revistye kamarai birtokok 12 telepest kértek, továbbá 200 embert favágónak, az esztergomi érsek és a káptalan pedig kijelentették, hogy a mennyi csak náluk le akar telepedni, mind szívesen látják. Sok szorgalmas, munkás iparos s földműves került ki belőlük, noha az ellenkezőre is akadt elég példa. Így Cothman tanácsos, ki a bácsi telepítéseket vezette, jelentésében a következőket írja: «1763 jún. 9-én három csoport telepes érkezett Apatinba, ezek közt volt 18 porosz hadifogoly, kik kijelentették volt, hogy földművesek akarnak lenni s azért nagy költséggel ide a bácsi kerületbe szállítottak. De közülök sokan iszákosak s verekedők, kik sok bajt okoztak, ezért szét-szórtnan kellett őket letelepíteni s hogy megszelidüljenek, szigorúan munkára fogattak, sőt meg is házassítottam őket.»

A hubertusburgi béke értelmében a hadifoglyokat kölcsönös kártérítés (Ranzion) nélkül cserélték ki. A fogoly tisztnek nemcsak Poroszországba mehetek, hanem oda, a hova akartak. Ha nem volt saját lovuk, kocsijuk, vagy pénzük, hogy postakocsin tehessék meg az utat, előfogatot bocsájtottak rendelkezésükre. Már a béketárgyalások megkezdésekor hoztak Tirolból 200 porosz tisztet Magyarországra, hogy azután annál gyorsabban hazaszállíthassák őket. Míg ez bekövetkezik, Moson megyében helyezték el őket, még pedig a következő helyeken: Köpcsény 30, Körtvényes 20, Edelstal 8, Horvát-Sárfalu 12, Német-Sárfalu, Oroszvár 20, Rajka 30, Csuny 8, Gáta 12, Lajtafalu 8, Neudorf 12, Pándorfalu 20.

Az örökös tartományokban internált körülbelül 20,000 hadifoglyot Magyarországon át szállították Morvaországba s onnan a határra. Ennyi ember szállítása és élelmezése természetesen óriási feladatot hárított a megyékre. A haditanács ugyan úgy rendelkezett, hogy a kenyérről a lipótvári, trencsényi és csaczi katonai raktáraknak kell gondoskodniok, de tekintve, hogy a 20,000 embert rövid néhány nap alatt szállították át Magyarországon, a katonai raktárak nem teljesíthették a rájuk hárított munkát s a lakosságnak kellett a hiányokat pótolnia. Az útvonal: Pozsony — Nyitra — Vágújhely — Ivanócz. Innen a Vág egyik partján: Trencsén, Illava, Bellusa, Vágbesztercze, Bittse, Zsolna, Kiszucz-

újhely, Csacza, Szilézia. A Vág másik partján: Nemsova, Pucho, Bittse, Turtovka, Szilézia. A harmadik útvonal volt: Rozsinko, Rozsnyó, Freiburg, Oderberg. Ezen szegény hegyvidékre e szállítás valóságos csapás volt. A mi kenyeret a katonai raktárak nem tudtak szállítani, azt a lakosság még csak valahogy pótolta, de hús nem volt, hanem a megyei pénztár terhére kénytelenek voltak a megyék marhákat vásárolni s azokat mészárosokkal együtt a fenntjelzett állomásokra küldeni. Hogy a feladat nagysága mily nagy volt, mutatja e kis táblázat, mely az 1763 ápr. 3—7-ig ezen útvonalon szállított hadifoglyok kimutatását tartalmazza a kenyér-adagok s előfogatok kimutatásával együtt.

678 hadifogoly	} mint	} 741 kenyéradag 17 előfogat	
1 százados			} kíséret
1 zászlós			
63 altiszt és közlegény			
673 hadifogoly	} mint	} 752 « 30 «	
1 főhadnagy			} kíséret
79 altiszt és közlegény			
752 hadifogoly	} mint	} 818 « 24 «	
1 főhadnagy			} kíséret
66 altiszt és közlegény			
728 hadifogoly	} mint	} 789 « 30 «	
1 főhadnagy			} kíséret
71 altiszt és közlegény			
14 hadifogoly tiszt	} mint	} 1245 « 44 «	
1147 hadifogoly altiszt			} kíséret
és közlegény			
1 százados			
1 főhadnagy			
88 altiszt és közlegény			

A foglyok hazaszállítása április elején kezdődött, s május 1-én hagyta el az utolsó szállítmány az országot. Bármily nehéz-

ségek is merültek fel, a megyék hamar s lelkiismeretesen tették meg a kellő intézkedéseket, úgy hogy a hazaszállítás akadálytalanul bonyolódott le.

A milyen emberiesen bántak a hadifoglyokkal a háború alatt, éppoly szívélyes volt a búcsú is, bár sokan nem is búcsúztak, hanem itt maradtak, végleg letelepedvén nálunk s sokan visszatértek ismét az országba, melyet már hosszú hadifogságuk ideje mint második hazájukat megszerettek.

Dr. PELZ BÉLA.

A NAGYSZEBENI HADOSZTÁLY FELBOMLÁSA.

1849. július 12—20.

Az oroszok, 1849 június havában bekövetkezett támadása Erdélyt készületlen állapotban érte. A tavaszi hadjáratban kivívott gyors és fényes siker a honvédsereg apraját-nagyját egyaránt elkápráztatta s az aránylag könnyen szerzett diadal alig-alig oszladó mámorában senki sem hitte, hogy a ki nem kerülhető újabb hadjárat az országra komolyabb veszedelmet zúdíthatna.

Jóllehet már május utolsó napjaitól fogva egyre-másra jöttek az oroszok készülődéséről szóló és a várható támadás irányát is jelző hírek: a magyar csapatok elhelyezkedése nemcsak a legnagyobb bizonytalanságról, hanem egyszersmind a teljes készületlenségről is tanuskodott mindvégig.

A radnai szorostól Vöröstoronyig, a több mint 600 km hosszú határ mentén, négy — mindössze 23,400 főből és 66 ágyúból álló — hadosztály volt szétforgácsolva,¹ még pedig úgy, hogy a míg minden járhatóbb határszorosra ² és minden, máskülönben fontos pontra ³ kisebb-nagyobb, de többé-kevésbé mindenütt elégtelen megszállócsapat jutott, addig számottevő hadosztály- vagy általános-tartaléknak nyoma sem volt.

A határok mentén csaknem cordonvonalra szétosztott csapatok az erdélyi hadsereg legnagyobb részét felemésztették; a

¹ U. m. a nagyszebeni (I.), besztercei (IV.), székelyföldi (V.) és brassai (VI.) hadosztály. Lásd részletesen: «Az erdélyi hadsereg az oroszok betérése idején» cz. értekezésemben. (Tört. Szemle, 1915. 104—114. l.)

² Radna, Borgó, Tölgyes, Bekás, Gyimes, Űz, Ojtoz, Bodza, Tömös, Töresvár és Vöröstorony.

³ Naszód, Beszterce, Gy.-Szentmiklós, Gy.-Ditró, Csíkszereda, K.-Vásárhely, Brassó, Fogaras, Fenyőfalva, Nagy-Szeben stb.

mi ezenkívül még maradt volna, azt az oláhok felkelése és Gyulafehérvár ostroma foglalta le.

Az oláhok, még pár nappal az oroszok betörése előtt is, a használhatóbb irreguláris csapatokkal együtt, 13 ezer embert tartottak lekötve, míg Gyulafehérvár alatt 3500 honvéd vesztegelt hiába.¹

Ennek a több mint 16 ezer embernek már június elején a fenyegetett határok közelében kellett volna állania. Hogy nem így történt, annak egyik oka abban keresendő, hogy az erdélyi hadseregnek, május vége felé, tulajdonképen nem is volt parancsnoka. Bem még Délmagyarországon tartózkodott, Czetz pedig, a ki a fenyegető veszedelmet amúgy sem ismerte fel,² a betegágyat nyomta.

A délvídekről június 2-án Nagy-Szebenbe érkező Bem, akkoráig csak Hatvani expedíciójának csúfos kudarczáról értesülvén, olcsó diadal reményében, 13 ezer embert indított az oláhok ellen s a hat csoportban működő sereg parancsnokságát — más hiányában — az ilyen nagyobbszabású hadműveletek irányítására teljesen alkalmatlan Kemény Farkas báró ezredesre bízta.

Az orosz támadás előtt csak kevéssel megindított eme hadművelet, talán Bem legnagyobb botlása volt a nyári hadjárat folyamán, a mit csak az menthet valamennyire, hogy — nyilván a Czetzről kapott téves információk alapján — ő maga sem hitte, hogy az oroszok betörése olyan hamarosan és akkora erővel következék be.

Ha az erdélyi hadseregnek június közepére vonatkoztatott beosztását és elhelyezését vizsgáljuk, azt látjuk, hogy a beszterczei (IV.) hadosztály — legalább gyalogság dolgában — valamennyinél erősebb volt. Ez tehát azt mutatja, hogy Bem is, Czetz is, erről várta a főttámadást, a mely azonban — mint tudjuk — mégsem itt, hanem a tömösi és törösvári szoros felől indult meg.

A nagyszebeni kerületre jutott a leggyöngébb honvédhadosztály, a melynek, a támadó erők csoportosításából következtetve,

¹ Az erdélyi hadsereg *rendes* csapatainak létszáma az orosz betöréskor 38,781 fő volt.

² Id. ért. (Tört. Szemle, 1915. 96—97. l.)

az Oláhországban — Cernetinél¹ — táborozó II. osztrák hadtest volt legvalóbbszínű ellenfele. Viszont az, hogy az Oláh- és Moldvaországban, valamint Bukovinában összevont ellenséges hadak támadása a borgóin kívül a tömösi és törösvári szoros felől is várható: már a május végén és június elején érkezett tudósításokból² bizonyosnak látszott.

Nem tudjuk ugyan, miféle útasítást adott Bem a nagyszebeni (I.) hadosztály ideiglenes parancsnokának, Pap Vilmos alezredeknek, de a most említettek alapján kétségtelen, hogy ennek a hadosztálynak feladata csakis a vöröstoronyi szoros védelmezése lehetett, még pedig első sorban az osztrákok támadása ellen.

A II. osztrák hadtest, a melyet Bem előbb Erdélyből, azután pedig Délmagyarországból űzött volt ki, a tavasz folyamán nagyon sokat szenvedett s osztlárésze, az oláhországi hosszas táborozás alatt is, csak sanyarúság és nélkülözés volt. Nem csuda tehát, ha az említett kettős kudarc és annyi más megpróbáltatás után, valami nagy harczi kedv és bizodalom nem hevítette. Fizikai és morális erejének el nem tagadható megfogyatkozása az egyetlen körülmény, mely az eléje állított magyar hadosztály gyöngeségét, legalább részben, mentheti.

De hát csakugyan olyan kevés katonaság volt-e a nagyszebeni kerületben? kérdezhethné valaki joggal. Bizony kevés. A június 18—20. között kelt hivatalos létszámkimutatások száraz, de annál hitelesebb adatai szerint mindössze 4253 ember,³ de ebből is a gyalogság egy részét⁴ Kolozsvárra, illetőleg Gyulafehérvárra, a lovasság egy részét⁵ pedig a székelyföldre indította Bem, úgy hogy június utolsó napjaiban, Pap parancsnoksága alatt, csak 3185 ember és 14 ágyú⁶ maradt.

¹ Turn-Severin közelében.

² Csányi levéltár: 2425. es 2666. sz.

³ Lásd részletesen már idézett értekezésemhez csatolt hadrendben. (Történeti Szemle: 1915. 105., 106. l.)

⁴ A 135. zászlóaljat, továbbá a 79. zászlóalj tartalékát.

⁵ A 10. huszárezred $\frac{3}{4}$ századát.

⁶ Gábor Áron jul. 17-én jelenti a kormánybiztosnak, hogy Nagy-Szebenben 4 darab 6-fontos ágyut indított. (Csányi levéltár 3151. sz.) Ezek azonban már nem érkeztek oda.

És még ez a csekély erő is a nagyszebeni helyőrségre és három, egymástól jócskán távoleső, különítményre tagozódott, mely utóbbiaknak állomása a vöröstoronyi szoros, Fenyőfalva és Fogaras volt.¹

A csapatok illetévaló csoportosítása, addig míg az osztrák és orosz hadak a határtól távol voltak — élelmezés és szállás dolgában — czélszerű lehetett, de nagy kérdés, volt-e valami értelme közvetlenül az ellenség támadása előtt?

Fogaras a Brassóból avagy Földvarról Nagy-Szebenbe menő út közepetáján fekszik² s azonkívül itt ágazik el az Olt völgyéből a Nagy-Küküllőbe s onnan a Maros völgyébe, nevezetesen Maros-Vásárhelyre, vezető legrövidebb útvonal. Hadászati fontosságát tehát — az adott viszonyok között — nem lehet egészen elvitáznunk.³

Állandó megszállásának mindamellett csak akkor lett volna értelme, ha az odahelyezett seregtest olyan erős, hogy a Brassóból Nagy-Szeben felé nyomuló oroszokat, legalább egy időre, meg tudja állítani s esetleg a Nagy-Küküllő völgyébe szándékolt diverziójukat is megghiusíthatja.⁴ Nyilvánvaló, hogy erre a súlyos feladatra egy fél zászlóalj és egy lovasszázad nem volt elegendő, s bizonyára okosabb lett volna, ha a hadosztályparancsnok a fogarasi különítményt idejekorán magához rendeli s nem ró arra, úgy a mint csakugyan történt, erejét sokszorosán meghaladó feladatot.

Nem volt értelme a fenyőfalvi kis csapatnak sem. Az Olt ottani hídját őrizni, hiábavaló fáradság volt, mert ezen a folyón — kivált nyár derekán — hidat verni,⁵ sőt helyel-közzel átgázolni sem nagy mesterség s így az ellenség átkelése, Fenyőfalvát kivéve, bárhol könnyűszerrel történhetett.

¹ Nagy-Szeben — Boicza = 23 km, Nagy-Szeben — Fenyőfalva = 22 km, Fenyőfalva — Fogaras = 54 km.

² Brassó — Fogaras = 66 km, Fogaras — Nagy-Szeben = 76 km.

³ Fogaras — 1815 óta karban nem tartott — elavult várának 1848/49-ben már semmi jelentősége sem volt. Védellezésére az egész hadjárat alatt egyszer sem került a sor.

⁴ Természetes, hogy azt a vonalat, a melyben egy kellő erejű csapat tartósabb ellenállást fejthetett volna ki, nem közvetlenül Fogaras mellett, hanem tőle kelet felé kell keresnünk.

⁵ Az V. orosz hadtestnek hídvonata is volt.

A fogarasi és fenyőfalvi csapat, valamint a nagyszebeni helyőrség, kiszakítása folytán, a hadosztály tulajdonképeni feladatára, a vöröstoronyi szoros védelmezésére, mindössze egy zászlóalj, egy fél lovasszakasz és 4 ágyú maradt. Bármennyire megcsappant legyen is a II. osztrák hadtest harczikedve, 10 ezer¹ főnyi állományánál fogva, kilencszeres túlsúlyban volt a szoros közvetlen védelmezésére szánt magyar csapat felett, s így az Oláhország felől várható támadás sikere alig lehetett kétséges.

A határszél Fenyőfalvától 25 km, Nagy-Szebentől pedig 32 km távol lévén, épenséggel nem volt bizonyos, hogy az utóbbi két helyről esetleg útbaindítandó segítőcsapatok idejekorán megérkeznek-e, elégtelenségük azonban annál bizonyosabb lehetett s a kedvezőtlenre fordult harc sorsát már csak gyöngeségüknél fogva sem fordíthatták volna meg.

Sajnos, nincs módomban, hogy a nagyszebeni hadosztály felbomlásával kapcsolatos két ütközetet: a fogarasit és a boicza-vöröstoronyit, részletesen, a csapatok felállítását is híven ábrázoló pontos vázlatok alapján tárgyaljam, mert ehhez sem a magyar, sem az orosz és osztrák források, sem pedig a rendelkezésemre állott levéltári anyag elegendő mennyiségű megbízható adatot nem szolgáltatnak. A kútfők most említett csoportjai közül — Gelich² és Breit³ műveit leszámítva, — a magyar kézből származók használhatók legkevésbé.⁴ Azt, a mi a hadtörténetkutatót leginkább érdekelné, csak elnagyolt körvonalakkal vetik oda; pontosabb helymeghatározásnak, a csapatok felállításának rendesen nyoma sincs, ellenben annál több bennük a felesleges frázis és szószaporítás. Szinte áthághatatlan akadályra bukkanunk, valahányszor a fél-sikert is rikitó, a balsikert azonban annál tompább színnel festő felületes adatokat össze akarjuk az idővel és térrel egyeztetni.

¹ Magyar források szerint 12 ezer.

² *Magyarország függetlenségi harca*. I—III. k.

³ *Magyarország függetlenségi harczának katonai története*. I—III. k.

⁴ Például Czetz, a kinek könyve (*Bem's Feldzug in Siebenbürgen*), a nyári hadjáratra vonatkozóan, amúgy sem megbízható, a jul. 12. és 21. közötti 9 nap történetéről 19 sorban számol be (i. m. 330. l.) s így valami fontosabb adattal nem is járulhat az események tisztázásához. *Kővári* is alig tud többet a Fogarasnál és Vöröstoronynál történekekről. (*Erdély története 1848/49-ben*. 251. és 257. l.)

Az idő és hely meghatározása különben az orosz és osztrák forrásokban is fölötte ingadozó, sőt — mint látni fogjuk — nemcsak az órákat, hanem a naptári datumot is, egymástól eltérően állapítják meg az egyes hadtörténetírók. A különbözően valló kútfők összeegyeztetése csak itt-ott lévén lehetséges: a történeti igazságnak mitsem használnék, ha a részleteket alaposan meg nem okolható subiectiv feltevések alapján tárgyalnám. Épen ezért, az alább elmondandókban, inkább a hadműveletek általános méltatásával foglalkozom s a nagyszebeni hadosztály felbomlását abból a nézőpontból igyekezem megvilágítani, a melyből annak fontossága és többféle következménye legjobban kitűnik.

Hogy azonban az események összefüggését jobban megértessük, legalább futólagosan, az előzményeket is vázolnom kell.

Mint tudjuk, az V. orosz hadtest zömének hadműveleti tárgya Szeged lett volna,¹ még pedig Brassón, Nagy-Szebenen és Gyulafehérváron át. Lüders arra számított, hogy július 7. táján már Nagy-Szeben közelében lehet, ennélfogva Clamm-Gallas gróf altábornagnak azt parancsolta, hogy a II. osztrák hadtesttel július 7-én a vöröstoronyi szoroson betörve, Nagy-Szebent foglalja el, azután pedig az V. orosz hadtesttel vállvetve működjék.²

Az osztrák hadtest június 23-án három oszlopban el is indult Cernetiből Vöröstorony felé, ámde a székelyföldi események csakhamar mást parancsoltak.

Lüders ugyanis, Hasford altábornagy első sikerei nyomán, azt határozta, hogy Brassóban kellő őrseget hagyva, azonnal Nagy-Szeben felé indul s ebbeli szándékához képest Engelhardt tábornok dandárát már július 2-án Sárkányra³ toltá, míg ő ugyanazon a napon Vledényig⁴ haladt. Az Engelhardt előtt járó felderítő és portyázó orosz lovasság azonban már június 26-án Fogaras közelébe jutott s úgy ezen a napon, mint június 29-én is, összecsapott

¹ *Ramming*: «Der Feldzug in Ungarn und Siebenbürgen im Sommer des Ja hres 1849.» 487. l.

Gelich: i. m. III. 584. l.

² *Ramming*: i. m. 490. l.

³ l. vázlat: *Sá*.

⁴ *Ramming*: i. m. 495. l. *Gelich*: i. m. III. 588. l. *Breit*: i. m. III. 163. — Sárkány—Fogaras = 14 km; Sárkány—Vledény = 25 km.

a 15. («Mátyás») huszárezred itt állott részeivel.¹ A huszárok vesztesége az előbbi harcban csupán egy fogoly, az utóbbiban pedig 5 halott és 6 sebesült volt.²

Azonban Gál Sándor újabb előnyomulása Lüders számítását ugyancsak megzavarta s az orosz hadtest nemcsak hogy Sárkány-nál tovább nem jutott, hanem július 4-én Prázsmárig volt kénytelen visszavonulni. Brassó és Fogaras között (Vledényben) csupán Engelhardt dandára maradt.³

Egyszersmind — Clamm-Gallasnak adott parancsát megmásítva — elrendelte Lüders, hogy az osztrák hadtest ne a vörös-toronyi, hanem a tömösi szoroson törjön be, s a székelyeket az oroszok háta megett tartsa féken. Ezt az újabb parancsot Clamm-Gallas Rimnikben kapta meg.

Természetes, hogy a Lüders és Clamm-Gallas között történekről Pap Vilmos alezredesnek nem volt — de nem is lehetett — tudomása, ámde azt jól tudta, hogy Brassó elveszett s hogy az oroszok már Sárkányig hatoltak. Így tehát azt is tudnia kellett volna, hogy a tőle olyan távol, az ellenséghez azonban annál közelebb álló fogarasi csapat helyzete immár tarthatatlanná vált.

De a veszedelem egyelőre elodázódott, mert Lüders még Gál hadosztályának, július 5-én beállott felbomlása nyomán sem mert azonnal Nagy-Szeben felé megindulni. Miután a székelyek szemmel-tartására Essauloff tábornokot 7 zászlóaljjal, 8 lovasszázaddal és 12 löveggel Sepsiszentgyörgynél hagyta, ő maga a hadtest zömével Földvárnál foglalt állást, míg Engelhardt — újra elővédül szánt — dandára Vledényt szállotta meg. Lüders július 11-én Sárkányra toltta ezt a dandárt, mely azután másnap — 12-én — a fogarasi magyar csapattal is leszámolt.⁴

¹ Hadtörténetíróink ezeket a lovasharcokat nem említik.

² Neveiket lásd az 1. függelékben. Ők voltak a nagyszzebeni hadosztály első áldozatai.

³ Július 4-en, a még mindig Fogaras körül czirkáló orosz lovasság újra összecsapott a Mátyás-huszárokkal, a kik ez alkalommal 2 halottat veszítettek. (1. függelék.)

⁴ H. v. N.: «Bericht über die Kriegsoperationen der russischen Truppen gegen die ungarischen Rebellen.» II. 151. l.

Mielőtt erre az ütközetre áttérnék, jónak látom a nagyszebeni hadosztály hadrendét a július 10-iki, tehát csak két nappal a fogarasi ütközet előtt kelt, hivatalos kimutatás¹ alapján megállapítani, annál is inkább, mert hadtörténetíróinknak erre vonatkozó — Ramming nyomán közölt — adatai merőben hibásak.

A hadosztály ideiglenes parancsnoka, mint említettem, Pap Vilmos alezredes volt, ki mellett mint lovasparancsnok Makray László alezredes² mint tüzérparancsnok Böhm Vilmos őrnagy³ működött.

Maga a hadosztály még akkor is, négy — egymástól távol-eső — csoportra volt szakítva. És pedig:

a) *Nagyszebeni helyőrség:*

88. zászlóaljból : ⁴	663 ember	—	ló	—	ágyú
15. huszárezredből :	186	«	120	«	— «
2 darab 6-fontos ágyú :	82	«	34	«	2 «
<hr/>					
<i>Mindössze:</i>	931 ember,	154	ló,	2	ágyú.

b) *Vöröstoronyi különítmény:*

(Ihász Dániel alezredes.)

55. zászlóalj (Baróthy László őrn.):	982 ember	17	ló	—	ágyú
15. husz. ezr.-ből (Kinizsi István szds.):	20	«	20	«	— «
4 db 3-fontos ágyú (Bodola L. fhdgy):	67	«	20	«	4 «
<hr/>					
<i>Mindössze:</i>	1069 ember,	57	ló,	4	ágyú.

c) *Fenyőfalvi különítmény:*

(Bíró Ede őrnagy.)

88. zászlóaljból :	460 ember	—	ló	—	ágyú
15. huszárezredből :	12	«	12	«	— «
2 db 6-fontos, 4 db 3-fontos ágyú :	95	«	54	«	6 «
<hr/>					
<i>Mindössze:</i>	567 ember,	66	ló,	6	ágyú..

¹ 2. függelék.

² Gyalokay levéltár : 1848/49. 60. sz.

³ U. o. 21. sz.

⁴ Ideiglenes parancsnoka, június 22. óta, Bíró Ede őrnagy volt.

d) *Fogarasi különítmény:*

(Móricz József alezredes.)

140. zászlóalj 3 sz. (Vida Dániel őrn.):	520 ember	10 ló	—	ágyú
15. huszárezredből:	96 «	101 «	—	«
3 db 6-fontos, 2 db 3-fontos ágyú:	51 «	26 «	5	«
<i>Mindössze:</i>	667 ember,	137 ló,	5	ágyú.

Ezenkívül, különböző helységekben, küldöncz-szolgálatra, a 15. huszárezred 116 lovasa volt szétosztva. *Az egész hadosztály tehát 3350 emberből, 530 lóból és 17 ágyúból állott.*¹

A hadosztályt alkotó csapatok minőségéről, szintén hivatalos adatok alapján, a következőket mondhatom.

Az 55. (biharvármegyei) honvédszászlóalj a honvédsereg legjobb csapatainak egyike volt, a mely sokszor, többek között a márczius 15-én vívott vöröstoronyi első ütközetben is, vitézül harcolt. Állománya, az utolsó 3 hét alatt, mindössze 90 ujoncczal szaporodott, a mi az egész zászlóaljnak 10 százalékát sem tette.²

A szatmárvármegyei önkéntesekből alakult 88. zászlóaljnál már nem állott ilyen jól a dolog. Ez ugyanis, június 18. óta, 482³ főről 1123⁴ főre szaporodott, vagyis állományának 57 százaléka három héten belül sorozott s tűzben még ki nem próbált ujonczokból állott, a kiknek egy része (417 ember), puska hiányában csak lándzsával volt felszerelve.⁵

A 140. számot az eddigi hétfalusi-(tartalék-)zászlóalj kapta,

¹ A közölt adatok alapján megdől *Ramming* (i. m. 489. l.), *Gelich* (i. m. III. 583. l.) és *Breit* (i. m. III. 145. l.) állítása, hogy Nagy-Szebennek csak 2—300, Vöröstoronyinak azonban 2—3000 főnyi őrsége lett volna. A talmácsi (állítólag 4—5 századból álló) lovastartaléknak (u. o.) sincs semmi nyoma.

Az egész itt felsorolt lovasság a 15. huszárezred 3. és 4. osztályához tartozott. A tűzérség ütegek szerint való beosztását nem tudtam megállapítani. Ennek okát lásd idézett értekezésemben: *Tört. Szemle*: 1915. 80. l.

² Id. levéltár: 38. és 62. sz.

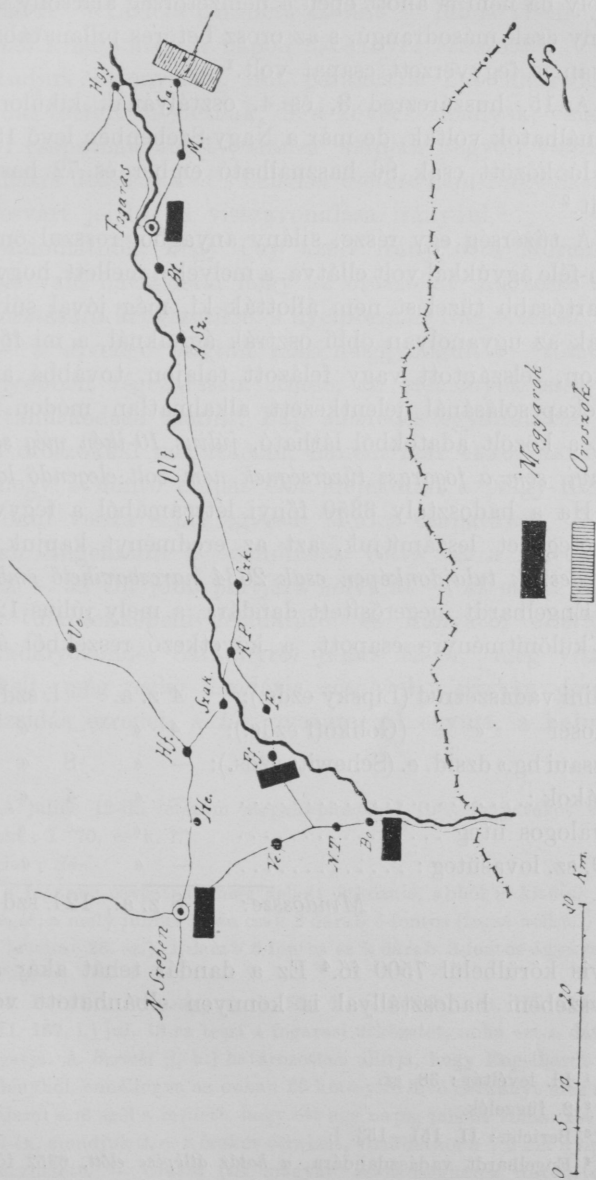
³ U. o. 36. sz.

⁴ 2. függelék.

⁵ U. o.

A nagyszebeni hadosztály helyzete

1849 július 11-én.



a mely ha nem is állott épen a nemzetőrség alacsony színvonalán, bizony csak másodrangú, s az orosz betörés pillanatában még hiányosan is fegyverzett csapat volt.¹

A 15. huszárezred 3. és 4. osztályának kikülönített részei használhatók voltak, de már a Nagy-Szebenben levő 186 ember és 120 ló között csak 86 használható ember és 72 használható ló akadt.²

A tüzérség egy része, silány anyagból rosszul öntött, Gábor Áron-féle ágyúkkal volt ellátva, a melyek a mellett, hogy a gyorsabb és tartósabb tüzelést nem állották ki, még jóval súlyosabbak is voltak az ugyanolyan öblű osztrák ágyúknál, a mi főképen rossz útakon, felszántott vagy felázott talajon, továbbá az ágyú fel- és lekapcsolásánál jelentkezett alkalmatlan módon. Ezenkívül, mint a közölt adatokból látható, *július 10-ikén még sem a vöröstoronyi, sem a fogarasi tüzérségnek nem volt elegendő lova.*

Ha a hadosztály 3350 főnyi létszámából a fegyverteleneket és betegeket leszámítjuk, azt az eredményt kapjuk, hogy *Papalezredesnek tulajdonképen csak 2634 harczbavihető embere volt.*

Engelhardt megerősített dandára, a mely július 12-én a fogarasi különítményre csapott, a következő részekből állott :

Lublini vadászezred (Lipsky ezds.):	4 z. a.	— l. szd.	— ágyú
Zamosci « (Golikoff ezds.):	4 «	— «	— «
«Nassaui hg.» dzsid. e. (Schewits ezds.):	— «	8 «	— «
Kozákok :.....	— «	4 «	— «
2 gyalogos üteg	— «	— «	16 «
½ 9. sz. lovasüteg :	— «	— «	4 «
<i>Mindössze:</i>	8 z. a.,	12 l. szd.,	20 ágyú. ³

vagyis körülbelül 7500 fő.⁴ Ez a dandár tehát akár az egyesült nagyszzebeni hadosztállal is könnyen elbánhatott volna.

¹ Id. levéltár : 38. sz.

² 2. függelék.

³ Bericht : II. 151—153. l.

⁴ Engelhardt vadászdandára, *a határ állépése előtt*, 6352 főből, a hozzá később beosztott dzsidászezred 1216 főből, egy kozákszászad átlag 130 lovasból, egy 6-fontos könnyű üteg 134—159 főből, a 9. sz. könnyű lovasüteg pedig 210

Engelhardt — Lüders parancsa szerint — július 11-én indult el Vledényből s még azon a napon Sárkányra érkezett.¹

Nem tudjuk bizonyosan, mit parancsolt Pap alezredes az orosz támadás esetére Móricznak, de a következmények, valamint a fenyőfalvi csapatnak adott parancs alapján nagyon valószínű, hogy ellenállásra útasította őt s balsiker esetére nem Nagy-Szebent, hanem Segesvárt jelölte ki visszavonulása irányául.²

Azt gondolhatnók, hogy Pap azért irányította Móriczot a Segesvár felé való hátrálásra, hogy az oroszokat üldözésre s így erejük megosztására kényszerítse, s ilyenformán Nagy-Szeben ellen nyomuló — a diversio folytán már meggyöngült — részükkel annál könnyebben végezhesen. Ámde, az események meg nem czáfolható tanuskodása szerint, Pap alezredes egyáltalában nem is akart az oroszokkal megütközni, hanem már ekkor az volt a szándéka, hogy a döntő csapás elől idejekorán a Nagy-Küküllő völgyébe vonul vissza s ott egyesül Móricz csapatával.

Azonban Engelhardt is számításba vette azt a lehetőséget, hogy Móricz — az Olt jobb partjára kelve át — az orosz dandár egy részét tulajdonképeni feladatától és irányától eltérítheti. Ezt megakadályozandó, Sárkányról július 12-én,³ még virradat előtt, útrakelt, még pedig dandárja zömével a Sárkány-fogarasi úton; a dzsidás ezredet, a fél lovasüteggel együtt, a halmágyi

főből állott. A július 12-iki létszám megállapításánál 10% fogyatéket vettem alapul. (Bericht : I 70. és k. l.)

¹ l. vázlat : Sá.

² Hogy a fogarasi csapatnak meg kellett ütköznie, abból is kitűnik, hogy Móricz tüzéségét, a mely június 15-én csak 2 darab 6-fontos (fogat nélküli) ágyúból állott (id. levélár 28. sz.), 1 darab 6-fontos és 2 darab 3-fontos ágyúval erősítette meg Pap.

³ Bericht : I. 151. l. Ramming : i. m. 500. l. — Gelich (i. m. III. 728. l.) és Breit (i. m. III. 167. l.) jul. 13-ra teszi a fogarasi ütközetet, noha ezt a dátumot mi sem támogatja. A Bericht (i. h.) határozottan állítja, hogy Engelhardt 11-én kelt útra Vledényből, ennél fogva az onnan 25 km-nyire levő Sárkányt még aznap elérhette és semmi sem szól a mellett, hogy ott egy napig pihent volna. Ha tehát Engelhardt 12-én, mondjuk d. e. 2 órakor útrakelt, virradatkor a 7-5 km nyire eső Mundrára érkezhetett. — Gracza («A magyar szabadságharc története» V. 1040. l.) a helyes (jul. 12.) dátumot közli, úgyszintén Czetz (i. m. 330. l.) és Kővári is (i. m. 251. l.).

(Hgy.) gázlón át az Olt jobb partján a fogarasi hídhhoz, a négy kozákszászadot pedig, Fogarast délről megkerülve, Betlenre (Bt.) irányította.¹

Ezzel Móricz csapatának visszavonulása úgy Nagy-Szeben, mint Segesvár felé el volt vágva.

Mundránál (M.) bukkantak az előnyomuló oroszok a magyar előőrsökre,² a melyeket, alig számbavehető harc után, Fogaras felé szorítottak. Móricz csapata — az orosz tudósítások szerint — Fogaras keleti szélén foglalt állást, hol az országút is el volt torlaszolva.³ Ez az állás azonban, az oroszok délről fenyegető megkerülő mozdulata folytán, hosszabb ideig nem volt megtartható, ennél fogva itt tulajdonképen csak a magyar utóvéd állapotodhatott meg, a melynek oltalma alatt Móricz, csapataja zömével, az Olt hídjához igyekezett. Ámde mire odaért, már ott voltak Engelhardt dzsidásai is, háta mögött pedig a gyöngye utóvéd csak rövid időre állíthatta meg az orosz gyalogságot. Nem volt vesztegetni való idő. Nehogy két tűz közé szoruljon, gyorsan nyugatra, a nagyszebeni útra fordult, de itt, Betlen közelében, a kozákokkal találkozott.⁴

Déli irányban *talán* még ki lehetett volna valahogyan térnie, ámde Móricz, bizonyára a kapott parancs szerint, mindenáron éjszak felé akart volna hátrálni s más megoldás hiányában, az Olton próbált csapatával átgázolni. Úgyde az a hely, a hol átkelni szándékozott, erre nem volt alkalmas s az időközben minden oldalról körülfogott Móricz, hogy a hiábavaló öldöklést kikerülje, rövid, de véres harc után megadta magát.⁵

¹ A zárójelbe tett betűk az 1. vázlatra vonatkoznak.

² *Ramming, Gelich, Breit*, i. h.

³ *Bericht* i. h.

⁴ Az a körülmény, hogy Móricz előbb Segesvár fele akart hátrálni s csak azután fordult Nagy-Szeben felé, eléggé bizonyítja, hogy visszavonulása irányul Segesvár volt kitűzve.

⁵ Móricz veszteségét, halottak és sebesültekben, a magyar és osztrák források 100—150 főre teszik, míg az orosz *Bericht* mintegy 200 főre becsüli azt. A foglyok száma az előbbieik adatai szerint 350, az utóbbi szerint több mint 400 főre rúgott. Ellenben az oroszok vesztesége mindössze 4 halott és 3 sebesült (*Bericht*, i. h.), mások szerint (*Ramming, Gelich, Breit*, i. h.) 5 halott és 12 sebesült lett volna. Miután Móricz csapata 667 főből állott, az orosz adatokat alapul véve is, valószínű, hogy egy kis része valamerre útat tört magának. Az 5 ágyúból,

Bizonyos hogy nem valami nagy dicsőség volt a 8 zászlóaljnyi orosz dandárnak az egy zászlóaljat sem tevő magyar csapattal elbánnia, de azért el kell ismernünk, hogy Engelhardt gyorsan és alaposan oldotta meg feladatát. Viszont Móricz alvezredest alig okolhatjuk a beállott katasztrófáért. Hadosztályparancsnoka mindvégig magára hagyta, de mindamellet ellenállásra útasította őt. Móricz ezt a parancsot teljesíteni akarta. Részben teljesítette is, csakhogy maroknyi csapatával a sokkalta erősebb orosz dandárt meg nem állíthatván, el kellett az egyenlőtlen harcban buknia.

Így, magában véve, a fogarasi ütközet jelentéktelen epusodnak látszik, egy 700 főre se rugó csapat elpusztulásáról lévén szó; minthogy azonban ez a különítmény az egész nagyszebeni hadosztálynak egy ötödrészt tette,¹ megsemmisülése, az adott mostoha viszonyok között, súlyos veszteség volt.

Miután Engelhardt egyelőre beérte Fogaras megszállásával, Nagy-Szebent még nem fenyegették közvetlenül az oroszok, a kiknek további térfoglalását az a körülmény hátráltatta, hogy Lüders, a hadtest zömével, csak július 15-én kelt Földvárról útra. Így Engelhardt, a ki Lüderst már 63 kilométerrel előzte meg, várni akart, míg a hadtest többi része őt eléggé megközelíti. Úgy látszik, sokkal erősebbnek hitte a nagyszebeni hadosztályt, mint a milyen az a valóságban volt.

Lüders július 17-én ért Fogarasra² s ugyanakkor indult el onnan Engelhardt Nagy-Szeben felé. Papnak tehát bőven lett volna ideje, hogy a további teendőket alaposan megfontolja. Miután a fogarasi ütközetből Nagy-Szebenbe is bizonyára eljutott egynehány hírmondó: Pap az oroszok erejéről elég felvilágosítást kaphatott. De a különítmény megsemmisülése, minden szónál meggyőzőbben figyelmeztette őt arra, hogy a fenyőfalvi és vöröstoronyi csapatra a fogarasi különítmény sorsa vár s akár a talmácsi

¹ a források szerint, csak 4 jutott orosz kézre. Az ötödik talán, a megkísérelt átkelés alkalmával, az Oltba rekedt.

² Hadtörténetíróink nem tudják, hogy a fogarasi különítmény a nagyszebeni hadosztályhoz tartozott.

² *Bericht*: I. 152. 1.

magaslatokon, akár magában a vöröstoronyi szorosban kifejthető ellenállásuk őket a megsemmisüléstől, Nagy-Szebent pedig az orosz invasiótól meg nem mentheti.

Bem, Nagy-Szeben bizonytalan helyzetéről értesülve, a II. (dévai) hadosztályból némi erősítést rendelt oda. A segítő csapatok¹ július 17-én megérkeztek ugyan Nagy-Szebenbe, de valami sokat annak sorsán már nem lendíthettek, s gyöngeségük folytán a Fogarasnál szenvedett veszteséget sem pótolhatták.

A valódi tényállás különben — mint már említettem is — az volt, hogy Pap, a környékből összevont lovassággal együtt, most már 1500 főre rugó csapataival, nem is akarta Nagy-Szebent védelmezni, sem pedig a vöröstoronyi szoros birtokáért vívandó harcban nem szándékozott részt venni, sőt kezdetben a fenyőfalvi csapatot is külön, a fogarasihoz hasonlóan, készült feláldozni.

Még július 4-én, tehát Lüders első előnyomulásának hírére, azt parancsolta Bíró őrnagynak, hogy az Olt hídját a fenyőfalvi csapattal az utolsó emberig védelmezze.² Ennek megfelelően az ottani, még június 27-én is csak 267 főnyi gyalogságot³ 460 főre szaporította⁴ s az eredetileg csak 2 darab 3-fontos és 2 darab 6-fontos ágyúból álló tüzérséget⁵ 2 darab 3-fontos ágyúval erősítette meg.

A fogarasi eset hatása alatt az idézett parancsot július 18-án olyformán módosította, hogy ha az oroszok az Olton valahol túlnyomó erővel átkelnének s Bíróét megtámadnák, ez, a Nagytalmács-tól délre eső magaslatokra húzódva, Ihász alezredessel egyesüljön.⁶

Ez a parancs épen az utolsó pillanatban kelt, mert Engelhardt, július 17-én Fogarasról elindulva,⁷ 18-án déltájban Alsó Porumbákra

¹ 3. 4. és 5. függelék.

² Bíró őrnagy naplója. («1848/49. Történeti Lapok.» 1897. évi. 10., 11. l.)

³ Id. levéltár: 42. sz.

⁴ 2. függelék.

⁵ Id. levéltár: 42. sz.

⁶ Bíró naplója i. h. — Pap — úgylátszik ugyanakkor — 2 ágyút is elvett a fenyőfalvi csapattól.

⁷ *Ramming* (i. m. 501.) *Gelich* (i. m. III. 729.) és *Breit* (i. m. III. 165.) szerint Engelhardt csak 18-án indult volna Fogarasról. Én azonban inkább hiszek Bíró őrnagy egykorú s a helyszínén kelt naplójának, mely szerint az oroszok 18-án már átkeltek az Olton. Miután Bíró feljegyzése a déli órákra vonat-

(A. P.) érkezett, a hol az Olton hajóhidat veretett s egy erős osztagot Szakadátón (*Szak.*) át Hortobágyfalvára (*Hf.*) küldött, mely ott 1 tisztet és 30 huszárt foglyul ejtvén, a nagyszeben-segesvári utat megszállotta s ezzel egyrészt megakadályozta azt, hogy Pap onnanfelől erősítést kaphasson, másrészt pedig azt is, hogy arra felé elvonulhasson.

Maurer százados július 18-án a következő jelentést küldötte Újegyházáról (*Ue.*) Bíró őrnagynak: «A muszkák Alsó Porumbákon felül az Olt jobb partjára átkeltek és Szakadáttnak tartanak nagy erővel». ¹ A fenyőfalvi csapat, Szakadáttnál állott, előrsei pedig délután 3 órakor azzal a hírrel jöttek (szekeren) vissza, hogy már 6—7000 (!) kozák s azonkívül nagyszámú gyalogság is érkezett Szakadáttra, de ágyúikat a nagy porfelhőben meg nem számlálhatták. Nem sokkal későbben megjött a harmadik jelentés is, mely szerint az oroszok Szakadáttról nem Fenyőfalva, hanem Hermány (*He.*) felé tartanak.

Miután Bíró a hírek valósága felől maga is meggyőződött, délután 5 órakor elindította a málhát Nagytalmács (*N. T.*) felé, azután pedig ő is megindult csapatával, melyet, már a beállott sötétségben, a «talmácsi hegyeknél» állított fel ² s onnan jelentést küldött a Boiczánál (*Bo.*) álló Ihász alezredesnek. ³

Ezen a napon az V. orosz hadtest zöme Szkoreig (*Szk.*) hatolt. ⁴ Engelhardt másnap — 19-én — egész dandárával Veszténybe (*Ve.*) vonult s ott a Feleken (*F.*) és Fenyőfalán (*Ff.*) át érkező Lüderssel egyesült. ⁵ *Ezzel a nagyszebeni helyőrség útja Vöröstorony felé is, el lón vágta.*

kozik, Engelhardt csapatai — ha 18-án indultak — jél nap alatt 49 km. utat tetek volna meg, a mi azonban képtelenség. (Lásd különben *Bericht*: II. 152. l.)

¹ Bíró naplója, i. h. — Újegyházán a 15. huszárezred 1 tisztje és 22 huszárya volt elhelyezve. (Id. levéltár: 59. sz.)

² Nyilván a Nagytalmács és Boicza közötti magaslatok azon részén, a melyen a nagyszeben—vöröstoronyi országút halad át. A részletes katonai térképen (Zone 23. Kol. XXX.): \diamond 476, D. Stedului és környéke.

³ Bíró naplója i. h. — Fenyőfalvától a \diamond 476 magaslatig 12 km a távolság (3 órai menet). Bíró tehát csak esti 8 órakor érhetett oda, akkor pedig július 18-án már sötét van.

⁴ *Bericht, Ramming, Gelich, Breit* i. h.

⁵ Fogaras—Szkore 37 km, Szkore—Vesztény 28 km

Július 19-én — már korán reggel — Nagytalmács körül portyáztak a kozákok, délután pedig nagyszámú lovasság vonult Vesztenyéből Boicza felé. Bíró jelentésére Ihász Baróthy László őrnagyot, az 55. zászlóalj két századával, a fennebb már említett magaslatra küldötte, mire Bíró a 88. zászlóalj két századával előrenyomult s az orosz lovasságot rövid tüzeléssel visszatérítette.¹ Veszteség egyik részen sem volt.

*Nem sokkal azután, hogy Engelhardt Vesztényt megszállotta, Pap alezredes a nagyszzebeni csapattal elvonult, még pedig — az újgyházasegesvári út alkalmasint még akkor is el lévén zárva — Nagycsűrön és Szelindeken át Medgyes felé.*²

Miután a magukra hagyott vöröstoronyi és fenyőfalvi csapatok sorsa immár meg volt pecsételve s azokra számítani többé nem lehetett: az egész nagyszzebeni hadosztályból csak 7 gyalog- és 2 gyöngö (tulajdonképen csak egynek vehető) lovasszázad, valamint 6 ágyú maradt meg. *Pap tehát hadosztályának több mint felét minden józan számítás ellenére feláldozta, a nélkül, hogy ezzel az ügynek, bármily keveset is, használt volna.*

*

A vöröstoronyi szorosnak minden időkbén megvolt a maga katonai fontossága. A törösvári szorostól nyugat felé ez volt az egyetlen út, a melyen ágyúk és egyéb hadi-szekerek könnyűszerrel átjuthattak,³ s ezért elzárásáról már a régi világban is gondoskodtak. A magyar határtól, vagyis a Riu Vadului alsó folyásától, mintegy 2 km távolságra éjszak felé egy, a Latorpatak (Lotra, Lotrora) és az Olt közé könyöklő hegyfokon, az ú. n. «Latorvár» épült, a mely azonban már réges-régen romban hever.⁴ Innen 4 kilométernyire éjszak felé kerek vigyázótorony állott az Olt partján,⁵ mely-

¹ Bíró naplója, i. h.

² *Ramming* szerint (i. h.) Pap Szászsebes felé vonult volna vissza. Ez azonban téves, mert a nagyszzebeni csapat, mint tudjuk, nem a gyulafehérvári ostromló sereghez, hanem Székelykeresztúron Bemhez csatlakozott.

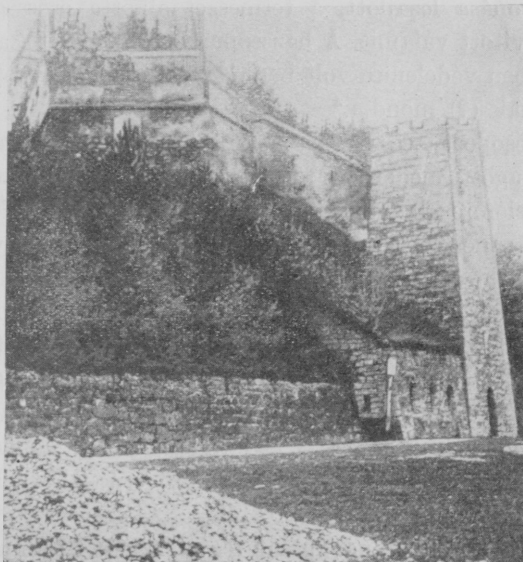
³ A nehezen járható Vulkán hágón az akkori ágyúkat és hadimálhát bajosan lehetett volna átszállítani.

⁴ 3. vázlat: L.

⁵ A nép omlott vagy hasadt toronynak hívja. A katonai térképen: «Zerbrochener Thurm.»

től egy — az utat elzáró — fal húzódott a hegyoldalra. Végül Boicza község déli végén ott találjuk a tulajdonképeni «Vöröstorony» váracskát,¹ a mely egészen 1815-ig fenntartott, bár állandó őrséggel meg nem szállott erősség volt.²

A vár az Oláhországba vivő országút nyugati oldalán, a hegy lejtőjén fekszik s valamikor egyszerű vigyázóhely (kula) volt.



Vöröstorony várának sarokbástyája.

Magyát a körülbelül 12 méter magasra falazott, vörösre festett, négyszögletű öregtorony tette, a melyhez később többféle toldalékokat ragasztottak. A torony déli oldalán, Oláhország felé, 6 ágyúra épült bástya állott, míg az Olt felől az épületek külső falai egyszersmind főgátul is szolgáltak. A váracskát a hegyoldaltól mély nyakárok választotta el, a melynek belső oldala falazva volt. A vár délkeleti végétől az Oltig kőfal nyúlt alá. Ennek kapuján vitt át

¹ 2. vázlat.

² *Semek*: Geschichte der k. u. k. Wehrmacht. IV. 1. Th. 575.

az út Oláhország felé.¹ Ez a fal azonban ma már nincs meg. Az egész vár nagyon kicsiny volt s — mint Bíró őrnagy is megjegyzi — éjszaka felől jövő támadás ellen nem volt megvédhető.²

1849-ben, a most leírt váracskán kívül, nem volt állandó jellegű erősítés a szorosban, jóllehet az ott vívott ismételt harcok szükségessé tették volna azt. A határszél közelében álló — Vöröstorony nevű³ — házcsoportnál is, a hol a tárgyalandó harcok utolsó felvonása lejátszott, a természet alkotta erősségen emberi kéz alig javított valamit. A házcsoport egyik épülete, a veszteglőház, 1849-ben védelemre volt berendezve, sőt a források egy része «redoute»-nak (?) mondja.⁴

A házcsoport éjszaki vége előtt a Latorpatak mélyen és meredeken bevágott mederben folyik, s így ha a jobbpartján levő házak védelemre alkalmasakká lettek téve s a híd kellően el volt torlaszolva: nehéz tűzéréség nélkül nem volt könnyű feladat az állást áttörni. A hídtól délkeletre, a hegy lejtőjén — alkalmasint az utolsó pillanatban — 6 ágyúállás készült, lövőiránnyal éjszaknyugat felé (A.), míg tovább haladva, a telep déli vége és az Olt között, két ágyúra való ütegsáncz volt ásva (B.), lövőiránnyal délnyugat felé. Arról, hogy az így berendezett állást a támadó meg ne kerülhesse, egyáltalában nem gondoskodtak a mieink. Úgy látszik, a nagyon meredek, erdős hegyoldalakat le nem küzdhető akadálnak tartották.

A valóság azonban ugyancsak reájuk czáfolt 1849 július 20-án.⁵

*

¹ *Kövári*: Erdély régiségei. 132., 133. l.

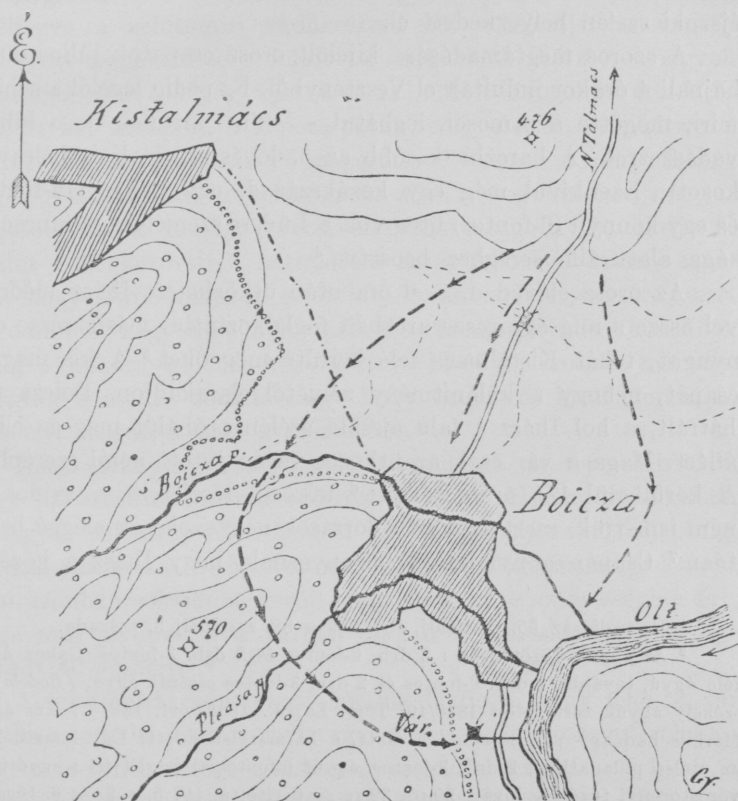
² *Bíró* naplója i. h. — A vár és az «omlott torony» fényképeit dr. Márki Sándor egyetemi tanár úr volt szíves átengedni, a kinek ezért e helyen is őszinte köszönetet mondok.

³ 3. vázlat. — A most 127 lélekből álló telep közigazgatásilag Boiczához tartozik.

⁴ «Redoute» = zárt sáncz. Az orosz *Bericht* csak «Quarantaine»-ről (veszteglőházról) tud, a mely — ha meg volt erősítve — inkább a «reduit» (= mentsvár) nevet érdemelte volna meg.

⁵ *Ramming*, *Gelich* és *Breit* (i. h.) a vöröstoronyi ütközetet jul. 21-re teszik; a *Bericht* (II. 153. l.), továbbá *Bíró* naplója, mely közvetlenül a harc után kelt, jul. 20-ra, pénteki napra. — Jul. 20. 1849-ben csakugyan péntekre esett. Az utóbbi helyes datumot fogadja el dr. *Márki Sándor* (Milleniumi történet X. 357. l.), *Gracza* (i. m. V. 1040. l.) és *Kövári* (i. m. 257. l.) is.

A boiczai ütközet színhelye.



-----> Az oroszok támadása

Mérték 0 km.

A kis magyar sereg, a mely a szoros védelmezésére egyesült, Bíró feljegyzése szerint, mindössze 1637 főt tevő 9 gyalogszázadból,¹ 1 lovasszakaszból és 8 ágyúból² állott, s előőrseivel a Nagytalmács és Boicza közötti, már említett magaslaton,³ zömével pedig Boicza éjszaki szélén helyezkedett el.

A szoros megtámadására kijelölt orosz csapatok július 20-án hajnali 4 órakor indultak el Vesztenyéből. És pedig legelől a schitomiri, mögötte a zamosci, leghátul — mint tartalék — a lublini vadászrezred. A harcba később az 5. lövészszázalaj is beleavatkozott. Ezenkívül még egy kozákszázad, egy nehéz (12-fontos) és egy könnyű (6-fontos) üteg volt a Lüders személyes parancsnoksága alatt álló sereghöz beosztva.⁴

Az orosz elővéd d. e. 6 óra után ütközhetett Ihász előőrseivel össze s míg egy része arczban foglalkoztatta, másik része dél nyugat, tehát Kistalmács felé került meg őket.⁵ A kis magyar csapat, nehogy a különítmény zömétől elszakadjon, Boicza felé hátrált, a hol Ihász a falu éjszaki szélén próbálta meg az ellenállást. Maga a vár csak az ütközet végén jutott némi szerephez. A körülbelül 1½ óráig tartott⁶ ütközet részleteit — sajnos — nem ismerjük, mert azokról a források nem szólnak eléggé behatóan.⁷ Csupán annyi látszik bizonyosnak, hogy Ihász a középre

¹ És pedig az 55. zászlóalj, továbbá a 88. zászlóalj 3. százada.

² Az ágyúk között volt: 2 drb. 6-fontos és 2 drb. 3-fontos Gábor Áron-féle ágyú, továbbá 2 drb. 6-fontos és 2 drb. 3-fontos osztrák ágyú. (*Bodola*: «A székely ágyúk története.» 1848/49. Tört. Lapok. 1895. évf. 138. l.) Két ágyú, Márkus hadnagy parancsnoksága alatt, a határszállón állott. Úgy látszik Pap, az utolsó pillanatban, 2 drb. 3-fontos ágyút 6-fontossal cserélt fel s egyúttal a vöröstoronyi tüzérség lovait 20-ról 39-re szaporította. (V. ö. a 2. és 6. függelék. Az utóbbi a vöröstoronyi csapatoknak alighanem utolsó kimutatása s így kétszeresen érdekes.)

³ Az előőrsökhöz két ágyú is volt beosztva. (*Szász Lajos* közlése: «1848/49. Tört. Lapok.» 1894. évf. 154. l.)

⁴ *Bericht*: II. 153. l. Vagyis 12 (később 13) zászlóalj, 1 lovasszázad és 16 ágyú a mieink 1½ zászlóalja, ¼ lovasszázada és 6 ágyúja ellen. (A határszállón álló 2 ágyú eleinte nem jöhetett számításba.)

⁵ 2. vázlat.

⁶ *Szász L.* közlése: i. h.

⁷ *Ramming* szerint (i. h.) Ihász, egész különítményével, a talmácsi magaslaton állott volna; ez azonban téves.

és balszárnyra az 55. zászlóalj, a jobb szárnyra pedig a 88. zászlóalj 3 századát tette.¹

Lüders hamarosan átlátta, hogy a — szerinte bizonyára erősen megszállott — boiczai állást egykönnyen át nem törheti, ennél fogva a schitomiri vadászrezred két zászlóalját a magyar balszárny megkerülésére küldötte, miközben Ihász — nagyon kedvezően álló — 6 ágyúját a 4. sz. nehéz üteggel lövette.² Az említett két zászlóalj, a Boicza-patak völgye felől, megmászta a falutól délnyugatra emelkedő magaslatot³ s onnan a falut rohanta meg. Ugyanakkor az oroszok zöme arczban is megtámadta a magyar csapatot. Ihász, nehogy visszavonulását meggátolják, kiűritette a falut s megkezdte a hátrálást a határ felé. Úgy látszik azonban, hogy Bíró őrnagyot erről idejekorán nem értesítette, mert míg ő minden nagyobb akadály nélkül a vöröstoronyi útra húzódott, addig a kukoricaföldek közé állított Bíró az oroszok már-már elvágták a csapat zömétől, úgy hogy csak erős küzdelem útján törhetett magának utat a szoros felé.⁴

Ihász aránylag könnyű visszavonulását az tette lehetővé, hogy az arczban támadó oroszok Boiczán túl nem nyomultak, a magyar balszárny ellen küldött két orosz vadászzászlóalj pedig, a Pleasa-patakon át, a vöröstoronyi vár feletti magaslatra igyekezett, a mi azonban sok időbe került, úgy hogy mire az erősséghez ért, Ihász már elvonult s a várban csak a 88. zászlóalj egy tisztje maradt 40 emberrel.⁵

A schitomiri vadászrezred két zászlóalja, a hegy felől, a vár árkába nyomult, azután pedig egy század az öregtoronyt rohanta meg, a melynek őrsége csakhamar megadta magát.

A határ felé hátráló magyar csapat üldözésére Lüders az egész schitomiri vadászrezredet, a kozákszázadot és a 4. sz. nehéz üteget rendelte az országútra. Ihász utóvédje makacs ellenállás

¹ Szász L. közlése : i. h.

² Bericht: II. 153.

³ A részletes katonai térképen : D. Carburnarii, ☐ 570. (Lásd a 2. vázlaton is.)

⁴ Bíró naplója : i. h.

⁵ Bericht: i. h.

közben, úgyszólván lépésről-lépésre hátrált csak, bárha Lüders két tizenkétfontos ágyúból is lövette azt. Hogy előnyomulását gyorsíthassa, a zamosci vadászrezred két zászlóalját a szorost nyugat felől szegélyező magaslatokra küldötte az orosz hadtestparancsnok. Mindamellett már dél lett, mire Ihász csapata, s nyomában az orosz sereg, a Latorpatak mögötti álláshoz érkezett.¹ A magyar csapat itt újra felvette a harczt, még pedig sikeresen, jóllehet Lüders a 12-fontos üteggel ugyancsak lövette az állást. Minthogy ezt arcban áttörni még kevésbé lehetett mint a boiczait: Lüders itt is a megkerüléshez folyamodott. E végből a schitomiri vadászrezred három századát, oláh pásztorok vezetése alatt, a Latorpatak völgyén át, a rögtönzött völgyzáró mögé irányította, míg az 5. lövésszászlóalj 50 embere, az Olton átkelve, a magyar csapat jobbszárnyát fenyegette.²

Az ütközet sorsát a délfelől megkerülő oroszok döntötték el, a kik — körülbelül délután 2 órakor — minden harc nélkül jutotak el rendeltetésük helyére. Ugyanakkor Lüders arcban is megrohanta az állást.

Ihász, hátráló vonalát fenyegetve látván, még idejekorán elrendelte a visszavonulást Oláhország felé, de utóvéjé, 2 ágyúval, még egyszer megvetette a lábát. Ámde az egyik — Gábor Áron-féle — ágyú csakhamar elhasadt, a másikat pedig Bodola főhadnagy az Oltba dobatta.³ Ez volt az utolsó ellenállás; ezután már csak a török területre való hátrálás következett, míg csak a visszavonulók — Cainení közelében — egy török csapatra nem bukkantak, a mely velük a fegyvert lerakatta.⁴

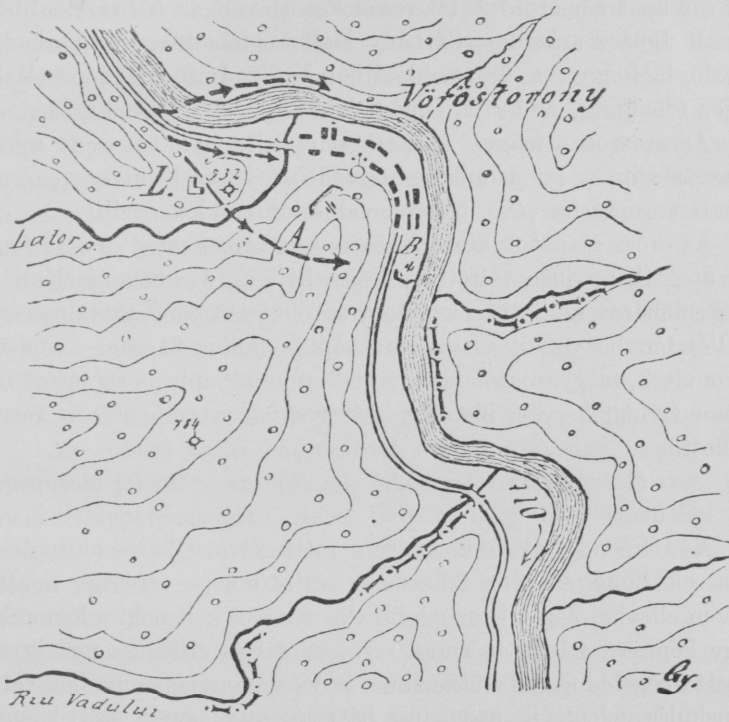
¹ *Szász Lajos* közlése (i. h.). — *Jakab Elek* szerint («Szabadságharcunk történetéhez.» 562. l.) Ihász d. u. 3 óráig harcztolt volna Boiczánál, ez azonban úgy a mérkőző erők aránytalanságánál, mint a harcászati helyzetenél fogva is, lehetetlen.

² *Bericht*: i. h.

³ *Bíró* szerint (i. h.) három, *Szász Lajos* (i. h.) és *Nagy Sándor* («Háromszék önvédelmi harcza.» 157. l.) szerint két ágyú hasadt volna el. Bodola Lajos volt a vöröstoronyi különítmény tüzérparancsnoka, s így az ő feljegyzése a leghihetőbb. («1848/49. Tört. Lapok.» 1895. évf. 138. l.)

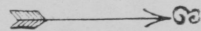
⁴ A *Bericht* szerint (i. h.) ez már délben megtörtént volna. Az én számításom szerint d. u. 4 óra körül, *Jakab Elek* szerint (i. h.) a késő délutáni órákban történhetett.

A vöröstoronyi ütközet színhelye.



- > Oroszok támadása.
- Országhatár.

Mérlék: 0 ————— 1 km.



Mikor a kis magyar sereget számbavették, 452 főnyi hiányt állapítottak meg.¹ Az 55. zászlóalj két szakasza s a 88. zászlóalj három szakasza egészen eltűnt. Ezeket tehát az oroszok elvágták a csapat zömétől.² A hiányzók között volt az 55. zászlóaljból Thuolt Ignác százados, Csanády Kálmán főhadnagy és Sarkady László hadnagy; a 88. zászlóaljból Kulin Imre százados, Máli Lajos főhadnagy és Csaba Ignác hadnagy.

Az oroszok a maguk veszteségét csak 14 halottra és 41 sebesültre teszik, a mi azonban, honvédeink ismételt makacs ellenállását számításba véve, nagyon valószínűtlenül hangzik.

Az orosz csapatok közül a schitomiri vadászszereg és a 12-főtűs üteg Caineniben töltötte az éjszakát, az 5. lövészzászlóalj a veszteglőházat szállotta meg, míg a többi csapat Nagytalmácsra és Vesztenybe vonult vissza. Másnap — július 21-én — Lüders bevonult a magyaroktól elhagyott Nagy-Szebenbe s egyúttal az onnan Gyulafehérvár, illetőleg Medgyes felé vezető utat is megszállotta.

*

Az elmondottakat higgadtan mérlegelve, Ihász alezredest nemcsak hogy el nem ítélni, hanem ellenkezőleg a legnagyobb elismeréssel kell neki adoznunk, hogy képtelen feladatát annyi szívóssággal és elszántsággal igyekezett megoldani. Más ütközetnél a visszavonulás a bajból való menekülést jelenti, itt azonban a hátráló csapat egyik veszedelemből a másikba került, s ha egyszer az ország határát átlépte, visszavonulásra nem volt többé lehetőség. Kislelkű parancsnok, ilyen viszonyok között, tudva, hogy úgyszólván hiába minden küzdelem, vagy még a szorosban lerakja a fegyvert, vagy rögtön Oláhországba hátrált volna. Ihász azonban a legalább hatszor akkora ellenséget nehéz feladat elé állította, s az a 452 főnyi (28%) veszteség, a melyet

¹ *Biró* naplója (i. h.). — E szerint tehát 1185 ember tette volna le a fegyvert. A *Bericht* szerint (i. h.) azonban a foglyusítottak száma csak 31 tiszt és 987 főnyi legénység volt. Úgy látszik tehát, hogy egy kis töredék az erdőkön át megmenekült, a mit különben *Szász Lajos* is említi (i. h.).

² Egy szakasz — mint tudjuk — a vöröstoronyi várban esett foglyul.

Nagyalmáctól a határszélig húzódó úton szenvedett, eléggé igazolja azt a bátorságot, a mellyel a hadosztály zömétől elszakított, s így minden támogatástól megfosztott csapatai harcoltak.

«Az erdélyi hadsereg az oroszok betörése idején» című értekezésemben már rámutattam arra, hogy Bemnek 1849 nyarán egyetlen olyan hadosztályparancsnoka sem volt, a ki az adott súlyos körülmények között, megállhatta volna a helyét. Példaként éppen a nagyszebeni hadosztály felbomlását idéztem, azzal a megjegyzéssel, hogy Pap Vilmos alezredes egy — bármily kicsiny — hadosztály vezetésére is képtelen volt.¹ Ezt az állítást akartam mostani fejtegetésemmel igazolni.

Hogy két mérkőző fél közül csak az egyik győzhet: természetes dolog, ennél fogva a vesztesre — csupán azért, mert balul járt — még nem süthetjük a tehetetlenség vagy a tudatlanság bélyegét. De igenis el kell ítélnünk a legyőzöttet akkor, ha — mint itt is — a kudarcot könnyen elkerülhette volna.

Az erdélyi nyári hadjáratnak egyik, jóformán napról-napra megújuló jelensége az erőknek fokozatos harczbavitele volt. Bem hadosztályparancsnokai, noha tudták, hogy erős ellenféllel van dolguk, szinte irtóztak attól a gondolattól, hogy már kezdettől fogva minden erejüket latba vessék. Elégtelen erővel kísérleteztek akkor is, a mikor azt a szükség nem parancsolta. Ez már magában véve is nagy hiba, de Pap alezredes egy lépéssel ennél is tovább ment, a mennyiben válságos helyzetbe jutott különítményeit se vissza nem hívta, se saját csapataival nem támogatta s ő maga — mindvégig — hadosztályának az ellenségtől legtávolabb eső és legkevésbé fontos csoportjánál tartózkodott.

Különben is egészen fonákul fogta fel a reárárt feladatot. A nagyszebeni hadosztály rendeltetése, mint tudjuk, az volt, hogy az ellenségnek Oláhország felől várt betörését meggátolja. 3800 emberrel és 19 ágyúval² a vöröstoronyi szorosban huzamosabb ellenállást fejthetett volna ki, a melynek végével Nagy-Szebenbe húzódnak vala vissza.

¹ «Történeti Szemle.» 1915. 98. l.

² Ennyi lett volna a hadosztály állománya, a jul. 17-én érkezett segítő-csapatokkal együtt, ha a fogarasi különítmény meg nem semmisül.

Most azonban az oroszok nem Oláhország, hanem Brassó felől közeledtek, ennél fogva a vöröstoronyi szorost ellenük, a kik már úgyis benn voltak az országban, képtelenség volt védelmezni. Igaz, az oroszoknak szükségük volt erre a kapura is, de annak elfoglalását csakis úgy lehetett volna megakadályozni, ha Pap őket nem a szorosban, hanem Nagy-Szebentől keletre, döntően megveri és Brassó felé úzi vissza. Erről azonban az adott erőviszonyok között szó sem lehetvén, igazán nem tudom megérteni, mit akart Pap — még július 18-án is háromfelé forgácsolt — kicsiny hadával? Vajjon nem jutott volna-e eszébe, hogy az a kis csapat, a melyet a vöröstoronyi szorosba dobott, legfeljebb addig tartathatja magát, a míg lövészere és elesége el nem fogyott, azután pedig vagy Oláhországba szorul, vagy még a magyar területen foglyul esik? Pap, a fél hadosztállyal, nem ment bele a csapdába, a mi azt mutatja, hogy a következményekkel tisztában volt; nem lett volna szabad tehát hadosztályának másik felét sem olyan helyzetbe juttatnia, a melyből azután nem volt többé menekülés.

Valaki talán azt mondhatná: a ki mer, az nyer, s a hadvezérnek, ha a szükség parancsolja, bármily merész hadművelettől és bármekkora áldozattól sem szabad visszariadnia. Igaz, de csak akkor, ha a hadászati vagy harcászati sikert előmozdíthatja vele. Itt azonban se az egyik, se a másik nem jöhetett szóba. Harcászati eredményt kivívni nem lehetett, a hadászati helyzeten pedig az a fél nap, a melybe a vöröstoronyi szoros elfoglalása az oroszok egy részének került, mit sem változtatott.

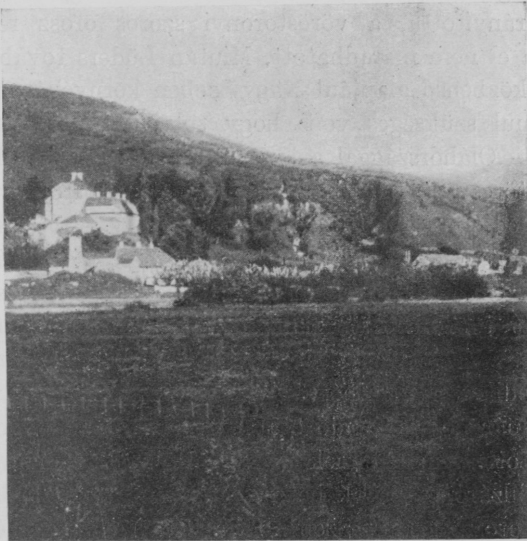
Minthogy tehát Pap eredeti feladatát, az Oláhország felől várt támadás meggátolását, a merőben megváltozott viszonyok között, többé meg nem oldhatta: az új helyzethez alkalmazkodva s a döntő vereség elől idejekorán kitérve, be kellett volna a legközelebbi kedvező alkalmat várnia. Ez nemsokára meg is jött, akkor t. i. a, midőn Lüders, a háromszéki események hírére Segesvár felé elvonulván,¹ Nagy-Szebenben mindössze 6 zászlóaljjal, 2 kozákszázaddal és 10 ágyúval hagyta Hasford altábornagyot.

Feltéve, hogy Pap — mint azt Ramming hitte — Szászsebes

¹ Julius 26.

felé idejekorán visszavonulva Stein ezredes gyulafehérvári, most már felszabadult, ostromló hadával egyesül: akkor Stein — abszolút túlsúlyba jutva — Hasfordot az országból kiverhette volna.

Ha ez sikerül, Lüders okvetlenül visszafordul Nagy-Szeben felé, minek következtében Clamm-Gallással tervezett együttműködése is meghiúsul, a segesvári ütközetre nem kerül a sor, Bem



Vöröstorony vára az Olt felől.

időt nyer hogy Kemény hadosztályát is magához vegye s ezzel, valamint a besztlercei hadosztály maradványaival együtt akár Grottenhjelm, akár Clamm-Gallas ellen újra támadólag léphetett volna fel.

Ha pedig Pap erre, akár a Bemtől kapott utasítás, akár más ok miatt nem mert vállalkozni: azon kellett volna lennie, hogy egész hadosztályával, ne pedig annak csak maradékával, csatlakozzék Bemhez. Ha Pap, 1500 ember és 6 ágyú helyett, 3800 embert és 19 ágyút visz magával Székelykeresztúrra: a segesvári vereségből aligha lesz katasztrófa.

Szóval kétféle kedvező megoldás is kínálkozott, Pap azonban a harmadikat, a legrosszabbat választotta s ezzel hadosztályát az előre kiszámítható biztos kudarcz elé állította.¹

A bekezdésben röviden már érintettem, minő okok szülték azt, hogy Bem a határok hathatósabb oltalmáról nem gondoskodott. Hátra van még, hogy Nagy-Szeben elvesztésének s az I. hadosztály felbomlásának egyéb következményeiről is számot adjak.

Attól fogva, hogy Lüders Clamm-Gallast Nagy-Szeben helyett Brassóba irányította, a vöröstoronyi szoros orosz részről való megszállása el nem maradhatott. Miután Lüders további hadműveleteinek közbenső alapjául Nagy-Szeben környékét választotta, multhatatlanul szükséges volt, hogy tulajdonképeni hadműveleti alapjával — Oláhországgal — ne csak a tőle most már távoleső tömösi és töröcsvári, hanem a szomszédos vöröstoronyi szoroson át is közlekedjék. Julius 20-án — mint láttuk — arrafelé is megnyitotta az utat, a mi nagy előny volt, mert most már mindenféle pótlás nem a bizonytalan erdélyi, hanem a biztosabb török területen át történhetett. Ez volt Nagy-Szeben elestének első következése.

A második a gyulafehérvári ostromzár megszűnése volt. Maga az ostrom már hosszabb idő óta szünetelt, de az ostromzár még mindig tartott. Ámde ennek órái is meg voltak már számlálva, mert a körülzáró csapatok helyzete azonnal tarthatatlanná vált, mihelyt az oroszok Nagy-Szebenből a Maros völgye felé indultak.

Lüders, mint már említettem, július 26-án kelt útra, de nem Gyulafehérvár irányában, hanem — Segesváron át — a székelyföld felé. Stein ezredes azonban, Lüders elindulását be sem várva, már 25-én a marosváradjai magaslatokon vonta össze csapatait.

Hogy az amúgy is hiábavaló ostromzár megszűnt, az még nem lett volna valami nagy hiba. Nagyobb baj volt az, hogy Stein nem tartozott a szerencéskezű katonák sorába. Erdélyi működése a balsikerek szakadatlan lánczolata volt. Más, gyorsabban hatá-

¹ Pap, közvetlenül az oroszok támadása előtt, az erdélyi hadsereg vezérkari főnöke volt, így tehát a hadműveleti dolgokhoz is kellett volna értenie. Az általános helyzetet is jobban ismerhette, mint bárki más a hadosztályparancsnokok közül.

rozó és gyorsabban cselekvő ember az akkor már 5000 főnyi és 25 löveggel ellátott haddal¹ a Nagy-Szebenben maradt Hasfordnak sok bajt csinálhatott volna. Itt azonban megfordítva történt a dolog, mert Stein, elégtelen erővel próbálkozván, akkor is kudarcot vallott,² a mikor abszolút túlsúllyal léphetett volna fel s talán ennek a vereségnek bénító hatása alatt nem támogatta Bem, augusztus 2-án megkezdett, merész hadműveleteit úgy, a mint kellett volna.

*

Kicsiny okoknak sokszor nagyon fontos és messzeható okozatai lehetnek. A nagyszebeni hadosztály az egész erdélyi hadseregnek³ egy tizedrészét sem tette, de — helytelen vezetésből folyó — felbomlása mindamelllett az általános hadászati helyzetre is fölötte kedvezőtlen hatással volt, s más eseményekkel együtt, jócskán hozzájárult ahhoz, hogy a hadjárat kezdetén uralkodó általános elbizakodottságot annak ellenkezője, a kishitűség, váltsa fel.

Mi magyarok rendesen nagyon kevésre tartottuk ellenségeinket s évszázadok keserű tanulságai, mind e mai napig sem voltak elegendők ahhoz, hogy ebből a betegségből kigyógyítsanak. A régi iskolakönyvekből tanult dajkamesékkal áztatjuk magunkat minduntalan, melyek szerint 15—20 ezer főnyi magyar hadak, ötszörhatszorta erősebb ellenséget zúztak pozdorjává, holott az ilyesmi csak félig-meddig is egyenlőrangú hadseregek között, a képtelenségek világába tartozik. Ilyes balhit fordulhatott meg például Czetz agyában is, a mikor a határokon álló gyöngé és fogyatékosan

¹ A gyulafehérvári ostromló-tábor a dévai (II.) hadosztály maradványai-val szaporodott ennyire. Ha még Pap is odavonul, Steinnek körülbelül 8800 embere és 44 lövege lett volna Hasford — legfeljebb — 5000 emberével és 10 ágyújával szemben.

² Augusztus 1-én, Szerdahely és Szászsebes között. Stein itt, a rendelkezésére állott 6²/₆ zászlóaljából mindössze kettőt állított Hasford 4 zászlóalja elé. A vereség oka tehát kézzelfogható.

³ Junius 20-án az erdélyi hadsereg 38,781 főből állott. Lásd: id. értekezésemben: Történeti Szemle, 1915. 86. és 114. l.

felszerelt honvédsapatokat, az orosz támadás elhárítására elegendőknek tartotta.¹

Ez a nagyon is lábrakapott elbizakodottság nyomról-nyomra kimutatható az általa — ideiglenes hadseregpárancsnok korában — befolyásolt hadosztályparancsnokok, közöttük Pap alezredes, fel fogásában is.

Már pedig a biztonság ekkora érzetére csak akkor lett volna elfogadható okuk és joguk, ha a honvédhadsereg vezetése, szám,



Az omlott torony a vöröstoronyi szorosban.

kiképzés és felszerelés dolgában az oroszral egyenlőrangú lett volna, a mit azonban sehogyan sem állíthatunk. Korántsem akarom ezzel azt mondani, hogy az orosz hadsereg Erdélyben működött tábornokai valami kiváló hadverők voltak, sőt inkább azt tartom, hogy egy-két esetet leszámítva, alig középszerűeknek bizonyultak. De legalább katonák voltak s így réges-régen tisztában lehettek a katonai tudás amaz alapfogalmaival, a melyeket a

¹ Május 27. kelt levele. (Csányi levéltár 2425. sz.)

honvéd hadosztályparancsnokoknak csak most kellett volna elsajátítaniuk. Voltak jól kiképzett, felszerelt és fegyvelmezett csapataik s végül meg volt az utóbbiak számbeli többsége is, a mi már egy-magában is ellensúlyozhatta a vezetők egyik-másik tévedését. Viszont a honvédsereg hibáit és hiányait csakis a vezetés ügyesége tehetné volna jóvá, csakhogy ennek ott, a hol gondolkodni és számítani is kellett, alig láthattuk valami nyomát, s a nálunk Magyarországon mai napig elterjedt felfogás, hogy katonai dolgokhoz mindenki ért, akár foglalkozott velük, akár nem: ugyan-csak megbosszulta magát.

Az apró-cseprő, mindenkor elégtelen, csapatokkal való úntalan kísérletezés is azt mutatja, hogy az erdélyi hadosztályparancsnokok nagyobb erőket nem tudtak vezetni, így hát az a túlságos bizakodás, mely őket a hadjárat elején eltöltötte, korántsem volt jogosult.

Valóban fatális dolognak kell mondanunk, hogy míg az anyaországban annyi ügyes és használható hadosztály- (hadtest-) parancsnok akadt, addig Bemnek ebből a fajtából, a nyári hadjáratra, egy sem jutott.

Ez is egyike volt azoknak az okoknak, a melyek az erdélyi hadsereg helyzetét, 1849 nyarán, annyira megnehezítették.

GYALOKAY JENŐ
honv. tüzérszázados.

1. függelék.15-ik lovas Ezredtől.**Név Jegyzék**

Azon egyénekről, a ki a Fogarasi előőrségen az ellenséggelli
össze ütközés alkalmával elvesztek és megsebesültek.¹

		Osztály	Század
Elvesztek :			
Bartók Károly tizedes, junius 29-én 1849	_____	3	1
Koré Ferenc közőr „ 29-én 1849	_____	3	1
Vetésy Lajos „ „ 29-én 1849	_____	3	1
Jakabos Sándor tizedes julius 4-én 1849	_____	3	2
Janka Antal közőr junius 29-én 1849	_____	4	2
Pál Ferenc „ „ 29-én 1849	_____	3	1
Balázs Dániel „ julius 4-én 1849	_____	3	1
Sebesültek :			
Zsigmond István tizedes	} 29-én 1849 junius	3	1
Nagy Lajos közőr		3	1
Ferencz Samu „		3	1
Miklós Sándor tizedes		4	2
Dózsa Ábrahám közőr		4	2
Simon Lajos „		4	2
Elfogatott gondatlansága miatt:			
Nagy Mihály közőr junius 26-án 1849	_____	4	2

Összesen elveszett 8, sebesült 6.

Makray
Alezredes.

¹ Gyalokay család levéltára. 1848 49. — 49. sz.

Standes Ausweis

Auf den 10. July 1819.¹

Dis- location	Und zwar	Infanterie		Cavallerie		Artillerie			Summa					
		Mann	Pferd	Mann	Pferd	Mann	Pferd	Kanonen		Einzeln	Zusammen			
								6	3			der	der	
Hermann- stadt	In Garnison mit Gewehr bewaffnet " Lanzen " Kranke und Marodeurs Dienstbare " Kranke " Ohne Pferd " Unausgerüstet	214	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	
		417	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	
		32	—	86	72	—	—	—	—	653	—	—	—	—
		—	—	55	39	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Mátyás Husaren	—	—	—	42	—	—	—	—	—	—	—	—	—	
		—	—	3	9	—	—	—	—	186	120	—	—	—
Artillerie	—	—	—	—	82	34	2	—	—	82	34	931	154	
Rothen- thurm	55. Honvéd / Dienstbare mit Gewehr. Bataillon / Kranke und Marodeurs Mátyás Husaren	885	17	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	
		97	—	20	20	—	—	—	—	982	17	—	—	
		—	—	—	—	67	20	—	4	—	67	20	1069	57
Frecke ² Brücken	88. Honvédbataillon mit Gewehr bewaffnet. Mátyás Husaren Artillerie	460	—	—	—	—	—	—	—	460	—	—	—	
		—	—	12	12	—	—	—	—	12	12	—	—	
		—	—	—	—	95	54	2	4	—	95	54	567	66
Fogaras	Héfaluser Baon (3 Kompagnien) { Mátyás Husaren... { Kranke Artillerie	509	10	—	—	—	—	—	—	520	10	—	—	
		11	—	96	101	—	—	—	—	96	101	—	—	
		—	—	—	—	51	26	—	3	2	51	26	667	137
In den unmittelbaren Ortschaften	Mátyás Husaren zur Erhaltung der Ordnung, Correspondenz und Verbindung	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	
		—	—	116	116	—	—	—	—	116	116	116	116	
Zusammen: —		2625	27	430	369	295	134	7	10	3350	530	3350	530	

Sig ut supra.

Pap
Oberstl.

¹ Gyalokay család levéltára 1848/49. — 62. sz. — ² Freck = Felek. A szóbanforgó híd Felek és Fenyőfalva között van.

3. függelék.Bokory őrnagy.*Bem József*Altábornagy Úrnak.¹

Fórró ezredes úr engem négy századommal, fél század székely huszárokkal és két 6 fontos ágyúkkal Maros Solymosról Altábornagy úr rendeletére ide Szebenbe azon útasítással küldött, hogy további parancsot Altábornagy úrtól nyerendem.

Két századom már három hónap óta a' Marospartosi táborban van.²

Ma Szebenbe érkeztem, mit Altábornagy úrnak jelentem, s a' létszámokat mellékelvé, további parancsát itt bevárom.

N. Szebenben, július 17-én 1849.

Bokory,
Őrnagy.

¹ Gyalokay család levéltára. — 1848/49. 49. sz.

² Gyalokay család levéltára. 1848/49. 76. sz.

² A gyulafejevári ostromló-sereghez volt beosztva. U. o. 33. és 67. sz.

4. függelék.

72-dik honvéd zászlóalj.**Létszám Kimutatás***Julius 17-re, 1849.¹*

Nevezetesen	Őrnagy	Orvos	Zászlós	Zászlóalj dobos	Százados	Főhadnagy	Alhadnagy	Őrmester	Tizedes	Dobos	Ács	Közhonvéd	Összesen
Törzs _ _ _ _	1	2	1	1	—	—	—	—	—	—	—	—	5
1-ső század _ _	—	—	—	—	—	—	2	1	7	2	1	82	95
2-dik század _ _	—	—	—	—	1	1	—	2	6	1	—	86	97
5-dik század _ _	—	—	—	—	—	1	2	2	11	2	1	90	110
6-dik század _ _	—	—	—	—	1	1	1	—	8	2	1	56	69
Összesen _ _	1	2	1	1	2	3	5	5	32	7	3	314	376 ²

Kelt N. Szebenben, mint fent.

Bokory
Őrnagy.¹ Gyalokay család levéltára. 1848/49 — 75. sz.² Ez a zászlóalj létszámra legkisebb volt az erdélyi hadseregben. (A fentebb jelzett időben mindössze 586 ember.)

6. függelék.

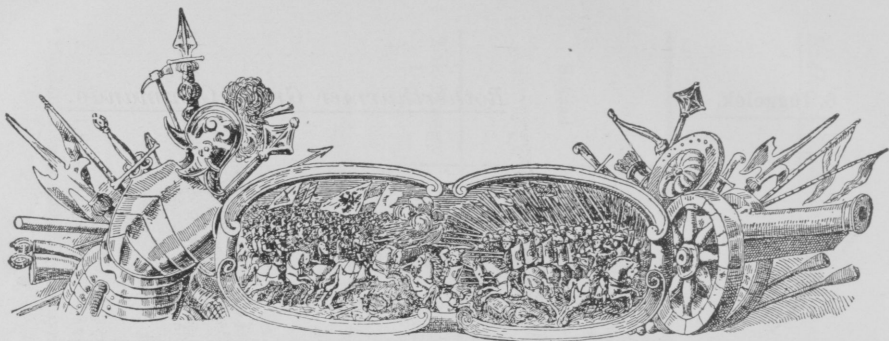
*Rotherthurner Grenz Commando.***Standes-Ausweis***Auf den 16. July 1849.¹*

Namentlich	Offiziere		Vom Feldwebl abwärts Summa		Kranke			3 Pfünder Kanone		3 Pfünder		Pferde		
	Stabs	Oberoffiziere			in Loco	Auswärts	Zusammen	Kugel	Kartesche	Heit	Geschirrite	Pferde	Summa	
55. Honvéd Batallion ...	2	20	853	875	27	60	87	—	—	—	11	4	15	
Altellirie " " " "	—	2	41	43	—	3	3	4	840	192	7	32 ²	39	
Fourwessen " " " "	—	—	20	20	—	—	—	—	—	—	—	—	—	
15. Huszaren Regiment	—	1	19	20	—	—	—	—	—	—	20	—	20	
Zusammen...	2	23	933	958	27	63	90	4	840	192	38	36	74	

Ihász,
Obristlieut.

¹ Gyalokay család levéltára, 1848 49 — 74. sz.

² A tüzérség és szekerezet külön-külön lévén kimutatva, a hámoslovakat az utóbbinak rovatába kellett volna írni.



TÁRCZA.

BETEG ÉS SEBESÜLT KATONÁK A MAGYAR FÜRDŐK BEN A XVIII. SZÁZADBAN.¹



hétéves háborúban nagyon megnövekedett azon beteg s sebesült katonák száma, kiket, hogy egészségüket visszanyerjék s ismét harczképesek legyenek, rövidebb-hosszabb gyógykezelésre fürdőbe kellett küldeni. Azonban Németországban mindenféle dült a harcz, az osztrák fürdők, melyek amúgy sem voltak valami nagy számmal, már túlszűfoltak voltak s így Mária Terézia királynő elhatározta, hogy a magyarországi fürdőügyet felkarolja s rendezi olyaténképen, hogy a hadsereg követelését is kellő mértékben kielégítse.

A királyné ily értelmű rendelete alapján a helytartótanács felszólította a megyéket, kutassanak gyógyforrások után, orvosaik küldjenek be róluk véleményes jelentést; szintúgy tegyenek jelentést a már meglevő gyógyfürdők földrajzi fekvéséről, éghajlati viszonyairól, gyógyerejükről, van-e ott fürdőtelep, milyenek a lakás- s ellátási viszonyok stb.

A megyék kellő alaposzággal s rendszerességgel tettek eleget e felszólításnak s mikor a jelentések beérkeztek, kitünt, hogy a gyógyhatású ásványvízforrások száma sok százra rúg. Természetesen ezek jó részét egyrészt földrajzi fekvésénél fogva, másrészt pedig azért, mert távol

¹ Orsz. Ltár. Helyttan. o. : Militaria. Lad. L. nr. 2.

esett lakott helyektől, a katonák gyógykezeltetése szempontjából nem jöhetett tekintetbe, azért a kormány nem is tett az érdekekben semmit.

Az akkori harczteréhez, később pedig a békeidőben a katonasággal leginkább megrakott Csehországhoz s Morvaországhoz legközelebb fekszik az északkeleti felföld s így érthető, hogy elsősorban Trencsénteplicz lett katonai gyógyfürdővé, különben még ma is javarészben az. Ezenkívül igen gyakran küldtek beteg katonákat Budára, Pöstyénre, Nagyváradra, Stubnyára és Selmecze. Leghamarabb Teplicz fejlődött s csak miután túlzásfúltság miatt vettek számításba más fürdőket is, küldték a katonákat az előbb említett helyekre, de rendszerint csak akkor, mikor Teplicz már nem fogadhatott be több beteget. Valahányszor más fürdőt kellett ilyen czélokra berendezni, mindig a tepliczi minta volt a mértékadó.

Trencsénteplicz ekkor már általánosan ismert, jó hírnevű fürdő volt. Bár a fürdőtelep több kiváltsággal volt felruházva, így mentes volt a beszállásolás alól is, nem volt valami nagy. A fürdővendégek száma pedig egyre növekedett s a XVIII. század hatvanas éveiben állandóan háromszáznál több fürdővendég tartózkodott ott. Így a fürdővendégek nem számíthattak valami nagy kényelemre, a lakosság ellenben egyre emelkedett jólétben s drágításban.

Az akkori megyei orvos jelentése szerint a kéntartalmú víz nemcsak belső betegségeket gyógyít, hanem kiütéseket s sebeket is. Így azon előnyön felül, hogy könnyen megközelíthető, ez is arra bírta a katonai hatóságokat, hogy itt létesítsék az első katonai fürdőtelepet. Mindenekelőtt építettek 300 beteg katonára s azok kísérői számára elegendő lakást, melyeket ágyakkal és ágyneműekkel maga a katonaság szerelt fel. Ha azonban ezek megteltek, azt kívánta a haditanács, hogy helyezték el a többi katonát a polgárok házaiban. Mikor a polgárság előjogaira hivatkozva ez ellen élénken tiltakozott, a katonai hatóság hajlandó volt az így elszállásolt katonákért dupla ágybért, vagy hálópénzt fizetni. A lakosság azonban nem volt hajlandó ezen ajánlatot elfogadni, azon egyszerű gazdasági oknál fogva, mert ha a katonákat szállásolják be náluk, elesnek a sokkal nagyobb jövedelmet hajtó polgári fürdővendégtől. Végre is, hogy az örökös viszálynak véget vessen, a katonaság kibővítette az épületeit.

A fürdőző katonaság ellátási költségeit a katonai hatóság fedezte, de arról, hogy elegendő kenyér, hús s más egyéb élelmiszer legyen, a megyének kellett gondoskodnia. Rendelt is a megye erre a czélra külön fürdőbiztosokat, mert ez bizony sok gondot okozott s sok fáradsággal járt. A hétéves háború befejezése után egy időre megcsappant ugyan

a Tepliczre küldött beteg katonák száma, de csakhamar ismét emelkedett s egyik-másik esztendőben kétszeresre vagy háromszorosra is felszökött. Íme 15 év kimutatása :

1761-ben volt Tepliczen 439 katona.

1762 s 1763-ból nincs adat.

1764	99	1770.....	316
1765	93	1771.....	170
1766	81	1772.....	321
1767	101	1773.....	kb. 300
1768	439	1774.....	253
1769	865	1775.....	343

Ennyi s ily változó számú ember ellátásáról gondoskodni nem csekély feladat volt. Panaszkodtak is eleget a szegény fürdőbiztosok. A legtöbb gondot okozta a hús beszerzése. A fürdőn csak egy mészáros volt s ez egyedül nem elégíthetett ki minden kívánalmat s ezért a megye a dubniczi s trencsényi mészárosokat kötelezte, hogy gondoskodjanak az esetleg mutatkozó hiányok pótlásáról. A kenyérhez szükséges lisztet a trencsényi katonai élelmiszerraktár szolgáltatta. A többi élelmiczikkből a megye jelentése szerint, jó pénzért mindig kapható, a mennyi csak kell.

A magyar fürdőkre azonban nemesak a magyar ezredek küldték katonáikat, hanem a cseh, morva, német s olasz ezredek is. Az ezredparancsnokok a beteg katonákról jelentést tettek a hadseregfőparancsnokságnak s ez intézkedett azután azoknak fürdőbe küldéséről. A helytartótanács útján idejekorán értesítettett a megyei vagy városi hatóság, hogy akkor s akkor annyi s annyi beteg katona érkezik, tegyék meg a kellő intézkedéseket. Ha kisebb szállítmányok mentek, egy altiszt kísérte őket. Nagyobb szállítmányokat egy-egy tiszt vezetett a melléje beosztott altisztekkel s közlegényekkel.

Miután a fürdőtelepek nem voltak valami nagyok, tehát orvos sem volt ott annyi, mint ma a legkisebb fürdőhelyen. Hogy tehát a katonák kellő orvosi kezelés alatt álljanak, minden nagyobb betegszállítmányhoz beosztottak egy-egy felcsert vagy táborigyógyintézet s néhány betegápolót. Érdekes, hogy ilyen szállítmányokkal sokszor beteg katonasszonyok is küldettek gyógykezelésre katonai költségen. Szállítás közben kellő alkalmatosságokról, pihenő helyekről stb. a megyének kellett gondoskodnia, szintűgy arról is, hogy a felgyógyulás után a katonák azonnal visszaszállíttassanak ezredeikhez.

Arról, hogy a fürdőbe elindított katonák mily betegségekben szenvedtek, igen ritkán szól a hadseregfőparancsnokság az ő átírataiban.

Általában megrongált egészségi állapotuk helyreállítása céljából küldik a katonákat fürdőbe, vagy pedig mert gyógyfürdőre van szükségük, menesztik őket négy vagy hét hétre (ez a rendes kezelési időtartam) valamelyik fürdőbe. Néha azonban feltüntetik a betegséget is: kiütések; sápadtság, szédülés s más ilyen állapotok; sebesülés, ideiglenes rokkantság, stb.

Ezrekre s ezrekre rúg azon beteg katonák száma, melyeknek a magyar fürdők adták vissza egészségüket ezen időben s azontúl is mind máig, ma pedig különösen.

Dr. PELZ BÉLA.

HADTÖRTÉNELMI APRÓSÁGOK.

Levelek a török hódoltság korából. (1559., 1660., 1669., 1672. és 1684.) Az alábbiakban a török hódoltság korának néhány jellemző iratát adjuk. Közülök az I., II., III., V. számú behódolásra való felszólítás, melyek közt különösen Hasszán váci bég levele érdemel figyelmet, még e korban is szokatlanul durva, erőszakos hangjánál fogva. A IV. számú annak bizonyítékául szolgál, hogy a prédálás, rablás úgy magyar, mint török részen még béke idején is napirenden volt.

I.

Nos Ali vayvoda vester hispaja, servitor illustrissimi et magnifici Hazon begii Koppaniensis etc.

(Mi Ali vajda, a ti hispjátok a tekintetes és nagyságos koppányi bég, Kászon, szolgája.)

Az iharosi, csicsói, szentpáli, udvarhelyi biráknak és közönséges polgároknak, kicsinynek, nagynak, tudásokra adom, hogy én most koppányi bégnél vagyok. Immár az nagyságos bég levelét is küldtem nektek, hogy be jöjjetek én hozzám, de semmi lettképen be nem jöttök. Én magam is sokszor irtam és izentem nektek, azt sem fogadtátok. Azért im most is küldöttem nektek mind az nagyságos bég levelét és az enyémet is, hogy bejöjjetek. Ennek előtte valamivel tartoztatok volna én nekem, azt nektek mind megengedem. Ez jövőendő esztendőről is minden jót végezek veletek, ha szép szóval hozzám jöttök, az én hitemre fogadok nektek, hogy senkitül semmi bántástok nem léssen, mindenekül megoltalmazlak, annak fölötte hitlevelet adok kezetekben, az koppányi bégét, hogy sem Kaposvárból, sem Pécsről, sem Koppányból semmi bántástok nem léssen, hanem békével házatoknál megmaradhattok.

De ha be nem jöttök szép szóval, esküszöm az Istennek, hogy rabbá tétetek, mert az nagyságos koppányi bégnek arra parancsolatja vagyon az hatalmas császártúl, hogy valamely faluk ennek előtte török-

nek fizetnek, ismét fizessenek, ha nem fizetnek megraboltassa. Mert az király az frigyét úgy végeztette, az hatalmas császárral, azért sokkal jobb leszen, ha én hozzám jöttök, ezután a mit találtok, az ti bűnetek, nem enyim, ebből választ várok tőletek az levél vivő embertül. Ugyan azzal hozzám jöhettek, ha akartok. Ex Koppány Mária fogantatása ünnepén anno 1559. — A lap szélén török pecsét.¹

II.

Én az hatalmas győzhetetlen török császár váczai végvárának mostan fő gondviselője, békje, Haszán bék, Isten akaratjából.

Kemenczei, Thjuri, Medovárczai, Nemtini, Ledéni, Krussovai, Badini, Duborvai bírák és esküdt polgárok, hamis hitetlen kurvafiak, hány parancsolatom megyen hozzátok, mind csak elhallgatjátok. Látva azért ez czimeres parancsoló leveletem, hagyom és erősen parancsolom tinéktek, valamint fejetekeket mindmagatoknak, minden házatok népének szeretitek, azért sem órát ne mulasszatok, mindjárt magatok bírák, két két eskütt emberrel hozzám bejőjjetek, több parancsolatomat ne várjátok, mert ha három nap mulva hozzám be nem jöttök, — tudjátok, erős kerített várban nem laktok, — mindjárt lovasokat küldök, nyakon kötve hozatlak be tikeket ; kemenczei bíró, te neked azt parancsolom, ez leveletem lóháton bizonyos embertől küld, hadd hordozza meg azokon az falukon, ugyan azon ember kezemben hozza, hadd tudjam meg tüle, micsoda válasszal járt oda ; ez parancsolatomat el ne hallgassad, mert te adsz számot róla, ha négy nap alatt az az ember, az ki az levelet elviszi, hozzám válasszal nem jön be, elhigyjed bíró, karóban kell megszáradnod. Ugy nyissad fel az szemed. Hamar, hamar ez parancsolatom hozzátok. Kelt Vaác városában, 22 február 1660.

III.

Mi, Kuczuk Mehemet pasa, az hatalmas és győzhetetlen török császárnak az Dunán innend levő minden hadainak igazjáró szerd árja Érsekujvárának helytartója, gondviselője és parancsolója.

Te, tavarnoki bíró, és mind fejenkint, ezt parancsolom tinektek : ez úri czimeres levelünket látván, ide Ujvárbán bejőj, te bíró valami

¹ Országos Levéltár Missiles.

² Országos Levéltár Limbus III. sorozat 26. csomó.

harmadinagaddal, esküdt emberekkel, az uratok itt vagyon Ujvárban, Jussuf ispagia, hanem mindjártot bejőjjetek, több parancsot reátok ne várjatok, mert ebül jártok, az Saljin Olaj béghez jőjjetek ide, az útban igazit, az uratok ki legyen, hanem jőtetest jőjjetek, ezt el ne hallgassátok, hogy rosszul ne járjatok. Datum Ujvár 28 septembris 1669.¹

IV.

Mi, az hatalmas és győzhetetlen török császárnak Szechen várának és Hollókőnek és Buják várának gondja viselője és parancsolója, az nagyságos és tekintetes Husain bek.

Megértettük az uraságod levelét, melyben ír uraságod, mód nélkül elhajtották az kecskét, tudván, hogy nem paraszt embernek mörhája. Azért mi is azt irhatjuk uraságotknak, hogy az magyar vitézek szintén úgy elhajtják az török marhát, mostan is Tatárszentmiklósról az budai vezérnek elhajtották, melyet az hatvaniak visszanyertek, annakfelette az törökországból az magyar vitézek elhajtottak négyszáz juhot, melyet az egriek visszanyertek, ennekfelette minden nap csak egy borjut nem tarthatunk, mindjárt elhajtják, és az malomban csak egy kila búzát nem tarthatunk, mindjártot vittén vittén viszik, az mellett mi is mód nélkül nem cselekedtünk, tudván hogy nem paraszt ember jószága, hanem hódulatlan ember kecskéi voltak, mert im mi az földünkben találtuk az kecskéket. — Hiszem tudjátok, hogy az két császár között békességet tartjuk, nem mondjuk azt, hogy még egy borjut elhajtának az török vitézek, de ti meg nem tartjátok az békességet, miránk ne panaszkodjatok, hogy mód nélkül cselekedtünk, ez után ne legyen olyan mód nélkül való dolog, úgy legyen az jóakarát köztünk. Ezek után Isten adjon jó békességet köztünk. Anno domini 1672, irattatott Szechen várában.

Kívülről: Adassék ez levelém Divin várában lakozó Murányi Györgynek, nekünk szomszéd barátunknak tulajdon kezében nagy hamarsággal.²

V.

Hatalmas győzhetetlen tündöklő török császár urunk váradi végházának és több hozzá tartozandó véghelyének főgondviselője és parancsoló ura, az méltóságos tekintetes és nagyságos Mehemet pasa.

¹ Egykorú masolat. *Országos Levéltár* Missiles.

² *Országos Levéltár* Missiles.

Kecskeméti, Karaszi, Oroszujfalvi, Laskodi, Jakai, Kercsi, Szamoshegyi, Gyulaházi, Kisdobosi, Gemsei, Ladányi, Paki, Iskei, Mándoki, Kiskéri bírák és falubeliek ezen czimeres levelemet megolvastván, fejtekre parancsolom, hogy bejőjjetek hozzám, el is ne hallgassátok, mert ha szófogatatlanságtok miatt kárt és rabságot szenvedtek, én oka nem legyek, hanem magatok legyetek okai, az bűn fejteken legyen. Datum in Varada 18 Martii 1684.

Kívülről: Kecskemét, Mándok, Kisvarsány, Kisdobos és több falubelieknek adassék.¹

Dr. Kárfy Ödön.

Ibrahim egri pasa levele a kassai főkapitányhoz. (1632). Mi Szokolovits Ibrahim Passa, Istennek engedelmeiből a hatalmas és győzhetetlen török császárnak a Tisza Duna között levő várai- és hadainak szerdárja, és böles tanácsja, Eger várának helytartója, minden hozzánk illendő tisztességes szolgálatunkat és vitézi barátságos szomszédságbeli jókat kívánunk megadatni te nagyságodnak, hozzátartozókkal egyetemben.

Mai napon kedden vettük a nemzeti *Girincsi Istvántul és Szécséni Miklóstul* te Nagyságod levelét, melyből bőségesen mindeneket megértettünk legyen. A mi részünkről némely panaszokat ír te Nagyságod. Isten is ezekre bizonság, hogy ezen dolgokban sokakban nekünk hírünk nem volt, de mindenkben a két hatalmas Császár között való békességhez tartottuk magunkat; efféle történeteket te Nagyságod rendire nem értettünk legyen. Hon írja Nagyságod hogy hadaival felszerkenvén, Eger körül levő hódoltságot más helyre szállítja legyen, a fejér kenyér helyett a köleskenyér is jóízűven esnék: nem uri szó, mert az Ur Isten az ő teremtett nemzetségét éhhez meg nem öli. Penig a mi hatalmas és győzhetetlen császárunk szárnya alatt szolgálatunkban te Nagyságod írása szerint éhen nem maradunk.

Azt is írja te Nagyságod, hogy tatár képében egynehány martalóczokat készítettünk volna. Eszünkben, se gondolatunkban sem volt. Azt nem igazán mondták. A szép békesség ellen semmi gondolatunk nincsen, ahhoz tartjuk magunkat.

Ezek kívül is ír te Nagyságod *Gadna* nevű falu felől, és a *szendrei* vitézek felől. — *Visnyó* nevű falu mellett tizenöt csavargók egy vitézünket levágván, utánnok menve a vitézink *Hys* nevű falu, mely *Eger* vétele utáni hódolt legyen, viszont hódolásokat elhagyván, ezekre

¹ Országos Levéltár Missiles.

akarva menni, *Gadnára* történet szerint úgy találtak legyen, reájok lövöldözvén, egynehány gyermeket így kaptanak el.

Onnan *Szentpéterre* jöven ettenek és ittanak ; a városbul kiindulván a *szendreiek* utánok jöven, reájok ütötenek. Ha ők birták volna ezen vitézinket megbirták volna, meggondolhatja, te Nagyságod mint jártak volna. Nem kellett volna reájok ütniek ; te Nagyságod a szép békesség alatt levél által minket megtalálhatott volna.

Vitéz Ur barátom a mi részünkről látjuk sok a panasz, de némely dolgokról kellett tudósitanom te Nagyságodat. Ennekelőtte a *hatvani Dervis* bégh, magát a békességhez tartván, *Hatvanba* jöve telében *Fileki-* és *szécsényi-* és *gyarmatiak* reájok ütvén, harmincz vitézinknél többet közülök levágának. Mely dolgot a Vitézlő Ur barátunknak oda fel a Palatinusnak megirtuk volt aképpen és fogadást is tette nek, hogy ezen károkat megfordítják, de fogadásokban meg nem állanak.

Minapában is *Hatvanhoz* közel tizen négy emberünket levágák, nyolczvan lovat és tizenkét ezer forintot elvinek több hovaloval együtt ; mely latorságcselakedő latrok közül mainapig is kezünkben vannak, kikkel te Nagyságod emberi beszéllettenek légyen. *Szécsénben* ezen megnevezett lovakat és jószágokat szömlátomást elkótyavetézék. Ezekután *Szolnok* alá háromszázan menvén, másodnap *Hatvan* alá menvén, mint jártanak meghallotta Nagyságod, a *Balassa Ferencz* nagyságos ur levén a *Sárközben*, *Hatvan* enyengöket ott levágá, trombitát fuvatván számtalan kincsoket elvivé és *Szolnok* mellett is egynehány *pesti* vitézeket felvervén, közülök egynehány *besliát* elvivén kiket ezer, kit háromezer forinttal sarczoltatott. *Szarvaskő* alól is emberinket elvivék, most is sarcz alatt tartják. A *cserépi* porkoláb fia is *Szendrőből* sarcz alatt szabadula, és ezek felett is a békesség ellen sok dolgokat cselekedtenek.

Szegedön alól is hajós törököket felvervén, egyet közülök ötezer forintra sarczoltatott *Bakos Gábor* ; sőt ezek fölött is az *Bács* országban harmincz falunál többet hódoltattanak, kik soha ennekelőtte nem holdoltanak, Számtalan sok lovat és jószágot hordottanak el minduntalan, mégis nem szünnék efféle dologtul, te Nagyságod a vitézeket megtartóztassa, és a szép békességhez tartsa magát. Mi is az hatalmas és győzhetetlen császárunknak voltaképpen értésére adjuk, és mind az felséges római császárnak s mind az tisztességes és nekünk böcsületes úr barátunknak a *Palatinus Urnak*. Megítélük tudjuk, ki lehessen bontója a szent békességnek.

A Nagyságotul hozzánk küldetett böcsületes személyeket békeséggel elkísértettük, és Ónodba kísértettük.

Ezek után Isten éltesse Nagyságotat.

Egren die 21. Ann : 1632.

Idem qui supra. (Fenti.)

(A levél párja a *kismartoni hercegi főlevéltárban.*)

Dr. Merényi Lajos.

Egy hadi birói ítélet 1662-ből. Hadi bírásról, iudices bellici, az 1567-ik évi 41-ik törvénycikkben van először szó. A törvénycikk szerint azonban a végvárok kapitányai által megbízott hadi bírák nem csupán a vár és a hadsereget érintő ügyekben bíraskodnak, hanem a nemesség birtokügyeiben is. A panasz az 1649-ik évi 81. t.-cz. szerint meg-megújult.

Intézményileg tehát a hadi bíróság már az 1567-ik év előtt fennállott s mint az 1655-ik évi 7-ik t.-czikkből kitűnik, létesítése a felségjogokból folyt. Az országgyűlés az 1559-ik évi 8. t.-cz. szerint az intézményt a magyar törvényekkel összhangzásba igyekezett hozni.

A hadi bíró, juratus assessor sedis bellicæ évi fizetése az 1609-ik évben 200 frt volt.¹

Egy 1662-ik évbéli hadbírószági tárgyalásról reánk maradt feljegyzés, mely Kassa város levéltárában a 8707. szám alatt őriztetik, betekintést enged az intézmény szervezetébe s az eljárás módjába. Az okirat szerint Kassán az 1662-ik év augusztus hó 16-án Barna György, tabulæ regiæ assessor, Keczer Ferencz, Pongrácz Kristóf, tabulæ regiæ assessor, Udvarhelyi György, Abaujvármegye alispánja, Baxa István Abaujvármegye jegyzője, Béllavári Miklós, szepesi kamarai tanácsos, Dobay Andras, Sárosmegye jegyzője, Szentpétery István, tokaji főkapitány, Figedi Nagy András, szendrői főkapitány, Farkas Fábrián putnoki főkapitány, Pap János diósgyőri főkapitány, Bálintffy Ferencz hadi bíró, Divinyi Péter, Semsey György, Kállay Mihály, Kassa város főbírája, Bárczy Ferencz, abaujvármegyei táblabíró, Madarász Márton, Kassa város jegyzője és több juris peritis viris előtt folyt a tárgyalás in sede iudicialia bellica a vádlottak ellen ú. m. Farkas Mihály, Szatmár város bírája, továbbá Kereki István Szatmár város jegyzője, Lónyay Jakab, Csizsár János és Barbély András szatmári polgárok ellen.

A vádló Gersei Petheő Zsigmond, felsőmagyarországi alkapitány s a vád az volt, hogy nevezettek Oroszlány váradi basával az országra

¹ Turul, 1911. évf. 72. lap.

veszedelmes összeköttetésben voltak s a szatmári végvárat a török kezére akarták játszani s neki meghódolni. Az ügyben már előbb tanakat vallattak Leleszen. Az egyik tanu egy Funk nevű német vallotta, hogy őt Heister generális küldte a váradi basa udvarába, bizonyára hogy a szatmáriak ügyében kémkedjen. A tanu ugyanis vallomása szerint, borotvált fejjel ment a törökhöz s tar fejét a tanúknak is megmutatta, az okirat szerint «in cuius suæ associacionis documentum esse capite desumpto pileo rasuram tarcicam iisdem testibus oculate demonstrasset.» Az ítélet szerint a pör a vádlottak felmentésével ér véget.

A nemes és vitézlő seregtörvényszék multjából. A magyar hadi bíróság multjáról kevés emlékünk szól. Az alább közlött iratok a veszprémi nemes és vitézlő seregtörvényszék előtt tárgyalt per irataiból maradtak reánk egykorú másolatban s bepillantást engednek az intézmény szervezetébe, eljárásába s a vele kifejlődött jogszokásokba.

A per az 1684-ik év május hó 25-én indult meg s még a következő év márczius hó 8-án is folyt.

Nemzeti vitézlő jelenlevő bírák uraimék alázatos kész szolgálatainknak ajánlásával instálunk kegyelmeteknél.

Kegyelmetek szent és bölcs törvényszéke eleiben terjesztjük, hogy minekutána itt Beszprémben Beszprém vármegyében lakozó Barrabás Márton szomszédunk hidvéghi Beslia Musztafa agának Gellyei Mátyásért hitlevelet adott volna az felülvaló időkben bizonyos ideig és azon adott idő elmulása után is sokkal hitevelének s fogadásának ő kegyelme eleget nem tett volna, hitlevelét ki nem váltván s Gellyei Mátyásnak sarczában hátra levő szazharmincz tallérát fogadása ellen meg nem adta volna. Tavaly pünkösöd előtt egy Veaszi nevű rác rabunkat bocsátottuk volt Törökországban feje szabadulásáért, kinek az sarca kétszáz forint, három közönséges paplan három-három talléros, három vég aba, három pár karmazsh csizma, három egész selyem ö(v), három selyem futa, három kalpag volt, említett hidvéghi Musztafa aga ott benn fogta. Ezt megtudván, fő és vicekapitány uraimékat megtaláltuk, kik ügyünket törvénybe igazítván, ahová hogy mi is nevezett Barrabás Marton uramat citáltattuk, megemlékezvén hitleveléről, nemzeti vitézlő Laskoi András vicekapitány urunkat kérte, hogy hozassa ki hitlevelét, mely kinn lévén, minékünk kedvünket keresi, kiről valamint ez jelenlevő májasnak ötödik napján ő kegyelme ezen kegyelmetek nemes és vitézlő seregtörvényszéke előtt valóságos tudományt és bizonyosságot tett, az szerint most is hasonló valóságos bizonytságot méltóztatik tenni, a kire nagy alázatosan kérjük is ő kegyelmét, kinn

levén már a megírt mód szerint beadott hitlevele. Sokképpen vontatja a dolgot ; jár ott némely elme, hogy benn levén a hitlevél, azért rabot ott benn nem foghattak volna ; az igen csekély refugium (mentség, menedék), elég erre az, hogy ő kegyelme a hagyott időre hitének és fogadásának eleget nem tett, ki miatt ilyen háború időben ott benn fogatott az mi rabunk, kinek egészen az ő kegyelme hitlevelének ki nem váltása az oka, mely időben és dologban nemcsak az hatalmas pogány, de még mi keresztyének is hasonló úttal adósságunkat megvehetnénk törvénynek büntetése nélkül.

Hogy pedig némely itt való uraiméknak az töröktől hasonló hitlevelek itt kinn légyen és az török is azt ki nem váltja, mi annak okai nem vagyunk, azért az mi keresetünk azzal le nem szállhat ; vagyon utjok s módjok, keressék. Továbbá az kezességre sem igazíthat az hatalmas pogány erő ellen ; elég az, hogyha az ő kegyelme hitlevele ott benn nem lett volna, az mi rabunkat ott benn nem fogták volna, hanem az postája vagy magát vagy sarczát kihozta volna. És dato (kit meg nem engedünk) ezen előszámlált törvénytelen s helytelen beszédek valamit segíthetnének is Barrabás uramon, de mindezeket semmissé teszi vicekapitány urannak tett kötése s obligatiója, midőn kérte ő kegyelmét, hogy hozassa ki hitlevelét, ki ha adós és köteles nem volt volna, mi szükség lett volna azt kihozatni. Mivel azért országunk törvénye ezt tartja, *a ki mint köt, úgy oldozik is*, másképpen pedig nyilvánvaló az, hogy az mi rabunk megírt sarczával együtt csupán csak az ő kegyelme hitlevele miatt fogatott ott benn és abból esett egészen az mi kárunk. Ellenben nyilvánvaló az is, hogy az ki rab sarczát keresi, az adósságot keres, kiben minden költség és fáradság megítéltetik országunk törvénye szerént. Ez okáért inhæreálván nevezett vicekapitány urunknak tett kérésének és fogadásának és az magunk igaz causánknak és országunk törvényének, kívánjuk nem az Gelyei Máttyás hátramaradott sarczát, hanem az mi rabunk egész sarczát megítéltetni una cum expensis (= a költségekkel egyetemben), mivel ha ő kegyelme Gelyei hátramaradott sarczát az hagyott időre vagy az mi rabunk ott benn fogása után beküldötte volna, az mi rabunk sarcza oda nem vészett volna, kinek finális törvényét és executióját is juxta leges regni (= az ország törvénye szerint) kívánjuk. Kegyelmetek alázatos szolgálai Weszprémben lakozó Kis András kovács özvegye.

Kis Varga Miklós.

Nemzetes vitezlő jelenlévő weszprémi tisztviselő és birák uraimékhöz szóló alázatos supplicatiónk.

1684 die 25 Maii. Ez jövő hétfőre differáltatik.

1684 die 8 Junii. Sub sedria¹ militari revisa. Hagyatik ez jövő csötörtöki terminusra, akkor sine ulteriori dilatione meritorie (= további halasztás nélkül érdemileg) meg kell felelni.

1685 die 14 Februarii. Reassumpta causa praesentibus dominis iudicibus ordinari.

Anno 1685 die 8 Martii. Reassumpta causa in sede bellica praesidii Weszprimiensis praesentibus egregiis dominis Andrea Laskoi vicecapitaneo, Petro Gorupi, Petro Horvát supremis ducibus, Stephano Gyallodi et Stephano Martonfalvai duce et comitatus Weszprimiensis iudlium etc. Pro ambobus actoribus Benedictus Atyai cum nostris reservatisque de iure reservandis cupit iuxta supplicem libellum sibi ipsis satisfieri.

Procurator J. (-n causam attracti)² Petrus Czizovszki petit tam actionis, quam productorum paria extradari. Deliberatum: Dantur.

Par producti sub litera A. Adjon Isten minden jókat Kegyelmednek, mint szomszéd vitéz Urnak. Szomszéd vitéz Kapitány Uram, Barátom. Megértvén az Kegyelmed akaratját, mi légyen Barabás Márton hitlevele felől, hogy Kegyelmednek megküldjem, de nem hogy azért a Mátyásnak hátra maradt sarezáért itt fognám, de még ezer forintért sem fognám, noha a Mátyás a kétszáz tallérból minekünk hatvanhat tallérnál többet nem fizetett. De mivel mi azt a hamis ráczot a Mátyásért meg fogtuk, de esküszöm török hitemre, hogy a rácz is elszökött, de immár az az mi vétünk; ha megfoghatjuk, megvesszük; ha nem, odavész. Mi azért a Mátyást immár abból a dologból *nem kergetjük*. Im azért a Barrabás hitlevelét Tholnai Ferencztől Kegyelmednek megküldöttem, a Mátyás penig maradt volt még minekünk száz és 34 tallérral adós. Ezek után Isten éltesse Kegyelmedet mind az Kegyelmed kedveseivel jó egességben. Irtuk Hidvégen 1684. 18 die Martii.

Kegyelmed szomszéd vitéz barátja

Musztafa Besli aga.

Az vitézlő nemzetes Beszprémi vicekapitánynak Lasko Andrásnak, mint vitéz úrbarátonnak adassék ez levelem illendő becsülettel.

Par producti sub litera B. Én Barrabás Márton császár és koronás király urunk ő felsége Beszprémi egyik lovas katonája adom ezen hitleveletem Hidvég városon lakozó Besli Musztafa agának, alagának hidvégi Ibrahimnak, Mamhut odabasának Gellyei Mátyás rabjokért,

¹ Sedes iudiciaria = Törvényszék.

² Az alperes ügyvédje: Czizovszky Péter.

kinek hátramaradott sarcza másfélszáz tallér ; ezen másfélszáz tallérokat fogadom igaz keresztyéni hitemre, vitézi emberségemre, hogy tizenkét holnapra az vitéz barátimnak Hidvégre beküldöm, sem rabért, sem rab sarczáért azon sarczot sem magam le nem tartom, sem másnak letartani nem engedem, ezt hozzátevén, ha az terminus nap előtt megtalálma halni, *az régi végbeli jó szokás szerént* a testet tartozom Hidvégre beküldeni ; de ha az terminus nap után meghalna, *úgyis* az sarczát tartozom fogyatkozás nélkül megfizetni. Melynek nagyobb erősségére és bizonyosságára adtam ezen hitleveletem, szokott magam pecsétemmel megerősítettem. Datum Weszpremi die 30 Maii. 1682. (L. S.)

Per me Stephanum Gömöri iuratum notarium *sedis militaris* praesidii Weszpremiensis pariatu et extradata.

(Eredetije Kassa város levéltárában ; lajstromozatlan.)

Onodi János levele Győri Ferenczhez (1706). Kötelességgel való szolgálatunknak ajánlása után ! Isten minden jókkal hogy kegyelmeteket szeresse, szívesen kívánjuk.

Nemzetes Bíró Uram!

Itt levő dolgainknak folytatásának rendi hozván magával, el nem mulathatánk, hogy kegyelmedet paucis ne tudósítanánk. Elsőben is vicegenerális uramat, mihelyen ide érkezünk volna, megudvarolván, magunkat insonuáltuk ; de lött csak olyan válaszung, hogy mindaddig várakozásban legyünk, míg méltóságos generális gróf *Forgács Simon* uram ő nagysága el nem érkezik ; annak utána a nemes királyi városok követei confluálván, a gratificáció eránt megegyeztünk, hogy az installáció után vigyük végben, holott vigyázván az nemes vármegyékre is, itt-é vagy Kassán legyen, azt még nem determináltuk. Annak utána discurrálván az armalisták dolga eránt, minthogy igen ellenünk vannak az nemes vármegyebeliek, hogy dolgunk jobban folyhasson, nánthogy az két méltóságos generális correspondenter vagyon commissarius Kezzer Sándor urammal, egyenlő akaratból ő kegyelmének az oberfált gratificáció felül adtunk tizenöt aranyat és ígerte ő kegyelme mindenben jóakarátját, vagyon is reménységünk az itthon való maradásunk felől, aminthogy intimálta is ő kegyelme, hogy minden városok a parte minden armalista conciviseknek személyeket describálván, mind inhabilitásokat, mind tiszteteket lajstrom szerint cum rationibus aliquot annexis elkészítettünk ő kegyelmének, be is adjunk, hogy annyival is inkább dolgainkat jobban promoteálhassa. Ezek után a nemes vármegye bejövén az tábor helyre legutólszor, mindjárt az trombitásnak szoporniczás lova miatt nem kevés bajunk volt, a minthogy simpliciter

nem is acceptálják és az lovak közzé is nem bocsátják, hanem kénytelenítettünk az kocsiból egyik lovat alája adnunk, ebből taliter-qualiter magunkat enodálván, incidit in Scyllam, qui vult vitare Charybdim, mert az rézdobost mind generális uram s mind az nemes vármegye egyáltalában kívánják, sőt nagy despectusnak tartják, hogy ez lévén az első vármegye s itt kellene az rézdobot mind reggel s este megvenni, de nagy præjudiciumára Saárosban verik meg, ebben is mennyi disputációnk az trombitás attestatiójával együtt lött legyen, csak az jó Isten tudja, azért erről provideáljon Kegyelmetek, mert immár még tegnap felfelé mentenek az dragonyos executiók és az nemes városra is be fog menni. Ma penig hora nona (= kilencz órakor) léssen az nemes vármegyéknek néminemű dolgok felől való consultációjok, kivalképpen azon nemesek büntetése avagy compellációjok felől, az kik otthon maradtak; ez iránt is mit fognak determinálni, nem tudjuk; mindazonáltal, a kik nem compareáltak, magokra vigyázzanak, mi penig mindenekre prospiciálunk.

Ezzel maradunk Kegyelmeteknek kötelességgel való jóakarói, nemes város ablegatusai. Datum ex castris ad Visoly positis anno 1706 die 24 Augusti.

*Noadi János.
Ujfaluasi György.*

Kivül: Per illustri ac generoso domino Francisco Győri, liberæ ac regiæ civitatis Cassoviensis indici etc. domino nobis obsevandissimo Cassoviæ.

Alatta más kézzel: Præsentatæ 25 Augusti 1706.

Mellékelt czédulán: P(ost) S(criptum). Minthogy az kocsis igen apræhendálja azon harmadik lónak itt való maradását, mert az negyediket, minthogy semmire való, nem acceptálják, ha lenne valamely alkalmatos lova az nemes városnak otthon, az trombitás alá való, minthogy magunk is sajnáljuk azon gyeplős lovat itt hagyni, küldene mást az nemes város.

(Eredetije Kassa város levéltárában 12541/16. szám alatt.)

Bornemisza István levele Diák Imréhez (1708).

Mint jóakaró uramnak, Kegyelmednek ajánlom szolgálatomat.

Isten minden jóval áldja meg Kegyelmedet, kívánom.

Tekintetes neme Sáros vármegye zászlójával megindulván, trombitásunknak trombitája elromlott, kihez képest Kegyelmedet kötelesen kérem, ne terheltessék csináltatni, mivel nem késhtünk, sietnünk

kell táborra. Munkájától azon becsületes mesterembernek meg fog fizetni és vagy két konz papirost pénzemért ne terheltecsék vétetni, Kegyelmed jóakarattját igyekezem megszolgálni. Kívánom levelem tanálja (igy) Kegyelmedet szerencsésen.

Datum Alsó-Mislye 23 Augusti 1708.

Kegyelmednek kész köteles szolgája

Bornemisza István.

Kívíl: Generoso domino Emerico Diák liberae ac regiae civitatis Cassoviensis indici primario, domino michi observando. Cassoviae.

(Eredetije Kassa város lvtban. 12854/30. sz. alatt.)

Adulék Rákóczi Ferencz kalonaszágához (1710).

Kassa város levéltárában, a lejstromozatlan ügyiratok között, a következő 1710. évből származó feljegyzést találtam :

In inelyto regimine *Réteianae equestris ordinis.*

Obester uramnak Rétey György uramnak equi numero 4.

Gönczi János vicecolonellus uramnak nr. 3.

Főstrása mester Tót Márton uramnak nr. 3.

Quártélymester Szegedi János uramnak 1.

Adjutans Görgey Sámuel uramnak 1.

1. (első) főhadnagynak Nitrai Mihály uramnak nr. 2.

2. Buda Gergely főhadnagynak 2.

3. Mező János uramnak 2.

4. Makranczi János uramnak 2.

1. (első) vicehadnagy uramnak Szabó Jánosnak 2.

2. vicehadnagy u. Szabó Jakab uramnak 2.

3. vicehadnagy u. Szócs Mihály uramnak 2.

4. vicehadnagy u. Kis István uramnak 2.

5. vicehadnagy u. Szabó Zsigmond uramnak 2.

6. vicehadnagy uramnak Győry Ferencznek 2.

1. (első) zászlótartónak Szabó János uramnak 1.

2. zászlótartónak Sípos György 1.

3. zászlótartónak Diósi György uramnak 1.

4. zászlótartónak Szabó Mihály uramnak 1.

Négy strásamesternek Fejérpataky János, Szabó Ferencz, Timár Mihály és Szabó Samu uraméknak 4.

Négy furirnak Balogh István, Kereszturi György, Szabó István és Szócs György uraméknak 4.

Gregariorum nomina sequuntur modalitate infrascripta.

In prætitulato regimine gregarii effective de præsentī numerantur numero 204.

In inclyto *regimine Nikhaziano.* *

Perillustris generosus dominus supremus colonellus Georgius Nikházy nihit accipiet, nec prætendit.

Vicecolonellus Kenheczy János uramnak 3.

Auditor uramnak Petneházy uramnak 1.

Adjutáns Kis István uramnak 1.

Profontmester Sztankay András uramnak 1.

Trombitás Sipos János uramnak 1.

Kovács Jánosnak 1.

1 (első) főhadnagy Dési Ádám uramnak 2.

2. főhadnagy Ratony István 2.

3. főhadnagy Harsághy Sándor 2.

1 (első) vicehadnagy Szabó András 2.

2. vicehadnagy Szabó Zsigmond 2.

1. (első) zászlótartónak Szabó István 1.

1. (első) strásamester Vendéggy Gáspár 1.

2. Gerecs Mihály strásamester 1.

3. Kurimszky Márton strásamester 1.

4. Naményi Gábor strásamester 1.

Furir Kovács Gábor 1.

Summa gregariorum numero 52.

Aggregatorum numero 5.

In inclyto *regimine Beleznaiano.* Vicecolonellus Trencsiny János uramnak 3.

Főstrásamester Fekete László uramnak 3.

Adjutáns Istvánffy György uramnak 1.

Quártélymester István Deák 1.

1. (első) főhadnagy Bagoly István 2.

2. főhadnagy Hangacsy Zsigmond 2.

1. vicehadnagy Melda István 2.

2. vicehadnagy Hunyor András 2.

Öt strásamester Sárkány István, Bagi János, Kis Ferencz, Szabó Mihály és Hangacsy György 5.

Summa gregariorum numero 56.

Generalstáb.

Vicecolonellus Barta István uramnak 3.

Adjutáns Salya Mihály uramnak 2.

Adjutáns Szalay Mihály uramnak 2.
 Jósa Ferencz secretarius uram 1.
 Biró János szekérmester 1.
 Voluntér uraimék 9.
 Supremus ductor Stephanus Farkas 2.
 Viceductor Andreas Szodoray 2.
 Vexillifer Michael Balogh 1.
 Vigiliarum magister Paulus Deák 1.
 Summa gregariorum ad hos spectantium numero 20.
 Capitaneus Franciscus Péchy 2.
 Gregarii numero 6.

KEMÉNY LAJOS.

Nemesi felkelés számára megállapított egyenruha-tervezet. (1806.) Falusi levelesládából került kezembe egy 1806-ból való két íves hivatalos írás, melyet gróf Haller János főispán adott ki mihez tartás végett «Az közbátorság fenntartására ügyelő nemes sereg kapitányának.» Nem teszi kötelezővé az egyenruhát a nemes sereg tagjainak, hanem — úgy látszik — nagy volt a kedv bennük ilyenbe öltözni és részben a fényűző vetélkedés megakadályozására, részben «hogy valamely sinor mérték adattassék» készült ez a szabályzat.

A francia háborúk okozták, hogy országgyűléseink, a megyék és a társadalom sűrűn foglalkoztak ezekben az időkben a magyar hadsereggel és a nemesi fölkelés kérdésével.

Az erdélyi kormány sem vonhatta ki magát ez alól és többek között az 1809-iki kolozsvári országgyűlés is vitatta e tárgyat; meg is határozta, hogy a megyék, székely székek s a szászok milyen arányban állítsanak ki katonaságot. Gróf Bánfi György lett a vezére ennek a seregnek és a békesség megkötéséig állottak fegyverben a csapatok. Ezt megelőzőleg történt aztán, hogy a megyék saját kezdeményezésükre szervezkedtek és nemességüket olyan nemes seregekben sorakoztatták és gyakoroltatták, mint a milyen számára ez az egyenruha-tervezet készült.

A legénység, a közvitéztek ruhája nagyon kevésbé különbözött a fő- és altiszteketétől. A csákón aranypaszománt, a zsinórzat is inkább aranyos, vagy teveszór s a bandalière vagyis a pantallér orosz lány fővel való rézdíszítése volt az egész különbség. De beszéljen maga a leírás:

Az köz Bátorság fenn tartására ügyelő Nemes Sereg kapitányának.

Ámbár a Nemes Vármegye meg álitotta légyen, hogy ezen Seregnek valamely Hadi köntösben egyezőleg öltözni nem szükséges, szabad-

ságában hagyott ugyantsak, hogy azon Nemes Sereg Tagjainak tette-
nék önként egy forma köntösbe öltözni az olly feltétel alatt, szabad-
ságában hagyatik, hogy fényes és költséges ne légyen : Hogy tehát a
Nemes Vármegye ezen végzése egy felől teljeseadjék, másfelől pedig,
azoknak, akik az öltözés módjára nézve magokat már számosabban
jelentették, valamely sinor mérték az egyeztetésre adattassék, szük-
ségesnek tanáltam aztatt eképpen meghatározni.

Mente.

Ez légyen világos kék közönséges Posztobol sárga réz három rend
Pikellyel, hasonló színű szőr Sinorral meg sinorozva flanerel bélelve és
fekete Bárány bőrel prémezve és ugy készülve, hogy egészen bé gombolo
légyen.

Nadrág.

E légyen hasonló színű Posztobol, hasonló színű Sinorral három
rendel hányás nélkül meg sinorozva.

Tsáko.

Ez légyen fekete Posztobol, kék színű vitéz kötéssel, kék és fekete
Tolluval és külön pántlikából készölt Rosával.

Pantallér.

Ez légyen fekete Börből, sima fekete Tásakájával.

Csizma.

Bornyu bőr, vas Sarkantyúval.

Nyakravulo.

Fekete tsinos, de ollyan, aki tsak a torkát, nem pedig az alát is
bé foglalja.

Loszerszám.

Fekete, minden réz Czifraság nélkül, tsakhogy tsinos és jó legyen.

Tarsoly.

Veras, Viz folyás módjára, három rend szőr sinorral bé szegve, a
közepin keresztül viz folyás modjára ki vágot kék Poszto, vagy fényes

Materia és azon ülő fekete Griff Madár, szőlő gerezd lévén a szájában, ennek veres Tokja.

Kard.

A mennyire ki telik, vas hüvellyek legyen, a kard és Tarsoj Szijai pedig veressek.

Igy tanálatván le oltsobbnak és tsinosabbnak az öltözöt, az kapitány ur kommandoja alatt levő vitézeknek azt tuttára fogja adni oly formán, hogy senki ugyan annak meg tsináltatására nem fog ugyan kényszerítettni, de az a ki fényesebben fog megjelenni bizonyosan büntetésre méltónak fog találtatni, mert akinek tehetsége vagyon az fényesebbnek meg szerzésére, az bizonyosan erre oltsobban is szert tehet.

Az all Tisztek ezektől tsak abban különböznek, hogy csákojokon keskeny arany Paszománt legyen, a Tarsoly bé szegése pedig szőr sinor helyet ugyan lapos Teve szőr sinorral legyen víz fojás mogyára készítve.

A fő Tisztek pedig ezektől különböznek hogy köntössek jobb Posztból Szőr Sinor helyet Teveszőr Sinor legyen, a Csákojokon két rend Arany Paszománt, a Tarsoly Sinor helyet Arany Paszomantal legyen be szegve és a Pantaléron egy rézből készült, de meg aranyozot Oroszlán fő legyen, a hozá tartozando lánczokkal. A kardon függő a Vitézeknél legyen kék és sárga szörből, az all Tiszteknek hasonló Teveszörből. A főbb Tiszteknél pedig Arany és kék Selyemből elegyítve.

Ez tehát azon határozás, Melyet az kapitány Urnak hozám tett kérésére meg nyugtatás végett és hogy Seregét aszerint utasithassa ezeket irni szükségesnek találtam.

D(icső) Sz(ent) Márton. Die 8-va Januarii 1806

Gróf Haller Gábor mp. Fő Ispány.

Dr. Dékány Kálmán.

Levél Arzemysl 1914-iki ostromáról Csaszkcóczy Emil m. kir. honvédszázadosnak, Ludovika Akadémia tanáruinak édesanyja révén jutottam birtokába az alábbi levélnek, a mely Przemysl 1914. évi első ostromának idejéről mond el igen érdekes részleteket. A levél írója: *Micheller István dr. budapesti ügyvéd*, tartalékos tűzértiszt. A levél értékét emeli, hogy írója nem hivatásos katona, az eseményeket tehát nem a mesterségében járatos katona, hanem a polgárember szemével nézte és így azok lelkére is nagyobb hatással voltak. Azt hiszem szolgálatot teszek a magyar hadtörténelmi irodalomnak, ha e becses levelet megmentem az enyészettől. Szövege szószerint a következő:

Krovniki-Przemysl, 1914 október 21. este 3/48-kor.

Kedves Ilyke! Vacsora és tea után az erős szivarozás folytán nagy füst volt a szobánkban s így kimentem az udvarra, hogy némi friss levegőt szíjjak. Majdnem koromsötét volt, alig lehetett látni valamit, — de annál többet hallani. A koromsötétség daczára irtó puska- és géppuskaropogás veri fel az éjjeli csendet. Olykor-olykor erősebb ágyúdörgés szól bele a harcza, a melyet a vár felmentésére érkezett hadseregünk a mieinkkel együttesen Przemysl keleti oldalán az oda koncentrált orosz hadakkal e hó 11-ike óta éjjel-nappal szakadatlanul folytat.. Már ide s tova 11 napja szorongva figyeljük a magaslatokról reggel 5-től este 5-ig a rettenetes küzdelmet, a melyet a két fél a legnagyobb elkeseredettséggel vív egymással szemben. Mindkét fél kapott erősítéseket csapatokban és ágyúknban, — különösen az oroszok, a kik állítólag további 7 hadtesttel jöttek az övéik segítésére.

Nem lehet megállapítani, hogy mely fél scenirozta ezt az éjjeli támadást a másik ellen, e kétség és bizonytalanság az, mely elfogja az ember szívét, mert hátha a mieink ellen szól a rettenetes puskatűz és kattog oly velőtrázó módon és eszeveszettséggel a géppuska s hozzájárul a bizonytalanság, hogy vajjon jól végződik-e a mi bajtársainkra ez a küzdelem. Gondolhatja, hogy ha az ember messze távol, az ujságok hírei alapján követi a háborús eseményeket -- s aggódik a saját csapatainkért, — mennyire elfogja az aggodalom azt, a ki közvetlen közelből kénytelen hallgatni ezeket a rémes hangokat, hogy csak óvja meg Isten az irtózatoss elpusztulástól a mieinket. Mert most folyik a döntő ütközet.. Adja Isten, hogy a katasztrófa elmaradjon.

Mielőtt kimentem, azzal a gondolattal mentem ki, hogy ezt az estét Magának szentelem s írok levelet, a bevezetését ez a kimenetel adta meg. Nem akartam levelet írni, de így ne gondolja, hogy Magát mostoha elbánásban akarom részesíteni s csak képeslapokkal elintézni s kedves sorai folytán hosszasanban, levélben írok.

Tegnapelőtt Przemyslból levelező-lapot már küldtem. Oly hosszú, 28 oldalas kimerítő levelet, mint a milyent a napokban Gerlóczy Bandihoz intéztem, nem írhatok, merre gyrészt édes-kevéss idő áll rendelkezésemre, másrészt talán Magácskát nem is érdekli annyira az a mindenféle körülmény, a melyek közt itteni életem lezajlik. Ha tévedek, úgy Maga az előbb hivatkozott ok alapján meg fogja bocsátani s alkalomadtán rajta leszek, hogy hibámat jóvá tegyem. Ha Hamar útján hozzá tud jutni ahhoz a levélhez, úgy addig is olvassa át.

Mindenekelőtt, hogy el ne felejtsem, a lapon elfelejtettem, a telefont ne szereljék le ; a havi 25 koronával több vagy kevesebb kiadás

egy csöppet sem bant s Magát se bántsá ; halásan köszönöm jóindulatú figyelemzetését. Mert mégis itt-ott szükségük lehet reá ; aztán meg a leszereltetés után nehezen tudnék új számhoz jutni s megint számvaltoztatással volna bajunk, de felmondási időt is kívánnak s így arra is fizetni kell. S hátha mégis visszatérek, bár erről majdnem teljesen lemondottam.

A mi fizetését illeti, szíves fáradozását hálásan köszönve, a szept. 15-ig járótt úgy szept. 9. körül feladattam, azt remélhetőleg idején kézhez kapta ; az okt. 15-ig járótt, mivel e hó 10-ig zárva voltunk s a posta nem közlekedett s a 11-iki megnyitás után se akarták mindjárt felvenni, csak 16-án adathattam fel, közben az is megérkezhetett. Szíves elnézését kérem ezúttal is a késedelemért. Ha a jövőben ilyen vagy más okból pontatlan volnék, úgy legyen kegyes mindannyiszor Hamarhoz fordulni, a ki szíves lesz számlám terhére kifizetni. Egyben felkérem, szíveskedjék neki szólni, hogy fizesse ki a november 1-én esedékessé váló házbért és járulékait, a házmester havi 2 K szemétpénzét és Mohosné 10 K havi járandóságát szept., okt. és nov. és a jövő hónapokban is, hogy az se szenvedjen szükségét.

Nővérem járandóságát jövő évi január 15-ig Pozsonyban előre gondoskodtam s így ha addig haza nem jövök, neki febr. 15-től kezdődőleg havi 150 K lesz elküldve, ha valamiképp magam nem bírnék ez iránt és idején intézkedni.

Egyrészt a Maga kedves lapjából X/8-ról, másrészt nővérem X. 4., 7., 11. leveleiből, a melyeket mind tegnapelőtt vettem kézhez, szept. 12. óta nem kaptam semmiféle lapot, úgy látom, hogy Maguk mit sem tudtak arról, hogy mi ostromállapotban vagyunk. A napokban végre megjött ujságok is mélységesen hallgatnak arról, hogy okt. 10-ig milyen helyzetben volt Przemysl és csak 11-én emlékeznek meg róla, hogy az ostrom alól fel lett mentve. Tényleg az északi és nyugati oldalakról az orosz teljesen elhúzódtott, ellenben a keleti — Lemberg felé oldalon még tartja magát és itt vonva össze ereje legnagyobb részét, állja a rettenetes harczot a mi haderónk ellen. Ez a harcz tehát a VI. B. vagyis a váröv 6-ik kerülete mentén folyik, természetesen itt is némileg tovább húzta magát az orosz, hogy a mi kerületünk ágyúí oldalvást ne ágyúzhassák. Azért azonban egyes ágyúinkkal egyes ütégeit meg tudjuk kapni s így a mi kerületünk nemkülönben beleszól ebbe a harczba. Másrészt van egy üteg, a mely kerületünk egyik, a siedlickai szakaszával szemben továbbra is megmaradt a régi positiójában és folytonfolyvást szórja a shrapnelleket és gránátokat, hogy továbbra is lekötve tartsa az ott levő erődöt és ágyúit. Ott vannak ember magasságyúira

az orosz hullák, úgy hogy az orosz lövöldözése folytán azok eltakarításáról nem lehet gondoskodni. Ezen kerületnek ezen szakasztól délre eső szakasza előtt, a hol én állok, október 11-én már kimehettünk a váröv dróthálózatán, mert ebben az irányban az orosz ágyúival hozzánk nem tud érni. Kimentem és megnéztem azt a 250 hullát, a melyek az ott kiirtott erdő tüleveleitől barnult helyén heverték. Ezek az október hó 5-én hajnalban intézett s visszavert támadás áldozatai voltak. Tehát már öt napja, szélben, esőben, hidegben heverték ott. Ki hanyatt, ki arczra bukva, ki oldalt görbülten ; az egyik vánkoston pihentette vérző fejét. Lehet, hogy úgy ez, mint többen csak megsebesültek volt s az öt napi ott heverés s elvzés folytán pusztultak el. Ám mi nem mehettünk a szerencsétlenek segítségére, mert okt. 10-ig az orosz lövöldözött bennünket, másrészt ott aknák, bombák voltak elhelyezve, a melyeket az ember észrevétlenül lábával megérinthet s ezzel levegőbe repül, tehát veszélyben voltunk ezek miatt ; de ezek hol létét az oroszoknak elárultuk volna. A kiket más helyekről behozhattunk, azokat be is hoztuk ; az egyik ilyen szerencsétlen sirva panaszkodott, hogy öt gyermeke van odahaza. Tekintettel az öt napi ott fekvésükre, szívat szíva mentem ki, azonban mit sem éreztem, mert hisz erős hideg idő és esőzés volt akkoriban. Nem mondhatom, hogy a látványtól valami rémesen irtóztam volna, természetesen küzdöttem a meghatottsággal, a midőn az egyiknek feltartott karjában jegygyűrűt láttam, másrészt a másiknak ég felé emelt mindkét karját megpillantottam, egy párat pedig erősen deranzsált állapotban szemléltem. Idősek és ifjabbak keverve voltak ; volt köztük három hadnagy. Szanaszét heverték ott szuronyos puskák, főzőedények, töltények, sapkák, kis kézi lapátkák, kenyérsákok s mindenféle holmik. Négy szuronyos puskát elszedettem, egyet magamnak megtartottam, a többit tisztársaim közt szétosztottam. Azonfelül a magam részére az egyikről leszedtem a tölténytartóövet, a melyben 100 töltény igen praktikusan van elhelyezve (100 töltény ezenkívül a kenyérsákban és patrontáskában van, úgy hogy az orosz 200 tölténnyel van felszerelve, míg a miénk 120 tölténnyel).

A siedlickai szakasz előtt heverő oroszok legtöbbje kezeit az arca elé tartja. Ezeket a géppuska ölte meg ; ez a legöldöklőbb és legirtózatosabb fegyver ; ebből percenként 360 lövést tesznek. Ez tehát, ha egy nagyobb tömeg támad, rémes gyorsasággal százával szedi le az embereket. Úgy látszik az az iszonyat, a mely a kattogó géppuska hangjára fogja el az embereket, viszi a kezeket az arcz elé. Ám hiába, a következő pillanatban a többi százzal együtt lehull ó is.

Aztán persze messze távolban is feküdt egy-egy hulla ; sőt egy fél-

órányi távolban fekvő, felgyujtott falu utcáján is jó távol egymástól hevert öt hulla; ezek valószínűleg sebesülten odavánszorogtak s ott az úton pusztultak el. Sőt később egy másfél órányi távolban fekvő hegynek túlsó oldalán, a hol ezerszámra voltak igen ügyes, egy-egy ember tartózkodására alkalmas lyukak kivájva, a melyekben az oroszok az ostrom ideje alatt éjjel-nappal tartózkodtak, szintén leltünk orosz halottakat. Lehet, hogy ezek az ide repült ágyúlövedékeink lőtték agyon, de lehet, hogy ezek is sebükkel lefeküdtek s elpusztultak.

Állítólag az oroszoknak az ostromból kifolyólag 30—40,000 embere veszett el.

Ezek voltak az ostrom végét jelentő s emberi szempontból szomorú képek; jó úgy-e, hogy ezeken túlestünk.

Az eseményeknek reánk következő fordulatát aug. 31-én közölték velünk; összehívták a kerület körülbelül 100 tisztjét s tudtunkra adták, hogy hadseregünknek jobbszárnyát az oroszok benyomták, így tehát ennek következményeivel 3—4 napon belül számolni keil, a mennyiben megjelenhetik a kozák lovascsapat, lovasított tüzérség és lovasított gyalogság. A munkálatok tehát a megfeszített erővel folytatandók s befejezendők. Én szeptember hó 3-ig Rombovice faluban voltam, de mert ez kívül esett a várövön, úgy háromnegyed órányira keletre s így az orosz előnyomulás leghamarabb ért volna, szept. 4-én át kellett mennem a várövbé és pedig Krovniki faluba, a hol jelenleg is tartózkodunk.

Az események nem jöttek oly rohamosan mégsem, mert a mieink több helyütt feltartóztatták az oroszot. Szeptember 6—8. hallottunk távoli ágyúdörgést a magaslatokról, a mely nap-nap után erősebb lett, ezek voltak a lembergi, grodeki és javorovi ütközetek hangjai. Aztán elcsendesült. Hogy ezek utolsója hogy végződött, nem tudtuk, kétség és gyanú támadt, hogy a katasztrófa küszöbön áll. Szeptember 13-án rengeteg kocsisor jött be a várövön átvonuló útvonalakra. Utána jöttek — t. i. ez a 3-ik hadtest trainje volt, — ágyúk, csapatok, lovasok, automobilonok, sebesültszállító kocsik, rettenetes tömege. Három nap és három éjjel tartott ez az átvonulás, a mely minden forgalmat lehetetlenné tett. Én szept. 14-én besiettem Przemyslbe, hogy az eseményeket a gócpontban megfigyeljem és naplóm részére feljegyezzem. Oly irtózatos torlódás volt és annyira zsúfolva az egész utca, hogy ágyúk lafettáin kellett átmásznom, hogy az átellenben levő kávéházba bejuthassak. A gyalogjárók autók, kocsik által voltak elfoglalva. Mindez a visszavonuló 3-ik hadtest volt.

A mint ez átvonult, nyomában jött az orosz sereg, a mely egyik

részével nyomon követte a mi 3-ik hadtestünket, a másik része, három hadteste a vár ostromának feküdt, kezdett bennünket átkarolni.

Szeptember 16-án kezdték a mi erődeink az ágyúzást egyrészt a mieink után nyomuló oroszok ellen, másrészt a vár körül elhelyezkedni kezdő orosz hadtestek ellen. Az egyes erődök lövéseiből meg lehetett állapítani, hogy az átkarolás tekintetében az orosz merre és mennyire halad. A midőn már köröskörül az összes erődök szóltak, ebből nyilvánvaló volt, hogy az egész vár körül van véve és semerre sincs ki út. A vasúti síneket mindjárt a mint a 3-ik hadtest átvonult, minden irányban felrobbantották s egy pár napig autóval tartották fenn a postai közlekedést, a míg az orosz egy párat el nem fogott; mire ezt is abbahagyták s így a külvilággal való érintkezés megszűnt, egyedül a rádiótelegráf maradt fenn, a melynek segítségével a várparancsnok érintkezett a külvilággal, illetve odakint levő hadvezérrel. A főhadvezér egész karáival és repülőgépeivel már körülbelül 10—12 napja elment innen; utána ment az osztrák-magyar bank itteni fiókja, a melyet a zúzavarban hiába kerestem, hogy a legénységi zsold kifizetésére ezreimeimet váltsa fel.

Nagy élvezettel hallgattuk a magaslatokon a mi ágyúink tüzelését. Épen nem nagy élvezettel hallgattuk a közben elhelyezett orosz ágyúk tüzelését. Megindult mindkét részről a várostromot bevezető rettenetes tüzérségi harc. Erről rengeteg sokat lehetne írni, kötetekre menőt. Éjjel-nappal szakadatlanul bömböltek az ágyúk, néha oly irtózatos hevességgel, valóságos űrletes, eszeveszett irammal, hogy a föld rengett beléje, a ház rázkódott, összeomlani készült. Ez olyankor volt, a midőn az orosz egyes helyeken már roppant szorongatott s a helyzet roppant veszedelmes volt. Az orosz nem kímélte a municióis készleteit; majdnem mindig sortüzet adott le, egy-egy nap csak a mi VI-ik kerületünkre ezrekremenő lövést tett, sőt volt két nap, a melyen 10,000 lövést adott le a mi kerületünkre. Október hó 2-án parlamentairek jelentek meg, a kik a vár átadására szólították fel a várparancsnokot, a ki természetesen elutasítólag felelt. Erre másnap lanyhább volt a lövöldözés, de annál rémségesebben indult meg okt. 4-én kora hajnalban s úgy látszott, hogy ezen az emlékezetes napon akarja bevenni a várat. Evvel az irlgalmatlan hevességgel folyt aztán a harc végig egészen az elvonulásig.

Részünkről a 30 és fél cm-es Mörserek is működtek, dörgésük iszonyatos, hatásuk rettenetes volt; ha becsapódtak a hegy hátába, abból 60—80 méternyi magas füstből és földből álló sötét hatalmas oszlop emelkedett a levegőbe, a föld rövidre visszahullott s a füst lassan eloszlott. Egy pár lövéssel egy egész holdat lehetett felszántani.

Az elhelyezkedés elején volt, hogy a megfigyelő 8 ágyú közeledését egy hídhöz jelezte. A Mörser a térképek alapján a hídra beállították s a mikor az első ágyú a hírhoz ért, kilőtték; mind a 8 ágyú, kocsis, ló, ember repült szanaszét. Falvakat egy-két lövés romokba döntött és felperzselt. Alig tettek kezdetben a mieink egy pár ilyen Mörser-lövést, a mely írtó hatással dühönghetett az oroszok közt, rögtön felszállt az oroszoktól egy repülőgép s kereste ennek a szörnyetegnek elhelyezését. Talán negyed óra sem telt bele, az orosz ütegek javarésze a Mörser helyére kezdett erős tüzelést, mert ám a mieink is megsejtették, hogy az orosz repülőgép miért kóválygott a levegőben s rögtön a leszállása után összeszedték a Mörser s elvitték más helyre. A korábbi hely persze sokat szenvedett az oroszok ágyúlövéseitől.

Az egész ágyúzás alatt fent a magaslatokon az erődök vonalán kellett tartózkodnom kora reggeltől késő estig, sőt éjszakákon keresztül. Ebédre sem távozhattunk el; a legénységi konyha ott volt a hegy lejtőjén, nekem és három tisztársamnak a faluban külön szakácsunk főzött s a tisztiszolga tábori főzőedényekben kihozta az ebédet, hozván persze tányérokat, evőeszközt, bort, poharat, ásványvizet. Ilyenkor valami közeli bódéba mentünk s ott asztalt, padot hevenyészttünk s jóízűen elfogyasztottuk az ebédet minden pillanatban készen lévén arra, hogy közibénk vág egy orosz gránát úgy, hogy szanaszét repülünk. A shrapnell ellen, ha magasabban felrobban, még megvédhet a fedezék, a melynek deszkája felett 30 cm föld van; ám gránát ellen, a mely 2 m mélységre fúródik a földbe és a betonfalazatot is szétveti s teremnyi nagyságú tölcserít csinál a földben, -- nincs semmiféle fedezék. A legénységi konyhát egy pár gránát úgy körültölésérezte, hogy a szakácsok elszkoltak. Majd megsiketültem a magaslatokon; hátam megett, a mint a lövészárókban álltam s látesővel átnéztem a túlsó magaslatokra, a honnan az oroszok ágyúi állottak, s rajtam keresztül dörögtek a mi ágyúink, sivitott a golyó; onnat jöttek az orosz golyók s repültek felettem vagy messzebb oldalvást nagy zajjal felrobbanván. Október 6-án reggel nagyon közel megkörnyékeztek s az előttem s közvetlen mögöttem lecsapódóktól oly szűk villába voltam fogva, hogy már teljes biztosra vettem, hogy elpusztítanak. Egy kis nyitott bémélyedésben állva, meg nem mozdultam s vártam. Hiába mozdultam volna előre vagy hátra, lehet, hogy ezzel a golyó útjába mentem volna. Jobb is volt, mert a későbbiek tovább és tovább csapódtak be. Szerencsém volt továbbá, hogy a két shrapnell, a mely oly közel kapott, felettem fel nem robbant, hanem a földbe fúródott s ott döntötte ki tartalmát; mert ha felettem felrobban, úgy vagy a benne levő golyók találnak, vagy az aczélfalának

szétszakadó részei szakítanak szét (Sok orosz shrapnell rossz, fel nem robban s ez nekünk jó!).

Jól mulattunk azon, hogy a mielőtt egy izben tüzet gyújtottunk, hogy a kihült ebédet felmelegítsük, a főzödény fedele összeolvadt, nem lehetett kinyitni; végre úgy segítettünk magunkon, hogy egy hatalmas vésővel úgy megnyitottuk, mint a conservdobozokat szokás leverni.

A mint az orosz elment, nem is ebédek odakint; háromnegyed 12-re hintó jön elibém a hegy lábáig húzódó fasorban s észrevétlenül eltűnve lemegyek a hintóhoz s kocsizom haza, a hol persze fehér abroszszal felterített asztal vár jóízű ebédrel. Soha sem vártam életemben annyira a háromnegyed 12 órát, mint most; már kora reggel 5 órától odafent vagyok; javarészt járkálok, a tisztekkel diskurálok, egy hozzám szegődött húséges kutyával játszadózom, naplómban jegyezgetek, szivarokra gyujtogatok s füstölök mint a kémény, mókázgatok, sokat persze nézegetek tüzéségi látcsóval az előttünk dühöngő rettenetes küzdelemre, nézem az ágyúból kicsapó láng felvillanását, shrapnellek felrobbanását, a mit a magasban hirtelen felbukkanó bárányfelhőszerű füstgomolyag jelez, s a gránátok becsapódását, no meg nézem az erdőkből az ágyúdübörgés folytán kizavart őzikék ide-oda futkározását, a mire katonáink reájuk lőnek s egy-kettőt lelőnek belőlök. Végre lesz 11 óra, erre elkezdek látcsóvezetni a falumba vezető fasorra, jön-e már a koci, s a mint messze felbukkan s én előbb széjjelnézek, nincs-e nálam magasabb felsőbbség a hegyen, szedem a lábamat lefelé. Ebéd után egynegyed 2 órakor megint a házam elé áll a koci s kivisz; 5 óra felé újból eljön értem s akkor parancskiadásra egy távolabbi faluba megyek.

Az éjszakai kirándulások és a magaslaton tartózkodások nem voltak túlságos kellemetlenek. A míg osztagom dolgozott, én a mély futóárkokban kimentem a lövészárkokba s onnat néztem a közel oldalt levő fényszóró működését, a mint hatalmas fénykévét vet át a túlsó hegyhátakra. Kilométerekre menő messzeségben nappali világosságot teremtett, valóságos panoráma volt. Néztük persze rögvést, mozog-e ott az orosz. Csak egy-két perczig tartott a megvilágítás, aztán elaludt, hogy kis idő multával más helyre vágja a kévét. Akár mozgott túlman valami, akár nem, az ágyúink oda dörögtek, hogy egyrészt megzavarja az orosz, s ne hagyják aludni, másrészt figyelmeztették, hogy fent vagyunk mi is. A fényszórókkal váltakozva dolgoztak a világítópisztolyok. Ebbe egy különleges patront tesznek bele s azt kilövik a magasba; mire az a magasban mint egy rakéta meggyulad s lefelé szálltában nagy messzeségre elvilágít. Dörgött persze az orosz is mi reánk egyrészt

ágyúival, másrészt puskáival; sőt egyes helyeken oly közel volt a váröv előtt elhúzódo dróthálókhöz, hogy kézi bombákat vetett s egyeseket megölt, többeket megsebesített.

Az ostromi alatt a kerületünkben levő egyik erődöt, melyiket az orosz ágyúk leginkább lövöldöztek, az oroszok az utolsó napokban két ízben be is vették; a komoly következményeket, a melyek ebből keletkezhetek volna, az ott tartalékban tartott honvédeink háritották el, mindkét ízben az erődöt visszafoglalták s az oda betódult oroszokat elfogták. A magaslaton messze egy másik szakaszvonalon állva, távcsővel láttam, a mint ez a honvédezred futólépésben tartott Siedlicka felé, a melynek külső részén van az erőd. Később értesültem a különös jelenség okáról; az oroszok ezen betöréséről pontos tényállást nem lehetett megállapítani, úgy látszik az osztrák Landwehr nem igen tartotta magát. Általában a katonaság itt Przemyslben majdnem mind magyar; osztrák nagyon kevés van, úgy látszik, csak a magyarban van meg a bizalom. Hát az itteni mindenféle nemzetiségű népség a legszegényetesebben viselkedett. A mint az augusztus 31-iki fordulat bekövetkezett, első dolgunk volt a lakosságot úgy a várövon belül, mint a várövon kívül s közel fekvő falvakból a legrövidebb idő alatt eltávolítani. Ez egyrészt az árulkodás elfojtására, másrészt azért történt, mert ezeket a várövon kívül fekvő falvakat, a melyek az oroszoknak az elszállásolást a váröv körül és a rejtett megközelítését a várnak megkönnyítették volna, irtó módon elpusztították, felperzselték, a földdel egyenlővé tették, szalmás házaikat szétvetettük, kőházait, iskoláit, majorjait, kastélyait dynamittal a levegőbe röpítettük. A falvak két héten keresztül égtek s rémesen bevilágították az éjszakát. Valamennyi templomot, a mely közel a várövon kívül feküdt s bent a várövon is, ugyancsak romhalmazzá robbantottuk. Ez azért történt, mert ezek a rutén templomok, a melyek legtöbbje nagyon gyönyörű volt s éppenséggel nem álltak arányban a községek szegényes külsejével és szűkös viszonyaival, állítólag orosz pénzen épültek s ezeknek viszonya, helyzete, fekvése az egyes erődökhöz s a vár egyéb pontjaihoz az oroszok által legpontosabban ki van számítva s így az orosz tüzérségnek a lövöldözésnél kitűnő segédcélul szolgálhat s biztos támpontot nyújt a többi erőd és pont helyzetének kiszámítására és meglövöldözésére. Úgy 50 lépésnyire lakom a krovnikai faluban levő templontól; az egy gyönyörű három kupolás templom volt, belekerülhetett 200,000 koronába, az első robbanás mi kárt sem tett benne, a második lehajtotta a kupolák bádofedelét, a harmadik a középső kupolát döntötte romba, végre a negyedikre szétrepült a két oldalt álló kupola is. Nap-nap után látom a

romokat, a középső utcái bejárat falának egy része a felette álló márványkeresztel áll. Az én korábbi falum — Rombovice — eltűnt a föld színéről. Micsoda hatalmas fasora volt körülbelül másfél órányi hosszú utcájának, tele a kertek nagy gyümölcsfákkal, a falu végén volt Lyubomirszki herceg kastélya, majorkja s gyönyörű parkja évszázados fáival. Most mind romhalmaz, füstös fekete pizsok. Ezek a háború rémes kísérői. Azóta az ágyúzás révén hol mi gyújtottunk fel falvakat, a melyekben az oroszok voltak, hol az oroszok gyújtottak aláink. Sokat volt vörös éjjeleken át a láthatár!

A lakosság persze mindent visszahagyott, mert csak a mit két kezébe kaphatott, vihetett magával. Itt hagyta lábas jószágait, kocsi-jait, lovait, szénát, szalmát, ki nem csépelte vetését, takarmányt, butorait, szóval mindenét. A mit lehetett s főleg a siránkozóktól, a kiket megszántam, az osztagom élelmezésére megvettem, mert hát a 250 ember napi élelmezéséről gondoskodni, illetve intézkedni, hogy az arra ki-rendeltek naponként a szükséges holnikat elhozzák, megszerezzék s ezek megszerzéséhez szükségesnek mutatózó pénzeket kiadni, nyugtá-akat aláírni s az egészről havonként elszámolni daczára minden háború-nak s izgalmainak, én tartozom. Odakint az ágyú dörög, ropog rettenete-ten a puská s akkor este 8 óra után bejön hozzám a számvető-altisztem a napi számadás megejtésére, nyugtá s mindenmű jelentések alá-írására s történik a legénység zsoldjának kifizetése.

A mit meg nem vettem, azt önhatalmúlag birtokba vettem, hat lovat, két kocsit, egy hintót, a mely a papé volt s a mely az én kényel-memre szolgál, sokat járok rajta, hivatalos és nem hivatalos utakon, három tehenet, a melyek a reggeli kávéhoz a cacaóhoz a tejet szolgál-tatják s a rengeteg szénát, szalmát, a mely a pajtában s padlásokon van. Majd a kincstár kárpótól mindenkit, különben ha nem vettem volna gondozásba az állatokat, azok úgy is elpusztultak volna. A két koci egész nap szállítja az osztag élelmezésére szükséges dolgokat.

A nyugalmamat s jókedvemet mindvégig megtartottam, pedig ugyancsak hullámzott a kedélyek hangulata a deprimáltság igen mély határáig. Sokszor vett erőt a lelkeken a levertség s ideges hangulat. Egy sereg tiszt is idegbeteg lett s a kórházba menekült, sőt egy meg-tébolyodott; ennek csapatát aztán az én nyakamba sózták, a mi egy kissé sok volt nekem is, de azért vígan jártam utána; ez az osztag egy másik, háromnegyed órányira Krovnikitől fekvő faluban volt elszállá-solva, folyton kocsin kellett ülnöm. Azonfelül a tébolyda főorvosa engem bízott meg, hogy a tébolyodottnak megfigyelésére az adatokat foglaljam össze s írjam le. Szóval dörögnek odakint az ágyúk s az ember írjon

tébolyodotról megfigyelést. Igen sok érdekes dolgot jegyeztem fel a naplómba s én azt hiszem, hogy egyrészt az, hogy folyton figyeltem mindent s a naplóm részére jegyezgettem s ezzel figyelmenet lekötöttem, másrészt annak tudata s érzete, hogy vesztetni valóm nincs, nagyban hozzájárultak ahhoz, hogy mindenkor nyugodt és higgadt magatartást tanusítottam s jókedvem megtartottam. A naplóért sokat ostromoltak engem. mert sok humoros és tréfás, színes dolgot jegyeztem fel s valahányszor felolvastam, sokat neveltünk rajta.

El is felejttem sokszor, hogy öldöklő háborúban vagyok, mindig azt hiszem, hogy manőveren vagyok.

Mult héten kiküldöttek, hogy a várövön túl két órányira levő falutól éjszaka nehéz tüzérségi ágyúk felvonulását két szükséghid építésével és körülbelül három kilométer hosszú út készítésével tegyem lehetővé. Ott folyik a tüzérségi harc jelenleg. Kimentünk s este nyolcz órára épen készek voltunk, teljes csend volt. Egyszerre megvillan velünk szemben az egész láthatár, mintha az egészet láng borította volna el, utána következő pillanatban irtózatos, le nem írható dübörgés, sivitás, robbanás. Nyolcz orosz ágyú sortüzet adott le reánk. Lehattunk ott 500-on felül, teljes koromsötétség volt. Mindenkit a mély úba rendeltem, a mit épen vágtak ott s csendben húzódjék meg. A lövések rövidek voltak. Még háromszor kellett ezt az irtózatos sortüzet végighallgatni, mind vagy rövid volt, vagy hosszú, felettünk elrepült. Még vártunk egy ideig, mert az orosz fényzóróval felettünk elvilágítva keresett bennünket, de nem lehetett, mert a mély út eltakart. Utána haza vonultunk; semmi baj sem történt. Ez alkalommal néztem meg azokat a hegyoldalakat, a melyeket az oroszok velünk szemben az ostrom alatt elfoglalva tartottak. Ezer számra voltak ott a hegy lábánál félkörben, azonfelül a parti mélyedésekben lyukak ásva, a melyekben egy-egy orosz éjjel-nappal tartózkodott. A lyuk több mint egy méter mély, alul szalmával, fent részben rőzsével, szalmával és földdel fődött volt s alkalmazkodott a test formájához úgy, hogy az orosz abban elég kényelmesen elhelyezkedett. Itt voltak azok a hullák, a mikről említést tettem már.

Másnap hasonló megbizatással újból kimentem oda s ugyancsak a tüzérség felvonulási útját — az előbbitől kiágazóan — csináltuk meg. Ez alkalommal is shrapnelleket kaptunk, de azok magasak voltak. Elbeszélgettem itt a tüzérségi brigadéros adjutánsával, egy tüzérfőhadnaggal, a ki rendeleteket hozott a tüzerek felvonulására. Vig volt, említette, hogy már részt vett a lemergi, grodeki útközetekben s nem hiszi, hogy neki baja legyen még. Másnap délután úgy őt, mint

a brigadérosát egy orosz shrapnell-golyó megölte, mind a kettőnek egyszerre vége lett.

A tüzéségnek csinált úton ezen második alkalommal egy óriási s teljesen ép orosz gránátot találtam; senki sem mert hozzányúlni, maguk a tűzerek legkevésbé, mert az ilyen nem explodált gránát bármely pillanatban felrobbanhat. Fogtam tehát én a 25 kilós súlyos gránát-kát, mint egy kis babát s úgy vittem ki s helyeztem el, hogy senki, legkevésbé ló vagy szekér bele ne ütődjék.

Igen érdekes dokumentuma ennek az ostromnak egy szolgálati jegy, a melyen egy tisztársam bejelenti kerületi parancsnokunknak, hogy 24 órája hallgatja a rettenetes ágyúharczot, ennek folytán az ő idegei összeomlani készülnek, feje, gyomra fáj, kér egy-két napra felmentést. A parancsnok a következő megjegyzéssel küldte vissza a szolgálati jegyet: «Im Kriege gibt's kein Zusammenbrechen der Nerven.» Meg akartam szerezni tőle e jegyet, de nem adta oda, mert ő is mutatni s emlékül tartani akarja.

Az időjárástól rendkívül sokat szenvedtünk. Az egész ostrom alatt egyfolytában éjjel-nappal esett, folyton csuron-vizesek voltunk, felhőszakadások, orkánok, jégeső, hó kergették egymást. Egész nap vert az eső és zúdult nyakunkba éjjel is. Valami borzasztó volt, azt hittük, hogy ennek nem lesz se vége, se hossza. Végre most pár napja kiderült s így megszáradhatunk.

Ujságot szeptember 15-ike óta nem olvastunk; a kávéház is zárva volt egy ideig a forgalmas napokban, reá volt írva: Geschlossen. Gondolhatja, hogy ez egy kissé érzékenyen érintett, mert hát a kávéház alaposan a vérembe ment. Ugyan később is reá volt írva, hogy «Geschlossen», de reájöttem a nyitjára, hogy udvaráról be lehet menni. Azonban persze az asztalokon semmi ujság és eltűntek a gyufaskatulyák. Nagy szükség volt Przemyslben a gyújtókban s a katonai kincstár mindezzel reátette a kezét. Kaptunk ketten-ketten fél óra 1, azaz egy skatulyát. Ugyancsak kellett spórolni.

No de most már eleget untattam Magát, bevallom azonban, hogy igen későre jár az idő s nekem négy óraker fel kell kelnem; még egy keveset hallgatni fogom a most is ropogó puskatűzet, aztán nyugodt álmra hajtom fejem. Isten Vele; szívből üdvözli s kezeit csókolja . . .

Közli: PILCH JENŐ alezredes.

HADTÖRTÉNELMI IRODALOM.



Magyar történelmi életrajzok. A Magy. Tud. Akad. történelmi bizottságának segélyezésével kiadja a Magyar Történelmi Társulat. 1915. XXXI. évfolyam: Báró Dévay Pál altábornagy (1735—1800.). Írta : Fest Aladár. 8-r., Budapest, 1915. 413 l.

A szerző báró Dévay Pálnak hadi érényekben és vitézi érdemekben gazdag pályafutását örökíti meg, a mely eddigelé elkerülte történetíróink figyelmét. Pedig, mint a szerző is írja előszavában : Dévay megérdemli, hogy egyenlő fénnel ott ragyogjon a XVIII. század azon egyéb vitéz lovas vezéreinek tündöklő sorában, a kik a század derekán lojalis lelkesedéssel megmentették és megszilárdították Mária Terézia trónját, s a század alkonyán ismét dicsőséget és becsületet szereztek a magyar névnek a franczia köztársasággal vívott gigászi küzdelmekben. Hogy az érdemes munka napvilágot láthatott, annak köszönhető, hogy a szerző birtokába jutott az altábornagy föltötte becses és nagy kortörténelmi értékkel bíró önéletrajzának, valamint sógorához, nászához és ennek vejéhez intézett leveleinek. Előbbiben a vitéz katona maga írja le negyvennégy évre terjedő katonai pályájának minden nevezetes eseményét. Ezt a keretet a szerző nagy gondnal, ügyességgel és körültekintéssel töltötte ki a más forrásokból beszerezhető adatokkal. Mindezekből kitűnik, hogy Dévay már *Kolin* alatt vitézkedett ; ott járt Hadikkal és később Lacy gróffal *Berlinben* ; jelentékeny szolgálatot tett *Olmütz* ostrom alól való felszabadításában ; Frigyes királlyal és Daun marsallal együtt sebet vett *Torgau* alatt ; az egész háború folyamán számtalan sikeres felderítő járatával, eredményes portyázásával sok kárt tett az ellenségben, sok hasznot hozott saját hadseregünknek. Az első koalíció háborújában pedig, mint hadban erős öreg, ott volt *Longwy* elfoglalásánál ; a *Valmy* után való szerencsétlen visszavonulásnál utóvédül fedezte a koalíció hátráló seregét ; a szerencsétlen *jemappei* ütközet után ugyancsak mint utóvéd tartóztatta fel az üldöző franczia seregeket, később nagy szerepe volt az *Aldenhoven*

mellett kivívott diadalban; ő foglalta el *Tongres, St. Troud, Tirlemont* és *Löwen* belga városokat; a Durnouriez fölött *Neerwindennél* aratott győzelemben döntőleg lépett fel merész lovas támadásával; ő eskette a császár hűségére *Brüsszel* lakosságát; a Département du Nord várháborújában ő tartotta vissza a francziákat az ostromlott várak felszabadításától, itt szalasztotta meg Schwarzenberg herczeggel együtt *Landrecies* alól 2400 lovassal a francziáknak 30,000 emberből álló felmentő seregét; ott harcolt a *Tourcoing* és *Tournay* mellett vívott ütközetekben Pichegru hadai ellen, a visszavonulásnál ismét utóvédül a legnagyobb veszedelemben forogván, ezután visszaszorította Saint-Cyr francia tábornokot a *Pfalzban*; később Károly főherczeg alatt kiváló része volt Moreau üldözésében a Rajnáig. Életének fénykora azonban a francziák ellen vívott első koalíció háborújára esik, melynek elején mint ezredes, később pedig mint tábornok előbb ezredének, később pedig dandárának élén határozó részt vett az egymásután szakadatlanul következő öt hadjárat döntő ütközeteiben, mindig dicsőséget szerezve magának és magyar huszárijainak.

A bevezetés igen érdekes része az, hogy a Mária Terézia-rendnek 1857-ben kiadott (írta: Hirtenfeld J. dr.) jubilaris történetében közölt rövid életrajzi vázlatában a német szerző végzetes tévedése következtében és önkényesen bővítéssel *Vay de Vaya Paul*-t csinált a híres magyar huszártisztból! A vaskos tévedés után még nagyobb óvatosságra intjük a jubilaris és hivatalos kiadás olvasóit, mert nem ez az egyedüli hibája a könyvnek. Fest műve három könyvből áll. Az elsőben Dévaynak a hétéves háborúban viselt dolgait olvashatjuk, míg a másodikban a hubertusburgi békétől az első francia háború kitöréséig terjedő korszakkal foglalkozik a szerző; az utolsó könyvben az 1792—1797. évek eseményei vannak. A függelékben találjuk: Dévay leányági ivadékait és bárói diplomáját magyar fordítással. A könyvet hasonmások szövegei zárják be. Tökéletessé és beszédessé teszik a könyvet a korszerű képek és azután a vázlatok. Elismerést érdemel a kiadó, a ki nem fukarkodott, csakhogy minél szebbé és érdekesebbé tegye a kiváló könyvet. *A mű a magyar hadtörténelmi irodalomnak kétségen kívül egyik legértékesebb terméke. A hivatásos katonai pályára törekvő ifjak számára kitűnő olvasmány és nevelő hatása kétségen kívül áll. Főként fegyveres erőnk nevelő és képző intézeteinek magyar tagjai számára ajánljuk melegen a könyvet.*

A mi hőseink. Tisztjeink hőstettei a világháborúban.

A cs. és kir. hadilevéltárnak a világháborúra vonatkozó adatai alapján, *Woinovich Emil* cs. és kir. gyalogsági tábornoknak, a cs. és kir.

hadilevéltár igazgatójának vezetése és *Veltzé Alajos* cs. és kir. alezredes szerkesztése alatt megjelent német könyvnek a hasonmása. Az összeállításban közreműködtek: *Reich Árpád* m. kir. honvéd huszáralezredes, *Benedek Elek* és *dr. Benedek Marczell*. 8-r., Franklin Társulat, 207 l., ára díszes kötésben 6 korona. Mindaz, mit a könyvben tisztjeink és tisztjelöltjeink hőstetteiről elmond, hivatalos írásokon és kitüntetésekre való felterjesztéseken alapul. Ez a legfőbb értéke, mert hisz így félhivatalos kiadványa a cs. és kir. hadilevéltárnak. Oly tettekről van benne szó, a melyek felülemelkednek a pusztá köteleesség teljesítésén. A szerzők dicséretes munkát végeztek, mert a sok ezernyi hőstettből nem a katonai tekintetekből legjelentősebbeket választották ki, hanem inkább azokat, a melyek elbeszélésre a legalkalmasabbak voltak. Sajnálatos körülmény az, a mit különben maguk a szerzők is megemlítenek, hogy akárhogyan is válogatták az anyagot, mindenképpen csodálatra méltó hőstetteknek kellett kimaradniok a könyv szűkre szabott keretei miatt. De még így, hiányosan, vázlatosan is, lehetetlen, hogy egy nagy igazság fénye ne áradjon szerte a könyv lapjairól: hivatásos tiszttek, orvosok, ügyvédek, hivatalnokok, tanárok, kereskedők, magyarok, németek, horvátok, románok és más anyanyelvűek, egyformán hősök és testvérek voltak a rettenetes küzdelemben. A szerzők magyar tagjainak különös érdeme, hogy nem ragaszkodtak a hasonnevű német könyvhöz, hanem az osztrák honosok vitézi tetteinek helyébe jobbára magyar tiszttek cselekményeit illesztették be könyvük keretébe. A képekkel és *Helbing Ferencz* tanár mesteri rajzaival diszített könyvnek egyedüli hibája az, hogy ára, a mai szűkös világban hat korona. Bármiként, még állami tárnogatás mellett is, szinte potom áron kellene árusítani, mert hisz világos, hogy csakis így felelhet meg a könyv nemes hivatásának.

Pj.

HADTÖRTÉNELMI OKMÁNYTÁR.

I.

Tollkötő Albert, a szatmári hős.

(Adat Szatmár 1562-iki ostromához.)



URCSÁN hangzó nevét nem jegyezte fel a krónika, hősi hírét nem adták szájról-szájra a lobogó tábori tüzek mellett, nem vitte szerte az országban a lantosok vitézi éneke, és ha egy sárguló papírlap meg nem emlékezik róla, mint annyi sok száz derék vitéz emlékére, jó *Tollkötő Albertére* is, a hálátlan feledés borulna.

Szatmár város polgársága 1572 augusztus 2-ikán írja az alábbi levelet a királynak:

Nos universi cives civitatis sacrae caesareae majestatis Zathmariensis post fidelium servitiorum nostrorum in gratiam sacrae majestatis vestrae humillimam perpetuamque subiectionem. Venerat ad nos hic fidelis sacrae majestatis vestrae Albertus Tolkotheo, peticivitque nos, ut pro beneficiis ejus in nos tempore obsidionis praedictae civitatis per Budensem et Themesvariensem passas factae collatis, sacratissimae majestati vestrae, uti viro de nobis benemerito scribere vellemus, nos igitur immemores et ingrati esse nolentes, sacrae majestati vestrae

Mi, császári felséged Szatmár városának összes lakószói, hűségeseinknek felséged kegyelmébe való alázatos és örökös ajánlása után. Jöve hozzánk felségednek hive, Tollkötő Albert és kért bennünket, hogy irántunk való jótéteményeiért, — a mondott városnak budai és temesvári basák által való ostromoltatása alkalmával, — felségednek róla, mint a ki tőlünk jót érdemel, irnánk, mi tehát feledékenyek és hálátlanok nem akarván lenni, felségednek bizton tudtára adhatjuk, hogy ez a Tollkötő Albert a mondott szatmári ostrom alkalmával néhai

certo possumus significare, quod ipse Albertus Tolketheo tempore praedictae obsidionis Zakmariensis, per magnificum quondam Ladislaum Kerechyeny ad auxilium nobis ferendum, contra ipsos christiani nominis hostes cum peditibus centum et sexaginta, simul cum litteris ipsius domini Ladislai Kerechyeny missus fuerat, qui sibi commissa fideliter perageas, viriliter et animose inter tot tantosque hostes opem ferens, in medium nostri advenit ac toto obsidionis tempore, una cum caeteris sacrae majestatis militibus iuxta possibilitatis suae exigentiam constanter ac fideliter praefatae obsessae civitati servivit, quin hoc ommittere nolumus, quod una nocte, qua Thurci ad civitatem cum magna vi impetum fecerunt, nostrae res in tantum devenerant, ut iam etiam vexillum hostium in aggerem videbatur affixum, quo viso nostri concives perterriti multi propugnaculum ad tuendum sibi commissum, metu hostium aufugientes reliquerant, quam rem hic Albertus Tholkotheo percipiens cum septimo semet ad propugnaculum ipsum relictum se recipiens hosti iam pene instanti ac in civitatem intranti fortiter restitit, quod cum caeteris etiam militibus sacrae majestatis vestrae fuisset notificatum, ex exercitu per dominos magnificos Simonem Forgach, ac Stephanum Warday ac Valentinum Banffy cum suis copiis

nagyságos Kerecseny Lászlótól a mi segítségünkre küldetve a kereszténység ellenségei ellen, százhatszáz gyalogossal és Kerecseny László levelével, a reábizottakat hűségesen véghez vitte, bátran és vitézül annyi ellenség között segítséget hozva, közénk jött, és az ostrom egész ideje alatt felségednek többi katonáival tehetsége szerint állhatatosan és hűségesen szolgált az ostromlott városnak, — sőt még azt sem akarjuk elhallgatni, hogy egy éjjel, a mikor a törökök nagy erővel rohamot intéztek a város ellen, a mi ügyünk már annyira jutott, hogy már az ellenség zászlója is a sáncon ki volt tűzve, minek láttára a mi polgártársaink közül sokan megremülve hagyták el a védelmőkre bízott erősséget az ellenségtől való félelem miatt menekülve, mit észrevévén Tollkötő Albert heted magával az elhagyott erősségbe sietett, a már-már ott levő, és városba lépő ellenségnek vitézül ellentállott, a mit mikor felséged többi katonáinak jelentettek, nagyságos Forgács Simon, Várday István és Bánffy Bálint uraimék seregéből Tollkötő Albertnek segítsége érkezék, és így az ellenség nagy száma a várostól elűzetett. — Tehát, felséges uram is, — tekintetbe vévén hűséges szolgálatait, a melyekkel felségednek szolgált, — kegyeskedjék neki egy nemesi kúriát, mely most pusztá és lakatlan, és melyről biztosan tudjuk,

ipsi Alberto Tholkeotheo opem ferendo, sic demum maxima vis hostium a civitate est repulsa. Igitur sacratissima majestas quoque consideratis suis fidelibus servitiis, quae ipse sacrae maiestati vestrae impendit, dignetur sacratissima majestas vestra totalem curiam nobilitarem nunc desertam et inhabitatorem prorsus carentem, quam etiam hactenus sui praedecessores possedisse nos certo scimus, in possessione Kys Erdeod in comitatu Zakmariensi existentem habitam, eidem Alberto Tholkeoteo, novae donacionis sacratissimae majestatis vestrae titulo conferre, quam sacratissimae majestatis vestrae gratiam etiam nos omni fidelitate eidem sacratissimae majestati vestrae recompensare conabimur. Datum ex civitate dicta Zakmariensi 2. die Augusti anno Domini 1572.

Eiusdem sacratissimae caesareae majestatis vestrae perpetui ac humiles subjecti, universi cives et inhabitatores jamfatae civitatis Zathmariensis.

Kivülről: Sacratissimo principi et domino domino Maximiliano secundo Dei gracia electo Romanorum imperatori semper augusto, ac Germaniae, Hungariae, Bohemiae etc. regi, archiduci Austriae, duci Burgundiae etc. domino nobis elementissimo.

Eredeti hátán Szatmár város pecsétje.¹

hogy az ő őseié volt, Kiserdőd birtokon felséged új adományá gyanánt a mondott Tollkötő Albertnek adni, felségednek mely kegyességét minden hűségünkkel megszolgálni törekszünk. —

Kelt a mondott Szatmár városában, 1572 augusztus 2-ikán. Császári felségednek örökös és alázatos szolgálói, a mondott Szatmár város lakószai.

Kivülről: Felsőes fejedelem urunknak, második Miksának, Isten kegyelméből választott római császárnak, Németország, Magyarország, Csehország sat. királyának, Ausztria főherczegének, Burgundia herczegének, nekünk kegyelmes urunknak.

¹ Orsz. Levélt. A szepesi kamara iratai, benigna mandata, 1572. október 21.

II.

Adalék az 1601-iki hadieseményekhez.

Matyás főherczeg 1601 szeptember 13-án jelenti Joachim Frigyes brandenburgi örgrófnak és választó fejedelemnek az esztendő hadieseményeit. A terjedelmes jelentés kiemeli, hogy a töröknek Ázsiában való háborúja miatt Magyarországon nagyobb hadivállalata nem volt eddigelé és ezentúl se várható, de színlelt békealkudozásokkal, melyeket komolyan sohase vett, az időt annyira nyújtotta, hogy a mi részünkről Ferdinánd főherczeg csak nemrégiben indult el Miksa főherczeggel Kanizsa felé. Maga Matyás főherczeg némi habozás után a Buda vagy Székesfehérvár felé való vállalkozás között az utóbbit választotta, de a hadifelszerelés beszerzése és a zsoldosok hosszadalmas felfogadása miatt csak a közel jövőben indulhat.

Fontosabb eseményekről számol be Matyás főherczeg az erdélyi harcztérről, a hol Basta Goroszlónál augusztus 3-án megverte Báthory Zsigmondot. E csata részletes leírásában feltűnő a mindkét részről való elesettek aránytalan száma. Míg Báthory részéről a veszteséget 10,000 emberre teszi, Basta részéről alig 200-nak mondja. A csata zsákmánya 55 ágyu, 110 zászló volt. A jelentés mellett eredetileg két melléklet volt. Egyik Ferdinánd főherczeg jelentése, hogy Kanizsa alá érkezett; ez elveszett; a másik, mely megvan, Tordáról ad hírt Mihály vajda haláláról.

Durchleuchtiger Hochgeborner Churfürst, unser freindtlicher willig Dienst, auch was wir sonsten mehr liebs und gutts vermögen, zuvor. Freuntlicher Herr Oheimb. Von ainer guetten zeit hero, und zwar seider der Vestung Canischa schädlichen und laidig Verlust, haben wir Euer Liebden von dem zuestant des Wesens allhier nichts schreibwürdiges communicirn gehabt, weil dieser Orten und sonderlich auf der Hungerischen Gränizen nichts sonders vorgefallen, auch der Erbfeindt heur mit ainer so grossen Macht, wie

Fenséges választófejedelem! Tehetségünk szerint való kész szolgálatunk minden kedves és jó dologban ajánlása után, kedves rokon! — Jó idő óta, — még pedig Kanizsa várának sajnós és káros eleste óta, kedvességed részére nem volt közlendőnk az itteni állapotokról, mert itt, különösen pedig a magyar végeken, semmi említésre méltó dolog nem történt, és az örökös ellenség ez idén nem tört be akkora haderővel, mint tavaly, bizonyára az Isten oltalma és rendelkezése, hogy ez évben elég dolga akad ázsiai

vorigen Jahr beschehen, nit eingefallen, ohne Zweifel aus göttlicher Verhütung und Schikung, das er mit seinen asiatischen Krieg dies Jahr genueg zu schaffen hat. Deshalben dann die Zeit herumb auf den Frieden immer zu gedungen, der ihme doch nit Ernst gewesen, sonder um under dem betruglichen Schein so lang zu bleiben vermaint hat, bis er wegen des kunfftig Jar seinen bessern Vortl erlangt, daher man dann, Gott Lob, desselben mechtigen Einbrechen ohne Sorg in Hungarn zu sein verhofft.

Was aber in Sibenbürgen von dem Sigmund Bathory, so ein starke Macht von unterschiedlichen Völchern, als Sibenbürger, Hungarn, Polackhen, Türggen und Tartern zusammengebracht hat, attentiert worden, welchem Unheil doch Kay. Mtt. Veld Obrister in Sibenbürgen Georg Basta, nit derselben Kriegsvolckh, so über fünfzehntausend nit starkh gewesen, darbey sich auch der Michael Weyda aus der Walachey finden lassen vermittelst göttlichen Beystands tapffer begegnet, und den Bathroy seinen meineidigen Sibenbürgern und barbarischen adhaerenten und Helffern, bei Parosla¹ nahet an Sibenbürgen den dritten Augusti mannlich angriffen in die zehntausend nit

háborújával. Ezért is törekedett mostanában annyira a békére, melyet azonban komolyan nem kívánt, de annak álnok színe alatt addig remélt megmaradhatni, míg jövő evre jobb alkalma nyílik. Ezért, hála Istennek, Magyarországon való betörése nem okoz különös gondot.

Hogy azonban Erdélyben Báthory Zsigmond, — a ki erdélyiekből, magyarokból, lengyelekből, törökökből és tatárokból álló nagy haderőt gyűjtött össze, — mit kísérelt meg, erről kedvességel talán már ezelőtt is értesült. Ezzel a veszedelemmel ő császári királyi felsége hadvezére, Basta György, seregével, mely alig volt 15,000 főnyi, ezek közt az oláh vajda is, Isten segítségével vitézül szembe szállt, és Báthoryt, esküszegő erdélyieit és barbár pártosait augusztus 3-án Goroszlónál, közel Erdélyhez, férfiasan megtámadta, nemcsak 10,000-et közülök megölt, de 55 ágyú, a teljes lőszer és élelem, valamint a teljes tábor elfoglalása után futásra kényszerítette és e gyönyörű győzelem

¹ Poroszló.

allein erlegt, sonder mit Eroberung fünff und fünfzig Stueckh Geschütz, aller Munition, Proviant und gantzen Lagers in die Flucht geschlagen, auch zum Zaichen solcher herrlicher Victorj er Basta einhundert und zehen Fahnen von türggischen, tarterischen, und andern Sorten heraus und Ihrer Mtt. geschickht, darunder der unserigen über zwayhundert nit geblieben seyn sollen. Dessen werden Euer Liebden vielleicht vor diesem erinnert worden seyn.

Immassen dan auch hieneben verzeichnet finden sub nr. 1. was sich unlängst hernacher mit obgesagten Michael Weyda hat zugetragen, und aus was Ursachen gedachter Basta denselben aus den Weg raumen und umbringen lassen. Darauf nun guete Hoffnung dieselben Provinzen möchten demals zu beständigem Gehorsamb gebracht khönen werden.

Anbelangend aber yetzige Kriegs Expedition in Hungern, da haben wir uns, waiss Gott, uichts hehres angelegen seyn, dann das wir bey gehabter dies Jahr guetter occasion und des Erbfeinds grosser Macht weniger Sorg gegen Ofen oder Stuelweissenburg, so wohl als auch unser geliebter Vetter Ertzherzog Ferdinand mit der zur besten habenden auslendischen Hilf sich umb Kanischa wieder zu erobern annimbt, die nunmehr fürgenommene Impresa eher und zeitlicher verrichten mögen. Wir

jeléül Basta 110 török, tatár és másfajta zászlót küldött ki ő felségének, míg a mi veszteségünk alig 200 ember.

Valamint 1. /- alatt feljegyezve található azt is, hogy mi történt nemrégiben Mibály vajdával, és hogy mely okból tétette félre útjából és ölette meg Basta. Erre most nagy a remény, hogy ez a provincia állandó engedelmességre lesz hozható.

A mi már most a magyarországi hadivállalatokat illeti, Isten a tanunk, hogy nem volt nagyobb gondunk, mint hogy mi az ebben az évben adott jó alkalommal, és mert az ellenség túl erejére most kevesebb a gondunk, Buda vagy Székesfehérvár felé, kedves rokonunk, Ferdinánd főherczeg pedig a lehetséges külföldi segítséggel Kanizsa visszafoglalására fordítsa figyelmét minél előbb és gyorsabban. De ő felsége parancsára, nemcsak a megkísérlett béketárgyalás miatt tartóztattunk

haben aber aus Bevelch Ihrer Majestät, nit allein wegen der ver-
suchten Friedensaction ein guete
Zeit hero wie oberührt betrüglich
aufgehalten, innhalten müssen, son-
der es hat uns auch an denen
hierzue genöthigsten Requisites so
fast gemangelt, das uns unmöglicher
gewesen eber antzucken. Je-
dennoch nach allermöglichster Be-
mühung umb die Kriegswerbung
das Wesen so wait forgebracht, das
wir auf fortgehabte reiffe Berat-
schlagung die Impresa gegen Stuel-
weissenburg zurichten endlich ge-
schlossen. Und demnach dem Hert-
zogen de Mereure¹ unsern general
Leutnant mit ihrer Artillerie,
Kriegsvolkh vor Weissenburgh zu
ruckhen, und der Belegung in
Gottes Nahmen einen Anfang zu
machen bevolhen, welche durch den
selben berait den zehentē dies
beschehen, auch was uns seithero
an heut aus dem Feldtlager für
Zeittungen zukommen, und wie
man mit der Hülf des allmechtigen
glücklicher und vielleicht balter
Eroberung starke Hoffnung ge-
fasst, das haben euer Liebden aus
der andern Beylag² freundlich zu
vernemen.

So sein auch wir gleich im
Werckh uns in aigner Person von
hinnen zu erheben, und dem Felt-
lager gestracks zuzuziehen, auch
zu unserer glücklichen Hinabkunft

fel család módon, de erre a hozzá-
való felszerelésnek is annyira hi-
jában voltunk, hogy lehetetlen
volt előbb hozzálátunk. Mégis leg-
nagyobb erőfeszítéssel annyira ju-
tottunk a zsoldosok fogadásával,
megfontolt tanácskozás után a
Székesfehérvár elleni vállalkozást
határoztuk el. És ezért Merciere
fővezérünket a tüzérségével és
haderejével Székesfehérvár felé az
ostrom Isten nevében való meg-
kezdésére rendeltük, a mi e hó
10-ikén meg is történt, a mint
hogy a másik mellékletből ked-
vességed azt is megtudhatja, hogy
a táborból ma érkezett hír szerint
Isten segítségével a szerencsés és
nemsokára való visszafoglalására
erős a reményünk.

Mi is azon fáradozunk, hogy
személyesen innen elinduljunk és
azonnal a táborba vonuljunk, és
azt is nemsokára tudtul adjuk
kedvességednek, hogy mikép ér-

¹ Merciere?

² Hiányzik.

sowohe yetzige Weissenburgische Impresa als auch nach verhofter derselben glücklichen Eroberung mit göttlichen weittern Beystand und hiezue von seiner Allmacht verliehenen guetten Wetter, und habender Gelegenheit, ferner fürgenommen seyn wierdt, allen angelegenen möglichsten Fleiss zu befördern. Hiezwischen auch und nachgehends des weittern erfolgten Success und Verrichtung Euer Liebden alsbaldt zu avisiren rit zu underlassen.

Zu dem gleich ietzt haben wir de dato denn neunnden dies aus obwohlgedachts unseres Vettters Ertzherzog Ferdinanden Veldtlager Schreiben empfangen, das Ihr Liebden mit Ihrem Kriegsheer nahet ain halbe Meil Canischa hinzu berüertes Tags angelangt, alda sie ainen Tag oder zween zu verharren, und nach wohlangeestellten Sachen gar an die selb Festungruckhen damaln Willens gewesen. Bey derselben befinden sich derselben Brueder Ertzherzog Maximilian, der Hertzog von Mantua und Don Juan de Medices. Der Allmächtig verleihe nun zu beyder Theyle seine Gnad, und wir bleiben Euer Liebden mit aufrechter und bestendiger Freundschaft allzeyt beygethan. Geben in der Statt Wien den dreyzehenden Septembris anno im sechzehnhundert und Ersten.

Matthias von Gottes Gnaden

keztünk le, miként folyik a vállalat és Isten segítségével való alkalmas időjárással miként foglaljuk majd el Székesfehérvárt, és adandó alkalmalmmal milyen más vállalkozásba fogunk.

E hó 9-én kaptunk levelet említett Ferdinánd főherczeg rokonunk táborából, hogy ő kedvessége egy fél mértföldnyire érkezett Kanizsához és ott egy vagy két napig szándékozik maradni, hogy jól elrendezve mindent, a vár ellen vonuljon. Vele van testvére, Miksa főherczeg, a mantuai herczeg és Medici János is. A Mindenható adja mindkét részre kegyelmét, mi pedig kedvességed iránt őszinte és állandó barátságban maradunk. Kelt Bécs városában, 1601 szeptember 13-án.

Mátyás, Isten kegyelméből Ausz-

Erzherzog zu Östereich, Hertzog zu Burgund, Grave zu Tyroll.

Kivülről: Dem Durchleuchtigen Hochgebornen Fürsten Herrn Joachim Friedrichen Marggraven zu Brandenburg, zu Stetin, Pomern, der Cassuben, Wenden Hertzogen, Burggrafen zu Nürnberg, und Fürsten zu Rügen, des Heiligen Römischen Reichs Erz Camerer und Churfürsten unseren freundlichen lieben Herrn Oheimb.

tria főhercege, Burgundia hercege, Tirol grófja.

János Frigyas fenséges fejedelem úrnak, Brandenburg őrgrófjának, Stetin, Pomeránia és a Kasszúbok, Vendek fejedelmének, Nürnberg várgrófjának, Rügen fejedelmének, a szent római birodalom főkamarásának és választó fejedelmének, nekünk baráti kedves rokonunknak.

Ennek melléklete :

Aus Siebenbürgen von Thorda den 24. Augusti Ao 1601.

Der Michael Weyda ist an denen Wolthaten die Er von Irer Kayserlichen Majestät empfangen, nicht vergnüegt gewest, sonder derselben baldt vergessen, und darauf seiner unbestendigen und tyrannischen Art nach neue Handlung anfangen wollen, dergestalt das er den Zäckln und Siebenbürgern geschrieben sich ime zu untergeben, guetes thails derselben Provinzen mit feur und schwert veröt, darzu er dann seine Walachen, Rätzen und Moldauer brauchet hat, und das noch mehr ist, hat er die Kirchen zu Alba Jula verderbt, der heiligen Bilder daraus geworfen, und zebrochen, das heylig Sakrament auf die Erden geworfen, inmassen solches die Catholischen welche daselbst wohnen begangen, und sich gegen Irer Kayserlichen Majestät Veldt obristen den Herrn Basta beklagt

Erdélyből, Tordáról, 1601 augusztus 24-ikén.

Mihály vajda nem elégedett meg azokkal a jótéteményekkel, melyekben ő felségétől része volt, de azokat rövidesen elfelejtette, és állhatatlan zsarnok természetere szerint újra akart ellenkezni, annyira, hogy a székelyekre és erdélyiekre rájuk írt, hogy adják meg magukat neki, és azok területét tűzzel-vassal pusztította, erre pedig oláhjait, ráczeit és moldoviait használta fel, és ezen kívül a gyulafejevári egyházat meg rongálta, a szentek képeit belőle kidobatta, eltörette, a szentséget földre dobatta, miért is az ott lakó katolikusok ő felsége ottani hadvezérénel, Basta úrnál panaszt tettek, aki több ízben eltiltotta a vajdát a zsarnokoskodástól és ő felsége országának pusztításától. Mire azt felelte, hogy ő felségének egyebütt is sok a földje és erre a tartományra nincs szüksége. Ezért

haben, welcher da er Ime Wayda vielmals solches untersagen lassen, nicht also zu tyrannisiren und Irer Majestät Landt zu verderben, hat Er zur Antwort geben, Ir Kayserliche Majestät hetten sonst viel Landts, wern dieser Prowinz nicht bedürftig. Dieser und anderer mehr Ursachen wegen, ist Herr Basta verursacht worden Ihm gefänglich ainzuziehen, derowegen zu dem Effect 200 Teutschen und 200 Wallonische Schütz an des Weyda Quartier geschickt seinen Leib zelt zu umbringen, und denselben unbeschehens zu überfallen, und wo es sein könnte, entweder gefangen zu nehmen, oder da er sich zue Gegenwehr setzen würde, Ihn umbzubringen. Inmassen der zwey, ain Teutsher und ain Wallohn den Weyda überfallen und gefangen zu geben begehrt, als die aber gesehen, das er sich zur Wehr stellen wollen, und zum Säbl griffen, welchen er berait zum halben Theil entblöst, ist Ime der Wallon vorkommen, und ein Helleparte in den Leib gestossen, darauf gestraks der Teutsch im niedergehaut. Bedachter Weyda ist im Werckh gewest, wann man Ihn nicht fürkommen wär, sambt allen seinen Wallachen zu Waissenburg zu residiren, hat Ime daselbst das Stadt Rathaus zurichten lassen, und weisen seine Schreiben aus, welche Herr Basta dem Weydischen Kriegsvolkh nach dessen Entteilung

és más okokból indított Basta úr arra, hogy elfogassa, ezért ennek végrehajtására 200 német és 200 vallon puskást küldött a vajda állomására, hogy sátorát vegyék körül és váratlanul rohanják meg, és ha lehetséges, vagy fogják el, vagy pedig ha védekeznek, öljék meg. Erre ketten, egy német és egy vallon a vajdát megtámadták, és el akarták fogni. De mikor látták, hogy védekezni akar és kardjához kap, melyet félig ki is húzott már, a vallon megelőzte és egy alabárdot döfött testébe, mire a német hirtelen levágta. A mondott vajdának az volt a szándéka, hogy, ha meg nem előzik, minden oláhjával együtt Gyulafejevárott vegyen szállást és a városházát a maga részére alakíttatta át, és írásai, melyeket a vajda seregének Basta úr megmutatott, tanuskodnak terveiről. Halála után a szászok városai és a székelyek ő felsége kegyelmére megadják magukat és az ország nemesei szintén tárgyalnak Bastával, hogy kegyelmébe fogadja őket. A boldogult Péter vajda fia, kinek Markó a neve és a kit ő császári felsége Innsbruckban neveltet és taníttat, Bastánál tartózkodik és az oláhok őt akarják vajdául, mert a törvényes vajda véreből származik — és ezért jó reménységünk van, hogy ez a tartomány rövidesen ő császári felsége hatalma alá lesz vetve. Székely Mózes sereg nélkül szerte

vorgewiesen, was er im Schilt geführt, und wie leichtfertig dieser Weyda gewest ist. Nach dessen Tot nun thuen sich die säcksischen Stätt und Zäckhel Ihrer Kayserlichen Majestät Gnadt untergeben, und der Adl im Landt lassen auch mit Ihme Basta tractirn, sie zu Gnaden anzunehmen. Weyland des Petern Weyda hinderlassener Sohn, Marco genannt, welchen Ir Kayserliche Mayestät zu Innsprugg erziehen und studiern lassen, und bey dem Basta sich befindet, wollen die Wallachen zu ihrem Weyda annehmen, weil derselb des rechten Wallachischen Weyda geblüet ist, daher den guete Hoffnung, diese Provinz werde in kurzem Irer Kayserlichen Mayestät gehorsam unterworfen werden. Seckhl Moisesfleicht im Landt daselbst ohne Volekh von ainem Orth zum andern, und seynd 1000 hungarische Pferd zu dem Basta gefallen, wo der Sigismundus¹ und Czaki sich befinden, kan man nicht wissen.²

az országban egyik helyről a másokra menekül, — hogy merre van Zsigmond¹ és Csáky, nem tudják.

III.

Kászon basa levele Miskolcz városához.

(1663.)

Nos potentissimi et invictissimi imperatoris confinii Agriensis, necnon intra Danubium et Tibiscum

Mi a leghatalmasabb és győzhetetlen császár egri végházának, és a Duna—Tisza közén levő

¹ Báthory.

² Berlin. *Állami titkos levéltár.* Siebenbürgen. — I. oszlop. 4 téka.

existentium praesidiorum et exercituum gubernator et commendans, illustrissimus athleta Kaszon bassa.

Vos iudices Miskolczienses, sub amissione vitae et fortunarum vestrarum mandamus vobis, ut nec hora nec die expectata, quam primum has nostras mandatorias armales litteras videritis, actutum quatuor currus bene ferratos praeparando celerrime huc mittatis, pro vehendis tormentis, simul pro sedecim equis carrulibus heltias cum funibus necessariis, siquidem eosdem currus dominus supremus noster vezirius sub Budam ad campum Pestiensem pro tormentis vehendis efflagitet. Nam sua dominatio illustrissima cum exercitu ingenti potentissimi imperatoris nostri propediem est eo ventura. Haec nullatenus praeter aures vestras transire permittatis, quia ea de causa depraedabimini, nec aliis negotiis id assimilate, oculos vestros aperite, ne vos poeniteat. Has armales litteras nostras a vobis reportandas exspectabimus. Scriptae in praesidio Agriensi, die 21. Junii 1663. Idem qui supra.¹

váraknak és hadaknak kormányzója és vezére, nagyságos vitézlő Kászon basa.

Ti miskolczi bírák életetek és javaitok elvesztése terhére meghagyjuk nektek, hogy se órát se napot nem várakozva, mihelyest meglátjátok ezt a czimeres parancsoló levelünket, rögtön négy jól vasalt, ágyú szállításra alkalmas szekeret küldjete, tizenhat igás lóra való hámmal, a szükséges kötelekkel, mert a szekereket a mi arunk, a mi fővezérünk Buda alá, a pesti mezőre követeli ágyúk szállítására. Mert ő nagysága a leghatalmasabb császárunk hadseregével rövid idő alatt oda érkezik. — Ezt semmiképen se süketeljétek el, mert ennek okáért megfogtok prédáztatni, — se más dolgokkal ne halogassátok. Nyissátok ki a szemeteket, ne hogy megbánjátok. Ezt a czimeres levelet tőletek visszavárjuk. — Kelt Eger várában, junius 21-én, 1663. — A fenti.

DR. KÁRFFY ÖDÖN.

¹ Országos levéltár Missilis.

MAGYAR HADISZABÁLYZATOK GYŰJTEMÉNYE.

I.

A MAGYAR LOVASSÁG REGULAMENTUMA 1722.

Salutatiokrul.



LYEN szükséges dolog, hogy az generalisságh közt karakterekhez kepest distinctió títessik, valamint hogy magok közt is gradatim viszik vighez szolgáltyokat.

Kéirt legh először is tudni köl, hogy fölséges urunk s aszonyunknak, a midőn az regiment paradajában ki állitatot, háromszor hajtatik megh az kard és zászló jó millyen,¹ ugy hogy az zászlónak hegye egy araszszal álab essik az koplája alsó végénél, melly okbul akkor az sárkából (standar schuchbul) kivetetik és az három salutatio utan ismint viszatitetik observálván mindazonáltal, hogy ezen salutatiokon senki megh ne hajcsa vagy görbicsse magát, ha nem merőn megh ülle az lovat és bátran szemibe nézen annak akit salutál : az kardot pedik ki ki ugy tarcsa lóháton ülljön, hogy az markolattya az övinél és az hegye az bal karjának közepin által, az faka ellemben az teste s az éle ki fele essik : salutálván pedigh az kardot lapjára fordítva markokban olly formán hogy az hegye job kézre essik.

Hasomlóképpen salutáltatik az mezzei feő generalis is, ha nem hogy ennek csak egyszer hajtatik megh az zászló s a kard.

Az többé generalisságnak pedigh csak egy kevéssé hajtatik megh az kard, es olly formán revereáltatnak minnyájoktul.

Ezen salutatiot ugy observályák tiszt uraimék, hogy a midőn az salutandus (akar jobrul s akár balrul jőjön) már mindenike fele

¹ mélyen.

érkezik, az harmadikat akkor tegye, midőn éppen egyenyessen ellemben által vagyon tüle.

Hogy ha pedig az eghisz regimentnek egyszersmind köllene salutálni oda érkezésivel az salutandusnak, tehát az tisztek vigyáznak egymásra, hogy egy tempo alatt véghez mennyen, de ugyan csak az után ki ki maganyossan salutál, ha az regiment előtt el migyen az salutandus.

Néha gyalog is nyomakodik ki az regiment illyes alkalmatossággal, akkor az tisztek flintát fognak kezekben s avval salutálnak, mellyel olly positurában helheszteti ki ki magat, hogy az flintat az job lábatul egyenyessen egy lépésnre ki allítja, kezivel az főső víghin által egy unival megh fogvan és az acsillyanak az szarkanyat a föld fele fordítvan, az ball lábat is egy féll lépésnre a jobtul egy éranys képpen megh veti, ha salutál, az flintát az job labhoz veszi azutan egyenyessen le ereszti az kezit és az közepit fogja harmadszor csak nem az acsillyánál s ugy veszi föl és egyszersmind az bal kezivel az süvegít fogván avval tiszten complementumot, job kézel pedig az flintával mellyet ugy alkalmaztat, hogy valamint az keziben tartya egyenyessen a job labavál reverentiát tévén, akkor az flintat is megh hajtya kezivel ugy hogy az csúnek az vighe a földtül egy arastnira esik, s onnend maga fele vivén esmint be eresze, mint az előtt logo keziben tartottya, miglen a salutatiot (vagy salutatiokat ha főséghez urunknak vagy aszonyunknak történék gyalog tenni, de akkor a térdet is megh köll valamennre kinek kinek hajtani, de mezőn álva) ell nem vigezte s az után ismint ellőbbi posituraiban helyheszteti maghat,¹ midőn flintával olly képpen vagy akarni alkalmatossággal is gyalog macsírosz a tiszte, az bal kezivel az flintanak az véghit fogja, s ugy részült balra föll fele mint egy magához szorította ;

Ha valamely stabbeli quartilyon, erősségben, a hol praesidium vagyon és királyi városon által, vagy mi feő renden lévő méltóság, minister residentiaja mellet a holl maga jelen volna, köllene macsirozni az regimentnek, vagy compagniáknak, dob s trombita szóval és kivont fegyverrel illik hogy megh böcsültessenek, de az zászlók csak pro ratione qualitatium et circumstantiarum eresztetnek megh s ollykor az időnek miveltya sem engedi, ho (így!) ki bontatassanak.

Itt is az observáltatik, az ollyan heleken minimó commenderozó tisztek vannak s ha fölleb valók-e, vagy ha egyéranzo tisztsigben valók

¹ Régi formája a tiszteletadásnak. V. ö. *Jähns: Atlas zur Geschichte des Kriegswesens.* 80. l. 22. ábra.

idősbek-e, mint az aki az regimentel macsirosz? vagy ha maga is jelen volna az oberster és ahöz regulája ki ki magát saját szemilire nézve, úgy hogy vagy amaz jön ki elejében, minek utánna tudtára adatot volna leendő transitusa s vele együtt előre mennek bé maghok, azomban más sub alternusa viszi által az népet, vagy is más módot keresz és más felül migyen magyanossan a statio fele subalternussára bizván az alat a comandot.

Hogy ha pedigh idősb, vagy generalis talál lenni amaz passirolván már qvartilyán tul, subalternussára hagyván a további marsot, magha visza tér és egy jo napot mond az ollyan comendans, vagy gubernatornak és sokszor más generalisnak aki talán valamely utban lévő városban, vagy magha residentiajában temporisál, maghát kinek kinek status és gradussághoz képpest alkalmaztatván ;

Ezekben is mind azon által sok féle és változók az szokások, kiért azoknak mi voltára nézve is attendáltatik szokszor, mivel az fő változások s idők forgasihoz valo alkalmaztatás mind legh job tudomány az dolgoknak.

Szolgalatokrul.

Miglen valamely regiment az gyülekezet helyre nem érkezik, addig az marson más generalis ordelitul nem függ, ha nem egyedül attul az melly az eghéz armadanak feje s annak parancsol. Oda érvén pedigh a mely generalisnak brigadajában rendeltetik attul, ahöz és azon szárnyának generalissaghoz tartya maghat, subordinatioja szerint, onnend az főhöz deriváltatván melly is a fundamentalis normaja az hadi szolgalatoknak, úgy hogy az által minden parancsolati és szolgalatbeli repartitioj az fő generalisnak az regimentek így penetralnak.

Tudni illik azon kívül ami az közönsighes fegyverkezés közé nem lépik és ha valamely eghisz regiment detaghiroztatnik, a minémő népet az mezzei fő generalis, mind az lóvasakbul, mind az gyalogságbul kíván az főtul az szárnokra, az szárnyoktul az brigadakra és az brigadakrul az regimentekre, szolgalatira való effectivus statusokhoz képpest vétetik föll ; mely okbul minden classisbul valo feő is alacson renden lévő hadi embernek az eő tourja megh vagyon (az az kisülete, vagy mikor késül reája a szolgalat) mely szerint verbi gratia az maj mezzei strasa vagy piqvét accurate az Adanra essik ; de ha az népnek elől allitassa anni időtt nem engedne mint ezen regula magaban foglal akkor csak egyik szárnyára az armadanak titetik az repartitio, vagy néha az piqvétbul vétetik az qvantum contribuendum és ezen esorba az közönsighes subrepartitioibul ismint helyre hozatik.

Ezen megh ordirezet (ki parancsolt) népek egyben vételiben, és a midőn szolgálattya vige, vagy contramanderoztatása után viszatér, azon tiszt parancsol a ki minden contingenssel ki ment; de a szolgáltnak ideje alatt számlálván, mihelt a nép az gyülekezet vagy parada, helyire érkezik azon tisztül dependeál, aki azon szolgáltnak feje, melyhez ki nyomakodot; mihel pedig ez a népet trompokban formálja, azok közül mindenike *ex contributo* süzsüges tisztjeivel provideáltatot, azonnal, más az szarnaktul, brigadaktul s regimentektül abstractált, subordinationak formája látatik, mely az előljáró feő tisztül directe azon generalisokhoz, mellyeken a nap vagyon (ugy mint tábori szolgálatokban) vagy okvetetlen oda, a hol expeditióját ki vette (ha taboron kívül ennek dolga) in utroque ascendendo, ippen az mezzei feő generalishoz penetrál;

Az regimentit, valamely lovas vagy gyalog obersternek, a parte consideralván, abban az oberstlaidinont parancsolattya ordinarie nem hallatik, ha nem ha az regiment fegyverben vagyon, vagy az oberstlaidinont első személ, következőképpen az regiment comendansa, vagy az regimentul valamely szolgálatra kiment;

Némelylek az compagniaknál ugy mint a zászlótartók, furirok a szolgálat állapotjában éppen nem parancsolnak, hanem az zászlótartó, ha hadnagy szolgálatot tézzen *fourage*, *fassina* vagy *marode* éleiben comendéroztatik: item ha az compagnianak kapitánya s hadnagya absentiajában első és akkor az compagnianak comandóját viseli, nem külömben ha ennek mi occasioban az zászlót az kapráltnak keziben köllene adni, maganak pedig az regiment vagy generalisság parancsolottyából az kapitánya s hadnagya mellyet kardot fogván az compagniat vezetni az ellenségben rajta vinnj.

Valamint egy armadának repartitiojával az ugy nevezet posti de honore (fő helyek) az idősb generalisoknak adatnak az egyenlő caracterben levő ifjabbak előtt, szintin ugy az detachirozot trompokban is, ha ezek töb részre föl osztva postiroltatnak, az poste de honneur az idősbik tisztet illeti; egy rangirozot armadanál pedig fő helyinek tartatik az első linea a másodikához kipest, ebben az job kéz a bal kézhez, és az job s bal kézre való vigeek ahoz kipest a mi azon belül vagyon; marsokban az elől vagy hatuljaru, mellyik ezek közül oda menyetel vagy visza jövetelyel az ellenséghez legh közeleb essik, picqveten, mezei strásakon és comandokon az fő postot magának veszi az comendérozó tiszt; az subalternáló postok az oda tartozandó tisztnek részire más pajtásihoz vagy utánna valójhoz képeest hasonló képpen distingvaltatnak valamelyiken nem subalternál, hanem ugy áll mint magha-

nos comandans : *exempli gratia* egy kapitánynak két hadnagyal ket *postra* köl mennj, tehát eő az kapitány postot megh tartya s magával az iffjabbik hadnagyot és az második posto az idősb hadnagynak marad ugy mint *posto de honore*.

Amellyet az is observaltatik hogy más az rang (szolgálatbeli idősbsig) más az *tour* (sor) ezen szolgálatokban ; az köz embernek idősbsigire nézve rangja nincsen, de megh vagon az eő bizonyos helye az sorokban : hanem hogy az szolgálatokban az *compagniai* és *regimentei* rangjokat observáltak, elemben az tisztt mind rangja szerint, mind pedigh sorban szolgált és abban kinek kinek tisztessigire nézve ezen következendő *subdistinctiora* vigyasztatik.

Hogy az obersterek az eő rangjokat az ki adot császári oberster *patenseinek* dátumátul fogva számlályák és ezen *anciennitasban* éppen semmi akadált nem tiszten, ámbár ennek egy vagy több *regimentye* légyen és az másikának egy se volna, következendő képpen tekintvin ezen principiumot az oberstereknek (valamint *generalisok*nak) szolgálatbeli sorok és rangjok *comandoban* egyenlők.

Az tisztekkel *oberstlaidinantul* fogva le fele valamely különböző tartatik : az két *stabbeli* tisztt az *regementek* szerint vétetnek és onnend náha előbb éri a sor valamely iffjab *oberstlaidinantot*, a ki idősb *regimentben* szolgált, mint az régieb *oberstlaidinantot* mi *regimentbul*, mellyeknek oberstere rangja kősb, az kapitányok az *regimentnél* magok *üdősbsigek*, *subalternussai* pedigh az *compagniak* szerint szolgálnak ; De minden *classisbeli* tiszteknek de *more* megh engettetik mind *egyéran*sokban tudni, vagy mindenikire *verbi gratia* : *comando*, *mezzei strása*, *piqvét* és *affelikre* különös sort tartani, hasonló képpen ennihán sort az *utolsótul* föl fele, *nimelyeket* az *elsőtül* lefele kezdeni ; mind azon által az *troupek* *formályasa* és *comendirozásban* minden *stabbeli* és az fő tisztek, ugy az all tisztek is az magok rangjokat *observállyák* valamint az obersterek közt tartatik.

Sokszor történik, hogy egyszersmind két szolgálat is essik az tisztre, *tali casu* azon szolgálatra sügsiges kinyomakodni, az melynek először kölletik ki mennj és az másik szolgálat őtet ell kerüli, (*axioma militare* : egyik szolgálat az másikat *mulaztya*) ugy hogy aszt az után *reá* szolgálni nem tartozik, egyedül ha *comando* volna *excipiáltatik*, mert ezen szolgálat mások előtt jár, olly képpen pedigh ámbár az tisztt akire az *comando* esnék *mezei strásán* volna is (az *generalvachtmaisternek* *hirivel* mellyen az nap vagon), az utánna való *regimentbeli* *pajtásátul* föll váltatik s amannak az *comandora* ell köll mennj, ha csak az *pajtások* az *regimentnél* *expresse* máskint nem *conveniáltak* volna, mert ugyanis

előb hogy sem valamely regiment táborban szál az oberstvachtnaister előt az egis tiszték egyben szoktak gyülekezni és minden classisbeli szolgálati eránt megh egyezni, mely is írásban tétetik s minnyajoktul s ugy az oberstvachtnaistertül subscribáltatik, ennél maradván az originalissa, az kopiája pedig az tisztéknek pro directione ki adatik ugy az adjutantnak is, az comenderozásban ahoz alkalmaztassa maghát.

Közönsíghessen tiszt uraimék az hadi törvényszékhez való comandot is az sulyosbak közül valónak lenni tartják és nem örömet pasirolyák tourban kiért ebben is az regimentnél lévő megh egyezis az pajtások közt ugy mint másban tekintetik.

Azomban az regiment stabjánál s compagnianál némely szemilek is vannak kiknek fő tiszti rangjok s tituratoriájok vagyon s ugyan azok caracterekhez képpes minden praerogatíváiban avval ilnek is valamint más actualis tiszték, egymás pajtassainak írják és nevezik magokat és más alacsonak (igy!) rendű tiszték előt (exempli gratia egy titulus kapitány az actualis hadnagy előt) consideraltatnak s böcsültetnek: de az illyen rang és characterére nizve mi szolgálatbeli sor ő reájok nem essik, hanem ha tandem az actualitást elly irik attul fogva számláltatik üdösbígek, holot qva tales az szolgálatbeli sorban vetetnek; Másként akadált nem tiszten, ámbár az titulus kapitánynak magános compagniaja, vagy az szokot fizetise megh nem volna, sótt ha keveseb járna is csak eő az többi kapitányokkal együtt sorban szolgáljon és illy képpen az hadnagy s másoktul ellemenben az ancinnitashoz nem használ, ha az titulus characterhez képpes nem szolgál, akar mi tractamentumal és distinctioval tartassik is az regimenteknél: Nem külömben obseráltatik, hogy ha az titulusnak rangja is vagyon az regimentnél noha annál azok előtt, a kik utol jönnek megh tartatik, de ha szolgálatra köll a dologh s a holl nem az comenderoztatás hanem comendérozás forogh fönt, az ollyannak azért az posto de honore nem cedáltatik.

És valamint hogy az feő tiszti titulus szolgálat nélkül valakit pajtassainál megh nem idősbít, szintin ugy mi ancinitásra senkit sem segít, akar mennj ideig vit volna is bizonyos szolgálatoakat véghez, ha az caractere vagy titulaturája megh nem volt, ut in exemplo az kapitány-laidinant, a ki regulariter kapitány és az leib-cornét hadnagy szolgálatot tiszten, mivel amannak nincsen megh az kapitány ennek pedig az hadnagy neve, az kapitánynak hadnagyokhoz képpes mindenkor utolsók maradnak sőt az regimentnél és mindenüt (az hadi szolgálatoakon kívül) az qvartélymester vagy más stabbeli személy, kinek kapitány titulussa vagyon, az kapitány-laidinantot praecedállya.

Rövideden az stabbeli személyek qva tales és az feő tiszti rangjok

s titulatorájokra nézve sem tehetnek mi praetensiót valamely comando iránt és azok köszt mégh az adjutant sem, noha az sügsig képpen minden szolgálatokrul tud és az regimentnél dictim reportáltatik véki, hanem ha ennek (amint niha történik) valamely tronp specialiter concre-dáltatnik, oka, mivel ez csak mint egy szegítője az principalissának a szolgálatbeli rendtartásokban s elig nyilvánvaló bizonság, hogy az adjutans qva talis, ámbár actualis feő tisztetek vagy titulus légyen is az tronpoknál kivont fegyverrel soha nem paradéroz mint más feő tisztetek, seőt ha ellensig előt egy s töb sqvadronok minden feő tiszteit ell vesztetik volna is még sem mer egy all tisztnek is vezérlis dolgában eleiben nyulni, ha csak az oberstertül expresse ahoz nem rendeltetik, non obstante hogy de notissima praxi az eő rangját minden all tisztetek előt az regimentnél obtineálya.

Neregh jártó s kovács hadi szolgálatot nem tesznek, hanem ahol az compagnia zászlóstul egiszlen ki nyomakodik, mint az kis prima planabeliek közül valók tartatnak szokot rendeiben, niha mi sügsigben belső strására is állítatnak.

Akiknek füzetisek nem jár s meghis az ellensigh ellen harcsoznak, vagy nyeresigre ki mennek, ha valamely tronphoz közel esnek, tartoznak az comendérozó tisztnek szovát fogadni, vagy magokat retirálni, hogy ha pedigh engedelmbül hoszá állottak és az népe rendeiben föll osztattak, tehát ipso facto minden parancsolat alá vetik magokat, mely az köz emberekre szálhat s annak okáért köteleességhinek megh felelni kölletik az ordinaria poenalitas alat.

In reliqvo megh esik néha, hogy két tiszt egyéranszó vagy pedigh egyéranatlan rangban lévő külöms tronpokon comendéroztatnak, ugy hogy azok mi formális dependentia nélkül in servitio Domini egymásal csak correspondenter legyenek; errül tudatik, hogy csak coordinatio légyen s onnend az feőjebbi vagyis idősbik az másiknál nem parancsolhat, hanem mindenike maghanyossan disponálhat, ha praevie megha szándikát az másikéval communicálta és motivumit helyessebbeknek amaz ingestionál találta.

Az mustra és revisiorul.

Az eghisz regiment szokot paradájában ki állítatik az generalis mustrakor, mely egy esztendő alat kétszer szokot elő vitetni, ugy mint tavaszal a midőn táborban kölletik szállani és őszel az compagniak vigivel holot fegyvert vornak minnyájon és az oberster is, közelgetvén pedigh az mustraló hadi comissarius annak eleiben küldetik az oberse-

vachtmaister vagy quartélymester s minek utánna bene ventálta volna tudtára adgya, hogy az regiment kiszén állana s arra az regiment kiszíti, melyhez is in circa 15 lépésnre lévén már egyszersmind az dobokat megh ütök és az trombitákat megh fuják. következő képpen az oberstert a midőn éri (minden zászlót, azon ell menvén az zászlótartók is egyszer s megh hajtván, feő tiszt uraimék is kardal salutalván a kik akkor az compagniák előtt szoktak állani) az commissarius vagy eleiben vágtat kivont fegyverrel az bal szárnyaigh az oberster, vele ell migyen és az rendeken föll a alá késiri az regiment közt, az után pedig szokás szerint circulus formáltatik és az hadi articulusok ell olvastatnak, ennek vigivel az circulus megh nyittatik következő képpen az regit ismint előbbeni helyre áll az comisarius pedig obersterrel az regnt előtt fölütöt s akomodált sátorhoz léptetnek s ott mindaketten le szállanak az mustrá-hoz fogván az holl valamint hogy ezen mustráló hadi commissarius azért excipiáltatik illy ceremoniákkal mivel föllséges urunk császárunk szenilyit repraesentálja és tali autoritate minden dolgokat az regimentnél strictissime examinálhat s megh vizsgálhat, relatióját instantiájához az után megh tévén, ugy szintin kötelestetik az regnt comendansa és az eghisz tisztek az regnt és az compagniáknak szügsighit neki repraesentalni és egyszersmind kényi relatiójában inserálja, ne talántán annak ell mulatásával mi nagy kár és fogyatkozás következik s neki attribúáltassék.

Az mustra asztalnál compareal az quartélymester az furirokkal s listáival és az commissarius parancsolattyára az stabbeli lista ell olvastatik annak rendi s módgya szerint az oberster már ott lévén, az oberstlaidinont lóháton praesentálva passiroal s az után eő is le szál és az mustra asztalhoz lépik (ha csak az regntre nézve mi dolgai nem volnának) az oberstvachtmaister pedig hasomló képpen lóháton passiroalván mind vigig az regiment körül marad attendálván, mindenek rendessen mennyenek vighez a többi stebalisok utolsóig ellenben, noha eők is lovain mennek által az mustrán, de csak süvegekkel tesznek egy complementumot ; ezek ell halladván az compagniák kezdik mindenikének kapitánnya vagy comendansa, minek utánna maga már passiroal, az sátor mellyet mind addig megh állapodván meglén az eghisz compagnia is egyenkint, amint az mustra lista szerint szólítatot, által ment azon okbul, az comisarius egy vagy másikat megh szólította vagy pedig az comisarius előtt valamelyike mi propositiót tenne in continenti mind tisztye ha ad informandum kérdeztetik, felelhessen.

Ellenben az revisiók sokféle okokbul rendeltetnek s ha az regnt együt vagyon zászlókkal s dobokkal vagy emihány s ámbár csak egy

compagnia zászlójával, az dobok meg üttetnek és az trombita is meg fújatik, de ha ennkül volna tehát csak praesentáltatik s máskint sem títetik egyib cseremonia, hanem csendességgel hozzá fogatik és szaporán passirolnak az compagniak vagy niha csak commendérozattak.

Közli : Dr. TÓTH ZOLTÁN.

II.

A KHEVENHÜLLER-FÉLE HADI UTASÍTÁS.

(Tizenötödik közlemény.)

A Békesfég a Háboruságban mire köll vigyázni valamell Erösségben lévő gyalogságnak.

- 1 Hogy ha egélf Regimentek, vagy Battalliomok, vagy tsak Comandiroztattak valamell Erössfégben Comandiroztattnak, el-érkezések előtt egy nappal valamellik Tifzt oda küldesfék, hogy a' Comendánt felölök tudófitasfék, nem külömben a' Regiment Quartir-Mester, vagy ehez rendeltetett Tifzt, némelly Furirokkal, és Furir-Schitzzekkel, hogy így meg-tudhafsák a' Comendánt parantsolattyát, ha a' nép el érkezik, hová fsállítsák.* Cafarmában, vagy a' Várofi-emberek házaiban.
- 2 Mihelelt a' Sereg, az Erössfég előtt lévő bé-födött ut, mellékézettye meneteles partyozattyához a' Győpre (mellet Glacisnek hivnak) érkezik, azok Comendántya őket meg-állitsa, formállya, mingyaráft egy-Tifztet küldgyón a' Comendánthoz, hogy a' bémenetelt meg-engegye, egyfzer-is mind parantsolattyát vehesfe, mihez köllesfék magát alkalmaztattni, hogy penig Confutio ne tetesfék, tehát a' Bagázfia hátra maradgyon, és a' fereget kövesfe : A' Midón
- 3 A' Sereg bé ment, és a' ki-mutatott Párada helen magát formálta, annak Comendántya a' Fortalitium vagy Erössfég Comendántyához maga mennyen, kinek parantsolattyát vegye, hogy magát mihez alkalmaztassa, azt Hadnagyánál szokás szérint ki-Osztattya.

* Cafarma bizonyos épület, mell némelkor az Erössfégekben oll helett épittetik föl, a' hol nintsen akadálban, ebben a' fegyveres-nép szokott tartatnyi, hogy egymástul távul ne tartózkodgyanak, és így ha a' szükség magával hozná, azonnal együtt lehetnének, ebben a' Tifztek szobái-is, helessen vannak el-rendelve.

és mingyárt a' seregjét fordított fegyverrel, vagy a' Casarmában, vagy pedig Quartirjaikban bé szállította; Ha Cásarmákban szállítottattnak tehát minden szükséges elzköz kézhez adásfélk. arra jó gondviselés tartásfélk, és az ő idejével minden kár nélkül vissza térítésfélk; ha pedig a' Hajduság a' Várofi emberek házához szállítatik. nékiek keminnen meg-parantfoltalsék in specie hogy Gazdájával jó tsóndesfélk és egyesfélkben emberi bótsület és magaviselésfélk legyen, a' Tüzre, Gyertyára valamint a Cafarmában-is jól vigyázzon, és gondot vífellen.

- 4 Az Erósfég Kapui szokás szerint, ha tsak extra Ordinaria Circumftantiák nem adnák magokat elől, vagy-is expresse, bizonyos okokra nézve a' Comendántul más-külömben nem parantsoltattnék, mihelelt verrad; de úgy hogy már világos legyen, megnyitaffanak, és a' midőn már kezd főtétednyi bé-zároltasfanak.
- 5 Minek utána az Uj-Strázsza az Ó ellenében vagy Mellette mint a Terrenum enged, föl-marchiroz, és a' Kapu-Kultsai jelen vannak, a' * Platz-Major maga a' belső és külső kapukat meg-

* *Major de Place*, Francia-Országban ez oll-Tifzt szokott lenni, kire a' Comendant és Királi-Hadnagy jelen nem létekor a' Comandó vagyon bizva, akár mell Erósfégben. A Strázsára és a' Patrollirozókra szokott vigyázni, ennek az Erósfég-Épületi-Mesterségét (*Architectura Militaris*) jól köll tudni, hogy így a' Báftyákban vagy az Erósféghez tartozándó némell részekben hibányoság találtottnék, tehát helre igazittathaffa. *Major* közónséggel annyi mint Fő-Strázsza-Mester, ki s a' Regementnél harmadik Fő-Tifzt, ez szokta a' Regementet exercirozni, vífítálni, és az Oberft-Laite-nant után az Adjutantul a' parola nékie adatik. Ha az Oberft és Oberft-Laite-nant jelen nintsenek, tehát a Regementett ő Comandérozza, mint-is a Regement költségít bé-szedeti, melleket maga a' Stabalis-Tifzteknek ki szokott fűzetni. A Hadi Törvényben-is meg szokott jelenni, Marchban vagy útközetben mindétíg Ló-háton vagyon, majd elől, majd hátul. Ő se a Garnisonban, se pedig a' Táborban Strázsára ki-nem-áll, fegyvere fél dárda (*Pique*.) Az Armáda Generális-Majorja *Major General de l' Armée*. Ez jó próbált Tifzt, ki minden eftve, a' Generalis vagy General-Laitinantul az Ordert veszi, ő a' Gyalog, Lovas és Daragonyos Brigadiák Majorjának, asztot ki adgya, minden Strázsákat, vezetéseket (*Convojen*) Portázásokat, és Detachmentumot ő Regulálya, a' Dárdas vagy Partizánofoknak *Instructiot* Uti-vezetővel együtt ad. A' XIV. Francia-Orzági Lajos Király volt leg-első ki ezen Tifztséget föl állittatta, ki-is nékiek meg-engedte hogy ha a' szükség Magával úgy-hozná, tehát bé jelentés nélkül-is szabadon a Generalis szobájában bé-mehessenek. E-mellett a' General-Majornal az egéltz Generálisitás és a' Stabalis-Tifztek Listájja meg-legyen, a' mint is arra igen szorgalmatoffan gondot vífellyenek, minémü erős a' Brigade és mitsoda

nyitnya, és a föl-vonyó Hidakat ill vigyázásfal le-botsáttotta, hogy ha az első meg-nyitvatott a' hátsú megént bé-hajtasfék, és Strázsával meg-erőfittesfék, azután egy Köz-Tifzt. 1. Fő-Tizedes, 2. Közember mint egy 50. lépésnyire a'* Glacison kívül, hogy ha a föld fekvése meg-engedi mindeneket jól meg-vizsgállyonak, és rapportumot avagy válóftott hozzanak : Ha Lovas sereg vagy az Erős-félgben, tehát a' meg-nevezett vizsgáltotás azok által vitesfék vég-

hejjányofságok volna. *Brigade-Major*, ezen Tifztnak-is fok próbákon kötlött által-menni, ki minden-nap, a' Generalis vagy Comanderozó Tifztnél tartózkodik, ki minden eftve a' General-Majortul a' Parolát hozza, és az ő Brigadéjja Vice-Majorjának (Aide-Majors) ki-adgva ; amint-is fűkség hogy a' Regementye mivoltát igen jól-tudgva. A' Gyalog Regiment Majorja (*Major de Regiment d' Infanterie*) minden eftve az Ordert a' Comandirozó Tifzttul, a General Majortul, vagy a' Brigade Majorjátul ki-hozza, afzt az Oberfterhez vízi, és az ő Companiájára vigyázó köz Tifztnak ((a) Sergeant) meg-mondgva a' Marchirozás órajját, a' Dobofokkal Doboltatt, és a' Battalliomját fegyverben állitnya. Regementye fállásit meg-tekinti, a' Tabori Strázsákat, és Corps de Gardes föl állitnya vid. pag. 4 ugy hivatalyához illendő foglalatosfágokban szorgalmatoskodik.

a) Sergeant ez köz-Tifzt, ki a' Fő-Tifzt absentiájában a' Compániára gondot vífel, ez a' forokat és-Izeket rendeli, a' népet a' fegyverrel bányi, tanitnya. Eftve a' szó, vagy a' Regiment Adjutantjátul, vagy penig magátul a' Majortul ennek adatik, mellet-is az ő Fő Tifztyének meg-jelent. A' mindennapi Strázsára rendeltetett emberek számát a' meg-neveztetett helen ki-állitnya, és a' Kapitány parantsolatytát a' többi Köz-Tifzteknek meg-mondgva. Ennek fegyvere egy-flinta, paguettával, vagy egy Dárda (hellebarte) bal-vállán mint-is mindétig a' köz-Tifztek ball a' Fő-Tifztek penig jobb-vállokon vízik fegyvereket. Olafz-Országban Sergeant Maggiore annyit téfzen mint egy General-Major. Sergeant Major vagy Fő-Strázsa-Mester valamell Erősfélgben, a' Comendánt parantsolatytára várakozik, Regvel és eftve maga személlye szerint föl-nyitnya és bé-tsukja a' kapukat, egyeránt, és rendel kiosztya a' Strázsákat, minden Eftve a' szót vagy-is Ordert a' Comendántul kihozza a' Tifzteknek meg-jelenti. Tzédulán a' Strázsák-álláfit (Posten) kiosztya, az Erősfélgét éjjel meg-kerüli (Ronde) a' Strázsákat vífitállya, ha jó reudben vannak, és vigyáznake ?

* *Glacis* az Erősfégnél a' leg-külső-föl-hányottatott menetes part, mell az előtte lévő fik-mezővel laffan, laffan meg-egyez, ugy hogy alig vehetnyi éfzre hogy partoflan mennyen, evvel a' város-árka külsű partyán lévő Mellékezet (Bruft-Wehr) szokott befödetni, a' mint-is némel heleken uyilási vannak, mellen vagy az Erősfélgben a' kapukon bé-lehet menni, vagy penig az Arok négy szegletű partyairul az ellenségre ki-tsaphatni.

ben, és így hogy ha a' Recognitióra ki-küldetettek által. assecural-
totás vagyon, hogy femmi ujság vagy változás oda ki, nem volna.
a' Kapuk mind meg-nyitassanak, az Uj-Strázsák heleikre ki állit-
tassanak, és az Ókat föl-váltván egybenvetellenek, kik-is az után
el-marchiroznak.

6 Hogy ha Történnék hogy éjjel egyik vagy Máfik kaput köl-
lene föl-nyitnya. tehát a' Fő-Strázsa Tifzte által az ő erejéhez
képeft bizonyos számú közemberekkel Segittség (Detachirung) kül-
detik. hogy ottan a' Strázsa megerőltitesfék, mind addig, meddig
megént azonn kapu bé nem tsukattatik: Ha penig Lovafok (Caval-
lerie) volnának a' Fortalitiumban, tehát mindéti egy Patrolla,
minek előtte a' kapuk egéftzen meg-nyittattnának ki-küldessék,
hogy az Agyu lóvés alatt fekvő mezőséget meg-vizsgállyák kiknek
Raportomjokra a' kapuk föl-nyittattnak, és a' kiket a' városban
kölletik bé-botsátonni, bé-ereftzessenek; azért Nyári időben, mindéti
éjjel egy-kis Lovas-Sereg tartóztassék, hogy ha a' szükség Magá-
val ugy hozná. tehát Patrollirozni ki-küldettethellenek; Ha penig
az Ellenség közel volna, és a Fortalitiium árkoj között, vagy azo-
kon kívül lévő, külső erősfégetskékben Gyalog vagy Lovas Dárdá-
sok (Piqueter vid. pag. 42.) éjjel Comandéroztattnának bizonyos
jel-adások (Loofung oder Zeichen) legyen. mell a' Város jel-adáfá-
tul különbözzék.

7 A' Kapuk bé-Zároltatására, midőn a' kultsok el-hozatnak, az
egéft Strázsa. fegyverben áll. és aztott praesentállya, ennek Tifztye
a' Platz-Majornak annyi embert ad. mennyire a' meg-nyitásra
szüksége vagyon. ezen idő közben, a Strázsa fegyverét lábánál
tartván, mindéti a' helén meg-áll: Ha penig már mindenek jól
bé-tsukattak, és a Plat-Major a' kultsokkal vízfzátér, a' Tifztek az
Etzakai Strázsákra ki-állittattnak, kik az ő Strázsajokon szokás
szerint vigyázzanak és ne-alugyanak, hogy így ébren-lévélekkel az
alattok levőket is őftzőnözhesfék, mivel a Strázsák vigyázásán az
egéft Garnifon ugy a' Várofi-ember élete, bótsülete és szereztséjje
fzokott függenyi.

8 A' Kapuk meg-nyitása, vagy bé-Zároltatása mindéti a' Platz-
Májor, avagy Patz-Laitinant által vitesfék végben, ha penig bete-
gek volnának, vagyis más egyéb el-kerülhetetlen okok adnák-elől
magokat, tehát a' Comendánt ezen hivatalt a' Regement Fő-Strázsa-
Mesterjére vagy-is a' Garnifon leg-őregjebb Kapitányára bizza, a'
kultsok vífza hozásakor, mindéti a' Comendántnak meg-mondas-
fék, hogy a' kapuk jól föl-nyittattak és bézárottak, és hogy femmi

változás magát elő-nem adta; mell időben ennek meg-lenni köllésfék, az idő mivolta valófztya, és a' Comendantnak miképp tettzik difponálnyi, mivel ezen functio különbözö időkben fzkott meg-lenni, a' mint az Erösfég bátorfág és Circumftantiái magával hozzák.

- 9 In genere, és leg-inkább Vásár napjain, egyfzer is-mind fok fzekerek, vagy nép fzorongatása a kapun bé ne-botsáttosfék; hanem jó-vigyázás legyen, hogy mindéig a' Strázsák az ő föl-Vonyó-Hidai és kapui Melterei lehesenek, a' mint-is miheleft valami akadál vagy izgága magát elő-adná, a' Comandirozó-Tifzt Strázsájjának, hogy fegyverét fogja, meg-parantfollya, se előbb le ne tegye. med-dig a' kapu meg-nem tágul, és akadál nélkül nintsen.
- 10 A' Kapuknál, más-heleken és Báftyákon a' Strázsza, regvel, váltófsék-föl, ámbár Délben és Dél-után-is a' föl-váltás végben vitetthetik, már mint a' helnek situátiójja magával hozza, és más egyéb Circumftantiák meg-engedik; de mind azon-által leg-jobb és alkalmatofabb a' regveli idő.
- 11 Miheleft a' nap förkenik, azok, kik a Strázsára Comandéroz-tattak a' Parádára mennyenek, a' holl előbb a' Regimentek köz-Tifztei által a' nép, a' * Munitio végent, és ha jól meg-vagyone fgye-vere töltve, meg-vizsgáltófsék, a' mint-is arra igen vigyáztofsék hogy minden köz-embernél 24. vagy leg-alább 12 kemíny-töltés glóbitfzsal legyen: Minek utánna a' Comandérozottak, a' Rege-mentek rangja fzerint, mint fzkás a' Platz-Laitenant által föl-ofztattak, és a' Fő's-köz-Tifztek (azokon kívül kik a' Fő-Strázsára mennek) az ő helek végent nyilaztak, vagy Tzedulát vontak, maga a Platz-Major a' Párádát állittyta, a' heleket (** Poften) föl-ofztya, és ha mindenek rendben vannak, 'előfzör Rofzálozás (Vergatterung) arra Nyugodalom (Raft) utóllýára az Imádtságra doboltatik; erre, ha az idő engedi a' Platz-Major, Platz-Laitinant által a Comen-dántnak meg-jelenti, hogy a Páráda föl-állittatott; hogy így tud-haffa, hogy valami más parantsolat nem léfzen-é; ennek vízfza-jóvetele után, a' Strázsák. Dobb-fzó hallásával, föl-ofztatott kapuik és heleikre marchiroznak, és a' Fő-Strázsza vagy kezdi, vagy penig bé-födi: A' köz-Tifztek penig, ha fzíntén vélek heleken Dobos

* Munitio névvel fzkott a' Puskaipor, Globits, és eleség provifiójja, úgy az Eröfségek, Hajók is a' Táborban neveztettni.

** Poften, evvel minden hell jelentetik, a' hová embert lehet állit-tani, az penig vagy legyen, vagy ne-legyen meg-erösítve.

- volna-is, a' föl- és le-marchirozásokor nem Doboltattnak, hanem a' Dobos. Dobját magára függelzti, és egyedül midőn már helekre értek, minden ütést a' Eő-Tifztek Módgyára veretik.
- 12 A' midőn az Uj-Strázsa az ő helének erányában meg-áll, az Ó, fegyveréhez áll és aztatt præsentállya. dobját vereti, az-után az Uj-Strázsa az ő mellé vagy ellenében föl-marchiroz, a' helek (Poftn) a' köz-Tifztek által föl-váltottnak, és a' Fő-Tifztek egymásnak meg-mondják, hogy ezen lineánn vagy helenn mire költetik vigyázni, a' mint-is jobb rend-tartás kedvéért iratott Tzedula (Pofto-Zettl) a' Strázsan hagyatik. és ez meg-tartásfék a' közönséges Obfervatiok szerint, a' Többi az idő-mivolta és Circumftatiájához alkalmaztatik; ha az Ó-Strázsa minden heleket, már az Ujra bizott az Ó-heléről holl állott le-marchiroz, erre az Uj-helle áll. és mint egy 20. vagy 30. lépésnyire az Ó-Strázának præsentál. és doboltatt. emezek, ha tsak más külömben nem parantsolatott Dob-fzóval, egézf az Ordinari-Garnifon Paradájjaig mennek.
- 13 A' Föl-váltás és a' helek kézhez-adásakor mindenek helesfen és rendel meg-legyenek, a' mint-is a' Tifztságira ugy vigyaztofsék, hogy ha leg-kisfebb Difficultas magát elő-adná, az Uj-Strázsa az őt előbb föl-ne-váltsa, meddig a' Platz-Major vagy Comendánstul meg nem parantsolatik.
- 14 Szokás szerint minden helekrül az Ó-Strázásak a' Fő-Parádára mennek, és a' holl mind együtt volnának a' Platz-Major Parantsolattyából, mell tulajdonképpen a' Comendant Difpositiójja és parantsolattyán áll. el-botsáttottnak, ugy hogy ha fokann volnának, tehát kerékdített kerített finállyanak, ha pengig nem, tehát ez abban hagyatik.
- 15 Minden Lövöldözés, Zenebona, és Szokatlan kiáltás-bajáttás, az illetén alkalmatosfágban, keminneny meg-tiltasfék; fött nékiek meg-parantsoltasfék, hogy magokat, midőn a' Casarmában vagy szállásokra bé-marchiroznak és vannak, tsóndefsen visellyék.
- 16 Ezek el-botsáttása után, a' Platz-Major maga, a Comendant-hoz mennyen, és szoval mindenekrül, mellek azon éjjel történtek hirt adgyon, kérdezvén, hogy ha más valami nem parantfoltatik-é?
- 17 A' Strázásokon minden Játék, dózsólés és réfsegség keminneny megtiltasfék, és meg-fe-is engedetsék, hogy tsak egy akár-ki legyen az. a' Comandirozó Tifzt hire nélkül magát fére vegye vagy abtentállya; hanem a' mennyire lehet mindétig szeme-elött látatfának. Ez pengig a' Fő-Tifztek-et is illeti, hogy a' Strázsan ne ven-

dégeskedgyenek, se ne jádzonek; de annál inkább meg-ne engedgyék, hogy valamell fehér-nép a' Strázsára hozzájok, mulattság vagy Conversatióra mennyen; de mind-az által é nem tiltatik meg, hogy némel jó-akarójjok a' nyugodalomra való Dobolásig nálok ne-mulatkozzanak. tsak hogy ezen szabadság bal ítéletre okot ne adgyon.

- 18 Olly Tifzt, mell valamell Strázsára Comandéroztatott, a' Platz-Major hire vagy engedelme nélkül helérül valahová el-ne-menyen, hanem a' fön-álló Strázsának magát gyakran mutaffa. és a meny nyire lehetséges. körülék légyen, mell által fok rendetlenségek a' Strázsákon el-távoztattnak, és a' nép sörényen marad. Etzáka-is gyakran az ő Strázsáján lévő heleket maga vifitállya, és vigyázzon, hogy a' népe mind együttvagyone, mell-által mindnyájjan a' vigyázásra fől-sörkentettek.
- 19 A' nyugodalomra való, vagy Tsap-Dobolás (Zapfen-Streich) után a' Fegyvert oda-ki fől-támofszta ne hagyja hanem a' Stráza-sobában vitesse, és ugy hogy mindenikének a' meny nyire lehetséges, maga fegyvere tőle közel légyen, hogy ily ha-valami lárma történnék, annak azonnal hafznát vehelle.
- 20 Mihelelt éttzáka valami vélekedés hallatik, vagy láttatik, azonnal a Comandirozó-Tifzt Strázsáit egybe-vegye, fegyverét kezében tartván, és mi történt légyen a' fő-Strázsára. vagy azon Tifztnak. mellhez igazittatott, hirül adgya. ezen föllül az ő szomszéd Strázsa heleit-is, mellek tőle függenek meg-vizsgálja. leginkább hajnalban, midőn kezd világosodni. a' mikor az álom az embereket leg-inkább el-éri. azok együtt és frissen tartallanak.
- 21 A' Tifztnak maga vigyázó helén, magát hogyan köllesfék vifelnyi, a' Platz-Major által a' Comendánt nékie meg-parantsoltattya; mivel itten tsak in Generalibus tanittatik, a' Particularis parantsolatok penig, mellek az Idő, Alkalmatosfág és Circumstantiák szerrint ki-adatnak, itt femmi nem mondatik, mivel azok a' Comendánt Authoritása és Okofságátul fügnek: Job rendtartás kedvéért, Fő-Strázsán a Kapitánynak írásban Instructió adathatik, hogy magát tudhalla mihez tartani, és ahoz rapportumjait alkalmaztatni. a holl értettek.
- 22 Hasonló-móddal azon vizsgáláfok-is. melleket * Rondenek hiv-

* Ronde, azon vizsgálás, mell' a Tábor, vagy város, vagy penig Erőség körül végben vitetődik, hogy meg-tudhasfék, a' Strázsák, vagy Teftörzők, ha jó-vigyázással vannak-é? és mindenek hogyan folnának. Ezen

nak. ezek közül a' Fő-Rondet egy Kapitány vigye véghez, mell-tül a Platz-Major fe ójja magát. Ezenn Fő-Ronde közönségesen a' rövid napokon 9. Óraker, a' hófzu napokon penig 2. Órával a' Tíap-Dobolás után vitefsék végben : a' Sereg-Ronde (Schaar-Ronde) éfélkor az Iffjabb-Tíftz által : a' Napi-Ronde más-Tíftz által, ki a' Functioban vagyon, egy kis-órával a' nap előtt ; a' Fő és Napi-Rondenak mindétig a' Parola meg-mondatik, de a Sereg-Rondenak magának köll ki-mondani, a' mint a' Napi-Ronde tartozik a' Fő-Strázsának a' parolát meg-mondani, jelöl. hogy az egézf éjjel a' Parola jól foltatott légyen : minden Extra-és vifítáló Rondek, mel-leknek a' Parolát magoktól ki-köll mondani, a Comendánt Tett-séfe szerint rendeltettek.

23 A' Tüzi-vezedelemben, nagy Proceffiókban, Vásárookban, nagy Innepeken és egyéb történetekben, a' holl-fok nép ólvez gyüleke-zik közönségesen Oblierváltásék, hogy a' Mennyire véletik, ennyi-hány ember a' Garnifonbul ki mennyen, és még napdal is a' kapuk bé-tsukattallanak ; ezen kimenő népnek lzáma mennyi legyen, mikor, hová és miképp mennyen, a' Comendánt Difpofit-iójján áll.

24 A' belső lármának vagy föl-zöndülés alkalmatlanságot a' mi-illeti, tehát a' tanult és tapafztalt Comendánt okofságán áll, hogy a' mint leg-halzfznofsábnak itéli lenni, olyas Difpofitio és rendeléseket tegyen, hogy mingyárt az ollan zene-bona, elein le-tfillapittaffék, és az egézf Garnifont úgy állittsa, hogy fe belül, fe kívül nékiek szerentsétlenségek ne okoztásék, úgy a' Város vezede-lme-is ne legyen féltő, a' holl egyedül azon áll, hogy egyfzer mint ha mindenkor, a' Garnizonnak bizonyos Lárma-hely ki-jegeztésék, melre a' Comandiroztattak, további parantsolat nél-

Ronde ennyihány féle : ugymint : Fő, közép, napi, és közönséges, vagy Vizsgáló-Ronde. A Fő-Ronde leg-nagyobb, mellet a' Major, vagy a' Kapi-tány a' Fő-Strázsáruv vífzen végben : A' Közép-Ronde, ezt fereges Ronde-nek (Schaar-Ronde) is hívnek, ez a' Bálftyának minden heleire körös-környül megyen, hogy a Strázsák föl-ébfrefzteffenek, ennek a' lzó, vagy parolá nem mondatik, hanem mindenütt tartozik meg-mondani. A' Napi-Ronde Tíftzseffégessebb a' közép Rondenél, mivel valanohá érkezik a' Pa-rola nékie meg-mondatik ; Az ő Tzéllyok az, hogy meg-tudhásák, hogy az el-mult étzaka a' Parola jól ki-adatott, és valami Ujság nem-tör-tent e' ? A közönséges Rondenek, mindenütt magátul ki-köll mondani a' Parolát.

- kül-is meg-jelenheffenek. és ha lárma támadna. azonnal oda marchirozhaffanak.
- 25 Ha penig véletlen. minden reménség nélkül. a Városon kivül valamell Ellenség az Erőtséghez közelgetne. mell történetben a a Comendántnak bizonyos Regulái nem szabathatnak. hanem egyedül magán áll. Dispositiós úgy tfinálnyi. hogy valamennyire lehetséges. a' reájja bizattatott hell. köteleffége szerint. leg-nagyobb veszedelmekben-is meg-tartallék. a' holl mindeneknek előtte arra vigyázzon. hogy ha lehetséges jól lovagló Okos-Tifzket ki-küldgyön. hogy az által szükséges heleken maga forsát tudósittathaffa.
- 26 Ha a Garnifon külömb-féle egyben szedett Nemzetből áll. tehát a' Comendánt. úgy a' Platz-Major. nem külömben a' Subalternusok szorgalmatoflan azon munkálód vagy fárodozzanak. hogy azok jó egygyeffég és értelemmel legyenek. a' mint-is minden vezekedés és Competentia nélkül szolgálatyok. avagy hivatalyokat végben vigyék.
- 27 A' Ttap-Doboláfra. ha több. egy Regiment és Battalliomnál az Erőtségben vagon. a' Dobofok a' Regimentnek rangja szerint Comandiroztattnak: az idő. mikor. és a' hely. holl. a' Dobofok. vagy a Comendántnál. vagy a' Fő Strázsánál kezdgyék. és hogyan mennyenek. dependeál egyedül a Comendánt Dispositiójjából; A' Ttap-Dobolás után penig. se a' Táborban. se a' Garnifonban fenkinek a' fegyver ne praesentáltaffék; hanem ha Generalifok. vagy Tifztek mennek. kiknek az ember tartozik fegyveréhez állani. tehát tsak a' lánál tartasféek.
- 28 Az Erőffégben lévő. Markotányosok és Vendég-fogadósokra. nem tsak a Regimentek vagy Battalliomok Comendántyai. hanem a Platz-Major-is. kemény vigyázással légyen. hogy a' meg nevezett idő. és a' Prófofst vizitációjja után. minden a' Cafarmában. és szállására mennyen. és fenki a' köz-ember közül. hanem ha functióban volna. és az Ura parantsolatyával magát legitimálná. a' Ttap-Dobolás után az utzán láttaffék.
- 29 A' Ttap-Dobolás után. akár ki légyen. Világofság nélkül. az Uttzán ne-találtafsék. erre a Pattrollirozok leg-inkább vigyázzanak. kik a Comendánt javafslásából. mikor. miként. és hová mennyenek. disponáltattnak. úgy a Beraitschaft (vid. pag. 45.) mell nem Ordinari. hanem extra ordinari. vigyázás adhibeáltasfék.
- 30 Ha a' Nép. valamell elétség. vagy szükséges dolog vásárlására az Városbul. ki-küldetik. mindenkor egy Köz-Tifzt velek mennyen.

és minden megtörténhető egyenetlenséget a' Hajdú, Polgár- vagy Várofi-ember között, bősülettel el-távoztallon, ki-ís meg ne engedgye, hogy a' lakosoknak a' Hajdúk galibáskodgyanak, vagy valami gorombaságot vigyenek véghez.

31 A' mi a' Templomban való menetelt illeti, ha a' Nép a' Polgárok vagy Várofiaknál van szállva, tehát a' Compániák Puskájok és kardgyokkal, Kapitányok szállása előtt őfzve-gyűlnek; ha pedig a' Casármában vannak bezállitva, tehát azoknak fele Puska nélkül a' Templomban vezetik. máfik fele penig mind addig a' Casármában marad, meddig az elsők misét nem hallottak, és vízfza nem jönnek: ezután azon máfodik fele-ís a' Templomban mennyen. Ez penig minden Regementek vagy Battalliomoktól az egéfz Garnifontúl obferváltásék, hogy így az egéfz Garnifon egyfzer-ís mind a' Templomban ne legyen.

32 A' Garnifonban Comandérozó-Tifztek. Strázsáit mi-illeti. vagy-ís a' máskép oda jövök vagy-ís jöttek, arra köll-vigyáznyi, hogy valamint a' Táborban, úgy itt-ís az ő rangjok meg-tartásék: ha penig vidékiek jönnének, ugymint követek, belső-Tanátsófolk és egyebek kik nem Militárisok, tehát ezek eránt. ő Főlsége Udvari-Hadi-Tanátsul a' Comendántnak léfzen intimátumja, a' Militárisoknak penig, Rangjok fzerint, kik valóságoffan a' Garnifonbul valók, a' Comendánt maga rendeli. és hogy a' nép lokat ne fárafz-tassék, egy Strázsánál több Kapujok eleiben nem állittatik: és mivel hogy a' Zászlók regen bévett fzkás fzerint, a' Fő-Strázsára őfzve hozatnak, és a' Regementek vagy Battalliomok Compániájánál nem hagyatnak: ezekhez a' közönséges Strázsáltatáfon kívül, egy Strázsa föl-fzögezett Pagnétával rendeltetik; Maga a' Comendánt, Karakterje fzerint ha Generalis egy-Strázsa föl-fzegezet Pagnétával illeti őtett. ha penig Ó * Feld-Zaig-Maifter, tehát kettő, ugyan föl fzegezett Pagnétával.

33 A' Comendántnak mindenkor a' Strázsák mindnyájjan fegyverben állanak, ha penig Birodalma a' (Gubernójjja) nagy és a' Hele Importans, tehát a' Dob-fzó-ís hallassék: A' több Garnifonbéli Tifzteknek, úgy mint Stabalifoknak, a' Regement vagy Battalliomok Comendántjának a' Fő-Strázsákon nappal egyfzer állanak fegyverben, ha penig azon kívül még vidéki Generálisfolk jelemn volnának mindenkor: ha penig az ő Regementyekből némell Tifztek arra vannak Comandérozva, mindétig, valahányfzor azon men-

* Vid. pag. 35.

- nek; A' Platz-Majornak, mivel a' Strázsák directe tőle függenek, mindétig a Strázsák fegyverben alhatnának; de jól-tselefkzik, hogy ha ezen igafságával, moderatióval él.
- 34 A' * Feld-Zaig-Maifertül fogva, föl-felé számlálván, a Comendántot az Ordinantzra illet egy Záfzló-Tartó; ezen alúl valóknak penig egy Furir, és mindenik Regiment vagy Battalliomtul egy köz-Tifzt, ha penig a' nem volna, egy jó Gefraiter; A' Fő-Strázsán ha * Mufter-Schraiber jelenn volna. 1. Mufter-Schraiber, ha penig nem, tehát egy Furir, és ha a' Regimentnél fok Mufter-Schraiber volna. tehát a' Platz-Majornak-is egy rendeltetthetik.
- 35 Ha Feld-Marfchall-Laitinant, és ettül gradatim föl-felé valamel Fortalitium vagy-Erőllégben vagyon az utánna lévő első-Tifzt vezli tőle a' Parolát, ki az után, annak a' kinek illik ki-oztya, a' Garnifon egész mivoltát'(detalle) formállya, ugy minden nap regvel arrul a' Comendántnak raportumot ad: nem külömben a' Comendánton áll, kedve szerint a' Parolát kiadni, tflak hogy ezft obfervállya, hogy a' Gyalogok Lovafok, és az Artilleria mindenik magányoffan botsáttollék-el, és hogy a' Parola, a' Strázsákon, és ki-allított heleken (Poften) az Officiroktul előbb ki-ne-adaffék, hanem ha a' Kapuk már mind bé-vannak zárva.
- 36 A' Garnifonban lévő Regiment vagy Battalliomok, minden holnap élfolta előtt 3. vagy 4. nappal. Holnapi, és szolgálat Tabela-ját (Monat- und Dienft-Tabella) ugy minden 14. nap mulva a' Betegek Extractumát, a' Comendántnak bé-adgyák.
- 37 A' Cafarmák mindenütt tiftán tartaffanak, és minden héten kéttzer, kívül és belül a' fehér-nép által söpörteffenek, ez a' Profoft gondviselésére vagyon bizva; a' mint-is minden Nép Comendántyai, az Erőffég Comendántjának specifice megküldgyék, mit-kölletik reparálni, avagy máskép tfináltatnyi, ugy hány Agyat, és Házi-edént vettek kezekhez.
- 38 Hasonló képpen a' Fegyver-hazok, Puskapor és egyéb ** Magazi-

* Ez a' Kapitány mint egy Buchhalterje, ki rendben vett írásban, föl-tefzi miuden Tifztek és a' köz-ember, neveit, születése helét: A' Kapitánytól néki adatott pénzt a' Companiának ki oztja, a' Kapitány Correspondentiait feltattya, és a' Pafzportot, ugy az Abfchitot ő tefzi föl.

** Magazin, ez olly hel, a' hol a' Józág provifioi, Eleség, vagy Hadi Munitio tartatik. A' Hadi-Magazinum a' General Hadi Comiffariusra vagyon bizva, kinek Hadi-Comiffariusai, Proviant és egyéb Hadi-szolgai vannak.

numok, nem csak tisztn tartattnak, hanem minden jó gondviselés és vigyázással Strázsáltattnak, hogy leg-inkább a Puska-por Magazinumjához közel tűz ne-találtték: ha a Strázsza hozzájja közel áll. Puskájja ne legyen, hanem Ugró-páltzájja (Spring-Stock) egyedül, és a midőn föl-marchiroznak, jól meg vizsgáltattnak, hogy Dohány és Tűz-fzerfzam nálok ne-találtték; bátorságollabb mi-voltáért, a' közelebb álló Strázsza Patrollya oda küldetsék, hogy láthatsák, ebren van-e az ott álló Strázsza, és nem gyanakodó e'?

39 * A' Báftyák, város-Arkai, és az Erőflég, egyéb épületi, nagy fzorgalmatofsággal, tisztn-tartattnak, és meg-ne engedettték, hogy valaki, a' mint-is a Strázsák föl-állittása, nem tsak azért legyen-meg, hogy a' bátorság szerezettték; hanem hogy ez-is leg-inkább obferváltték.

40 A' Garnifonban, se Exercitium se penig egyéb functióra, a Comendánt hire és engedelme nélkül, fegyverrel ki-nem-köll állanyi, se Dobolnyi, se valami gyűles ne-tartatték, hanem hogy ha nékie előbb bé-mondatnék. Ugy hasonló-képpen hogy hamis lárma ne-okoztatték, mulattság kedvéért a' Dob-fzó, né hallatték: azért a' Dobofoknak, hogy Magokat exercirozhatták a' Platz-Majortul, magányos és bizonyos hell rendeltették.

41 Az Artilleria Comendántya, a' Fortalitium Comendántya-hire és engedelme nélkül, se Agyukat a' Báftyára föl-és le vonyatnyi, se taratzkokat (Böller) vagy egyéb lövő fzerfzámokat ki-fűttetni, vagy-is költson ki-adni, és hogy ha a' Garnifon erős, vagy fokbul álló, a Comendántnak ** Ordinántzul Fegyver-Mester (Büchsen-

* Ez közönséges Technicus terminuffal, Fortificatiónak, hivatik mell-is vagy Regularis, vagy penig irregularis; Regularis Fortificatio az, mellnek egy-koró Oldalai és fzegettyei vannak, a' nmt is mindenütt egyenlő erősfü, mind a' köz- (Cortne) mind vállos (Flanquen) mind penig a' ki-álló (Facies) lineájján; ezt Circulus-bé lehet kerittenyi, ugy hogy minden fzegetleti, annak karimajját érhetik. Az Irregularis fundamentomi fzerint épittetik-föl; de ennek se Oldalai, se penig fzegettyei nem egy-korók, a' mint hogy Circulusban fem lehet ugy includálnyi, hogy annak kerületi, minden fzegettyeit meg-érheffe.

** Ordonnance annyit téfzen, mint rendelese, törvényye, vagy parantsolattya a' Magistratusnak. A' militia között, vannak Ordinántz Lovafok, kik Quartirjokbul kimenvén, Bizonyos napokig a' Comandirozó-Tifztnél tartózkodnak, és annak parantsolattyátul függnek. Mihelelt penig Ordonántzok ki-telik, az ő előbbenyi Quartirjokra, vizfsza térnek. Ordonnance a' fegyver-vifelő embernél annyit-is téfzen, mint a' Fő-Magistratus vagy

Maifter) adaffék. továbbá femminémü Munitió, vagy más requiritum a' fegyver-házbul a' Comendant affignatiójja nélkül ki-ne-adaffék.

- 42 Külömben ugy a' Comendánt, mint Platz-Major és Platz-Laitenant, a' Munitió és eleség Confervatiójjara elégséges fzigalmatolsággal vigyázzanak, melre nézve, ugy az Artilleria, mint Proviant Fő-Tifztyei a' Comendántnak Menfruatim a' holnap-számi extractufokot exacte bé-adgyák, hogy ezen idő folyáfa alatt, mi Confummaltatott, és mennyi 's minemü Statusban mind a' két-félbül még jelen-vagyon; mivel penig ez nem elégséges, azért Időrül, időre a' Comendánt a' Magazinumokat maga-megvizsgállya, hogy így maga-vifelésével a' többit-is őfztőnozze. Hafonló értelem-mel köll lenni a' Fegyver-házrúl-is (Zeig-Haus)
- 43 És hogy Békeffég-idejében, az Erőflegek Artilleria nélkül ne-legendenek, mindenik Flancken (pag. 78. in adversis literis explicationes) a' Fortalitiom körül, két Agyu töltve legyen, egyike Glóbitsal, máfika penig apró Glóbits és vagdalt vafakkal (Cartachen) hogy az utolsóval a' közép Linea (Cortinen) a' Kapuig, a' elsővel penig a' ki-álló lineák sópörtetthefenek, mell által minden erő-fzakos bé-tsapás (Surprise és *Efcaladen) el-távoztatik és a' reméntelen ellenség a' kapuktúl, hátra tartatik.
- 44 Mi a' **Retiradát és a' Lárma-Lővéfét illeti, ez a' Comendánt jó vélekedésétül dependeál.

Tifzt rendelés-avagy parantsolatlya, mellben rendeltetik, hogy az ő Quartirjok, nékiek a' Mund-Portióktul mit kölleffék adni, és ahoz magokat hogyan alkalmazoztassák, hogy valami rendetlenség ne történyék, és a' Jobbágyok romláfa él-távoztattaffék.

* Efcalade, Lajtorja innepje, ez hálá-adásra rendeltetett innep, mell Genevában 12. Decembris tartatik, mivel Anno 1602, ezen nap a' Savoin Hertzegje, Geneva városát, éjjel, mesterséges Lajtorjákkal, melleket a' Franciák Efcalierfnek neveznek tsak nem meg-hágta, azért ill-mesterséggel a' bátyák meg-hágása Efcaladenek, hivatik.

** Retirada a' Militiánál az, midőn a' Comandirozó-Tifzt, előtte vagy mellelte erős ellenségét láttya, mellel nagy veszedelmét fzem-látomáft tapafztallya meg-űtközik, azért okofsággal és Manirával népét hátra vonnya, és magát vagy az egész-Armádával egyben vefzi, vagy az Agyuk Lővése olá, batorságban feregét helhezteti. Illy okos Retiradával élt Anno 1695. az öreg Vaudemont Fejedelem, a' Belgiumban. Anno 1704. a' Saxoniai Generalis Schulenburg, Lengyel-orfszágban: Eugenius Hertzeg bölts-hada-kozáfirul nem emlékeztvén.

- 45 Továbbá való, hogy a' Comendántnak teljes hatalma legyen, minden a' Garnifonban, ugy a' Strázsán, mind az Uttzákon lévő, vétkes Hajdú, vagy Lovasokat Ariftomban vitettnyi, és azokat 24. óra el-folása alatt megbüntettnyi, és ha a' Circumstantia magával ugy hozná. Hadi-Törvent-is reá tartattni; de még-is ezen prærogativával úgy éllyen, hogy a' Regimenteknek heles-ok ne adallék ez eránt a' panaszra, kik idő el-folta után, émbereiket a' Strázsáru el-vitellék, és a' Comendánt ítélete és így illen exceffivus Hajdú vagy katonák, általa tovább a' Strázsán meg-ne tartaffanak.
- 46 A' Foátalitiu Comendántya kötelessége Generáliter az, hogy a' néki adatott instructióban stricte el-járjon, az alatta lévő Garnifon főn-tartásáru, Izorgalmatos gondot-vifellyen, a Tifztek tsöndes és engedelmeffen bánnyék, és azokat Comandirozza: a' Népet héjjában-való munkával és számtalan Izükség-nélkül való vigyázás vagy Strázsával. Bereitschaft és Comandóval ok nélkül ne fáralfza, ugy annál inkább azokat maga Udvari vagy privat Izogálattyára ne hajtsa. A' Regimentnek Privilegiumja ellen, semit el ne kövellén, minden Dolgokban jó maga-vifeléft és rendeléseket tartson; az alájja adattattaknak jó példával légyen: minden engedetlen fősvénség, és Duzskalkodáft el-távoztalla: avval a' mi ötet illeti, meg-elégedgyék: a' Polgár, vagy várofiakat az ő elefegereskedés és utazáfokban ne-gátollya; hanem a' mennyire lehett-séges azok kedvét kerelle. In Specie arra vigyázzon, hogy fenkinek, ki nem Militaris, Strázsa Szálláfa eleiben ne adallék: hasonlóképpen a' Fő-Hadi-Comiffariusnak, és egyéb hasonló Militarius-fzeméleknek, midőn a' Strázsa előtt, által-mennek, a' fegyver ne præsentáltosfék; még annál-inkább a meg-neveztek, ugy a' több kis-General-Stebalis, fzemélek, és az alatt levő Tábori Doctor, Barbél, Temetésekhez nép, ne Comandiroztaffék, vagy azok és Hitves-Tárfok teftye a köz-Tifztek által ne-vitellék. Ellenben teljes szabadsága légyen a' Garnifonnak, Regimenteknek és abban lévő Fő és köz-Tifzteknek, köz-redeknek, etel és itallal kedvek fzerint, magokat provideálni, és így fenkinek meg ne prarantfoltafsék, hogy itt vagy amott fzeressen magának.
- 47 A' Platz-Majór mindétig vigyázással légyen, mind azokrúl, mellek a Strázsákon, és a' Városban történnek, nem tsak a Izokott időben, hanem azon kívül-is, ha Izükség magával ugy hozná, irrás és Izó-által váloftott (Raportumot) adgyon: a' Garnifon Tifzteivel jó egyeffében éllyen, és azokat illy jó móddal, hivatallyok vég-

ben-vitelére ösztönözze, hogy ha Strázsajok-és ki-állított heleben (Poften) köteleffégek szerint, mindeneket végben nem vífznek, azonnal a Comendátnak meg-mondgya, hogy így, ez által a' Nép Comendántyait, kik a' Garnifont formállják, kötelezze, hogy Tifztyeiket hivatalyokra sőréngellék: és valamint ez-előtt jelentetett, a' Comendántról, ugy leg-inkább a' Platz-Májor, fe a' fegyvervifelő, fe a' városi ember ellen, Paffió vagy irigységgel ne-legenden, vagy-is engedetlen Uzsorájját ne mutalla; hanem inkább fzelidtség és tsöndéfféggel mindeniket hivatalyában meg-tartson, hogy így mind a' két féletül bötsületben tartaffék, mellben a Garnifon-nak nagy fortéllya vagyon. Mindeneknek fölötte, minden estve, mind azokrul, mellek a' Garnifonban történtek, a' Comendátnak irva bé-jelentéft, Strázsza Tzedulával (Wacht-Zettl) együtt adgyon, melly regvel-is, mihelelt a' Strázsák föl-váltotttanak, meg-légyen.

- 48 Továbbá, a' mi a' Platz-Májor köteleffégét vagy hivatallát illeti, tehát a' midön ezen Tifztséget el-nyeri, ő-Főlsége Udvari-Hadi-Tanácsátul nékie Oktatás adatik, hogy mihez kölleffék Magát alkalmaztattni, ez mind ezeken föllül, leg-inkább azon áll, mint a' Comendánt az idő mivoltához és előadandó Conjuncturákhoz képeft, a' Platz-Májor hivatallyát, szükségesnek itéli lenni, mellhez-is, ugyan alztat: böltis elméjje szerint, igazgazgalla.

A' Hadi Törvény ARTICULUSSAI.

- 1 Eleinten, a' Mi Hadi-Népünk. Nékünk Magyar és Tfeh-Ország-Királljának és egézf-Birodalminknak magát, le-kötelezze, fogadgya és megeskdgyék, hogy Nékünk és Országinknak hiven szolgál: a' Mi-tülünk eleikben adatott Generalisnak, Oberfternek és Tifzteknek, kiket mi rendölünk, engedelmeskédik, és valamit ök, a' mi és Országink ellenségi ellen parantsolnak, végben vífzi, es magát ugy viseli, mint bötsületes Hadi néphez illik.
- 2 A' ki pártot út, árúlkodik, vagy abban meg-tapafztaltatik, ez illyetén, minden kegyelem nélkül, az életét el-vészjefti.
- 3 Ki az ő Tifztyének, a' Comandó dolgokban, ellent áll, és annak nem engedelmeskedik, élete el-vefzfzen.
- 4 Minden hadi-ember, Iftentelen szavaktul és Tfelekedettül magát ójja, és a' Győzödelmet az ellenség ellen, az Iftentül kérje, ugy ha az Ifteni-szolgálatra doboltatik, meg-jelennyék, el-se-is mulla: ha pedig valaki káromkodik, vagy Iftenlenséget él-követ,

- teftében és élete el-vezftésével, megbüntetteffék az Oberfter, vagy a' Törvény ítélete fzerint.
- 5 A' Markotányofok, kik Ifteni-fzolgálat, alatt, bort, fzfört vagy Éget-bort, Pálinkát árúlnak, az illen italok tölök el-véteffenek, ezen föllül vagy pénzkárával, vagy másképpen meg-büntetteffenek.
- 6 Minden Hadi-ember, fegyverére jó-gondot vífellyen, és afztatt fe fel ne adgya, fe penig el ne zálogítsa, nagy büntetés alatt.
- 7 Duellum, vagy viaskodás, fe a' Tízftek, fe köz-nep és fzolgálatban lévök által élet el-vezftése alatt, végben ne vítetödgyék.
- 8 Ugy azok-is, kik fecundánfok vagy a víafkodók fegettöi, keményen meg-büntetteffenek.
- 9 Minden gyilkofágok, ember-öléfeek, Halállal büntetteffenek-meg.
- 10 Minden Íftentelen-gonofz-tfelekedetek (Malefítz-Thaten) a' kínoshalálos-törvény rendeléfe fzerint az Orzfágoknak, meg-büntetteffenek.
- 11 Parázñaság, förtelmellég, kurvaság és a' Terméffet ellen lévő fzfületlenség, az Orzfágok kínos Törvénye rendeléfe fzerint, meg-bünterteffék.
- 12 Semmi-némü kurva, fe a' Táborban, fe a' Quartirban, Garnifonban rendölenöd büntetés alatt ne tartaffék.
- 13 Lopás, tolvajság ugy a' Tábor mint Garnifonban, keményen megtíltaffék: ollatén Tolvajságok, mellek vízfza-térittettnek, vagy azok vízfzátérittésére ut, és mód mutatott, a Delictum circumftantiájja fzerint, a' Hadi-Törvény ítélete-képpen, leg-alább kemény fogsággal, vagy Utzán futás-vezfzfözés által, meg-büntetteffék.
- 14 Kik az Artilleria, Munitio, fegyver, kéfsület és elzfköz tárházat, item Profont és Tár-fzekereket meg-lopják, ítélet fzerint halállal meg-büntetteffenek.
- 15 Ha egy pajtás a' máfikat vagy fzolga, Urát meg-lopja, ítélet rendeléfe fzerint, föl-akafztaffék.
- 16 A' jó-akarónk és jó-barátink Orfság 's-jófzágaiban, ki gyujtogat, és éget, tüzzel büntetteffék meg.
- 17 Házok, Defzkábul-tfinált kerületek, fővények és gyümölts-fák, fe le-ne-töreffenek, fe meg ne károfittaffanak; hanem ha az elkerülhetetlen fzfükség magával ugy hozná.
- 18 Ki fzfántó-földeket, Réteket, kerteket akartva el-ront, adandó ítélet-fzerint, meg büntetteffék.
- 19 Uton-fofztók, gyilkofok, kerékben töreffenek.
- 20 Mell-tíft az illetén fofztásbul, réfzesül, mint uton-fofztó és gyilkos, megbüntetteffék.

- 21 Minden nyilvanságos erőszak, halállal büntetteffék.
- 22 Ugy azok-is, kik az illeténre másnak utatt nyitnak, hafouló-
képpen megbüntetteffenek.
- 23 Ha ki máfikat fzdigya és böfttelenitti, pénz le-tételével, és
megkövetéffel meg-büntetődyék.
- 24 Ki hamiffan eskűszik, annak a' két-ujja el-vágaffék.
- 25 A' Bofzorkányság Tűzzél büntetteffék.
- 26 Ki a' valóságos és tífztességes Comandónak ellent áll, ugy, mint
a' Pártütő meg-büntetteffék.
- 27 Senki élete vezetés alatt, gazdáján ne erőszakoskodgyék.
- 28 A' minemű szállás vagy hell. Furir által kinek-kinek rendel-
tetik, nagy büntetés alatta avval meg-elégedgyék.
- 29 Senki, akárki légyen, az Erőffégen vagy bé-fántzoláfon máfutt
ki ne járjon, hanem a' fzikott kapukon és helen, élete el-vez-
tése alatt.
- 30 Senki a' Táborban, vagy Garnifon és Erősségben, Kapitánnya
hire nélkül, Companiájjátul, étzakán által, ki-ne maradgyon, élete
el-vezztése alatt.
- 31 A' mell Dobos Companiájjátul el-áll, bötsülete el-vezztésével
a' Regimentül, él üzetteffék.
- 32 Ki az ő Strázsáját el-mulattya, vaffal és lántzos-bilintfel, ugy
viz és kenyérral, vagy a' Circumstantia fzerint, büntetteffék.
- 33 Ki rézegen a' Strázsára föl-áll, Vaffal és bilintses lántzal
büntetteffék, vagy-is, bötsülete el-vezztésével a' Regimentül el-üzet-
teffék.
- 34 Senki, minek-utánna a' Strázsák föl-állittattak, ne merézfely-
lyen, kiáltáffal, viaskodáffal vagy lövéffel, lármát tfinálnyi, élete
el-vezztése alatt.
- 35 A' Tífzt, ki a' Mezőnn, Táborban, Garnifonban, Báftyákon,
és ki-állított Strázsra helen, valamell Erőffégnek, Strázsára állit-
tatott, jó rendeléseket tegyen, és arra vigyázzan, élete el-vez-
tése alatt.
- 36 Minden a' Strázsákat, érdemek fzerint bötsüllye, ki ez-ellen
vétt, keménnyen meg-büntetteffék.
- 37 Ki a' Strázsára mér támadnyi, és arra kezét emelni élete el-
vezzteffék.
- 38 Ki a' Patrollára fegyverét fogja, vagy fzegezi, élete el-vez-
tetsék.
- 39 Ki Strázsáján el-alufzik, akár Tábor, akár Garnifonban, vagy
minek előtte föl-váltattnék, helérül el-megyen, agyon-lövetteffék.

- 40 Hafonló büntetés alatt légyen a' Tifzt-is, ki vifitalláskor Strázsján nem találhatik.
- 41 Ki az Ellenséggel correspondeál, vagy hartzolnyi 's-viaskodnyi nem akar, mint párt-ütő és árúlkodó, meg-büntetteffék.
- 42 Ha valamell Erőffég, (mell az ellenségtől környül vétetett) Comendántya, valamely Tifztyei vagy hajdui és lovafi súsóságait észre-vennéi, hogy a' föl-adásrul szollanának, tehát azt, vagy azokat, félre vitelfe.
- 43 Ha valamell Comendánt, reá bizatott Helet 's Erőfféget, földgya, életét él-vezlti, és a' köz-nép közül, ha annak oka; Mindenik tizedik megöleffék, a' többi solmáknak tetetteffenek.
- 44 Az el-fzaladott, vagy által-futók, ha meg-ragadatthatnak, föl-akafztattaffanak.
- 45 Ki fulos-okok nélkül, ha-fzokás szzerint doboltatik Companiájánál nem találhatik, vaffal és bilintfes lántzál meg-büntetteffék.
- 46 Minden párt-ütők, árúlkodók és azoknak fegittői, kegyelem nélkül fölakafztaffanak.
- 47 Ha ki valamell szót-éjt, mellbül pártütés kővézkedhetne, a' dolog mi-voltához képeft, élete el-veztessék.
- 48 Mi egézf feregek, vagy Companiak az ütközetben köteleffégeknek eleget nem tefznek, azok tifztyei, ha annak okai, bősületek és életeket elvezltik.
- 49 Ha penig a' köz-népet illeti, a' vétkeffek közül mindenik tizedike föl-akafztaffék, a' többi penig a' leg-vezedelmeffeb helre Comandiroztattassanak.
- 50 Azon Záfzlók vagy feregek, kik mezei Sántzok és Redouttájokat elhadgyák, minek előtte 3. Oftromot ki allottak, és fegittségek nem érkezett, fe a' nép vezedelme még nem láttott, hasonló módon meg-büntetteffenek.
- 51 Ha egézf fereg pártot-ütött volna, azok 6. hét alatt, háromszor Citaltassanak, és azoknak bátorságos késerés igéteffék és meg-is tartaffék, ha magokat menthetik, jó a' jó, ha pedig nem, tehát mindenike, ha meg fogattatik, föl-akafztaffék.
- 52 Ha a' Battallia vagy Tsatára kél a' dolog, fenki ne prædálylyon, hanem ha az ellenség tellefféggel meg-verettett volna, k' ez ellen vétkezik, minden confideratió nélkül, Tifztyétül fegyverrel által veretteffék.
- 53 Minden Rabok a' Generalitáfságnak adattaffanak, itélendő büntetés alatt.
- 54 Se Obester, fe Oberft-Laitinant, fe Fő-Strázsa-Melter fe egyéb

Tifztek, Hajdúi vagy alatta valóik fűzetését, részit, profuntyát, és több a' félet, meg ne tartóztassák, ki ez ellen vétt. az Tifztsége és bõtsületitül meg-fofztatik, ugy el-kerülhetetlen meg-büntetik.

- 55 Mell Kapitány a' Mufrát meg-tfalta, az, mint bõftelen, Tifztségétül meg-fofztattaffék, és mint hamis hitü, meg-bünteteffék.
- 56 Ha az ütközet vagy egyéb Occasiókban, némellek el-estenek, azoknak nevei azonnal a' Generalitáságnak hirül adafsznak.
- 57 Egy Kapitánynak fe legyen szabad, a' Generalitás hire nélkül. Hajdút szabadon bottsáttanyi.
- 58 Senki, fe Fő, fe alatsen renden levő, akár ki legyen az, ne merézfellyen ezen Articuluffaink ellen vétkezett, tsalárdul és tudva föl fogadni, tartóztattni, és el-rőjteni, bõtsületi és Tifztsége, vagy-is élete el-vefztése alatt.
- 59 Hogy ha szükséges volna, hogy ezen Articulusokhoz több tétettnék, vagy meg-változtattattnék, és az ugy, mint ha ezen Articulusokban volna, meg-tartaffék.
- 60 Ezen Articulusok, hogy mindeneknél tudva legyenek a' Regimentek és Companiáknak, valahányszor szükségesnek láttattnak lenni a' Regiment Auditor, vagy Törvény Iró-Deákja által, el-olvaftaffék.

Közli: DR. SZENDREI JÁNOS.

KÉRELEM.

A Magyar Nemzeti Múzeum könyvtárának igazgatósága elhatározta, hogy egybegyűjti az összes írott emlékeket és nyomtatványokat, a melyek a most dúló háborúra, ennek előzményeire és okaira vonatkoznak. Mivel azonban minden gondosság és buzgólkodás mellett is megeshetik, hogy a múzeumi könyvtárnak nem lesz módjában minden háborús írott emléket és nyomtatványt megszereznie, kívánatos, hogy ehhez a gyűjtéshez a nagyközönség is hozzájáruljon, hogy így a gyűjtemény minél teljesebb legyen.

A Magyar Tudományos Akadémia kebelében alakított Hadtörténelmi Bizottság is szolgáltatába áll e nemes eszmének, hogy ez úton is teljesítse ama magasztos hivatását, mely kötelességévé teszi, hogy nemzeti közérzetünkre fölemelő hatással bíró magyar hadi történelem adatait gondosan összegyűjtse a jövőendő nemzedék és a történetírók számára, egy esetleg később alakítandó magyar hadilevéltár anyaga gyanánt.

Felkérünk tehát minden hazafit, hogy gyűjteményünk gyarapításához hozzájárulni szíveskedjenek.

A gyűjtendő tárgyak :

könyvek, önálló füzetek és különlenyomatok, a melyeknek tárgya a mostani háború, ennek előzményei és okai, vagy a melyekben a mostani háborúra vonatkozás található. Hogy e füzetek vagy könyvek és különlenyomatok versben vagy prózában vannak-e írva, van-e valami tudományos vagy szépirodalmi értékük, az a teljességre törekvő gyűjtés szempontjából nem veendő figyelembe ;

önálló füzetekben megjelent egyházi és világi beszédek, előadások és felolvasások, a melyek a háborúval, előzményeivel és okaival foglalkoznak ;

önálló füzetekben, vagy csak egyes lapokban nyomtatott egyházi és világi, hivatalos és nem-hivatalos körlevelek, köriratok, felhívások, buzdítások, tanácsok, lázítások, utasítások, rendeletek, katonai buzdító és lelkesítő napi-parancsok, rendszabályok stb. ;

önálló füzetekben, vagy egyes hirlapokban lenyomatott háborús, vagy háborús vonatkozású énekek, dalok, nóták, versek és imádságok ;

a ponyvairódalom mindenféle terméke, a melynek tárgya a háborúhól való vagy vele összefügg ;

háborús vagy a háborúval összefüggő statisztikai kimutatások ;

háborús naptárak ;

háborús térképek ;

szöveges és szövegtelen háborús hangjegyek ;

szöveges és szövegnélküli képes ábrázolások (képek, képecskék, képes levelezőlapok, *műkedvelők által a helyszínen készített fényképfelvételek* stb.) ;

egyesületek és társulatok, ipari és kereskedelmi vállalatok jelentései, ha bennük valamely vonatkozás van a háborúra ;

mindenféle hivatalos és nem-hivatalos, hatósági és magán plakát (falragasz), a melynek tartalma összefüggésben van a háborúval ;

színlapok, ha rajtuk a háborúval bármintő vonatkozásban levő előadás szerepel, vagy ha az előadást háborús jótékony czírá hirdetik ;

a háborúban elesett hősekről kiadott gyászjelentések ;

mindenféle értékpapírok, értékjegyek, hitelpapírosok, hivatali és üzleti nyomtatványok, úrlapok, czímkék, meghívók és sokszorosított fényképfelvételek, a melyek a háborúval bármiként összefüggésben vannak ;

legyezők, szalagok, kokárdák, zászlócskák, gyujtóskatulyák, kávéházi, vendéglői és czukrázdai papiros szalvéták, a melyeken háborús szöveg, térkép vagy kép van és

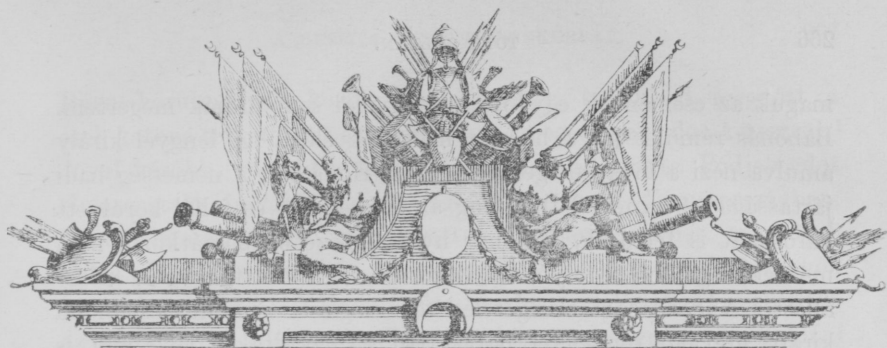
akárminő más itt fel nem sorolt tárgy, a melyen háborús felírás, vagy háborús ábrázolás található.

A magyar katonai kultúra legértékesebb anyagát fogják alkotni a gyűjteményben azonban *az írott emlékek, a melyek közé: a hadi naplók, a táborokból érkezeti levelek és tábori levelezőlapok, harcztéri jelentések, hadi foglyoknál talált följegyzések stb. tartoznak, melyeknek gyűjtésére — az enyészettől való megmentésük végett — különösen felhívjuk a magyar közönség becses figyelmét.*

Nagy hazafias és tudományos szolgálatot tesz az, ki a háborús források után kutató magyar történetírásnak bármintő, de főleg ritkább, nehezebben hozzáférhető, vagy értékesebb magyarországi vagy külföldi, magyar- vagy idegen nyelvű háborús nyomtatvánnyal vagy írott emlékekkel hozzájárul e gyűjtemény minél teljesebbé tételéhez.

A gyűjtött nyomtatványokat és kéziratokat akár a *Magyar Nemzeti Múzeum Országos Széchenyi könyvtárának*, vagy a Magyar Tudományos Akadémia által kiadott *Hadtörténelmi Közlemények szerkesztőségének* (Budapest, VIII. Ludoviczeum-utca 4. szám) kérjük beküldeni.

A naplókra és levelekre nézve megjegyezzük, hogy ezek zárt, lepecsételt és a fölbontás határidejének megjelölésével ellátott borítékokban is beküldhetők; ezek nyilvánosságra hozatala tárgyában kifejezésre juttatott kívánalmak a fennálló szabályok értelmében föltétlenül tiszteletben tartatnak.



A HUSZITA EREDETŰ SZEKÉRVÁR.



XV. század első fele Csehország hőskora. Válaszul a Husz János és Prágai Jeromos máglyáira honfitársaik olyan tűzvészti támasztottak hazájuk és egész Közép-Európa felett, mely hatalmas virágzó területeket változtatott sivatagokká s az emberek ezreit döntötte nyomorba. A halott reformátor tanai és a lelkiismereti szabadság védelmére fanatikus tömegek támadnak fel, bámulatosan rövid idő alatt harczedzett seregekké alakulnak át s egyenesen csodaszzerű, milyen sikerrel szállanak szembe szinte az egész keresztény Európával.¹ A középkor társadalmi rendje a legnagyobb veszélyben forgott.² Ellenségeik minden nekibuzdulása tehetetlen velük szemben, végre is csak belső meghasonlás lankasztja el a vihart. A római-német birodalom, melynek Csehország tagja, óriási seregeket vet harcba ellenük. Az eredmény: siralmas kudarczok egész sora. S ha a krónikák százezres adatai túlzottak is,³ bizonyos, hogy ez az idő a német történelem legdicstelenebb korszaka.⁴ A hadiszerecsse folytonos egyoldalúságát

¹ V. ö. *Palacky* utolsó kötetének bevezetését. (Geschichte von Böhmen. V. 2.)

² Félős volt, hogy a mozgalom átterjed Német-, sőt Franciaországra is. A parasztnép körében mindkét helyen kedvező talajra akadt volna. *Palacky* Urkundliche Beiträge zur Geschichte des Hussitenkrieges. II. 269. lap (789. sz.) és 273. l. (793. sz.)

³ *Delbrück* Geschichte der Kriegskunst. III. 512—513. l.

⁴ *Aschbach* Geschichte Kaiser Sigmund's. III. 386.

maguk az események egykorú megfigyelői sem tudják megérteni. Babonás rémület jár a huszita hadsorok előtt.¹ A lengyel király ámulva nézi a lovagseregek bomlását. Hová lett a nemesség hadi jártassága és hírneve? Ine még az erősségeket és fallal körülvett városokat is feladják. Ha már nyílt ütközetbe bocsátkozni nem mernek, legalább a folyók és váraknál tanúsíthattak volna ellenállást.² A gazdasági elszigetelés sem segített semmit. Zsigmond király idevágó rendeletei hatástalanok maradtak.³ Továbbra is vereség vereséget követett. A bambergi püspök, a brandenburgi és pfalzi választó és Nürnberg városa a baseli zsinathoz intézett együttes levelükben bevallják, hogy ha a cseh határ valamennyi városa és vára a legjobb karban volna is, ellátva őrség és hadiszerezettel, aminthogy minderről jórészt gondoskodás történt, nem hiszik, hogy a huszita betörést fel tudnák tartóztatni. Erejük nem mérhető össze azokéval.⁴ A zsinat tehát igyekezék kibékülni velük. Mikor azután a tárgyalások közepette a husziták Pilsen ostromába fogtak s félős volt, hogy ha a város elesik, követeléseik még súlyosabbak lesznek, bár Pilsen a katolicizmus egyik leghívebb bástyája s becsülettel védekezett is, felmentésére közvetlenül nem tudnak tenni semmit. Általános volt a meggyőződés, hogy az ostromlókat csak élelmezésük elvágásával lehetne eltávolítani.⁵

¹ A taus-i csatáról mondja a Chronicon Treboniense, hogy a katolikusok megfutottak «ex permissione divina maximo terrore perterriti, antequam eos Bœmi conspexissent.» Geschichtsschreiber der husitischen Bewegung in Böhmen. I. kötet. 60. lap. (Kiadta Höfler a Fontes Rerum Austriacarum, Scriptores II. kötetében.) Ugyancsak Eberhard Windecke (Altmann-féle kiadás) «... zugent die fürsten schentlichen one noit wider hinweg von Behem... Got herbarm das schemlich fliehen!» Zsigmond követei a pápa előtt «inopinata quædam ruptura»-t emlegetnek. Urkundliche Beiträge. II. 276. l. (796. sz.)

² Levele Kantner Konrad herceghez. 1428. ápr. 1-ről. Urk. Beiträge. I. 605. lap. (511. sz.)

³ «... nullus regnum Bohemie in auxilium Bohemorum hereticorum intrare vel plumbum vel alias quascunque res vel merces illac eisdem afferre seu cum ipsis aliquam communionem sive commercium habere et facere presumat. — Urk. Beiträge. I. 334. lap. (290. sz.) s ugyanezen kötetben több hasonló tartalmú rendelet és levél. — V. ö. Gerő A cseh husziták Magyarországon. 33. lap.

⁴ Urk. Beiträge. II. 379–380. lap. (877. sz.) Jellemző, hogy a nürnbergiek ezt a fogalmazást nem tartották eléggé nyomatékosnak, u. o. 381. lap.

⁵ Stockel Ulrik levele a tegernsee-i apáthoz. Urk. Beiträge. II. 404. lap. (901. sz.)

Ilyen körülmények között természetesen rendkívül megnőtt a cseh katona tekintélye s ez megmaradt az egész századon keresztül.¹ Jóval később, 1467-ben, mikor II. Pál pápa kiadta Podjebradot elmarasztaló bulláját, nagy izgalom támadt Németországban. Minek bántani őket, mondogatták, hiszen békében maradtak volna. Senkit sem lehet kényszeríteni az igaz útra, eretnekek mindig voltak stb.² Ilyen egész modern szellemben tárgyalták az ügyet, minek világos oka Csehország katonai fölénye. Ez a katonai fölény szerencsés körülmények folytán igen rövid idő alatt alakult ki és ezt a rövid időt Zsigmond király nem tudta felhasználni kellő határozottsággal. Már 1420-ban benyomul ugyan Csehországba, de seregét belső surlódások gyengítették s noha a mozgalom akkor még valójában csak egy esztendő multra tekinthetett vissza, elég erős ellenállással találkozik. Katonailag csekély értékű paraszt- és polgárcsapatok, meg a nemesség egy töredéke,³ ezekből állott akkor a husziták harcra kész pártja. S valószínűleg a nemesség eme, bármennyire kis mértékű részvétele okozta, hogy az első rohamra a kezdetnek vége nem szakadt.⁴ A királynak Prágát bevenni és Wisegradot megszabadítani nem sikerült, miáltal a husziták időt nyertek és önbizalmuk feltámadt.⁵ A következő évben pedig, mikor Zsigmond tétlenül ült Morvaországban és egykedvűen nézte, mint jut egyik város a másik után a felkelők kezére,

¹ Egy lengyel közmondás szerint «Co Polak to pan, co Čech to hetman» vagyis valamennyi lengyel úr és valamennyi cseh hadvezér. *Palacky Gesch.* v. Böhmen. III. 2. 371. lap. (347. jegyzet.)

² *Eschenloer Geschichten der Stadt Breslau.* (Kiadta J. G. Kunisch.) II. 17–20. lap.

³ *Aeneas Sylvius Piccolomini Historia Bohemica* (Helmstädt. 1699.) 63. lap. — Zsigmond levele a meissenai őrgrófhoz. *Ürk. Beiträge.* I. 28. l. (23. sz.) — Bartosek még az 1427. évre vonatkozólag is ilyen értelemben ír. *Dobner Monumenta Bohemiae Historica.* I. 154. lap.

⁴ Non est enim verisimile, quod civiles homines, aut rustici aut mechanici potestatibus sublimioribus, tam spiritualibus, quam temporalibus restitissent, si non secum quorundam nobilium potentiam habuissent. *Tractatus de origine Hussitarum, Höfler* II. 347. lap. — V. ö. Laurentius de Brezina. (Brezova) U. o. I. 523.

⁵ *Delbrück* (Gesch. der Kriegskunst III. 506.) ezeket az első ütközeteket Valmyhoz hasonlítja. A francia forradalmat is 1792-ben a régi kir. hadsereg, soraiban küzdő, katonái és a várak mentették meg.

a nemesség is sűrűbben csatlakozott hozzájuk.¹ Maga a prágai érsek is huszítává lett.² Ez az összetétel azután nagyjában mindvégig meg is maradt s bár a nemesség jelentősége folytonosan fogyott, a konstanci mártír követői sorában képviselve volt a nemzet valamennyi rétege.³ A vezérek úgy látszik, kivétel nélkül a lovagi rendből valók,⁴ a harczosok gerince azonban mindinkább a népből került ki. Polgárok és parasztok versengenek egymással, asszonyaik és papjaik is részt vesznek küzdelmükben,⁵ fanatikus győzni-akarás vezeti őket. És győznek. Újonczok diadala ez veteránok, új harczmódé a régi felett.

Már IV. Károly császár törvénye (1350) kimondotta ugyan, hogy ellenséges betörés esetén az egész nép fegyverre kelni tartozik, nemcsak az urak, a polgár és paraszt is,⁶ de ez a rendelkezés a nemesség katonai elsőbbségét természetesen nem érintette. Annál inkább nem, mert inkább csak rendelkezés maradt. A csatákat továbbra is főleg a lovasság vívja és mindenestre az dönti el, még a városok zsoldoscsapatai is lovasok. Az első sereg, mely gyalogszerrel hosszú időn keresztül meg tudott mérkőzni nyílt területen a lovaghaddal, a huszita volt, pontosabban szólva a taborita, a huszíták szélső, hit dolgában radikális része. Ezek kezdetben mind gyalogosok,⁷ szereplésüket a nemesség s a polgári elem túlnyomó része (Prága) idegenül és gyanakodva nézte s hogy az európai hadügyek terén azt a roppant fontos változást, melyet

¹ *Aschbach* Gesch. Kaiser Sigmund's III. 106—107,

² *Urk. Beiträge*. I. 78—84. lap.

³ ... magnatorum clientum et militum cum civibus et rusticanis hominibus colligatio monstruosa. *Tractatus de origine Hussitarum*, *Höjler* II. 349. lap. (Továbbá u. o. 327. és 339. lap.)

⁴ *Max v. Wulj* Husitisches Kriegswesen. (Preussische Jahrbücher 1892. évf. 679. lap.)

⁵ *Laurentius de Brezina Höjler* 378. és 409. lap. *Tractatus de origine Hussitarum*. U. o. II. 343.

⁶ (*Anger* :) *Geschichte der k. k. Armee*, I. 111. lap. Épen a XIV. század első fele az az időszak, melyben Csehország teljesen átveszi a feudális hadi berendezkedést. De azért a gyalogság egészen sohasem tűnt el, sőt aránylag nagyobb szerepet örzött meg, mint Angliát kivéve, bárhol Európában. *Jähns* *Geschichte des Kriegswesens*. 888. lap.

⁷ *Aeneas Sylvius* *Hist. Bohemica*. 61. lap.

félszázaddal később a svájcziai győzelmei idéztek elő (t. i. a gyalogság felülkerekedését a lovassággal szemben) nem ők hozták létre, annak egyedüli oka, hogy a husziták embereiket egy hadieszköz oltalma alatt vitték harcba, melynek lehanyaglásával visszafejlődött a hozzászokott gyalogság életerejé is. Ez a hadieszköz: *a szekérvár*.

A huszita seregben mindenkit szívesen láttak, ha ügyükért becsületesen küzdeni hajlandó volt. Eljött a paraszt a maga primitív fegyvereivel; ők hasznát tudták venni;¹ Zižka felhívása mindenkinek szólt, ki botot és parittyát kezelni tud.² A különböző mesteremberek ügyességének pedig még inkább tudtak érvényesülési teret adni. Mindegyiknek lehetőleg a saját foglalkozása körében.³ Ezeknek köszönhatték meglehetősen technikai fölényüket ellenségeikkel szemben, mi különösen várvívások idején bizonyosodott meg.⁴ Ezeknek köszönhatték jobb tüzérségüket. Ellenségeik természetesen csakhamar utánozzák őket. A nürnbergiek említik Cesarini bibornokhoz írt mentegetődző levelükben (1431 július 15), hogy a cseh katolikusokat csapatokon és hadiszereken kívül többször segítették «*artificum succursu*». S az az 1430-ból való hadiutasítás, melyet ugyanezen város levéltára őrzött meg, mind-

¹ A németek nem értették meg mit keres a sok hiányosan fegyverzett ember közöttük. «Alle ire redelichste macht nicht wol uf 30,000 sein würde, do nicht die helffte streitbar volck sol sein» írják 1429 végén a görliitzi tanácsnak. Urk. Beiträge. II. 85. lap (624. sz.). Azt gondolták, hogy csak a seregük számát akarják növelni ilyenformán. Olmütz városa jelenti 1427-ben a cseh földre nyomuló választófejedelmeknek «... sie (t. i. a husziták) an gemerken hienyden zusammen getriben haben die gepawern, puffen und lottern, nakt und plos an Gewere, wie sie die gehalten mochten nur zumerung irer hawffen, als sie das auch in Behem pflegen zu thun...» U. o. I. 530. (459. sz.) Pedig a szekerek védelmére ezek is jók voltak, s a többi azalatt más módon harcolhatott. Ha nem volt nagy seregre szükség a felesleges tömeget nem vonszolták magukkal. Chr. veteris coll. Pragensis. Höfler I. 80. — V. ö. Preussische Jahrbücher 1892. évf. 675.

² Max v. Wulf Die husitische Wagenburg. 42. lap.

³ Mechanicos, alias artifices, varios eisdem unitos et incorporatos, suoque defendentes articulos *juxta species proprias designant*. Tractatus de origine Hussitarum. Höfler II. 343.

⁴ Thaboritæ expugnandarum urbium magistri, írja róluk, Aeneas Sylvius. Hist. Bohemica 61.

egyik hadiszekérre hét mesterembert követel (Az egész létszám huszonegy fő.).¹

Fegyverek, kivált kezdetben, egészen gyarlók, megvasalt cséphadaró, fanyélre erősített kampó,² mellyel lovas ellenfelüket lováról lerántották, szekercze, parittyá, később számszerij. De ezek kezelésében rendkívül ügyesek.³ A csép szinte nemzeti fegyverükké válik, később is minduntalan használják, mikor már tulajdonképen nem voltak rászorulva, mert az «inermes rustici»⁴ megjelölés már épen nem illett rájuk. Sőt érdekes, hogy ezt az igazi paraszti szerszámot ellenségeik is átvették tőlük,⁵ olyan tekintélyt tudtak neki szerezni. Védőfegyverük pedig a hatalmas tárcsapajzs⁶ (pawese), melyet nyúlványszerű végződésével a talajhoz vagy a hadiszekérhez támasztottak. A páncélos lovagéhoz hasonlítva bizony ez igen szerény felszerelés, de jobb nem telt tőlük s míg csakis védekezés volt a céljuk, a hadiszerek és meg erősített állások oltalma alatt ennyi is elégségesnek bizonyult. A fényes királyi sereg kénytelen volt kivonulni Csehországból.⁷

A lovagi harcsmód azonban nem szűnt meg követésre méltó maradni. És ezen a husziták minden sikere sem változtatott. Az ellenség is igénybe veszi ezentúl a rendelkezésére álló alsóbb néposztályok erejét. Nagy tömegeket visznek harcba, óriási szekervarákat, melyek kísérete a katolikus részen is paraszt, illetőleg

¹ Szövegét kiadta Toman : Husitske Valečnietvi 406.

² (Anger :) Gesch. der k. k. Armee, I. 122. Ez talán az alabárdnak egy neme, esetleg kifejlődésének kezdő foka. A későbbi források alabárdról beszélnek, a koraiak csak kampók, borgokról. V. ö. Wulf Die husitische Wagenburg. 41. lap.

³ Ego tritulas rusticorum valde timeo, mondja Laurentius de Brezina szövegében egy morva főúr, Plumlow Henrik. Höfler I. 423.

⁴ Chr. Universitatis Pragensis. Höfler I. 41.

⁵ Wulf Die husitische Wagenburg. 41. lap.

⁶ Toman i. m. 438. és 444. lap. Palacky III. 2. 368. stb.

⁷ . . . cum tibi vires ad resistendum non sufficerent, novo generi bellantium terga dedisti, írja a «Coronae regni Bohemiae satira in regem Hungariae Sigismundum» című egykorú gúnyirat. (Höfler II. 325. lap.) Ez az emlék hadtörténelmi szempontból azért érdekes, mert mintha vissza akarna utasítani egy valószínűleg elterjedt olyanforma vádat, hogy a husziták nem a rendes fegyverekkel, nem becsületes (t. i. nem lovagi) módon vívták ki sikereiket. Többször felteszi a kérdést, bizonyára Zsigmond pusztító, duló hadviselésére célozva. «Numquid tu legitima manu bellasti? legitima manu pugnasti?» U. o. 324.

polgár.¹ De a lovasság fontossága megmaradt, maguk a husziták is igyekeznek lovasságot teremteni s mint látni fogjuk, a szekérvár taktikai jellege is hamarosan elváltozik. A kölcsönhatás világosan kimutatható. A szomszéd népek átveszik a szekérvárat, a cseh zsoldos bandák, melyek a mozgalom utóhatásaképpen szétszóródnak a külföldön, jórészt lovasok.

Ez a törekvés, lovasságot szerezni, már a küzdelmek legelején jelentkezik. A ló mindenkor kiemelendő hadizsákmány.² Aeneas Sylvius feljegyzi Zizkáról, hogy egyenesen ő volt az, ki a taboriták lovasságát megteremtette. A lovakat a királyiaktól vette volt el és azöntúl lovasság nélkül nem indult csatába.³ Ő maga kétségtelenül jó lovasvezér is.⁴ Hogy azonban a lovasság a csehéknél, a husziták fellépése óta mindennek daczára a gyengébb fegyvernem maradt, természetes. Még Podjebrad György seregeinek is a gyalogság és a szekérvár a magva, mint ez annyiszor kitént Mátyás király cseh hadjáratában. Ha nagy hadat gyűjtöttek össze, annak nagyobb része mindig gyalogos, de a lovasság fejlődése és gyarapodása állandó. Az első időkben nevetségesen kicsiny számok szerepelnek. A taborita Husz Miklós 30—40 lovassal indult a Wisegradot szorongató prágaiak segélyére,⁵ pedig a királyi sereg közel volt. S még legnagyobbszerű támadó vállalatukban is, melyet 1429 végén indítottak, a meissenai őrgrófság ellen s melyben részt vett a huszita Csehország egész hadereje, 4000 lovasról történik említés, ugyanakkor, mikor a hadiszerek száma 3000, a gyalogságé pedig 40,000.⁶ (A gyalogság általában tízszerese náluk a lovasságnak, az eltérések csekélyek ettől az arányszámtól. Eleinte inkább a gyalog-

¹ Rendesen kilencz ember tartozott a tizediket felszerelni és harcza küldeni (Urk. Beiträge. I. 150. lap. 140. sz.), de arra is van eset, hogy négyen az ötödiket. (U. o. 493. l. 430. sz.) — Az 1428. nürnbergi országgyűlés határozata különbséget tesz az ily módon kiállított parasztok és polgárok között. Előbbiek közül húszan jutnak egy szekérré, utóbbiak közül csak tizen. *Toman* i. m. 402.

² Cronicon veteris collegiati Pragensis. *Höfler* I. 79. lap.

³ Miites suos equos ascendere, saltare, currere, flectere in gyrum doeuit, neque posthac absque alis equatum copias duxit. — *Historia Bohemica*. 62. lap. V. ö. *Preussische Jahrbücher*, 1892. évf. 675. lap.

⁴ Chr. veteris coll. Pragensis. 80. lap. (*Höfler* I.)

⁵ Laurentius de Brezina. *Höfler* I. 416.

⁶ *Bartosch Chronicon* (*Dobner* I. 161. lap.).

ság, később inkább a lovasság javára.)¹ Az új fegyvernem szintén jó szolgálatokat tett nekik. Igénytelensége és gyors mozdulataival tünt ki.² Önálló szerephez persze, épen csekély száma miatt alig jutott.

Palacky a husziták harcaiban a közép és újkori hadiművészet áthidalását látja, melyekben a nyers erő helyébe a lelki elem lépett döntő tényezőként.³ Mindenesetre rendkívül nevezetes fokozatot képviselnek az emberiség fegyveres küzdelmeinek történetében. Még nem katonák abban az értelemben, mint nem sokkal utóbb a svájcziaiak. A nyers erő könnyebb nélkülözhetését is két olyan tényezőnek köszönhatték a tüzelőfegyvernek és a hadiszekérnek t. i., melyek egyikének sem ők a feltalálói. De bizonyos, hogy ezekben a harcokban a cseh hadügy rengeteget fejlődött s ez a fejlődés nem maradt hatás nélkül a határos népekre sem,⁴ tehát jóformán egyetemes jelleget nyert. Katonai érték, képzettség és tapasztalat tekintetében határtalan a különbség az 1419. év huszita parasztja és a Mátyás király cseh zsoldosa között. Pedig utóbbi az előbbi nélkül el nem képzelhető. Attól fogva, hogy Prágában Venczel király halálakor kitört a véres forradalom, állandó táborrá vált az egész ország. Maga ez a szó is tőlük nyerte mai jelentését. Egy Bechina melletti hegyet neveztek el így a bibliai Tabor emlékére, melyen istentiszteletüket tartották s melyen mind többen és többen sereglettek össze.⁵ Innen ered azután a szélsőséges meggyőződésű husziták neve (taboriták). A prágaiak t. i. nem követték őket s az ő seregük megőrizte a népfelkelés jellegét. A taboritáké

¹ Lásd erre nézve Bartosek adatait a 148, 149, 161. és 181. lapokon (*Dobner* 1.). Bartosek lovag katonáember volt, tehát ebben a tekintetben az ő feljegyzései a leghitelesebbek.

² ... by einem futter, by einem tage und nacht rethun 21 meilen, jelentik a görlicziek Zsigmond királynak. Urk. Beiträge. II. 291. lap. (509. sz.)

³ Geschichte von Böhmen. 4. I. 495—496.

⁴ Jähns Geschichte des Kriegswesens. 895.

⁵ Laurentius de Brezina. *Höfler* I. 339. és 388. lap. Folytatólagosan minden helyet tábornak hittak, hol hosszabb-rövidebb időre megszállottak. Táber, Theber változatban a szó az egykorú német emlékekben is gyakran előfordul s ebben a formában került bele, tehát valószínűleg német közvetítéssel, a török nyelvbe is. De ott nagyon jellemzően *szekérvárat* jelent. V. ö. *Kupelwieser* Ungarns Kämpfe mit den Osmanen. (2. kiadás.) 159. lap. 1. jegyzet.

ellenben, melyből Zižka halála után előbbieknél valamivel mérsékeltebb, a vezér közelebbi híveinek csapata «Árvák» (Syrotkones) név alatt kivált, állandó hadsereggé lett. Ugyanígy az árvák is.¹ 1430-ban öt huszita seregről esik említés: a nagy és a régi Tabor, az árvák, a prágaiak, végül a többi jórészt az árvákhoz szító városoké.² Ellenségeiknek rémei, de egymással is összekülönböznek,³ a prágaiakkal pedig már Zižka kemény harcokat vívott. Egy-egy sereg tagjai ellenben egymás között a legteljesebb egységgé forranak össze. Úgy szerepelnek, mint valamely erkölcsi testület, mint valamely jogi személy. Okleveleket adnak ki, külön pecséttel.⁴ Egy részük állandóan a táborban él, másik letelepedve otthon.⁵ De néha ez is fegyverre kél (a nagy Tabor). És épen folytonos kalandozásuk és hadakozásuk vette el eredeti jellegüket. A zsákmány mind fontosabb lesz előttük⁶ s a zsákmány vágya sok idegent⁷ csábít közéjük. Ezen a fokon az eredetileg tisztán meggyőződésükért harczoló seregek már alig különböznek a későbbi zsoldos, illetőleg rablósözetségektől,⁸ melyek hazája azonban már nem annyira Cseh- mint inkább, sajnos, Magyarország.⁹ Ilyenformán a cseh zsoldosnéppé vált,¹⁰

¹ ... illæ duæ cohortes deinceps sequentibus annis singuli cum suis capitaneis, puta Thatoritæ et Syrotkones, semper campos tenuerunt. Chr. veteris coll. Pragensis, Höfler I. 88. Ez az «uterque exercitus campestris». U. o. 89. Ugyancsak Bartosek. (Dobner I. 181. lap) stb.

² Palacky Gesch. von Böhmen. 4. I. 499. lap.

³ Chr. Treboniense. Höfler I. 61. lap. V. ö. Urk. Beiträge. II. 145. lap. (680. szám.)

⁴ Pro cuius firmiori testimonio sigilla exercituum nostrorum communia presentibus sunt anexa. Urk. Beiträge. II. 290. lap. (808. sz.) Az oklevél kiállító: Capitanei, ceterique officiales et seniores exercitus Orphanorum ac Thaboriensium continue in campis ob ampliacionem libertatis veritatum divinarum decertantes. U. o. 289—290.

⁵ Wulf Husitisches Kriegswesen. Preuss. Jahrb. 1892. évf. 678—579. I.

⁶ Chr. Treboniense, Höfler I. 61.

⁷ ... in prædictis exercitibus major pars fuit alienigenarum, qui regno non compatiuntur Chr. veteris coll. Pragensis Höfler. I. 93.

⁸ Ilyet ír le pl. Eschenloer «Da waren bei vierhundert Fussknechte, Gebauern und Handwerksgezellen, die sich hatten uf ir eigend Abenteuer zusammen geschlagen, und nanten sich die böse Rotte.» I. 117. lap.

⁹ Palacky Gesch. von Böhmen. 4. I. 517.

¹⁰ Aeneas Sylvius Hist. Bohemica. 112.

akár előbb a skót, vagy később a svájci. Találón állapítja meg Jähns, hogy ez a törvényszerű végződése a középkor szabadságharczainak,¹ Mátyás király idejében már igazi katonai értéke, úgy látszik, csak a zsoldosnak van. Neki már nem kell sziléziai és lausitzi híveinek seregmegajánlása. Pénzt követel, hogy maga fogadhasson katonát.²

A szomszédos országokat a husziták fellépése, katonai tekintetben, készületlenül találta. Mindenütt a teljesen kifejlődött feudális hadrendszer uralkodott. Valamirevaló gyalogsága sem a német tartományoknak,³ sem Magyarországnak nem volt. Zsigmond 16—17 ezer lovassal szállt 1420-ban Prága alá.⁴ Vállalata nem hozott eredményt, lovasai a szekérsorokat nem tudták szétrobbantani; kisebb csetepatékban nyílt mezőn hiába győztek.⁵ De az orvosszer kézenfekvőnek látszott. A husziták gyalogsága parasztnép, mozgósítani kell tehát a katolikus területek parasztságát is. Ez meg is történt,⁶ csak azt felejtették el, hogy a felkelés hívei ezentúl állandóan fegyverben maradtak és Zižka vezette őket, a szekérvár harcának mestere. A német és magyar parasztot ellenben egy-egy vállalat után hazaküldték, úgy hogy a kellő jártasságot nem szerezhette meg. Németországban történtek kísérletek 1423 után, többször is, állandó gyalogsereg megszervezésére, de egytől-egyig meghiusultak.⁷ A nemesség nem akart lemondani a lovagi harcmodorról. Hogy pedig egész vidékek parasztnépéből gyalogkatonát neveljenek, csak nagy társadalmi átalakulás árán lett volna keresztülvihető, amiről természetesen még kevésbé

¹ Geschichte des Kriegswesens. 895.

² S ez az eset 1474-ben történt mikor a lengyel támadás Mátyás egész cseh uralmát megsemmisítéssel fenyegette. *Eschenloer* II. 303.

³ *Aeneas Sylvius* i. m. 75. lap.

⁴ *Chronicon universitatis Pragensis. Höfler.* I. 44. lap.

⁵ Jellemző, hogy az üldözö, szekereik közül úgy látszik kivonult, prágaiakat és taboritákat egyetlen királyi lovascsapat (una turma) megszalasztotta. U. o.

⁶ Már 1421. elején ilyen kifejezéseket olvashatunk Zsigmond hadraszólító parancsaiban: «mit ganzer macht, mit reisigem Zeug, Burgern und Gebauern» (Ürk. Beiträge. I. 58. sz.) «mit ganzer macht der vor alder odir jugent mag» stb. (U. o. 97. sz.) csatlakozzanak hozzá.

⁷ *Köhler* Die Entwicklung des Kriegswesens und der Kriegführung in der Ritterzeit. 3. II. 145. lap.

lehetett szó. Így az állandó harcra újra lovascsapatok maradtak, melyek ebben a minőségükben csak szigorúan védelmi célokat szolgálhattak.¹ Feladatuk, az egykorú levelekben és rendeletekben annyiszor emlegetett «reitender Krieg» vagy «tägliches Krieg» semmi egyéb, mint guerilla-harcz: az ellenség zaklatása, területének végigdúlása és élelmezésének tehetetlenné tétele. Ezek töltik ki a husziták ellen vezetett nagy vállalatok, keresztes hadjáratok időközeit, melyekben ismét és ismét megjelennek a hatalmas seregekké nőtt paraszt- és polgárcsapatok szekérváraikkal, hogy a kudarcz után újra eltűnjenek szekertestől együtt. A csehek ellenben valamennyi csatájukat gyalogság és szekérvárral vívták, kevés lovassággal s ennek a berendezkedésnek nem is vallották kárát. Mátyás király cseh háborújában tűnt ki először, hogy a képzett és jól vezetett lovassereg nem megvetendő ellenfél.² De meg kell jegyezni, hogy ő nagyjában eltanulta már a cseh taktikét és ellensége sem Zizka. A taboriták és árvák akkorra régen elpusztultak, megmaradt romjaik pedig épen a magyar királyt szolgálják.³

A husziták háborújában oly sokszor emlegetett hadiszekér ősrégi harci eszköz.⁴ Már Cæsar nagyon hasznosaknak mondja a britek hadiszekereit, kik olyanformán használták fel ezeket, mint az Ilias írja hőseiről.⁵ A tábor megerősítése szekér-

¹ A brandenburgi választófejedelemnek írja Zsigmond Pozsonyból 1429. ápr. 16-án, hogy a nyárra hadjáratot tervez, addig pedig nicht nuzeres zu denselben sachen gesein mag, dann, das man die weil und biss uff die Zeit des Feldes, eyn starken reyttunden Krieg gen in bestelle an den gnden in Behem und in Merhern, do das notdorfftig sein würdet, damit man dieselben Ketzzer heymreyze und in ir Sammlung dodurch zu rutte, daz sy nicht so licht wider zusamen komen mögen.» Urk. Beiträge. II. 31. (576. sz.) Továbbá u. o. I. 198. (182. sz.) II. 147—148. (682. sz.) stb. A támadástól óvakodó lovascsapat ellen maga a szekérvár semmit sem tehetett. Lásd pl. *Eschenloer* II. 383.

² Hie sahen die Behmen, dass one reisigen Zeug ein Heere nichts ist, wiewol sie doch allezeit meineten, mit Wagenburg und Fussknechten alle Heere niderzusachlagen, írja sok túlzással a Mátyás sikerein fellelkesült *Eschenloer* II. 202. lap.

³ V. ö. *Eschenloer* II. 301.

⁴ Az ókor keleti népeinél mindenütt megelőzi a lovasságot. *Jähns* Geschichte des Kriegswesens. 58—59, 63—64, 66—67 és 97. lap.

⁵ *Delbrück* Gesch. der Kriegskunst. III. 503.

ővezettel szintén előfordul, már a legprimitívebb népeknél. A régi germánok, menetközben ütött tábora semmi egyéb, mint szekérvár. S minél tovább tart a nomád állapot, vagy ha visszatér, alkalmas körülmények miatt, annál tovább él a szekerek használata. Így volt ez pl. a szlávoknál tatár hatás alatt.¹ Szekérvárába vonult vissza Attila a katalaunumi csata után,² nyert ütközet végeztével a scythák szekérvárát még külön meg kellett ostromolni³ s a sajordmenti szerencsétlen csatában összeszorulnak a magyarok «köröskörül állítva szekereiket és pajzsait».⁴ Ez a legutóbbi eset mutatja, hogy az ilyen védekezési mód nem csupán a barbár népek privilegiuma. És csakugyan Leó császár is megemléskszik róla «Taktiká»-ja XI. fejezetében. Ő is szükségesnek tartja, hogy a podgyászszekerekkel körülvegyék a tábort, de ha lehet ezenkívül ássanak árkot és emeljenek mellvédet is körülötte. Nagyobb támadást ne várjanak be a szekérvárban, inkább menjenek az ellenség elé. De jó, ha ilyenkor a sereg hátát a szekérvár fedi, miért is szereljék fel hadigépekkel is.⁵

Ezen minta szerint tűnik fel azután az olasz városok harcaiban a későbbi középkor folyamán. Észak-Európába talán a certomondói csatában (1289) részt vett Flandriai Fülöp viszi át, ki 1304-ben Mons-en-Pevèle-nél serege mögött szekérvárát vert. A szekerek három sorban álltak, melyek között járni lehetett. A lovak kifogva, a szekerek egymáshoz szorítva.⁶ S találkozunk vele többször, akár Francia-, akár Németországban, a nélkül, hogy előfordulását szabályszerűnek lehetne nevezni. Megjelenik Crécy-nél az angolok kezén is.⁷ Az orosz hadviselésben szerepük az ütközetekben is meghatározott. Ha a lovasság rohama nem sikerült, a gyalogság nyomult előre, de maga előtt tolta az egymás

¹ *Jähns* Gesch. des Kriegswesens. 943.

² U. o. 689—690.

³ *Kinnamos* Historiarum libri. I. könyv (bonni kiadás) 8. lap.

⁴ *Pauler* A magyar nemzet története az árpádházi királyok alatt. II. 160. (2. Kiadás.)

⁵ *Jähns* Gesch. der Kriegswissenschaften. I. 165.

⁶ *Köhler* i. m. 3. II. 293.

⁷ *Köhler* i. m. II. 399. — Az angolok a gyalogszerrel küzdő lovagok lovait helyezték el a szekérvárban. *Jähns* Gesch. des Kriegswesens. 850.

mellett haladó szekerek hosszú sorát, melyeken lövészek (strelie) voltak elhelyezve, mindegyiken tíz.¹ Hasonló fordulatra figyelemzetet nyugaton a strassburgi krónika egy megjegyzése az 1332. évre vonatkozólag, mely szerint divatba jött, hogy gyalogosok szekéren indultak harcra.² Csehországban 1345-ben egyenesen pánczélosokkal találkozunk, szekereken.³ Mindez valószínűleg a lovagi harcmód kihatása, mely kívánatosá tette, hogy a gyalogságnak a lovashoz közelebbálló mozgási készség adassék.⁴ Egy más körülmény végül egyenesen szükségessé tette, hogy a hadiszekerek ne maradjanak a sereg mögött, hanem kerüljenek előre, az élre, mert csak ott lehet őket felhasználni, ha löveget hordoznak. Ez a körülmény t. i. a lövéfegyverek tökéletesedése, melyeket épen ezért érdemes volt már nyílt ütközetekben is segítségül hívni. Máskép pedig ez nem történhetett, hanem, ha szekerekre rakták őket.⁵ A flamandok a XIV. század végén az u. n. «ribeaudequin»-ekkel környezik csapataikat, melyek könnyű, lövegekkel ellátott szekerek. Ugyanígy a lüttichiek 1408-ban s ugyancsak a XIV. század folyamán a német krónikákban többször szerepelnek a szekerek úgy, mintha taktikai célokra használták volna őket csata közben. Egy lépéssel kellett csak tovább menni, hogy egyes szekerek, helyett egész szekérsorok, tegyék meg ugyanezt. Ezt a lépést Zižka tette meg s evvel taktikai eszközzé lett az egész szekérvár.⁶

A mozgalom élén a vak vezér borzalmasan nagyszerű alakja áll. Csodálatos katonatehetség ő, nagy embere a nagy időknek.

¹ *Jähns* Gesch. des Kriegswesens. 873. Ez a beosztás kétségkívül a huszita háborúk utáni korra vonatkozik. Az oroszoknál a szekérvár neve vándorváros (guljaigorod). — Ludwig v. Eyb is leír «Kriegsbuch»-jában 1500 körül ilyen célból az élre tett szekereket (treibbar werck im str. it an ein spitze). *Jähns* Gesch. der Kriegswissenschaften. I. 273.

² Underdem kam die gewonheit aus, dass die Antwergrute uf wegeren wurdend ritende, wenn man auszugete in resen. Wann vormals gingent sie zu Fusse. — Az ilyen szekér neve Wurstwagen, a rajta ülőké pedig némileg gúnyosan Gespanngleverer, Wagenreiter, Wurstreiter. U. o. 924. «Antwerk» a középkorban a fából készült hadigépek gyűjtőneve. *Köhler* i. m. 3. I. 136.)

³ *Wulf* Die husitische Wagenburg. 23. (42. jegyzet.)

⁴ *Jähns* Gesch. der Kriegswissenschaften I. 296.

⁵ U. o. 298.

⁶ *Köhler* i. m. 3. II. 294.

A csehek minden diadalukat neki köszönhetik hitükön és elszántságukon kívül. S az ő nagy tudása és jártassága nem is várt embereitől egyebet, mint ezt a kettőt. 1423-ban kiadott hadi utasításában¹ nincsenek pontos, kidolgozott útmutatások, sem a harc, sem annak előzményeire nézve. A seregben rend legyen és mindenki engedelmeskedjék felsőségének. Senki el ne hagyja csapatát, ne vegyüljön mások közé. Parancsra egyszerre kerekedik fel és gyülekezik az egész. Elül, hátul és kétoldalt könnyű fegyveresek helyeztetnek el, hogy a sereg mindenről hírt vehessen és meglepetés ne érje. A fegyelemnél csak egy a mi fontosabb, a vallásos odaadás. «A szent háborúban az első, hogy mindenki az Úr szeretetében és félelmében éljen és csak benne bízzék. Nagy az Úr és nagy az ő jutalma». Az egész utasítás annyira általánosságokban mozog, annyira látszik rajta, hogy olyan vezér műve, ki maga a szabályzat, ki mindent maga intéz, hogy a hadiszekérről a küzdelmek legfontosabb velejárójáról nem mond egyetlen szót sem. Pedig, mint a krónika feljegyezte, ő volt, ki megtanította övéit a szekerek harcára.² Vaksága volt az a tényező, mely szükségessé tette, hogy haditudományát esetről-esetre közölje környezetével, ennek tulajdoníthatta népe, hogy a vezér halála után egész iskola maradt utána. Raby ostrománál (1421) t. i. megmaradt félszemét is elvesztette egy nyíllövés következtében s ezentúl csaták előtt embereivel volt kénytelen elmagyaráztatni magának az összes szükséges körülményeket, az ellenség állását, a terep alakulását stb. s kioktatni őket a kellő tennivalók felől.³ Hiszen már csak az ő szemükkel látott. Ő honosította meg hitsorsosai között az állandó, a mindennapos katonai gyakorlatokat, a művészi mozdulatok és fordulatokat.⁴ Az ütközet nála is virtuoz

¹ Zizka utasítását újabban a huszita mozgalmak kapcsán keletkezett egyéb hadi szabályzatokkal együtt kiadta *Toman Hugó* «Husitske Valečnickvi, (Prága, 1898.) című munkájában. Egyszerűség kedvéért a különböző utasítások idézésénél mindig erre a kiadásra fogok hivatkozni. A Zizka-féle cseh szöveg Tomannál 392–394. lapon, németül *Angernél* (Gesch. der k. k. Armee.) I. 119–120.

² Alii venerunt de districtu Plznensi cum Zizka, qui *instruxit eos cum curribus pugnare*. Anonymus continuator Pulkavae (*Dobner* IV. 136.)

³ *Palacky* Gesch. von Böhmen III. 2. 370.

⁴ U. o. 364–366.

remekmű, mint a condottieriknél, de egyúttal véresen komoly, sőt kiméletlen küzdelem, a mint az utasítása asketikus hangulata után természetes is. A lelkesedés egyedül bizomnyal elbukott volna, az ő tehetsége biztosította csak a győzelmet. Mély hódolattal néznek reá társai, a huszita krónikás leírva «Zižka testvér» bevonulását Prágába azt mondja, hogy a fogadtatás olyan volt, mintha ő lett volna a «földnek ura». Középkori gondolkozásával nagyobbbat nem mondhatott. A «földnek ura» a főhűbérurat, az uralkodót jelentette.¹

Gyalogság, ágyúk és szekérvár ez volt az a három erőforrás, melyből a huszita sereg katonai erejét merítette. A gyalogság megjelenése szükségszerű, hiszen a tömeg, melyhez Zižka csatlakozott paraszt és polgár, az ágyúk használata együttjár a szekerekkel ezen a téren mint látni fogjuk, komoly újítás a háború alatt nem történt. Egyedül Zižka alkotása ellenben, természetesen az előzmények ismerete birtokában, a husziták szekérvára. Ennek a ténynek a hangsúlyozása annál fontosabb, mert maradt egy XV. századbéli emlék, mely az ellenkezőt látszik bizonyítani: a Hodjetin Hajek-féle hadi utasítás, mely a hadiszekeret már tökéletesen kifejlett formájában írja le és saját tanúsága szerint 1413-ból való.² Viszont Zižka előtt egyetlen ütközetről sincs tudomásunk, melyben a szekér úgy vett volna részt a harcban, mint utána s az adatok, melyeket a régi cseh évkönyvek őriztek meg Zižka szekereinek kezdetbeli számáról igen világosan beszélnek. A kninei ütközetben (1419) összesen öt szekerük volt a huszitáknak megvakva fegyveresekkel.³ Nekmer-nél hét, Sudomer-nél húsz (1420) a horič-i csatában már két sor s ugyanazon évben 1423-ban Magyarországra már négy sorral nyomult be Zižka.⁴ Mindez kétségtelenül annyit jelent, hogy a szekerek harcbavitelének előnyeit már magában a háborúban fedezték fel. Mert ezek a szekerek egytől-egyig parasztszekerek s a parasztnép illet azonnal sokat bocsát-

¹ Laurentius de Brezina. *Höfler* I. 523.

² Eredeti cseh szövegben Tomannál, i. m. 422—427. lap. Németül Angernél (*Gesch. der k. k. Armee*. I. 112—117.).

³ *Wulf* Die husitische Wagenburg. 40. (3. jegyzet.)

⁴ U. o. 24. lap.

hatott volna a vezér rendelkezésére,¹ ha kívánta volna. S ő ezt épen a szekerekkel kivívott későbbi győzelmeiből következtetve, bizonyosan megteszi, ha a Hodjetin-féle szabályzatot ismerte volna. Palacky megjegyzése tehát, ki Zizka elsőbbségét és a Hodjetin-féle szabályzatot valahogyan mégis össze akarta egyeztetni s feltette, hogy Zizka mint udvari ember és a király kedvence, részt vett annak elkészítésében,² nem állhatja meg a helyét. Zizkának volt először szüksége arra, hogy újoncz és hiányos fegyverzetű népét a pánczélosokkal szemben megvédje és ez a szükséglet birta reá, a szekerek mind nagyobb számban való felhasználására. Ezek nélkül, miután a nemesség huszita része és Prága is ellene fordult, feltétlenül legázolják taboritáival együtt.

A két állítás közötti áthidalhatatlannak látszó ellentét³ azonban csak látszólagos. Toman Hugónak idézett művében, sikerült magából a szövegből kielégítő módon megállapítani, hogy a Hodjetin-féle utasítás későbbi compilatio.⁴ Mindjárt a bevezetése-gondolkodóba kell, hogy ejtsen. Előadja itt, hogy a benne foglalt cikkek összeírását a dicső emlékü Venczel király hagyta volt meg, 1413-ban, Hodjetin Hajek alkamarásának a (Risenberg Putow) Skala vára elleni hadi vállalat idején, a jövődő harezos Csehország okulására.

¹ A nép a mozgalom kezdetén családostól hagyta el lakóhelyét, asszonyát, gyermekét és becsesebb ingóságát szekerekre rakva. Pórfelkelésről lévén szó, ez egészen természetes jelenség. (Thaboriensis . . . cum suis presbyteris, mulieribus, parvulis ac curruum multitudine. mondja az első időkről Laurentius de Brezina. *Höller* I. 363.) A szekerek sokasága azonban még nem szekérvár, csak módot ad, hogy a szekérvár létrejöhesse. Zizkának voltak parasztjai és szekerei s ebből a két erőtlen eszközből csinálta meg szekérvárát és gyalogságát. Igen hamar, de nem egyik napról a másikra. A cseh határtól nem is feltűnően messze fekvő Ulm városa még 1429-ben is azt írja Nördlingenbe a szekérvár felől, hogy «an der ir merken mugent waz daz ist». *Köhler* i. m. III. 2. 296. lap.

² *Geschichte von Böhmen*. III. 2. 367.

³ Wulf kénytelen volt e miatt azt hinni, hogy a Hodjetin-féle hadiszekerek csak arra valók, hogy a sereg mögött támaszul felállítsák őket (i. m. 23. lap) mint azt Leo császár kívánta vagy Crécy-nél történt.

⁴ A «Husitské Valečnictví» ezen fejezetének (Kdy byl sepsán vojenský rád, Hodjetinuv? 23—32. lap és még előbb idevágó megjegyzések a 18—22. lapon) tartalmát, magam a cseh nyelvet nem ismervén, Valeš Jaromír úr közölte velem.

A reánk maradt fogalmazvány tehát mindenesetre 1419 után készült, mert a királyt már halottnak tudja s valószínűleg a bekövetkezett nagy háborúra gondol, mikor a jövő harcos Csehországáról szól. Egy kisz jelentőségű várostrommal alig is lehetne megokolni az utasítás létrejövetelét. Az egész szelleme rendkívül szelid és emberies. Védelmezi a házi tűzhelyet, a nőt, a földet, sőt még a méheket is. Toman itt a taborita zsinatok hasonló hangulatú végzéseire hivatkozik, melyek kimondják, hogy a háborút szükségből és önvédelemből viselik és a halálbüntetést kikerülhetetlen esetekre korlátozzák.¹ Súlyos büntetést mér ellenben a szabályzat a templomok és kolostorok kifosztói és felgyújtóira, ha ez a vezérek parancsa nélkül történnék. Elrendeli a templombeli tárgyak, ruhák, kelyhek, harangok, könyvek tiszteletben tartását s kegyelem nélkül máglyahalállal fenyegeti meg, ki az Úr testét megsérténé. Ez valóban találó észrevétel. Templomrablások ugyan bizonyára voltak Venczel idejében is, de a fenti részletezés feltétlenül a husziták dühös dúlásainak ismeretére vall. Egyik pont elmondja, hogy míg az előlhaladó sereg nem rendezte el szekereit az utána jövő ne mozduljon. Tehát itt már nem is egy, hanem több szekérvárról van szó, mi a mozgalomnak csak későbbi éveiben fordulhatott elő² a nagy Prokop hadjárataiban, Zizka alatt nem. Jellemző az is, hogy némely pontok szinte szószerint egyeznek az 1490 táján keletkezett Wlczek-féle rendelkezésekkel. S végül a kézirat nyelve és grammatikai meg stiláris sajátosságai sem utalnak szükségképen a XV. század elejére. Meglehet, hogy az egész egy valóban Venczel-korabeli Hodjetin-féle tervezet alapján készült, de mindenesetre jóval később, a huszita háborúk alatt vagy még inkább azok lezajlása után.

Mindezekhez azt tehetnők hozzá s ez szintén Toman véleménye-

¹ Item bello ordinato et christiano ex lege evangelii sancti adinvento et fundato intendunt uti, non ex propria voluntate sed ex oppressione, quando aliquis a præscripto bono, violencia vellet eos arceri, dummodo a tali oppressione *nullo alio leviori modo posset averti. Sed a bellis inordinatis et inhumanis* in scriptura legis nove non fundatis intendunt et volunt se præservare, nec ad talia bella volunt cuiquam suffragari. — A taborita párt 1426. február 6-i határozatának egyik pontja. Urk. Beiträge. II. 510. lap. (26. sz.)

² V. ö. *Wulf* Die husitische Wagenburg. 37. lap.

nyét erősíti, hogy a sereg, melynek számára, ez az ú. n. Hodjetin-féle szabályzat íródott, kétségtelenül *zsoldos*.¹ Ezt bizonyítja a szöveg nem egy helye s a sok pénzbírság, melyet különböző esetekben kiró.² Szekéren harczoló zsoldosok pedig a század dereka előtt aligha szerepelhetnek.³ még azután is rendesen parasztcapatokkal találkozunk ebben a minőségben. Zižka elsősége és szerzőségéhez tehát nem férhet kétség.⁴

Ilyenformán a hadiszekérre és annak felszerelésére vonatkozó legrégebbi forrás nem is huszita eredetű, hanem ellenségeik részéről való. A sziléziai fejedelmek és városok 1421 szeptember 18-án Grottkau-ban kelt egyezséglevele ez.⁵ Közvetlenül határosak lévén a csehekkel, ők utánozzák először harczmódjukat. Ezt követi azután a század folyamán több német eredetű országgyűlési végzés és fejedelmi meg városi utasítás, melyeket összevetve a Hodjetin-félével és egyéb egykorú forrásokkal a szekérvárról meglehetősen világos képet nyerhetünk. Abban valamennyi egyetért, hogy a hadicélokra használt szekér nagy és erős legyen.⁶ Magas kerekkel,⁷ legalább is durva vászonnal fedett.⁸ Felszereléséből ne maradjon ki egy-egy láncz,⁹ mellyel szükség esetén egymáshoz lehet őket erősíteni. Egyik sem engedi el ezenkívül az utak kijavításához

¹ Azok a pénzösszegek, melyekről az 1431. Albrecht herczeg-féle osztrák hadiutasítás megemlékezik, a szekerekhez rendelt parasztok élelmének és szükségleteinek fedezésére valók, nem zsoldilletékek. (*Toman* i. m. 417.)

² Ugyanígy az 1450-ből származó nürnbergi hadiutasítás. *Toman* 440.

³ *Eschenloer* az 1467. évre vonatkozólag említ ilyeneket. II. 76. (majd 187.) lap.

⁴ Egy az 1386. év egyik ütközetével foglalkozó ének (Cantus de victoria Chladrubensium super Misam) néhány sora félreérthető lehetne ugyan, mert beszél, lovasok, gyalogosok és hétszáz szekérről, mindegyiken tizenkét emberrel. De az előbbieken után ezeket bizvást szállító szekereknek tekinthetjük. — *Höfler* II. 61. lap.

⁵ Urk. Beiträge. I. 150. (140. sz.)

⁶ Nürnbergi országgyűlés. (*Toman* 411.) — Albrecht osztrák herczeg utasítása. (416. stb.)

⁷ Német lovagrend nagymestere Danzig városához. 421.

⁸ Frankfurt város szabályzata. (438.) Brandenburgi utasítás 1477. (447.)

⁹ Tizenöt láb hosszú. Nürnbergi o. gy. 411. Osztrák utasítás. 416. A németrendű kettőt kíván (421.) a frankfurti (438) egyet s azután két szekérhez még egyet.

szükséges szerszámokat, kapát, ásót stb. Eléje fogva négy, sőt öt, esetleg hat ¹ szekérlő legyen. Némely utasítás rőzsekötegeket ² is kíván s a külső sorok szekerei részére valamennyi két deszkát. Ezek egyikét a szekér külső oldalára erősítették, úgy, hogy körülbelül a tengelyig leért, a másikat alul a kerekek között függesztettek fel, ³ miáltal kisebb átütő erejű lövedékek ellen biztosították magukat. A műszaki felszereléshez tartozik még az ú. n. taras ⁴ (a spanyol lovas egy neme) és karvastagságú karók. ⁵ Némelyik utasítás mindezen kívül az élelmet is a hadiszekerekre téteti ⁶ (kenyér, sajt, füstölthús és bor vagy víz hordókban), mások erre a célra egész külön szekércsoportot javasolnak. ⁷ Kényelmi szempontból megterhelték azután a hadiszekeret sok minden egyébbel is. Eschenloer dicsérettel említi Podjebrad seregéről, hogy a katonák felszerelésüket éjjel-nappal magukon hordják; nem is lehetett őket kiéheztetni, a szekerek élelemmel voltak telve. Mátyás emberei ellenben fegyverüket a szekerekre rakták ⁸ s ő kénytelen visszavonulni, mert kifogyott az élelemből. Különös alkati tulajdonsága a hadiszekérnek nem volt; bizonyos egyformaság azonban mégis fejlődött köztük, ⁹ az 1477 brandenburgi utasítás előírja, hogy «mussen alle sein nach dem muster das wir zu Berlin gelassen haben». ¹⁰ Hadiszekérnek valójában csak a sereget legszélről határoló sze-

¹ Zsigmond király sziléziai utasítása. 403. Németrendű utasítás 421. (A szekérlovakat mindig megkülönböztetik a hátslovaktól. Urk. Beiträge. I. 240. 213. sz.) Frankfurti utasítás. 438.

² Brandenburgi 1462. évi utasítás. 442. lap. 1477. évi 447.

³ Így írja le az 1462. évi brandenburgi utasítás (442.). Ugyancsak az 1477-i. (477.)

⁴ Hodjetin-utasítás. *Anger* i. m. I. 117. — Nürnbergi utasítás 1430. (407.)

⁵ Brandenburgi utasítás. 1462. (442.)

⁶ Osztrák utasítás. (417.) Seldeneck-féle utasítás. (456.) Urk. Beiträge. I. 493. (430. sz.)

⁷ Leginkább hangsúlyozza ezt a nürnbergi levéltárban talált 1430. utasítás. E szerint ugyanannyi élelmi szekér kell, mint hadiszekér. (407.) A német nagymester rendelkezése szerint az élelmi szekerek száma a hadiszekerekének két-, háromszorososa. (421.)

⁸ II. 202.

⁹ A hadiszekér rekonstruált képét bemutatja *Toman* i. m. 201. lap.

¹⁰ 447. lap.

kerek számítottak¹ az ú. n. külső sorok szekerei (krajni), a rozogábak ezek mögé kerültek, hogy az ellenség rohama ne érje őket. Ha a szekérvár megállt, ezek a belső szekerek (placni) egy szabad térséget zártak körül, mely gyülekezőül szolgált. Ezeket ilyenkor nem lánczal, hanem csak kötéllel erősítették egymáshoz.² A szekerek felszerelését egy-egy jelzőzászló egészítette ki.³

A hadiszekéren fegyveresek helyezkedtek el, a különböző utasítások szerint 10–20 ember. A gyalogság, mint fegyvernem, két összetevőre bomlik.⁴ Egyik a szekerekhez nő hozzá, a másik azok között halad. A szekérvár fogalma azonban mind a kettőt egyesíti magában. Egy ideig a lovasságot a szekérvár mellett külön megemlítik⁵ azután az is eltűnik s sereg és szekérvár ettől fogva egyet jelent.⁶ Valóban míg eleinte a lovasság a szekereken kívül maradt,⁷ később legalább nagy részben szintén a szekérsorok közé kerül.⁸ Sőt az egész fegyvernem elhatároltsága is elmosódik. Szükség esetén a szekérlóvakat is felhasználták t. i. s gyalogosokat ültetve rájuk, megerősítették velük a lovas létszámot.⁹ A szekerekre a

¹ Ezeken belül is különbséget tettek a lövegeket hordó (Streitwagen) és a tulajdoaképeni szekérvárat alkotó szekerek között (Heerwagen, Fuhrwagen, Reisewagen), melyeken a gyalogság egy része foglalt helyet és csak kisebb löfegyvereket vittek. Erre nézve világosan nyilatkozik Eschenloer (II. 34.) de már Eberhard Windecke írja, hogy a husziták fel voltak szerelve «mit wagenbürgen und mit wegen die armbröst und pñle trugent». (230. l.) A «Streitwagen» a tábori ágyú közvetlen őse.

² Brandenburgi utasítás. 1477. (477.)

³ Hodjetin, (*Angernél* 117. lap.) Brandenburgi utasítás. 1462. (442.)

⁴ Pragenses . . . de Praga diriguat gentem: equestrem, pedestrem et in curribus se vehentem. Laurentius de Brezina. (*Höjler* I. 444.) . . . mit euwer gantzer macht, reisingen, uff wagen und zu fusse. Urk. Beiträge. I. 608–609. (513. sz.) stb.

⁵ So ligen sie nu mit iren wagenbürgen und greysigen *Zewg*. Urk. Beiträge. II. 106. (646. sz.)

⁶ *Eschenloer* II. 333. König Matthias zoge aus Breslau . . . mit seiner *ersten Wagenburg* und liss das *andere Heer* gar wegzihen aus Bresslau.

⁷ *Aeneas Sylvius* i. m. 72.

⁸ Wlozek-féle utasítás. (Oestreichische Militärische Zeitschrift. 1836. IV. füzet. 92–93. lap.)

⁹ 1429. sziléziai (404.) és 1430. nürnbergi utasítás. (405.) Utóbbi megszabja, hogy a hadiszekérhez beosztott húsz ember közül öt pánczélos legyen s öt nyereg álljon rendelkezésükre. (408. lap.)

szabályzatok egyrészt lövészeket rendelnek (puskások s parittyások, majd számszerijasok), másrészt horgas kopjával és cséplővel fegyverzett harcosokat. Ha, mint előbb láttuk, alkalmilag egyeseknek el kellett hagyniok a szekeret, a kellő számú embert mindig a nem-lövészek állítják ki. A puskás nem távozott szekerétől és nem csatlakozott a drabantokhoz. (A gyalogság nem szekerekhez osztott részének neve drabant t. i.)¹ Ez a megnevezés a huszita háborúk szülötteje² és jelenti a csakis szálfegyverekkel (elsősorban kopjával) felszerelt gyalogságot.³ Az ellenkező megállapítások, melyek szerint a drabantoknak lőfegyverük is volt, az egykorú kútfőkből be nem bizonyíthatók.⁴ A szekereket mindig parasztok és városi polgárok állítják ki, felszerelésükből a lőfegyverek soha nem hiányzanak, a drabantok között nemesek⁵ is teljesítenek szolgálatot, pedig a lovagi erkölcs sohasem tartotta megengedhetőnek a kézi lőfegyverek használatát.⁶ Az 1477 brandenburgi utasítás ezer szekerre tízezer embert számít, kik közül ezer kocsis, ezer utász, nyolcezer pedig drabant, mi nem egészen egyeznék az előbbiekkal, de mert lőfegyverekről az egész utasításban nincsen szó,⁷ ezek a szekerek nem is hadiszekerek tulajdonképen, hanem csak szállításra valók. A nürnbergi (1430) egyenesen a szekerekre helyezi a szekérvár valamennyi gyalogosát, de megmondja, hogy az

¹ ... waene und drawanten. Urk. Beiträge. II. 190. (Érdekes, hogy Palacky ezt a levelet mely Grünhagen szerint 1431-ből való, ugyanezen kötete más helyén is közli (532—533. lap), de már 1427-es kelettel.) Ugyancsak Eschenloernél «Wagen und Drabanten». II. 33—34.

² Köhler i. m. III. 2. 144. lap.

³ Ha rohamot intéző gyalogcsapatról van szó, az mindig drabant. Pl. Eschenloer II. 127.

⁴ «Item zu dem einen Sturm des schwarzen und weissen Fähnlein sollen sein 1000, nämlich 200 *Armbrustschützen*, dan 400 *Reisige* und 400 *Trabanten*, so wie 500 *Büchschützen*» rendeli a brandenburgi választó Garz ostrománál. *Kriegsgeschichtliche Einzelschriften* (herausgegeben vom Grossen Generalstabe) III. füzet, 29. lap (jegyzet).

⁵ «Edelleute-Trabanten.» 1462. brandenburgi utasítás. 443.

⁶ V. ö. *Aschbach* i. m. III. 386. — Paolo Vitelli a fogságba esett puskást megvakítottatta és kezét levágatta, mert «méltatlannak találta, hogy derék és némelykor nemesrendű lovagot közönséges gyalogkatonára megsebesítsen és leterítsen». *Burckhardt* A renaissancekori műveltség Olaszországban. I. 125.

⁷ 447. lap.

egy szekérre eső húsz ember közül hét mesterember, nyolcz lövész, öt pedig páncézos, ki mint említettük a lovasság erősítésére hivatott.¹ Ebben tehát tulajdonképeni gyalogság (drabant) nem szerepel.

A szekérvár egyrészt fedezi és védi a gyalogságot, másrészt átmenet a tüzérséghez. Igen sok felsorolás azért a szekeret nem a gyalogság egyik tényezőjeként tünteti fel, hanem úgy mutatja be, mintha a lövegek egy fajtája volna.² A tüzelőfegyver és a szekér a husziták idejében még elválhatatlan. Nemcsak ágyúikat tették szekérre, — ez nem is lehetett másképp — lövészeik is szekereken közelítik meg³ az ellenséget és azokon várják be támadását. Lőfegyverek hatását a források nem győzik eléggé kiemelni. Lövészeik utakat vágtak az ellenséges tömegekben.⁴ Ellenséges támadásokat sikerült pusztán fegyvertűzzel visszaverniök,⁵ mi rendkívül szokatlan teljesítmény még későbbi időkben is. Ágyúikat a krónika baljóslatuaknak⁶ nevezi s Zižka szekérvárát a körülményeknek megfelelően elhelyezett lövegeivel⁷ csak az éhség birta megmozdítani. Pedig semmiféle nevükhöz fűződő technikai újításról nincsen tudomásunk. Csakis a jól megválasztott állás, a lovasharcokban addig ismeretlen tömeghatás⁸ és a gyakorlat vezette őket eredményeikhez. Ágyúik a XV. és XIV. század rendes kőlövegei :

¹ 406. és 408 lap.

² ... dimissis ibidem curribus machinis bombardis et ceteris bellicis instrumentis. (Chr. Treboniense : Höfler I. 52.) ... mit grossen und kleinen puchsen, wegen und andern gezeug. (Urk. Beiträge. II. 44.) 589. sz. Vonatközök mindez a löveghordó szekérre az ú. n. «Streitwagen»-re.

³ Laurentius de Brezina. Höfler I. 527.

⁴ Wulf Die husitische Wagenburg. 44.

⁵ Et cum quædam turme regis cum impetu currus vellent invadere etiam cum magno eorum damno per pixides sunt repulsi, (Laurentius de Brezina, Höfler I. 526.)

⁶ ... curribus circumdati, diris bombardis Ungaros prosternentes. (Chr. Treboniense, Höfler I. 62.)

⁷ Se cum suis cingens curribus pixidibusque adaptatis viriliter hostibus se defendit. Laurentius de Brezina. (Höfler I.) 519.

⁸ Wulf Die husitische Wagenburg. 45—46 l. — Az 1475. brandenburgi utasítás a lövegeknek egyszerre csak negyedrészt engedi kilőni, mert a töltés lassan ment s közben rohamot kaphattak. 446.

a tarasnice (Terrasbüchse) és a haufnice.¹ Utóbbinak legalább ők adtak nevet, de a tarasnicének még a neve sem származik tőlük. A haufnice lövedéke kő,² a tarasnicé-é ólom is lehet, később pedig úgy látszik mindig ólom.³ Kifelé fordított csőtorkolattal, vaskapcsok erősítették a szekérhez s a csövet ezen a fokon sem emelni sem oldalt fordítani nem lehetett.⁴ Nagy előhaladás volt s annak is tünt fel mindjárt akkor, a mint a század második felében a helyesebb laffetázás folytán forgatható ágyúk is kezdettek elterjedni.⁵ A célzás nem lehetett valami pontos, az ágyúk csövének hossza akkoriban 3·5—6 lövedékátmérő,⁶ de közeli tömegek ellenében így is szokatlan volt az eredmény.

Átlagosan öt szekérhez tartozott már egy kétlovas szekér (Karre), mely ágyút hordott,⁷ huszonöthöz egy nagyobb löveg, ötlovas szekéren. S az egész seregnek mindig volt legalább egy hatalmas ún. szekérgyúja (Wagenbüchse), melyet 18—20 vagy még több ló húzott.⁸ Az ilyen nagyobb ágyúknak, melyeket főleg ostromok idején használtak, készítőikről vagy tulajdonságaikról neveket adtak,⁹ és ez a szokás, mint különösen Bonfini nem egy helye bizonyítja, azután a magyar gyakorlatba átment. A kézi lőfegyverekből több jutott egy szekérre, több mint a hány lövész, úgy, hogy egy többet ke-

¹ A magyar taraczk szó a tarasnicéből ered. A század vége felé már azonosítják a haufnicével. (*Szamota-Zolnai Magyar oklevél-szótár.* 960. lap), melyből viszont a haubitz keletkezett. Ma is egyet jelent a kettő.

² Steinbuchs genannt howfnice, mondja az 1429. sziléziai utasítás. 404 lap.

³ Köhler i. m. III. 1. 308.

⁴ U. o. 311.

⁵ Daruf uf dem einen sechs Buchsen waren, iegliche bei einem Centner an Gewichte, die man uf dem Wagen umbkeren mochte und wenden uf alle Seiten, *Eschenloer* II. 34.

⁶ Köhler i. m. 3. I. (292. lap, 4. jegyzet és 311. lap.)

⁷ 1429. sziléziai utasítás. (404.) Nürnbergi utasítás. 1430. (407.) — Az 1433. német lovagrendi utasítás csak húsz szekérre számít egyet (411.), az 1444. frankfurti ellenben már kettőhöz. (438.)

⁸ 1430. és 1450. nürnbergi utasítás (407. és 439. lap), továbbá Seldeneck (453.). V. ö. *Eschenloer* II 37. Dise Büchse kome darnach am Montage gen Frankstein, vier und zwanzig gute Pferde zogen, uf einem starken guten Wagen darzu gemacht.

⁹ ... pixidem magnam Chmelik, pixidem dictum Chmelik magnum. *Bartosek* 155—156.

zelt.¹ Vetőgépeik valószínűleg inkább nagyobbyszerű számszerijak. Ezekről ritkábban történik említés.² A munitio elhelyezésében következetlenek. Egy és ugyanazon szabályzat az egyik ágyú-typus lövedékei számára külön szekeret ad, a másikat magára az ágyússzekérre rakja.³ Lőszerszámaikat a huszíták nagyon megbecsülték, a legkényesebb helyzetekben is igyekeztek őket megmenteni még olyankor is, mikor szekereik nagyobb részét kénytelenek voltak az ellenség kezén hagyni.⁴

A szekérvár elterjedése a seregek külső képét teljesen átalakította. A lovagsapatok helyébe, melyeknek legkisebb egysége a lándzsa volt, a «gleve» (a lovag, azaz glevener és kísérete), szekérsoroktól környezett lovas- és gyaloghadak lépnek, melyeknek egyrészt legkisebb egysége a szekér, másrészt az egész sereg létszáma és ereje is visszatükröződik a szekerek számában.⁵ Mátyás, mikor a Boroszló ellen vonuló nagy lengyel sereget kikémlelteti, mindenekelőtt a szekerek számát illetőleg kér adatokat.⁶ Szekérvár nélkül nemcsak megütközni nem ajánlatos,⁷ még nagy számbeli fölény mellett sem, de fontosabb vagy fényesebb békés kivonulás sem történt meg nélküle. A cseh Ulászló serege, melynek kíséretében 1477-ben meglátogatta a császárt, szekérvárat visz magával.⁸

¹ A nürnbergi utasítás 1430-ból két lövészre hat ilyen fegyvert bíz. (408.) Nevük: Hackenbüchsen, pischaln, bombardæ manuales. (*Wulf* Die husitische Wagenburg. 42.) — A német lovagrendi utasítás szerint egy szekéren négy «gute lange lotbüchsen» (421.).

² Chr. Universitatis Pragensis. *Höfler* I. 44. Laurentius de Brezina. U. o. I. 362.

³ 1450. nürnbergi utasítás. (439.)

⁴ *Chronicon Treboniense*. *Höfler* I. 62.

⁵ Zsigmond királynak a sziléziai fejedelmekkel megbeszélt utasítása egy szekérre 18 embert utal (két hajtó, két puskás, hat számszerijas, négy csép és kettő horgas kopjával.) A gyalogság többi részét (drabant) tizes csapatokra osztja (je zehn mann einen hoptmann haben, und hundert einen und tusend einen. — 403. és 404. lap) úgy látszik olyanformán, hogy a tíz embernek egyuttal egy szekér feleljen meg. (Urk. Beiträge. II. 34. l. 577. sz. A király pozsonyi előterjesztése szerint ugyanakkor: «X. man habin *eyn wayn* und ein *hauptman* item C. man ein *haupptman*, tusint man ein *hauptman* unde alzo vort an.)

⁶ *Eschenloer* II. 306.

⁷ Frigyes brandenburgi választó jelentése Zsigmond királyhoz a miesi-i és tachaui eseményekről (1427. augusztus 24.). Urk. Beiträge. I. 541. (472. sz.)

⁸ *Eschenloer* I. 357.

s V. László franciaországi leánykérő követsége a városon kívül tábort üt lánczokkal egymáshoz kapcsolt szekereiből, melyet a kemény tél daczára (1457 deczember) nagy tömegekben bámult meg a szokatlan látványra kíváncsi párisi nép.¹

A husziták első kisebb csatáinak lefolyása tipikus. Mindannyiszor ők a megtámadottak. Útközben vagy táborozás alatt reájuk ront az ellenséges lovasság és ők szekereik mögött bevárják a támadást és védekeznek.² A lovasnak ilyenkor rendesen le kellett szállnia lováról,³ s gyalog kísérelni meg a betörést a szekerek közé. Hogy valóban így történjék, a szekérvárat lehetőleg magaslaton állították fel. Ezáltal a lovas kiesett rendes szerepéből s nehéz fegyverzetében, kiszolgáltatva az ágyúk lövedékeinek, lassú mozdulatokra kényszerült. Thaboritis se curribus circumdantibus,⁴ rustici curribus se circumsepiens⁵ írja a krónikás s a lovag nem tudott győzni a paraszttal szemben, jóllehet a számbeli fölény is az ő részén volt. A szekérsáncz tette⁶ ezt és a megfelelő állás. A későbbi időben is igen fontosnak tekintették, hogy az előnyös védelmi állást a szekérvár igyekezzék kihasználni s lehetőleg ne hagyja azt el.⁷ A jól elhelyezett szekérvár megkönnyítette a védelmet s az előre beállított lövegek hatása, egyik oka a huszita győzelmeknek.⁸ A másik a szekérsorok mozgóképességének taktikai

¹ *Palacky* Geschichte von Böhmen. IV. 1. 424. lap.

² Sie hetten ein Gewonheit, das sie die wegen zusammenstiessent und daruss ein burg machten, darinne logent sie. *Windecke* 243.

³ *Aeneas Sylvius* i. m. 60. lap.

⁴ Laurentius de Brezina. *Höfler* I. 353.

⁵ U. o. 362.

⁶ A mozdulatlan és zárt szekérvár megostronlása igen nehéz és rendesen gyümölcstelen vállalkozásnak bizonyult. (V. ö. *Eschenloer* II. 127. *Jähns* Geschichte des Kriegswesens. 946.) Tapasztalt hadvezér nem is erőltette, még ha szüksége is lett volna a döntésre. Ugyancsak *Eschenloer* írja Mátyás és Podjebrád-ról: Es war Wunder, dass diese zwei Heere ungeschlagen von einander zogen. Girsik wollte sich auswendig der Wagenburg nicht schlagen, sondern in der Wagenburg suchte er sein Vorteil. Aber Matthias wolte die Wagenburg nicht stürmen. II. 202.

⁷ Seldeneck-féle utasítás. 458. lap. Seldeneck szerzőségét illetőleg lásd *Jähns* Gesch. der Kriegswissenschaften I. 315.

⁸ *Max v. Wulf* (Die husitische Wagenburg) és *Delbrück* szerint ez a z egyetlen ok. (Geschichte der Kriegskunst. III. 507—508.)

érvényesítése és tulajdonképen ez a Zižka újítása, bár az ő ütközetei is nagyobb részét védelmi természetűek.¹ Kevés embere volt t. i. és mint láttuk, kevés hadiszekere. A mint a hiányon segíteni képes volt, változtat magatartásán s támadó hadjáratot vezet Magyarország ellen (1423). Utódai sűrűn követik példáját. Cseh, német és magyar területeken folyik a harc.

Zižka, mint említettük, négy szekérsorral nyomult be Felvidékünkre. S utána is ez a tagozódás látszik szabályszerűnek.² A két külső szekérsor rendesen valamivel hosszabb volt, mint a belsők s megálláskor ezek a külső sorrészek,³ az ú. n. szárnyak (okridli) hajlottak egymáshoz s tették a szekérvárat zárt egészszé. Meglehetősen kényes mozdulat volt ez, az ellenség hirtelen támadása, ilyenkor végzetes lehetett volna. Azért táborütés és táborbontás alatt erős őrségeket kellett kiállítaniok,⁴ valamint az őrszolgálatra állandóan nagy gondot fordítottak,⁵ hogy senki kívülről a szekerek közé be ne juthasson. A lovakat kifogták, a tábor belsejébe vitték.⁶ A szekereket pedig egymáshoz tolvá a készletben lévő lánccokkal, illetőleg kötelekkel összerősítették. A belső sorokat megállapodáskor a külsőkkel egy magasságba vezették fel s belőlük egy második torlasz keletkezett, mely a külső mögött húzódott el s kisebb méretekben ugyanolyan alakú volt, mint amaz. A belső sorok közepéről egy-egy szekeret kiemeltek miáltal egy az egész alkalmatosságot keresztben metsző utcza keletkezett⁷ a közlekedés megkönnyítésére. A külső sorokon is volt kapu és pedig kettő, egyik a másikkal szemben, melyekre állandó kirendeltség vigyázott,⁸ a belső sorokba vágott átjárókat pedig kisebb őrségek tartották

¹ *Palacky Geschichte von Böhmen.* III. 2. 366.

² 1430, nürnbergi utasítás (406.), 1477, brandenburgi utasítás függelék (448.) stb.

³ A Wlczek-féle utasítás szerint a külső sorok másfélszer oly hosszúak, mint a belsők. (*Oestr. Mil. Zeitschrift.* 1836. évf. IV. 96.)

⁴ 1462. brandenburgi utasítás (441).

⁵ Éjszaka idejére ugyanazon utasítás a sereg negyedrésztét őrségre állítja. (442.)

⁶ 1475. brandenburgi utasítás. (446.) Seldeneck. (459.)

⁷ 1462. utasítás (443.). Seldeneck (459.).

⁸ Az 1475. utasítás a kapu védelmére 100 gyalogost rendel s még lovasokat is (446). Az 1462. éjjel 200, nappal 100 fegyverest (443).

szemmel inkább azért, hogy az út mindig szabad maradjon.¹ A belső sorok egy teret vettek körül. Itt volt a vezér sátra, riadó esetén itt gyülekezett a sereg a szekereken néhány embert hagyva.² Az 1475. brandenburgi utasítás pedig a gyalogság zömét állandóan itt tartja, hogy legkönnyebben segínyt vihessen a veszélyeztetett helyekre.³ A téren kapták meg minden este a másnapi parancsot és jelszót a sorvezetők s éjszakára ide vitték az összes ágyúkat.⁴ Ezek és a kapukon kívül a szögletek voltak a szekérvár legfontosabb pontjai, melyek szintén nagy őrséget kaptak.⁵ Seldeneck utasítása a négy szögletet a hadrakelt várasi polgárság legjobbjaira bízna, hogy egyúttal a kapukra is figyeljenek. Az ő normális szekérvára hatsoros, mi kései fejlődés eredménye. A téren van az uralkodó és szűkebb kísérete, a következő közben az urak és a nemesség, legszélen a parasztság.⁶

A hosszabb időre felvert szekérvárat tábori erősítésekkel is ellátták.⁷ Köröskörül árkot ástak és mellvédet emeltek, sőt Seldeneck a rejtett árkokat is (farkasvermek) igen javasolja.⁸ Ugyanő a külső sort úgy látszik kettős sorból róná össze, mert a két külső sorban helyezi el a lövegeket,⁹ minek csak úgy van értelme, ha feltesszük, hogy a szekerek egymás szélső kerekeit oldalról takarták, vagyis a legkülsőbb sor nem tömör, hanem az egyes szekerek közt egy-egy szekérhossznyi hézagok voltak, melyeket egy második ugyancsak hézagos sor töltött ki, olyanformán, hogy tagjai elfedték az előbbi réseit. Így a külső sor kétrétű s akármelyik szekéren lehettek ágyúk.¹⁰ A lőfegyvereknek az ellenség lovait kellett célba

¹ 1462. utasítás (443). Seldeneck (456).

² A külsőkön ötöt, a belsőkön kettőt az 1462. utasítás (442.) szerint.

³ 446. lap.

⁴ 1462. utasítás (442—444).

⁵ 500 gyalogost. 1475. utasítás (446).

⁶ Seldeneck-féle utasítás (456—457).

⁷ 1475. brandenburgi utasítás. (446.)

⁸ 455. lap. Ludwig v. Eyb «Kriegsbuch»-ja szintén. Ezek fenékén karók voltak felállítva. *Jähns Geschichte des Kriegswesens.* 951.

⁹ 459. lap.

¹⁰ Valószínűleg így kell érteni a cseh évkönyvek adatát is, mely szerint Zizka a maleschauer csatában úgy állította fel szekereit, hogy «kerék kerékre» került.

venni.¹ Az erődítmény körül lovasok portyáztak,² éjszakára pedig a külső sorok előtt tüzeket gyújtottak kőhajításnyi távolban,³ minden tíz szekér előtt egyet. Benn a szekérvárban ellenben minden tűz kialudt s mert a tűzveszélytől igen féltek, büntetés várt arra, ki ellenkezőt cselekedett.⁴ Ha egyes szekerek abrakoltatás végett helyöket elhagyták, az így támadt nyílásokat lánczok, deszkák, karók stb.-vel visszatértükig eltorlaszolták.⁵ A kivonulás etetésre, zárt tömegben történt szekerekkel. Az 1478. brandenburgi utasítás a sereg nyolczadrészét jelöli ki ilyenkor külön őrségül s ugyanennyi embert az ágyúkhöz.⁶ Az ágyúparknak külön parancsnoka volt épen úgy, mint az utászoknak.⁷ Ez modern vonása a szekérvárnak. Huzamosabb jellegű felállításkor a kapuk felvonó-híd és csapóajtókkal⁸ voltak ellátva, a hevenyészettebbek bejáróit elhíntett spanyol lovasok⁹ (taras) és hatalmas pajzsok védelmezték, melyek mögött egykorú ábrázolások szerint, egész csapatok elfértek.¹⁰ A kiállított őrségek célja tisztán felderítés és hírszerzés, harcba bocsátkozniok tilos volt,¹¹ csak miután a támadó ellenség lankadni kezdett, rohant ki a kapukon a gyalogság (drabantok) és lovasság, hogy a csatát közelharcban eldöntse.¹² A helyes időpont megválasztásától rendkívül sok függött.

A szekérvár alakja rendszeren négyszög. Az 1475. utasítás

(*Wulf Die husitische Wagenburg*, idézve a 32. lapon.) V. ö. Rothe: ... do zogin sie kettin durch zwefache waine unde luden ihre buchsen ... *Toman* i. m. 294. lap.

¹ Seldeneck (459.). *Wlczek* (Oestr. Mil. Zeitschrift 1836. IV. 89. lap.)

² 1462. utasítás. (442.)

³ 1462. utasítás. (443.)

⁴ Hodjetin utasítása, Angernél i. m. I. 116. A Seldeneck-féle egyenesen halálbüntetést szab arra, ki induláskor tüzet égve hagyja. 460.

⁵ 1462. utasítás. (443.)

⁶ 450. lap.

⁷ Seldeneck-féle utasítás. (457.)

⁸ 1462. utasítás. (443.)

⁹ *Jähns Geschichte des Kriegswesens*. 892.

¹⁰ Bemutat ilyeneket *Toman* sokszor idézett művének (Husitské Valečnictvi) ötödik képmelléklete. (Boj s husity.)

¹¹ 1475. utasítás. (446.)

¹² *Wulf Die husitische Wagenburg*. 53.

négy oldalt említ,¹ a Seldeneck-féle szintén ezt a formát ajánlja.² Ludwig v. Eyb félkör és háromszögről is beszél ugyan, de csak adott esetekre vonatkozólag. Pl. valamely hídfőt lehetett így biztosítani.³ Általánosan elfogadottnak látszik, hogy a szabad területen felütött szekérvár négyszögű volt s eltérés csak akkor van, ha egyik oldalával valamely terepalakulásra támaszkodhatott. Nagysága a szekerek számától függött. Már háromszáz szekérből álló közepes szekérvár is jókora területet foglalt el, Wulf elfogadható számítása szerint 75,000 négyzetmétert.⁴ Albert király szekérvára pedig, mellyel 1438-ban Tabor előtt megjelent 1800 szekérével nagyobb volt, mint egész Köln városa.⁵ Ez a nagy tömeg és a vele járó nehézség kétségtelen fogyatkozása a szekérvárnak, min segíteni úgy iparkodtak, hogy a nagyszámú sereget több egységre bontották, mindegyiket egy-egy szekérvárral.⁶ S ha gyors mozdulatokra volt szükség, a lovasság,⁷ sőt néha a gyalogság is⁸ maga mögött hagyta szekereit és előre nyomult. A szekérvár tőle kitelhető sebességgel követte őket.⁹

Az indulásra Seldeneck szerint hármás kürtjel figyelmeztetett. Elsőre megetették és megittatták a lovakat, másodikra befogtak, harmadikra minden készen állott. Először a legelül és a hajlásnál levő szekerek mozdultak meg. Majd a sorok kinyúltak s bevárták míg valamennyi felfejlődött, szóval az él egyenessé vált.¹⁰ Legelől

¹ 446. lap.

² 456. lap.

³ Jähns Geschichte des Kriegswesens. 951.

⁴ Die husitische Wagenburg. 38—39. lap.

⁵ Jähns Gesch. des Kriegswesens. 955.

⁶ Az 1431. nürnbergi országgyűlés a husziták ellen hét sereg állítását határozza el és ennek megfelelően hét szekérvárét. Urk. Beiträge. II. 198. (731. sz.) V. ö. Wulf i. m. 37.

⁷ Urk. Beiträge. II. 128. (665. sz.) Eschenloer I. 93. 115. II. 252. stb.

⁸ Urk. Beiträge. II. 92—93. (632. sz.)

⁹ A szekérvárral formális harcszerű gyakorlatokat tartottak. Az erfurti évkönyvek leírását közli Jähns. «So rante der Hauptmann mit dem reisigen Gezüge, so werden (wehrt) sich die Weppener in der Wainburgk, und hatten also zwene suberliche stosze, doch nit mit dem Ernste, sondern dass sich die Lute ubetin unde sich desto bass zu der sache wusten zu schicken.» (Gesch. des Kriegswesens. 945.)

¹⁰ Seldeneck-féle utasítás. (457.)

haladt az elővéd (Rempanyr),¹ utána az élelmiszerek, majd gyalogság s azután a tulajdonképeni szekérvár,² valamivel előtte az ágyús és munitiók szekerei. A szekérvár mögött ismét gyalogság, két oldalt őrségek.³ Az őrségek kiküldésének elmulasztása nem egy vereségnek lett az oka,⁴ mert a mozgásban levő szekérvárba nem volt nehéz betörni. Windecke leírásából kitűnik, hogy a huszitákra nézve a hiltersriedi csata hiányos őrszolgálat miatt veszett el.⁵ Ha az ellenség közel volt, a szekerek rendjére nagyon ügyeltek.⁶ Ellenkező esetben pusztulástól lehetett tartani.⁷ Azért a Hodjetin-féle utasítás a rendbontókat haditörvényszékekkel fenyegeti meg.⁸ A szekerek vezetőinek természetesen minden beosztott engedelmességgel tartozott. A hajtó fontos szerepű tagja a seregnek, az utasítások sokszor hangoztatják, hogy jól legyen felfegyverkezve és értse a dolgát.⁹ Rendszeresen ketten voltak s megsebesülés esetén azonnal más fegyveres ült helyükre.¹⁰ Hogy a haladás könnyebb legyen, mindegyik sor előtt utászok dolgoztak.¹¹ Megfelelő szerszámokkal, mint láttuk, az utasítások a szekereket bőségesen ellátják. Kezelésükre pedig vagy az egyes járművekről vettek el kellő számú

¹ 1462. brandenburgi utasítás (441).

² U. o. (442.)

³ U. o. (443.)

⁴ Sternberg János kisebbszámú csapatával 1469-ben hirtelen az ellenséges szekérvárra bukkant, úgy hogy már egyikük sem hátrálhatott. Sternberg támadott és győzött. *Eschenloer* II. 183.

⁵ 347. lap.

⁶ Sed quia senserant inimicos fore in propinquo preparatis equis et curribus iter arripiunt. Chr. Universitatis Pragensis. *Höfler* I. 402.

⁷ *Eschenloer* I. 102.

⁸ *Anger* Gesch. der k. k. Armee. I. 114. A brandenburgi utasítás szerint (1462.) mindegyik sorparancsnoknak (Zeilführer) három lovas segédje legyen, kik a rend fenntartására ügyelnek. (441. l.)

⁹ 1429. sziléziai utasítás. (403.) 1444. frankfurti utasítás (438.). Seldeneck mindegyik mellé két pajzos fegyverest ad védelméül. (452.)

¹⁰ 1462. brandenburgi utasítás (443.). T. i. az irányításhoz a tulajdonképeni vezetőkön kívül mások is voltak, kik értettek. Boroszló tanácsa Görlitzbe küldeni igéri «unsern obirsten Büchschenssicher, der do auch zu der Wagenfart wol kan.» *Urk. Beiträge*. II. 546. (24. sz.)

¹¹ 1462. brandenburgi utasítás (441.). *Wlczek* (Oestr. Mil. Zeitschrift 1836. IV. füzet) 92. lap.

embert, vagy a szekerek között menetelő csapatokból.¹ Az utászok munkája a szekérvárat nagyon közlelől érintette. Erdők, vizenyős vízmosásos helyek, folyók, valósággal ellenségei. A cseh évkönyvek leírják milyen nehéz volt a folyón való átkelés az 1430. évi szászföldi hadjáratban.² Átkelés közben könnyen jutottak az ellenség hatalmába,³ mocsaras vidéken a szekerek jó részét esetleg elhagyni kénytelenek.⁴ Pedig a szükség reávezette őket, hogy a hídverés mesterségét mintaszerűen megtanulják.⁵ Visszavonuláskor csodákat tudtak művelni, egyik hidat a másik után készítve,⁶ közben támadásokat verve vissza. Természetesen, ha lehetett a jól járható utakat keresték, de mindig felkészültek minden eshetőségre. Seldeneck négy szekeret hidakkal szerel fel s az élre helyezi őket, hogy a hidakat a sereg előtt felverhessék. Esetleg gúzzsal átkötött rőzsenyalábok használatát is javasolja.⁷ Az erdő még veszedelmesebb. Néha egészen leküzdhetetlen menetakadály. Harcz közben erdőségbe menekült szekerek üldözés esetén feltétlenül veszve voltak.⁸ Defiléen elsőnek a jobbszélső sor ment át s odaát megvárta a többit. Majd a hely természete szerint, a mint lehetséges volt, helyreállott a régi rend.⁹

Ez a rend, mint említettük, általában az, hogy a szekerek négy sorba fejlődjenek. Négy, a menet irányába eső sorba. Az 1430. nürnbergi utasítás azt mondja, hogy öt szekér tesz egy «G lied»-et, öt «G lied» pedig egy «Bund», melynek 25 szekere egymás után halad. (Ez tehát nem más, mint egy szekérsor.) Négy «Bund» pedig egy teljes «Schickung», melynek sorai egymás mellett mennek.¹⁰ S ez a

¹ 1429. utasítás. (403.)

² *Wulf* Die husitische Wagenburg. 30.

³ Appendix Bartossii. (*Dobner* i. m. I.) 215.

⁴ Chronicon Treboniense. *Höfler* I. 62.

⁵ Qui mirabiliter præparantes pontes in Wessole pervenerunt cum curribus et equis . . . *Höfler*. II. 76.

⁶ . . . successive per quasdam aquas et et lutositates pontes facientes in nocte fugerunt. Bartosek (*Dobner* I.) 165.

⁷ Seldeneck-féle utasítás. (454.)

⁸ V. ö. a tausi cseh győzelem leírását. Chr. Treboniense. *Höfler* I. 60.

⁹ 1462. brandenburgi utasítás. (442.)

¹⁰ 406. lap. «Schickung» alatt a szekerek felvonulását értették, itt tehát egy harczba vitelre már alkalmas szekérsoportot jelent.

négy sor lehetőleg együtt is maradt menet közben, csak akkor vált széjjel, ha a vidék földrajzi alakulása megkivánta.¹ Minél később, annál nehezebben engedték őket külön úton. A század vége felé Seldeneck már négy sort feltétlenül együtt tart,² igaz, hogy az ő szekérvára hat-, sőt többsoros, a sereg számereje szerint.³ Ha az ellenség közel volt, a felkerekedés bonyolultabb művelet lett. Ilyenkor a sorokat nem lehetett lassan kiegyenesíteni és megindulni. Seldeneck részletes utasítása erre nézve előírja, hogy néhány szekeret hagyjanak megtévesztésül az ellenség szeme előtt,⁴ a többi e mögött vonuljon el és pedig úgy, hogy négy szekérsor között történjék a mozdulat. Mikor a kellő utat megtették, a négy sor menjen tovább, majd megállapodva, ismét várja be, míg a többi keresztünyomul lézagain.⁵ Így csökkentették a rajtukütes veszedelmét, mert ez a kettős, megosztott mozgás mindaddig tartott, míg a közvetlen támadás fenyegetőnek látszott. Még nehezebb volt a menekülés, ha a szekérvár hegynek vagy hegységnek szorult. Ekkor is reá kellett magokat szánni, több-kevesebb szekér feláldozására. Egy sor őrséggel ott maradt az ellenség előtt, a többi szekérrel a gyalogság éjjel, a legnagyobb csendben nekivágott a hegyeknek. A hátramaradtak azalatt ácsoltak, kalapáltak, hogy azt a meggyőződést keltsék, mintha javában vernék fel szekérvárukat. Közben nedves széna vagy szalmából a sor előtt tüzeket gyújtottak, hogy a látást a nagy füst lehetőleg akadályozza.⁶ Reggelre, ha a szerenese velük tartott, túl voltak a hegyen. Más módja a megindulásnak, mikor a sorok nem egyenesedtek ki, hanem a jobboldaliak balra, a baloldaliak jobbra fordulva, keresztülhajtottak régi állásuk közepén, a téren, miáltal az egész homlokzat irányt cserélt.⁷ Erről is Seldenecknél olvasunk.

¹ Ein wagenborg kann nicht an allen orten übern wasser, graben, thale, berge und holz in ihren IV. zeilen, wie sich das geboret, gehen. 1477. brandenburgi utasítás függeléke. 448. la p.

² 460. la p.

³ 459. la p.

⁴ V. ö. Eschenloer előadását Podjebrad stockeraui hátrálására vonatkozólag. II. 144.

⁵ 459. la p.

⁶ Seldeneck-féle utasítás. (454—455.)

⁷ Verstehe und merks recht : die drei zeil auf der rechten hand die wenden

A vonuló seregeknek nagyon hasznos kísérői a környező szekérsorok. Meglepetés ellen ugyan olyan oltalmat távolról sem nyújtottak, mint a felvert szekérvár a tábornak, de a mozgásban levő sereg általában könnyebben zavarba hozható. Itt a főkülönbség az, hogy a mozgó szekérvárnak a lovasság veszedelmesebb ellensége a gyalogságnál. Arravaló lovashad ellen a mozgásban lévő szekerek alig tehettek valamit. De a magukba fogadott gyalogságot így is meg tudták védelmezni, mindenesetre jobban járt a szekérvárban menetelő gyalogos, mint kit a szabad mezőn ért a lovasok rohama. A mozgó sorok elleni támadás bár ellenállóképességük az álló szekérvárnál jóval kisebb, még mindig meggondolandó maradt. Rendesen nem is kísérelték meg¹ s a lovashad meglegedett a szekerek zaklatásával, rendtelenségbe hozásával, meg az élelmezés gátlásával.² Ilyen értelemben használtak, mint említettünk, a husziták ellen védelemre lovascsapatokat. Lánczokkal a haladó szekerek *nem* voltak összekötve. Palacky ellenkező állítása puszta általánosítás, melynek az az alapja, hogy a felvert szekérvár tagjai csakugyan egymáshoz voltak erősítve.³ A mozgó szekereket illetőleg ezt a források sohasem mondják.⁴ Az 1429. (sziléziai) utasítás a lánczok alkalmazását minden meghatározás nélkül szükség esetére tartja fenn.⁵ Az 1462. (brandenburgi) pedig csak annyit mond, hogy éjszakára ne mulasszák el azokat feltenni.⁶ Rendetlenül, egymástól eltávolodott szekerekkel, egyenetlen sorokban haladó szekérvárról ellenben többször esik szó,⁷ mi nem történhetett

sich auf die linken seiten, und die zu der linken seiten wenden sich auf die rechten hand, immassen wie sie in dem läger stehn, dass sie auf dem platz aus dem lager fahren, auf welche seiten sie welln. (459. lap.)

¹ V. ö. *Eschenloer* II. 136.

² *Eschenloer* elbeszélése szerint Franz von Hag, Mátyás király kapitánya, rendkívül kitűnt ebben a tekintetben. Sűrű előtöréscével annyira tudta vinni, hogy a Sziléziába nyomult csehek szekérvára folytonos torlódásban volt, lovasságuk a szekerek közül ki sem tudott jönni. Végül is kiszorultak Sziléziából. II. 183.

³ *Geschichte von Böhmen*. III. 2. 367.

⁴ *Wulf* Die husitische Wagenburg. 30.

⁵ 403. lap.

⁶ 442. lap.

⁷ *Eschenloer* I. 102. stb. V. ö. *Wlczek* utasítása (*Oestr. Mil. Zeitschrift* 1836. IV. füzet) 91–92.

volna meg, ha a lánczok menetközben is összetartják őket. Ennek megállapítása a szekérvár taktikájára nézve nagyon fontos körülmény.

A sorok viszonylagos hosszát tekintve kétfajta szekérvárral találkozunk. Az egyik sorai egyenlő számú szekérből állanak, tehát egyforma hosszúak, a másik külső sorai hosszabbak. Az új hadieszköz feltűnésének korábbi éveiben úgy látszik, az előbbi a rendes. Láttuk, hogy az 1430. nürnbergi utasítás «Bund»-jai 25—25 szekérből vannak összeállítva, 1431-ben ötsoros szekérvárról halunk, melyek mindegyike 100 szekér,¹ de még 1478-ban is 50—50 soros szekérvára vonul harczba a brandenburgi örgrófnak.² Az is lehet különben, hogy a közvetlenül csatába indult szekérvár sorai egyformák, a melyik védelemre is készül, annak ellenben külső sorai hosszabbak, hogy alkalomadtán összezárulhassanak. Így volt ez Wleceknél, hol az arány másfél az egyhez. Az előbbi talán könnyebben kezelhető az utóbbi biztosabb. Seldeneck mintha mindkét előnyt egyesíteni akarná, sorait nem egyformára szabja. Hat sora befelé mindinkább rövidül,³ de hogy a mozgékonyságán se essék hiba, a tulajdonképeni szekérváron kívül még két záró és két futószárnyat⁴ is konstruál (Rennflügel), melyek szerepéről azt mondja, hogy: «Item dieselben sollen uf jeglicher seiten einer am alleräussersten sein und wo das not thut so sollen sie fürschlagen und zu statten kommen.»

Ez a megjegyzés egész sorok mozdulatára vall s szükségessé teszi, hogy a szekérvár taktikai természetével és jelentőségével is foglalkozzunk. Néhány egykorú, igen szűkszavú csataleírás és Aeneas Sylvius Piccolomini két tudósítása⁵ lesz ebben a tekintetben segítségünkre.

¹ Urk. Beiträge. II. 238. (760. sz.)

² Markgraf Albrechts Anschlag über die Randow zu ziehn mit einer Wagenburg von 300 Wagen und mit sechs zeilen, an jeglicher zeile 50 Wagen. *Jähns* Gesch. der Kriegswissenschaften. I. 305.

³ 460—461. lap.

⁴ Az ezekben szereplő könnyű szekerekről (Rennwagen) az 1462. brandenburgi utasítás is beszél. (441.)

⁵ Muro circumdatas urbes nisi necessariorum emendorum gratia perraro ingredi, cum liberis et uxoribus in castris vitam agere. Carros quamplurimos habere, his pro vallo uti. Proecedentes ad pugnam duo ex his cornua facere, in

Hogy a szekérsorok a gyalogság védekezését minden támadó, elsősorban lovasság ellen megkönnyítik, kétségtelen. A szekérvár magától kinálkozó eszköze a defenzívának, csak az a kérdés, szerepe kimerül-e ennyiben. A huszíták sok diadala az egészen felületes szemlélőt is gondolkodóba kell, hogy ejtse, hátha a szekérvár valamely módon részese lehet a támadásnak is. Hogyan indíthattak volna különben silányfegyverzetű parasztjaik és gyenge lovasságuk birtokában támadó hadjáratokat, olyan országok ellen, melyek a pánczélos vitézek egész tömegeit állíthatták velük szembe? S ha a huszita harcsmód nem egyéb, mint védekezés a szekerek mögött, ugyan mi tette őket olyan rettegettekké, kortársaik szemében? Csak a források hivatottak ezekre a kérdésekre feleletet adni. Legvilágosabban beszél közülük Aeneas Sylvius. Szerinte a huszíták szekerei *részt vesznek a mozgó harcban*. A hajtók a vezér¹ adta jelre az ellenséges sereg valamelyik részét körül-

medio peditatum claudere, alæ equitum extra munitiones prope adesse. Ubi congregati tempus visum, aurigæ qui cornua ducerent, ad imperatoris signum, comprehensa sensim qua voluerunt, hostium parte, ordines quadrigarum contra-here, intercepti hostes quibus sui subvenire non possent, partim a gladio a peditatum, partim missilibus ab his, qui erant in carris, viris ac mulieribus necari. Equitatus extra munimenta de pugnare, quem si forte quis oppressisset, fugientem mox a perti currus excipere, indeque velut ex civitate moenibus cincta defendi, *eoque modo victorias quamplurimas consequi*, cum eam pugnandi peritiam vicinæ gentes ignorarent et ager ille septentrionalis late patens, ad explicandas bigarum quadrigarumve ordines peridoneus haberetur. — Historia Bohemica. 72—73. lap. Más helyütt ugyanó így ír: Bohemi a pud quos multa plana, raras fossas invenias, equitatum peditatumque omnem intra currus claudunt, in curribus vero quasi moenibus armatos collocant, qui missilibus hostem arceant. Cum prælium committitur, ex curribus quasi duo cornua efficiunt, eaque pro multitudine pugnantorum et loci necessitate explicant, retroque et a lateribus tecti in fronte pugnant, interea paulatim aurigæ procedunt, *hostiumque acies circumvenire atque includere conantur*. Quo facto haud dubie victoriam parant, cum hostes undique feriantur. Est quoque plaustrorum compages ea arte composita, ut ad imperatoris jussum, qua velit et quando velit, aperiatur, sive ad fugam sive ad insequendos hostes ratio postula verit. — Commentarius ad Alphonsum Regem. 49. lap. (Helmstädti kiadás.)

¹ Ebből a czélből jelzőzászlók állottak rendelkezésére. A jó és megbízható szekérvármester első kelléke a szekérvárnak. (Seldeneck-féle utasítás 452.) Hozzá nem értő kézben az egésznek nincs haszna, mondja Ludwig v. Eyb. (*Jähns Gesch. der Kriegswissenschaften*. I. 273.)

fogni igyekeznek szekereikkel s ha ez sikerül, az elvágott és bekerített tömeg elveszett. A szekérsorok közé zárt gyalogság s a szekerek népe könnyen elbánik velük, hiszen kívülről segílyt nem kaphatnak. Csehország kevésbé átszeldelt terepe a szekerek előnyomulását és mozdulatait nagyon lehetővé teszi és megkönnyíti. S ez az eljárás a titka a huszita sikereknek.

Aeneas Sylvius ezen leírását a későbbi időkben igen sok író követte és fogadta el. Szerintük a szekérvár mozgó, vagy mint előszeretettel mondják, támadó hadieszköz. Aschbach,¹ Palacky,² sőt Jähns³ munkáiban is evvel a meggyőződéssel találkozunk, bár utóbbi szükségesnek tartja kimondani, hogy német területeken az egész XV. század folyamán nem nyomozható ki egyetlen történeti esemény sem, melynél a szekérvár az Aeneas Sylvius leírta módon manővrozott volna, a minthogy ezt a huszitákat illetőleg sem lehet bizonyítani. Tehát, ha ezek a mozdulatok többet jelentenek, mint harcászati gyakorlatokat (!), csak igen rövid időn át, a cseh szekérvárharcz virágkorában fordulhattak elő.⁴ Ennek ellenére újabb munkájában ismét hangsúlyozza a defenziv és offenziv jelleg összeolvadását a szekérvárban.⁵

Velük szemben Delbrück és tanítványa Max v. Wulf a szekérvár szigorúan és kizárólagosan védelmi természetét vitatja. Delbrück bevallja összefoglaló művében,⁶ hogy a támadó szekérvár lehetőségében tárgyi okokból mindig kételkedett, de hogy nézetét igazolhassa is, egy a cseh nyelvben jártas kutató támogatására volt szüksége, ki a cseh forrásokat is áttanulmányozhassa. A livlandi származású Wulf oroszul tudván, a munka elvégzésére alkalmasnak látszott s így jött létre a nagy tárgyismeret és szorgalommal, de mint ezek után természetes, sok elfogultsággal megírt értekezés, mely egyedül a szekérvárnak van szentelve s melyet az eddigiekben sokszor idéztem.⁷ Gondolatmenete a következő:

¹ Geschichte Kaiser Sigmund's. III. 215.

² Geschichte von Böhmen. IV. 1. 497.

³ Geschichte des Kriegswesens. 891.

⁴ U. o. 951.

⁵ Geschichte der Kriegswissenschaften. I. 310—311.

⁶ Geschichte der Kriegskunst. III. 501.

⁷ «Die husitische Wagenburg.» (Berlin, 1889.) 1—62. la p.

Aeneas Sylvius tudósítása a nagy huszita győzelmek hatása alatt íródott. Jegyzője volt ő a baseli zsinatnak és személyes bizalmasa Cesarini bibornoknak, ki a csehek elleni utolsó keresztes hadjáratot vezette volt. A híres kudarczok Mies vagy Taus nem ütközetek tulajdonképen. Ellenállás nem volt. A husziták előnyomultak rendbeállított szekerekkel, elől a gyalogság, a lovasság a két szárnyon. Messzehangzó énekük előttük hullámozott s szörnyű riadalom szállotta meg a németeket. Aeneas Sylvius, ki körülbelül huszonöt évvel később foglalta írásba értesüléseit, a felvonuló és elhelyezkedő szekérvár képét, fantáziája segítségével mozgó és támadó szekérvárrá olvasztotta össze. Adatai eredetileg bizonyára pontosak, sőt esetleg a nagy Prokop vezérig vezethetők vissza, ki egy alkalommal beszélgetést folytatott Cesarini bibornokkal a huszita hadművészetről. A humanista író kora támadó lovagtaktikájának a befolyása alatt állott. A kései középkor csatái mind lovascsaták. Csak a gyáva nem mert támadni. A husziták vitézsége kétségen felül állott s az is köztudomású volt, hogy harczaikban hadiszekereket használnak. De bátor csak a támadó lehetett. A huszitáknak tehát támadniok kellett hadiszekerekkel.¹ A lánczokkal² összekötött támadó szekérsorokat elképzelné is lehetlenség bármi csekély ellenállást kifejtő sereggel szemben. Nem kell több, csak egy szekér lezuhanjon, egy ló elessék s az egész mozdulat csütörtököt mond s azontúl a szekerek csak akadályul szolgálnak.³ A szekérvár csakis defenzívában volt alkalmazható és semmi egyéb, mint külső pótlása a taktikai egységnek, mely támadásba fogva, azonnal veszendőbe ment.⁴ Tüzérségük is csak annak köszönheti jó hírét, hogy a támadást előkészített lövegeikkel bevárták.⁵ A források Aeneas Sylviustól független része a támadó szekérvárról mit sem tud.

¹ 21—22. lap. Továbbá ugyanazon szerzőtől «Husitisches Kriegswesen.» Preussische Jahrbücher 1892. évf. 674.

² Szerző a támadó szekereket is láncokkal egymáshoz kötötteknek tekinti (Die husitische Wagenburg 14.), bár tudja, hogy ez a beállítás Palacky hozzátoldása.

³ U. o. 17. lap.

⁴ Husitisches Kriegswesen. 681. és 686. lap.

⁵ . . . ihre ganze Taktik ja darauf beruhte, dass sie den Angriff abwarteten
Delbrück i. m. III 508.

Egyoldalú megállapítások ezek, a forrásokra való hivatkozásuk pedig egyenesen erőszakolt. Mindkettőjük (Delbrück és Wulf) következtetései ellenmondásokkal teljesek. Azt elismerni kénytelenek, hogy a németek a szekérvárat átvették, hogy a csehek sikereikben utánozni kívánták. De ha a szekérvár tisztán védekezésre való, miért vették át vajjon? Eszerint sokkal czélszerűbb lett volna valamely módon támadó készségük és erejük fokozására gondolni. Vagy talán a német taktika is átalakult tisztán defenzívvé? Védelmi berendezkedésre ugyancsak védelmivel felelni épen nem megokolt s e mellett folytak a támadó hadjáratok egymás ellen. Delbrück megoldásnak gondolja, hogy a németek csata nélkül megfutottak a keresztes hadjáratokban, a husziták 1430. nagy támadása idején pedig nem volt sereg, mely szembeszállt volna velük.¹ De honnan tudták a husziták, hogy mindez így fog történni? Védelmül nagyobb seregek is elég aránylag kis mennyiségű szekér, minek szaporítják épen a németek annyira számukat. Wulf röviden elintézi a kérdést. Tévedtek, írja, nem vették észre, hogy ez a hadieszköz kizárólag a védekezés céljaira való.² Folytatva ugyanő elmondja, hogy Aeneas Sylvius tévedését a későbbi, a szekérvárról már mit sem tudó írók még jobban kiszínezték. A XVII. században élt Balbinus, cseh jezsuita, már azt írja, hogy Zižka mindennapos gyakorlással reászoktatta embereit, hogy szekereikkel némely betűformák (*E, C, V, Q*) szerint tudjanak elhelyezkedni és felfejlődni,³ Pessina pedig úgy tudja, hogy Zižka vezényszavait földműveseszközökből vette, melyeket parasztjai jól ismertek. S mindegyik ilyen szerszámnak a szekerek valamilyen alakulása felelt meg.⁴ A félreértések egész sorozata ez, melyekből az Aeneas Sylviust nem ismerő források nagyon jellemzően mentesek maradtak. Így Wulf.

Az utóbbi két írórt illető kritikájában nagyjából bizonyára igazsága is van. Az egykorú kútfők csakugyan nem tudnak betűalakokról s földművesszerszámokról sem. Hogy azonban ezekben a tudó-

¹ So konnten mit einer blossen Defensiv-Taktik doch Offensiv-Feldzüge geführt werden (!). *Gesch. der Kriegskunst*. III. 516.

² Die husitische Wagenburg. 24—25.

³ U. o. 13—14.

⁴ U. o. 13.

sításokban a hagyomány valamely csirája nem lappang-e ismét már kérdés. XV. századbeli katonai felvonulásokról, hadiszemlékről beszámoló leírások nagyon is tudnak betűkkel jelezhető harci alakzatokról, csak nem azok szerint nevezik meg őket. A középkor rendes támadó hadrendje az ék (cuneus) természetesen olyan, mint egy V betű. Az «Igel» a köralakban csoportosult harcosok védelmi állása, minden túlzás nélkül jelezhető O-val stb.¹ Pessina adatának a lényegét pedig a Seldeneck-féle utasításban is felleljük, mikor azt ajánlja, hogy a szekérvármesternek legyen négy nagy zászlaja (damit man dem volk unterrichtung geben möge) s az elsőre löfegyvert, a másodikra számszerűjat, a harmadikra alabárdot, a negyedikre pedig lándzsát fessenek.² Mi mást jelenthetnek ezek, mint szimbolikus vezényszavakat s ennél többet a Pessina-féle tudósításnak sem tulajdoníthatunk. A jelzőzászlók már a brandenburgi 1462. utasításban³ s Wlczeknél is előfordulnak.⁴ Seldenecknél színük vörös és fehér, Wlczeknél fekete és fehér a könnyű megkülönböztethetőség okából.

A mi pedig Wulf amaz állítását illeti, hogy az Aeneas Sylviusból nem merített kútfők a támadásban részes szekerekről nem tudnak, épinséggel nem állja meg a helyét. Erre nézve néhány rövid példát fogok felhozni.

Említettük, hogy a szekerek mozgóvá tételének a főoka az ágyúk használhatóbbá válása volt. A tábori lövegek megjelenése a harczban álló seregek élén, harcz közben helyöket változtató szekereket tételezett fel. Laurentius de Březina krónikájában már az 1421. év végén olvasunk ilyen előnyomuló ágyúszekerekről, melyek lövései a királyi sereget elűzik helyéről.⁵ Zizka tovább ment; miután Zsigmond Kuttenberg mellett körülzárta, két szekérsorával rontott keresztül az ostromlókon.⁶ Ez már több az előbbinél:

¹ V. ö. *Jähns* Gesch. der Kriegswissenschaften. I. 294.

² *Toman* i. m. 452.

³ U. o. 442.

⁴ *Oestr. Mil. Zeitschr.* 1836. IV. 96.

⁵ Et surgentes, ad locum, quem rex cum gente sua occupa verat, accedunt, et excussis pixidibus ipsum regem cum totali suo exercitu a positionis loco repellunt. *Höfler* I. 527.

⁶ *Aschbach* i. m. 140.

egész sorok rohammozdulata, melyet a magaslati állás megkönnyített. Az ágyúszekerek mozgékonyságát a többi szekér is utánozza. De ez esetben még a pillanatnyi szükségét (t. i. Zižkának kifogyott az élelme) s a szekerek nekiindulásának kedvező állást lehetne okolni, azonban az 1426. klattau-i csatát illetőleg mindkét körülmény elmarad, ellenben a szekérmanőver teljes fejlettségében jelentkezik pontosan úgy, a mint azt Aeneas Sylvius leírta. Regensburgi András a krónikás feljegyzése szerint a husziták itt, hadirendbe állított szekereikkel a németeket körülzární iparkodtak.¹ Ez az adat félreérthetetlen. Wulf, hogy elméletét megmenthesse, közli ugyanarra az eseményre vonatkozólag Stoffel Henrik ulmi kapitány jelentését,² mely a csata lefolyását csakugyan körülbelül úgy adja elő, mint a krónika, de a fenti mozdulatot nem említi, helyesebben mondva nem részletezi. Ez elég Wulfnak, hogy a krónikás leírását «etwas ungeschickt»-nek bélyegezze és felfogásához továbbra is ragaszkodjék. Erre nézve meg kell állapítanunk, hogy mikor a szekérvár taktikai jellegének tisztázásáról van szó — pedig arról van, nem pedig a klattau-i csata lefolyásának rekonstruálásáról — egészen közömbös, vajjon itt vagy ott így történt-e a dolog vagy nem. A fontos az, hogy egykorú író, ki tudhatta, mi ez a hadieszköz, a szekérvár támadó mozdulatáról ad hírt. Így esett-e az ütközet Klattau-nál, ismételnünk kell, mellékes. És a Stoffel Henrik jelentése legfeljebb azt bizonyíthatná, hogy ott nem így esett. De szigorúan meggondolva, még ennyire sem mehetünk, mert más a katona szempontja és más a krónikásé. Stoffel Henrik csakis az ulmi tanács számára írt. Az pedig az eredményre kíváncsi elsősorban, majd ama részletekre, melyek a csata sorsát eldönteni segítették. A szekérvár vállalkozása nem sikerült, mindkét szöveg elmondja, hogy a németek az erdőségbe vonultak, hol a szekereknek nem lehet szerepe. A katona tehát a sikertelen támadást annyi részlet közepette nem vette a tollára. Nem úgy a krónikás. Ő szélesebb és több irányban érdeklődő kör számára

¹ *Cum curribus ad bellandum ordinatis, quos vulgus vocabat Wagenpurkh, eo quod in his curribus tamquam in castro se tuerentur, nostros sic circumvallare nitabantur, ut nullus ex eis evadere posset.* Idézve Wulfnál i. m. 19. lap.

² U. o. 19—20.

írt. Ő elmondja mit művelt a szekérvár, még röviden azt is megmagyarázandónak tartja, hogy mi az. — Eltagadhatatlan a szekérvár mozdulata az 1431. waidhofeni csatában is.¹ Itt Albrecht osztrák herczeg főserégével a szekérvárban helyezkedett el két oldalt pedig egy-egy, szekerektől nem fedett, szárny állott. Az ellenséghez közeledve a szekérvár futást színlelt, mire a husziták benyomultak a belsejébe, honnan a lovasság űzte ki őket. S ekkor avatkozott be a két szárnycsapat, eldöntve a harczt az osztrákok javára. Amit pedig Eschenloer Péter beszél el az 1469. magyarbródi csatáról egyenesen klasszikus példája az offenzív szekérharcznak. A csehek könnyű szekereik lovaira drabantokat ültettek és egy hegyről Mátyás király alatt álló csapataira zúdultak. Lovasságuk megtámadta ez első csapatot s míg annak a másik segítségére sietett, hirtelen megérkezett a szekérvár. A harmadik magyar csapat ezt látva, megfutott s az első kettőnek fegyveres kézzel kellett magát kivágni a szekérvárból.² Ez az előadás teljesen igazolja Aeneas Sylviust s Eschenloer nem aggályos tanu.

¹ . . . in der Waynburg des herrn hertzen was der here hertzog selbist mit etlicher macht und schickten nu dy ander czwene hawffen des volkes bey seyten awss, und im namin Gotis zcoch der hertzog etc mit seyner waynburg torticlich ken den fynden, des glichen mit ir waynburg her wider dy kettzer. Als sie nu treffen solden, do gab die flocht des hertzen waynburg, balde sy sich von den fynden schicketen, do das die kettzer inne worden, do yageten sie an alles vertzihen auss ere waynburg mit eren reisigen, als sy nu vormols ofte getan haben, stracks den unsern noch, also das der unsern zwene hawffen dy besyten hylden offbrochen und slugen an dy kettzer, Urk. Beiträge. II. 247. (769. sz.) A kiadó Palacky az egész jelentés valóságában kétkedik; nem tudni, miért. (V. ö. *Wulf* i. m. 55. lap. 86. jegyzet.)

² A csehek bestelten die leichten Wagen, satzten auf Wagenpferde Drabanten und cileten einen Berg ab, auf Königes Matthiä Hofeleute, die in fünf Haufen stielten und auf dise Wagen und Wegelegunge nicht Achtung hatten. Die kettzer mit irem reisigen Zeuge ranten auf den ersten Haufen, der sich männiglich zur Were setzte. Der andere Haufen kame dem ersten zu Hülfe, darinnen eitel deutsche Dinstleute waren. Es ward ein hartes Schlahen. Indess kame dise Wagenburg den ketzern zu Hülfe in einem plotzen und reschen. Da das der dritte Haufe, darinnen die Ungern waren, sahen, da anhuben sie zu fliehen . . . Die ersten zweene Haufen schlugen sich mit ritterlicher Hand wieder von den Feinden aus der Wagenburg . . . Die kettzer mit der Wagenburg ranten nahe an die stat zur Hungarischen Broda . . . II. 189.

Jegyzője Boroszló városának, hadi és politikai dolgokban egyformán jártas.

És bár a források adatai alig egyeztethetők össze, annyit biztosan látunk, hogy a szekerek az 1434. május 30. lipani csatában sem voltak tétlenek, mikor is a mérsékeltebb csehek a taboriták és árvákat majdnem teljesen kiirtották. Szekereikkel együtt érte őket a vereség, mint az egyik krónika kiemeli,¹ harcsmódjuk azonban tovább virágzott az egész évszázadon keresztül. Cseh ellenségeik, mint a küzdelem eredménye mutatja, épen olyan jól tudnak bánni a szekerekkel, mint ők s az ország határain túl is közismert fegyverré vált ekkorra a szekérvár.

Erről a csatáról maga Wulf is kénytelen elismerni, hogy forrásai a szekerek mozdulatairól emlékeznek meg.² De nála természetesen minden mozdulat csak felvonulást jelent. Nem látja be, hogy itt elméletével zsákutczába jut. Mert Lipannál mindkét fél szekérvárral jelent meg, a küzdőtéren s a csatát megvívták és pedig ugyancsak véresen sok ezer emberélet pusztulásával. Már pedig, ha a szekérvár csakis védelmi szerv, a felvonulás befejezése után mindkettő tevékenysége, arra kellett volna hogy szorítkozzék, hogy várja az ellenség támadását. De ki támadjon, ha mindkettő kizárólag védelemre van berendezve? Ez esetben nem történhetett volna ütközet csak úgy, hogy legalább egyik fél elhagyja szekereit és támad azok nélkül. A mint *mindkét rész* szekereinek ide-oda vonulásáról olvasunk,³ bebizonyítottak kell tekintenünk támadó feladatukat, különben harcz nélkül kellett volna egymást odahagyniok, mint arra van is példa, mikor egyik szekérvár sem mert a másiknak neki menni.⁴ De Lipannál nem így tör-

¹ Et sic plenarie et in toto præfati exercitus Syrotkorum et Thaboritarum cum suis curribus ibidem ipso die prostrati sunt. Chr. veteris coll. Pragensis. Höfler I. 94.

² Die husitische Wagenburg. 18.

³ Ibi currus contra currus incurrunnt. Aeneas Sylvius i. m. 82.

⁴ Da czogen dy ketzer gein ym und wolden yn bestriten und slugen sich by yn neher denne uff eyne myle weg, also slug sich der herczoge (Albrecht osztrák herczeg) in syne wayne und des selbigen glich taten sie ouch und logen wol vier oder fünff tage geyn enander und da der herczoge syne wayne nicht rumen wolde, da brachen dy Thaborn uff und czogen weg. Urk. Beiträge. II. 239. (760 sz.)

tént. A szekerek oltalma nélkül keresztülvitt, közvetlen támadásra a defenzív szekérvár alig bevezethető voltának alapos ismerője (itt mindkét sereg az) nem is gondolt.

A baseli zsinattal megegyezni hajlandó nemesség és városok állottak itt szemben a taboríták, árvák és párhíveikkel. Lipán és Hřib között ment végbe a csata. Utóbbi helyhez közel állapotodott meg az urak serege, a taboríták Lipán felől sebesen nyomultak feléjük szekereikkel.¹ Az urak szekereiket, legalább is az élen, tizenegy sorban állították fel, de különben az élt nem erősítették meg valami különösen. Összesen négy ágyút osztottak be ide, a többi oldalra került.² Egy hadicselt készítették evvel elő, melyet a taboríták hatsoros szekérvára³ nem ismert fel. A csapatok java t. i. nem az élre jutott, hanem a sorok végére s most a két szekérvár egymás felé tartott. Az ágyúkat kilőve az urak szekerei balra fordultak⁴ (északnak) és egész hosszúságban elvonulva a taboríták előtt, nekivágtak a síkságnak, mintha menekülni akarnának, miközben a jobb szélső sorukban elhelyezett ágyúk az ellenséget tűz alá vették. Evvel a mozdulattal az erők elhelyezésében eltolódás állott be, mert a mérsékelték seregének színe-java, mely a hátsó szekerek mögött lappangott, a taboríták felé eső oldalra került,⁵ kik vérszemét kapva, elhagyták szekereiket és magukat a futni látszók után vetették.⁶ Ez volt a vesztük. Az urak készen várták őket, a hátsó szekereknél lesben álló csapat pedig közéjük és szekérváruk közé furakodott.⁷ Rettenetesen véres, ember ember ellen folyó küz-

¹ Cum suis curribus ad currus dominorum festinantissime trahunt, suos currus eorum curribus applicantes. Chronicon veteris coll. Pragensis. Höfler I. 94.

² Névtelen jelentés a csatáról. Urk. Beiträge. II. 416. (912. sz.)

³ Wulf tizenegy- és hatsoros felállítást hihetetlennek tart (i. m. 34.). Seldeneck utasítása evvel szemben tizenhat sorról is beszél s általában azt tanácsolja, hogy az előnyomulás történetjék «mit soviel zeilen, als man der feind halben notdürftig ist.» (460. lap.) Wulf a Seldeneck-féle utasítást még nem ismerte.

⁴ Lang Die Schlacht bei Lipán. Streffleurs Mil. Zeitschrift 1907. évf. 1667. l.

⁵ A pilseniek mondják jelentésükben: «nos vero ordinati eramus retro a parte posteriori, tunc nostre acies secundum quod ordinatum erat, tergaverterunt, fugam fingentes, ita quod nos qui eramus a parte posteriori fuimus a capite a parte anteriori. Urk. Beiträge. II. 414. (912. sz.)

⁶ Bartosek Chronicon (Dobner. I. 188.). Urk. Beiträge II. 414. és 417.

⁷ A pilseniek jelentése. Urk. Beiträge. II. 414. (912. sz.)

delem vette kezdetét, melyben a taboritáknak sikerült ugyan saját szekereik közé visszafutni, de ellenségeiktől elszakadni nem. A szekérvárát bezárták,¹ de belül tovább folyt a mézszárlás s a künnrekedtek is támadtak és kellő védelem híján a szekereket szétzilálva pártfeleik segítségére siethettek.² A taboriták és árvák majdnem mind ott veszttek, alig egynehány mentette meg futva életét. Lovasságuk Kolinba menekült, ágyúik szekereik egytől-egyig a győzők kezére jutottak.³

Ezek után világosan megállapítható, miben áll a szekérvár taktikája. Szekérvárral fel nem szerelt ellenséggel szemben úgy viselkedik, mint azt Aeneas Sylvius leírta. Egy-egy csoportjukat körülzárni igyekszik s azt elkülönítve övétől, megsemmisíti. Megadta a gyalogos gyengefegyverzetű parasztnak a biztonságot a lovaggal szemben s egyúttal a meglehetőes mozgékonyt is. Módot adott továbbá az ágyúk sikeres alkalmazására. A külföld hamarosan utánozza a huszitákat s ettől fogva szekérvárakba zárt seregek állanak egymással szemben. Ezután bajos az Aeneas Sylvius-féle harcsmód. De még mindig könnyebb szekérvárát, szekerek fedezete mellett közelíteni meg, mint a nélkül. Meglepő előretörésekre ügyes hadicselekre kiváló tűzhatás elérésére ezentúl is sok lehetőséget tartott készen. Mozcékonyága megmarad, de részeinek jelentősége megváltozik. Zižkánál a külső sorok egyformán fontosak a későbbi szabályzatok az él és a jobboldal felszerelésével törődnek elsősorban. Az élre kerülnek a legjobb szekerek⁴ és a legtöbb ágyú. Wlecek előre tíz, hátra négy haufnicet tenne, ha több van, annál jobb, ellenben oldalt négy-négy elegendő.⁵ A többi rész rovasára megerősített él a szekérsoportot mintha formaszzerű rohamra igyekeznék alkalmassá tenni. Bartosek lovag, a krónikaíró, kinek katonai ismeretei nagyon is kora színvonalán állottak,⁶

¹ Névtelen jelentése. U. o. 417.

² U. o. továbbá Chr. veteris coll. Pragensis. *Höfler*. I. 94.

³ *Lang* i. m. (Streffleurs Mil. Zeitschrift 1907. évf.) 1668.

⁴ Vorwerkwagen, Wegen zu dem vordern Zeug. Urk. Beiträge. I. 510. (441. sz.) és 533. (464. sz.)

⁵ Oestr. Mil. Zeitschrift 1836. évf. IV. 98. Ugyanő kétannyi embert állít az élre, mint hátra.

⁶ V. ö. *Lorenz* Deutschlands Geschichtsquellen. I. 325.

szövegében többször használja a «percutere» szót olyan csaták leírásánál, melyekben szekérvár is részt vett.¹ Az áttörés, átütés jellegzetes eljárása az ékalakú lovagi hadrendnek az egész közép-koron át.² A szekérvár mintha egészen a lovasságot akarná utánozni. (Említettem, hogy a szekérvár letünése után a cseheknél fontosság tekintetében nem gyalogság lép a nyomába, hanem lovasság.) August Dachsberg ikonographiájában egy ékalakba állított szekércsoportot mutat be.³ Így azután nem csoda, ha Kammbly a husziták szekereit egyenesen rohamszekereknek tartja, melyek akár a lovasság, az ellenség zárt tömegeit szétrobbantják.⁴ Ez bizonyára túlzás, a szekerek minden leírás szerint sorokba fejlődve szerepelnek, de közelebb áll a valósághoz, mint a Delbrück-Wulf-féle elmélet.⁵ A szekérvár lényegében gyalogság harcza a lovasság ellen, ezt Wulf helyesen állítja, de olyan gyalogságé, melyet épen a szekérvár mozgékonytságban, ellenálló képességben a lovaghoz hasonlónak akart tenni. Az ideál a lovagi harcsmód maradt. A jobbszárny megerősítése szintén a szekérvárak egymás elleni felvonulásának idején lett szokásossá. Jobboldalukkal közelítették meg egymást, balra tértek ki, ha szükségesnek látszott (Lipan), úgy, hogy a jobbszélső sor fordult az ellenség felé.⁶ A jobboldali sor zászlai terjedelem és alakban különböznek a baloldaliétól⁷ s szoroson is, mint láttuk, a jobbszélső ment át elsőnek. Mindezek a

¹ Tandem gentes Misnensium contra ipsos bello processerunt cum equitibus, pedestribus et curribus et sic se invicem percusserunt. Dobner I. 153. stb.

² Jähns Gesch. der Kriegswissenschaften. I. 292.

³ A melléírt szöveg: Ein wiser stritter sol sin wegen in starcken srit also ordnen: des ersten einen wagen nach dem anderen danach zween nebeneinander, darnach dry, darnach vier ie mer und mer nach der lenge, untz du sie alle ordnest nach dess heres kraft. Dar in teille das rossvolk also teillest du alle spitz etc. Jähns i. m. I. 260.

⁴ Delbrück Gesch. der Kriegskunst. III. 519. Kammbly művéhez (Der Streitwagen), sajnos, nem tudtam hozzájutni, így eredeti szövegét nem ismerem.

⁵ T. i. ha a századvégi viszonyokat vesszük szemügyre, teljesen igazat kell adnunk Kammbly-nak. Ekkorra a szekérvár egyes részeinek megerősítése helyébe, egyes megerősített szekerek szerepeltetése lépett. Ezen a fokozaton azonban már szekérvárról nem beszélhetünk.

⁶ Seldeneck-féle utasítás. 458.

⁷ 1462. brandenburgi utasítás. 442.

berendezések önmagukban is eldöntik, hogy a szekérvár megkönnyítője, összetevője és részese volt a támadásnak, mit talán nem volt felesleges hangsúlyozni annál inkább, mert az ellenkező nézet közkezen forgó, sűrűn használt művekben is hitelt talált.¹

Végül még röviden meg kell emlékezni a szekérvár szerepéről várostromok közben. Már Zižkáról tudjuk, hogy szekereit ostrom alatt bevitte az alváros területére² s később is a szekérvár hű kísérője a várak ellen induló seregeknek. Hag Ferencz, Mátyás király hadvezére, várostromló cseheken rajtaütve, szekérvárat hódít el tőlük.³ A fallal körül nem vett előváros nem akadályuk, harczolva is benyomulnak utczáiba.⁴ Sőt a védők alvárosukat ostrom előtt igen gyakran felégetik.⁵ Zsigmond király Görlitzhez intézett rendelete meg is mondja, hogy erre azért van szükség, mert az ostromlónak oltalmat adhat,⁶ a város szorongatásakor, Úgy látszik, a szekerekkel eltorlaszolták az épületek közeit s ilyenformán az ostromzár egy nemét állították fel, mellyel egész erősségeket is körülzártak.⁷ Akkor is, ha az alvárosban nem találtak szövetségesre. Máskor a felvert szekérvár ostrom alatt a vár közelében állott⁸ s ez esetben inkább arra van szánva, hogy az ostromló seregnek külső meglepetések ellen védelmet adjon. Bármint volt, a szekerek fontosságát ostromok alatt sem kicsinyelték le. Wlczek utasítása nemcsak a rohamra menő hadoszlop, hanem a szekerek védelmére is külön csapatokat vezényel.⁹

Több évtizedes virágzás után végre a XV. század végén a szekérvár jelentősége egyszerre alászáll. A sorok mozgékonyága megszűnik, mindinkább csak egyes *kaszás* szekerek vesznek részt

¹ Lásd pl. v. *Atten. Handbuch für Heer und Flotte. IV. 916.*

² Laurentius de Brežina, *Höfler I. 449.*

³ *Eschenloer 139.*

⁴ *Chronicon veteris coll. Pragensis. Höfler I. 90.*

⁵ Bartosek (*Dobner I.*) 162. Urk. Beiträge. II. 12. (565. sz.)

⁶ U. o.

⁷ Der König lisse das Closter belegern und da seine *Belagerung oder Wagenburg* kame, belagerte er das Closter uf allen Enden. *Eschenloer. II. 129.*

⁸ . . . die Unsern im Felde die Wagenburg nicht getraueten zu halden und auch das Schloss in Hute halden. U. o. II. 36.

⁹ Oestr. Mil. Zeitschrift 1836. évf. IV. 96.

a harcban. A málhás és élelmi szekerek továbbra is megmaradnak a tábor megerősítésére, néha még menetfedezetül is. De a tulajdonképeni hadiszekér, a sorok manővere, a Zička harcmodója kiszorul a gyakorlatból. Az a fejlődési fokozat, melyen a tüzérség a huszita mozgalom kitörésekor állott, a szekérvárral nemcsak megfért, de reá is szorult, egy évszázaddal később könnyen félreteszik az útból, az akkori tűzhatással szemben már nem birt megállani.¹

TÓTH ZOLTÁN.

¹ *Jähns Geschichte des Kriegswesens.* 955.

MAGYARORSZÁG HADI EREJE A XVI. SZÁZADBAN.

(Második közlemény.)

II. A hadsereg tisztjei legénysége. Fizetésük.

Mikor a Habsburgok I. Ferdinánddal Magyarország királyi székebe kerültek, náluk mindig az az alapelv volt uralkodó, hogy ők jogérvényes szerződések alapján jogos örökösei a magyar koronának. A magyar urak, még ha Ferdinánd párthívei voltak is, mindig ellenezték ezt a felfogást és azt állították, hogy Ferdinándot mint V. Károly német császár fivérét azért *választották* meg magyar királynak, mert a Habsburgokkal szövetségbe hazánkat jobban és könnyebben megvédhetik a töröknek hódító törekvése ellen. Azt látjuk azonban, hogy a magyar urak többet törődtek birtokaik gyarapításával, mint hazájuk érdekével. Hamar megérelelték a Habsburgokban azt a meggyőződést, hogy Magyarország trónját csak erőszakkal foglalhatják el és csak avval tarthatják meg. Számos jel mutat erre, sőt az országgyűlések végzéseiből is látjuk, hogy a Kk. és Rk. a Habsburgokat idegen katonaság tartására ösztönözték. Az ősi előjogoknak folytonos hangoztatása; a hadi adónak — dica, subsidium — mindenféle feltételekhez kötött sokszor szűkmarkú megszavazása és különféle címeken az urak által lefoglalása; a vármegyei katonaság kiállításánál tapasztalt visszaélések, a kiállításnak minden lehető czímen meghiusítása, megtagadása; a nemesi felkeléseknek feltételekhez kötése és a bandérium tartásának kötelezettsége alól való kibúvás: mind jóformán kényszerítették királyainkat idegen zsoldosok fogadására s ezekhez idegen tiszteknek tartására. Azt azonban, hogy a katonai tisztségekre magyarokat nem alkahnaztak volna, egyáltalán nem lehet állítani.

Már mint trónkereső küldte be 1527-ben Ferdinánd *Katzianer János* generaliskapitányt, a ki Dévényt, Pozsonyt, Nagyszombatot elfoglalván, a bányavárosokba, majd a Szepességen át Kassa felé indult. *Thurn Miklós* és *Perner Kristóf* kapitányokat előre küldte s az utóbbi Szepesvárat is elfoglalva, annak kapitányává lett és Lőcsén mint 1000 zsoldos katona parancsnoka halt meg 1530-ban. *Katzianer* kassai főkapitánnyá lett. Mint ilyen s ezen minőségében egyszersmind felvidéki főkapitány is, számos harcban és békealkudozásban részt vett. Egy vesztett csata után börtönbe került, majd onnan kiszabadulván, 1537-ben megöletett.

Ugyancsak 1527-ben jött be Ferdinánd a *Kázmér brandenburgi őrgróf* fővezérsége alatt volt főseregével. A derék őrgróf még 1527-ben meghalván, a sereg fővezérletét 1527-ben *Salm Miklós* gróf vette át, a ki vezértársával *Roggendorf Vilmos*sal Győr, Szent-Márton, Tata, Komárom, Esztergom, Visegrád elfoglalása után Ferdinánddal Budára bevonult. *Salm* 1547-ben királyi helytartóvá és országos főkapitánnyá lett. *Roggendorf* már 1541-ben meghalt a budai sikertelen ostrom után. 1537-ben *Ebersdorff* kapitány alatt 2000 német puskás, 100 vasas és 500 cseh-morva gyalogos ment a Szepességen át Kassa felé, melynek főkapitányává Ferdinánd *Katzianer* után 1537-ben *Fels Lénártot* nevezte ki. Ezt Ferdinánd az egykorú krónikáiról szavai szerint azért nevezte ki fővezérévé, hogy a magyarokat megbüntesse.¹ El is foglalta a János pártiaktól: Sóvár, Sebes, Kapi, Regéc, Tály, Boldogkő, Makovicza és Sáros várakat. *Felsel* volt a Szepességen 1538-ban *Herberstein Ruprecht* Ferdinándnak már 1530-tól vezére, a ki *Felsel* és *Salm*mal több tanácskozásban vett részt a magyar urakkal és a törökkel. Mint érdekes dolgot említem meg itt, hogy 1538-ban Ferdinánd seregében magyar lovagok is voltak és a Landeck melletti — Szepesben — ütközetben elesett *Nyáry Miklós* huszárkapitány, a ki Lőcsén temettek el.²

Salm Miklós után *Castaldó Ker. János* 1551-től a hadi ügyekben királyi helytartó és fővezér,³ a ki nevét egyebek közt erdélyi

¹ Sperfogel Konrád után Hain Gáspár Lőcsei Krónikája 80. l.

² U. o. 87.

³ Liber regius I. 509.

szereplésével és Frater Martinuzzi György megöletésével tette híressé és társa az olasz Pallavicini Sforza 1554-ben kir. marschal. Kortársai voltak *Teuffel Mátyás Rézmán* 1552-ben győri kapitány és fővezér, *Schwendi Lázár* kassai főkapitány, 1565-ben Feldt-Obrist, *Pucheim Farkas* zólyomi kapitány, 1559-ben császári tábornok és *Dietrich Marczell*, a mint őt Hein jellemzi, «ein ein-augichter Schelm» a ki a hadi dolgokban igen jártas ugyan, de hitetlen és dölyfös ember.¹ Mind a négyen meglehetősen rossz nevet hagytak hátra, a mint még találkozni fogunk velök. Már 1542-ben szerepel *Joachim* örgróf táborában a Buda elleni hadjáratban *Ungrád János*, a ki 1556-ban magyarországi és szlavoniai főkapitány.² 1568—1584-ig Schwendinek utóda a kassai főkapitányságban *Rueber János* 1583-ban sárosi főispán és felsőmagyarországi generális kapitány. Követték őket a fővezérségben: *Hardegg Ferdinánd* (1542) szatmári, majd győri főkapitány, fővezér; *Mansfeld Károly* gróf (1549—95); *Basta György* (1595-től) és *Kollonits Siegfried* 1605-ben a dunántuli főkapitány. Találkozunk még *Gosswein Károly* felvidéki főkapitányi-helyettessel 1591-ben.³

Ezek az idegen fővezérek nemcsak az idegen hadakat vezették, hanem alájok voltak rendelve a magyarok is. Salm, Fels és Mansfeld kivételével mondhatni mindnyájan megvetették a magyarok tanácsait «mintha egyedül ők lennének bölcsék és vitézek.»⁴ Természetes volt aztán, hogy a török ellenséget és a János-párti magyar urakat is jobban ismerő magyarok mellőzése miatt sokszor szenvedtek vereséget. Erdődy Simon püspök Katzianerhez 1530 június 3-án írt levelében ezt mondta: «Ügy bántok az országgal, mintha annak inkább végpusztulását, mint megszabadítását kívánnátok».⁵ Roggendorft 1541-ben Buda ostrománál hiába kérte Perényi Péter erélyesebb működésre s 1554-ben hiába kérték a magyarok Teuffelt, hogy egyesüljön velök, Teuffel kérdésének következménye az lett, hogy elfogatván,

¹ Hain id. mű 102.

² Lib. regius III. 361.

³ *Orsz. levélt.* Libri Debitorum II. fol. 28. és 147.

⁴ *Forgách Ferencz* i. m. 99.

⁵ *Katona József*, Hist. crit. XX. 573.

Konstantinápolyba vitetett és hiába tagadta, hogy ő valaha vezér lett volna, lefejezték. Füleik pedig török kézre került. 1556-ban Krasznahorka ostroma után írta Forgách Simon: «meg se mozdultak a németek helyekből, hanem mint jámborok nézték az mit az kevés magyar mívelt és mikor az magyarok az terekeket megúzták, ha a németek utánok mentek volna, megverték volna őket. De soha az magyarok reá nem vehették, hogy utánok menjenek».¹ 1593-ban írta Illésházy István nádor, hogy Teuffenbach kassai generális főkapitányt semmi kéréssel rá nem birhatták, hogy Nógrádra menjen, hanem az ágyúkkal és a király fizetett népével visszatért Kassára, mégcsak két ágyút sem akart a magyaroknak adni. Pálffy ágyú nélkül ment a drégelyi palánk alá. (Velevolt Illésházy István is).² 1599-ben meg így írt: «Újvárat akarta — a török — megvenni, kit egy nap is megvehetne volna, mert sem népe, sem por, sem élés, mindent Esztergomba takartak volt belőle, és ha az úristen zablyát nem vetett volna a szájába az pogánynak, nemcsak Újvárot, de mind Pozsont, Galgóczot, Smentét (Sempte), Csejtét és egyéb várakat pusztán találta volna, csak előbb-előbb jött volna; mert mind az urak, nemesek, vármegyék népe valahun ki volt, a táborban volt, az reménységgel, hogy magának az törökkel, kire az magyar nemzet igen kész volt, és az istenért könyörögtek az németeknek, hogy el ne mennének előttök, hanem megvinának az törökkel». A vezérbasa visszatért azon az úton melyen jött... A magyar gyalogok, lovasok és szabadlegények kérték *Schwarzenberget*, eressze őket a törökre a németek meg csak nézzék a dolgot, de az félve a töröktől, semmiképen nem engedte, hogy rájok üssenek, mondván, hogy a császár rá bizta a hadat, a melyikért ő felelős és ő ilyen nyilván való veszedelemben nem ereszti azt. Így a török sok fogollyal elmenekült, Schwarzenberg hada meg Esztergom alá érve széteszlott.³

Volt a magyarban a XVI. században is elég harci virtus. Elbántunk volna mi a törökkel is, csak ne vert volna régi átkunk, a visszavonás és csak ne lettek volna az idegen, külföldi katonaság

¹ *Forgách Ferencz* Historiájához írt jegyzetei: 144. stb.

² *Illésházy István* feljegyzései 1592—1603. 8. l.

³ U. o. 74.

és vezérek olyan jó barátaink. Veráncsics Antal, a tudós egri püspök, majd 1569 óta esztergomi érsek egy igen szép példáját mondja el ennek. Mikor 1551-ben a török martalóczok Forgách faluját Komjátit megtámadták, a parasztok megmutatták vitézségükkel, — úgymond — hogy reájok méltán számíthatott volna a haza ; mert egyedül saját erejükkel verték vissza a törököt. Ekkor történt itt, hogy egy paraszt házának pitvarába két török rontott be, megragadták a szép fiatal asszonyt és a férjre is rá támadtak. Ez kardot ragadott és mindkét ellenséget megfutamította. Csakhamar hatan jöttek rá; az erős paraszt, egyedül feleségétől támogatva, kardjával kezében mindnyájukat elűzte és nejét kiszabadította. Majd tízen támadtak ellene, tízen egy ellen! (írja Veráncsics) s ő félelem nélkül felvette a harcot ellenük. Már már elnyomták, a mikor megszólalt a kürt, jelezve a keresztény segítség megérkezését, a mire a csaknem mindnyájan megsebesített törökök megfutottak. A feleségét így megmentő paraszt hét sebből vérezve megmutatta példájával, hogy a törököt is le lehet győzni és azok ellen *nem annyira túlnyomó erő kell, mint bátorság, szorgalom a hadviselésben és kitartás.*¹

Voltak nekünk részint a királyok által kinevezett, részint az országgyűlések által választott fölös számú magyar főkapitányaink is. Országos főkapitányokul találjuk: *Báthori István* nádort, *Perényi Pétert*, *Balassa Menyhértet*, majd 1554-től *Nádasdy Tamás* nádort, királyi helytartót és a század végén *Nádasdy Ferenczet*. Dunántúli főkapitányok voltak: *Tahy János*, *Forgách Simon*, *Pálffy Miklós*, *Zrinyi György* és *Erdődy Tamás*. Dunáninneniek: *Serédy Gáspár*, *Báthori András*, *Perényi Gábor*, *Telekessy Imre*, *Zay Ferencz*, a ki a dunai naszádoknak is főkapitánya volt, és enyingi *Török Ferencz*. Ezek a tiszai részeknek főkapitányai is voltak.

Ezeknek kellett összegyűjteniök a generalis expeditióknál a fegyverre kelt nemességet és úgy ennél, mint a particularis expeditióknál a vármegyék által kiállított seregeket. Látjuk azonban, hogy önálló működésre közülök csak azok alkalmasak, a kik a király költségén több-kevesebb embert tartanak állandóan fegy-

¹ *Veráncsics Antal* munkái I. 267.

verben. A hol a német főtisztekkel együtt kellett hadműveleteket végezniök, mindig azoknak voltak alárendelve és, a mint láttuk, szavuk igen csekély befolyással volt a háborúk menetére.

A mi az idegen tisztek fizetését illeti, az országgyűlésen egybegyűlt Kk. és Rk. nov. 29-iki feliratukban azt mondják a király helyett megjelent Erneszt főherczegnek, hogy az idegen kapitányok, bár akkora a díjak, hogy magyar kapitány azért háromszorannyi hadat volna képes fenntartani, csak mulatsággal, zsarolással, a magánosok ügyeibe hivatlan avatkozással töltik idejököt, mit sem gondolva fegyveres népükkel, mely szinte rabolja, fosztogatja, zaklatja a népet. Hogy mennyire volt igazuk az országgyűlés urainak, azt látni fogjuk.

Fővezérekké rendesen a kassai és a győri főkapitányok lettek. Ezeknek rendes fizetésük havi 300 frt, egy évre 3600 m. frt. Mint fővezérek kaptak még ugyanennyit mint a magyar fővezérek, vagyis évi 3600 frtot. Tehát évi 7200 frt volt a fizetésük, a mi az akkori árviszonyokhoz mérten óriásinak mondható díjazás. Roussel Cladius mint tokaji főkapitány évi 6000 tallért,¹ Hardegg Ferdinánd mint szatmári kapitány évi 3000 magyar frtot kapott fizetésül.² Az egri kapitány (1549-ben) havi 150, évi 1800 m. frtot ; Zamarya de Specciacasa veszprémi kapitány és újvári viczekapitány (1585-ben) ugyanannyit ; 1593-ban Herberstein Gyula báró murányi főkapitánynak fizetése havi 155 m. frt 30 kr. évi 1863 m. frt 60 kr.

A magyar főtiszteknek fizetése alig állott hátrább az idegenekénél. Nádasdy Tamás Horvát-Szlavon-Dalmátországok bánja 1537-ben 200 könnyű fegyverzetű lovast tartott. Ezeknek fizetésén felül ő kapott ruházatra és asztalának fenntartására évi 2000 frtot. Ugyanannyit kapott ugyanakkor bántársa, Keglevich Péter is.³ Mikor Nádasdy Tamás 1554-ben nádorrá és a kúnok bírájává választatott, mint nádor kapott évenként 4000 m. frt készpénzt a 30-ad jövedelmekből ; sóban 1000 frt értékűt a máramarosi sóbányákból — Rónán a só darabja à 3, a tokaji sóhivatalban à 6 magyar denár. *Mint főkapitány* és királyi helytartó a m. kir. kama-

¹ Lib. reg. IV. 604.

² Lib. reg. V. 18.

³ Lib. reg. I. 350.

rától a 30-adokból évi 4000 frtot. Ha mint nádor szükségesnek látja valahova követeket és szónokokat — oratores — küldeni, ezeknek költségeit a kamara fedezi, a melyik a közügyekben viendő levelekhez futárokat is bocsát rendelkezésére.¹ Báthori István nádor, Perényi Péter, Balassa Menyhért országos főkapitányok évi salariumaikat nem ismerem, de azt tudom, hogy csak Felső-Magyarországon az első 188,278 ; a második 449,212 ; a harmadik, többszöri pártváltoztatása mellett is, 612,345 kat. holdnyi birtokokat szereztek mindenik több várral. Serédy Gáspár felvidéki főkapitány és fivére György kassai főkapitány szegénylegényekből 707,805 kat. holdnak ; Zay Ferencz dunáninneni főkapitány és a naszádosok kapitánya 70,000 kat. holdnak tulajdonosaivá lettek. Báthori András felvidéki és a tiszai részek kapitánya 1556 június 25-én Bécsben egyezséget kötött Ferdinánddal. A király elismerte, hogy Báthorinak 1555 okt. 10-ig 300 könnyű fegyverzetű lovas tartásáért és az ő salariumára tartozott 14,417 magyar forinttal. 1555 okt. 16-tól 1556 júni 15-ig 8 hónapra ugyanazon címeken 9600 frrtal, együtt 24,017 frrtal. Erre Báthori felvett :

a) Szatmár és Szabolcs megyék 1555-iki subsidiumából a kir. kamarától	4672 frtot,
b) az előző évek subsidium hátralékaiból	450 «
c) az egri püspökség 1555-iki tizedéből	650 «
d) a királynak Kisséry Pálnál volt pénzéből ...	1201 «
e) a király a kamara útján adatott Báthorinak ..	3300 «
f) Báthori elengedett a királynak	3000 «
Ez összesen	13273 frt.

A hátralékos 10,744 frt fejében elzálogosította a király a Mérey Mihálynak 13,000 frtban zálogban levő Likava várat és birtokait úgy, hogy Báthory András ezen összegnek felét, 6500 frtot a sajátjából fizessen ki, másik felét a király fizeti ki Méreynek. Ezek után Likava vára és birtokai (20 község, 96,321 kat. hold) összesen 17,344 magyar frtban megállapított összegben inscribáltatik — elzálogosítatik — Báthori Andrásnak. Minthogy Szatmár, Szabolcs, Kraszna és Közép-Szolnok kamarai számadásai

¹ Orsz. levéltár. Libri debitorum, I. 1.

elvesztek, ha azokra vonatkozólag Báthorit terhelő adatok merülnének fel, Báthori azon összegeket elvállalja. 1556 június 16-tól kezdve Báthori András tartsa továbbra is a király szolgálatára a 300 könnyű fegyverzetű lovast s ezek fizetésére neki fejenként és havonként fizettség ki 3—3 frt, *saját személyére havonként 600 m. frt* (=évi 7200 m frt) és asztalának ellátására az egri érsekség 1556-iki tizedéből egyszer beszedhet 500 m. frt értékűt. A szemprzi vámon 30-ad fizetés nélkül áthajtathat 200 ökröt.¹ A király azonban «propter aliis urgentissimis necessitatibus nostris» — más igen sürgős szükségleteink miatt — nem fizethette meg Méreynek a 6500 frtot. Báthori kifizette ezt a Szepesi 30-ad lekötése fejében.² A nagy aquisitor összeszerzett a felvidéken 700,000 kat. hold birtokot.

Telekessy Imre kassai főkapitány évi salariuma 3000 frt volt. Egyebek közt ezért kapta 1559-ben Lednicze várat és birtokait — 26 község, 42,510 kat. hold.³

Főurainknak a királyok úgy az általok tartott seregek zsoldjával, mint az ő salariumaikkal rendszeren adósok voltak. Serédy Gáspárnak 1534—1548-ig 155,800; Serédy Györgynek 1545—1553-ig 46,400; Pekry Lajosnak 1534-ben 32,000; Pálffy Miklósnak 1585—1603-ig 20,532; Dobó Ferencznek 1592-ben 13,521; Rákóczi Zsigmondnak 1583—1588-ig 50,448 m. firttal maradtak hátralékban. Ezek és a többi urak azonban könnyen segítettek magukon. Elfoglalták a király ellenfelének valamely jószágát és azt magukra iratták, vagy valamelyik magszakadás vagy más úton a királyra szállott vár és más birtokot vettek zálogba; vagy valamelyik már elzálogosított birtokért többet ígértek a királynak és így megkapták azt. Nehezebb soruk volt a kisebb embereknek.

Gerecsey Bertalan 1587 okt. 1-től volt Kanizsán Kais. Majestäts Obristerleutenant, császári alezredes. Mint ilyen kapott zur Leibbesoldung, tehát személyes fizetésül havi 62 frt 30 krt = évi 747 frt 60 krt és 16 huszárlóra à 4 frt, havi 64 frtot, évi 768 frtot. Az ezredesi hivatal kezeléséért, beleértve a «Kundschaftgeld»-et, a kémek fizetésére való pénzt is, volt havi 100 frtja. Személyére

¹ Lib. reg. II. 195.

² U. o. 216.

³ Lib. reg. II. 425.

volt tehát havi 134 frt 30 krja. 1544-ben Obristwachtmeisterré, ezredessé lett és akkor is ezt a fizetést kellett volna kapnia.¹

A sorhadnál a lovaskapitányok 1549-ben á 40 frtot kaptak havonkint, 1554-ben havi 50 frtot, egy évre 600 frt és ugyanakkor a Nádasdy Tamás nádor lovaskapitányainak havi fizetése szintén 50 frt volt. A gyalogosok kapitányai 1554-ben a sorhadnál havi 8 frtot és mindenik kapitány 6—6 lóra havi 18 frtot kapott. Nádasdy nádor gyalogos kapitányai kapták a gyalogos katonát illető havi 2 frt 40 denárt és azonfelül mindenik havi 4 frt 80 drt, tehát összesen havi 7 frt 20 denárt.

A várakban és véghelyeken (1549) igen változó a fizetésük. Tatán a főkapitány havi 250 frtot, Egerben a hajdú-kapitány 150 frtot, Szt.-Mártonban 100 frtot, Szigeten — Szigetvár — a 150 hajdú kapitánya havi 60 frtoť, Saágváron 40 frtot,² míg Kassán (1574-ben) csak 20 frtot — heti 5 frt — kapott.³ Krines Bálint német kapitány Kállóban (1578) évi 800 frtot, Chiapy Kristóf kállói főkapitány (1591) évi 960 r. frtot, Kállay Mihály kállói kapitány évi 500 r. frtot = 400 m. frt kapott. Lengyel István kanizsai (1566), Iffjú Kristóf (1579), Bornemissza János (1581), tokaji lovaskapitány, Bornemissza Imre (1581) kassai és Rosenberg György (1587) tatai kapitányok évenként 500—500 m. frtot. Huszár Péter (1580) pápai 450 m. frtot, Vajda Kristóf (1584) győri kapitány 408 m. frtot kaptak egy évre.⁴

A vármegyei kapitányokat a megyék egyezség szerint fogadták fel. 1542-ben Liptó megye 25 huszárjához a kapitány és a tisztek 5½ óra 150 frtot kaptak; Trencsén 14 lovasához a kapitány fél-évre 50 frttal és 20 frt asztalpénzzel; Zólyom 25 lovasához a kapitány havi 25 frttal; Baranya 100—52 lovasához a kapitány havi 16 frt asztalpénzzel volt felvéve. Zemplén megye 1598-ban Barkóczy László kapitánynak egyezség szerint havi 150 frtot fizetett az összesen 65 lovashoz.⁵

¹ Libri debit.

² *Acsádi* Hadtört. Közl. 1888. Libri deb. I. *Thallóczy*: Századok, 1877.

³ Szepesi kamara quadrip. f. 15.

⁴ Libri debit.

⁵ *Acsádi* id. helyen és Dica összeírás.

Mint kiválóan érdekes dolgot emlitem fel két várkapitánynak őket legalább az éhenhalástól biztosító természetbeni ellátását. *Lenauer Lampert* kállói kapitány 1573-ban a havi 5 tallér *Lehengeld* — *Lohngeld*-fizetésen kívül kapott: havonként 2½ köböl búzalisztet, 2½ pint vaját, 2 drb kőst; háromhónaponként 1 hordó bort, 1 sertést, 15 kassai köböl zabot; félévénként 1 köböl borsót, 1 tonna besózott káposztát, 1 vágómarhát; hetenként zu *Wachtlichten* — az őrségre világító anyagul — 2 font faggyút. Kapott még 2 lóra szabad zabot és szénát.¹ *Distlinger Venczel* zárdi kapitány évi conventiója volt:

Rozs 30 köböl	á	60 den. =	18r.frt 60 den.
4 hordó bor.....	á 16 r. frt —	« =	64 « 60 «
vaj 24 itcze	á —	« 10 « =	2 « 40 «
borsó 2 köböl	á 1 « —	« =	2 « — «
káposzta 2 hordó	á 3 « —	« =	6 « — «
malacz 4 darab	á 3 « —	« =	12 « — «
só 24 kő.....	á	26 « =	3 r.frt 84 «
zab 60 köböl	á	25 « =	15 « — «
2 drb tehén v. más marha	á 5 «	=	10 « — «
szalma és széna a menyikell 2 lóra			
összesen			<hr/> 133 frt 84 den.

Ezt a conventiót Szádvár jövedelméből fizették a provisorok 1579 aug. 20-ig.² Ha az itt említett kapitányok kaptak lótartást és a sorhad gyalogos tisztjeinek volt lótartásuk, hihetőleg a várak őrségeinek lovaskapitányai és hadnagyai is kaptak lóra külön díjat.

A fizetésnek kiszabását éppen nem mondhatjuk szűkmarkúnak, ha tekintetbe vesszük, hogy a pénznek vásárlási képessége, — nem a mai, a háború folytán rendkívüli magas árakat tekintve, — a XVI. században az egész századon át legalább is a tízszerese volt a, mondjuk 1910-ben volt vásárlási képességének. A baj az

¹ Szepesi kamara quadripartitum. fol. 40/b.

² U. o. fol. 153.

volt, hogy a katonák, tisztek és közemberek egyformán, soha sem kapták meg rendesen a fizetést.¹ Néhány adat élénken meg fogja világítani azt, hogy a katonatisztek hogyan kapták, illetve hogyan nem kapták meg a fizetéseiket a XVI. században. *Pálffy Pál* pozsonyi gróf stb.-nek mint komáromi kapitánynak fizetésére 1593-ban 8000 frttal volt adósa a király. A pozsonyi kamara megkezdte a kifizetését 1596-ban s akkor fizetett 1145 frtot; 1597—1600-ig semmit; 1600-ban 300 frtot; 1602-ben 255 frtot; 1603-ban 200 frtot; 1604—1610-ig semmit; 1611-ben 1500 frtot, 1612-ben 500 frtot; 1613—1614-ben semmit. 20 év alatt tehát kifizetve 3900 frt. A többi maradt. *Gereczy Bertalan* kanizsai vicze-kapitány és alárendelt lovasai az 1583-iki és 1587-iki kimutatások szerint zsoldjukból csak 200 frtot kaptak. Jár nekik akkor még 5077 r. frt. 40 kr. Mátyás főherczeg ennek kifizetését elrendelte 1591 ápr. 26-án. A kamara erre fizetett: 1593-ban 130 frt; 1594-ben 200 frt; 1595-ben 100 frt; 1596-ban 500 frt. Ekkor a király Gereczynek időközben sokkal emelkedett fizetésére már 17,372 frttal tartozott. Ebből megkapott az időközben eladott Recze község árából 12,616 frt 17 krt, maradt tehát még fizetendő 4735 frt 13 kr. *Thengöldi Bornemissza János* palotai kapitány kiérdemelt zsoldjára 1588-ban fizetendő volt 3403 r. frt 30 kr. Ennek felét akkor rendelte kifizetni Mátyás főherczeg, a másik fele meg később posztóval lesz fizetendő. *Bornemissza* 1589-ben egész hátralékos zsoldjának kifizetését kérte. Ki is fizették azt neki 1596 aug. 26-ig olyan részletekben, hogy ezek közt 34—50 frtosok is vannak. *Lengyel István* kanizsai kapitánynak évi 500 frt fizetésére a király 1566 máj. 10-től 1576 máj. 10-ig adósa volt 5000 frttal. (Tehát ez teljes 10 éven át nem kapott fizetést.) Ebből 1576 június 21-én 1467 frtot, aztán 1579—83-ig részletekben 2447 frtot, összesen 3914 frtot megkapott, a többi 2086 frt fizetetlen maradt. *Huszár Péter* könnyű lovaskapitánynak 1580 decz. 1-től 1583 decz. 31-ig járó kiérdemelt zsoldját, 1458 frt 16 krt 1589-ben utalványozta a pozsonyi kamaránál Rudolf király. De semmit sem kapván

¹ Minden egyes esetben idézni a helyet, a honnan az adatot vettem, igen hosszadalmas lenne. Azért egyszerre megjegyzem, hogy itt közölt adataim mind az Országos levéltárban levő: «Libri debitorum»-ból vannak véve.

Huszár, neki mint akkor már pápai kapitánynak hátralékos fizetései fejében Rudolf király 1594 júli 13-án elzálogosította Dudor és Nana községeket. *Serényi Gábor* volt szendrői kapitány özvegye Brodarith Klára 1592 okt. 1-én kérte néhai férje katonai stipendiumainak kiutalványozását. Ez az 1589 márcz. 31-én kiállított katonai kivonat szerint 2998 r. frt 28 kr, az 1590 ápr. 7-én kiállított katonai kivonat szerint 2010 r. frt 8 kr, a Rhédey Mátyás szendrői kapitány által kiállított katonai kivonat szerint 407 r. frt 15 kr., a Tschehy György által kiállított katonai kivonat szerint 64 r. frt 30 kr, összes követelése 5480 r. frt 21 kr, = 4383 m. frt $28\frac{2}{3}$ denár volt.

Vajda Antal szatmári főkapitány-helyettes kiérdemelt katonai fizetésére 1589-ben kölcsön vett Rudolf király Heen György és Angerer Pál nürnbergi kereskedőktől készpénzben és árukban 3000 m. frtot. Ebből Vajda kapott mindössze 348 r. frt 10 krt. Az egész századon át sok magyar tiszt maradt fizetetlenül, vagy csak részben, akkor is részletekben kifizetve. De nemcsak a magyarok jártak így. Az idegenek és ausztriaiak is nem egy esetben maradtak hosszabb, rövidebb időn át fizetés nélkül. Kiemenseggi *Kielmann András* komáromi főkapitánynak még Kanizsán kiérdemelt stipendiumára és a részére már régebben királyi kegyként — ex gratia — utalványozott összeggel, összesen 17,356 r. frt 48 krral maradt adósa Rudolf király. Ezt 1581-től kezdve négy év alatt kellett volna kifizetniök a nagyszombati, szempezi és galgóczi harminczadok jövedelmeiből. A fizetés 1582-ben kezdődött. 1590-ig kifizettek tőkében 8086 m. frtot, kamatban 4846 m. frt 36 denárt. Maradt még tőke 5799 frt $31\frac{1}{2}$ den. és 1597 decz. 31-ig kamat 2383 frt $64\frac{1}{2}$ denár. Tehát nem négy, hanem 17 év múlva is maradt még fizetni való 8182 m. frt 96 denár. *Spinola Oktavius* kassai német gyalogos kapitány 1589-ben engedélyt kapott, hogy kiérdemelt 1686 r. frt 11 kr, az özv. Segney Bálintné és Segney János által reá cedált 1244 r. frt 55 kr és a Vischer Mihály tokaji vicekapitány kiérdemelt és Spinolára átruházott 1017 frt zsoldjának, összesen 3158 m. frt 50 denár erejéig a szempezi harminczadon át fizetés nélkül hajtathasson át ökröket. Spinola örökösének még 1601-ben is tartozott erre a király 200 r. frttal. A Spinola eseténél látjuk, hogy egyesek, a kiknek kevés reménységük volt pénzüket

megkapni, követelésüket átruházták hatalmasabbra, a ki természetesen jó provisio mellett talált módot a követelés behajtására. *Nogarollis Ferdinánd* grófnak Rudolf kir. 1587 végéig katonai stipendiumára 34,256 r. frt 30 krral volt adósa. 1589-ben meghagyta Rudolf a magyar kamarának, hogy a fenti összegnek felét a nagyszombati, szempezi és galgóczyi harminczadokon ökröknek díjmentes áthajtásával fizesse ki. 1591-ben volt még fizetendő 10,494 frt 35 kr. Ennek fizetésére a pozsonyi polgárok adtak a kamarának kölcsön 8081 m. frt 12 denárt, fizetni való maradt még ekkor is 2412 frt 73 $\frac{1}{2}$ kr. *Bécsi tüzértisztek*. 1599-ben a bécsi udvari kamara írta a király nevében a magyar kamarának, hogy a Bécsben levő tüzértisztek már igen hevesen «*provehementer*» sürgetik salariumaiknak kifizetését, a mi az óvári harminczadra volt utalványozva. Ennek a harminczadnak jövedelmei az ökrök kihajtásának megszünte folytán igen megcsappant, a király pedig a nagyon súlyos és a háború tűrhetetlen szükségletei («*ob gravissimas et intollerabiles belli necessitates*») miatt fizetni nem képes; a m. kir. udvari kamara fizessen ki tehát 2784 r. frtot a nagyszombati, szempezi és galgóczyi harminczadok jövedelmeiből és ezt az összeget negyedévenként pontosan fizesse Zeller Mihály nyugtáira, a míg az óvári harminczad jövedelmei a jobb régi állapotba jutnak. Mennyire nem volt pénze a pozsonyi udvari kamarának sem, látjuk Pálffy Miklós esetében. Ennek mint pozsonyi, komáromi várkapitánynak és dunántúli főkapitánynak 1583-ban 21,790 frt 37 krral volt adósa Rudolf király. Erre 1587. és 1589-ben kifizetett a kamara 1178 m. frt 66 $\frac{2}{3}$ denárt. 1590-ben Pálffynak, mint komáromi kapitánynak stipendiuma újra 8000 m. frtot tett ki s ez a harminczadokra utalványoztatott s fizették azt még 1596-ban is. A tartozás mindig nőtt. 1595-ben Pálffy kérte összes salariumainak kifizetését. A m. kir. udvari kamara jövedelmek hiánya miatt nem volt képes készpénzt adni, ezért Armpruster Pál kamarai számvető és neje Wette Máriának nála 1000 tallérba elzalogosítva volt ezüstneműt adta Pálffynak 1150 frtba úgy, hogy a kamara az ezüstneműt kiváltani és Armprusternek visszaadni köteles.

Igen sok ilyen és ezekhez hasonló esetet tudunk a század folyamából, a hol az anyagiakat illetőleg nem volt különbség

király és király között, mert mindenik egyformán küzdött a pénz-zavarokkal. Hogy szerezték a pénzt a királyok a háborúkra, azt látni fogjuk. Most lássuk azt, hogy bírták ki egyes fő- és alsóbbrendű tisztek éveken át fizetés nélkül és a mellett még vagyona is tettek szert. Nagyon egyszerű volt ez a dolog. A magyar urak nem küldték katonának jobbágyaikat, de azokat otthon tartották, törvényekben is kikötötték azt, hogy aratás, szüret és más fontos mezei munkák idején a jobbágyokat se háborúba, se ingyenes vármunkákra — gratuitus labor — elvinni nem szabad. Így bemunkáltatták rendszeren az ország különböző vidékein volt földjeiket. Ha itt learatott vagy leszüretelt valamelyik ellenség, amott maradt annyi, hogy abból tisztességesen megélhetett. De annyira óvatosak is voltak a magyar urak, hogy rendszeren az ellenség által nem igen járt területeken volt birtokokat kértek fel a királytól, azt meg igen hamar megtudták, hogy melyik birtok szállott a királyra magszakadás, hűtlenség vagy más czímen. Az ilyen birtokokat elfoglalták, vagy egyszerűen megszállták és a király által, a ki mindig adósuk volt, magukra ruháztatták. Így vagyonuk folytonosan szaporodott inscriptiók — zálogba vétel, — vagy vásárlás útján. De hol és hogyan szerezték a király seregére költött, neki folytonosan kölcsön adogált és a megélhetésükre szükséges pénzt? Hát szerezték ott és úgy, a hol és a hogy lehetett. Még a leggazdagabb és legnagyobb urak sem riadtak vissza a rablás, fosztogatás, zsarolástól. A nagyok példáját követték a kisebbek. És itt nem volt különbség külföldi és hazai nemes urak és közkatonák között. Ellenségnek és barátinak vagyona egyaránt közprédája volt a fizetetlen katonaságnak. Egyik legkiválóbb írónk nem hiába jellemezte így ezt a kort: «Nem emlékszem, hogy Tacitus káromoltatott volna, hogy a gaz kort olyannak festette, a milyen volt. S valóban a XVI. század bizton versenyezhet a cæsari első század gonoszságaival; abban rabló féktelenség és zarnokság, önzés és politikai jellemtelenség napirenden voltak.»¹

Báthori István nádor «még a közveszély idejében sem átal-
lott idegen vagyon után nyúlni, midőn Mohácsról menekülve, a

¹ Toldy Ferencz ghymesi Forgách Ferencz: Magyar historiájához írt előszavában.

pécsi egyház kincseivel szabadulni törekvő káptalanbelieket kifosztotta.»¹ Basó Mátyás Murány várából rabolta különösen Gömör és Szepes vármegyéket, rendezett rabló csapataival megszállva tartotta az országutakat, nemeseket megöltek, kiraboltak, a lócseiek nem mertek elmenni a heti és országos vásárookra. A Lapis refügii — Menedékkő a Szepességen — karthauzi kolostort elfoglalta. Rablásai ellen végre az országgyűlésen elhatározták, hogy az utak mentén 200 ölnyi szélességben ki kell az erdőt vágni, hogy a rablóknak ne legyen biztos támadó és búvó helyük. Országos határozat alapján vette 1549-ben ostrom alá Salm Miklós Murányt s a rablóvezér egyik czinkosához, egy juhászhoz menekült. Ez azonban elárulta őt s elfogatván, lefejeztetett.² Bebek Ferencz János királynak, majd Ferdinándnak kedves embere krasznahorkai várában hamis pénzt veretett, melyben 8 lat helyett csak 3 lat ezüst volt s ezt rá akarta a városokra kényszeríteni. A községek harangjait összeszedette s azokból ágyúkat öntetett. Pártállása szerint hol a János-, hol a Ferdinánd-párti urak jószágait, várait rabolta ki.³ Perényi Péter az egri várat és a püspökség jószágait foglalta el és a Rk. sürgetésére adott válaszában 1545-ben is csak reményét fejezi ki a király, hogy azt Perényitől vissza fogja szerezni.⁴ Szöllösön, a saját birtokán, a szerzetesek régi adományát elvette Perényi Gábor, a ki semmivel sem volt különb apjánál és 1556-ban Ferdinándtól Izabellához, majd innét Ferdinándhoz pártolt át, miután Telekessy Imre kassai főkapitány császári és megveji hadakkal őt Szöllösön — Ugocsa m. — feleségével és gyermekeivel együtt foglyul ejtette, elvevén összes ingóságait, melyeket a vezéreknek hagyott részen és ajándékokon kívül 40,000 frtra becsültek.⁵ Pető János kassai kapitánynak kedve jött 1558-ban a tokaji szüretre, illetve Tokaj termékére, melyet a lengyel, orosz, német kereskedők drága pénzen szoktak megvásárolni. Társul vette — az apjához Ferenczhez egészen méltó — Bebek Györgyöt. Elfoglalták Némethy Ferencz tokaji parancsnoknak szerencsi

¹ *Horváth Mih.* Magyarország története. IV. 8.

² *Hain* 76, 85, 199 és 1548, art. 49.

³ *Hain* 46, 54 és 1556, art. 24.

⁴ Corp. juris: Responsum ad articulos 1545. 5, 18, 19.

⁵ *Forgách Fer.* 159.

kastélyát, aztán nem törődve a táborral, «szokás szerint több éjen át öblögették torkaikat a jó borral.» Némethy nem vette tréfára a dolgot, válogatott lovasokkal rajtok ütött s a vezér urak ágyúik hátrahagyásával csak nehezen tudtak elmenekülni.¹ 1564-ben Balassa Menyhért országos főkapitány és Zay Ferencz dunáninneni és a tiszai részek főkapitánya fogtak egypár vállalatba. Moldvában volt egy, a fejedelmektől ajándékba kapott arany és ezüst edényekben gazdag zárda, melybe a háborús időben is sok drágaságot hordtak össze. Ezt akarták kirabolni. Gyorsan, titokban éjjel-nappal utaztak a Kárpátokon át vezető rossz «ruthén» utakon, ezek és a közbejött viharok megakadályozták őket tervük kivitelében. Kárpótlásul aztán az ellenfél birtokában levő szőlők szüretjét akarták megszerezni; «mert ezek előtt semmi sem volt szent vagy sérthetetlen, — írja az egykorú Forgách Ferencz. — A háborút, békét, a szövetséget, az isteni és emberi jogokat mind csak a haszon szempontjából mérlegelték.» Balassa, a kit János Zsigmond tett meg szatmári parancsnoknak és a kinek árulásával Szatmár Ferdinánd kezére került, a szatmári őrség nagy részét is magával vitte a kirándulásra. Szatmár a somlyói Báthoriaké volt. Báthori István, a váradi kapitány, felhasználta az alkalmat örökének visszaszerzésére. Rajtaütött Szatmáron, elfoglalta azt, elfogván Balassának feleségét és gyermekeit is. Ezeket Erdélybe küldte János Zsigmondhoz. Magának csak a várat tartotta meg, az elfoglalt kincseket katonáinak engedte át. Mondják, hogy 10,000 font nyers ezüstöt, igen sok aranyat, arany és ezüst edényeket, női ruhákat, rengeteg összerabolt bútort találtak ott.²

Nem részletezem a Keglevich Péter, a Podmaniczkyak és mások rablókalandjait. Beszélnek azokról az országgyűlések iratai.³ Csak az eseményekben részes egykorú államférfi Forgách püspöknek a Serédy testvérekre vonatkozó szavait hozom még fel: Serédy Gáspár és György a két király közti polgárháború alatt

¹ U. o. 183—184.

² U. o. 275—276.

³ 1542 art. 43, 1550 art. 71, 1542 art. 44, 45, 1545 art. 47, 1546 art. 54, 56, 1547 art. 25. 1557 art. 6 stb.

rablás és zsákmányolásból mérhetetlen vagyont halmoztak össze, melyek aztán, magjuk szakadván, el is vesztek.¹

Így szerezték a magyar főtisztek a királyi katonaság fizetésére szükséges és a királyoknak kölcsön adott roppant összegeket és a nagy vagyonokat.

Katzianer János, Schwendi Lázár, Kollonitsch Siegfried, Teiffenbach Kristóf és más német és egyéb külföldi tiszteknek birtokfoglalásairól, erőszakoskodásairól, zsákmányolásairól, dicák és subsidiumok lefoglalásáról és saját céljaikra fordításáról bőven szólnak törvényczikkeink, a melyek tele vannak ezekre vonatkozó panaszokkal, vagy a mint mondani szokták volt, — gravame-
nekkel.²

Egyik sem vethetett semmit a másiknak szemére. Magyarok és idegenek egyformán megtettek minden lehető — az ország pusztítására.

Kicsinyben, de a mennyiben sokan voltak, tehát nagyban ugyanazt tették a sorhadnak és a várak őrségeinek tisztjei és legénysége.

A sorhadnak feladata lett volna a töröktől és a belső ellenségtől megvédeni hazánkat. Ezen hivatásához képest leginkább a Dunántúl és a Középső Tisza mellékén volt az táborokban. A vármegyék közül a Dunántúl : Mosony, Sopron, Vas ; a Dunán innen : Pozsony, Trencsén, Árva, Liptó, Turócz ; a Tiszán innen : Szepes, Sáros, Ung voltak a török hódoltságtól teljesen mentesek. A többi többé-kevésbé, hosszabb vagy rövidebb időn át behódolt a töröknek. A tiszántúli megyék a század legnagyobb részén át vagy a török, vagy az erdélyi fejedelmek — 1540-ig Zápolya János király — kezén voltak, csak olykor-olykor került vissza egyik-másik rész, sőt némelykor Erdéllyel együtt nagyobb része is a magyar király kezére, hogy azt újra és újra elveszítse.

1541-ben Buda elfoglalásával megindult a töröknek állandó hódítása hazánkban. A dunántúli vidék egész nyugati része, a Duna és Tisza köze a Mátraig, majd a nógrádi Cserhát vidéke

¹ *Forgách* 219.

² *Hain* krónikája. Corp. juris 1548 art. 71. 1550 art. 70. 1569 art. 31. 1588 art. 38. 1596 art. 3 stb.

kerültek sorra és 1546-ban a török már 15 szandzsákokat rendezett be hazánkban: Buda, Esztergom, Fehérvár, Siklós, Pécs, Simon-tornya, Szegszárd, Veszprém, Mohács, Szeged, Hatvan, Nógrád, Pozsega, Szerém és Vég-Szendrő székhelyekkel. 1552-ben Temesvár, Lippa, Szolnokkal a tiszántúli résznek nagy területe; Drégelylyel az északnyugati felföldnek útjai nyíltak meg előtte. Így a végvárak hazánk déli vidékeiről csakhamar Nyitra, Zólyom, Gömör, Borsod megyéig északra helyeződtek át.¹ Szigetvárnak 1566-ban történt elestével nyitva állott a töröknek az út az osztrák örökös tartományok déli részébe, északon meg Bécs, Cseh- és Morvaországok voltak veszélyeztetve. Ezeket kellett a Habsburgoknak megvédeniök és valóban nagyobb gondot is fordítottak arra, hogy a török oda be ne törjön, mint arra, hogy Magyarország megszabaduljon tőle.

1569-ben özv. Nádasdy Tamásné Kanizsai Orsolyától megszerezte Ferdinánd Kanizsát, Csejte várat adva érte cserébe. 1556-ban elvétette Szendrőt — Borsod m. — Bebektól. Érsekújvárt azt esztergomi érsektől; Egert — miután özv. Perényi Péterné azt kiadta kezéből — 1548-ban királyi kezelésbe vette. Szatmár 1561-ben Balassa Menyhért másodszori áttérésével került királyi kézre. Kanizsa, Győr, Komárom, Érsekújvár, Eger, Szendrő, Szatmár, Kálló és Tokaj várak, Kassa sz. kir. város lettek a XVI. század második felében a legfontosabb véghelyek. Ezekben rendszeren volt a magyar katonaság mellett idegen, — német, spanyol, olasz — is. Szinte érthetetlen a magyar országgyűléseknek az a sokszor hangoztatott kívánsága, hogy a magyar végvárakba magyar katonaságot, magyar tisztekkel helyezzen a király; a mikor azt látjuk, hogy az országgyűlésen összejött urak maguk fejtegetik a király előtt, hogy az ellenség torkában levő váraikat alig tarthatják és erősíthetik a veszélyes időkben s mindnyájan érzik, hogy azokat a fegyverszünet ideje alatt sem tarthatják meg az ellenségtől *csak a magyarok erejével külföldiek segítségével nélkül.*² Majd csak arra kéri a királyt, hogy a mint a dunáninni

¹ Lásd ezekre dr. Demkó Kálmán: Várak és várbirtokok a XVI. században című tanulmányát a *Hadtörténelmi Közlemények* 1914-iki II–IV. füzetében.

² 1546 art. 5.

országos főkapitánynak alá vannak rendelve a végvárak kapitányai; úgy legyen az a Dunán túl is és a dunántúli részek főkapitányának is legyen hatalma a végvárak kapitányai és zsoldosai fölött.¹ Mikor Erneszt főherczeg, a teljhatalmú királyi helytartó, 1587-ben Bécsben értekezett a magyar tanácsosokkal az országgyűlésen való nyugodt tárgyalásról, ez után okt. 19-én kelt levelében ő maga írja, hogy véleménye szerint Érsekujvárt, Kassát, Tokajt és Szatmárt ezentúl is németek kezében, német kapitányok alatt kell hagyni, mert ezekbe Csehország is küld katonát.² De nemcsak ezekben, hanem a fentemlítették mindenikében volt idegen katonaság, idegen, legtöbbször német tisztek, és pedig olyanok alatt, a kik sokszor országos főkapitányok is voltak s mint ilyenek rendelkeztek a magyar haderővel is. Különösen Kassa és Győr voltak ezeknek az idegen főtiszteknek szállásaik. Itt szakadatlan sorban követték egymást. *Kassán* voltak: Katzianer János 1528-tól, Fels Lénárt, Schwendi Lázár, Rueber János, Salm Miklós, Spinola Oktavius, Teuffenbach Kristóf, Belgiojoso Barbiano Jakab 1603. *Győrben*: 1528-ban Lamberg, Gregoróczy Vincze — Obrister Leutenambt, — Teuffel Rézmán, Salm Eccius, Malatesta Benedek. Nogarollis Ferdinánd, Hardeck Ferdinánd, Schwarzenberg Adolf, Öttingen gróf 1605. — *Szatmár és Tokaj* voltak előkészítő iskoláik. Az előbbiben működtek előbb: Teuffenbach, Nogarollis, Hardeck; az utóbbiban: Rueber János és Roussel Claudius. Német és más idegen tisztekül találjuk még, *Egerben*: Holdschuch Lázár volt a német őrség kapitánya (1572), Ungnad Kristóf főkapitány (1570—1590), Scharlitius Károly vérteskaptány (1590). *Szendrőn*: Harder 200 gyalogosnak kapitánya, Sanethylair Gilbert vérteskaptány. (1591). *Kassán* altensteini Heger Zsigmond kapitány egy Landknecht-zászlóalj parancsnoka (1584), a tüzérségnél: Zelting (von) Károly Lajos tüzér-ezredes (Obrister Zeugmeister) (1573) és Planke János u. az (1584—86), Mayer Kelemen és Illenfeldt András Oberzeugsmeister-ambts Leutenant-ok voltak. *Kállón*: Lenauer Lamprecht és Krines Bálint. *Tokajban*: Raminger Jakab és Vischer Mihály. *Szatmáron*: Messer András és Draxel Conrád kapitányokkal

¹ 1596 art. 31.

² Horváth M. id. mű IV. 386.

találkozunk, az előbbi a könnyűlovasoknál volt. *Kanizsán*: Kielmann András 1575-ben főkapitány, Lienhardt Márton német, Proÿ Bertalan vérteskaptány volt. *Komáromban*: Kielmann András főkapitány, Krines Bálint, Molard János kapitányok voltak. *Érsekujváron*: Samaria de Specia Casa, Runtorff Illés és Öelsen Hector német kapitányok. *Győrben*: Tournier Fülöp olasz ezredest és Diskant Ottó német dandárnokot találjuk (1543). Találkozunk még egyesekkel, pl. *Zólyomban* Puchaim Farkassal; *Tatán*: Tasso Hannibal, Rosenberg György, *Esztergomban*: Lascano Márton és Tamás, Salamanca, Burgau őrgróf és Althan Adolf kapitányokkal részint a török hódítás előtt, részint azután. *Murányban*: Herberstein Gyula báró kapitány.

Ha igazságosak akarunk lenni, nem hallgathatjuk el azt, hogy a tábori hadseregben is, de különösen a végvárakban sok magyar tiszt volt. Ha panaszok merültek fel, ezek nem azért lehettek, hogy a király nem alkalmazott volna tisztekül magyarokat, mint inkább az ellen lehetett panasz, hogy a német főtisztek nem hallgattak a magyarokra és hogy csak épen úgy, vagy még jobban pusztítottak az idegeneknél. A fentiekkel egyidőben voltak *Kassán*: Serédy György, Dersffy István, Telekessy Imre, Pető János, Zay Ferencz főkapitányok; Macedoniai Péter, Bornemissza Imre kapitányok. *Egerben*: Dobó István főkapitány és társai Mechkey Ferencz, Bornemissza Gergely (1552), majd Forgách Simon Heves és Borsod megyék főispánja; Rákóczi Zsigmond — 1588-ban báróvá lett, — Kovách János, Nyáry Pál (1596); *Szendrőben*: Bornemissza János (várnagy 1573), Rosol Péter kapitány, Rákóczi Zsigmond lovaskapitány, majd várkapitány, Deli György, Serényi Gábor, Horváth János, Rhedey Mátyás lovaskapitányok. — *Kállóban*: Prépostváry Bálint (1589 báróvá lett), Chiapy Kristóf főkapitányok, Kisserjeny Mihály, Káthay Mihály kapitányok. *Tokajban*: Kalvász Mátyás, Iffjú Kristóf, Bornemissza János, Bornemissza Imre, Horváth Boldizsár a magyar lovasok kapitányai, Balassa Ferencz magyar vicekapitány úgy is említve, mint a tokaji magyarok főkapitánya. *Szatmáron*: Szathmáry Miklós helyettes főkapitány (1573), ugyanaz Vajda Antal (1589). *Érsekujváron*: Zeleméry László, Pálffy Miklós főkapitányok (Pálffy dunáninneni főkapitány is volt), Zádory János, Batthyány Farkas

könnyű lovaskapitányok. *Győrben*: Jakusith Ferencz viczekapitány, Révay Lőrincz, Vajda Kristóf, Czobor Márton kapitányok, Dombay Mihály a gyalogosok vajdája. *Komáromban*: Paxy János kapitány, Pálffy Miklós főkapitány, Pálffy Pál kapitány, Mulik Gáspár vajda. *Kanizsán*: Tahy Ferencz, Alapy Gáspár, Zrínyi György, thengöldi Bornemissza János, Lengyel Lőrincz főkapitányok; Silko Menyhért 50 könnyű lovas kapitánya, Thúry György, Lengyel István, Mestery János és Gereczy Bertalan — 1583-ban még vicze lovaskapitány, 1594-ben mint Obristleutenant és u. akkor Obrist.¹

Úgy a felső-magyarországi, mint a dunántuli kevésbé fontos váraknak sok kapitánya és hadnagya ismeretlenek még, de felsorolásukkal nem akarok itt tért foglalni. Csak *Lévát*, melynek olykor 600 főnyi őrsége is volt és *Zólyomot*, a hol a felvidéki főkapitány a bányavárosok védelme végett rendszeren lakott, említem meg.

A XVI. század politikai eseményeinek és az osztrák, illetve német birodalmi kormányoknak Magyarországgal szemben tanúsított elnyomó törekvéseinek leírásába és bírálatába nem bocsátkozva, meg kell említenem azt, hogy a magyar Rendek az országgyűléseken több alkalommal élénken kifakadtak Magyarországnak és a magyaroknak állandó mellőzése miatt. Különösen hevesek voltak a panaszok a katonai rendszer ellen és már egy külön magyar hadseregnek felállítását is kívánták avval, hogy erre fordítottassék az országgyűlések által rendszeren megszavazott hadi adó s ezen felül még a szemeczi és nagyszombati harminczadok jövedelmei. Radéczy István egri püspök, királyi helytartó és Draskovich György kalocsai érsek, győri püspök és királyi cancellár már 1583-ban a magyar királyi és a német császári tekintélynek súlyos sérelmeit látva a Rendek ellenkezésében; az erőszak alkalmazását és az elégedetlenek elfogatását javasolták, a mit csak a magyar tanácsosok tudtak elhárítani. Már 1567-ben Miksa király egy népes tanácsban azt üzenté az őt esküjére figyelmeztető Rendeknek: «gyakran

¹ A Kanizsán uralkodott állapotokról I. Takáts Sándornak «Thengöldi Bornemissza János» czímen írt kitünő tanulmányát, a melyik híven tükrözteti vissza a XVI. szd. második felében uralkodott állapotokat. *Hadtörténelmi Közlemények* 1914. évf.

szememre vetik az esküt, de meglátjátok, hogy túlteszem magamat az eskün». ¹ Erre mindig megvolt a hajlandóság.

A magyarországi hadügyvet mindig az *udvari német haditanács* intézte. Ezt azonban a magyar udvari kamara fizette. Így 1583-tól Ungnad Dávid a haditanács elnöke évi 1200 frt salariumot és 300 frt subsidiumot kapott. Ugyanő mint előbb haditanácsos — *consiliarius* — évi 600 frt salariumot és 200 frt subsidiumot kapott. 1589-ben Nischart Henrik haditanácsos és titkárnak salariuma szintén 600 frt volt. Braun Erasmus volt akkor mint haditanácsos az építési főfelügyelő, a kinek Rudolf császár már akkor 12,000 frttal volt adója. 1584 márcz. 30-án meghalt Pluembl Miklós haditanácsos és tolmács. Ezekből látjuk, hogy kikből állott a Magyarország hadi ügyeit intéző haditanács. Evvel kapcsolatban volt a szintén kizárólag németekből álló udvari *hadifizető mesteri* hivatal. Horner Ferencz, Schmitterle András, Gottermeyer Egyed stb.-vel élén. Szintén Bécsben volt a *annonariae praefectura*, a *főélelmező hivatal*, élén Puchler Gáspár, Grafenauer Lipóttal stb. Ennek voltak alárendelve a táborokban és a végvárakban levő *annonariusok* vagy *annonae praefectusok*, az élelmező biztosok.

Mikor valamelyik főherczeg a táborban időzött, fizetésén kívül rendesen kijártak neki a szükséges személyzet és fogatok. 1595-ben Mátyás főherczeg rendelkezésére Lippay János m. kir. udvari titkár állandóan tartott egy négylovas kocsit, a melyikért a főherczeg neki decz. 13-án már 120 m. frttal tartozott. ²

1597 aug. 8-án meg Miksa főherczeg írja az óvári táborból, hogy Lippay János ő felsége magyar titkára, minthogy még mult évi tábori stipendiuma *sines* kifizetve, a táborot tovább nem követheti. Ha távozása folytán valami el lesz hanyagolva, azt nem az ő, hanem csak a költségek hiányának rovására lehet írni. Mint-hogy azonban a főherczeg Lippayt különösen a magyar táborozásokban nem nélkülözheti, meghagyta a magyar udvari kamarának, hogy Lippaynak a *multra* járó díját azonnal fizesse ki. 1597 aug. 1-től kezdve havonkint rendesen meg kell fizetését küldeni. Lippaynak azon időtől kezdve, mióta a táborban volt, kétszeres fizetés

¹ *Forgách*, i. m. 375.

² *Libri debitorum*.

járt és egy szekér az irnokok, — Feldschreiber — kettő meg a magával viendő irományok részére. Egyszerű tábori fizetésére járt évenként 400 frt. 1595-ben 3 hó és 10 napon át, 1596-ban 2 $\frac{1}{2}$ hónapon át volt a táborban. Erre az időre személyére jár 198 frt 32 $\frac{1}{2}$ den., a fuvarokért pedig 362 frt. Együtt 560 frt 35 $\frac{1}{2}$ den.

A Magyarországon volt idegen tábori hadseregnek berendezése ez volt. Ferdinánd és Miksa királyok, a mint már említők, személyesen soha sem jelentek meg a táborban. Ezt ugyan Rudolf se tette, de ő elküldte testvérei valamelyikét: Mátyást, Miksát vagy Ernesztet. Ezek egymás után vettek részt a tábori életben. Ilyenkor, legalább névleg, ők voltak a seregeknek főparancsnokai, ők utalványozták a kamaránál a hadsereg szükségleteit. Fizetésük rendszeren évi 10—10,000 frt volt. Ezt Rudolf a kamaránál német értékben utalványozta, mert így kevesebbet tett ki, mint a magyar frt. Mellettök volt állandóan az udvari titkár és az irnokok, a rendeletek kiállítására végezt.

A mikor főherczeg nem volt a táborban, fővezér volt valamelyik generális, rendszeren a kassai vagy győri főkapitány, olykor mindkettő. Fizetésük volt: mint tábornoknak havi 300 frt, egy évre 3600 frt, mint fővezérek kaptak még havi 300, évi 3600 frtot, tehát évi 7200 frtot. E szerint nekik is kétszeres fizetés járt a háborúk alkalmával, mikor a táborban voltak. A tábornokok — generális — havi 300 frt.¹ Ez volt a táborokban a hadi «Marschal». Rendszeren több ezrednek parancsnoka. Az ezredes havi 135 frt. Az alezredes havi 62 frt. A kapitányok: 1549-ben a lovasok havi 40, később havi 50 frt, a gyalogos kapitányok havi 8 frtot és 6—6 lóra havi 18 frtot kaptak.²

Egy lovasezred hol 1000, hol 1200 lovasból állott, 10—12 kapitány alatt, tehát mindenik 100 lovasnak parancsolt. Minden századnak volt kürtöse és az egész ezrednek egy dobosa. Egy gyalogos ezred 1000 ember, 5 kapitánnyal és 5 zászlótartóval.

¹ *Thallóczy* «A magyar hadiköltségek 1549-ben», Századok 1877., «Sors-had 7 alatt írja: «A főkapitánynak azonkívül a mit az osztrákoktól kap, havi 300 frt. — *Acsády* Hadtörténelmi Közlemények 1888: «a tábornok egy negyed évre 900 frt». Tehát úgy kaptak, mint a magyar főkapitányok.

² U. o

Tehát mindenik zászló alatt 200—200 ember volt élén a kapitány-nyal, a ki a zászlóaljnak parancsnoka volt. Minden zászlóaljra jutott egy trombitás. Minden ezredben volt 100 tizedes, egyre tehát 10 ember jutott.¹

A táborban volt még rendszerint a «generalis annonae magister» a főélelmező biztos, mellette az «annonae praefectusok» — élelmező biztosok és a «Proviantmesterek» — élelmező tiszték. A Feldschreiberek, irnokok, a legénység számontartására. Az elszállásoló tiszték, az őrmester és örvezetők.

A katonáknak fizetése — zsoldja — volt havonkint : a vasas — vértés — 1549-ben 8 frtot kapott. Szepes vármegye 1542-ben a nehéz lovasnak havi 5 frtot fizetett. A könnyű lovas 1549-ben havi 3½, 1554-ben 3 frtot kapott. Bakyth Pálnak 1535-ben Ferdinánd minden lovasra évi 20 frtot, és ha csatába mentek, minden lovasra havonkint 2—2 frtot fizetett. Nádasdy Tamás mint Horvát stb. országok bánja minden lóra kapott évi 20 frtot és mindenikre havonkint még 2—2 frtot.² Báthori András a királlyal kötött szerződés (1556) szerint minden könnyű fegyverzetű lovasra havi 3 frtot,³ Bebek György lovasai ugyanannyit. Az 1547 art. 9 a nyitrai püspöknek és Forgách Zsigmondnak, mint kincstárnokoknak megszavazott lovasokra havi 3 frtot. Báthori András mikor 1556-ban Csehországba vezetett 100 lovas, minde-
nikre havi 4 frtot kapott. Az 1552-iki országgyűlés a *hónapokra* fogadott lovasoknak havi 3 frt 20 denárt, az évekre fogadottaknak ugyanannyit szavazott meg azzal, hogy ha háborúba mennek, még havi 2—2 frtot kapnak.⁴ Nádasdy Tamás nádor 1—1 lovasának havi 3 frt 20 dénárja volt.⁵ 1601-ben, tekintve a nagy drágaságot, az országgyűlés a lovasok havi díját 6 frtra emelte fel.⁶ A könnyű lovasok havi zsoldja tehát átlagosan 3 frt 57 denár.

A gyalogosok zsoldja : 1527 Perényi Péteréi Temesváron havi 3 frt ; máshol mindig 2 frt volt, kivéve Nádasdy nádor gyalogosait, a kik havi 2 frt 40 denárt kaptak. A várakban is à 2 frt. Kassán 1574-ben heti 70 denár, 1601-ben havi 3 frt.

¹ U. o. 1554-ben.

² Liber regius I. 255, 350.

³ U. o. III. 306.

⁴ Art. 4.

⁵ Cop. ann. I. 1.

⁶ Art. 8.

A gyalogosok zászlótartóinak havi zsoldja 1554-ben 8 frt. Nádasdy Tamás zászlótartója a lovast megillető 3 frt 20 denáron felül 6 frt 40 denárt, tehát havi 9 frt 60 denárt kapott. Kassán 1574-ben hetenkint 1 frt = évi 52 frt.

Az őrmester — Kassán 1574-ben — heti 80 denár (évi 41 m. frt 60 den.). Evvel egyenlő rangban levőknek tekintették, mert ugyancsak heti 80 denárt kaptak: a tábori őrnök — Feldschreiber, — a tábori sebész — borbély, feldscherer, — a káplán, a hadbíró — Schultes — és a porkoláb — Profoss.¹

A tizedesek rendes havi díja 3 frt. Nádasdynál 1554-ben a gyalogost illető havi díjon felül még 80 denár = havi 3 frt 20 den.

A trombitások — 1554-ben lovasok és gyalogosok egyformán — havi 6 frtot, Kassán 1574-ben hetenkint 20—20 denárt; a Nádasdy nádoréi a lovasságnál havi 6 frt 40 denárt, a gyalogságnál a dobos havi 4 frt 80 denárt.

A táborokban szükség volt még fogházfelügyelőre és őrökre. Ezek Kassán 1574-ben hetenkint à 20 denárt kaptak.

<i>Az alkalmazottak zsoldja hetenkint Tokajban 1570-ben.</i>	<i>A tüzérségi személyzetre hetenkint Kassán 1574-ben.</i>
A fegyvertár felügyelője (Zeugwart) 1 frt 60 den.	u. a. 1 frt 60 den.
Építési őrnök (Bauschreiber)..... 1 « 60 «	— — « — «
Építési felügyelők (3-an) à — « 50 «	— — « — «
Puskaművesek (Püchsenmeister) 10-en à 1 « — «	— A puska műves — « 40 « 12 segédje à — « 20 «
Kovács mester 1 « — «	9 kovács à — « 26'66 «
Kovács segédek (2-en) .. à — « 50 «	— — « — «
Kerégyártó mester..... 1 « — «	4 kerégyártó együtt 1 « — «
Kerégyártó segéd — « 50 «	— « — «
Ács mester 1 « — «	6 ács à — « 23 «
Ács segédek (5-en) à — « 50 «	— « — «
Lakatos — « 50 «	2 lakatos à — « 30 «
Asztalos — « 50 «	— « — «
A sánczok őrének — « 20 «	1 bodnár — « 40 «
	Szertári szolga (Zeugh. Diener)..... — « 50 «
	Kapuőr — « 20 «
	Lőpor készítő 1 « — «

¹ Szepesti kamara számad. könyv. fol 15.

A végvárakban, a már említetteken kívül, mindenütt volt a vár gondozására egy provisor, egy fegyvertári gondnok — armentarius, — egy élelmezési felügyelő — annonarius ; egy élelmezést kezelő (Proviant verwalter) a kisebb helyőrségeket a kapitány fizette, a nagyobbakban volt fizetőmester. A török támadásainak kitett várakban tartottak állandó építőmestert, a kit ellenőrizett a több várra kiterjedő hatáskörrel bíró építési felülvizsgáló. Győrben 1583-ban találkozunk a helyőrség orvosával, Roland Szaniszlóval. Érsekújváron az esztergomi érsekség javaiból állandóan kellett plébánost tartani ; itt 1590-ből Győry Bálintot ismerjük, a kinek évi salariuma 38 frt 40 denár volt s azon felül kapott 20 mérő búzát, 20 akó bort, egyéb járandóságairól — a mint a pozsonyi kamara megjegyezte, — nincs számadás.¹

Pozsony, Esztergom és Tokaj váraknál hajóhid volt, a melyeknek felügyelője havonkint 5—6 frtot kapott. Pozsonyban, Győrben és Komáromban állomásoztak a nasszadosok, a dunai hajósok. A hajózási felügyelőnek — curator navalis — évi fizetése volt 100 frt. A pozsonyi várnak volt havi 3, — 1601-től — 4 rajnai frttal díjazott órása. Mikor egyszer (1591) az óra elromlott, Taglich János órás annak megjavításáért 70 frtot kapott. Volt még a pozsonyi várnak egy Arnolt János által 1597-ben készített olyan vízvezetéke, a melyeknek gépezete a Dunából hajtotta fel a várba a vizet. A mester ennek készítéséért 60 tallért kapott.

Meg kell még itt emlékezni a *tüzérségről*. Magyarországon Komárom, Győr és Kassa voltak a tábori tüzérségnek főállomásai, a szabad királyi és bányavárosok pedig annak a főszállítói. A hadi költségekről 1549-ben készített kimutatásban a 6. pont alatt Tüzérek, lőpor stb. havonkint 2000 frt, egy évre 24,000 frttal van felvéve.² Ez csak a tábori tüzérségre szól és a későbbi időben tetemesen megnövekedett. Kassán 1573-ban volt egy «General-Obrist-Zeugmeister», egy «Obrister-Zeugmeister», egy «Obristen-Zeugmeisterambts-Leutenant», a melyeknek egész személyzet állott rendelkezésükre. A várakban mindenütt találunk tüzérségi raktárakat, felügyelőkkel, tüzérekkel. Határainkon kívül Bécs

¹ Cop. Ann. fol. 21.

² Századok, 1877.

volt a főállomás, a hol sok felszerelési dolgot be is szereztek a királyok.

Ha megemlítem még a magyar országgyűlések által a dica-subsidium — mint hadi adónak beszedésére kirendelt thesaurariusokat, kincstartókat, a minők voltak például 1547-ben a nyitrai püspök és Forgách Zsigmond; 1593-ban a felvidéken Rákóczi Zsigmond, a dunai megyékben Illésházy István, Tótországban Istvánffy Miklós; 1600-ban Joó János kir. személynök és Felső-Magyarországon kálnói Bornemissza György,¹ továbbá a magyar katonák részére volt «magister victualium»-ot, élelmezőmestert.² a melyet 1542-ben a kőrösi gyűlésen a Horvát-Szlavon rendek is hozzájuk kinevezni kértek;³ az 1596 országgyűlésen az élelmiszerek árának megállapítása és rendes fizetésének ellenőrzésére kirendelni kért «magistri annonae»-t — gabonamestereket, az ugyanakkor a magyar katonák részére kért «magistri fori»-t, piaczi biztosokat; az élelmiszerek szállítóját intéző magyar élelmezési praefectusokat, a kik Joó János kir. személynök és Nagyváthy Ferencz felügyelete alatt az ország felső részeiben Paczot Ferencz, Dengeleghy Miklós, Várady Gáspár, a Dunántúl Tarródy István praefectusok legyének; és hogy a magyar hadi tanácsba nevezzen ki a király vagy a megbízott főherczeg három magyar élelmezőbiztost: Felső-Magyarország részére Vasady Gáspárt, a Dunáninnenre Vizekety Pált, a Dunántúlra Chemetey Istvánt;⁴ akkor teljesen kimerítettem a táborig személyzetet és már csak a legénységről kell majd beszélnem.

Vár, a mint tudjuk, sok volt Magyarországon. Ezeknek legnagyobb része magános urak birtoka, a melyeknek ellátásáról és őrzéséről a várakhoz tartozó birtokok jövedelméből a tulajdonosnak kellett gondoskodnia. Ezek a várak legtöbbszörre távol estek a török által elfoglalt és veszélyeztetett területektől, így őrzésük se sok gondot adott az uraknak és a bent volt várnagynak 10—20 emberével ellátása se került sokba.

¹ 1542 art. 26. 1547 art. 9. 1600 art. 3.

² Az 1557 art. 7 említi.

³ 1542 art. 11. Kőrösi gyűlés.

⁴ 1596 art. 25, 26. 1597 art. 25. 1599 art. 30.

Nagyobb gond volt a végváraknak jókarban tartása és élelmezése. 1527-től 1541-ig, a míg az állandó jellegű török hódítás nem kezdődött meg, a pártkirályok hívei egymás várait foglalták és azok gyakran cseréltek gazdát. De minden rendben volt, mert hiszen így is, úgy is magyar kézen maradt a vár és a birtok, a míg az új gazda jött. A török ellen a végek a Duna déli részén voltak. Buda elfoglalása után csakhamar az ország közepébe, nyugati és keleti részeibe tolódtak el azok északon egész a bányavárosok vidékéig. Ekkor már méltán mondhatták az urak, hogy váraik az ellenség torkában vannak és mindannyian a királytól kértek segílyt. 1543-ban a török kezére kerültek: Valpó, Siklós, Pécs, Szegszárd, a Balaton melléki kisebb várak és castellumok; 1544-ben Nógrád, Hatvan, 1552-ben Temesvár, Lippa, Veszprém, Drégely, Szolnok, Ság, Gyarmat, Szécsény, Hollókő, Buják, 1554-ben Füle, Salgó, 1566-ban Szigetvár, Babocsa, Csurgó, 1567-ben Dédes, Putnok, Monok, Vadász, 1571-ben Várgede, 1754-ben Dévény, Kékkő, Somoskő, Hajnácskő és más kisebbek.

1549-ben és 1554—55-ben a következő várakban ilyen helyőrséget tartott a király:

	1549-ben:	1554—1555-ben:
<i>Komárom</i>	1 nászlóalj német és a nászadosok.	156 lovas 400 gyalogos 627 nászados — tüzér
<i>Győr</i>	10 német, 3 tüzmaster, 300 huszár, 220 hajdú.	500 « 300 « 100 « 13 «
<i>Sziget</i>	200 lovas 150 hajdú	200 « 400 magyar — « — «
<i>Csáktornya</i> . . .	— « 10 «	nincs
<i>Palota és Paczot</i> —	« 6 «	75 lovas 156 magyar — « — «
<i>Somogyvár</i> . . .	— « 24 «	nincs
<i>Veszprém</i>	32 « 200 «	nincs
<i>Tata</i>	20 « 80 «	60 lovas 100 magyar — « — «
<i>Szt.-Márton</i> . .	12 « 36 «	nincs
<i>Ságvára</i>	24 « 50 «	nincs
<i>Szécsény</i>	— « 25 «	nincs
<i>Gyarmat</i>	— « 25 «	nincs
<i>Szlavon végek</i> .	1050 emberrel.	A szlavon-, horvát végek, Bihács a szomszéd végekkel 256 lovas, 3866 gyalogos.

Újvár--Érsek 3 lovas, 12 hajdú	100 lovas	—	gyalogos
Eger 200 lovas, 300 hajdú	400	«	458 «
	Pápa	200	« 200 «
<i>A király költségén tartott seregek:</i>	Devescer ..	150	» 100 «
1549. Báni 200 lovas	Varsány ..	40	« 50 «
Báthori-féle 300 könnyű lovas .	Tihany ...	40	« 50 «
Nádasdy-féle 500 lovas	Csesznek ..	20	« 50 «
1554. Gróf Zrinyi Miklós 200 lovas			
200 gyalogos horvát	Korotna ..	200	« 100 magyar
Tahy Ferencz 100 lovas (Szigeten			
állomásozott)	Lak	—	« 10 magyar
Nádasdy Tamás nádor 500 lovas,			
500 gyal. magyar	Kassa	200	« 300 magyar
Báthori András 300 lovas	Léva	400	« 200 gyalogos
Horváth Bertalan 300 lovas a			
felvidéken	Korpona ..	400	« 189 magyar
Perényi Gábor 200 lovas	Szitnya ...	8	« 29 gyalogos
	Murány ...	6	« 118 «
	Kékkő	50	« — «
	Trenesén ..	—	« 94 «
	Gyula	465	« 250 «
	Várad	150	« — «
	Erdély	2000	« 1000 «

Az összes hadi előirányzat 1549-ben 397,472 frt volt. 1554—55-ben a felsorolt várak őrsegeire és a király költségén tartott katonaságra tett kiadások 737,620 (nem 761,766) frttal vannak kitüntetve.¹ Az 1549-iki kimutatás felöleli a tábori — sor — katonaságot is, míg az 1554—1555-iki csak a felsorolt várakról és a király költségén a magyar urak által tartott katonaságról szól. A különbözet itt 340,153 frt.

Szatmár, Szendrő, Tokaj 1549-ben saját jövedelmeikből láttattak el, ezek az 1554-iki kimutatásban sem szerepelnek. A nagy különbözetnek okát az épen 1552-től folyt, úgynevezett vár-háborúknak és az Erdély meg a tiszai részek birtokáért folytatott küzdelemben találjuk fel.

A király szükségletét Magyarországon 1546-ban egy békés

¹ *Thallóczy Századok* 1877. évf. és *Acsády* *Hadtört.* Közlemények, 1888. évf. már id. helyek.

évben 358,776, háborús évben 874,824 frtra számították.¹ «1554-ben az összes katonai szükségletet, Erdéllyel és a Szlavon részekkel együtt, 871,168 rhénes frtra számították (= 696,934 m. frt 64 den.), mellyel szemben, mint a megyék adója, Stájer, Karinthia és Alsó-Ausztria járuléka, 475,570½ frt (= 360,056 m. frt 24 den.), állt fedezetképen». Itt 330,878 m. frt 40 den. fedezetlen szükséglettel állanánk szemben. De itt, úgy látszik, mindenki a király rovására élt és gazdagodott. Ha csak kissé részletesebb számítást csinálunk is, azonnal látjuk, hogy igenis lehetett volna fedezni úgy a katonai, mint a polgári kormányzat kiadásait. Az 1554. év bevételeinek *így kellett volna* alakulniok :

A dicából	90,037 frt
Az ausztriai tartományok járuléka	291,290 «
A harminczadokból	50,141 «
A fenti várak jövedelmeiből ²	14,646 «
Erdély és a tiszai részek dicája	30,000 «
Erdélyi és tiszavidéki várak jövedelmeiből	100,000 «
Erdélyi, váradí és csanádi püspökségekből	14,000 «
Balassa János Liptó-Újváráért 1554-ben	10,800 «
A király által 1554-ben vett kölcsönök	30,000 «
Összesen	770,914 «
Leszámítva a király kölcsöneit	30,000 «
	<hr/>
	740,914 frt

Leszámítva a 696,934 m. frt katonai szükségletet, a polgári igazgatás költségeire maradt volna 43,980 m. frt. Nincsenek itt még számításba véve a városok censusai és taxái, az esztergoni érsekség, a győri, pécsi, nyitrai, egri, váci, veszprémi püspökségek, a pornói, zalavár-kapornaki apátságok, sárvári prépostság jövedelmei ; a király részére bérelt tizedek, a só-, pénzverés-, lucrum cameræ a várakhoz adandó ingyenes munka — gratuitus labor — megváltásából befolyó pénzek stb. jövedelmek, a mik igen tekintélyes összegeket tettek ki.

¹ *Acsády Ignác* dr. Magyarország pénzügyei I. Ferdinánd korában 175.

² Más várak azon korbeli jövedelmei szerint egy kat. holdra átlagosan 18 denár jövedelmet vettem.

A dolgok mélyébe behatolva, csodálkozással látjuk, miért kellett királyainknak a várakat eladniok, elzálogosítaniok és a mellett olyan rengeteg adósságot csinálniok. De sok mindent megértünk, ha látni fogjuk a minden vonalon valóságos rabló-gazdálkodást.

A XVI. század második felében, körülbelül 1574-ig, a török mindinkább észak felé nyomult. Gömör és Nógrád vmegyék várait sorra elfoglalva benyomult Borsod, Abaúj megyékbe is. A dunántúli vidéken is több erősséget ejtett birtokába. Ekkor Bécset védték: Győr, Komárom, Pozsony; a Nyitra és Vág völgyét és ezzel Morva- és Csehországot védte Érsekújvár; az alsómagyarországi bányavidéket Végles és Ó-Zólyom; Stájerországot, Karinthiát, Krajnát védte Kanizsa, melyet Szigetvár elvesztése után 1569-ben Csejtéért cserébe szerzett meg Miksa király özv. Nádasdyne Kanizsai Orsolyától. Murány a Szepesség felé vivő úton állott őrt. Ezeknek a váraknak szükségleteiről a pozsonyi magyar udvari kamarának kellett gondoskodnia.

A szepesi kamara területén és ennek gondozása alatt voltak: Borsod, Abaúj vármegyék védelmére: Eger, Szendrő és Kassa. A keleti határon őrködtek: Szatmár, Kálló, Tokaj.

A végváraknak és a táborban levő magyar katonaságnak ellátására 1527-től kezdve csaknem évenként ajánlottak meg az országgyűlések a királynak *hadisegélyt* — dica, subsidium — 1527-től 1546-ig a *porták* és *jobbágytelkek* száma szerint 1—1, 1553-ban 1½—1½, 1559—1588-ig 2—2, 1552-ben és 1593-ban 3—3 frtot, 1596-ban a *jobbágyok* portánként 9—9, a *nemesek* sajátjukból portánként szintén 9—9 frtot, 1599-től 1604-ig *házankint* ajánlották meg az évi 1—2 frt subsidiumot, hogy a mint mondták, akkora segélyt akarnak a királynak adni, a milyen még soha sem volt. Ezen a portánkénti és házankénti adózáson felül adóztak a máskor felmentett molnárok, szabadosok, ruthének, oláhok is. De gyakrabban megadóztatták magukat az urak és a papok is. 1546-ban az urak és nemesek minden 40—40 frtra becsült jobbágyok után a 40—40 frt után $\frac{1}{60}$ -ot — sexagesima — ajánlottak meg saját zsebükből a háborúra. Az egytelkes nemesek arany-, ezüst- és készpénzkészletüknek, marháiknak, termékeiknek, boraiknak és más ingó vagyonuknak — kivéve a hadi felszereléshez szükséges

ruhákat, lovakat, fegyvereket — $\frac{1}{60}$ -át fizették. A sz. kir. és bányavárosok polgárai — kivéve a saját ruhájukat és a feleségeik ékszerait — minden arany-, ezüstneműik, házaik, telkeik, marháik, lovaik, szőlőik, boraik, árúik, szóval mindennéven nevezendő tárgyaik után 60-adot, azaz minden birói becslés szerinti 60 frt érték után 1—1 frtot; a conventek prépostjai, a plébánosok a főpap által minden egyháznegyvében kinevezett pap által felbecsülendő jövedelmeiknek $\frac{1}{10}$ részét; a Fuggerek és más külföldi kereskedők — a kik nagy jövedelmet húznak abból, hogy a városokban lerakják árúikat és azokat aztán elárúsítják — minden lerakott árúiktól $\frac{1}{40}$ részt fizetnek.

Máskor az egyetlen nemesek kúriáknént 50—50 denárt; a plébánosok, káplánok és altaristák, a kiknek jobbágyaik nincsenek, minden házaspár után fizetnek 1—1 frtot, a kiknek jobbágyaik vannak, minden jobbágy után 50 denárt.¹ «Az így megajánlott pénz, ha pontosan befizettetik, nem csekély összeget hozhat be a királynak.»² Mondják nagy naivitással a Kk. és Rk., mintha nem is ők lettek volna azok, a kik elsősorban maguknak foglalták le a jobbágyokon bevett dicát, a mi ellen újabb és újabb törvényeket alkottak.³ Szintén jellemző az akkori közállapotokra, a mit törvényben mondtak ki 1546-ban, hogy ha meggyőződnek arról, hogy a megajánlott pénz csakugyan az ő és alattvalóik védelmére fordíttatik és nem, mint az ez előtt szokásban volt, egyeseknek használatára *raboltatott el* vagy használtatott fel, megajánlanak a felségnek még Szt. Lőrinczkor beszédendő második frtot és 20 denárt.⁴

Wiener András pozsonyi kamarai pénztárnok 1587-ben beadta a kamara 1576 okt. 21-től 1586 máj. 13-ig terjedő számadását. E szerint 10 év alatt a kamara összes bevétele 1.160,714 m. frt 87 $\frac{1}{2}$ denár, tehát évenként átlagosan 116,714 frt volt. A bevétel-lekkel szemben állanak a kiadások 1.160,701 m. frt 64 $\frac{1}{2}$ denárral. Maradt 13 frt 22 $\frac{1}{2}$, $\frac{1}{3}$ denár. Rudolf király 1593 szept. 30-án

¹ L. Corpus juris az illető helyeken.

² 1546 art. 8.

³ Pld. 1550 art. 29.

⁴ Art. 5.

Prágában kiadta Wienernek a felmentvényt. Ebben elmondja, hogy Wiener számadásában elszámolt az összes: harminczad, dica, évi census, taxa, gratuitus labor, az üresedésben levő püspökségek jövedelmeiről, a contrabontokról, vagyis a kir. fiscust megkárosítani akarók büntetéséről, a király nevében felvett kölcsönökről, a mik mind benne vannak a fenti 1.160,714 frt $87\frac{1}{3}$ denár bevételben. Kiadásokban elszámolt: a király fivérei Erneszt, Mátyás, Miksa osztrák főherczegek fizetéseiről; a praetatusok, bárók, praefectusok, consilariusok és más, a magyar kamarának alárendelt egyének salariumairól; a *katonai stipendiumokról*, az *annonára bejött pénzekről*, a *néhány régvár fenntartására fordított összegekről*, a *királyi annonarium részére bevett tizedekről*; deputatiokról; a kölcsönvett pénzekről; a király udvari szükségletére vett borokról; a királyi fiscushoz tartozó levelek váltáságáról; a király által adott gratia, provisio és elemosynákról; az octavalis törvényszék bírának és ülnökeinek díjazásáról, végre az évenként kiküldetni szokott királyi biztosok utazási költségeiről, összesen 1.160,714 frt $87\frac{2}{3}$ dénárról.¹

Itt úgy látszik, hogy minden a legszebb rendben volt, még a katonák és a végvárok is ki voltak elégítve. Igaz, hogy Wiener pontosan elszámolt minderről, a mit bevett és kiadott. Arról már ő nem tehetett, hogy többet nem vehetett be és nem adhatott ki. Pedig lett volna sokkal több bevenni és kiadni való.

Nézzük csak meg az 1584-ik évet, mint a melyiknek királyi bevételeiről a legtöbb adatunk van. Itt be kellett volna jönniök: ² (345. oldal.)

Az 1584 nem volt háborús év, de ha az lett volna is, csekély deficittel lehetett volna fedezni az összes hiányokat, ha nem lett volna közel 200,000 frttal kisebb a bevétel a kellőnél.

1591-ben 127,679; 1592-ben 107,955 frt volt a pozsonyi kamara bevétele és ugyanannyi a kiadása. Az utóbbiak közt a katonai természetűek mindössze 43,128, illetve 32,784 frttal szerepelnek. Feltűnő, hogy itt az esztergomi érsekség jövedelmei 1404 és 733, a győri püspökségé 5269 és 210 frttal vannak felvéve

¹ Copula Annorum fol. 185—190.

² A denárokat nem vettem számításba.

I. A pozsonyi kamaránál:

Városok czenszusából	1,130 frt	— den.
A sz. kir. és bányavárosok taxájából	25,300	» — »
Az esztengomi érsekség jövedelméi	85,607	» — »
A győri püspökség	6,438	» — »
A porói a pátság jövedelméi	62	» — »
A turózi prépostság jövedelméi	510	» — »
A zalavár-kapornoki a pátság jövedelméi ..	2,225	» — »
A dicső-szántódumból	24,927	» — »
Az összes 30-adok (csak) jövedelméi	100,000	» — »
A veszprémi püspökség jövedelméi	656	» — »
A váci püspökség jövedelméi	2,901	» — »
Mármaros és lengyel só jövedelméi	368	» — »
A gratuitus labor megváltása	18,727	» — »
A sasvári 30-adon contrabant	45	» — »
Újvári 30-adon sóból	1,736	» — »
A pozsonyi kamara bevételre lehetett volna körülbelül	230,632	» — »

II. A szepesi kamaránál:

A dícből	24,900	» — »
A tizedekből	69,684	» — »
A városok taxájából	7,875	» — »
A 30-adokból	8,590	» — »
A gratuitus labor megváltásából	89,155	» — »
Összesen	200,204	» — »
Az ekkor a királyi őrséggel ellátott várakból	150,000	» — »
Az ausztriai tartományok járuléka	291,290	» — »
A királyi jövedelmek összesen	871,926	» — »

122

Pozsony régi kiváltságai alapján; nem fizet. Sopronnak évi 4000 frtot kellene fizetnie, de ezt királyi rendeletre az ottani kapitánynak fizeti. Trenesén a treneséni várnak fizet. Szakolcza rendes ezzenzust soha sem fizetett.

1584-re bejött a pozsonyi kamarához 8524 frt. Hiány 16,103 frt. Hét vármegye a porták összeírását nem küldte be.

bejött: 1597 frt. Hiány: 17,130 frt.

volt 116,054 frt. Hiány: 114,578 frt.

Bejött ebből 7503 frt. Hiány: 81,652 frt.

rendesen a várak kapitányai szedték be.

nem számítva a körmezői kamaránál befolyó és a bányajövedelmeket,

és felvették itt «a különféle egyénektől vett kölcsönök»-et is 14,100 és 13,250 frttal.¹

A Kk. és Rk. úgy látszik megtartották 1588-ban kimondott fenyegetésüket, hogy t. i. ha a király az ország régi szabadságát vissza nem állítja, a segílyt jövőben nem szavazhatják meg és 1589—1592-ben csakugyan nem is adtak a királynak subsidiumot. Természetesen azt a szepesi kamarához tartozó vármegyék sem fizették, ha tehát leszámítjuk ezt és az ingyen-munka váltságát, a szepesi kamara jövedelme 91,049 frtot tehetett. Ez hozzáadva a fentihez, összesen is csak 218,728 ; illetve 199,004 frtot tenne. Hozzájuk lehet még venni az osztrák tartományoknak évi 291,290 járulékát.

Sajnos, hogy a királyi jövedelmekre biztosan sohasem lehetett számítani. Hogy számolták el a dicát? Itt nem bocsátkozva részletezésekbe, csak nagy vonásokban mutatok be pár példát arra, hogy miért maradt igen kevés vagy épen semmi ebből a katonaság fizetésére. *Borsod* vármegyében 1546-ban volt 1137 porta. A dica beszédese teljes 4 hónapon át tartott és volt bevétel 1988 frt, ebből 1109 frtot saját használatukra felvettek a megyei főurak, 666 frt ment a megye számadására, a többit elszámolta a dicator és a thesaurarius nem kapott semmit. *Hevesben* 1546-ban be kellett jönnie 591 frtnak. De az urak saját birtokaikon maguknak szedték azt be. A dicator a kamara részére beszedett 45 frtot, a mi az ő, az alispán és a szolgabírák költségeire is kevés volt. *Abaujban* 1552-ben bevétel 2771 frt, ebből a kassai és eperjesi német katonaság fizetésére ment 2286 frt, a többit beszedte Perényi Ferencz és elszámolta a dicator, a kincstárnoknak semmi. *Zemplén* 1582-ben bevétel 4771 frt. Elment a nélkül, hogy a magyar katonaságnak csak egy denár jutott volna. Ugyanott 1598-ban megkapta díját a kapitány, kivette részét mindenki, csak a 49 főből álló megyei katonaság nem kapott semmit. *Nyitra* 1596-ban minden portától 9 frt 10 den. = 19,592 frt bevétel, ebből elment : a katonaságnak — persze nem a magyarnak — 17,224 frt, építkezésekre 2153 frt, a szegényeknek 215 frt, összesen 19,592 frt elszámolva.²

¹ Cop. Ann. fol. 205—212

² Orsz. levéll. Dica összeírások.

Hosszú sora van az ilyen elszámolásoknak, a melyek mutatják a hiányok okait és azt, hogy miért nem jutott pénz a katonáknak. Már az 1550. art. 29. mondja, hogy az alispánok indítsanak inquisitiót és hajtsák be a dica-hátrálékokat. Némely urak ugyanis nemcsak annyi katonát tartanak, a mennyi nekik elő van írva, hanem többet is és minthogy azoknak zsoldját fizetni nem tudják, kezüket birtokaik dicáira tették. Ha ezek a szükséges zsoldokon felül szedtek be dicákat, azt az alispán rajtok hajtsa be és ne a jobbágyokon, a kik a dicát már egyszer megfizették.¹ Az se volt éppen ritka eset, hogy a dicák a katonaság által okozott károk megtérítésére fordítottak úgy is, hogy ha az illető helyek dicája nem lenne elegendő a károk megtérítésére, a szomszéd vármegyék dicáját is igénybe vették. A király szerezzen magának elégtételt a katonák zsoldjából.² A hol pedig részint a török, részint a király katonái elpusztították a házat, falut, attól a dicát nem kell behajtani.³ 1564—1599-ig a királyok a dicákra különféle címeken 88,650 frtot utalványoztak.⁴

A végvárhoz adandó ingyen-munkák megváltására a jobbágyok által lefizetett összegek éppen úgy kallódtak el az alispánok, percceptorok és kapitányok kezén. A várak birtokainak jövedelmei nem folytak be közvetlenül a kamarához, de azokat a kapitányok szedték be és fordították az őrség ellátására. Hogyan jártak el, mutatja a murányi kapitány, a ki 1564-ben tized fejében beszedett 208 juhot, 151 bárányt, 245 juhsajtot. A vár jövedelmeit összeíró biztosok működésének megkezdéséig a mészáros levágott 70 ökröt és volt még — télen át a falvakon tartott — levágni való élő ökör 72 drb. A jobbágyoktól census és tributum címén szedett juhak és kecskékből levágtak 350 drbot. A pinczékben volt 145 drb sajt és sok megromlott marhahús. És a katonaság mégis egyhangúan panaszkodott a biztosok előtt a rossz ellátás miatt. Panaszkodtak a kenyér hiánya miatt. Egy katona kapott ugyan naponként egy font húst, de a kapitány egész nyáron át értéktelen kecskehúst ad nekik. Hogy honnan szedi a kapitány az olcsó kecskét, azt nem tudják, mert a jobbágyoktól nem kecskét szednek. A jobbágyoktól

¹ Corp. juris.³ 1557 art. 3.² 1554 art. 2.⁴ Libri debitorum.

a kapitány jó sajtot szed be, a katonáknak meg a maga megromlott sajtját adja.¹ Különbén a kapitány több tételre vonatkozólag nem akarta a biztosoknak megmutatni a számadást, állítva, hogy ő elszámolásra csak a kamarával szemben van kötelezve. Ezek egyikénél sem találok nyomát a várak elszámolásainak.

A katonaság szükségleteire felvett kölcsönöket a királyok nagyrészből a harminczadokra utalványozták, igen sokat úgy, hogy a kölcsönt adók marhát hajthattak át fizetés nélkül. 1564—1599 közt a harminczadokra 965,992 frtot utalványoztak.²

A magyar főkapitányok közt akadt egy Pálffy Miklós, Pálffy Tamás, Zrinyi György és még néhány, a kik hazájok és katonáik iránti szeretettől indítatva, sajátjukból nagy áldozatokat hoztak a rájuk bízott őrségek érdekében. De mi volt ezeknek áldozatkészsége a szükséglethez képest. A királyokat se vádolhatjuk, hogy nem akartak volna segíteni. Igérték sokat, tettek volna is, ha lehetett volna. Az udvari kamarák — értve a magyarokat — buzgón támogatták a királyokat a kölcsönök felhajszolásával, de hiába ígérték a királyok és a kamarák, hogy a kölcsönt hamarosan visszafizetik, az 5—8%-os kölcsönöknél nem egyszer elérte a kamat a tőkét.

A ki meg akarja ismerni a várbeli katonaság nyomorainak igaz képét, olvassa el a Hadtörténelmi Közlemények 1914. évfolyamában thengöldi Bornemissza Jánosról írt tanulmányt,³ Kanizsának, illetőleg ezen végvár katonáinak sorsa híven tünteti fel az összes végvárak őrségeinek helyzetét azzal a különbséggel, hogy a míg itt a tisztek — magyarok lévén — segíteni igyekeztek a legénységen, addig sok végvárakban az idegen kapitányok segítettek növelni az őrség nélkülözéseit és úgy a várak, mint a táborok katonáit rászabadítva a falvakra, okozóivá lettek a nép mérhetetlen nyomorának, miről az országgyűléseken oly sok panasz hangzott el.

A katonák fizetetlensége volt az oka azok számtalan erőszakoskodásának, ez meg az élelmezés körül felmerült nehézségeknek.⁴

Dr. DEMKÓ KÁLMÁN.

¹ Orsz. levélt. Urbarium arcis Murány.

² Libri debitorum.

³ Takáts Sándortól.

⁴ Folytatását lásd a folyóirat 1917. évfolyamában.

AZ 1291. ÉVI MAGYAR-OSZTRÁK HADJÁRAT.

III. András királyunk trónraléptekor Magyarország nyugati vidékének egy része Albert osztrák herceg kezén volt. IV. László, András elődje, szép kún és oláh nők karjaiban nyugodtan nézte, hogy egy külföldi fejedelem Güsszingi Ivánt, a magyar király hatalmas alattvalóját példásan megzabolázta s hogy ugyanazon külföldi fejedelem azon ürügy alatt, hogy az Iván által osztrák területen okozott károkat valahogy pótolja, nem ettől keresett kárpótlást, hanem a fegyveres kézzel elfoglalt magyar területet egyszerűen — mintha ennek örök időre volna érvénye — politikai s katonai közigazgatása alá helyezte.

Ennek az lett a következménye, hogy a nagyravágyó Habsburgi Rudolf ezen állapotban Magyarország megszerzésére vezető hathatós segédeszközt látott. Valamint Ausztriát 1282-ben a német birodalomra szállt hűbér czímén saját fiainak adományozta, úgy IV. László halála után is azt hitte, hogy Magyarországgal is ugyanazt teheti; rá nézve III. András trónutódlása nem létezett. De hogy az ügyet mégis némi törvényesség látszatával övezze, 1290 aug. 31-én arra hivatkozott, hogy ő annak idején tanuja volt annak, hogy IV. Béla király országát Frigyes német császárnak császári hűbérként kiszolgáltatta s miután IV. László halálával ezen Magyarország a német birodalomra átszállt hűbérnek tekintendő s miután — saját szavai szerint — egészen természetes dolog volt, hogy bőkezűségében elsősorban tulajdon testét és vérért részesítse, ugyanazon napon Erfurtban egész Magyarországot fiára, Albert osztrák hercegre ruházta át.¹

A dolog azonban nem így állott. IV. Béla igaz, 1241-ben a

¹ *Fejér* Cod. diplom. VI. I. 47–48.

tatóroktól féltében II. Frigyes császárnak hűbéri köteléket ígért, *de azzal a feltétellel, hogy a tatárok ellenében legyen segítségére ; a feltételt azonban a császár sohasem teljesítette,* vagyis az ígért hűbéri kötelékre soha jogot nem formálhattak és így csak diplomatiái furfangnak kell tekintenünk, hogy Rudolf, kinek nagyon jól kellett emlékeznie az 1241. évi eseményekre, a midőn tanuminóságban szerepelt, ezt a körülményt egyszerűen agyonhallgatta. Rudolf eljárása nagy hamar ellenállásra talált, legalább IV. Miklós pápa részéről, habár nem is az imént felsorolt okok alapján. Miklós, a mint hírül vette IV. László meggyilkolását, 1290 szept. 7-én Magyarországra küldte követül Benvenuto eugubiai püspököt, hogy a magyar viszonyok felül tájékoztassa magát és ejtse módját, találjon eszközt az ottani viszonyok megszüntetésére és világosan hangsúlyozza a követ részére kiállított megbízó levelében, hogy Magyarország a római kuriáé. Mivel akkoron nem volt tudomása Rudolf szándékairól, a követet szept. 9-én Rudolf és Albert kegyeibe ajánlotta. A mint hírét vette, hogy Rudolf Magyarországot Albertnek ajándékozta, 1291 jan. 2-án János jesii püspököt nevezte ki követül és megbízta, hogy Rudolfot és Albertet tegye rá figyelmessé, miként Magyarország több rendbeli oknál fogva a pápai szék tulajdona ; más valaki egyáltalán nincs feljogosítva arra, hogy Magyarországgal rendelkezék, csakis a pápa ; ugyanazon értelemben írt a magyar főpapoknak és főuraknak is. A követnek küldetéséről szóló jelentését nem ismerjük.

András se maradt tétlen. A Székesfehérvárott 1291 febr. havában megtartott országgyűlésen elsősorban a főurak megbízhatóságáról akart meggyőződni, a mi kétségkívül a királyi hatalom költségén történt, mert más áron nem lehetett őket a maga számára megnyerni. Megigérte, hogy évenként tart országgyűlést Székesfehérvárott, melyen a főnemességen kívül a köznemesség is hivatva lesz a közigazgatást ellenőrizni ; ígéretet tett arra, hogy a legfőbb államhivatalokat a nemesség ajánlata szerint tölti be ; egy megyét se adhat valakinek örök adományul ; külföldit, pogányt és nem nemest nem ajándékoz meg várkastéllyal ; ilyeneket nem vesz maga mellé tanácsadókul ; az egyházakat, a nemességet, az erdélyi szászokat valamint az ezeknek területén lakó egyéb nemzeti-ségűeket nem sujtja adókkal és az egyházaktól elvett jószágokat

visszaadja nekik ; a főispán csak négy nemes ülnök hozzászólása mellett szolgáltatathat igazságot ; a nádor is — utazásai alkalmával — emez ülnökök és az alispán belevonásával mondhat csak ítéletet. Ennek ellenében a nemesek és a papok kötelezték magukat, hogy úgy a bel- mint a külföldi támadások ellenében a király segítségére lesznek.

Legutóbbi megállapodás alapján András méltó választ adhatt már Rudolf és Albert kihívó magatartására s nem fér hozzá kétség, hogy ennek mikénti megindítása a Güsszingiek közreműködésével történt.

Tudjuk már, hogy ezeknek legnagyobb és legszebb birtokai IV. László halálakor Albert kezén voltak. Ismerjük a daczos és dölyfös Güsszingi Iván természetét és modorát és így biztosra vehetjük, hogy ő s pártja csak azért szegődött Andráshoz, mert remélte, hogy segíteni fogja elvesztett jószágainak visszaszerzésében ; bátran feltehetjük azt is, hogy a daczos főúr egyenesen ezt kötötte ki feltételül csatlakozásáért ; másrészt azonban nem hagyhatjuk figyelmen kívül, hogy a feltétel elfogadásának András részéről, saját hatalmának biztosítására kellett vezetnie, mert maga mellett magyar földön csak nem tűrhetett el egy második uralkodót.

Elérkezett tehát az idő, hogy a Güsszingiek birtokait visszakövetelje. András a székesfehérvári országgyűlés megtartása után Erdélybe ment és a gyulafehérvári országgyűlésen rendezte az ottani magyarok, szászok, székelyek és oláhok ügyeit, de még márczius végével visszatért Magyarországra.¹ Így azután az ország mindkét részén levő alattvalóinak támogatásáról biztosítva Albert ellen támadólag lépett fel.

Előbb azonban mindent megtett, hogy a békét valahogy megmentse. Azzal kezdte, hogy nemsokára husvét után (1291-ben husvét április 22-ikére s 23-ikára esett) követséget küldött Alberthez²

¹ Itinerárja a következő : 1291 jan. 28 *Nagyvárad* ; jan. 29 *Fülöpös* (Erdélyben) ; márcz. 10—11 *Gyulafehérvár* ; márcz. 21 *Győr* ; márcz. 26. *Czegléd mellett*, jún. 5, 24, 27 *Buda* ; jún. 29 *Székesfehérvár* ; júl. 3 *Buda*.

² A követség egyes tagjait nem ismerjük. Az osztrák Ottokár rimes krónikája (Secmüller József kiadása 396) szerint egyikök «Peter der Wahtelsac» (*Wachtelsack*) volt, ki a hercegnek egy levelet átadott. Ha ez tényleg a helyes név,

azon felszólítással, hogy adja vissza a Güsszingi Ivántól elvett magyar birtokokat. Hiába volt a szónokok ékesszólása s András alázatossága, hiába hivatkoztak arra, hogy a magyar király még nem feledte el azokat a jótetteket, melyeket Albert iránta, mint trónkövetelő iránt tanusított és hogy most már mint király, alattvalóira való tekintettel, esküvel kötelezett arra, hogy országának épségét teljes kiterjedésben megőrizze. A mint várható volt, Albert nem engedett. Most tehát nem maradt egyéb hátra, mint a fegyverek döntése.

Harczba hívta tehát összes alattvalóit, kik fegyveres erőkkel hozzá is siettek. A felhívás természetesen a drávántúli vidékieknek is szólt, kik közül a horvát Gereben ura (Gárdony fia) Gárdony az első volt, ki magát és századát Budán a királynak rendelkezésére bocsátotta. Elis ment a királlyal együtt Mosonyig, de innen nem folytatta útját Ausztria felé, minek oka a horvát viszonyokban volt. A Vodicsai-család egyik tagja, a hatalmas Radoszló bán, András ellenségeihez tartott ¹ és miután ő nem volt az egyedüli, kitől Andrásnak félnie kellett volna, jónak tartotta, hogy a megbízható Gárdonyt a horvát határvidék megőrzése céljából Zágrábba visszaküldje.²

A székesfehérvári egyházban június végén bontotta ki András az ország zászlóit, mire serege két hadtestben indult el. Az egyik átlépve a határt, Ausztriába tört, a másik Pozsony vidékét támadta meg, hogy az osztrákoktól elszakítsa. Már jul. 3-án tanusítja, hogy akkor, midőn seregét Albert osztrák herczeg ellen menesztette s az ország zászlaja kibontása végett a székesfehérvári egyházba jött, Tengerdi Tivadar székesfehérvári prépost azzal a kéréssel fordult hozzá, hogy IV. Lászlónak Sitke helységét tárgyzó adománylevelét számára megerősítse; ³ júl. 10-én pedig, *miután a Székesfehérvárott történt zászlóbontás után Győrre jött,*

akkor a követ az ország nyugoti vidékén lévő megyék egyikéből, valószínűleg sopronmegyei németajkú ember lehetett.

¹ Bizonyítja ezt az, hogy Vegliai Doymmal együtt Radoszló is mint a nápolyi királyné magyarországi híve 1291. évi június kezdetén, Manfredonian keresztül, a nápolyi udvarhoz készül. (*Anjoukori dipl. emlékek.* I. 77.)

² *Hazai okmánytár* VIII. 295.

³ *Wenzel Árpádkori új okmánytár* X. 22.

hozzá fordult a vasmegyei Doroszló (a Rumi-család őse) azon kéréssel, hogy egy 1285-ben kiállított oklevelét számára erősítse meg.¹

I. Magyarorszáiban.

Mint már fentebb mondtuk, Magyarország nyugati részének néhány vidéke 1291-ben még Albert kezén volt és vannak okirati bizonyítékaink arra, hogy itt már 1291 kezdetén, de mindenesetre már tavaszán magyarok és osztrákok között véres összeütközésekre került a dolog.

a) Hontpázmán nb. Szentgyörgyi Ábrahám, kit Abicsknak is neveztek, 1295-ben kijelenti, hogy a pozsonymegyei Csallóközben fekvő Alistál nevű birtokot, melyet *Csallóközi István fia László* valamikor Ábrahám néhai rokonaitól kapott, ennek újonnan adományozza. Elmondja, hogy rokonainak, Kozma és Pálnak *Szentgyörgy és Bazin* nevű várait az osztrákok ostromolták, lefoglalták és hogy akkor nevezett László s *Taró István* nevű fia nagy érdemeket szereztek maguknak. László annyira ment, hogy ezen egyetlen fiát, *Marcheygen* az osztrákoknak túsul adta s a két vár visszanyerése czéljából anyagi áldozatokat is hozott.² Szentgyörgy és Bazin elfoglalása kétségkívül az 1291 kezdetén történt osztrák támadással áll összefüggésben.

b) András király megjutalmazza 1291 júl. 10-én a Vas megyében törzsökös *Csém nemzetségből származó Miklóst, Bernátot, Konrádot és Seyfriedot* és kiemeli, hogy akkor, miután ő (t. i. András) a magyar trónra lépett, fenti Bernát az ország határait megtámadni akaró osztrákok elleni harcban *Rohoncz vára előtt* súlyosan megsebesült; Weisz Miklós pedig *Szentmihály vára előtt* egy hajtólovag által sérült meg.³

c) 1291 július 21-én arról tesz András említést, hogy a szintén Vas megyében törzsökös *Ják nb. Ebed fia Rajnold és Ják* az ország határán az ezt pusztító Albert osztrák herczeg ellen harczoló se-

¹ *Hazai okmánytár* VII. 218.

² *Fejér* VI. 1. 353.

³ *Wenzel* XII. 503. Rohoncz (a német Rechnitz) Vas megye községi járásában van. Szentmihály szintén Vas megyében feküdt.

regben nagy szolgálatokat tettek. Miután a király az ausztriai földön lezajlott hadjáratról itt csak mint valamely későbbi eseményről szól,¹ világos, hogy a Ják-nemzetségbeliek e működései korábbi időre esnek.

d) 1292-ben megjutalmazza a már fentt említett *Rumi Doroslót* és akkor mondja, hogy ez magát az osztrákok elleni harcban, melyben sok szolgáló népe elesett, kitüntette, a mint ezt a jelen volt bárók és nemesek a királynak elbeszítették.²

e) 1291 július 14-én elbeszéli András, hogy a Zala megyében törzsökös *Buzád—Hahót nb. István* (akkor a királyi tálnokok jegyzője) az országnak az osztrákok által okozott károk megtorlása s az ellenség kikergetése végett összegyűlt hadsereghez több báróval együtt saját csapatjával társulván, az osztrákok ellen *Potul*³ nevű várig hatolt.

f) A valamikor Pozsony megyében, a Dudvág vidékén. Deáki mellett feküdt Berény helységnek egy *Majnard* (a német Meinhold) volt az ura 1217-ben, *kinek fia Ábrahám a Duna jobbpartján 1291-ben lezajlott hadiműveleteket vezette*. A király már 1291

¹ Wenzel X. 14.

² Wenzel XII. 530.

³ Potul eddig nincs meghatározva. Ezen István (1272—1296) a zalamegyebeli alsóindvai Bánfi-család őse; fia Miklós 1343-ban királyi adományozásban részesül és ez alkalmalval említi az okirat (Fejér IX. I. 88), hogy Miklós I. Károly király idejében az osztrákok elleni hadjáratban a *Pochol* nevű várig és városig hatolt, a *Pechwar-hoz tartozó Gyepes-Szerdahely nevű várat bevette*, elhamvasztotta és a Pochol várhoz és városához tartozó összes területet tüzzel-vassal pusztította stb. Mindamellett azonban, hogy itt Potult (mert Pochol is ugyanaz) közelebb-ről körülírja, még sem tudjuk szabatosan meghatározni. A Gyepes-Szerdahely elég bizonyíték azonban arra, hogy Potol = Pochol alatt magyar földrajzi tárgy értendő, a mit különben a következő adatok is támogatnak. Kerecsényi László zalamegyei ember 1555-ben írja Szigetből Nádasdi Tamásnak, hogy «az mustra mester Perlakra (zalam. helység) jött . . . hogy esmég (= ismét) hátra akar menni *Potol*-ba». Ákosházi Sárkány Ambrus (szintén zalamegyei) ugyanakkor írja Nádasdinak: «azt monta vala kegyelmed, hogy kegyelmed szekeren küldet *Potolik* (= Potol-ig); *Potolyba* és egy hétik kelyet (= kellett) késnünk» (*Történelmi Tár* 1906. évf. 131., 1910. évf. 534., 536.). Kövendi Székely Lukács stájerországi birtokos pedig Nádasdinak írja 1557-ben: «de az *pottoly* mezőn nincsen semmi jószág hozzája.» (U. o. 1907. évf. 542.) Azt, hogy a stájer Pettauval azonos, mint ezt néhai Pauler Gyula két helyen is állítja, el nem fogadhatjuk.

június 24-én említi, hogy ezen Ábrahám, midőn az ország határait Albert osztrák herceg ellen védelmezte, egyik ütközetben megsebesült és öt rokont vesztett; ¹ világos azonban, hogy itt oly csatározásról van szó, mely a székesfehérvári zászlóbontás előtt történt. 1294 január 18-án azonban tanúsítja András, hogy Menold fia Ábrahám neki már trónkövetelő korában is sok nevezetes szolgálatot tett. Midőn IV. László korában az osztrákok a magyar határt elfoglalták és ezen vidék összes nemesei az osztrákokhoz szegődtek, csak Ábrahám volt az, ki az ellenségnek ellenállva, a királyhoz hű maradt. Midőn László halála után — most már 1291-ről beszélhetünk — András trónra lépett, Ábrahám az osztrák-stájer herceg Albert seregével összetűzve, *Nagyszombat* városnál vitézül harczolt. Sikerült neki itt egynéhány osztrákot fogságba ejteni s a kezébe került osztrák csatazászlót András királyhoz megküldeni. A Nyitra megyében fekvő *Sasvárt*, melyet az osztrákok ugyancsak elfoglalva tartottak, szintén visszahódította a királynak. Albert összes haderejével Pozsony megyét pusztította, Ábrahám az osztrák sereget legyőzte s győzelmének jeleül — mint már mondtuk — az ellenség hadizászlóját egyik embere által a királynak bemutatta. Albert ezen balsiker után egy csehekből álló csapatot küldött Ábrahám ellen, de most sem jobb sikerrel; Ábrahám harczba bocsátkozott a csehekkel és legyőzte őket. Erre Albert, egy Ábrahám által védelmezett erődtímenyt vett ostrom alá, a mit azonban nem tudott bevenni, mert Ábrahám azt saját és embereinek sérülése árán dicsőségesen megakadályozta; 53 embere nyíllövés következtében súlyosan megsebesült, tizenötön pedig a védelmezés alatt az osztrákok fogságába kerültek; világos tehát, hogy ezen faerődtímeny a pozsonyi várhoz tartozott. Említi itt is Sasvár ostromát.²

1297-ben újabb részletekkel egészíti ki tudósítását. Azt mondja: «Midőn köztünk és Albert osztrák-stájer herceg és cseh király között, ki most kedves ipánk, akkor pedig legelkeseredettebb ellenségünk volt, háború tört ki s a pozsonyi várat a herceg a mi kárunkra elfoglalva tartotta, Pozsony megye összes nemesei

¹ *Apponyi-oklevéltár* 17, 18.

² *Apponyi-oklevéltár* 31.

s Pozsony városának összes vendégnépei minket elhagyva az ellenséghez szegődtek, Ábrahám ellenük harczolva, sok szolgálatot tett akkor nekünk. Midőn ugyanakkor az osztrákok, nevezett herczegük parancsára, a *Szala* a *Deáki* nevű helységekben lévő monostorokban felhalmozott hadikészülékek és lőszerrek segítségével területünket pusztították, Ábrahám ezen monostorokat saját költségein ostrom alá vette. Maga s emberei megsérültek, de az elfoglalás mégis sikerült, mire Ábrahám a monostorokat jogos tulajdonosaiknak, a szentmártoni s a túróczi apátnak minden kiváltási díj nélkül visszaadta, a mint ezt (Henyeyi) Ladamér esztergomi érsek tanusította.¹

Ezen Ábrahám különben a «Vörös» melléknevet is viselte és 1294-től 1296 május 31-ig Pozsony megye alispánja. 1324-ben megkapja a pozsonymegyei Cseklészt; 1325-ben találkozunk vele utóljára; tőle származnak az ifjabb Cseklésziek és a Vörösváriak.

Néhai Pauler Gyula «A magyar nemzet története 1301-ig» című művében (első kiadás I. 550) azt mondja, hogy annak a magyar csapatnak, melyben fenti Ábrahám Pozsony alatt oly dicsőségesen harczolt, «néhai Csák Péter nádor fia Mátyus volt a vezére.» Pauler azonban tévedt, a mint ezt a következő okadatok bizonyítják:

1. Midőn András király 1294 január 18-án a pozsonyi ostromot legelőször említi, világosan megmondja, hogy az ostromra Máté királyi lovászmestert küldte ki. Csák nb. Máté pedig csak 1293 okt. 28-tól 1296 április 7-ig a lovászmester. 1291-ben Gyovad nb. Mikó volt az.

2. Midőn 1297-ben ugyanerről szól, azt mondja a király, hogy «akkor, midőn Henrik fia Miklós volt nádor a pozsonyi várat ellenünk elfoglalva tartotta s mi Máté lovászmesterünknek és Pozsony megye főispánjának megparancsoltuk, hogy a várat ostromolja stb.» Erre már most megjegyzendő, hogy 1291-ben Güsszingi Iván és fivérei, köztük Miklós, királypártiak voltak; ki van zárva tehát, hogy 1291-ben Miklós Pozsonyt kezén tartotta volna. Még jobban bizonyítja ezt Andrásnak 1296 október 19-én kelt okirata, melyben azt mondja, hogy Henrik bán fiai a pozsony-

¹ *Apponyi-oklevéltár* 38.

megyei Detrekővárat elfoglalták és fenti Ábrahám urának, Máté parancsára a várat szerencsésen visszahódította.¹ Ebből világosan kitűnik, hogy Máté alatt Pozsony megye főispánja, Ábrahám alatt pedig alispánja értendő; pedig Máté csak 1293 október 26-tól kezdve Pozsony megye főispánja (1291—1292. Pécz nb. Apor az) és Ábrahám is csak 1294-óta alispán. Kiviláglik tehát, hogy Pozsonynak a Güssingiek által történt elfoglalása s Csák nb. Máté és Vörös Ábrahám által történt visszahódítása nem 1291-re, hanem későbbi időre, a legnagyobb valószínűség szerint 1292-re helyezendő.

II. Ausztriában.

Miután András király június 29-én Székesfehérvárott az ország zászlaját kibontotta, megkezdték a mozgósítást és az egyes csapatok menesztését. Miklós nádor (Somogy megye főispánja) már június 17-én Geregye nb. Kalmér nevű vasmegyei úrral együtt az ország határán tartózkodik.² Maga a király július 3-án megint Budán, július 8-án azonban Komáromban van. Július 10-én Győrött találjuk. Július 14-én a tószigeteszilizközi járásban fekvő (Híd) *Abdán* (juxta pontem Abada)³ van, honnan a Lajta mindkét partján Ausztriába tört. Július 18-án Ladamér esztergomi érsek csapatja s Csukárdi János — kiről még alább lesz szó — az osztrák-magyar határon lévő Szentgyörgy egyház táján tartózkodott.⁴ Az pedig, hogy a király július 27-én Budán lett volna,⁵ nem felelhet meg a valóságnak és csak arra vezetendő vissza, hogy a kancellária az illető darabot a király nevében Budán keltezte.

¹ *Apponyi-oklevéltár* 32. *Fejér* VII. 2, 196.

² *Wenzel* XII. 495.

³ Német neve *Brück-Abda*.

⁴ *Pauler* (I. 550.) mondja: «a jobbszárny a Duna mentében Flenschendorf közelében a «Szent György templománál» lépte át a határt.» Erre megjegyzendő, hogy ezen Flenschendorft nem ismerjük. Ez nem más, mint a legrégebb okiratokban mint Wlocendorf, Flezyndorph előforduló, Mosony megyében az ausztriai határon feküdt *Flossendorf* vagy *Flössendorf*, melynek közelében 1278-ban is a «Szent György temploma» nevű helység Magyarország és Ausztria között a határt jelölte meg. (*Történelmi Tár* 1908. évf. 504—505.) Erről azonban még alább szó lesz.

⁵ *Wenzel* X. 18.

Ausztriai területre érve, úgylátszik, hogy András legelőbb *Haslaut* és utána *Rohraut* vette ostrom alá, melyet bevett és melynek lakosságát hűségi eskűre kényszerítette. Maga a király mondja 1292-ben, hogy e hadjáratban, midőn Albert hercegnek országába betört «először és főleg ennek Rohrau nevű várát ostromoltatta».¹ *Július 21-én* már mondja, hogy az egyik vasmegyei ember Rohrau ostroma alatt elesett,² miből arra következtethetünk, hogy Rohrau július 21-én már magyar kézen volt. Erre András Bruck és Fische között egy *Königsberg* nevű dombhoz vonult, hol serege öt napig tartózkodott, mely időtartamot azzal töltötték, hogy a körülöttük fekvő vidéket tűzzel-vassal pusztították. Erre azt tanácsolták neki, hogy *Schwechat* felé induljon, hol rendes csatározásba bocsátkozhatna, ha az a szándéka, hogy egyenesen Bécs felé törjön. András ennek helyt adván, Schwechat felé vonult, hol seregével tábort ütött. Ottokár szerint a sereg oly nagy volt, hogy hosszúsága és szélessége egy mérföld volt. Jelen voltukat nem kellett a bécsieknek tudtul adni; látták ezt a bécsiek a meggyújtott helységek elhamvasztásából, az innen kiinduló lángokból származó szikrákból és azon füstből, mely egészen Bécs falaiboz húzódott. Ezalatt *Prellenkirchen*.³ *Schwadorf*,⁴ *Petronell* ⁵ már András kezén voltak és innen terjeszkedett ki serege minden irányban a Dunától le egészen Bécsújhelyig, az egész vidéket kegyetlenül pusztítva, rabolva, gyujtogatva s annyi kárt okozva, a mennyire a lakosság nem tudott visszaemlékezni. A király főhadiszállása egy ideig Schwechatban maradt, mert Bécsset, bár elég közel volt, még sem támadta meg személyesen teljes erővel; csak kisebb csapatokat küldött alája, a melyek a várost körülrajzották és környékét ép úgy pusztították, mint az eddig elfoglalt területeket. Arról pl. biztos tudomásunk van, hogy Aba nb. Amadé nádor és az ő zász-

¹ *Wenzel* XII. 529.

² *Wenzel* XII. 504.

³ A lajta melléki brucki kerületi kapitányság hainburgi járásában, a magyar határon.

⁴ Ugyanazon kerületi kapitányság schwechati járásában, a Fische mentén, Bécsből délkeleti irányban.

⁵ Ugyanazon kerületi kapitányság hainburgi járásában, a Duna mentén.

laja alatt Csicseri Jób már július 22-ike előtt a bécsi vár előtt csatáoztak.¹

Albertnek a hadjárat alatt tanúsított magaviselete alig értendő. Vagy alábecsülte a magyarok számát és rátermettségét vagy nem mert velök nyílt csatában szembeszállni. Haderejére nézve némi adataink vannak. A stájer urak sorából a következők jöttek segítségére vagy megígérték legalább: Henrik *admonti* apát 100 emberrel; *Wildoni Hartnid* 60-nal; a *Stubenbergiek* 200-al; a *Pettauiak* 100-al. Az osztrákok sorából: *Stadecki Hartnid* és *Leutold* 50-nel; *Liechtensteini Otto* 60-al; *Emmerbergi Bertold* 100-al; ezekhez járultak a *Schenk*, *Neipperg*, *Pernegg*, *Wildhausi*, *Marburg*, *Teufelbach* és egyéb apróbb urak; összes ereje kb. 3000 emberből állt; ezzel persze nem lehetett a 80,000 főre becsült magyar sereggel sikerrel szembeszállani.

Augusztus kezdetén indult meg András Bécs felé. Augusztus 6-án *Wolter*, azaz a mai *Unterwaltersdorf* mellett ütötte fel sátrát és itt találjuk őt még augusztus 6-án.² Innen egyenesen Bécs felé vonult, hol augusztus 9-én Lőrincz volt nádor fia Kemény számára okiratot állt ki; ugyanott időzik augusztus 17-én is, hol a bécsi vár alatt a sopronmegyei keddhelyi apátság részére adománylevelet keltez.³

Andrásnak Bécs falai előtt megjelenése azonban még nem volt elegendő arra, hogy Albert tétlenségét megtörje. Az összes német kútfők⁴ megegyeznek abban, hogy a magyar betöréssel szemben sem Albert, sem bárói semminéven nevezendő ellenállást ki nem

¹ *Hazai okmánytár* VI. 366.

² *Waltersdorf* (Ober- és Unter-) a bécsujhelyi kerületi kapitányság etreichsdorfi járásában van. A király ottlétét tanúsítja *Hazai okmánytár* VIII. 299. és *Wenzel* X. 34. Hogy júl. 27-én Budán lett volna, a mint ezt *Wenzel* X. 18. mondja, nem valószínű. Az illető okiratot a kancellária Budán csak a király nevében állíthatta ki.

³ *Fejér* VI. 1, 147. *Hazai oklevéltár* 128.

⁴ *Klosterneuburgi krónika* (ap. Pez I. 470—471.); a *bécsi krónika folytatása* (ap. Pertz IX. 716.); a *melki évkönyvek* (ap. Pertz IX. 510.); a *zwettli krónika harmadik folytatása* (ap. Pertz IX. 658.); a *Florián-féle krónika folytatása* (ap. Pertz IX. 749.); *Leobeni krónika* (ap. Pez I. 874.); a stájer Ottokár rímes krónikája, (ap. Pez I. 381—394) stb., melyet Seemüller József 1893-ban újabban kiadott.

fejtettek ; sőt annyira kicsinylették a dolgot, hogy a magyar királyról másképp nem is beszéltek, mint a «velencei kalmár»-ról, a mivel anyjának velencei születésére czéloztak ; hűveinek pedig azt üzenték : jobb volna most is, mint azelőtt, sáfránt árusítani, a mivel arra czéloztak, hogy Velenczében még a patricziusok sem irtóztak a kereskedéstől. András seregének Bécs előtti táborozása annyiban változtatta meg helyzetét, hogy a stájer és osztrák segítő csapatok Bécsbe érkeztek. Albert természetesen nagy örömmel fogadta őket, de a város polgárai nem igen gyönyörködtek az idegen vendégekben ; nehezen is ment az elszállásolás. A nagy uraknak még jutott hely valahogy a városban ; kíséretüknek azonban a városon kívül kellett a sátrakat felütni, a mit azonban a magyarok és a kúnok alaposan megnehezítettek vagy teljesen megakadályoztak. Mert alig hogy egy letelepedő német csapatot megpillantottak, már is közvetlen közelébe rohantak és az előtte való térséget úgy fölgyújtották, hogy a füst a városba is hatolt. Látván a bárók egy része, hogy tréfát nem értő ellenséggel van dolga, csapataikat lassan-lassan a maguk tűzhelyének védelmezésére haza kezdték küldeni, a mi természetesen a Bécsben gyülekezett fegyveres erőt tetemesen csökkentette. Albert mindamellett sem tudta magát döntő támadásra elhatározni ; főtörekvése az volt, hogy embereiben és a város lakosaiban a helyzet komolyságát a lehetőség keretében leszállítsa, a mi annyira sikerült is neki, hogy a bécsi nők naponta a védőfalakra mentek és ott az előttük lezajló esetepáték kimenetelét ugyanazon kíváncsisággal szemlélték, mint a színházban a színdarabot ; a nézőteret a falak magasabb pontjai és a tornyocskák alkották. Végre felébredt Albertben is a harcvágy ; de most sem mert ellenségével nyílt csatában szembeszállani, hanem azon volt, hogy ellenfelét egy éjjeli kirohanás által eddigi hadiállásából kiszorítsa. Ez azonban nem sikerült. Kémei azon jelentéssel tértek vissza, hogy a magyarokkal szemben esellel boldogulni nem lehet, vigyáznak azok és kitűnően szervezett őrszolgálatuk van. A kirohanás tervét tehát fel kellett adni. Egyesek ugyan megkísérelték a magyarokkal való mérkőzést, a mint ezt majd alább említeni fogjuk, de minden kedvező eredmény nélkül.

Így mult el augusztus első fele, a nélkül, hogy döntő csatára került volna a dolog. Hogy mi akadályozta Andrást abban, hogy

túlnyomó seregével Bécsset ostrommal bevegye, nem tudjuk ; de az áll, hogy augusztus második felében ő sem volt a helyzettel megelégedve. Ennek többrendbeli oka volt. Mindenek előtt azt kellett megfontolnia, hogy a tőle elfoglalt terület teljes pusztulása következtében nagy seregének élelmezése annál is nagyobb nehézségekbe ütközik, a mennyiben az elfoglalt osztrák területeken a veteményeket teljesen megsemmisítették. Attól is kellett félnie, hogy addig, míg ő haderejének legnagyobb részével idegen földön tartózkodik, az ország nyugati részével határos osztrák és stájer birtokosok a védtelen magyar megyéket rohanják meg ; a mi pedig mindennél sokkal fenyegetőbb lehetett, az volt, hogy a magyar urak legnagyobb része a nem igen eredményes hadjáratot már megunta s ennek nyíltan kifejezést is adott ; tették ezt a magyarok már sokkal korábban is és nem egyszer.

András pedig még nem ült oly biztosan a trónon, hogy a közhangulattal szemben ellenkező álláspontra helyezkedhetett volna. Ezt legjobban maga András bizonyítja, midőn 1294-ben e hadjáratról szólva a következőket mondja : *Midőn érsekeink, püspökeink és egyéb országnagyjaink tanácsára, a kik akkor körülöttünk voltak, Albert herczeggel békekötés és egyetértés elérése céljából összejöttünk,*¹ meg lehetünk győződve róla, hogy országnagyjai e «tanácsa» neki parancs volt. Voltak ugyan olyanok is, kik a háború s a pusztítások folytatását szívesen látták ; köztük elsősorban a kúnok, kik a kóbor életmódhoz szokva, az enyém és a tied között nem igen nagy különbséget tettek ; főemberük, Misza, IV. László utolsó nádora, nyíltan kijelentette, hogy Albertet gyűlöli, mert a IV. László halála utáni időben mindaddig, míg az országnak királya nem volt, elég kárt okozott neki s nem jött segítségére senki ; a boszút lihegő Güsszingi Iván sem tudta elfeledni, hogy még nemrég Alberttel szemben a rövidebbet húzta ; lehetnek talán még többen is, kik ugyanezen véleményen voltak, de a főpapok a pécsi püspök kivételével és a világi urak nagy többsége mégis csak békére gondolt. De a «nimbus»-ra is kellett gondolni, mert még sem járta, hogy a 80,000 ember élén győzelmeskedő király a herczegtől kérjen békét. Előbb azonban ki kellett

¹ *Fejér* VI. 1. 294.

puhatolni, hogy egyáltalában hajlandó-e a békére és hogy elfogadja-e a magyar feltételeket. Megbízták tehát azokat, kik már hivatásuknál fogva alkalmasok voltak arra, hogy ez ügyben az ellenfélnek békére hajlandó elemeivel tárgyaljanak. Az esztergomi s a kalocsai érsek egy Vilmos-rendi szerzetes közbenjárásával aug. 20-án a seckai s a passai püspökkel Bécs falain kívül egy semleges helyen tanácskoztak. A tárgyalásnak nem lett eredménye; egyik fél sem engedett. Az osztrákok kárpótlást kértek; azt mondták, hogy már eddig is mintegy 40,000 márkába (az akkori időben rengeteg összeg!) került nekik a háború; a magyarok ellenben nem elégedtek meg most már azzal, hogy Albert a Magyarországon elfoglalt helyeket visszaadja, hanem ráadásul még az ausztriai s stájer földön fekvő Hainburg, Bruck, Himberg, Neustadt és Starhemberg nevű várakat is követelték. A magyar követek felhatalmazás hiányában nem tehettek kötelező ígéretek, hanem visszamentek a főhadiszállásra, hol Andrásnak és haditanácsának előadták megbízásuk eredményét. A tanács a mellett döntött, hogy a békealkudozásokat folytatni kellene. A tárgyalásokat tehát újra kezdték azzal a különbséggel, hogy a két érsekkel most már négy világi főúr is ment Bécsbe, kik békés hangulatuk jeléül minden fegyverzet, sőt még páncél nélkül is, de az előkelő hölgyek kedvére — a mint ezt az osztrák krónikás malicziózusán kiemeli — legszebb ruhájukba öltözöttek jelentek meg a herczeg előtt. A tárgyalások német és latin nyelven folytak. Közben azonban nagyon megváltozott a helyzet a magyar táborban.

Az élelem hiánya, úgy látszik, már tetőpontját érte el és Andrásnak tennie kellett valamit, hogy a háborúpárt képviselőinek is engedjen valamiben. Abban mindnyájan megegyeztek, hogy Bécs előtt többé nem maradhatnak. Güsszingi Iván azon véleményének adott kifejezést, hogy Bécs alá egy erős csapatot kellene küldeni, mely továbbra is az eddigi gyujtogatásokat folytassa; biztosan arra számított ugyanis, hogy a városba hatoló füst kicsalja a városiakat, hogy megtámadják a csekélynek látszó magyar csapatot. Ezalatt a fősereg vonuljon vissza egészen a magyar határvidékre és ha meglátja, hogy az előbbi terv sikerült, rögtön üssenek rá az ellenségre. A terv mindenkinek tetszett. Aug. 22-én ell hagyta a magyar fősereg Bécs környékét és Hainburg felé vonult.

Utját mindenütt a legkegyetlenebb pusztítás és rombolás jelölte meg; így kerültek Hainburgon túl a Fischach¹ mentén a wolfsthal-i térségre.

A nyugtalan Misza még itt sem akart békéről hallani. Azt tanácsolta Andrásnak, hozasson hajókat Győrből és Komáromból, keljenek át a Dunán, a Morvától a Kamp-folyóig elterülő földön, majd találhatnak nemcsak elegendő élelmiszert a hadsereg és a lovak számára, de embert és kincset is; ha a király nem megy bele ez ajánlatába, adjon neki 10,000 embert, majd elérí ő maga a kitűzött célt. Lehet, hogy András belement volna a dologba, de azalatt, míg erről a határon beszéltek, Bécsben fordulat állott be, a mennyiben a kölcsönös tanácskozásban elhatározták, hogy a magyar király Ausztriát haladéktalanul elhagyja, Albertet kártalanítja és mindkét fél kiszemelt képviselői a Hainburg és Pozsony között fekvő térségen gyülekezzenek, hogy a végleges békét megtárgyalják.

András beleegyezésének kikérése végett két osztrák meghatalmazott — neveiket majd alább közöljük — a magyar urakkal és 1000 fegyveres kíséretében András hadiszállására ment, hol a király a fegyverszünetet elfogadta. Erre az osztrák követség a magyar kísérettel Bécsbe visszautazott. Itt azonnal megválasztották a béke tárgyalásához szükséges meghatalmazottakat, a kiknek neveit ugyancsak majd alább közöljük. Erre András is megnevezte embereit, kik Hainburg és Pozsony között aug. 25-én sátrak alatt ültek össze tanácskozásra. Mindkét fél két szónokot szemelt ki az előzetes tárgyalások megvitatására, még pedig: osztrák részről a seckau-i püspököt és a Salzachi Bertoldot, magyar részről a kalocsai érseket és Hermann szentmártoni apátot. A végeredmény az volt, hogy mindkét részről négy urat választottak, kiket a végleges béke kötésével megbíztak.

III. A béke.

Aug. 26-án ült össze a nyolcz meghatalmazott. Magyar részről Henyei Ladamér esztergomi és Hontpázmán nb. János kalocsai

¹ A forrás szerint «In campo qui dicitur Vizzo ex opposito contra Ponium.»

érsék, Pécz nb. Gergely bán, Bars és Nyitra megye főispánja és Csák nb. Domonkos volt nádor. Osztrák részről: Brambachi Bernát passauai, Lipót seekauai püspök, Meissaui István és Pottendorfi Konrád. Már aug. 28-án ki volt állítva az oklevél, melynek főpontjai a következők voltak :

1. Albert a magyar király tulajdonát képező és magyar földön fekvő várakat és városokat, nevezetesen Pozsonyt és Nagyszombatot visszaadja jogos tulajdonosának.

2. A nemesség és egyéb tulajdonosok várait, melyeket Albert elfoglalt tőlük, hogy a kölcsönös súrlódásoknak eleje vétessék, le kell rombolni.

3. A Sopron megyében fekvő Kabold és a Vas megyében lévő Güsszing minden kikötés nélkül Andrásnak adassék vissza. A Drávamelléki (most a stájer marburgi kerületben lévő) Borlen, németül Ankenstein nevű várát illetőleg, melynek tulajdonjoga tekintetében nincsenek tisztában, utólag döntenek majd. A fenti helyek visszaadásának időpontját a két fejedelem személyes összejövetelük alkalmával határozza meg.

4. Mindkét fejedelem kötelezi magát, hogy ellenségeiket kölcsönösen nem támogatják. Egymásnak nyújtandó támogatásról majd személyes találkozásuk alkalmával fognak tárgyalni. A magyar foglyok kiváltása Pozsonyban vagy Győrött, az osztrákoké Hainburgban történik és erre az időpontot a fejedelmek személyesen szabják meg.

5. Albert összes magyar párthíveinek, nevezetesen pedig Vodicsai Radoszló bánnak és egész pártjának András megkegyelmez és kegyébe fogadja.

A két fejedelem összejövetele szintén aug. 28-án történt. Az összejövetel helyére nézve mindeddig — tudtommal legalább — a kutatók csak tapogatództak. A nyolcz békebíró t. i. abban állapodott meg : «daz si zesamde solden komen. Bi Prespurge lit ein velt lanc und wit bi *Hecceser* dem dorf, daruf man entwarf daz zil zwischen in, da si solden komen hin»¹ vagyis «hogy (a fejedelmek) találkozzanak egymással a Pozsony táján fekvő Hecceser nevű falu mellett lévő hosszú és tág mezőn, melyen a kettejük

¹ Seemüller-kiadás, 569.

közötti összejövetel pontját majd kijelölik». Egyik kiváló kutatónk¹ azt véli, hogy Hecceser alatt a «Kitseer dorf» értendő s határozottan állítja, hogy ez összejövetel meg is történt Pozsonytól nem messze, a mai *Köpcsénynél*, nagy tág mezőn, a melyen már előre kijelölték mindegyik fél helyét.»

Ez nem állja meg a helyét és csak onnan ered, hogy a «Hecceser» mindeddig nem volt meghatározva, pedig meghatározható.

Midőn Miskóc nb. Bars comes 1225-ben II. András királyt arra kéri, hogy az atyja. Domonkos bán által alapított sopron-megyei szentmáriai (Kedhely) monostornak tett adományait megerősítse, többek között azt is találjuk, hogy Bars e monostornak az ausztriai határon Pozsony mellett fekvő Wlocendorf nevű pusztát adja. Ezen Wlocendorf alatt, melynek helyes kiejtése *Flossendorf*, a későbbi Fleocendorph, Flezyndorph, illetve *Flössendorf* értendő. 1225. évi határleírásában a következőt találjuk: «első határa kezdődik keleten a Dunarévig, a hol a Nyáassziget a Mosonyról jövő út mellett végződik; innen egyenesen megy ugyanezen úton dél felé két határhoz, hol Jwagi s *Hetezer* végződik».² 1233-ban ugyanezen Bars a monostort akarja kártalanítani, miért is neki az ausztriai határon fekvő *Hetezer* nevű helységének felét hagyományozza.³ Hetezer másik felét a monostor már Bars szülőitől kapta s 1233-ban tényleg is élvezte.⁴

Midőn IV. László 1278-ban Flössendorft a pozsonyi káptalannak adományozza, azt mondja, hogy Flössendorf⁵ «a Dunamentén országunk határán a Pottenburg nevű vár tőszomszédságában» fekszik.⁶ Flössendorf első határa egy völgnél kezdődik, mely a Dunától keleti irányban az Oroszvárra vezető úton túl kiindul. Innen, ugyanezen út mentén, a keresztúton van jel; innen ezen út mentén, egy nádasvölgyhez jut, melynek tetején újabb jel van; ezen völgy táján mennek Oroszvárra, hol a határjelet

¹ *Pauler Gyula* fentemlített művének I. köt. 556. és 739. l.

² *Sopronmegyei oklevéltár* I. 14.

³ *Wenzel* I. 195., hol az okirat kelte tévesen 1223-ra helyeztetik.

⁴ *Pottenburg* osztrák területen feküdt. Brunni (= Prunni) Henrik és János eladják 1343/44-ben Schaunburgi Konrádnak.

⁵ *Knauz Monum. crit. strigon.* II. 88.

⁶ *Történelmi Tár* 1908. évf. 503.

egy kő alkotja. Ezen völgy közelében két régi főhatárjel van, melyek a Szilvás nevű birtokot a pozsonyi vár földjeitől választják el; innen folytatódik dél felé, hol két régibb jel a *Hetteséri* földet jelöli; innen megy dél felé két régi határjelhez; kissé távolabb van ismét két régi jel egy nagy völgy mellett, melynél a határ Pozsony felé hajlik; átmenvén a völgyön, megint van két régi jel; erre ismét van völgy, melyen túl a Szent György temploma Magyarország és Ausztria határát jelöli meg. Keletről tartoznak az egészhez a Dunamentén lévő Ökörsgiget és Wetteng nevű szigetek. Ezen templomra különben megjegyzendő, hogy 1225-ben egy «*ecclesia Dersu*»-t említenek, melynek szentélye Flössendorfhhoz tartozott.

Köpcsényt (németül Kitsee) 1314-ben *Chotseb*-nek, 1348-ban *Chötsee*-nek hívták.¹ Kizártnak tartandó tehát, hogy az egykorú Ottokár Köpcsényt Hecceser-nek nevezte volna. Mindezekből pedig kiviláglik, hogy Hecceser nem Köpcsény, hanem az 1225. és 1278-ban még létezett, azóta már eltűnt *Hetesér*.

András 24-én Fertótón, aug. 26-án Pozsonyban tartózkodott, hol a végleges békekötés érdekében folyó tárgyalásokat bevárta,² de aug. 28-án már Heteséren volt, hol Alberttel való találkozása s a béke kihirdetése annak módja s rendje szerint történt. Kicseserélték a két példányban szerkesztett békeokiratot, melyet úgy Albert, mint András és mindkét részről számos országnagy és főúr esküvel szentesített. Volt egy kellemetlen incidens is. Emmerbergi Bertold annak hallatára, hogy Albert Güsszing várát visszahadja, hevesen tiltakozott; hivatkozott arra, hogy ő volt az, ki annak idején e várat Güsszingi Iván kezéből saját erejével és vérével kiragadta; hogy juthat ő most ahhoz, hogy az őt jogosan illető jöszágot kezéből kiadja? Güsszingi Iván sem volt valami rózsás hangulatban. A nyugtalan embernek sehogy sem tetszett, hogy erődítményeit, melyekbe fegyveres kirohanásai alkalmával oly sikeresen tudott menekülni, most leromboltassa, de hallgatott. A vége az egésznek az volt, hogy mindkét fél, a mint ez rendesen

¹ V. ö. A «Magyar Nyelvőr» 1915. évf. 387–388. old. megjelent dolgozattal (L. Anjoukori okmánytár I. 366).

² Wenzel X. 26.6.

hosszú czivakodás után beálló kibéküléskor szokott lenni, annyira czimborálni kezdett, hogy még Emmerbergi Bertoldot és Güsszingi Ivánt is az általános örömmámorba behurczolták és mindkét fejedelem már azért is, hogy egyik külsőségből a másikba esve, a megengedett határokat túl ne lépjék, este elbúcsúzott és kiki a maga irányában hazafelé vonult. Aug. 29 én András már Budán van.¹

IV. A résztvevők.

a) *Osztrák részről.*

A rendelkezésünkre álló német források között csak az egy Ottokár féle rímes krónika jegyezte fel azoknak a neveit, kik Albert oldalán a hadjáratban részt vettek. Részleteket azonban itt sem találunk. Kezdjük meg a névsort azokkal, kik a béketárgyalások miatt a magyarokkal Hainburg és Pozsony között tanácskoztak.

1. *Imre freisingi püspök*, tulajdonképen VIII. Emicho erdőgróf (= Wildgraf 1283 † 1311).

2. *Schaunbergi IV. Henrik gróf* (1281–1308).

3. *Raben(s)wald grófja*; Rabenwald stájerországi helység, mely jelenleg a hartbergi kerületi járásban fekszik.

4. *Az öreg Liechtenstein*. Ez a stájer (muraui) család tagja: öregebb (II.) Ottó, ki többször Stíria kapitánya, 1289-ben Albert kamarása, 1305-ben stájer főországbíró. † 1311-ben.

5–6. *Stubenbergi Frigyes és fivére Henrik* Stájerországból.

7. *Wildoni Hartnid*, stájerországi marsall.

8. *Stadecker Hartnid*.

9. *Puchaimi Albert*, kit «der Kecke»-nek neveztek, a mi nem más, mint a német keck (= merész). † 1308.

10. *Stadecki Leutold*.

¹ *Wenzel V. 29.* egy évnélküli okiratot közöl, melynek értelmében András Lukács napja utáni vasárnapon Bécsujhelyen van. Szabó Károly ott azt hiszi, hogy ezen darab 1291 okt. 21-ére helyezendő, mert András 1291-ben Bécsujhely és Bécs környékén táborozott. Számítása nem helyes. András csak 1296-ban lehetett Bécsujhelyen. További itinerárja a következő: okt. 7: Böleske, nov. 15: Korpona, decz. 6: Pozsony.

11. *Sommerau* Konrád.
12. *Haslauer* Otto.
13. *Henrik admonti* apát.
14. *Greiffensee* Landenberg Hermann osztrák marsall († 1306),
ki már többször Magyarországgal volt érintkezésben.
15. *Wallsee* II. Eberhard (1297—1331 † 1339 előtt).
16. *Schellenbergi* Markwart.
Ezekon kívül szerepeltek még a következők:
17. *Lipót seckauer* püspök (1283—1291).
18. *Kühnringer* I. Leutold (1259 † 1312).
19. *Meissauer* István (kit Habsburgi Rudolf a dürnkruti
csata után 1278-ban osztrák marsallá emelt).
20. *Kappeller* Ulrik, kit «a hosszú»-nak neveztek.
21. *Tellesbrunner* Bernold.
22. *Emmerbergi* Schenk Bertold († 1308).
23. *Pillichdorfer* Konrád.
Ezek voltak az osztrák felhatalmazottak a második béke-
tárgyaláson.
24. *Bertold salzai* szerzetes, ki Mailsbergen (= Mauerberg,
Maurperig) «maister» volt. Mailsberg Alsó-Ausztriában az ober-
hollabrunni kerületi kapitányságban fekszik.
25. *Pettau* urai.
26. *A Schenk-család*.
27. *Neiperger*-család.
28. *Bernegger* IV. Gundakar.
29. *A Wilhausiak*.
30. *A Marburgiak*.
31. *Brambach* Bernát passauer püspök (1285—1313).

b) Magyar részről.

Ezekre nézve két főforrást ismerünk. Az egyik a hazai okiratok, a másik Ottokár osztrák rímes krónikája, mely utóbbi azonban csak azon magyar urakat nevezi meg, kik a béketárgyalásokban és a béke szentesítésében vettek részt. A tőle adott névjegyzék kétségkívül egyike a legérdekesebb külföldi tudósításoknak. Néhai Pauler Gyula, kinek műve abban leli klasszicitását,

hogy a legnagyobb műveletekben részt vett személyeket még akkor is kiemeli, ha nem is döntőleg nyúltak be az események kerekébe és a szereplőket egyáltalában a lehetőség keretében régi ismerőseink köréhez közelebbre hozni iparkodik, Ottokár ezen részletéről nagyon kicsinylőleg nyilatkozik. Azt mondja ¹ «A Reimchronikot a szokott óvatossággal kell használni. A magyar követek legtöbbjét föl lehet ismerni, de *nem érdemes azzal foglalkozni, mert anachronismusokkal van tele*. Ezen bírálat nagyban és egészben véve túlszigorú. Igaz ugyan, hogy a jegyzék némi tekintetben kifogásolható, de nem szabad elfelednünk, hogy szerző e jegyzéket nem épen 1291-ben, hanem minden valószínűség szerint később, talán sokkal később állította össze és adatait nem mindenütt saját tapasztalatból, hanem csak idegen oldalról nyert bemondás alapján írta, hisz elég gyakran hangsúlyozza, hogy «ezt vagy amaszt csak úgy tudja, a mint hallotta» vagy a mint neki mondták. Így tehát könnyen hihető, hogy az 1291-ben szerepelt magyarok akkor midőn a rájuk vonatkozó fejezetet írta, már oly néven és oly hivatalos állásban szerepeltek, mellyel 1291-ben még nem bírtak; ő pedig róluk csak úgy tesz említést, a mint művének írásakor ismeretesek voltak; ilyen értelemben lehet ugyan anachronismusról beszélni, de ez még nem zárja ki annak lehetőségét, hogy az illetők — bár nem e néven és ezen állásban — 1291-ben mégis szerepeltek.

Elemezzük már most ezen névjegyzéket :

1. *Henyei Ladamér* esztergomi érsek (1279 † 1298).
2. *Hontpázmán* nb. *János* kalocsai érsek (1278 † 1301).
3. *András* győri püspök (1290—1294).
4. *Der Pischolf Mathias, der von Sibenburgen waz*. Ezen adat — igaz — téves. Egy Mátyás nevű erdélyi püspököt nem ismerünk 1291-ben. Akkoron Monoszló nb. Péter az erdélyi püspök.
5. *Péter veszprémi püspök*. Ez határozottan téves, mert Héder nb. Güsszingi Péter (Iván fivére) csak 1288-ig volt a veszprémi püspök. Utódja 1289-től 1302-ig Rád nb. Benedek.
6. *A zágrábi püspök* (János 1287—1295).
7. *A pécsi püspök* (Pál 1284—1299).
8. *András zengi püspök*.

¹ Előbb i. művének I. 738.

9. *Fülöp sadersi (zadrai, zárai, jádrai) püspök*, kiről Ottokár mondja «der dem Kunig waz Sipp» vagyis hogy a királynak rokona volt. Ha ez igaz, akkor e rokonság kétséggkívül András király velencei anyjára, Morosini Tomasinára vezetendő vissza. Megjegyzendő azonban, hogy Fülöp jádrai püspöksége csak nagy óvatossággal veendő. Ottokár — úgy látszik — rosszul volt értelésítve. Mindenekelőtt kiemeljük, hogy Zára már a 13-ik században nem püspöki, hanem *érseki* székhely volt; de ez nem lényeges, miután Ottokár az esztergomi érseket is csak püspöknek mondja. A zárai érsekek névsora a 13-ik század második felében a következő: 1245—1287. Periandro Lőrincz. Ennek halála után († 1287) a jádrai káptalan két pártra oszlott, melynek egyike Galsoni(s) András páduai kanonokot érsekké választotta, mi ellen a kanonokok másik része felebbezett. A pápa azzal döntötte el a dolgot, hogy 1291 febr. 12-én Anagniai János ferenczrendi (minorita) szerzetest nevezte ki jádrai érseknek. 1297 jun. 18-án kijelenti a pápa, hogy János jádrai érseket Trani-ra helyezte át és hogy a jádrai érseki széket Tudertoi Henrik minorita szerzetessel betölti. Henrik halála után a pápa 1299 jun. 15-én Jakab minoritát nevezi ki jádrai érseknek.

Mindezek alapján tehát világos, hogy 1291-ben *nem Fülöp, hanem Anagnai János volt a jádrai érsek.*

10. «*Lazla via Weiwot, über walt de Herzog*» «Via» Ottokárnál «fia»-nak ejtendő ki, a mi annak a bizonyítéka, hogy ez esetben szigorúan a magyar megjelölést követi. «Lazla» annyi mint László. Weiwot pedig annyi mint vajda = Wojwode. Ueberwald annyit tesz mint Transsilvania vagyis Erdély. Pauler el nem fogadja a krónikás adatát, mert «László via nem vajda még akkor»; kifogása jogosulatlan. Persze, ha ő ezen László fia alatt azon Kán nb. László fia Lászlót érti, ki III. András halála után oly nagy szerepet vitt, hogy még Otto királyt is fogságába ejtette, — pedig erre gondol Pauler — akkor igaza van, mert ez csak 1297 ápr. 21-én merül fel mint tényleges erdélyi vajda. Csak hogy Ottokár vajdája alatt más értendő. Ez t. i. azon *Borsa nb. László fia László*, ki 1291 máj. 8-án mint erdélyi *alvajda* szerepel.¹

¹ *Fejér VI. 1., 163.* tévesen nevezi őt vajdának, de *Zimmermann-Werner*

Ottokár úgy látszik, nem igen ismerhette a vajda szó jelentését, mert e Lászlót, bár nevéhez a Weiwotot fűzi, mégis hercegeknek nevezi.¹

11. *Graf Ambolt von Tamepog*. Kétségtől ferdtett név. Pauler szerint ez talán a bácsi ispán Einard Zsámbók nemzetségéből. Egy Eynard fia János urat ismerünk tényleg 1276-tól fogva. 1291 október 9-én Bács megye főispánja s az is igaz, hogy — a mint alább látjuk — az osztrák hadjáratban is részt vett, de Pauler feltételezése mind a mellett csak nagy óvatossággal veendő. Az állítólag a Champagneból származó Zsámboki-családban az Ajnárd név dívott, de ez nem más, mint a német Einhard, illetve Eginhard magyaros alakja. Már most az, hogy Zsámboki s Tamepog között némi képzelőtehetség segítségével bizonyos rokonhangzás felfedezhető, nem épen teljesen kizárandó; de, hogy Ottokár a német Einhard nevet, melyet már Nagy Károly császár titkár tollnoka († 844) viselt, fel nem ismerte volna a magyaros Ajnárdban, az kevésbé valószínű. Én reám a krónikás Amboltja azt a benyomást teszi, hogy alatta a magyar *Ampod* (= *Ompud* = *Ompod* = *Ompudinus*) értendő. Ismerünk 1276-ból egy Ampod nevű boszniai al-báut, 1277-ből egy Ampod nevű alországbíró, 1287-ben egy Ampod nevű urat, ki az esztergommegyei (akkor komárommegegyei) Karva, Dunamócs és Radvány között feküdt Macsala birtokosa s így nem épen valószínűtlen, hogy Ottokár embere ezek egyikével azonosítható volna. De van erre egy sokkal erősebb támaszpontunk. Ottokár egy másik helyen azt mondja, hogy Béla király akkor, midőn Stájerország magyar főnhatóság alá került

(Urkundenbuch zur Geschichte der Deutschen in Siebenbürgen. I. 178.) a helyes szövegezésben alvajdának mondja. 1292-ben mint «László vajda» s mint «Ladizlaus filius Ladizlai de genere Borsae quondam vojvoda Transilvanie» szerepel. (*Wenzel* X. 83., 85.)

¹ *Ottokár* legújabb kiadója, *Seemüller József*, nagyon téved, midőn e Lászlóról mondja: «das ist Rorandus (*Rolandus*) Wajvoda Transilvanus (*Fejér* VI. 1., 117.), Sohn des Ladislaus.» Roland egész más személy és nem Lászlónak, hanem Tamásnak a fia. A németek különben is mindig abba a hibába esnek, hogy akkor, midőn az előttük ismeretlen magyar személyeket és földrajzi tárgyakat meghatározni akarják, nem hozzánk fordulnak útbaigazításért, hanem saját és téves felfogásuk szerint járnak el. Seemüllernek még egy másik nagy tévedése van. *Matschomie* pl. nála (1296. l.) Mazóvia, holott pedig a *marcsói* bántság stb.

(1254-kor) Ambold grófot Stájerországba küldte, hogy ott kapitány és parancsoló úr legyen. Ha már most ez az 1291. évi Ambolddal talán nem is azonos, joggal feltételezhetjük, hogy itt az atya helyett a fiúval, vagy legalább is két nemzetségbeli rokonnal van dolgunk. A Tomaj-nemzetség egyik ősfészke a zalamegyei Tomaj nevű helység; e helység urai sorában felmerül 1270-ben egy László fia *Ampod*. 1292 február 3-án már nem él, mert akkor csak fiairól van szó. Tekintettel arra, hogy a Magyarországból Stájerországba küldött tisztviselők többnyire a Stájerországgal tőszomszédos Zala megyében voltak birtokosok, (mint pl. Alsólindvai Hahót és Pécz nb. Dénes) több mint valószínű, hogy Tamepogi Ambold alatt *Tomaj* nb. *Tomaji Ampod* értendő. A mi pedig Pauler nézetét illeti, hangsúlyozni kívánom, hogy 1291-ben Bács megye főispánja nem Aynard, hanem ennek fia János volt és hogy már ennek következtében Ambold alatt nem Ajnard érthető.¹

12. *«der graf, was Lucas genant.»* Ez a Pécz nb. *Lukács*, ki 1291 július 10-től 1291. október 9-ig a királyné tárnokmestere. Tőle származik a Pécz nb. Szentgyörgyi s Devecseri család.

13. *«der grave Florant, von Sibenburgen.»* Itt a vessző helytelenül van alkalmazva. Seemüller következőleg határozza meg e Florantot. «E Florant pedig nem más, mint Borsa nb. Tamás fia Roland, ki 1291 február 22-től 1291 október 9-ig (harmadszor) tényleges erdélyi vajda. Megjegyzendő, hogy Ottokár Borsa nb. László alvajdát «*Ueberwaldi*» herczegnek mondja, Roland-nál pedig «*Siebenburgen*»-ről szól.²

14. *graf Paulus*. Ez, ha csak minden jel nem csal, azon Pállal azonos, ki 1291. október 10-én Moson megye főispánja. 1298-tól

¹ V. ö. a «Magyar Nyelvőr» 1916. évf. 14–15. old. megjelent dolgozattal.

² A Klosterneuburgi krónika (ap. Pez. I. 476.) használja a «*dux ante silvam*» kifejezést, a mi az «*Ueberwald*»-nak kétségtől éppen úgy megfelel, mint a latin Transsilvania. Hogy a krónikás mindamellett még a német *Siebenbürgent* is használja s így a két kifejezés alatt két egymástól megkülönböztetendő területet ért, annak magyarázatát a következőben vélem található: a szőrényi bánságra s a Havasalföldre itt nem igen szabad gondolni; én inkább azt hiszem, hogy *Ueberwald* = *ante silvam* alatt Erdély egyáltalában, a német *Siebenbürgen* alatt, a minek helyes kiejtése tulajdonképen. *Sieben Burgen* (= *hét vár* = *septem castra*, illetve *Szebenvár*) pedig a németeklakta terület, vagyis a *hét száz szék* értendő.

1299-ig együttal Győr és Komárom megye főispánja is ; 1316-ban még él.

15. *der groze graf Dominicus*, vagyis Domonkos nádor. Ez Csák nb. Péter fia Domonkos, ki csak 1266-ban (V.) István ifj. királynak a nádora volt. 1291-ben ő csak czímzetes nádor ; utoljára találkozzunk vele 1299 július 29-én. Utódai Pozsega megyében éltek.

16. *der grave Amade*. Ez Aba nb. Dávid fia Amadé, kit 1280 óta ismerünk ; 1291 júliusában és novemberében nádor, mely minőségben azután is többször szerepel. Meghalt 1311-ben.

17. *von Trense meister Mathe*, azaz Trencsényi Máté mester, ki alatt az 1321-ben meghalt hatalmas oligarcha értendő. Pauler erre megjegyzi, «Trencsényi Mátéről még nem lehet szó.» Ezt nem szabad oly ellenmondást nem tűrő határozottsággal állítani. Midőn Ottokár ezt írta, Mátét csak a Trencsényi néven ismerték ; továbbá nem tudjuk biztosan, hogy mikor kapta Máté Trencsényt és mikor kezdték őt Magyarországon Trencsényinek nevezni ; annyi bizonyos, hogy 1294 és 1297 között már mint «Trencsényi Máté» Pozsony megye főispánja.¹

18. *Marcus via Stephan*. Ez a Csák nemzetség hontmegyei ágának sarja, ki 1280-ban Bakony megye fő- vagy alispánja s később Trencsényi Máté oldalán garázdálkodott. Ismerjük 1307-ig.

19. *grave Yban, sin brüeder warn auch da Heinrich und Nicola*. Ezek a Héder nb. Güsszingi fivérek. Iván (†1308), Henrik (†1309/10) és Miklós, kit 1273-tól 1297-ig ismerünk. Miklós még 1291 június 12-én a fehérmegyei Fövényben tartózkodik, hol Rezneki Herbert zalamegyei birtokosnak Apáti Dömötör elleni pörét, melyet június 7-én kellett volna tárgyalni, «a jelenlegi hadsereg felosztása utáni 15-ik napra» elhalasztja ;² azt mondja, hogy a hadjárat miatt neki felette fontos közügyei vannak. November 21-én a somogy-megyei Dobsza helységben, december 6-án Pereden van. Wenzel XII. 512—513 azon adata, hogy 1291 Judica vasárnap utáni harmadik napján (április 10-én) Vágh-on lett volna, nem áll. Az illető okirat nem nevezi meg az évet, de azt mondja, hogy Miklós

¹ Wenzel V. 242. (Kölet nélkül.)

² Wenzel XII. 513.

nádor akkor Somogy és Fejér megye főispánja ; e két főispánságot pedig csak 1295-ben tartja.

20. *von Worzen grave Stoigeli*. Mindeddig meg nem határozható. Worzen lehetne talán a Brassó melletti vidék, melyet a németek *Burzenland*nak és *Wurtzland*nak neveznek ; latin alakjai : Borza, Borze, Burze, Bursa, Burza, Burcia, Wrcza. De az sem teljesen lehetetlen, hogy itt az Abauj megyében törzsökös Bárczai-család, vagy az erdélyi Barcsaiaknak valamely eddig ismeretlen tagjával van dolgunk. A Stoigeli név kétségkívül a maga nemében páratlan ferdítés, mely alatt esetleg a szláv *Sztoiko* lappanghat.

21. *ein meister, hiez graf Engeli, von Slankenmunde*. Ez volna nézetem szerint a helyes szórend és akkor az Engeli után következő vessző elesne. Slankenmund nem más, mint a Szerém megyében fekvő *Szlankamen*. Ez annál is bizonyosabb, a mennyiben tudjuk, hogy Albert királyunk egy 1439 szeptember 7-én németül kiállított oklevelét következőleg keltezi : «Geben bey *Slankemünd* in vnserm felde».¹ Szlankamen az eredeti szláv név ; magyar neve Szalánkemen. Ez fent említett Péter erdélyi püspöknek fivére, Monoszló nb. Egyed, ki 1265-ben mint V. István tolnokmestere merül fel és 1313-ban meghalt ; szerémmegyei nagybirtokos volt és így nem épen valószínűtlen, hogy Szlankamen is az övé volt és hogy Engeli alatt a magyar Egyed lappang.

22. *graf Rucher*. Ez eredetiben ő volna Slankamen ura, de ha fenti nézetem helyes, akkor neki nem jut jelzője. Különben meg nem határozható. Rucher talán Ruther, Rutker, -Rudger vagyis a német Rüdiger. Egy Ruchra előfordul 1289-ben mint jádrai (= zárai) lakos.

23. *von Oren grave Wernher*. Werner előfordul már 1288-ban mint Budavár bírása.²

24. *graf Stephan von Lindwa*. A német Lind(en)bach-ból (= hársfapatak) gyártották a magyar Lindva vagy Lendva-nevet. Fenti István a Zala megyében törzsökös Buzád—Hahót nemzetségének 1272-től, 1290-ig ismert tagja s az alsólindvai Bánfi család egyenes őse.

¹ *Telekt* Huny. kora Magyarországon. X. 69.

² *Wenzel* XII. 469.

25. *graf Jorge uz der Vize*. Jorge anyyi mint Georg vagyis György. Hogy ki lett légyen, nem egészen világos. Az «uz der Vize» anyyi mint «aus der Vize» vagyis «a Vize-ből». Meghatározására talán a következő vezethetne. Tudjuk, hogy IV. Béla fia Béla herceg, 1264-ben Kunigund brandenburgi hercegleányt vette nőül s hogy a tudósítók majdnem egyöntetű előadása szerint a felette nagy pompával véghezment lakodalmat az Alsó-Ausztriában a Fischa-folyó mentén fekvő Fischamend nevű városkában (azelőtt Fischamünde) tartották meg. Midőn Ottokár rímes krónikája (7645—7648) erről a lakodalomról szól, azt mondja: «aller ding unz uf ein ort wart diu hirat geret, diu solt geschehen *an der stet, daz da heizet in der Vize*», valamivel később (7823—7824) mondja: «da der kunic mit seiner muomen (= Muhme = nagynéne) *gezoget in die Vize kom.*» Mindkét helyen a v betű f nek veendő s így egyértőleg a krónikások azon határozott adatával, hogy a lakodalmat Fischamenden tartották, Ottokár vizez-je nem más, mint a Fischa folyó. György mindamellet magyar úr lehetett.

26. *von Tyrnach graf Radalitze*. Radalitze alatt nézetem szerint Radoszló (Radoszláv) értendő s így első pillanatban az ismert Vodicsai Radoszló bánra kellene gondolnunk. Tudjuk azonban, hogy ez 1291-ben András király ellen az osztrák Albertet pártolta. Van ez időtájt több Radoszló nevű magyar úr; pl. a Szepességben is.¹ Tirnach alatt a pozsonymegyei Nagyszombat értendő, melyet a németek még most is *Tirnau*-nak neveznek. Bizonyítja ezt maga Ottokár² midőn a békeokirat tartalmát elemezve, azt mondja, hogy a herceg adja vissza Pozsony várost és megyét «und allez, das man weste daz zuo der selben veste gehört und zuo der graf-schaft und alle die eigenschaft, der man ze rehte jach, zuo der *stat Tyrnach*, mit der stat vor genant» (= és mindazon birtokokat, melyekről általában állítják, hogy Tirnau városához tartoznak.) Nagyszombat bíráit ismerjük ez időből, de Radoszló nevűt nem. Több mint valószínű, hogy ezen férfi alatt egy gazdag nagyszombati birtokos lappang.

27. *ein Walch hiez Valentin*. Walch anyyi mint «*Wälscher*»,

¹ Wenzel X. 167.

² Ap. Seemüller 571. 1.

azaz *olasz*; Valentin annyi mint *Bálint*. Erről, valamint a még következő olaszokról majd alább lesz szó.

28. *des kunigs mac, her Albertin ein Venediaere*, vagyis a király rokona Albert velencei ember. Ez *Morosini Albert*, kiről szintén alább lesz szó.

29. *ein Wolch, hiez der Driskaere*. Meg nem határozható. Az «aere» végszó arra enged következtetni, hogy ezen olasz valamely Driska nevű helységből való.

30. *ein Walhe da, der hiez Petrus de Spina*. Meg nem határozható. Térjünk már most át azokra, kikről a magyar okiratok szólnak. Már előzetesen is kijelentjük, hogy hazai forrásaink itt oly bőven folynak, hogy velük egyetlen egy külföldi sem tudna versenyezni.

A névjegyzék a következő:

1. *Henyei Ladamér* esztergomi érsek, kinek a hadjáratban kifejtett tevékenységét már ecseteltük. Az ő szolgálatában voltak a következők:

a) *Ajkai András*, az érseki kuria nádora, vagyis az érsek főudvarmestere; veszprémmegyei ember,

b) (*Tázsony nb.*) *Mencshelyi Mihály* az érseki kenyérhordók főnöke (még 1292-ben is az); szintén veszprémmegyei ember,

c) *Fulko fia Istrán comes*,

d) *Kis Lukács*,

e) *Cephas mester*,

f) *Sukod fia László comes*,

g) *Hévízi Zoerard*,

h) *Albert esztergomi polgár*.

Ezek mindannyian 1291 július 18-án a magyar-osztrák határon levő Szentgyörgy egyházban, szeptember 3-án pedig már Esztergomban vannak és tanúsítják, hogy Csukárd unokája János a hadjárat ideje alatt végrendelkezett.¹

2. *Baksa nb. György*, a sóvári Soós család őse. Erről mondja a király 1291 augusztus 28-án, hogy az osztrák Albert ellen indított hadjáratban több osztrák vár elfoglalásában részt vett; ez alkalommal sok rokona és tisztje életveszélyben forgott; különö-

¹ *Wenzel* V. 51.

sen kiemeli, hogy akkor, midőn egynéhány országnagyot és nemest Bécs város körüljárásával megbízott, tanubizonyságát adta e György addig is bevált hűségének.¹

3. *Zelemér fia Zádor*, ki Bécs város kapui előtt az osztrák katonák ellen vitézül harczott és velök még egyéb helyeken is összetűzött. Megkapja a Szaboles megyében fekvő Jéke nevű birtokot. A királyi adománylevelél² keltezetlen, de az egri káptalan határjárása, melyre a levél hivatkozik, 1291 szept. 20-án van keltezve.

4. *Csukárd fia Péter fia János*, egy 1165-ben nemesített pozsonyi család sarja; a pozsonymegyei Csukárd (helyel-közzel Tornya nevű) és Nyék helységek tulajdonosa; 1279-ben és 1286-ban Pozsony megye alispánja. 1291 márczius 28-án Magyaróváron betegen fekszik és április 14-én végrendelkezik. Július 18-án az osztrák-magyar határon lévő Szentgyörgyegyházban az Albert elleni hadjáratra készül és akkor újra végrendelkezik; meghalt még 1291-ben; vajjon részt vett-e a háborúban, nem tudjuk.³

5. *Osl nb. Herbert*, ki úgy a várak elfoglalásánál, mint egyéb helyeken kitüntette magát. Megkapja 1291-ben a sopronmegyei Pertel (másként Keresztúr) nevű helységet megerősítő levelet.⁴

6. *Bána nb. Imre fiai: Zsidó Mihály, Benedek és Imre és rokonuk Pál fia Pál*. Zsidó Mihály 1273-tól 1300-ig szerepel; tárnokmester is volt. Benedeket ismerjük 1276-tól 1295-ig. Imrét ugyanezen időből. Ők is részt vettek a hadjáratban, melyben Benedek Bécs kapui előtt megsérült és rokonuk Pál fia Pál ugyanazon napon és helyen elesett. Érdemeik elismeréséül megkapják 1291 december 12-én a komárommegyei Vas és Zelebeg nevű birtokokat.⁵

7. *Zsámboki Ajnárd fia János*; erről már fentebb mondtuk, hogy Ottokár Tamepogi Amboldjával nem azonos. Ismerjük 1276-óta. 1291 október 9-én Bács megye főispánja. Szerepel még I. Károly király idejében is. Részt vett több osztrák vár ostromlásában és Bécs előtt súlyosan megsebesült.⁶

¹ *Fejér*, VI. 1., 124.

² *Fejér*, VI. 1., 125., 128.

³ *Wenzel*, V. 51—63.

⁴ *Wenzel*, X. 20.

⁵ *Wenzel*, X. 21.

⁶ *Wenzel*, XII. 509.

8. *Lőrincz volt nádor fia Kemény*, kit 1280-tól 1296-ig ismerünk, a Matucsinai, Cseményi s cseményi Salap család őse. 1291 október 4-én ő Baranya megye főispánja s e napon megerősíti neki András a Szársomlói uradalmat ; róla csak általában említi a király, hogy az Albert elleni hadjáratban (1291-ben) annyira kitett magáért, hogy mindennéven nevezendő jutalmazásra érdemesnek bizonyult.¹

9. *Recsk fia Pál* részt vett a Bécs előtt lezajlott harcokban. Egyik ottani összeütközése alkalmával lándzsadőfessel leütötték nehéz lováról, de saját lovát az ellenség mégis megölte. Hőstettét egynéhány főnemes látta és a királynak tudomására hozta. Megkapja ezért (1293-ban) a turóczi megyei Próna-ra vonatkozó megerősítő levelet.² Ő a Prónai-család őse.

10. *Ják nb. Ebed fiai Rajnald és Ják*, kikről András 1291 július 14-én azt mondja, hogy nemcsak korábban, hanem az Albert ellen jelenleg viselt hadjáratban saját költségükön sok szolgálatot tettek.³ Vasmegyei emberek. Rajnald előfordul 1259-től 1302-ig ; tőle származik a Niczky-család. Ják 1263-tól ismeretes 1294-ig ; ő a Jáki-család egyenes őse.

11. *Aba nb. Amadé*, kit Ottokár is említi. Róla csak azt mondja az okirat, hogy Bécs előtt harcolt ;⁴ magától értetődik, hogy magasabb parancsnoksággal volt megbízva.

12. *Csicseri Jób* Amadé századában részt vett a Bécs előtti harcokban, minek elismeréséül már július 22-én Komlós nevű birtokra újabb adományozást kap.⁵

13. *Kaplyon nb. Jákó fiai András és Jákó* e hadjáratban mint hadbiztosok működtek. Midőn András őket augusztus 26-án az ungmegyei Tiba nevű birtokban megerősíti, azt mondja, hogy az Albert elleni hadjáratkor napról-napra a király oldalán mint hű tanácsadók tartózkodva, legnagyobb buzgalommal arról gon-

¹ *Fejér*, VI. 1., 139.

² *Fejér*, VI. 1., 243.

³ *Wenzel*, X. 14.

⁴ *Hazai okmánytár*, VI. 366.

⁵ U. o. — *Pauler* (II. 738.) mondja ugyan, hogy az illető okiratnak, ha más nem, a dátuma okvetlenül hamis, de nem indokolja. Gyanuja valószínűleg arra vezetendő vissza, hogy az ő véleménye szerint András július 22-én még nem szólhatott Bécs ostromáról.

doskodtak, hogy mi sem hiányozzék, a mi a kitűzött czél elérésére s megszilárdítására szükséges és a mit ezért kellett beszerezni és elhozni.¹ András (1249—1291) a Sztárai-család, Jákó (1249—1301) a Gelyénesiek őse.

14. *Aba nb. György fiai Péter és János* Bécs előtt harczoltak. János ez alkalommal nyíllövés következtében ballábán sérült meg, a mi őt azonban nem akadályozta abban, hogy támadóját lovával és teljes fegyverzetével fogságba ejtse s a király elé vezesse. November 11-én megerősíti András mindkét fivérnek a Zsidó-patakról szóló adományt.² Mindketten az Aba nemzetség somogyi ágának sarjai. (II.) Pétert 1284-től 1304-ig ismerjük; 1288-tól 1300-ig ő Abauj megye főispánja. (II.) Jánostól (1285—1304) származnak a Somosi-, Budaméri- és Kőszegi-családok.

15. *Ludány nb. Ludányi Fulko* «dicsőségesen küzdött az osztrákok ellen», miért is 1291 november 2-án a Zsigárdra vonatkozó adománylevelével megújítását kapja.³ Ő a Nyitra megyében törzsökös Családi-család őse; ismerjük 1280-tól 1291-ig.

16. *Vendég fiai Miklós, Simon és Tajma* sopronmegyei emberek Rohrau vár elfoglalása alatt kődobás következtében sérültek meg, miért már augusztus 2-án a sopronmegyei Ság birtokban megerősítettnek.⁴ Midőn (még atyjuk életében) Ság-ot 1274-ben kapták, akkor a királyné fegyvert viselő jobbágyai voltak.

17. *Tengerdi Tivadar* székesfehérvári prépost e hadjáráthoz nagyszámú fegyveres nemesek csapatait szállította és az összes országos ügyek rendezésében bölcs és körültekintő tanácsával vezette.⁵ E Tivadar később (1295—1304) győri püspök.

18. *Csém nb. Óvári Bittó* «vitézséget-vitézségre halmozva» Rohrau vár ostromlásában vett részt, mely alkalommal két tisztje elesett.⁶ Érdemei elismeréseül megkapja 1291-ben a vasmegyei Szarvaskendet; tőle származnak az óvári és a szarvaskendi Sibrik-családok.

¹ Wenzel, XII. 507.

² Hazai okmánytár, VI. 373.

³ Hazai okmánytár, VIII. 302.

⁴ Sopronmegyei oklevéltár, I. 55.

⁵ Wenzel, X. 39.

⁶ Wenzel, XII. 502.

19. *Csém nb. Hartvig fiai: «Weiss» Miklós, Bernát, Konrád és Seyfried* részt vettek a hadjáratban, mely alkalommal Német János nevű rokonuk Rohrau ostromlása alatt elesett. Megkapják 1291 július 21-én a vasmegyei Óbert.¹

20. *Miklós vasvári prépost.*²

21. *Pok nb. Tamás és Miklós*, mely utóbbi Rohrau ostromlása alatt elesett. Tamás 1295-ig ismeretes ; ő a poki s mérgesi Poki-családok őse. Megkapja 1291 augusztus 6-án a győrmegyei Mérges és Réti nevű birtokokat.³

22. *Miskócz nb. Lőrincz* Rohrau előtt tüntette ki magát és megsebesült, miért is 1292-ben a valkómegeyi Varasi és Somogy nevű birtokokat kapta.⁴ Él még 1308-ban. Tőle származik a valkómegeyi Mikolai-család.

23. *Tomaj nb. Dénes.* Bécs előtt a király szemeláttára Albert emberei ellen küzdve, megsérült.⁵ Tőle származik a Losonczy és a losonczy Bánfi-család.

24. *Gutkeled nb. Lothárd bán és fia László* ; részt vettek a hadjáratban, de közelebbi adatokat nem ismerünk ; 1292-ben megkapja újra az aranyosmegyesi révvámat.⁶ Ő a nemzetség majádi ágából való ; feltűnik még 1259-ben ; 1291-ben címzetes bán ; 1291 után elvész a nyoma. Fiai és unokája I. Károly idejében éltek.

25. *Vitális fiai Herbert, János és Ruben* részt vettek Rohrau ostromlásában ; Herbert és János megsebesültek, megkapják 1293-ban a vasmegyei Gerent.⁷

26. *Csányi Máté fia István* Bécs alatt súlyosan megsebesült, miért is 1293-ban a Szolnok-Doboka megyében fekvő Kérő-t kapja.⁸ Csány pedig most Szilágy megyében fekszik.

27. *Perény* részt vett egy (az okiratban már olvashatlan) vár ostromában, melyről András azt mondja, hogy ezt mindjárt meg-

¹ Wenzel, XII. 504.

² Hazai okmánytár, IV. 79., 80.

³ Wenzel, X. 33.

⁴ Wenzel, XII. 529.

⁵ Hazai okmánytár, VI. 380.

⁶ Wenzel, V. 67.

⁷ Wenzel, V. 78. (hol hibásan áll Boro).

⁸ Hazai okmánytár, VIII. 328.

támadta, a midőn Albert országába benyomult s hogy Perény ott a király és az összes résztvevők szemeláttára súlyosan megsebesült. Megkapja ezért 1293-ban a szepesmegyei Zsegra egy részét.¹ Itt minden valószínűség szerint szintén Rohrau-ról van szó.

28. *Nagymartoni Simon fiai Simon és Mihály.* A Spanyolországból bevándorolt Fraknoi s Nagymartoni grófok családjából. Simon 1277-től 1318-ig, Mihály 1277-től 1304-ig ismeretes. Az okirat² csak általában említi, hogy mindketten a hadjáratban hű és dicséretes szolgálatokat tettek, de kiemeli, hogy a béke helyreállítása s a két ország közötti egyetértés érdekében mindketten beleegyeztek, hogy — bár hátrányukra történt — Marton (= Nagymarton) nevű váruk leromboltassék.

29. *Aba nb. Kompold fia Péter* a hadjáratban kifejtett működéséért megkapja 1294-ben a Domoszló s Őrs birtokokra vonatkozó királyi megerősítést.³ Ezen Péter 1273-tól 1318-ig szerepel; utolsó éveiben királynéi tárnokmester. Tőle származik a nánai Kompolti-család.

30. *Hontpázmán nb. Ivánka* megsebesült a hadjárat alatt; ⁴ 1291-től 1299-ig szerepel; a nemzetség azon nyitrai megyei ágából való, melytől a gimesi Forgács-család származik.

31. *Tördemiczi Péter fiai: Pál hantai prépost, Vid és János.* Mindhárman részt vettek Rohrau és «Huheneer», valamint egyéb osztrák várak ostromlásában, daczolva minden hajtólövegnek és kődobásnak. Megkapják 1294-ben a veszprémmegyei Hidegkútot.⁵

32. *Merzse fia Benedek.* Fenti Aba nb. Amadé nádor adományozza neki 1295-ben a sárosmegyei Kajáta nevű birtokot. Kiemeli, hogy akkor sebesült meg többek láttára, midőn András király Ausztria legjelentékenyebb városának, Bécsnek váralját elhamvasztotta; azt is említi, hogy ezen váralja alatt számtalan osztrák és sváb András fegyveres ereje ellen heves támadást intézett, mely azonban a támadók vereségével és csúf futásával végződött.⁶

¹ *Fejér*, VI. 1., 250.

² *Fejér*, VI. 1., 294.

³ *Wenzel*, X. 149. *Fejér*, VI. 1., 299.

⁴ *Fejér*, VI. 1., 300.

⁵ *Fejér*, VI. 1., 290.

⁶ *Hazai oklevéltár*, 145—146., 151.

Ebből kiviláglik, hogy e Benedek szintén Amadé nádor századában szolgált. Ő a Szinnyei-Merse-család őse.

33. *Marcsoka fia János* megkapja 1295-ben a turóczmegyei Neczpál nevű birtokot. Érdemeiből kiemelik, hogy Bécs városa alatt a bárók szemeláltára megsebesült.¹ Tőle származik a neczpáli Justh-család.

34. *Rátót nb. Olivér fia Miklós és rokonai.* Miklós megsebesült a hadjáratban; László s Miklós nevű rokonai elestek. 1296-ben e Miklós kir. pohárnokmester és Szatmár megye főispánja.²

35. *Guretha fia Mihály* Rohraunál sebesült meg. Megkapja 1297-ben a szepesmegyei Korotnokot.³ Tőle származik a Korotnoki-család.

36. *Lúcsi Csögöd fia András* az osztrák várak ostromlásában vett részt, minek elismeréséül 1297-ben rokonaival együtt nemesi rangot kap.⁴ Pozsony-csallóközi ember.

37. *Gutkeled nb. Mihály fia István* Bécs előtt sérült meg; 1298-ban Valkó megye bírósága alóli felmentést kap.⁵ Ő a Maróti-család egyenes őse.

38. *Pányoki Jakab* Bécs előtt tüntette ki magát, a minek elismeréséül 1298-ban az abaujmegyei Ruszkát kapja.⁶ Szerepel 1263-tól 1313-ig; tőle származnak a ruszakai Dobó és a ruszakai Bátor-családok.

39. *Tamás fia Sinka (= Simonka)* Bécs előtt súlyosan megsebesült, melynek elismeréséül 1299-ben és 1300-ban sárosmegyei birtokokat kap.⁷ Ő a már ismert Baksa nb. Sóvári György nővérének a fia.

40. *Stefk fia Miklós* az osztrák várak ostromlása alatt «vitéz oroszlán»-ként harczolt és lándzsadöfés által megsebesült, minek elismeréséül 1300-ban a lipótmegeyi Chermona nevű helységet kapja.⁸

¹ *Hazai okmánytár*, VI. 416.

² *Fejér*, VI. 2., 26.

³ *Fejér*, VI. 2., 78.

⁴ *Wenzel*, X. 259.

⁵ *Wenzel*, X. 296.

⁶ *Wenzel*, X. 299.

⁷ *Fejér*, VI. 2., 214., 259.

⁸ *Wenzel*, X. 308.

41. *Tótfői Barnabás* zalamegyei ember Rohrau előtt vesztette életét. Csak 1307-ben értesülünk róla, hogy III. András ezert rokonának: Haraszi Barnabásnak (a haraszi Tapán-család őseinek) a zalamegyei Kölked nevű birtokot adományozta.¹

42. *Palásti Ivánka fia Jób* több osztrák vár elfoglalása alkalmával kitüntette magát, minek elismeréséül 1300-ban rokonaival együtt nemesi rangra emelték. Hontmegyei ember.² †

43. *Geregye nb. Kálmér*. Güsszingi Miklós nádor, Somogy megye főispánja tanúsítja egy év nélküli okiratban, hogy azon peres ügy, melyet Gutkeled nb. Miklós bán és fenti Kálmér között május elsején kellett volna tárgyalni, pünkösöd utáni nyolczadik napra vagy még későbbre halasztja, mert nevezett Kálmér királyi parancs alapján ő vele (t. i. a nádorral) a nevezett pünkösöd oktávján már az ország határán azon seregben tartózkodik, melyet a király az összes nemesekkel együtt az ország ellenségei, az osztrákok ellen intézett. Hogy ezen okirat³ 1291-ben kelt, ahhoz nem fér kétség, mert a nádor és Kálmér *június 17-én* már az osztrák határon tartózkodtak. Ezen Kálmér 1275-től 1302-ig ismeretes; tőle származnak a vasmegyei Geregyei és Egervári-családok.

Végül még ki kell emelnünk, hogy az egykorú osztrák Helbling Seyfried krónikás adatai szerint a kún *Misza*, IV. Lászlónak utolsó nádora, szintén a hadjáratban részt vett, a mint ezt már fentebb részletesebben közöltük. A krónikás «*der wilde grav Mizze*» néven szerepelteti.

V. A magyar sereg összetétele.

Hogy mily nagy volt András serege s mily elemekből egészítette ki, arról hallgatnak a hazai források. Általánosságban talán kivétel nélkül mindnyájan sablonosan a «nagy» (= generális) seregről beszélnek; két helyen azonban⁴ azt mondja a király 1291-ben «*in expeditione totius regni Hungariæ generalis contra dominum Albertum . . . ex omnibus regni nostri climatibus con-*

¹ *Anjoukori okmánytár*, I. 140.

² A *Palásthyak*. I. 30.

³ *Wenzel*, XII. 495. (V. ö. 514., 669.)

⁴ *Fejér*, VI. 1., 139. és *Wenzel*, X. 20.

vocata», a mivel azt akarja mondani, hogy seregét Magyarország összes «égáljaiból», vagyis összes vidékeiből mozgósította.

A német források¹ 80,000 emberről szólnak, kik között «Cozlonos», oláhok, oroszok, kúnok, magyarok, erdélyiek és az egyik szerint tatárok is voltak. Az illető forrás közlője (Wattenbach Vilmos) nem tudja biztosan, kik a Cozlonos és csak kérdőjelezve véli, hogy alattuk a székelyek értendők. Nem vagyok vele egy véleményen. Azért nem osztom véleményét, mert Ottokár a székelyeket jól ismeri. Egyszer mondja «daz waz allenthalben *Zokel* un de Valben», mely utóbbiak alatt a kúnok értendők; egy más helyen mondja: «daz dhein *Zokel* oder Walach den fride an vns brechen vnd sinen Schaden rechen, den er hie genomen hat»,² harmadszor *Zokel*-ről beszél, a miből világosan kitűnik, hogy mindkét helyen a székelyekről szól. Véleményem szerint a Cozlonos alatt a «kazárok» értendők. De ez nem a fődolog, van még olyan is, mely nagyon is érdekes és a melyről az irodalom mindeddig — legalább tudtommal — nem szól.

Ottokár következőleg írja le a magyar hadseregnek a békekötés után történt feloszlását: «Aztán a magyarok királyukkal Pozsony felé kezdtek elvonulni; másnap arra birták a királyt, hogy Buda felé utazzon és midőn oda érkezett, mindnyájan búcsút vettek tőle, hogy eltávozhassanak. A kúnok és a pogányok visszatértek a tiszántúli hazájukba; a sereg egy kisebb része a *tengervidékre* vonult, hol otthona volt; az erdélyieket is lehetett látni, oda tértek vissza, a honnan jöttek; az oroszok, bosnyákok, horvátok és szerbek szintén hazatértek; az erdélyiek sem késlekedtek; haza mentek azokon az utakon, melyeket erre jóknak találtak».³ Már most felmerül az a kérdés, hogy kiket ért a krónikás a tengervidék felé vonultak alatt?

Már fentebb olvastuk, hogy Ottokár a nagy magyar harcosok tagjainak felsorolásában Morosini Albertet még más három olasszal utoljára említi és pedig: *Bálint*-tal, *Drisker*-rel és de *Spina* Péterrel. Erre nézve Pauler azt mondja, hogy «Albertino

¹ Nevezetesen a bécsi krónika folytatója ap. Pertz, IX. 716.

² Ottokár ap. Seemüller, 536., 565., 1097.

³ Ottokár ap. Seemüller, 577.

Morosini még nincs akkor Magyarországon». Ezen állításához azonban sok szó fér.

Igaz ugyan, hogy hazai kútforrásaink erről mit sem tudnak és hogy csak Ottokár előadásából ismeretes, hogy Albertino, midőn látta, hogy unokaöccsét Andrást nem tudja kellőleg támogatni, még 1290 előtt Velenczébe visszatért. Hazai okirataink között van egy, melynek értelmében a magyar országgyűlés 1299 július 29-én Morosini Albertnek a magyar honosságot adományozza és őt a magyar főrendek sorába iktatja.¹ De ez az okirat Albertinot már Tótország hercegének és Pozsega megye főispánjának mondja s egyetlen egy betűvel sem állítja, hogy csak ezen a napon kapta volna meg a két méltóságot, így tehát már ez a körülmény is bizonyítja, hogy Albertino már 1299 július 29-ike előtt magyar országnagy volt és mint ilyen valószínűleg helyel-közzel Magyarországon is tartózkodott. 1296 márcziusában bizonyos Balog még pozsegai várnagy és Pozsega megye főispánja, utódját 1299-ig nem ismerjük. De az illető okiratnak egy sokkal fontosabb szakasza van. Azt mondják t. i. az összegyűlt rendek, hogy Albertino a király fenntartására annyit tett és a régtől fogva különféle zavargások és kedvezőtlen állapotok miatt ide-oda hányt majdnem minden részében a végletekig kimerült ország sorsának reformálására és békéjének helyreállítására mindig a kellő utat találta. Ebből pedig kiviláglik, hogy Albertino, ha nem is tartózkodott állandóan Magyarországon, unokaöccséről soha meg nem feledkezett és szükség esetén minden irányban segítségére volt. Erre nevezetesen 1291-ben volt szüksége, midőn a trónon még nem igen megszilárdult András oly nagy és életbevágó vállalatba bocsátkozott, mint a hadjárat volt. Biztosra vehetjük, hogy András itt is, mielőtt döntő lépésre elhatározta volna magát, bölcs, befolyásos és gazdag nagybátyjának tanácsára hallgatott és hogy Albertino a trónon még nem szilárdan ülő unokaöccsének nemcsak pénzzel segített, hanem egynéhány olasz úr és ezeknek népeiből álló kis olasz csapatot saját vezénylete alatt segítségére jött. Hogy hazai okirataink erről mitsem tudnak és Albertino helyel-közzeli magyarországi tartózkodását nem említik, nem változtat a dolog lényegén. Képzél-

¹ Fejér, VII. 5., 503.

hetlen, hogy az unokaöccse érdekében annyi áldozatot hozott Albertino kilencz évig meg nem látogatta volna őt ; lehetetlen feltételezni, hogy Ottokár a négy olasz ember nevét és a hadjáratban való részvételét csak költötte volna ; mindezekből tehát világosan kitűnik, *hogy az 1291. évi hadjáratban András még nagybátyjától is kapott olasz segítő csapatot és hogy azok alatt, kik Ottokár szerint a békekötés után a tengervidék felé hazájukba vonultak, ezen olasz csapat emberei értendők.*

Dr. WERTNER MÓR.

ADALÉKOK A SZABADSÁGHARCZ TÖRTÉNETÉHEZ.

I.

Német kézirat a szabadságharczról.

Ifjabb *Biás* Istvánnak, a marosvásárhelyi Teleki-levéltár őrének magántulajdonában van egy 4 r. 450 lapra terjedő bekötött kézirat, melynek sarkán ez a cím áll: «Geschichte des ungarischen Freiheitskampfes. Manuscript [zum 2. Bande]. Különben semmi közelebbi jelzése nincs és írója sem nevezi meg magát.

A következő fejezetek vannak benne :

1. Die Oesterreichische Armee, 1—29. l.
2. Die Russische Intervention und die Russische Armee, 30—69. l.
3. Baron Joseph Jellachich, 70—98. l.
4. Die Sylvesternacht von 1848 zu 1849. und die Reise nach Debreczin, 99—117. l.
5. Die Zusammenkunft Erzherzog Stephans, Palatin von Ungarn mit dem rebellischen Ban, Baron Joseph Jellachich, 118—127. l.
6. Wallachisches Meeting in Blajendorf (Balázsfalva), 128—148. l.
7. Debreczin unter Kossuth und Tschodajew, 149—167. l.
8. Justiz-Mord der ungarischen Generale in Arab, 168—182. l.
9. Die Braut des Mörders, 183—188. l.
10. Berichtigungen und Randglossen, 189—243. l., összesen 31. szám.
11. Constellationen und Schlußfolgerungen ; mit einem Blicke auf die Finanzen Oesterreichs, 244—302. l.

12. Anecdoten. 303—325. l. (13 adoma.)
13. Die verschiedene Nationalitäten Ungarns, 326—430. l.
14. Die Polen, die deutschen Legionen und die Ausländer überhaupt im Freiheitskampfe Ungarns, 431—439. l.
15. Schlußwort, 440—450. l.

Kivált a második részben sok a törlés, a mi, mint a szedőnek adott egyes utasítások is mutatják, a sajtó alá rendezés céljából történt. Talán *Streckfuss Adolf* a szerzője, a ki «Der Freiheitskampf in Ungarn» czímmel Berlinben 1850-ben egy 830 lapra terjedő könyvet adott ki. Azonban az itten említett kézirat, sem ebben a könyvben, sem — legalább tudtommal — máshol nem jelent meg. Mutatványul fordításban két fejezetét közlöm.

I. Debreczen Kossuth és Cseodajev idejében.

I. Hogy az ellentéteket a magyar kormány terrorismusát ócsárlók és az orosz barátok által megnyugtató Magyarországi boldogsága közt egészen szemlélhetővé tegyük, az olvasó előtt hamisítatlan képét adjuk Debreczennek Kossuth Lajos és Debreczennek Cseodajev orosz tábornok és satellesei: Zichy és Drevenyák idejéből s ennek a képnek igazsága tekintetében hivatkozunk valamennyi szemtanúra.

Pompás, szép tavaszi nap önti fényes napsugarait a tágas rónára s a rajta épült nagy és terjedelmes Debreczen városára s annak többnyire alacsony házai tömegére, melyből néhány templom és torony emelkedik ki; azokat pedig ezen a beláthatatlan síkságon mérföldekről észre lehet venni.

A város nagy, széles főutcáján, a mely egyúttal piac is, meglehetősen tolongás tapasztalható.

A házakból csekély távolságra hosszú sorban ülnek a kofák, a kik húst, sült kolbászt, gyümölcsöt, főzeléket és mindenféle élelmiszert árulnak; kerek, pirospozsgás, jóságos ábrázatúak, a kik óriási fekete főkötőket viselnek, mintha hadihajókat hordanának a fejükön.

Számtalan és mindenféle színbe öltözött honvéd jár-kél körülöttük; almát, diót, sulymot s más efféle csemegéket vásárol, miközben fecseg és nevetgél.

Mindenféle fegyvernembeli osztrák hadifoglyok csoportosan állodognak s úgy látszik, hogy fogságukat nem nagyon veszik a szívükre.

A széles fapadlókon, a melyek az itt kissé magasabb és szebb házak előtt vezetnek, országgyűlési képviselők és mindenféle államtisztviselők hemzsegnének s vagy az ülésekre, vagy a hivatalokba sietnek.

Ezeknek az uraknak nagyobb része alacsony, széleskarimájú és hosszú strucz- vagy darutollas kalapokat hordott.

Ott látjuk *Mészáros* hadügyminisztert, a maga számos kíséretével: fiatal, szép, erős emberek, harcziás vonásokkal; némelyiket por lepi, mert mint futár éppen most jött a csataterről; a többi csinosan és előkelően van öltözve.

Itt-ott vidám asszonyok és lányok csoportja látható; a templomba mennek, egyik boltból a másikba térnek be, hogy bevásárlásokat tegyenek, vagy pedig kísértálnak az egynegyed óra járásnyira lévő pompás erdőbe, a melynek árnyas útjain világos selyem ruháikat csillogtathatják, mialatt a széles kocsitakon kocsik és lovasok járnak-kelnek.

A város vendégfogadóiban szól a zene, a melynél a hegedű és a czimbalom a fő dolog. A czukrászboltokban mindenrendű látogatók nyüzsögnek s ugyancsak fogyasztják a jegeskávét és a czukros süteményeket.

Ott, a széles utca egyik sarkán, egy svadrony Boesckay-husár kanyarodik be. Csak 4—5 napja szerelték föl teljesen. Tetőtől talpig kékben járnak, fehér és kék a zsinórzatuk s fürge lovaikat ugratják.

A piacon török muzsika szól. Az ablakok megtelnek nézőkkel; zászlók lengenek valamennyi házon.

A másik oldalról az újonczoknak hosszú, sűrű sora jön dalolva, jókedvűen, vidám tréfák között.

Mindenütt leírhatatlan víg hangulat uralkodik, a milyet csak a legmerészebb képzelő erő gondolhat ki.

Egyszerre csönd lesz. Minden tekintet a városháza felé fordul, a hol *Kossuth* Lajos lakik és a hol a honvédelmi bizottság tartja összejöveteleit.

Mi történt? — kérdi egyik a másikat.

Kossuth jön — volt a felelet.

Egyszerű barna zsinóros honvéddolmányban egy halavány férfiú csakugyan kilép a városháza kapuján. Tisztek és polgári hivatalnokok követik. A gyorsan összegyűlt tömeg utat nyit.

«Éljen Kossuth!» — kiáltja és Kossuth Lajos barátságosan, vidáman köszönti a svadrony kapitányát, ki csapatát a piacon felállította. Végigmegy a sorok előtt, beszélget a huszárokkal s az összegyűlt tömeg csöndesen figyel minden szavára.

Röviden, barátságosan kifejezván meglegedését a csapat pompás, bátor magatartása felett, ismét eltávozik s egy újabb «Éljen Kossuth!» követi.

Most néhányan azt kiáltják: «Foglyok! Foglyokat hoznak!» És szemünk láttára sajátságos jelenet fejlődik ki.

Látni lehet az osztrák foglyoknak hosszú sorát: kürosszirokat, ulánusokat, gránátosokat, vadászokat, többnyire nagy, erős embereket; mellettük pedig mint kíséretet 16—17 esztendőös honvédeket, kis legényeket, félig-meddig gyermekeket, a kiket a por ellepett, a nap barnára égetett; hanem azért vigak, büszkék, a kik győzteseknek érzik magukat.

A győzők és legyőzöttek közt az ellentét annyira szembe-tűnő, — hiszen majdnem hihetetlen, hogy ezek a gyerekek verték meg azokat az erős férfiakat — hogy az ember kísértetbe jön csalódásnak tartani az egészet.

Most üti a delet. Minden vendéglő és koszház megtelik jókedvű vendégekkel. Poharak csengenek, áldomások hangzanak, politikai beszédek kerülnek szőnyegre; vitatkoznak, elbeszélnek, kétségbe vonnak egyet-mást és e közben felhangzik a Rákóczi-induló, vagy valami nemzeti dal, melyet a barna cigányok majd erősen, majd érzelmes gyöngédséggel játszanak.

Az ember azt hiszi, hogy béke uralkodik, mikor ezt az általános vidámságot, ezt az élénk életet, a mulatságnak, szórakozásnak ezt a keresését látja; s ha beköszönt az este, ha bezárulnak az ablakok s mindenütt zene és víg nóta szól, azt hinné az ember, hogy farsang van.

A debreczeniek éppen nem bánják, hogy a puszták városa kelleténél népesebb, mert a mellett jól keresnek.

A kereskedők emberemlékezet óta nem adtak el annyit és

olyan jó árban ; a háztulajdonosok lakásaikat olyan drágán még sohasem adhatták ki ; a földművesek még sohasem kaptak oly nagy árakat terményeikért, a melyek mind elkelték ; valamennyi iparos el volt foglalva — és mind kihasználta ezt a pillanatot.

A legszegényebb munkás kezében is tele erszényt, vagy bankjegyekkel telt bugyellárist lehetett látni.

Emlékszem olyan napra, a melyiken csak azért mentem ki, hogy ezekről a viszonyokról, az embereknek a sokaságáról egy kissé tájékozódjam s nem láttam borús, elégedetlen arcokat.

Ilyenféle volt a magyar kormány rémuralma.

*

II. Néhány hónap múlva újra láttam Debreczent.

Milyen más jelenet, mekkora különbség!

Azoknak a nagyjelentőségű napoknak minden vidám, magasztos képe fölelevenedett emlékezetemben. Mintegy varázsütésre minden megváltozott. Majd szétszakadt a szívem.

Ösmerősömmel, egy pappal végigkocsiztam a nagy, széles utcán, hogy a Bika vendéglőben szobát béreljek, mivel szükséges üzleti ügyek miatt, néhány napot kellett töltenem Debreczenben.

A háromszínű lobogók mind eltűntek. A városháza tetején nehézkesen, lomhán egyetlenegy fekete-sárga zászló lógott alá.

Ottan ült még a kofák hosszú sora, de nagyon megfogyatkozott számban, durczás, elégedetlen képükön a bosszankodás jelével.

Az utcák halotti csöndben puszták, üresek. Néhol sárga, kormos alakokat lehetett látni sűrű kittelikben és sisakosan, a mint körülállják a kofákat, érthetetlen nyelven kiáltanak oda valamit, azután elveszik a portékát s annyit adnak érte, a mennyit akarnak.

Az egész kép: ezekkel a durva alakokkal, a mindenütt uralkodó szomorú csönd, olyan benyomást tett kedélyemre, a mit soha, soha sem felejthetek el.

Itt-ott hatalmas káromkodás hallatszik, mert a debreczeni kofák nem ijedtek meg a maguk árnyékától s kitöltötték a haragjukat, a hogy lehetett.

«Czudar kutya! — kiáltott az egyik. — Egy almát fizetett ki s négyet ellopott.»

«Istenem, hozd Kossuthot vissza! — sóhajtotta egy másik. — Ha ezek a sáskák még tovább is itt maradnak, mindnyájan éhen veszünk!»

«Öt ilyen pimasz van a házamban — heveskedett egy harmadik — s a ficzkók megesznek mindent, a mit találnak. Tegnap megették a dinnyéimet héjastól, tegnap pedig a moslékot, a mit éppen a disznónak akartam odaönteni.»

A boltok nyitva voltak, de vevő nem mutatkozott. Minden szomorúnak és nyomasztónak látszott. A város olyan volt, mint egy temető.

Dögvészes lehellet terjengett a levegőben és mikor egy debreczeni polgártól idegenkedve kérdeztem ennek a bajnak okát, bámulva tekintett rám. «Hát — azt mondta fejét csóválva, — messziről jöhetett az úr, ha ezt új dolognak találja. Ez a szemétnép — folytatta óvatosan körülnézve — már életében is elég bűdös, de most már az udvarokat is temetőkké tették s oda-ássák el a kolera halottjait. Látni fogja uram, hogy még a pestist is nyakunkra hozzák, ha az ördög hamarosan el nem viszi őket.»

Kezet fogtam vele és azt mondtam: «Bátorság, majd jóra fordul a dolog.»

A jó polgár teljes bizalommal tekintett rám, kémkedve pillantott körül s azután elfojtott hangon kérdezte meg: «Nem mondhat valamit Kossuthról? Mikor szabadít meg ezektől az ördögöktől? Legalább biztos az élete?»

Megmondtam neki, hogy Kossuth biztonságban és Törökországban van.

«Az Isten áldja meg ezért az ujságért» — felelt a polgár és szomorúan ment dolgára.

Befordultam egy másik utczába, hogy a *nyugalom, rend és törvényesség* helyreállítása után Debreczennek hű képét véssem emlékezetembe.

Teljes egyenruhában, fejükön sisakkal, tiszték találkoztak velem s meg kell vallanom, hogy nem keltettek valami nagy véleményt bennem az orosz hadseregről. Nem szép és jelentéktelen,

mindennapi arcok voltak, de — mi mindenesetre javukra válik — vonásaikban nem volt sem elbizottság, sem gőg.

Egy utcasarkon polgári ruhában néhány úr állott s egy plakátot olvastak. Odaléptem. Egy kis negyedréttű hirdetmény volt; alájegyezve: *Drevenyák*.

Nyomott kedélyem daczára sem tudtam elfojtani egy mosolyt, mikor — nem csekély meglepetésemre — ebben az ukázban a honvédelmi bizottság erélyes és határozott hirdetményeinek majmolását ösmertem fel. S a végén az a jelentéktelen név: *Drevenyák*, egészen drasztikussá tette ezt a komikus iratot.

De csakhamar más benyomásaim támadtak.

Találkoztam egy úrral, a kit debreczeni első tartózkodásom idejében gyakran láttam. Elég nyomorúságos volt, fején egy rettentő cseberrel (gúnyneve annak a divatos magas kalapnak, a czilindernek, a melyet a lakosok Magyarországon és Ausztriában a kormány parancsára viselnek). Mindjárt megösmert, pedig most hosszú szakállat viseltem.

Némán szorítottunk kezét.

Egy kis hallgatás után szomorúan mondta: «Milyen különbség az azelőtti s a mostani állapot közt! Hová lettek a szép napok, a mikor itt mindenütt vidám élet és lelkesedés uralkodott!»

Megkérdeztem, hogy megy a dolga utolsó találkozásunk óta; azt felelte, hogy két hét óta ma hagyta el először szobáját és — mint Debreczenben mindenki, — oly helyzetben van, mely felülmúl minden képzeletet, a mit valaha terrorizmusról és durva, kárhozatos önkényről alkotott. Különösen panaszkodott *Zichyre* és *Drevenyákra*, a kiknek eljárását gúnyosabbnak, bosszúvágyóbbnak és garázdábbnak nevezte az orosz tábornokok minden rendelkezésénél.

Ebben a pillanatban a rőfögésnek egy nemével együtt egy különös, egyeletesen ismétlődő hangot hallottunk.

— Tudja mi az? — kérdezte ösmerősöm.

— Disznók — mondtam bona fide.

— Téved — viszonzá. — Az egy muszka, a kit kancsukáznak. Ezek az emberek elcsépeltegetik magukat egyetlenegy jajszó nélkül; ez a rőfögés minden, a mit tőlük hallani lehet.

Együtt mentünk végig az utcán. «Mostanában — folytatta

kísérőm — egy osztrák tiszt találkozott egyik czivisünkkel, a kinek szokott módon széles karimájú kerek kalapja volt. A tiszt reá rohant, leverte fejéről a kalapot, miközben reá kiáltott: «Le a Kossuth-kalappal, te kutya!» A polgár szétnézett; sötét volt, közelben és távolban egy lélek sem mutatkozott. Abban a pillanatban a tiszt csákója is a földön hevert, önmaga pedig orrán, száján vérzett azoktól a súlyos ütésektől, a mikkal a polgár erős ökle elhalmozta. A civis elvégezvén dolgát, nyomtalanul eltűnt s a jól helybenhagyott tiszt minden fáradozása daczára sem lehetett kinyomozni.

— A házakat nem fosztották ki? — kérdeztem.

— De igen, többet is; és pedig néha egészen ártatlan embereket csak azért, mert azelőtt a forradalomnak egyik vagy másik vezetője ott lakott.

Azután azt is elbeszélte, hogy *Zichy* gróf egy professzort rettenetes korbácsolással büntetett meg azért, mert ez őt egy ujságban hóhérlegénynek nevezte.

«Arról a gyűlöletről és utálatról, a mely itt a katonai zsarnokság és az osztrák kormányzat ellen uralkodik, — fűzte hozzá — fogalma sem lehet önnek. De hallgatnak; a magyar akkor a leg-erősebb, mikor keveset beszél és nem káromkodik».

«Bízik jobb időkben?»

«Nem biz' én, uram — felelte kísérőm; — mert ezek az emberek annyira gyávák jogtalanságuk érzetében, hogy rémuralmi rendszabályaikat semmiesetre sem merik abbahagyni. Azonban hagyján! Nyugodtan és passive akarjuk megvárni a végét. Semmi sem olyan hosszú, hogy vége ne volna». (Magyar közmondás.)

Este bementem vacsorázni a pizsoktól ragyogó vendéglőbe s egy sarokban foglaltam helyet. Az asztaloknál több orosz és osztrák tiszt ült. Egy szót sem ejtettek politikáról, egy hangot sem szóltak a napi eseményekről. Ettek, ittak és a beszéd többnyire a *ronique scandaleuse* körül forgott. Az orosz tisztek többnyire egymás között társalogtak; közülük csak kettőt hallottam németül beszélni.

Türelmetlenül vártam az indulás óráját. A mikor Debreczen másnap mögöttem volt, szabadon lélegzettem.

Az Isten oltalmazzon minden országot ilyen rendtől és törvényességtől!

II. A tizenhárom tábornok halála Aradon.

Arad vára egy csekély magasságú, sima halmon fekszik s a szemnek kevés széppel kedveskedik. A templom, — melyet a vár ostroma idején vadul megrongáltak — a többi épület fölé emelkedik s megtépett födelével, megrepedt falaiival, a szomorú pusztulás képét mutatja.

A többi épületet az erődtímények legnagyobb részben eltakarják s az egésznek kiterjedése nagyon csekély.

A várral átellenben, csak a nádas Marostól elválasztva, fekszik Arad városa, mely tulajdonképen alig áll több, mint egy hosszú, széles, részben fűvel benőtt utcából, de igazán csinos házakkal.

Arad azelőtt Magyarországnak egyik legélénkebb és legvidámabb vidéki városa volt. A vidék nagyon vagyonos, elegáns és élni szerető nemessége ide gyűlt be a téli időre ; és az aradi farsang mindig a legélvezetesebbek közé tartozott.

Legújában ezt a hazafias várost dicsőség és nehéz, de hősi bátorsággal elviselt szenvedéseknek emléke borította azon kilencz hónapos ostromban, mely felejthetetlen minden honszerető szív előtt.

Most kevés rongálatlan ház van ebben a többé nem olyan csinos, nem olyan vidám és nem olyan virágzó városkában. Lakosai úgy megismerkedtek a golyókkal és bombákkal, hogy a leghevesebb bombázások idején is nyugodtan sétáltak az utcákon.

Ezek a legnagyobb nyomorúságok, a legnagyobb önfeláldozások napjai voltak. Aradot hősiesség, bátorság, készség és az áldozat minden neme tekintetében Magyarországnak egyetlen városa sem multa felül. Megérdemli, hogy a hősök városának nevezzék.

A ki most látja : rettenetes vészbírásgával, szegény, kicsufolt és megalázott lakosságával, félig rombadőlt házaival, ne ámtassa magát ! Arad még most a hősök városa ; hallgat és keble mélyébe rejti bátorságát és föllázadt kedélyét ; de szelleme a régi maradt !

*

Húvös, októberi reggelen történt. Mindenki visszavonult a lakásába ; borús hírek szállingóztak arról, hogy Magyarország

Caraffája, a jó ügy Robespierreje megerősítette Magyarország legvitézebb, legnemesebb tizenhárom hős tábornokának halálos ítéletét.

Mindenütt fájdalom és csüggedés uralkodott.

«Megkegyelmeznek nekik» — vigasztalta mélyen megrendült családját egy optimista.

«Kegyelem és Haynau! Milyen nevetséges» — válaszolta keserűen egy másik.

«De legalább nem akasztják fel őket, hanem főbelövik» — okoskodtak itt-ott.

«Megkinoznak, főbelőnek, négyfelé vágnák őket, ha ez még szokás volna a XIX.-században» — vélték a jobban értesültek, a kik Haynau jellemét ismerték.

«Legalább Kiss tábornokot semmiesetre sem akasztják fel — jegyezte meg egy csinos asszony — neki megkegyelmeznek.»

«Ólom és golyó! — vágott szavába férje sötéten, kedvetlenül. Nem ösmered Magyarország utolsó háromszáz esztendejének történetét, hogy kegyelemről beszélsz?»

«Legalább nem magyar — jegyezte meg egy polgár — és még csak nem is törvényes születésű, a ki az ország hóhéra lett; hanem egy hanai zsidólánynak és a hessen-kasseli kicsapongó választófejedelemnek a fia. Egyetlenegy magyar, törvényes szüléknek egyetlenegy fia sem adta volna magát erre a véres hivatalra. Meglátjátok, az lesz a vége, mint Lobkovitznak s a többi ilyenféle őrjöngőnek.»

Így beszéltek, így buzgólkodtak, így vigasztalódtak.

«Az aradi hóhér ott akarja hagyni hivatalát, mert lelkiismerete háborog» — mondták némelyek.

«A hadbíró urak — beszéltek mások — azt mondják, értésükre adták, hogy csak tüntetésről van szó; hát csak ítéljék valamennyit kötéltre: majd megkegyelmeznek nekik. Mindamellet ezen urak közül néhányan megtagadták a halálos ítélet kimondását.»

«Kiméljete meg efféle meséktől — kiáltott egy harmadik. Ezeket az urakat jól fizetik, ebből élnek. Törődik is a hóhér aggodalmakkal, vagy a hadbíró urak nyugtalan éjszakáival. Majd talál másokat, a kik jó fizetésért vállalkoznak a törvényszéki gyilkosságra.»

A legkülönösebb hírek keringtek a városban.

«Bem nagy befolyásra tett szert — suttogták egymás között. Franciaországban a szocializmus óriási lépésekkel halad előre. A szerbek és az oláhok nincsenek kielégítve ; mindenütt forronganak. Az európai háború elkerülhetetlen. — És így járt ez szájról-szájra.

Azok a gyáva közönyösek, a kik idején kereket oldottak, az özönvízelőtti mammutoknak ezek a fajtái, a kiknek nem voltak sem hazafias, sem osztrák érzelmeik, sem monarchikus, sem köztársasági elveik, a semmiképen sem érzőknek ezek az európa-szerte ösmert osztályai, a kik mindig ott tartózkodtak, a hol legbiztosabban érezték magukat, — ezek mostan már hazaszállingóztak. De még ezek a hazatért elvtelenek, valamint a nekibátorodott pecsovicsok is kissé különösnek találták, hogy úgynevezett hűségökért a hazát most oláh és szerb parcellákra szétszakítva lássák ; hogy az aránytalanul nagy többségben levő elbizakodott konzervatívek a jó ügynek diadala helyett most hosszú orral kénytelenek távozni, míg azok, a kiket lázadóknak neveztek, legalább a dicsőséget, a világ csodálatát és aranyos reményeiket őrizték meg a maguk számára.

«Szépen vagyunk!» — sugta egyik ilyen lefőzött pecsovics egy barátomnak. Igazán megérdemelte a fáradságot, hogy hiven kitartsunk a császár mellett. A szép, szabad Magyarország most sokkal hátrább van, mint József császár idejében. Még csak a czopf hiányzik!»

«Csak azt szeretném tudni — szólt egy másik, — hogy mi egy . . .»

«Hallgass! — kiáltott rá megriadt barátja ; s azután, mint egy a megkezdett mondat kiegészítésére hozzáfűzte: — hogy mi egy báró *Haynau* tábornoszernagy úr ő nagyméltósága személyében hogyan kaptunk diktátort.»

«Mindamellettt megmenekültél volna tőle — vélte egy harmadik. Tagadhatatlan, hogy a konzervatívek tulajdonképen gyalázatosan bántak velünk.»

Ebben a pillanatban egy vastag úr lépett a beszélgetőkhöz. «Fudjátok — kezdte, — hogy *Kiss* tábornokot és még kettőt kegyelem útján . . .»

«Hála Istennek!» — kiáltották mindnyájan.

«De hát halljátok a végét: kegyelem útján főbelövik.»

«Hát alhatik nyugodtan ez a Haynau?» — szólt borzongva az egyik.

«Oh, az ilyen emberek nyugodtan alszanak! — felelte a mostan érkezett. Mit törődik efféle ember Magyarországgal, mit törődik legjobbjainak kiontott vérével! Az ilyen idegen... soha... egy... A császár bennünket, jóézésű többséget, hogyan alázhatott le ennyire!

A nap ilyen és efféle nyilatkozatok közt telt el. A helytelenítés, a megbotránkozás volt a lakosság minden részének közhangulata. Maguk az osztrák tisztek is, kivétel nélkül, mély hallgatással adták jelét, hogy a véres Haynau nagyon messzire ment.

*

A rettenetes hajnal fölvirradt. Fenn a várban egy nyílt téren az őrséget négyyszögben állították fel. Arad lakosai közül csak néhányat lehetett látni.

A derék katonák arcán a közöny kifejezése ült. Kéveset beszéltek, míg a tisztek egymás közt élénken társalogtak s némelyik a felháborodás jelei közt távozott el.

Végre néhány közember és egy tisztt kíséretében megjelent a magyar szabadságharcz győzelemhez szokott tizenhárom hős tábornokának hosszú sora.

Itt nem akarjuk ismételni neveiket; minden hirlapból ösmernék ezeket a hősokeket.

Mind nyugodtan és komolyan lépkedtek.

Senki sem látott félelmet, de szinpadias játékot sem ebben a nagy jelentőségű órában. Mindenki ösmerte ennek a pillanatnak komolyságát és kiváló fontosságát s a hazáért való nagy és nemes vértanuságát nem alázták le komédiává.

Mindezekben a részben igen szép és kifejező arcvonásokban volt valami felmagasztaltság, valami megragadó, mely nem tévesztette el hatását a tisztre, a ki vérző szívvvel vezényelte a végrehajtást. Arcán meglátszott a fájdalom és részvét.

A mikor egyszerű egyenruhájukban, az egyik oldalán nyitott négyyszög (carré) közepén a bitófa elé álltak, szép és magasztos.

volt a csoportjuk. Volt valami nagyszerűség abban, mikor ezek a hősök most fegyvertelenül álltak hóhéraik hatalmában. A mikor egymást együtt látták, szívből összeölelkeztek, kezet szorítottak s búcsút mondtak egymásnak a viszontlátásra: odafenn, a hol nem valami alter ego uralkodik.

S most megkezdődött a mészárlás.

A hóhér halotthalványan állott fenn a lépcsőn. A hogy a sor rájuk került, mindnyájan bátran, sőt a felmagasztaltságnak eme legfőbb pillanatában vidáman léptek a bitóhoz.

Vécsey gróf, ez a híres vitézségű és chevaleresque természetű férfiú, inkább ugrott, mint ment. «Éljen a haza!» hangzott ajkáról, mely egy pillanat múlva már elnémult.

Mikor a sor *Leiningen* grófra, erre a szép, magas, fiatal emberre került, a végrehajtást vezénylő tiszt elé lépett, és azt mondta: «Mondja meg császáranak, mert nekem ugyan nem császárom, utolsó kérésem gyanánt megadhatott volna két golyót: egyet feleségemért s egy másikat gyermekemért.» Azután a lajtorjához lépett s meghalt, a hogy a *Leiningen*ek szoktak meghalni: szemében bátorsággal, ajakán mosolygással.

Mindenikről vázlatot lehetne készíteni. A derék *Aulich*, a bátor *Gáspár*,¹ *Knesich*, *Nagy* tábornokok, egy szóval *mindnyájan*, példát adtak, nyugodt lelkiösmerettel hogyan lehet meghalni s egy ilyen haldokló mennyire fölötte áll bosszúszomjas hóhérainak.

A vitéz *Damjanich* volt az utolsó azok között, a kiket kötéllel végeztek ki. A mikor látta, hogy dicsőségének társai egymásután miként pusztulnak el a hóhér kötele következtében, *Kiss* tábornokhoz fordult: a rendíthetetlenek közül a legrendíthetlenebbhez.

— Valóban — szólta vidáman — a bátraknak az elképzelhető legszebb küldöttsége megy előre az Isten trónusához. Jó fogadtatást fog készíteni számomra.

A mikor látták, hogy a leghősiesebb, legjobban szeretett magyar tábornok szép, férfias arczával és erős természetével oly nyugodtan, oly örömet lép a bitóhoz, halálos csend uralkodott, minden arcz elhalványodott s a vezénylő tiszt maga is haldoklóhoz hasonlított.

¹ Tévedés, *Gáspár András* nem volt a kivégzettek közt.

Damjanich oly derült nyugalommal halt meg, a hogy egyetlen hóhéra sem hal meg.

Biztosíthatunk mindenkit, hogy mindez nagyon távol állt az elrettentő példa hatásától, sőt kivétel nélkül minden jelenlevő, még az osztrák katonaság is, annyira eltelt magasztos érzéssel, hogy a városban és a várban egész nap nem lehetett hallani mást, mint csodálkozó beszédet ezekről az emberekről, kik oly szépen, oly nemesen fogadták a halált.

Mikor a hóhér a szabadságharcz legnemesebb, leglovagiasabb hőse életének szikráját is kioltotta, sor került arra a négyre is, a kiket főbelövésre kegyelmeztek meg.

Közülük egyik sem engedte bekötni a szemét. A katonák előléptek s elsütötték fegyveröket. A lövésre az elítéltek közül hárman holtan estek a földre.

Kiss tábornok, a ki bátran nézett a halálos csövekbe, sértetlen maradt.

A mikor társait elesni látta, kemény vonásain a harag jelével emelkedett fel és erős hangon kiáltotta : «És én? Engemet egy golyó sem talált!»

Egy második sortűz volt a felelet. Az egyik golyó átlőtte karját. Lassan felemelte és azt kiáltotta : «Karomat átlőtték, de még élek!»

Akkor előugrott egy altiszt, úgy czélezott rá, mint egy menekülő vadra és átlőtte a fejét. Arczával holtan esett a földre.

És azt hiszik, hogy Magyarorszáiban az ilyen jeleneteket elfelejthetik!

II.

Serguel János aradi naplója.

Az aradi vár 1848—49. évi ostromáról idáig több napló van kinyomatva. Így különösen a Lakatos Ottóé, Margitayé (Aradi Vésznapok) és Kovách Ernőé, mely utóbbihoz 1911-ben én írtam előszót. Legújabban Lovassy Andor torda-aranyosmegyei nyug. alispán úr szivességéből megkaptam Serguel Nep. Jánosnak naplójából két ivet, folio alakban a 13—16. és 21—24. oldalon szerzőnek Aradon 1849 június 4—10. és július 25—augusztus 5. közt tett följegyzéseivel. Serguel 1805 július 31-én született s Arad

vagyonos és művelt polgárai közé tartozott. Barátság fűzte Sárossy Gyulához, Nyáry Pálhoz, Hajnik Pálhoz s a közélet számos kitűnőségéhez. Jól beszélt magyarul, németül, francziául; mindennapos volt Bettelheim könyvkereskedésében és sokat olvasgatott történelmi munkákat; különösen szerette Engel magyar történetét. Följegyzései tehát töredékesen is figyelemreméltók és sok tekintetben jellemzik az ostrom kilenczedik hónapját élő Arad viszonyait és hangulatát.

1849 június 4-éről írja, hogy a kormánybiztos, *Dobay* a 36. z. a. őrnagya (Vécsey tábornok hadsegéde), s *Dushek* százados (Vécsey táborából) a várbeliekkel parlamentiroztak a Pix-kaszárnyánál. A várból *Cesati* mérnökkapitány és *Kress* ténfőhadnagy jöttek ki. A parlamentirozás eredményét nem tudhatták meg. Beszélték, hogy a várbeliek két tisztet kívánnak kiküldeni, kik maguknak Magyarország jelen viszonyairól s állásáról meggyőződést szerezzenek; s azt beszélték, hogy ezen két tiszt helyébe a magyaroktól két tuzt (*Obses*, *Geisel*) kérnek be a várba biztossággal. Azon idő alatt, míg a tiszték Magyar- és Erdélyországot beutazzák, minden ellenségeskedés megszűnmék Arad város és a vár között. «Este 7 óra után — úgymond — *Lázár Lázár* padján *Náray* Imrétől, ki ott *Kovács Zsigával*, *Vörös Nácival*, *Elek Pistával* ült, a folyó évi június 2-róli Közlönyt kaptam, melyben a többek közt az is állott, hogy a kormányzó (*Kossuth*) rendeletére *Csányi* László közlekedési miniszter a szolnok-debreczen-kolozsvári és szolnok-aradi vasút földmunkálatát már foganatba vétette, hol a katona-foglyok is dolgozandanak s így azt, mit fegyverrel ártottak, dologgal helyrehozandják. Olvartam továbbá, hogy a kormányzó rendeletére a sebesült honvédek számára Pesten egy nagyszerű, kerttel és sétákkal ellátott palota építtessék s a *Margareth-szigete népkertté* alakíttassék át; Pest város keleti oldalán egy nagyszerű *csatorna* készíttessék, mely véd- és kereskedelmi eszközül szolgáljon egyszersmind. — A várbeliek megbecsülték magukat s nem háborgattak bennünket.»

Június 5-én, egy keddi nagyon meleg napon hallotta, hogy a Pix-kaszárnyánál a mieink sátor alatt parlamentiroznak a várbeliekkel s hogy ma 12 személyre ott nagy ebédet adnak. *Santi czukrásznál Finster* bővebben is értesítette, hogy csakugyan

parlamentiroznak s nagy ebéd lesz, a melyhez Santi szállítja a fagyaltot és a pezsgőt. Este hét óra felé Reicheltől hallotta, hogy a parlamenteurök még együtt vannak s abban állapodtak meg, hogy a várból három tiszt menjen Temesvárra, Pestre s Erdélybe és személyesen győződjk meg arról, hogy a császáriak Magyarországból csakugyan kiszorultak, Budát pedig a magyarok bevették s Erdélyt visszavették. Addig, a míg visszatérnek, a két fél (t. i. Arad vára és Arad városa közt) az ellenségeskedés szüneteljen. Kovács Gusztáv törvényszéki elnök Reichelnél tudatta vele az abrudbányai szerencsétlen csata részleteit.¹

Június 6-án a minisztérium rendeletéből az aradiak is országos böjtöt tartottak, hogy az oroszok kiveréséhez Isten segítségét megnyerjék.² Aznap tartotta ülését a megyei bizottság is Vörös Antal első alispán elnöklete alatt. Már majdnem két órahosszat tartott a gyűlés, mikor éljenzések közt megjelent rajta Tomcsányi József aradi főispán, Csermóvics Péter temesi gróf és főispán, valamint báró Wenckheim Béla békési főispán kíséretében. «Van szerencsém magamat — szolt Tomcsányi — mint ezen megye újonnan kinevezett főispánját bemutatni»; s mellényzsebéből egy iratot kihúván, odaadta Nagy Sándor főjegyzőnek felolvasás végett. Az irat Kossuth kormányzónak Szemere belügyminiszter által ellenjegyzett rendelete volt Tomcsányi kinevezéséről. A főispán azután a hitet letévén, üdvözölte «a rendeket», kiknek iránta való barátságát kérte s kifejtette a volt és mostani főispánok közt való különbséget. Ezt a «rendek» a beiktatásnak hallatlan egyszerűségéből is láthatták. Nagy Sándor főjegyző is igen röviden, de velősen válaszolt az új főispánnak. A naplóíró beszélgetett báró Wenckheimmal, majd — a várak dolgában — Szombathelyivel, és magával az új főispánnal is. Barátságosan szorított vele kezét,

¹ Jancu 1849 május 9—10. kiverte Hatvani őrnagyot Abrudbányáról s Drágos képviselőt kivégeztette. Hatvani csakhamar újból megszállta a várost, de az élmezés nehézségei miatt másodsor is odahagyta, miközben Jancu megtámadta s ő csak kevesedmagával menekülhetett Halmágy felé.

² Ma — írta napijegyzete végén Serguel — se nem reggeliztem, se nem ebédeltem, se vizet nem ittam, se nem dohányoztam, hanem az országos böjtöt híven és pontosan tartottam meg.

azután az ülést szétoszlatta, a jövő bizottsági ülés idejét július elsejére tűzte ki s Aradról eltávozott.

Vacsora után *Váry* kapitánnyal s a 36. zászlóaljnak még három tisztjével sokáig elbeszélgetett a tegnapi parlamentirozásról. *Váry* szerint *Boczkó* kormánybiztos, *Baudis* őrnagy és *Duschek* százados tegnap ladikon mentek át a Maros tulsó partjára, hogy a várbeli tisztekkel értekezzenek, a minek láttára az osztrák tisztek azonnal átjöttek az innenső partra parlamentirozni. Három várbeli tiszt június 6-án csakugyan elment Temesvár alá, hogy a dolgok állásáról meggyőződjenek; a mi részünkről *Baudis* őrnagy, *Duschek* százados és még egy tiszt kísérték el őket. Éppen a nagy tűz idejére érkeztek oda. Dél tájban ugyanis Temesvár alatt leégett *Vécsey* tábornoknak a Vadászerdőben levő tábora. A tüzet az okozta, hogy a fa-sátrakban főztek. Sok fegyver, egynéhány ló, körülbelül 800 pokrócz és sok gyertya, podgyász stb. égett oda. «Borzasztó hanyagság és vigyázatlanság! — veti oda a napló írója. A szerencsétlenség egyedüli szerzője egy tábori rima, a kiktől a tábor hemzsege.» Mader aradi helyőrségi kapitány levelet kapott feleségétől, ki azt írja, hogy Buda várát a magyarok bevették. Tudósítása éppen kapóra jött, hogy előmozdítsa a várbeliek megadását, mivel azt jelentette, hogy a magyarok a császári seregeket megverték. A várbeliek — a kötött egyesség következtében — az ágyúkat visszavonták a bástyákról és csendesen viselkedtek. Mindamellet elővigyázatból a magyarok az előőrsöket a Maros partján megkettőztették.

Június 7-én csütörtökön úrnapiját szép, de nagyon meleg időben ülték meg. *Prettner* ténhadnagy beszélte *Serguel*nek, hogy a magyarok temesvár-jagdwaldi táborában a vásári sátrak, melyekben a honvédek tanyáztak, megégték. Estefelé pedig egy Temesvárról jött hadnagytól hallotta, hogy a magyarok szombaton, 9-én, 22 mozsárból fogják bombázni Temesvárt, s Bem Erdélybe ment a határok megvizsgálására. A tegnapi tűz a Vadászerdőben levő táborban sok kárt okozott. Aradon délután a Kiserdőben szép társaság hallgatta a zenét s a napot zenéstakarodóval fejezték be. A várbeliek nem háborgatták a polgárokat.

Június 8-án este 8 órakor Medárd napján nagy villámlás, mennydörgés, nagy idő közelgett a Sauwinkel tájékáról. 9-kor

megeredt az eső s egy álló óráig égzengés közt erősen esett. «Hála legyen érette az Istennek!» Aradon a véstörvényszék aznap ült össze legelőször *Biró* Imre elnöklete alatt. Délben Serguel azt hallotta Bettelheim könyvkereskedőtől, hogy *Perczel* tábornok folyó hó 5-én Kameniczet, Bukováczot és Karloviczot bevette, s a ráczoktól tíz ágyút foglalt el. Itthon a várbeliek csöndesen viselkedtek és Serguel este 11 utánig nyugodtan olvasgathatta Engel históriáját.

Június 9-én Reichelnél Magyarától sub rosa hallotta, hogy Frau von *Heise* szeretne Vécsey tábornok felesége lenni, de az ura él. Délután passussal át akart menni Ujaradra, hol ma megyei tisztválasztás volt, de Nyéky Alberttel találkozáván, vele inkább Santihoz ment fagyfaltozni s ott ette az idén az első földi epret. Azután pedig amúgy is otthon tartotta, Engel kedves históriájánál, a nagy villámlás, dörgés és eső. A várbeliek egész nap békével hagyták az aradiakat. Küldötteik tegnap Temesvárról hír szerint megindultak Szeged és Pest felé, hogy meggyőződést szerezzenek maguknak a magyar ügy állásáról.

10-én délfelé 11 órakor Bettelheim könyvkereskedőnél már nyomtatott kiáltványt olvasott arról, hogy *Perczel* Mór tábornok Kameniczet és Karloviczot 4-én bevette a ráczoktól és tizenegy ágyút foglalt el tőlük.

A Napló következő íve hiányzik és Serguel a följegyzéseket csak július 25-től kezdve folytatja. Arad vára akkor már, július elseje óta, a magyarok hatalmában volt, de három hét alatt háromszor is változtatta parancsnokait. (*Perczel* Miklós, *Bergmann* József, *Damjanich* János.) Kossuth kormányzó több képviselő jelenlétében július 17-én meglátogatta Aradot, lelkesítő és köszönő beszédet intézett annak népéhez, másnap a nagy gyorsasággal rendbehozott vár erődítéseit is megsemmisítette és csak harmadnap indult vissza Szegedre, hogy jelen lehessen 21-én az országgyűlés új ülészakának megnyitásán. A naplóíró számára egyébként is sok érdekes följegyezni való kínálkozott; de hálásak vagyunk azért a kevésért is, a mit a július 25-től augusztus 5-ig terjedő időkről megörökített.

Július 25-én estefelé, a mint írja, *Biró* Imre véstörvényszéki elnökkel és *Török* Gábor kormánybiztossal megkerülte a várat a

6. számú (mikelakai) kapuig. A glacis körül ezen és a mult héten több száz aradmegyei lakossal árkot ásattak, s ezekbe pallisádokat helyeznek el a vár erődítése tekintetéből. A körülbelül 10,000 darab pallisadához való fát a császári állami erdőből szállítják. A munkát a várban *Boros* alezredes vezeti. Török Gábornál a temesvári táborból érkező *Novák* főhadnagytól azt hallotta, hogy holnap a réstörő üteg (Breschbatteria) Temesvár alatt a csatorna mellett a vártól 150 ölnyire elkészül s az ágyúkat beállítják. Ennek következtében az aradi várból tegnap tíz ostromágyút szállítottak a temesvári táborba. A várból gyakran történnek kirohanások, de a mieink mindannyiszor visszaverik.

Az aprópénz hiányára jellemző, hogy 26-án egy száz forintos bankót az egész városban nem tudott felváltani.

Július 27-én a szegedi posta nem jött meg Aradra s az a hír terjedt el, hogy az oroszok már Kecskemét alatt vannak. Szegedről a kormány hír szerint Aradra vagy Váradra akar jönni.

28-án a hátszegi 136. zászlóalj *Dallos* őrnagy parancsnoksága alatt, bár még nem volt felfegyverezve, Aradról Glogovácra (a mai Öthalomra) ment ki állomásozni. Másnap, 29-én hallotta a szegedi explosio híret. Megösmerkedett *Fritsch* alezreddessel és tőle hallotta, hogy *Damjanich* tábornok *Perczel* Mihály ezredest és várparancsnokot tegnap profoszhoz tétette s haditörvényszékkal és agyonlövétéssel fenyegette, ha parancsolatait nem teljesíti. Egy baranyai képviselő pedig azt beszélte, hogy tegnap délelőtt tíz órakor Szegeden negyven-egynéhány szekér bombával és gránátokkal a légből röpült s egy házat (egy kórházat) 400 emberrel semmivé tett. A szerencsétlenség okát nem tudják. Eznap már igen sok idegen volt Aradon Szeged és Erdély tájékáról. 31-én, 44. születésnapján, *Serguel* oly rosszul volt, hogy azt hitte, megkapta a kolerát. Újból híre járt, hogy a kormány Szegedről Aradra fog jönni.

Augusztus elsején az aradi vár körül pallisádokat állítottak fel és *Finster* ácsmester s fia vezetése alatt a külső bástya-szegleteken (Újarad felé) ágyútelepeket készítettek. A mikelakai határon (a 6. számú kapu és a marosi komp irányában) *Boros* alezredes tervei szerint redoutokat és hídfőket építettek. Este megnézte a minoriták klastromának rectoriumában működő három lőkupag-,

vagyis kapszli-gépet is. Aznap már temérdek sok kocsi jött Szeged felől állami holmikkal. Bettelheim könyvkereskedőnél hallotta, hogy *Duschek* Ferencz pénzügyminiszter már meg is érkezett Szegedről, *Hajnik* Pállal pedig, az állami rendőrség fejével, személyesen találkozáván, meghívta őt szállásra, mit «Pali» el is fogadott, de vacsorára Ádámhoz ment. «Temérdek sok képviselő s mások jöttek egyre Szegedről ; a csatatér a szó teljes mértékében hemzsegett embertől.»

Augusztus 2-án elkészítette szobáját *Hajnik* Pál számára, a ki 9 óra tájban legényével, Mády Károllyal hozzá is hurezolkodott. Reggelizés után Hajnikkal együtt átment a vármegyházára *Duschek* miniszterhez, onnan a városházára s több más helyre. Együtt ebédeltek s délután 220 pengő forinton egy szép kis könnyű kocsit vásárolt *Hajnik* számára, majd *Damjanich* tábornokhoz, onnan pedig *Santi* ezukrászhoz ment vele. Témérdek idegen hullámozott a csatatéren és minden utczában ; lakást pedig alig lehetett kapni. *Hajnik* nála volt vacsorán és szép holdvilágos, hűvös időben már tíz órakor lefeküdt. Az éjjel jött meg *Kossuth* kormányzó Szegedről, illetőleg Mezőhegyesről.

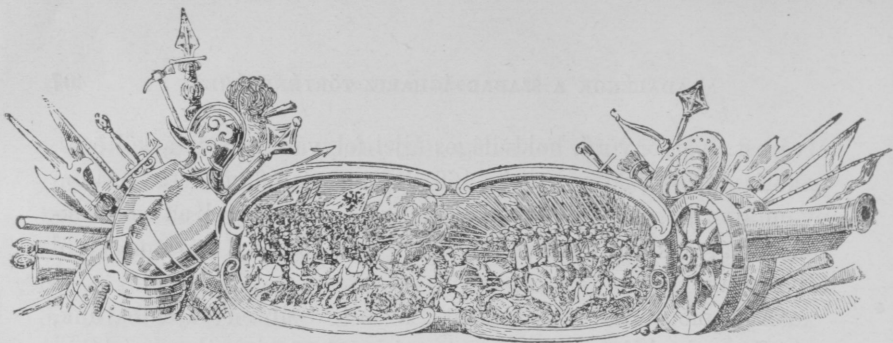
Augusztus 3-án *Hajnik* Pállal és a látogatására jött *Horváth* Ödömmel megreggelizvén, 8-kor átmentek *Patay* József jászkuon kapitányhoz a Brünek-házba, onnan pedig Hajnikkal, *Nyáry* Palival, *Pálffy* Alberttel és *Patay*val az aradi várba. *Pichler* őrnagy elvezette őket a kazamatákba és bástyákra. Ők hazajöttek, de *Hajnik* *Damjanich*nál maradt ebéden. Híre járt, hogy *Klapka* tizezer emberrel kijött Komáromból, Székesfejérvárott az őrséget elfogta és huszárjai Pestet is bejárták volna. *Hajnik* Ádámhoz ment vacsorálni, de hazajövet még elbeszélgettek tíz óráig, mikor lefeküdtek. Másnap is többnyire együtt voltak s többnyire otthon ; este *Hajnik* rosszul volt, de csakhamar jobban lett. Reggel *Martinevszky* lengyel kapitány járt *Serguelnél*, hogy *Zsitovieczky* nevében szállást kérjen egy sebesült részére.

Augusztus 5-én nagy mozgalom volt Aradon ; a minisztérium Aradot elhagyni készült s a képviselőkkel együtt el is hagyta. *Hajnik*, bár még nem volt rendben, délután négy órakor szintén elutazott Lugos felé. A pénztárt, fegyvertárat, ruhatárt stb. szintén elvitték, mert híre járt, hogy az oroszok talán már éjjel meglepik

a várost. A gyönyörű, holdvilágos éjjel folyvást tartott a költözés, pakolás. A «Közöny» mai, 163. száma mindamellet Aradon nyomtatva jelent meg. Az utcák egész nap zsibongtak az emberektől. A város körül kordont húztak s a katonák a városon kívül táboroztak.

A napló többi része eltűnt; a mit őszintén sajnálhatunk, mert Serguel a bekövetkezett szomorú hetek történetéhez is értékes adatokkal járult volna.

Dr. MÁRKI SÁNDOR.



TÁRCZA.

A SZÉKESFEHÉRVÁRI SÓSTÓ ÉS SÁRRÉT MULTJÁBÓL.



SZÉKESFEHÉRVÁRI Sóstó és Sárrét multjában sok az olyan esemény, mely hadtörténelmileg érdekes. Minthogy ezek az adatok csak elszórtan találhatók fel, kísérletet teszek ezek egyesítésére.

A *Sóstó* közvetlen a város mellett, annak déli részén terül el. A *Sárrét* már messze elnyúlik a várostól észak, dél, de különösen nyugat felé.

A Sárrét valamikor Fejér vármegyének jó déli részét ellepte, sőt áthúzódott Tolnába is,¹ de az utóbbi századok esatornázásai csak itt-ott hagytak mutatványul a régiből. Jelenleg Fejér vármegye nyugoti felében találunk még nagyobb, egymáshoz közel eső mocsaras területeket.

A történetírók munkáinak forgatása közben többször találkoztunk a Sóstóval is, meg a Sárréttel is. A Sóstót nevezik *Salsus lacus*-nak² vagy magyarrá fordítva *Sóstó*-nak³ vagy olyan tónak, a mely a *sótól* kapta nevét.⁴ A Sárrétet is többször megnevezik, de *Ingovannus* (Ingovány)

¹ Horváth M. Magyarország tört. V. 238.

² Pray Annales regum Hungariae. IV. 227.

³ Istvánfi Regni Hungarici Historiae. L.I. 6 ; II. 10 ; XV. 165 ; XXIII. 290 ; XXVII. 378.

⁴ Pray Ann. reg. H. II. 320.

névvel jelölik.¹ A Sárretet még újabb magyar nyelvű munkákban is említi Ingoványinak;² néha a *Sárret* elnevezés is előfordul.³

De nemcsak az idézett történetírók, a kik néven nevezik a Sóstót és Sárretet, emlékeznek meg ezekről, hanem *sok más történetíró* is megteszi ugyanezt. Ezek azonban (mint az idézettek is több helyen) tavakról (paludes: leggyakrabban!), két mocsáros tóról, iszapos tóról, pocso-lyáról, mocsarakról, mocsaras és iszapos vízről, egyszerűen vízről, ingoványos helyekről, egyszerre vizekről és tavakról beszélnek; vagy pedig megemlítik, hogy a város nádas tóval van körülvéve, tóval megerősítve, mocsárral vagy tavakkal körülkerítve. Némelykor a város külső részeinek (Sziget, Ingoványos) a felemlítésével is megelégszenek. Máskor azt is megjegyzik, hogy a Balatonból jövő Sárvíz kiáradása alkotja a tavakat. Van arra is eset, hogy mindkettőt mocsaras tónak vagy csak tónak tekintik.

Mindezekből azon következtetést vonhatjuk, hogy a legtöbb történetíró a Sóstónak és Sárretnek nemcsak a nevét nem ismerte, hanem a számot és a kettő természetét illetőleg sem tudott eléggé világos képet alkotni.

Sokan a nádas tavakat, különösen pedig a mocsarakat, lápokat hasznavehetetlen, sőt káros területeknek minősítik. Ha a jelen szempontjából teszük ezt, talán igazuk van; de mennyire csalódnak, ha a múltra is vonatkoztatják. Mindaz, a ki a múlt eseményei iránt érdeklődik, tudja, hogy a múltban, a várak korszakában, — ma mintha kissé megcsappant volna azok jelentősége, — minő nagy fontosságuk volt a várak közelében levő tavaknak és mocsaraknak, főleg hadi szempontból.

Már a kőkorszak embere, hogy magát jobban megvédelmezhesse, folyók, tavak közepére építi lakását. A rómaiak is városhelynek az emelkedéseknek folyók felé néző oldalát választották. A kelták, gallok, frankok váraikat részben szigetekre építették.⁴ De a mi váraink is a régi időben, ha nem hegyen feküdtek, védelmi erejüket nagy mértékben a víznek, mocsaraknak köszönhatték.⁵

A mocsaraknak, tavaknak *várvédelmi előnye* legfőképen abban van, hogy ezeken átmenetet létesíteni igen bajos és fáradságos; ha az ellenség közvetlenül a falak alá akar jutni, okvetlenül hosszú töltést kell

¹ U. o. Ann. reg. H. II. 319. — *Istvánfi* Reg. H. Hist. L. I. 61; XXVII. 376.

² Régi Székes-Fejérvárról Jegyzetek. (*Tud. Gyűjt.* 1818. VI. 45.) — *Horváth M.* Magyaror. tört. V. 238.

³ *Századok* 1872. 346.

⁴ *Bárczay O.* A hadügy fejl. tört. 1. 234; 295; 341—344.

⁵ *Pesty F.* Magyaror. vízhálózata a régi korban (*Századok* 1867. 70.)

készítenie, a mi pedig sok időt vesz igénybe és hozzá igen nagy nehézségekkel, hogy ne mondjam, veszedelmekkel van összekötve.

A régi Székesfehérvár fekvése e tekintetben igen szerencsés volt. Közvetlen mellette, falai alatt terült el a Sóstó és Sárrett, a melyek megbecsülhetetlen szolgálatokat tettek e kiváló városnak sok küzdelmes napjaiban. Olyan nagy védelmet, erős támasztékot nyújtott e kettő, hogy épen ezek miatt nem lehetett egykönnyen a városhoz hozzáférni, azt elfoglalni; úgyszólván bevehetetlen erősségeül szolgáltak a városnak.¹

Mindkettő bizonytalan mélységű lévén, mondhatni, hogy igen kemény tél kivételével, embernek, állatnak egyaránt járhatatlan volt.² Legfőlebb — amint alább látni fogjuk — az tudott átmenni, a ki ismerte a rejtett utakat, titkos ösvényeket.

Nagy fontosságú volt a múltban a Sóstó és Sárrett. Nagy értéket képviseltek, nagy érdekeket védelmeztek. Védtek az ország legelső városát, védelmezték az itt található nemzeti ereklyéket, drága kincseket. Ha el is esett néha, azt nem ezek erőtlenségének kell felróni, hanem vagy a magyarok hanyagságának, elhamarkodottságának, vagy árulásnak, cselnek kell tulajdonítani. Hogy mindezekről részletesebben is meggyőződhessünk, tárjuk fel a történeti sorrend nyomán Székesfehérvár ezen két nevezetességéhez fűződő eseményeket.

Legrégibb krónikáink megemlékeznek ugyan Székesfehérvár környékéről, a mikor megemlítik, hogy a honfoglaló Árpád tábort ütött a Noe hegyen, és ez volt az első hely, melyet Pannóniában magának

¹ *Bonfini* Decades. I. L. I. 18. («in media palude sita, haud facile expugnari potest.») — *Bonfini* Dec. V. L. I. 539. («urbem, cui natura satis munitam esse, quam ne Seytharum quidem exercitus, cum totam Ungariam pervasissent, expugnare potuissent.») — *Ranzanus* Epitome Rerum Hungaricarum. Index. I. («in paludosis sit posita locis, redditur expugnatio difficilis.») — *Thuróczi* Chronica Hungarorum. Caput VII. («natura, . . . limosis vadis, stagnis circumjacentibus, simulque calamis et palustribus tuetur.») — *Rogierius* Misera bile Carmen. Caput XL. («paludibus circumsepta, . . . nequiverunt eam occupare.») — *Thomas Archidiaconus* Historia Salonitana. Caput. XXXIX. («locus circumfusa palustrium aquarum copia satis erat munitus.») — *Martinus Stella* De Turcarum successibus. Epistola II. — *Thúry J.* Török történetírók. II. 358.

² *Istvánfi* Reg. H. Hist. I. 6. («in locis limosis palustribusque sita, duabus utriusque paludibus, incertæ altitudinis, equiti pariter et pediti in viis, ingitur.») — *Stella* De Tur. succ. Epistola III. («paludem, quam nostri hactenus, nisi hiemis rigore duratum, in viam et insuperabilem puta verunt.») — *Imperatores Ottomanici*, II. 197—198. — *Thúry J.* Török történetírók. II. 247.

kiszemelt, de a Sóstóról és Sárretről mitsem szólnak.¹ Annyi azonban bizonyosnak látszik, hogy a város környéke, mint vadászatra, halászatra és védelemre igen alkalmas terület, csábította Árpádot legjobban a letelepedésre.²

Itt a Noe hegy közelében alapított *Szent István* igen híres és fényes várost, — a mint krónikáink megjegyzik,³ — a mely hivatva volt a szent király legszebb alkotását, a boldogságos Szűz hatalmas, gazdagon felszerelt templomát, a nemzeti kegyelet tűzhelyét oltalmazni. Sa várost, — ha krónikásaink nem is említik, — bizonyára a tó, de különösen a mocsarak védték.⁴

A tó és a mocsarak megemlítése főleg akkor történik, a mikor Székesfehérvár veszedelemben forog, a mikor azok védő szerepe megkezdődik.

Az egész múlt folyamán a *tatárjárás* idején volt Székesfehérvár is a legnagyobb veszélynek kitéve. A rémületes nemzeti veszedelem napjában a teljes pusztulás fenyegette az országot. A vad tatárhordák nyomát feldúlt városok, felégetett falvak, elporladt községek jelezték. Mindenfelé gyász és pusztulás! Ez a sors éri Székesfehérvárt is, a királyok városát, ha meg nem menti előnyös fekvése.

A Dunántúlra rászabadult vérszomjas tatársereg Esztergommal nem bírván, Kádánnak, Dsingsizkhán unokájának vezetésével Székesfehérvár megvívására sietett. Szinte úzte, hajtotta a zsákmányvágy, ösztökelte azon tudat, hogy a királyok sírjai mérhetetlen aranyat és ezüstöt tartalmaznak. De hiába volt minden erőlködés, hiúnak bizonyult a megfeszített ostromlás. Igaz ugyan, hogy a külvárosi lakóházakat felperzselték, de a tulajdonképeni várba nem juthattak, kincskereső lelkök mohó vágját ki nem elégíthették. A várat *mocsaras környéke megszabadította*. Sietnek is a történetírók a mongol invázió leírása kapcsán kiemelni, hogy Székesfehérvár természeti fekvése annak legjobb erőssége. Még a megmenekülés legközelebbi okát is megjelölik: a körülvevő mocsár — tavaszi hóolvadás lévén — feneketlen ingovánnyá alakult, a melyet sem erővel, sem fortéllyal leküzdeni nem tudtak. A néhány napi hasztalan erőlködés az ellenséget tovább vonulásra készítette.⁵

¹ *Kézai S. Chronicon Hungarorum (Pauler—Szilágyi: A magyar honfogl. kútfői. 485—486). — Képes krónika (Pauler—Szilágyi: A magy. honf. kútfői. 503). — Podhraczký J. Chronicon Budense. 40—41.*

² *Pauler Gy. A magyar nemzet története Szt. Istvánig 41.*

³ *Kézai krónikája, Képes és Budai krónika, I. feljebb.*

⁴ *Pauler Gy. A magyar nemzet története az Árpádházi királyok alatt. I. 57.*

⁵ *Rogierius Mis. Carm. Ca put XL. — Thomas Arch. Hist. Sal. Ca put XXXIX. Bonfini D. c. II. L. VIII. 235. — Pray Ann. reg. H. I. 269.*

A város megmenekült és megmenekült vele a nemzeti kegyelet legszentebb helye.

Székesfehérvár ettől kezdve mintegy 250 esztendeig a béke áldását élvezte. Sok és fényes napot látott ezen hosszú idő alatt, sok nemzeti ünnepnek volt tanuja. Nagyrabecsülte Mátyás király is, a ki fényének emelésére a világhírű bazilikát megnagyobbíttatta és megszipittette.¹

Mátyás halálával mindazon nagyszerűség, hatalom, dicsőség, tekintély, a melynek az ország örvendett, szétfoszlott. Az egész ország a hanyatlás lejtőjére került. Nemcsak belső ereje ernyedt, külső pozíciója is megrendült. Mátyás szerzeményei elvesztek, az ország nyugalalmát ellenség zavarta, a nemzet nyomornak, szenvedésnek nézett elébe. Megérezte ezt Székesfehérvár is. A mint osztozott a nemzet örönmében, úgy kivette részét a szenvedésekből is. A gyásznapokat *Habsburg Miksának*, III. Frigyes császár fiának a hadjárata szerezte.

A királyválasztásnál mellőzött Miksa olyat tervelt, a mi addig senkinek sem sikerült. Az ország főhelyet és egyik főerősségét akarta nagy ravaszan megszerezni, hogy annak birtokában az ő megkoronáztatását elősegítse. 1490 okt. 4-én indult el a visszafoglalt Bécsből mintegy 16—18 ezer valódi harczossal, a landsknechtekkel, a kiket először vezetett ellenség ellen.

Kinizsi Pál és Báthori István jól fel akartak készülni az ostromra a falak és erődítések kijaftásával, valamint sok municzió egybehordásával, de az utóbbit a lakosság fősvényen megtagadta, mondogatván: eléggé megerősítette a várost maga a természet, hisz még a szkiták (tatárok) sem tudták elfoglalni, pedig azok egész Magyarországot bebarangolták. Kinizsi és Báthori látván a közönyösséget, de értesülvén Miksa közeledéséről is, 555 ember visszahagyásával Budára siettek, hogy azt erősítsék.

Miksa hamarosan (nov. 19.) meg is érkezett. Már akkor mindenről volt tudomása. Ismerte a város fekvését, erődítési viszonyait, a hozzáférhetés módját. Előre küldött kémei többé-kevésbé jól informáltak. Úgy tudta, hogy a város *mocsaras, posványos helyen* fekszik; mindkét oldalról két, bizonytalan mélységű, lovasnak és gyalogosnak járhatatlan tó veszi körül; egyik a *Sóstó*, másik az *Ingovány*; mindkettő a szintén mocsaras, iszapos, sással és náddal berótt, járhatatlan Sárvízből veszi eredetét; a városnak csak két bejárata van, az egyik Buda felé, a másik a Balaton felé néz; egyébként a víz és iszap akadályozza az odajutást; a falakon kevés az ágyú, vagy ha van, igen kis kaliberűek;

¹ *Ranzanus* Egit. R. H. Index I.

az őrség csekély és az is hadban járatlan ; a polgárok közt belső viszálkodás dúl.

Hogy Miksa Székesfehérvár elfoglalásától várta legjobban tulajdonképeni célja elérését, az kitűnik abból, hogy zsoldosainak mindjárt az ostrom kezdetén szabad szákmánylást helyezett kilátásba azon esetre, ha az első összecsapásnál a falakra jutva, azt megszállják. A tüzelésnek, bátorításnak ez a fajtája fogott. A pénzelt katonák mentek is mohón előre. A védőserég nem sokáig bírta a küzdelmet, visszavonult. Nem csoda, hisz sokkal kevesebben voltak. Annál nagyobb baj volt az, hogy a visszavonuláskor a németek is — a magyarokkal összekeveredve — bejutottak a külvárosba. Megkezdődött erre a vár falainak az ágyúztatása, töretése oly vehemenciával, hogy a várbeliek kényszerültek azokat elhagyni és a vár belsejébe menekülni. Csak erre vártak a németek. Rögtön a falak alatt elhúzódozó mély, iszapos és örvénylő vízzel teli árkokba vetették magukat és bár némelyek odavesztek, mások részint úszva, részint lándsáikra támaszkodva, a túlpartra, a falak tövibe jutottak. A falak megmászása már nem volt olyan nehéz feladat.

A Palotai-kapu megnyitása, az együtt harcolók bebocsátása, a hősiesen küzdő várőrség dicső kivonulása képezték Székesfehérvár elestének utolsó jeleneteit. A nagy tragédia megtörtént. Az ellenség az ország szívében, az ősváros az ellenség kezében. Mi jót várhatott ezek után a magyar? Vajjon ilyen lesz Mátyás dicső országlásának a folytatása? De volt még nemzeti önérzet a főurakban. Báthori könnyei és kínos felajdulása eléggé kifejezték. A nemzeti szegény királyt és főurakat egyaránt tette készíteté.

Az őskoronázó város visszavétele elsőrangú nemzeti kötelesség volt. Ott is volt maga a király, ott az ország előkelői (Kinizsi, Báthori, Zápolyai István, egri püspök stb.). Miksának és seregének előzetes eltávolítása a haditény megoldását igen megkönnyítette. De ez esetben a város *kritikus fekvését* is jól felhasználhatták a saját előnyükre. Sok függ t. i. a körülmények mérlegelésétől, még több a jó haditervtől. A várost most is csak két oldalról lehetett megközelíteni, csak a két bejáratnál lehetett az ostromot megkezdeni. A budai részen Báthori ütött tábor ; hozzá csatlakozott a később érkező Kinizsi is. A bakonyi kapunál, a *Sóstó nevezetű tó* közelében, a király foglalt állást, számítva az itatás és vízfordás könnyűségére a tó közelsége miatt. Elég volt a várost elzárni e két oldalról, mivel a többi részen úgyis terjedelmes és nehezen járható *«taval»* környékezték. Elzárást említettem, mivel a király a kiéheztetés mellett döntött, nem akarta a heves küzdelmekkel járó vérontást felidézni. A táborozás azonban nem jelentett abszolút nyugalmat.

A sok municziót nem hiába halmozták össze. Ástak árkot, emeltek sán-
czot, készítették ostromfődeleket. Építettek a kapuk közelében két
hatalmas erődítményt is, a melyekből leleményes ablakokon át hajító
dárdákkal és ágyúgolyókkal támadták a mitsem sejtő ellenséget. A hadi-
terv fényesen bevált. A folytonos zaklatást megúno, önmagáért aggódó,
éhséggel küzdő német őrség a várost feladta.

A kettős eseménynek, a város el- és visszafoglalásának rövid le-
írásából is láthatjuk, hogy a *Sóstónak* és *Sárrétnek* elég *jelentős szerep*
jutott mindkét esetben. A németek megjelenésénél védték a várost, és
ha a magyarok gondatlansága, közönyössége nem növeli az ellenség
erejét, nem fokozza annak merészséget, meg is mentik a szégyentől.
A visszavételnél úgy a Sóstó, mint a Sárrét a mi javunkra szolgált;
a jól kiesztelt haditervnek bázisai voltak.¹

A Mátyás fényes korszakát követő hanyatlás, politikai romlás
Mohácsot gyászos temetővé tette. Ennek nyomában a Dunántúl jórészé-
nek feldúlása járt, a melyet azonban Székesfehérvár kikerült. Hogy
ostromolta-e a török, biztosan nem állíthatjuk; de ha nem tette, bizo-
nyára azért nem, mivel nem remélte a természet által annyira megerő-
sített város elfoglalását, pedig igen valószínű, hogy szeretne volna meg-
szállni ezen nevezetes helyet.²

Székesfehérvár a tatárok pusztítását kikerülte, Miksa hadjáratát
már fájdalmasan érezte, a *török hódítás* idején pedig a szenvedések hosszú
sorozatát élte. Mint Buda, Székesfehérvár is — nem egész egy évi meg-
szakítással — 145 esztendeig volt török rabságban. A kétszeri elfoglalás
és visszaszerzés, valamint a visszafoglalási kísérletek bő alkalmat szol-
gáltattak a Sóstó és Sárrét szerepléséhez.

Székesfehérvár török kézre jutása *Nagy Szulejmán* hatodik magyar-
országi *hadjáratához* fűződik (1543). A város elestével több történetíró

¹ *Bonfini* Dec. V. L. I. 539—541; 541; Dec. V. L. II. 545—547. — *Ran-
zanus* Epit. R. H. Index XXXVII. (*Bél—Schwandtner* Scriptores Rerum Hun-
garicarum. Tonus I. 408.) — *Tabero* Comment. de temporibus suis Liber III.
5—8. §§. (*Bél—Schwandtner* Script. R. H. II. 157—162); Liber IV. 6—7. §§.
(*Bél—Schwandtner* Script. R. H. II. 171—173). — *Istvánji* Reg. H. Hist. I. 6—7;
II. 9—10. — *Pray* Ann. reg. H. IV. 217—218; 227. — *Kápolnai P. István* I. Miksa
császárnak Bécs és Székesfehérvár elfoglalására vonatkozó 1490. évi feljegyzései
(*Századok*. 1885. 156—164). — *Gömöry Gusztáv* Miksa római király naplójából
Magyaror. elleni hadjárata alatt. (*Hadtört. Közlemények*. IV. 274—277.)

² *Thúry J.* Török történetírók. II. 167. (Dselálzáde Musztafa). — *Nicolaus
Reusner* Rerum memorabilium in Pannonia sub Turcarum imperatoribus. 46—
47. — *Decsy Sámuel* Osmanografia. III. 274—275.

foglalkozik. A részletezésben van eltérés köztük, de abban mindnyájan megegyeznek, hogy mielőtt az ostrom leírásához fognának, jónak látják a város *fekvését* és erődítését, mint hadműveleti szempontból kétségtelenül fontos dolgokat előzetesen letárgyalni.

A közlések szerint a várost úgy a természet, mint az emberi értelem és szorgalom igen megerősítették. Mindenünnen igen mély és széles víz, járhatatlan nádasok, *mocsarak* körítik; ezeken sem állatokkal nem lehet átgázolni, sem úszva vagy vízi járművön nem lehet átkelni, szóval nagyon nehezen hozzáférhető hely, melynek útjai minden oldalról veszélyesek. Megjegyzik azt is, hogy ezek nem egyebek, mint a Sárvíz partnélküli tavai. A városhoz kettő vagy legfeljebb három út (töltés) vezetett; ostromot kezdeni tehát csak ezeken át lehetett. A város külső és belső részből állott. A belső részt vagyis a várat szintén víz és állandóan vízzel telt árok védelmezte; a vizet a tó szolgáltatta. A város falai erősek voltak és jól meg voltak rakva mindenféle hadi eszközzel. A természetes és mesterséges oltalom nagy bizalmat is öntött a város harcosai és polgáraiba.

A törökök a budai kapu felől, a *Sóstó* mellett kezdték a támadást. Ezt ajánlották azok, a kik ismerték a város környékét és esetleges hozzáférhetőségét. A törökök a külváros előtt többször megütözköztek a keresztényekkel és nap-nap után harcoltak. Az ágyúdörgés, puskaropogás, nyilazás és kézitusája mindig hevesebb és élénkebb lett, mindazonáltal a törökök kézzelfogható eredményt elérni nem tudtak. Ekkor Szulejmán igen érdekes művelettel próbált szerencsét. A földolog az volt, hogy egyszerre minél nagyobb erővel léphessen fel a külváros erődítményeinél. Hogy ezt elérhesse, a körül folyó vizet kellett elég széles vonalban áthidalnia. A mit tervezett, azt végre is hajtotta. A nádas tó (mocsár) egy részét pázsithanttal és különféle faanyagokkal *betöltette*. A munka nagy volt és megfeszített. 600 társzekér, sok tevé és öszvér hordta a mérhetetlen cserjét és bokrot a közeli tölgyesből. Parasztokon és napszámosokon kívül majdnem az egész hadsereg dolgozott. El is készültek vele nem egész 12 nap alatt. Így nyugózték le a tavat (mocsarat), a melyről eddig azt hitték, hogy ha csak a tél hidege be nem fagyasztja, járhatatlan és legyőzhetetlen. Ez tulajdonképen csak előmunkálat volt, de a mennyire kitént leleményességben, ép oly nagy hatású volt következményében; ennek sikerétől függött az általános roham lehetősége és eredményessége.

Az általános támadást szept. 2-ára tűzték ki. E napou még az idő is a töröknek kedvezett. Az egész vidéket, magát a félelmes és szilárd várat is, vastag köd takarta. Sűrű homályosságba burkolózott minden.

Ennek leple alatt a törökök nagy titokban és csöndben a falak alá lopóztak és hirtelen rohamot intéztek az erődítmények ellen. Ez nagy meglepetés volt a várórségre nézve. Támadt is erre nagy zavar, lármás kavardás. A «fegyverre» kiáltás még el sem hangzott, máris megtörtént az összecsapás. A törökök heves fellépése az utolsó erőpróbát javukra döntötte. A várkatonák menekülését a törököknek a külvárosba való behatolása és a várba igyekezők üldözése követte. Most még nagyobb szorultságba jutottak a keresztények. A várba ugyanis elég keskeny töltés vezetett. A nagy tolongásban és sietségben igen sokan az útról lesodródva, a mocsárba estek. Ide rohantak, ide menekültek azok is, a kik a várkapuig ugyan eljutottak, de a hidat már felvonva, a kaput elretheszelve találták. A törökök most a *mocsár ellen* intéztek *támadást*. Az iszapban vergődők és a nádas, sásos helyeken bolyongók közül egyesek a török fegyvereknek lettek áldozatai, mások a portyázók foglyai. Voltak, a kik a vízbe eséskor vagy meneküléskor azonnal eltűntek nyomtalanul; voltak, a kik egy ideig birkóztak a süppedékes iszappal, de mégis elpusztultak; voltak azután — bár kevesen — a kiknek sikerült titkos gázlókra jutni és a veszedelem helyéről elmenekülni. Ez utóbbiak vitték a szomorú hírt a város sorsáról.

A vár ostromára már nem került a sor. Épen a mint ágyúzni akarták, a vár kapuja megnyílt és a várbeliek kegyelemre megadták magukat. Szept. 4-én Székesfehérvár ormain is török zászlók lengtek.¹

Ha Székesfehérvár első elfoglalása is égető sebet ejtett a magyar nemzet érzületén, mennyivel érzékenyebb csapás volt a második. Miksa erejét nem becsülte annyira, hogy a «régí királyok gyönyöré»-nek a visszavételeért túlságosan aggódnia kellene. Most azonban a török gyors térfoglalása, az ezt megelőző és ezzel kapcsolatos politikai felfordulás, idegen hatalmaknak hazánk területén való mérközése miatt a város sorsa igen megdőbentette. Reményét azonban most sem vesztette el. Bízva királyai támogatásában, de elsősorban a régi virtusban, a kínálkozó alkalmat nem szalasztotta el.

A város elfoglalása után (1543) nyomban történt kísérlet a föl-

¹ *Istvánfi* Reg. H. Hist. XV. 165—167. — *M. Stella* De Turc. succ. Epistola III. (*Bél-Schwandtner* Script. R. H. I. 616—618). — *Pray* Ann. reg. H. V. 385—6. — *Decsy S.* Osmanografia. III. 347—8, *Imperatores Ottomanici*. II. 197—198. — *Thúry J.* Török történetírók. II. 247—254 (*Dschälzáde Musztafa*); u. az II. 33—36 (*Lufti pasa*); u. az II. 350—359 (*Szinán csás*); u. az II. 382—383 (*Kâtib Mohammed záin*). — *J. Hammer* Geschichte des osmanischen Reiches. III. 258—259. — *Károly János* Fejér megye elpusztult helységei. (A fejérm. és székesf. városi tört. és rég. egyeslet évkönyve. 1885. 5—6.)

mentésre, de sikertelenül.¹ Az 1556. évi esel is dugába dőlt.² A török is értékelte a vár jelentőségét; ezért, ha a visszavételnek bármilyen kis szelét érezte, rögtön gondoskodott erősítésről. Így 1566-ban a szultán 10,000 lovast küldött Székesfehérvár védelmére. A lovasság a *Sóstónál* ütött táborát; ez volt a legalkalmasabb hely az itatásra.³ Összetűzésre azonban csak a várostól távol került a sor. A székesfehérvári török katonák ugyanis az erősítésül kapott lovasokkal a keresztény hadak győri táboráig portyáztak, de hamarosan hazazavartattak.⁴

Kisebbségi kísérletek után végre is *nagyobbszabású vállalatba* fogtak. Ez a hosszú török háború idején következett el (1593). Hasszán boszniai basa sziszeki veresége az öreg Szinán nagyvezért és hatalmas seregét hozta hazánk területére. Ezalatt a királyi hadak is kezdtek gyülekezni, s mire Szinán első hódításából Nándorfehérvárra visszatért, felkészültek. A komáromi táborban sok kiváló férfiú volt található: Pálffy Miklós, Zrínyi György, Forgách Zsigmond, Istvánfi Miklós, Nádasdy Ferencz, Thurzó György, Révai Péter stb. Már indulásra készen álltak, csak azt nem tudták, hol kezdjék a hadi műveletet. Némelyek a szomszédos Esztergomot, mások Székesfehérvárt hangoztatták. Az utóbbiak győztek.

A hadak jó kedvvel, teljes reménnyel vonultak Székesfehérvár felé. Vezetőnek Huszár Pétert, a pápai kapitányt tették. Ő mint Székesfehérvár szomszédosa legjobban ismerte a *titkos ösvényeket*, rejtékutakat, a melyek az iszapos mocsáron át, a melyben a város feküdt, nekik utat nyitottak. A város közelében a mocsaras helyeket jellemző hatalmas köd fogta őket körül; így történt, hogy néhány mitsem sejtő várbeli török lovasra — kiknek látását a nedves köd szintén akadályozta — bukkantak; ezek most rendetlen futással hazavágtattak, jelentvén a közelgő veszélyt.

Táborítás után a haditanács megbízásából a vezető Huszár Péter intézte a hadműveleteket. Ő a bizalomnak mindenképen megfelelni törekedett. S míg tudását a felszerelés hiányossága nem korlátozta, a kívánt sikerek nem is maradtak el. Kettős feladatot vállalt magára. Az első az volt, hogy a sáncczal, sövényvel erősített valamelyik külvárost elfoglalja. A Nádasdy és Pálffy által rendelkezésére bocsátott gyalogos-

¹ Révai Péter De Monarchia . . . (Bél—Schwandtner Script. R. H. II. 757.)

² Lázius F. Rei contra Turcos gestæ a. 1556. Brevis Descriptio (Bél—Schwandtner Script. R. H. I. 627. — Reusner Rer. mem. 128.)

³ Istvánfi Hist. Lib. XXIII. 290.

⁴ Istvánfi Hist. L. XXIII. 300—301. — Decsy S. Osmanografia. III. 472—473. — Petrus Bizarus De bello Pannonico (Bél—Schwandtner Script. R. H. I. 701—702).

kat ismeretes ösvényeken az *Ingovány* nevezetű külváros sánczaihoz vezette. Egyik részét a szükséges dolgok beszállítására nyitott kisebb, a másikat a nagyobb kapuhoz állította. A hatalmas és gyors fejszecsapások hamarosan felforgácsolták a kapukat, mire ádáz küzdelem fejlődött, a mely a törökök menekülésével és a nevezett külváros elfoglalásával végződött. A második feladat, a vár elfoglalása, a nagyobb ágyúk hiánya miatt megfeneklett. A kisebb ágyúk törését a jól megerősített várfalak nem igen érezték meg, de annál jobban érezték az ostromlók a törököknek a kis ágyúkra tett gúnyos megjegyzéseit. Így a biztos alkalom Magyarország «semimetropolis»-a visszaszerzésére kisiklott kezek közül.

Hogy a fehérvári törökség mennyire megremegett a keresztény hadak erejétől és heveségétől, mi sem bizonyítja jobban, mint a fehérvári bégnak segélykérése, a mellyel még az ostrom megkezdése előtt fordult a budai basához, valamint egy másik külvárosnak az *Ingovány* megszállása után történt felgyújtása, a mellyel a környékbeli törökök figyelmét akarták felhívni veszedelmes helyzetökre. A budai basa sietett is fölmentő seregével, de a hazatérő keresztény csapatoknak a Sárvíz mellett éjjelező töredéke eléje vágott és *Pákozdnál* megütözközésre kényszerítette. A fegyverek csattogásával és haldoklók nyöszörgésével telített küzdelem rettenetességét csak két óráig bírták a törökök. Sok ezer halott és sebesült hátrahagyásával elmenekültek. Részint Székesfehérvárott, részint a Bakonyban vagy pedig a pákozdi tó átúszásával kerestek utalmat és menedéket.

A pákozdi győzelem akkora rémületet keltett a fehérvári törökök soraiban, hogy azok a várat a legkisebb ágyúzásra is feladták volna. A fővezér (Hardeck Ferdinánd) azonban megelégedett azzal, hogy táborát Nádasdy ösztönzésére «a várossal szomszédos tóhoz, melyet *Sóstónak* neveznek», helyezte át. Többet nem is tett. Másnap reggel hazavonult.¹

Hat esztendő múlva (1599.) ismét megélenkül egy kissé Székesfehérvár környéke. Nádasdynak, Pálffynak és Schwarzenbergnek nagy csendben felvonuló hadai az *Ingovány*-város kapuit döngetik petárdákkal, de a törökök rohamára visszavonulnak.²

Végre is a XVII. század eleje — bár rövid időre — jobb napokat hozott Székesfehérvárra. 1601-re új hadjáratot terveztek. Merkurián,

¹ *Istvánji Hist.* L. XXVII. 374—378. — *Reusner Rer. memor.* in *Pannonia sub Turc. imper.* 195—196 és 199—207. — *Imperatores Ottomanici.* III. 155—157. — *Gömöry Gusztáv* A pákozdi csata. (*Hadtört. Közl.* IX. 453—464.)

² *Istvánji Hist.* L. XXX. 454—455. — *Decsy S.* *Osmanogra fia.* III. 579—580.

a keresztény hadak fővezére azonban, hogy a törökök figyelmét a magas-tos céltól elterelje, nagy fennen Buda megszállását hangoztatta, mire hirtelen Fehérvár alatt termett. Merkuriának nagy könnyebbségére szolgált, hogy a magyarok a hadszíntér sebezhető oldalával megismertették. Amellett, hogy a város igen mély nádas *tóval* és feneketlen *mocsarakkal* büszkélkedett, egy szoros helyen mégis csak megközelíthető volt. Ezt kevesen tudták, de ezen kevesektől megtudta Merkurián. Csak az átjáró hollétét nem ismerte senki az egész táborban, azt úgy kellett kikutatni, a mi nagy fáradságba került. A *rejtektút* nemcsak titokzatos volt, hanem még borzalmas is. A katonáknak erejét-idegét igen megviselte. Roszwurm ezredes és az átmenő katonák egész éjjel hasig-vállig a vízben, sárral, iszappal, éles náddal küzködve, csak hajnalhasadáskor értek a *Sziget-külváros* széléhez.¹ Itt újabb megpróbáltatás várt a bátor katonákra. Mivel a keskeny parton fel nem fejlődhetek, hiszen eddig is egy részök a lágy sárban és iszapban volt kénytelen vesztegelni, a veszély pedig imminens volt, a helyzetet már-már tanácstalannak tartották. De íme Roszwurnak jó gondolata támadt. Néhányat hátra hagyva, hogy azok az utánuk jövőket biztassák és sietessék, a szárazon lévőekkel előrement és nagyobb zajjal, mint erővel rohamot kezdett. Az éktelen lárására és robajra Merkurián is rohamot parancsolt — a másik oldalon. A kétoldali hirtelen támadás annyira megzavarta a törököket, hogy azok a külvárosokat kiürítve, a várba menekültek.

A belső város falainak rombolása szept. 17-én kezdődött és szept. 20-ig folytatódott. A háromnapi erős tüzelés és négyszeres roham — a törökök bátor viselkedése ellenére is — a város magvának visszaszerzéséhez segítette a keresztényeket. 58 esztendei szolgaság után az őskoronázó város ismét fellélegzett!

Ez érzékeny csapás volt a törökre. Igen fájt neki. Hasszán nagyvezér haragjában és fájdalomában törtett is gyorsan úttalan-utakon, sáron és vízen keresztül Fehérvár felé, hogy megfossa a keresztényeket győzelmeik értékes gyümölcsétől. A találkozás Roszwurm és Merkurián hadaival, valamint Mátyás főherczeg segélycspataival a várostól nem messze, a *Sárrét mellett* történt. Kis csete-paté volt a kezdet, de oly rémes és véres viaskodássá fokozódott, aminőre «a múltban senki sem emlékezett», Hasszán 5000 jó vitéz gyászával tért vissza Budára, de kijelentette, hogy addig nem nyugszik, míg Fehérvárt vissza nem veszi.²

¹ Nyolczan veszték el a mocsárban.

² *Istvánji Hist. L. XXXII. 477—479.* — *Kazy F. Historia Regni Hun-*

A nagyvezér kijelentése, illetve fenyegetése nem volt üres szó, pusztá ijesztegetés. Nagy küzdelemre készült — buzgón, lázasan. A törökséghez intézett szózata nem volt hatástalan. Mohammed elrongyolódott zászlájának kibontása ezreket és ezreket gyűjtött táborába. Már a következő év elején (1602.) félelmetes sereggel közeledett a megtépett di-csőség színhelyéhez.

De Roszwurm, a keresztény csapatok fővezére, sem maradt tétlen. Jóval a körülbástyázás előtt ellátta a várost a szükséges szerekkel, élelemmel és municzióval, a várkatonaságot pedig 5000 emberrel gyarapította.

A megérkező török a város keleti oldalán kezdte az ágyúzást és szünet nélkül, éjjel-nappal dolgozott. De ez csak a bevezető volt. A város neki mindenáron kellett. Nem is hagyott semmit kísérlet nélkül, a mivel csak remélhette annak elfoglalását. Ő is ismerte a város fekvését és minden helyét. Ő is ugyanazon fortélyhoz folyamodott, mint Roszwurm és katonái. Hogy magokat a keresztények által legyőzve ne érezhessék, ők is győzedelmeskedni akartak a mocsáron, ők is a *rejtelmes gázlókon* át törekedtek a *Sziget* alá. De a törökök rőzsét, vesszőnyalábokat is vittek magukkal, *hogy a tócsákat, üregeket kitöltésék*, soknak azonban még így is hasig, mellig a vízben kellett gázolnia, míg a Szigethez elvergődhetett. Ott azután megisméltődött az 1601-iki jelenet; a külváros hamarosan elesett.

Erre a megrettent várbeli német zsoldosok titkos követséget menesztettek a nagyvezérhez — megegyezés végett. Míg a megbízottak oda jártak, a janicsárok a belső város falait megrohanták, az erődítményeket megszállták, az ellenkezőket levágták, a főtiszteket elfogták, a várost felprédálták és így az egész várost ismét birtokukba vették. Mindez szomorúan nevezetes napon, aug. 29-én történt.¹

A második török uralom hosszabb volt az elsőnél, és hozzá ezen idő alatt a város körül nagyobb mozgalmasságot sem észlelhetünk. A *felszabadító háborúnak* kellett eljőnie, hogy Fehérvár ismét az országos érdeklődés körébe essék. Buonvisi, a pápai nunczius, még Buda megvívása

gariæ. T. I. L. I. 3—5. — *Decsy S.* Osm. III. 592—595. — *Imper. Ottomanici.* III. 269—270. — Thurzó György levele . . . a székesf. harcokról 1601. (*Századok.* 1872. 345—346.) — *Revai P.* De Monarchia . . . (*Bél—Schwandtner* Script. R. H. II. 769.)

¹ *Istvánfi* Hist. L. XXXIII. 483—484. — *Decsy S.* Osm. III. 596—597. — *Imper. Ottomanici.* III. 271—273. — *Révai P.* De Monarchia (*Bél—Schwandtner* Script. R. H. II. 770.) — *Kazy F.* Hist. R. H. T. I. L. I. 18—19.

évében hangsúlyozta Székesfehérvár körülzárását, de tényleg csak később került rá a sor.

A várost Batthyáni Ádám gr. magyarjai és néhány német század vette körül, ezek állták el a kijáratokat is. Erősebb ostrom, hevesebb küzdelem úgyszólván alig volt. De minek is lett volna. A sorvasztó éhség és ragályos betegség úgyszólván sokat pusztított a törökök soraiban. A végső szükség nyitotta meg a kapukat is. A török 1688 május 19-én szabad elvonulás feltétele mellett a várost feladta.¹

Az eddigiekből láthatjuk, hogy Székesfehérvár szintén átélte, sőt végigszenvedte a török hódoltságot. Másfél század leforgása alatt kétszer volt a törökök, kétszer vittük vissza teljesen és többször kísérleteztünk. Az ősi város birtoklása érdekében állt magyarnak-töröknek egyaránt úgy a hadászati, mint az érzeneyi presztízs szempontjából. Volt is sürgés-forgás a város körül. A hadimesterségnek hosszú, változatos életét élte. A város fekvése, helyzete, erődítési viszonyai ugyancsak kemény próbára tették a hadvezérek tudását, óvatosságát és ügyességét.

A *haditervek készítésének*, a hadi munkálatok végrehajtásának a *centruma* mindig a *Sóstó és Sárrét* voltak. Ezek alkották a gordiusi csomót. Ennek megoldása erőt, vagy furfangos, leleményes észjárást követelt. Ez utóbbi volt még a legcélszerűbb. Székesfehérvár a mocsarak közepén nagy biztonságban érezte magát. Erővel gyúrni le a természetet igen bajos, fáradságos, vészthozó vállalkozásnak kínálkozott. De a fortély, az ügyesség szép sikerrel kecsgetett. Fehérvár hadi élete világos bizonyossága ennek. Az első török foglaláskor csak a víznek szélesvonalú betöltésével tudtak a falakhoz férkőzni. Az Ingóvány-város 1593-iki elfoglalásához a rejtett utak ismerete és felhasználása segítette a keresztényeket. Ugyancsak a titkos ösvények segítségével diadalmaskodtak a mocsáron úgy a keresztények, mint a törökök 1601- illetve 1602-ben. Székesfehérvár végleges felmentését is nem annak gyöngesége, erőtlensége, hanem a kínzó éhség és gyötrő nyavalya siettette.

II. Rákóczi Ferencz szabadságharcza idején Székesfehérvár ismét homloktérbe lép. Nem egy esetben volt a kuruczok és labanczok kisebb küzdelmeinek a tárgya. A Sóstó és Sárrét ismét szemlélfője, szomorú tanúja volt sok jó magyar vitéz elvérzésének.²

¹ *Istvánfi Hist. L. XLVII. 611—612. — Decsy S. Osm. II. 394—395. — Katona J. Historia critica Regum Hungariæ stripis Austriae. XVI. 575—577. — Fraknói V. XI. Inceze pápa és Magyaror. felszabadítása a török uralom alól. 206—211.*

² *Istvánfi Hist. L. L. 644. — Századok. 1872. 514. — Katona J. Hist. critica . . . XVII. 523—524. — Hornyik J. A ráczok ellenforradalma 1703—1711. (Századok. 1868. 694—703.) — Hadtört. Közl. X. 333, 349, 351, 358, 359, 364.*

Ettől kezdve a Sóstó és Sárrét nemcsak eseményekben szegényedett el, hanem kiterjedésben is megkisebbedett. A *Mária Terézia*-korabeli csatornázások, lecsapolások összezsugorították.¹ A XIX. század elején már csak részek voltak a nagy egézből. A város erőssége, a mocsarak világa tünőfélben vannak.²

Az 1848—9-iki *szabadságharcz* idején, a mikor ellenség és jóbarát keresztül-kasul száguldott Székesfehérvár földjén, a Sóstónak és Sárrétnek semmi szerepe nem volt a hadi események irányításában, legföllebb néma szemlélője volt a magyar nép tenger szenvedésének, nemzeti fájdalmának.³

Ha mindezek után végigtekintünk a Sóstó és Sárrét színes életén, súlyos szerepén, okvetlenül első szent királyunk bölcsességét kell magasztalnunk. Ha a Sóstó és Sárrét beszélni tudnának, mennyi reményt, önzetlenséget, hazaszeretetet, dicsőséget tárnának elénk, a melyekről sem a történeti munkák, sem az oklevelek nem értesítenek bennünket. De talán az is, a mennyit elmondottunk, elegendő ahhoz, hogy mindenkor igazságosak és hálásak legyünk a múltak iránt.

LAKATOS DÉNES.

¹ Horváth M. Magyaror. tört. V. 238.

² Régi Székes-Fejérvárról Jegyzetek. (*Tud. Gyűjt.* 1818. VI. 43—45.)

³ Horváth M. Magyaror. függetl. harczának története (1848—49). I. 529—537. — Szilágyi S. A magyar nemzet története. X. 136—139. — R. Horváth J. A magyar függetl. harcz 1848-ban. (*Hadtört. Közl.* IV. 511—512, 521.)

HADTÖRTÉNELMI APRÓSÁGOK.



adifoglyok munkára szorítása. (1620.)

Gabriel Dei gratia regnorum Hungariæ et Transylvaniæ princeps et Siculorum comes etc. Generosi nobis sincere dilecti. Salutem et benignitatem. Ez levelünk vivő drabantoktul küldöttük 40 lengyel kozák rabokat, tudván azt hogy ott az (város és)¹ házaink építése kerül elégh dolgok leszen. Azért vasba verettven őket erőssen dolgoztassatok velek, hogy penigh az dolgozásban megh ne lakannyanak, tehát az homommai jószágbul boronza túrót hozatván mindennap kenyeret túrót adassatok nekik, de az dolgozástul megh ne kemeljétek őket.

Datum Novisolii, 2. Julii anno Domini 1620.

Gabriel m. p.

Küldzém: Generosis N. et N. Camerae Scepusiensis præfecto et consiliariis etc. nobis sincere dilectis. Cassovia.²

Közli: —g. —f.

Kassa tüzérségi felszerelése 1640-ben. (25. Februarii 1640: Consignatio rei artilleriæ et diversarum munitionum existentium.)

Kassán, Egy álgyu, *carthauna*, kinek *Rébay* a neve, (nyom 80 mázsát, vet 42 font vasat, a hosszúsága teszen 20 ahoz való golyóbist,) ki elszakatt.

A *Poór Táncz* nyom 93 mázsát, hosszúsága teszen 22½ ahoz való golóbissat.

A *Vadember* nyom 80 mázsát, hosszúsága teszen 20 ahoz való golóbist.

A *Bika* nyom 78 mázsát, hosszúsága teszen 21 golóbissát.

¹ E két szót a fejedelem törölte.

² Orsz. Levéltár, Cam. Scepus., Ben. Mand. 1620. Jul. Nr. 57.

Ezekhez való golóbis Nr: 2316.

Középső *carthauna*, avagy *Szingerin* nevű álgyu, vet 26 fontot.

Egyarányú, és Prágabeli álgyu három, *idest* (azaz)..... 3

Golóbis Nr ... 2205

Ismét három *Sebes álgyu*, az kettő *Bocskay* nevű, vetnek egyarányu 6 fontot. Idest 3

Ahoz való vert vas golóbis Nr 365

Folkan kettő. Vetnek 7 fontot Idest 2

Ahoz való golóbis..... Nr 965

Hatfontos *Folkan* négy, Idest 4

Ahoz való golóbis..... Nr 399

Egy *Folkan* vet 5½ fontot, Idest 1

Ahhoz való golóbis..... Nr 410

Ismét öt fontos golóbis..... Nr 1071

Egy *Folkan* vet 4¾ fontot Idest 1

Golóbis 78

Egy *Folkan*, vet négy fontot Idest 1

Ahoz való golóbis..... Nr 416

Dupla *Folkaun* :

Egy vet 3½ fontot Idest 1

Ahoz való golóbis..... Nr 101

Item (ismét) három fontos golóbis..... Nr 1492

Három Álgyu, vetnek 2½ fontot..... Idest 3

Ahoz való golóbis..... Nr 220

Keét *Folkaun*, vetnek 2¼ fontot Idest 2

Öt *Folkaun*, vetnek egyaránt 2 fontot Idest 5

Ahoz való golóbis..... Nr 1415

Sebes taraczk nyolcz, minden szerszámával 8

Ahoz való vas golóbis Nr 4702

Kis *Taraczk* kettő ¼ fontot Idest 2

Ahoz golóbis Nr 100

Haufnitzin nevű álgyu vet 70 vagy 80 fontot Idest 1

Ahoz kőből való golóbis száz Nr 100

Tüzes szerszámhoz való mozsár három

Ismét kettő kisebb Idest 5

Seregfontó hat Idest 6

Ismét kettő dupla, mely nem jó Nr 2

Summa. Mindenféle Álgyu, *Carthauna*, középső *Carthauna*, *Folkan*, Dupla *Folkan*, *Sebes Taraczkok*, *Haufritzin*, és a Tüzes szerszámhoz való mozsár :

Középső Carthauna, Szingelin	Nr	3
Carthauna	«	4
Sebes Álgyu	«	3
Folkan	«	9
Dupla Folkan	«	11
Sebes Taraczkok	«	8
Kis Taraczkok	«	2
	<hr/>	
	S ^a	Nr 40
Mindenféle Álgyuhoz való golóbis	Nr	15,535
A Végházakra abból adtanak	Nr	2514
	<hr/>	
	Maradt per Resta-	Nr 13,321
Szakállások	Nr	167
Muskatir puskák	«	103
Puskapor mindenféle. Centenar (mázsa)		299
Salétrom eresztett	«	635
Őn	«	64
Kanót	«	11
Kénkő	«	39
Sáncznak való szerszám	Nr	1400
Mindenféle Álgyuhoz való kötél jó	«	7
Ókötelek	«	12

Defectusok.

Az őfölsége Kassai Zeugházához mindenféle eszközökben való foglalkozások :

Kivántatik mindenféle golóbis 100 mázsa	800	frt
Álgyuhoz való négyféle kötél. Egy-egy féle tiz. Me-		
gyen a pénzre	453	«
50 Paumb, avagy Tartó Istráng	75	«
200 kötés kötél a tüzes szerszárhoz	36	«
100 centenar (mázsa) kanót	1000	«
200 sing vásznót a tüzes szerszárhoz	18	«

Sáncznak való eszközökhöz :

1000 széles kapa. Négyével	250	«
600 vas lapát, háromával	200	«
800 ortto kapa, négyével	200	«
400 csákán	100	«

300 favágó szekercze, háromával.....	100 frt
3000 kapa nyele. 1½ d(enárjával)	45 «
Ácsoknak való szekerczék	10 «
1000 kosár. 3 d.	30 «
50 szál temérdek deszka hidlásnak való.....	25 «
100 szál deszka Álgyu agyának való	60 «
100 centenar (mázsa) mindenféle singvas	400 «
100 centenar (mázsa) másféle vas és a ten- gely alá való	400 «
25 rúd aczél	115 «
100,000 sindelszeg.....	90 «
25,000 lécszeg	80 «
200 centenar (mázsa) ón	2000 «
6000 kopja vas	200 «
2000 muskatirnak való csők	2000 «
10 centenar (mázsa) réz	320 «
200 centenar (mázsa) kénkő	2400 «
Antimonium és Spiszglas	200 «
Terpentin, egy átalag	50 «
Faolaj 200 font.....	70 «
Olaj.....	50 «
50 centenar (mázsa) fekete szurok	300 «
Fegyverderéknak való 20 ökörbőr	80 «
50 gyalog dob	300 «
Álgyu tisztítani való nemez.....	10 «
Faeszközökhöz való fogyatkozások :	
200,000 sindel	600 «
2000 lécz	60 «
1000 szál deszka	400 «
6000 szál kópja	150 «
1000 mindenféle, kerékgyártónak való, küllőfa	40 «
600 talpfa	54 «
Kerékagynak való 10 szálfá	15 «
Mindenféle fa, rótt szekénderéknak való	50 «
Álgyu tengelynek való fa	25 «
Társzekerre való borításnak gyékény, 50	100 «
A portörőhöz való köllő fa	24 «
A köllő kerékhez való deszkák	4 «
A nagy kerekeknek való deszkák.....	18 «

300 bór veder	300 frt
10 centenar (mázsa) kender	60 «
100 pornak való bőrzsák	100 «
Summája a mindenféle eszközökhöz való fogyatkozásoknak teszen	14,467 frtot.

Jonas Benedictus m. propria (s. k.)

Kivül: Kassai lövészerszám- és hadakozáshoz való defectusok. Generalisnak jó tudni.

(Eredetije a kismartoni Eszterházy hercegi főlevéltárban.)

Dr. MERÉNYI LAJOS.

Bakabánya védelmi szabályzata 1642-ből. A XVII. század negyvenes éveiben a török ismételten nyugtalanította a bányavidéket. A sereg Budán gyülekezett s onnan intézte betöréseit Bars és Hont vármegyékbe.¹ A pusztításnak legjobban kitett város Bakabánya volt. Már a XVI-ik században is sokat szenvedett, amiért az országgyűlések gyakran foglalkoztak vele;² 1640-ben, az október elsejére virradó éjjelen a török felgyújtotta.³ III. Ferdinánd király a bányavárosokhoz intézett levelében megemlékszik az ellenség embertelen bánásmódjáról. Ezért a haza érdekében — felszólítja a városokat, hogy 100 főnyi sereget tartsanak Bakabányán, hogy újabb támadás készületlenül ne találja. Egyúttal utasítja azokat, hogy járuljanak hozzá a városi erődítmények jókarban tartásához. A kiadásokat az évi taksába igéri beszámíttatni. Felszólítja továbbá, hogy folytassanak levelezést a nádorral és mindenről értesítsék.⁴

A királyi parancsnak eleget tettek, noha anyagilag erősen megviselte őket. A kisebb városok közül pl. Ujbánya 1641—1643-ig 166 frt 32 dénárt költött rá,⁵ a mi szerény viszonyaihoz képest tekintélyes összeget képviselt. Így jártak a többi bányavárosok is. Hasztalanul fordultak Eszterházy Miklós nádorhoz, ezélt nem értek.⁶

¹ *Mátunák Mihály* Véghles vára. Breznóbánya, 1904, 153—154. l.

² *Magyarország vármegyéi és városai.* Hont várm. 330. l.; *Corpus iuris* 1578. év 27. art., 21. pont; 1635. év 92. art. stb.

³ *Szilágyi Sándor* Magyarország története. VI. k. 474. l.; *Péchy Antal* Az alsó-magyarországi hét bányaváros bányászatának története. Budapest, 1887. II. köt. 386. l.

⁴ *Ujbányai ltár.* fasc. 1630—1650-ig.

⁵ U. o. városi számadások 1641—1643-ig.

⁶ U. o.

A bakabányái lakosságnak sem volt könnyű a helyzete. A katonaság kihágásaitól méltán tarthatott; hiszen a XVI. században hasonló állapotok uralkodtak.¹ A nemességtől is tartott. Utóbbi a török elől a városba özönlött s ott keresett menedéket, a mit viszont a polgárság nem jó szemmel nézett, mert ősi jogait féltette. A visszaélésekről ugyan nem esik szó, de az 1642 november havában létesült 17 pontból álló szabályzat,² mely a katonaság, nemesség és polgárság magatartását szabályozza, következtetni enged a felmerült nehézségekre. Az ellentétek elsimitása annál sürgősebb volt, mert a török a szőnyi béke megszegésével megismételte támadásait.³

A szabályzat értelmében első sorban a város védműveit biztosítják. Az újabban épült erődítmények felülvizsgálása és a felettük való rendelkezés a kiküldött biztos kötelességévé lesz. (2. p.) Ugyancsak intézkednek, hogy rövid vetőgép és 100 mázsa lőpor szereztessék be, a mely beszerzés a bányavárosok feladatát képezzé (3. p.). A zsoldos gyalogság további megtartása kötelezővé válik, a zsold esetleges felemelését pedig a nádortól teszik függővé (4. p.). Biztosítják igazságos kezelését. A maradéköszeget külön pénzesszekrénybe zárják, melynek két kulcsát a városi kapitány és a városi bíró őrzi. Sőt az átvett összegről a biztos által kirendelt két polgár és két tanácsstag előtt tartoznak elszámolni (5. p.). Ekkor két nemes is megjelenik, kiket a nemesség és a város kijelöl (u. o.).

A kapitány kötelességévé teszik, hogy állandó számú gyalogságról gondoskodják, mely ne álljon «majd ide, majd oda» elszegődött katonákból, hanem járatos, jól fegyelmezett őrség legyen. Tegyenek esküt és vállaljanak évi szolgálatot (6. p.).

A hetedik pont az egyetértést hangsúlyozza kapitány és sereg, nemesség, városi bíró és polgárság közt. A történt események felől, főképen török veszedelem idején, egymást értesíteni kötelesek. A kapitány mint parancsnok tartozik a polgárságot hűségesküjére figyelmeztetni, hogy esetleges egyenetlenkedés ne hasson bénítólag (7. p.). Viszont köteles a polgárságot zsoldos katonáival szemben megvédeni. Kihágás esetén szükség szerint két vagy több esküdtel azonnal tartozik ítélni, ha a sértett fél így kívánja. A felmerülő költség fedezése a városi tanácsra hárul. Városi jog ellenére a kapitány ne ítélkezzék (8. p.). Munkája könnyítésére a város várnagyot választ a polgárok közül.

¹ Századok 1913. évf. 530. l.

² Ujbányai tár. fasc. 1630—1650-ig.

³ Szilágyi VI. k. 474. l., Végles vára 154. l.

A választáson a kapitány elnököl. A várnagy eskütételre köteles és az őrséggel egy helyen tartozik lakni. Megemlítik a városi templomot is, melynek őrizetével «hét dekuriót» bíznak meg (8. p.).

Nemcsak a katona, de a nemes is tartozik a városi törvény tisztni. A törvények nagy része a város jövedelmi forrásait, elsősorban az ingatlanokból folyókat iparkodik biztosítani. A város erődítményei pedig, mivel többnyire fából épültek, a városi erdő kiirtását idézhették volna elő, a mi a jövedelem csökkenését jelentette volna. Ezért kimondják, hogy sem a kapitány, sem a nemes fát vágni bármely oknál fogva nem merjen (9. p.). Ha a nemes házzal bir, fegyverest köteles tartani, aki veszedelem idején az őrséggel együtt harcol (10. p.). Mint városi lakos osztozik a terhek viselésében. Ha megtagadná, bíróilag kártérítésre szorítható (12. p.). A föld vásárlása városi jog értelmében a bíró jelenlétében bevállással és készpénz fizetése mellett történjék (13. p.).

Hangsúlyozzák az együttérzést, összetartást. Ha nemes vagy polgár elhíresztelés céljából ellenségeskedést szít, országos törvény szerint bűnhődik (11. p.). Ha a vétkes a nemes szolgálatában áll, a városi bíró ítélkezik felette; ha elmenekült, a nemes köteles igazságot tenni (u. o.).

A felsorolt czikkeken kívül a nemesek is létesítettek szabályzatot. Bizonyára a békesség érdekében követelték a polgári jogok tiszteletben tartását s főképen az adózást (1. p.). Utóbbira az adhatott alkalmat, hogy az ingatlannal bíró nemesek nem szívesen fizették a köteles évi adót. Elrendelik tehát, hogy a jövőben számoljanak el a városi pénzügyekről két nemes és két polgár jelenlétében (u. o.). Ha ilyenkor egyenetlenkedés támadna, a bírón kívül külön pénztárnok választassék (3. p.). A tized fizetésére mindenki köteles a bíró kivételével; sőt nem fizetés esetén a tanácsnak bírsági jogot is biztosítanak (4. p.). Végül — veszedelem esetén — a nemesek együttes tanácskozását hangsúlyozzák. (2. p.).

A felsorolt pontok betartásának köszönhető, hogy a város a török dúlások közepette is fennmaradt.

Dr. RELKOVIĆ NÉDA.

Két 1. Lipót korabeli rendelet a várőrségek garázdálkodása ellen (1669.) 1. Lipót uralkodásának számos fájó sebe között nem utolsó az a nagymérvű garázdálkodás, melyet a várőrségek a védtelen népen elkövettek. Lelkiismeretlen várparancsnokok s a többnyire zsold nélkül szolgáló katonák valóságos rémei voltak a várak közelében élő lakosságnak. A mit a török pusztítás és

kegyetlenkedés megkimélt, azt a várak nagy többségében német, de nem ritkán magyar őrsége tette teljesen tönkre. Védelmet a nép sehol nem talált, hiszen sok esetben maguk a parancsnokok szabadították rá a népre embereiket, hogy ekképen a zsoldfizetés folytonos zaklatásától meneküljenek, de meg azért is, mert a harácsolt prédából legtöbbször maguk is részesedtek. Mikor az állapotok már majdnem teljesen türhetlenek lettek, a mindenéből kifosztott nép siralmas panaszait végre meghallották fönt Bécsben is, s igyekeztek legalább rendeletekkel orvosolni az elviselhetetlen helyzetet. Ezeknek a szomorú időknek a beszédes dokumentuma az a két rendelet, melyet az alábbiakban közlünk.

I.

1. Lipót rendelete a magyar várparancsnokokhoz az ellenük felmerült panaszok tárgyában.

Inter cetera, quæ a Partium Superiorum Comitatus Epperiesini Plenipotentiario et Commissariis nostris proposita sunt gravamina, maximi doloris erant graves de nariis militum nostrorum præsidiorum curæ suæ commissorum insolentibus longa serie deductæ lamentationes. Qualiter nimirum iidem milites in miseram et innocuam plebem crudeli modo sæverent; pagos, villas et oppida expilarent, desolarent; Incolas eorundem domi forisque tormentis afficerent et omnibus fortunis expoliarent, sauciarent et quavis levi de causa etiam trucidarent, neque ullam propterea animadversionem a te sentirent vel ex eo, quod de huiusmodi prædis et spoliis participando etiam contra alios judicarios persecutores, eosdem in protectionem tuam asserebant et sub protextu conventionalium tuorum servitorum in ipsis

Azok között a sérelmek között, melyeket a felsővidéki megyék eperjesi teljhatalmú megbízottunknak és kiküldötteinknek előadtak, főleg azok a súlyos panaszok a legfájdalmasabbak, melyeket a gondjaidra bízott várak katonáinak számtalan esetben elkövetett, esztelen gonosztetetei miatt emeltek. Ugyanazok a katonák ugyanis minő kegyetlenségeket követtek el a nyomorult és ártatlan népen; falvakat, majorokat, városokat kiraboltak, elpusztítottak; azok lakóit, a hol érték, megkínózták, minden javaikból kiforgatták, megsebesítették s a legcekélyebb ok miatt is meggyilkolták; e miatt őket meg nem dorgáltad s pedig azért, mivel az ilyen rablott jószágokban és zsákmányban te is részesedtél és mindenféle bírói eljárás ellen őket védelmedbe vetted; a rendes bérszolgálat ürügye alatt a végekben minden katonai

confiniis extra album militare et disciplinam copiosiori numero aleres, tantoque petulantiores redderes, ut propter excursions impuneque peccandi licentiam illorum, nemini usquam iter tutum et pacifica honorum suorum possessio concedatur. Quæ quidem malorum genera, tamquam oppresiones pauperum, cum in cælum clamant et juxta Dei vindictam exposcant, nullo modo passuri sumus, ut amplius silentio prætereantur. Quocirca tibi harum serie firmiter præcipientes committimus et mandamus, quatenus acceptis præsentibus primum et ante omnia in tales sceleratos clientes et servitores tuos serio animadvertere, deinde exemplo eorum officiales nostros et milites Præsidiarios curæ tuæ commissos prævia sufficienti inquisitione ac comperta rei veritate punire, demum invisum et nefarium eiusmodi genus malefactorum, quaecunque id fuerit, ex Præsidii nostris eliminare, bonam denique et Deo gratam disciplinam in munere tibi concredito, sub amissione officii, exercere, et ab extradanda cuiusquam assistentia militari abstinere: E converso sponte sua assistere volentes arrestare modis omnibus studeas et tenearis, secus non facturus. Gratiæ nostram Cæsaream atque Regiam tibi in reliquo benigne propensi manentes. Dabantur in arce nostra Laxemburgi 1. Junii 1669.

szabályzat és fegyelem mellőzésével nagyobb számban tartottál embereket, a kiket olyan elbizakodottakká tettél, hogy portyázásaik miatt, s mivel gonosz tetteiket mintegy engedéllyel és a bűnhődés veszedelme nélkül követték el, az út teljesen bizonytalanná, a vagyon békés birtoklása lehetlenné vált. A gonoszságok e nemeit azonban, a szegénység e sanjargatását, mivel az égre kiáltanak és az Isten boszúzó büntetését követelik, tovább semmi módon szó nélkül tűrni nem fogjuk. Miért is ezen sorainkkal szigorú parancsban meghagyjuk és elrendeljük, hogy azonnal jelen rendeletünk vétele után gonosz szolgálodat és védenzeidet komolyan figyelmeztess, aztán azoknak példaadásul mind a parancsnokságod alatt levő tiszteteket, mind pedig a várórséget előzetes és szigorú vizsgálat után — ha a vád valakire beigazolódott — megbüntesd s az ilyen istentelen és gonosz tettek elkövetőit — bármit követtek volna is el — várainkból azonnal eltávolítsd, végül rád bizott tisztedben — hivatalvesztés terhe alatt — megfelelő és Istennek tetsző fegyelmet tarts és az ilyen gonoszok védelmezésétől tartózkodjál; azokat pedig, kik az ilyeneket a maguk jószántából tovább védelmezik, igyekezzél minden módon börtönbe juttatni és fogva tartani; másképen nem cselekedvén. Egyebekben maradunk irántad császári és királyi

Generali Cassoviensi, Francisco Chiaky	Csáky Ferencz kassai generálisnak
In simili Vicegenerali, Petheö Tochaiensi : Fabiano Farkas	Petheö kassai, Farkas Fábian tokaji,
Zathmariensi : Stephano Chiaky	Csáky István szatmári,
Kaloviensi : Francisco Sennyey	Sennyey Ferencz kállói,
Szendroviensi : Ladislao Wesselényi	Wesselényi László szendrői, Orlay András putnoki,
Putnokiensi : Andreae Orlay	Koháry István füleki,
Fülekiensi : Stephano Koháry	Balassi Bálint korponai algene- ralisoknak. ¹
Corponiensi : Valentino Balassi.	

II.

Gróf Csáky Ferencz felsőmagyarországi főgenerális parancs-levelé a szatmári végház kapitányához és őrségéhez 1669 május 27. Mi Gróff Csáki Ferencz, Szepes földének örökös gróffja és azon Vármegyének Feő-Ispánnya, az felséges Leopoldus Római Császárnak, Német-, Magyar- és Cseh- stb. országok királyának tanácsa, komornikia és Magyarország felső részeinek s az azokhoz tartozó végházaknak fő Generalissa. Mindeneknek, az kiknek illik, nevezet szerint pedig megirt kegyelmes urunk ő felsége szatmári végházához tartozó fő és vicze kapitánynak, hadnagynak és porkolábnak, strása mesterinek és azok viczéinek ; ismét közönségesen mind lovas-gyalog renden levő sereginek, zászlótartóinak, tizedesinek s fejenként mind katonáknak s gyalogoknak köszönetünket és a kiknek pedig illik, szolgálatunkat ajánlván : adgyuk tudtukra : Mivel az Török igája alatt levő hódoltsági szegénységek pusztítása, nyomorgatása, dulása, fosztása, huzása-vonása, számtalan marhájoknak egyszer is, másszor is elhajtása, prédálása és sok ártatlan keresztyén verontása, s öldöklő gyilkossága véget töt mostani és előbbi sok panaszokkal igen eltötenek füleink. És most az Eperjesen levő kegyelmes Urunk ő felsége méltóságos Commissáriusi s az nemes tizenhárom vármegye követjei (sic!) is affélékkel nem kevesset terhelhetvén, mind irásokkal s mind pedig követyyek által való izenettyekkel igen kívánták töllünk, hogy a megirt Égben kiátó Istentelenségek patrálóit meg bün-

¹ *Nádasdy-levéltár. Oklevelek, I. nro 772. (Másolat.)*

tetvén, az szegénységnek securitássára és az Szent Békessegnek is a Törökkel tovább és jobban való meg tartására s az alat minnyáiuunk meg maradására tellyes tehetségünkkel megorvosolváu, az ollyatin gonosztevőket persequálnók és megzaboláznók. Mellyeket hogy annival jobban el követhessünk kegyelmeknek, meg nevezet kegyelmes Urunk ő felsége zatthmári végházában levő fő és vicze kapitán uraknak fő Generális tiszünk és autoritásunk szerént hadgyuk és serio parancsoljuk, ezeket a fellyeb említett bottya alat levő minden rendeknek értésére adván, tisztí és becsületi vesztése alat, kegyelmetek immár ezuton a végh házból egyetlen egy lovast, se gyalogot engedelme nélkül sohová ki ne bocsásson, semminemű dolognak véghez vitelére, külömben, hanem az, kinek hová kelletik memmi, uti levelet adván neki, meg iria abban, micsoda helyre és minemű dologban jáár, s tudhassa kegyelmetek maga is, bottya alat valók közzűl, ki hova megyen s hoi lészen. úgy hogy tudva legyen mindeneknek, hogy az nemes vármegyékben is immár ezuton jobban fognak vigyázni s ha kinek levele nem lészen, vagy pedig az, mint levelében iratott, más dolgokban tapasztaltatik, bár semmi gonoszságot ne cselekedgyék is, megfogják, s mig magokat igazitytyák, tömlöczökben fognak sanyargattatni, annival inkább pediglen, ha ki valami tilalmas dolgokban találtatik, akár legyen levele is, akár ne, kézben adatván, kedvezés nélkül érdeme szerént meg fogják büntetni. Hasonlóképpen sem Groff Pethő Sigmond vice Generális urnak, sem másnak senkinek az végh házban meg ne engedje kegyelmetek, hogy Conventiós szolgálakat tartsanak, hanem ha ki szolgál, vagy ura udvarában, vagy jószágában másutt legyen, és szolgaságának színe alat kegyelmetektől sem dependeálván, az végh házból törvénytelenéseket cselekedni ki ne jár hasson. Ha pedig az ollyan szolgál rendek ezen edictoinunknak engedelmeskedni nem akarnának és azonban valamellyeket mi panasz érne, non obstante és hogy más ember szolgálja, és egyéb akármi exceptiójoknak is helyt nem adván, kegyelmetek tisztí szerént minden tekintet és kedvezés nélkül, mingyárt meg fogassa és erős rab-ságban tetetvén, érdemek szerént törvényessen meg büntettesse, akármi-kor is számot adhatván felölle ezen parancsolatomról, az kinek kíván-tatik. Amint ezen dolog most az Eperjesi Gyűlésbennis meg nyugodott, discursussalis javaltatott. Végezetre tilalmas lévén mindeneknek mi rajtunk kívül az patens levélnek is kiadása, se hódoltságra, se mássova emberek fogására, marha hajtásokra és semmi kártételekre senki paten-set kegyelmetek közzűl is kiadni, akárkinek is ne merészellye. Mert valaki meg próbállya s másoknak kárt tetet, irremissibiliter törvényesen fog számot adni érte. Mellyekben kegyelmetek sub amissione (ut

upra) officii et honoris külömben sem cselekedgyék. Kinek jövendöbeli bizonyására adtuk pecsétet levelünket kezünk irásával is megerösítvén. Datum in libera ac Regia Civitate Cassoviæ. Die vigesima septima (sic!) mensis maii. Anno millesimo sexcentesimo sexagesimo NcNo

L. S.

gröff Csákí Ferencz.¹

Közli : SEBESTYÉN JÓZSEF.

*A Budán és Pesten fogságban levő törökökről
1686 okt. 25-én készült jegyzék.*

Im Schloss zue Ofen. Mustafa ein Oda Baschi. Hussein ein Ghionuli. Omer ein Janitschar von der 13-ten Oda. Mustafa ein Muezin oder Kirchenreufer. *Hof Janitscharen.* Kara Mustafa. Kara Hussein. Kudschuk Ahmed. Mehemmed abd'ullah. Omer. Jusuf. Dshigrihtschi halil Bascha. Mehemmed. Ismail. Suleiman. Kiose Ali. Ismail Stanboli. Kudschuck Veli. Deli Hussein. Mustafa Vradsch. Ahmed. Hadschi Mehemmed. Ibrahim. Tat Hassan. Kudschuk Ahmed. Koniali Ismail, ist nach Erla vor den Savoyischen Veldscheerer. Ghiusdschi Jussuf. Hassan. Ali Bascha. Saka oghla Mustafa. Abd'ullah. Kudschuck Mehemed. Deli Mehemmed. Deli Ahmed. Hassan. Kiurd Ismail. Kienaan. Ahmed. Mustafa. Hassan. Ali. Mehemmed. Ahmed. Hassein. Veli. Deli Hussein. Dschin Ali. Topal Hussein. Kara Ahmed. Schishmann Hussein. Icimseli Mustafa. Osmann. Deli Hussein. Osmann. Kara Mehemmed. Stamboli. Ahmed Mehemmed. Dscureckdschi Ibrahim. Mustafa. Aivas. Ibrahim. Mehemmed. Mlavikli Mustafa. Tireli Ahmed. Tiriaki Mehemmed. Tosziali Mehemmed. Borlu Mehemmed. Pir piri Schalin. Ersurumli Ibrahim. Kara Mehemmed. Kara Mustafa. Eskidschi Ahmed. Mustafa. Ghiridli Mehemmed. Ali. Ismidli Ibrahim. Amassiali Ali. Edreneli Aivas. Basardschikli Ali. *Die Topdschi.* Balalli Schaaban. Uskudarli Ali. Filibeli Ibrahim. Iskilip Osmann, ein Beder Zurichter. Mustafa. Kirischdschi Hussein. Sakisli Mehemmed. Ghiridli Mustafa. Tos koparan Ibrahim. Abbas bascha. Aivas. Hussein. Redscheb. Suleiman. Ibrahim. Hadschi Hassan. Mehemmed. Ismail. Akdsche Ibrahim. Bokdschi Ahmet. Jussuf abd'ullah. Deli Ahmed. Ibrahim. Hussein. Mehemmed. *Die Dschebedschi.* Bosnak Ibrahim. Deli Hassan. Pir piri Hassan bascha. Edreneli Kara Mustafa. Edreneli Mustafa. Iskilipli Ali. Iskiupli Masa. Almadshi Hassan. Seresli Mehemmed. Borghasli Ahmed. *Serden ghietschi von rothen Fahn.* Hussein. Tokatli Ali Suleiman. Mehemmed. Hidir. Jussuf. Mahmud Karloghlu. Ali. Hussein. Hussein. Koniali Ahmed. Ahmed.

¹ *Nádasdy-levéltár* másolati példányáról. (Oklevelek I. nro 771.)

Die Silhdar von gelben Fahn. Mussa Amassiali. Tokatli Osman. Osman dschikdli Mehemed. Asmassieli Mustafa. Gordesli Murad. Nighsarli Omer. Ersurumli Bekir. *Die Tîmar Sipahi von Saghkol.* Samokovli Hassan. Scharkioli Ahmed. Scharkioli Schaaban. Ahmed ein Diener von Hassan Sipahi. Mehemed alaascha hissarli. *Von den Senendre Sandschak.* Hali poschrefzali. Mehemed poschrefzali. Jussuf poschrefzali. Ahmed Krivadscha. Ali Mischli. Ahmed Nischli. Osmanu nischli. *Von Kiostendil Sangiak.* Haaschi Ramedan Kuracknick. Redscheb Krachnoa. Salih Bapamidsche. Hassan Tekie. *Von Konia Sandschak.* Ahmed. *Von Ochri Sandschak.* Kudschuk Mehemed. Seinel. Omer. Kassim. Ibrahim. Mustafa tunk. Ochri Hassan. Hussein ein Beder Zurichter. *Von des Abdi bascha Semim zu Pferdt.* Ali. Ali. Hassan. Mahmud. Deli Hassan. Deli Mustafa. Deli Ali. *Von der nahie Debre.* Osmann. Dschaafer. Redschab. Osmann. Mehemed. Hussein. Mehemed. Dervisch. Hussein. Mustafa. Hussein. Ahmed. Seinel. *Von der Skenderie Sandschak.* Ibrahim. *Unterschiedliche Diener.* Ali des Aga von Schakahiatshe. Ali des Ismail Sipahi von Srem. Ramedan des Murad Aga von Srem. Mustafa des Ahmed Aga von Srem. Jussuf des Mehemed Begh von Srem. Mehemed des Ibrahim Aga von Poschrefza. Hussein des Hassan Aga von Semendria. Mustafa des Ahmed Aga von Leskovza. Halil auss des Abdi Pascha Kuchel. Hassan des Topdschi Ahmed Aga Kuchel Jung. Mustafa des Topdschi Kam Hassan Aga Kuchel Jung. Schalim des Ahmed Sipahi von Voliva Ros Knecht. *Veiber.* Malikie. Meriem. Scheheri. Attie. Fatime. Mihmamm. Fatime. Hava. Salihe. Esime. Hatidsche. Salihe. Fatime. Assie. Kadire. Rasie. Von diesen Weibern seind 4 Herrn Generalwachtmeister Graffen Veterani gehörig.

Summa der Türken und Türkinen im Schloss zue Ofen 208 Köpf.¹

Közli: —g. —f.

A Hóra lázadás a brudbányai pusztításának egykorú leírása. II. József szerencsétlen politikája egyik legszomorúbb következményének, a hazánk oláhok által lakott vidékein 1784-ben keletkezett Hóra-lázadásnak számos leírása maradt fenn korunkra. Ezeknek egyike, az a sűrűen teleírt ívre terjedő elbeszélés, mely a marosvásárhelyi ref. kollégium régi írásai között Szabó Pál a brudbányai kálvinista prédikátor följegyzésében található.

Az A brudbányán történeteknek ez a leírása eddig nem volt ismeretes, nem említi gr. Teleki Domokos sem A Hóra-támadás története (Pest,

¹ Orsz. Levéltár. Cam. Admin. zu Ofen Miscell. Nr. 96.

1865.) cz. munkájában. Azonban megírta a lázadás történetét versekben Bölöni M. Sámuel, az erdélyi udvari kancellária ágense (közölteti a Hunyadmegyei Történelmi és Régészeti Társulat XVII-ik Évkönyvében) s minden jel arra mutat, hogy ő, költeményének Abrudbányára vonatkozó részében ezt a leírást forrásul használta. Majdnem szószertint vesz át belőle egyes részleteket.

Így pl. a mikor az oláhok a várost megrohanják Bölöni szerint: ... «kiáltván: egy lábíg megöllyük a magyart» (108. l.). Azután az elejükbe ment követek így szólnak: «Ha bort, pénzt, vagy ételt, kell hogy ők adjanak (a városiak az oláhoknak), adnak; Várassokon tsak ne pusztítsanak. És ha kire vagyon ráncorok, ki adják, tsak hogy Várossokat virágjában hadják!» A pusztítás leírásánál Bölöni költői kitérést tesz, de újból visszatér forrásához: «Nints Ablak, Ajtó, Zár, Szék, Pintze vagy Hordó, mindent elpusztított ez a gyilkos ordo» (110. l.). Vagy később: A kik selyem Paplany alatt nyujtoztanak, szalmájok nints, hogy már azon alugyanak (U. o.). Ugyanigy verseli meg a református templomban történeteket is: «A koronát is ott össze darabolták... és a miket ottan letéve találtak, egy krajtzárt érőig mindent elprédáltak... Sulyok botokkal leagyaltatának, valakik a Templom közepin valának»... (111. l.) Az okozott károkat is ugyanannyira teszi Bölöni is: «Egy milliónyi kárt, hogy Bányán tevének»... Mindezekből is eléggé nyilvánvaló, hogy Bölölinek egyik forrásául szolgált ez a leírás, mely különben csak tizerkilencz nappal íródott az övé előtt.

Sőt az sincs kizárva, hogy Szabó Pál abrudbányai prédikátor épen Bölöni számára írta meg az átéltek emlékeinek egészen friss benyomásai alatt Abrudbánya szerepét az oláh zendülésben. Bölöni ugyan néven nem nevezi meg őt, de versében tizennyolcz sort szentel szerencsés megmenekülése elbeszélésében. A rövid, kúsza vonásokkal készült leírást alább egész terjedelmében adjuk.

Abrudbánya elpusztulásának, tsekély leírása.

Ezen folyó 1784-dik Esztendőben Novembernek 3-dik napján jöve Abrudbányára a Hir, hogy egy *Horja* nevű oláh vezérlése alatt igen teméntelen Nép a' közöst pusztította, a' Nemességet öli. A mely Hir másnap meg erősdedék, miheltyen Csizsár László Urat, kit gyermekeivel maga tulajdon Jobbágyi *Horja* indításából megölvén, 5-a Novembris egész Nap a város körül nevezetesen Csernitzin az oláhok csoportoznak. De nem lévén elégséges Számmal az Nap bé nem ütnek, hanem fel mennek *Topánfalvára*, ott a' Magyarságot el pusztityák, magokat othon nem találván, Házakat el rontyák, Vagyonokat el hordják. Más napra viradolog u. m. 6-ta novembris *Topánfalváról* sokat vevén magok mellé,

circiter hat ezernyi Nép Abrudbánya felett, Verespatak felé való Hegyet, mint a' felleg el borította és reggeli 8 ora tájban rettentő ordittással a Városra bé rohannak. Egyben a Várost el borították, ezt kiáltván: *Meg öljük mind egy lábíg a' Magyarokat. Notabene.* Minek előtte a Városba bé jöttek volna, a Város elejekbe ki küldött, meg akarván tudni, mi tzellyok. Ha Bor, Étel, Peuz kell, adnak; vagy ha bizonyos Személyek ellen vagyon tzellyok, ki adják, tsak a Városon ne pusztitanának. De a felelet ez volt: *A Magyaroknak mind egy lábíg el kell pusztulni.*

Sexta. Azért novembris setétt egész éjtszaka le rajzolhatatlan sirás, jajgatás, lövöldözés közt a Házakat rontották, a Házokban csak egy vas szeg is meg nem maradt, az Ajtok ha ki voltak is nyitva, azokat el hasagatták, sarkait le szedték, ha faragott köbe voltanak is öntve, ki húzták; el vitték az Házi eszközöket, ágyakat, székeket, Asztalokat, Almáriumokat, mind el pusztították, hasagatták; az ajtó szemöldökeit el vagdalták, a köfalakat a pénzért fel bontatták, az ágynémüket el vitték, a Derekallyakból a tollat az utzára kiöntötték, a' Pintzék aljtájit mind el hasagatván, a' Pintzékben lévő Hordoknak fenekét ki vágták, a Bort el botsátották. *Haec facies Trojae cum caperetur erat.* Oly pazarlást tettek, hogy senki, aki tsak a' keresztyénségről valamit hallott is, ennek végben vitelére nem mehetett volna; oly komor tekintete vagyon egész *Abrudbányának*, hogy száz esztendő alatt is, vagy talán soha az elébbeni állapattýára vissza nem áll.

Igy el predalvan világi külső javait a' Magyarorságnak (az oláhokat nem bántották), Lelkéhez, Hitihez nyultak. Más nap, id est 7-ma novembris bé jöven, újra azt kiáltották a' Piatz közepén, a ki az Istentől és Császártól vett parantsolat mellett oláh vallásra nem all és oláh köntösben nem jár, mindnyájok előtt nyársba huzzák, vagy fejét vészik.

Ez nap el mentek Verespatakban is, ott is hasonló predalást tettek és kényszergették a Magyar Reformatus, Unitarius, még a Pápistákat is, oláh Görög Vallásra Halál fenyegetésével, mellytől a Nép ugy el rémült, látván, hogy egy felöl a Lelkén kívül semmije sints, másfeől rohannak reájok, hogy oláhok légyenek, hogy mind tzedula váltással mentették meg életeket a' dühösködőktől (ut quondam Libellatici) és oláh vallásra állottak kitsinyek és nagyok. Sőt még annyira is mentek, hogy 9-na novembris a Reformatum Templom tetejére és ajtajára oláh keresztet tettek; mivel pedig minden halgatok Reformatusok és Unitariusok, oláhok itten, már ez a két Ecelesia oda vagyon, Papságokkal együtt; ebben is tzellyokat el érvén, szüntelen hirül hozzák, hogy visszafordulnak, vagy más sereg támad es mind egész gyermekestől a Magyarokat ez helységben megölik.

Observatio. Sirás, jajgatás, sohajtás vagyon, minden ember az után Halál szint visel és hordoz, pusztá házát földre le borulván Sirattya, a Magyarságnak éppen pénze nintsen, mégis immár a Buza 2 R. forint; éhel halást eleget okot azoknak akik a télen ott maradnak. El menne mind a' Magyarság, de most is bé vagynak az uton álo Tolvajoktól minden felöl szoritva, hogy senki egy felé sem mehet, egész vagyonna kinek kinek az a mi magán vagyon, egy Czondra, mert a' kinek poszto gunnyája volt, egészszen levetkeztették belölle; ha meg kapták, egy lábra valoban hagyták; egy ing s lábra valo, több nints mivel változzék, senkinek siuts hová s mire fekügyék, nem hogy Derekallya, párnája s ágya volna, még szalmája sints. Takarodzoja egy tzondra, mivel tserge nints. Sőt a' mi még meg jegyzésre méltobb, a' Szent Hellyeknek sem kedveztek. Abrudbányán a Reformatum Templomba bé mentenek, ott az Orgonát porrá tették, a' Pap feje felett lévő Koronát, a mennyire érhettek, el tsonkították, oda bé tett véghetetlen kintset el vitték. A' kik oda recipiálhatták magokat, a' Templom közepén Sullyok-bottal főbe verték, meg ölték. Ezen pusztulásban a kik megöfettek, a' Magyaroknak azokhoz nem volt szabad nyulni, annál inkább, az Egyházi Szolgának, hanem mint az oktalan állatok, Harang szó nélkül el temettek. Így tselekedtenek a verespataki Plébánuus Házával, a Reformatusok és Unitariusok Parochiaival. Az itten esett kár meg betsülhetetlen. Legalább is esett egy *Millio* kár, mind Ő Felsége, mind az emberek részén, mivel pénznek nem lévén a' Bányászságot nem folytathatják.

Szabo Pál manu propria

Abrudbányai Reformatus Predikator

Anno post Virginis partum Millesimo Septuagesimo Octogesimo Quarto. Tertia decembris. Vásárhelyini ad Marusium in Gymnasio Hugonottorum.

Descripta est per B. E. m. p.

Eddig terjed Szabó tudósítása. Nem nagyigényű dolog. érzik az egészen, hogy sebtében, minden esizolás nélkül vetették papirra, de így is megérdemli, hogy fönmaradjon az utókorra.

Dr. Dékáni Kálmán.

*A biharvármegyei nemes insurrectio 1805. ben.*¹ «Mint-hogy . . . a' Nemesség fel Ülésében első lépés az, hogy a' Fő Tiszt ki neveztesen, az Ország Gyűlésen a' Lovas és Gyalog Insurgensek

¹ Bihar vármegye 1805 nov. 25. és köv. napjain tartott közgyűlésének jegyzőkönyve, 1781. és 1793. pont.

száma és azoknak Tisztjei eránt kidolgozott Planum pedig úgy mutatya, hogy ezen Megye több Tisza melyéki Nemes Megyékkel formálván egy Lovas Regementet, ahoz ennek kelletik Fő Tisztet adni: azért a' Mlgos Fő Ispány Úr Ö Exllja proponálta a' Statusoknak, hogy magok közzül Fő Kapitányt vagyis Obestert válasszanak.

Kik által is Mlgos Cs. K. Kamarás Kis Rhedei Rhedei Lajos Úr, ki már a 797^k Esztdei Insurrectio alkalmatosságával is, mint Fő Kapitány nagy dítsérettel vezérlette ezen Megye Felült^{ns} Seregét és a' kihez mind ezen buzgó Hazafiúságánál mind más sok és ritka^k test és elmebeli tehetségeinél 's érdemeinél fogva, nagy szeretettel és bizodalommal viseltetnek, egy szívvel és szájjal 's közönséges^{elyen} kiáltással Ezemedes Fő Kapitánynak az az Obesternek elválasztatott és kikiáltatott.

Ki is ez alkalmatossággal is kívánván tsalhatatlan jeleit adni ezen Megye és a' Haza eránt vonszó Hűségének, és nagy Érdemű Elejiről Örökség szerént reája maradott bátor Vitézségének, ezen fényes, de a' mellett terhes hivatalt egészsz készséggel felvállalta, és a' Statusoknak azon nagy bizodalját, melyet a' Hazának ily szorgos és veszedelmes Környülállásaiban Személye eránt kinyilatkoztatott, egy szép és szívre ható Magyar Beszéddel megköszönte.

A' Közönséges Gyűlés November 26^{kán} is folytatvatván . . .
 . . . Azon Deputatio mely a' tegnapi Ülésből kiküldetett, az 1782^k szám alatt, hogy mind azokról, melyek az Insurrectio módja elintézésére szükségesek, dólgozzon ki valamely Planumot és azt terjessze ezen Gyűlés eleibe, azok eránt, melyeket az idő rövid volta miá kidólgozhatott, munkáját azonnal be nyujtja.

Melyben puncto 1^o proponálja Tiszteknek ezeket:

A' Lovassághöz.

Százados 1^{so} kapitányoknak.

Báró Vesselényi Istvánt	} Kik közzül választattak:
Báró-Szent Kereszti Istvánt	
Gróf Haller Lászlót	
Miskóltzi Mihályt	
Gróf Lázár Lajost	
Gróf Csáki Sándort és Bárány Mihályt	

Gróf Haller László a' Palatinale Kun Regementbeli ¹ kapitány és ezeken kívül Balog József Első Vice Szolgabíró, ki már ennekelötte mint Fő Hadnagy szolgált és Kapitányi Karakterrel jött el a' Regementtől.

¹ Most cs. és kir. 12. huszárezred.

2^k Kapitányoknak.

Miskóltzi Mihály
Gróf Csáki Sándor és
Rhédei Ferentz

Választattak :
Mivel Miskóltzi Mihály úr a' 2^k Ka-
pitányságot deprecálta,
Gróf Csáki Sándor és
Rhédei Ferentz.

Fő Hadnagyoknak :

Dravetzki József
Tóth Ferentz
Jakabffi Simon
Beőthi Vintze és
Dömsödi Daniel

Választattak :
Dravetzki József Al Hadnagy a' Pala-
tinalis Regimentben.
Tóth Ferentz Vólt Hadnagy.
Jakabffi Simon a' 800^k Insurrectio-
beli Al Hadnagy és
Beőthy Vintze.

Al Hadnagyoknak :

If. Beőthy László
Miskóltzi János
Sinai Márton és
Kömlösi Károly

Választattak :
if. Beőthy László
Miskóltzi János
Sinai Márton és
Tokodi Imre.

A' Gyalogsághoz :

Fő Strázsa Mestereknek.¹

Sz. Iványi József
Beőthy Ferentz
Frater Lajos
Gróf Thurn

Ezekből proponáltatni fognak Ő Ki-
rályi Fő Hertzegségének :
Sz. Iványi József Comp. Kapitán az
Auffenberg Gyalog Seregénél.²
Beőthy Ferentz Kapitán a' Benyovszki
Seregénél.³
Frater Lajos Kapitán a' Jellaschits
Seregénél⁴ és a' 4^k helyett Baranyí
Antal, ki már két Insurrectióban vólt
Kapitány.

¹ Örnagy.² 37. gyalogezred.³ 31. gyalogezred.⁴ 53. vagy 62. gyalogezred. Az előbbinek tulajdonosa (1802—1810) Jellačić János altábornagy, az utóbbié (1791—1814) Jellačić Ferencz altábornagy volt.

Hat Companiás Kapitányoknak :

Szlávi Antal	} <i>Kik közül minthogy Miskóltzi Mihály úr ezt is deprecáltu, választattak :</i>
Beöthy Károly	
Bogdanovits Ferentz	
Súghó László	
B. Radák Ádám	
Bárány János.	
	} Szlávi Antal Hadnagy az Alvintzi Regementjéből. ¹
	} Beöthy Károly Hadnagy az Eszterháziében. ²
	} Bogdanovits Ferentz Fő Hadnagy a' Sztaraiében. ³ Súghó László Hadnagy a' Duccáében. ⁴
	} B. Radák Ádám Hadnagy a' Stipitsében. ⁵
	} Bárány János Az Alvintziében.

Fő Hadnagyoknak :

Beöthy Kálmán	} <i>Választattak :</i>
Tokodi János	
Balku László	
Szilágyi Ferentz	
Belitzai Maximilian	
Lakatos Aloysius	
	} Beöthy Kálmán Hadnagy az Alvintzi Regementjében.
	} Tokodi János Zászló tartó az Auffenbergében.
	} Balku László Vólt Insurgens Hadnagy.
	} Böszörményi Ferentz.
	} Szilágyi Ferentz Mag. Commissarius.
	} Belitzai Maximilian Hadnagy a' Ferentz Károly Seregében. ⁶

Al Hadnagyoknak :

Belitzai János	} <i>Választattak :</i>
Bárány Antal	
Medve Daniel	
Súghó István	
Csengeri Sándor	
	} Belitzai János Zászló Tartó a' Sz. Julien Regementjében. ⁷
	} Bárány Antal
	} Medve Dániel
	} Súghó István
	} Csengeri Sándor és minthogy proponálva tsak 5 vólt 61knak Verner Imre.

¹ 19. gyalogezred.² 32. gyalogezred.³ 33. gyalogezred.⁴ Helyesen : Duka (39. gyalogezred).⁵ 10. huszárezred.⁶ 52. gyalogezred.⁷ 61. gyalogezred.

Kezdődik pedig a' Tiszt Urak fizetése, azoké ugyan kik Regimenteknél nintsenek Dec 1^o Napjától, azoké pedig kik a' Regimenteknél vagynak, azon naptól fogva, a' meddig a Regiment Cassájából fizetéseket kivéendik. És így a' Számolás rendes voltára nézve szükség lészen hogy e' részben magokat legitimályák.

Proponálta pedig ez alkalmatossággal Ord. V Ispány Úr: hogy mivel ezen Megye különben is nagy számú Gyalogságot ad, jónak itélné, hogy a' felyebb proponált Fő Strázsa Mestereken kívül, még egy Obester is proponáltatnék, a' ki az ezen 's több ehez kaptsolt Megyék által állítandó Gyalog Seregnak lenne Fő Kormányozója, melyre is Kazintzi László Urat minden tekintetben alkalmatosnak itélné, ki a 800^{tk}beli Insurrectioban ezen Megye résziről Obrist-Lieutenant volt és a' ki most is ugyan ezen rangban szolgál a' Kerpen Gyalog Seregében.¹ Mely propositiója Ord V Ispány Úrnak jóvá is hagyatott, de azzal a' hozzá tétellel, hogy nem egy, hanem kettő proponáltasson ezen Obesteri Hívatalra, úgy mint:

Báró Vétsei József Úr ki már a' 797^k-beli Insurrectioban ezen Megye résziről Obrist-Lieutenant volt a' Nemes Gyalog Seregnél és a' felyebb említett Kazintzi László Úr.»

GYALOKAY JENŐ,
tüzérszázados.

¹ 49. gyalogezred.

HADTÖRTÉNELMI IRODALOM.



Szerzős Elemer: Ráho végvár története, hadi és mű-leírása. 1916. 8. r. 15 l. Budapest. Képekkel. Ára 1 kor.

Szerzőnk évek óta nagy buzgalommal dolgozik hazai váraink multjának földerítésén. E közben csak helyeselhetjük azt az eljárását, hogy a kisebb jelentéktelenebb, sokszor szinte már feledésbe ment várak és erődök multjával foglalkozik. Nagyobb multú, jelentékenyebb váraink története már úgy is legtöbbször eléggé ismeretes, míg a kisebbek emlékét úgyszólván ki kell ásni, meg kell menteni.

Szerző előszavában panaszosan említi, hogy sokan vannak abban a nézetben, hogy a régi elpusztult várakat a fennmaradt alaprajzok, valamint egyéb emlékek s okmányok alapján reconstruálni nem lehet. Ezzel szemben s daczára a sok ellenszenvnek ő megezáfolni igyekezik azt a nézetet, hogy akkor sem lehet a reconstructió jó, ha kellő adatokkal rendelkezünk is a szóban forgó tárgyról.

Mi úgy tudjuk, hogy szerző ezen tevékenységét mindenütt elismerik, csak miután a történetíró, nem mesét ír, az illető szakférfiak a történelmi kritika legszigorubb alkalmazását kívánják.

Itt van például mindjárt a ráhói torony, a melyről szerző maga a következőket mondja: «*Habár az adatokból nem tűnik ki, hogy a torony-nak milyen volt az alakja, de a fennmaradt alaprajz után itélve és ha tudjuk azt, hogy a XIII. és XIV. század építkezése milyen volt, könnyen elképzelhetjük ennek a lakótoronynak alakját is*»

Hát biz ez történelmi igazságnak nem egészen biztos alap, már csak azért sem, mert egy lappal odébb a szerző ismét maga mondja: *Hogy ez a torony mikor épült és hogy azt ki építette? azt egész pontos-sággal nem tudjuk meghatározni.* Tehát építési korát sem tudván, nem ismerhetjük a stílt sem, a melyben épülhetett és szerző mégis egy szépen megépített torony pontos rajzát adja nekünk.

Azután azt sem értjük, hogy a füzet címlapján mit keres a Csontos-család címere képe 1418-ból, mely egy vártornyot ábrázol egy kürtössel; holott ez sem korra nézve, sem történetében semminémű összefüggésben nincsen a ráhói toronnyal.

Azt azonban el kell ismernünk, hogy *Soós Elemér* nagyon szépen rajzol, valóban művész, a ki bizonyára a történelmi festészet terén is nagy hivatottsággal működhetne.

A Kishont megyei ráhói birtok különben 1398-ban a Hunt Pázmán nembeli *Jákóffiaké* volt. Bél Mátyás szerint 1553—1593-ig a török hódoltság korában, mint végvár szerepelt, várkastélyá alakult és a környékbeli urak 5—600 embert tartottak benne. Ez időben Jákóffy Ferencz volt a várkastély parancsnoka és ő építette azt meg várkastéllyá. 1639-ben történt halála után neje, Dersffy Judith, majd a Jánoki és Palágyi családok öröklik.

A XVII. század közepe táján különben a családfő távollétében, rablók támadták meg, a háziasszonyt megkínózták és a várkastélyt kirabolták.

Legújabb képét *Myskovszky Viktortól* 1866-ból birjuk.

Szerző stýlusa sok helyt magyartalan. Így azt mondja: «feledésbe esett várak».

Egyik rajz fölé pedig ez van írva: «Miskovszky rajza után a ráhói várkastély átalakítva 1866-ban.» Ezt bizonyára mindenki úgy fogja értelmezni, hogy a ráhói várkastélyt Miskovszky rajza után 1866-ban átalakították. Pedig dehogyan. A helyes cím ez lett volna: Az átalakított ráhói várkastély, Miskovszky 1866. évi rajza után.

Soós Elemér: A tihanyi vár története, hadi és műleírása. 1916. Sr. 56 l. Képekkel. Ára 3 korona.

A balatonmelléki várak között Tihany vára és egyháza már jelentékeny szerepet játszott és szerző valóban elismerésre méltó buzgalommal gyűjtötte össze a reá vonatkozó adatokat. A rekonstruálásra vonatkozólag is meg volt a biztos alap, egy fennmaradt régi festményben s a badeni Lajos őrgróf hagyatékában a karlsruhei levéltárban 1686-ból fennmaradt alaprajzban.

E helyen már őskori földvár állott, melyet honfoglaló ősaink elfoglaltak s átalakítottak. I. Endre király 1055-ben alapította Szt. Anianus tiszteletére a tihanyi első templomot, mely a középkori vár védelme alatt állott. 1300-ban Tapoleczay Lőrincz volt az első ismert várnagy, majd 1326-ban I. Károly király birtokába került. Zsigmond király 1371-ben Somossi Jánosnak adományozta, a ki viszont 2500 aranyért

az Ákos nembeli Micsk bán unokájának István mesternek vetetet zálogba. A mohácsi vész után Ferdinánd kezére jutott s 1527-ben és 1534-ben ostromot állott ki. Ezután több mint egy századig volt védő végház a török ellen, mígnem 1701—1703 között a bécsi kormány leromboltatni rendelte. II. Rákóczi Ferencz szabadságharczai idején, újból hadszíntér lett Tihany s az 1848—49-iki szabadságharcz idején pedig várát újból felépíteni tervezték.

I. Endrét tudvalevőleg Tihanyban temették el. Egy régi követ, melyen kereszt alak van ottan, az ő síremlékének tartanak. Szerző helyesen véli, hogy az nem kereszt, hanem keresztvassal ellátott kard, s a pallosjog jelvénye volt.

Sz.

HADTÖRTÉNELMI OKMÁNYTÁR.

I.

Jelentés Báthory Zsigmond vereségéről a Meszes-hegyen.

(1601 augusztus 3.)



BÁRKI, a kinek alkalmá nyilik, hogy a berlini állami titkos levéltárban keressen magyar vonatkozású iratokat, meglepődik azok nagy számán, értékes tartalmán. Hosszas, időtrabló keresgélés helyett az anyag gondosan külön szedve, évszám szerint rendezve csomónként kerül elénk az «Ungarn» és «Siebenbürgen» gyűjteményből. Az I. Mátyás király korából való legrégebb darabon kezdve, alig akad egy is királyaink közül, a ki a brandenburgi fejedelmekkel levelet ne váltott volna. János király, János Zsigmond, I. Ferdinánd király korából már számos iratra akadunk, a Rákóczyak korából pedig vaskos kötetnyi összefűzött irat várja feldolgozásra az avatott tollat. A protestantismus magyarországi történetének megbecsülhetetlen forrásai a rendek, vármegyék, városok (köztük Komárom is) panaszos levelei a fejedelmekhez.

Ennyi adat közt feles számmal akad hadtörténelmi értékű is, a bécsi udvar minden szerencsés hadivállalkozást, többé-kevésbbé kiszínezve, sietett hírül adni. Ezek közül való az alábbi jelentés, mely Básta 1601-iki győzelméről szól, és Báthory Zsigmond vereségét adja tudtul.

Fedőlapján :

Röm. Bay. Mtt. communication
erhaltener Victorj wider den Siben-
bürger Sigismundum Bathory.
Mense Aug. 1601.

14. Augusti 1601.

Rudolf der Ander von Gottes

A római császári felség értesí-
tése az erdélyi Báthory Zsigmond
felett aratott győzelemről. Aug.
havában 1601.

Augusztus 14-ikén 1601.

Második Rudolf, Isten kegyel-

Genaden erwölter Römischer Kaiser, zu allen Zeitten Merer des Reichs.

Hochgeboren r lieber Oheim und Churfürst Uns ist gestern durch aigne curier aus Siebenbürgen di Zeittung ind Bericht gebracht worden, wie das Sigismundus Bathory, welcher sich unlängst derselben Provinzen wider aller Gebühr impatroniert, und sich darauf nit allein mit dem Landvolckh allda sonder auch Theils Türggen, Partern, und Pollackhen versamblet gehabt, den dritten des Monats mit unsern der Enden bestöllten Kriegsvolckh zusamben getroffen, und neben Beistand des Allmechtigen mit den seinigen in die Flucht geschlagen werden sey. Immassen Deine Liebden ob der Beylag etwas mehrers darvon vernemben khönnenden.

Dieweil dann diese Victoria uns und ganzer gemainer Christenhait angezwweifelt zum Besten geraichen wirdet, so haben wir nit umbsehen mögen Deiner Liebden dies zum wissen auch freundlich zu communiciren, und daraus ferner dergleichen folgen, und uns einkhumen wirdet, sollen ob dieselben gleichfalls zu gewartten haben, und sein benebens Deine Liebden mit Freundschaft und Kayserlichen Gnaden wolgemaint. Geben aus unsern Kayserlichen Schloss zu Prag den vierzehenden Tag des Monats Augusti anno sechshundert und ains. Unserer Reiche des Rö-

méből választott római császár, a birodalom mindenkori gyarapítója.

Fenséges kedves rokon és fejedelem. Tegnap érkezett külön futárral az a hír és ujság hozzánk Erdélyből, hogy Báthory Zsigmond, a ki nem régiben minden jog ellenére e tartomány élére állt, és erre nemcsak a föld népét, de részben törököket, tatárokat, lengyeleket is gyűjtött maga köré, e hó 3-án az erre a czélra küldött seregünkkel megütközött és a mindenható segítségével futásra kényszerült. A mint kedvesség az idemellékelt iratból bővebben értesülhet.

Mivel ez a győzelem nekünk és az egész kereszténységnek kétségen kívül javára szolgál, nem mellezhettük, hogy ezt kedvességnek barátságosan tudtul ne adjuk, valamint, ha más (győzelem) következik ebből, és értesülünk róla, szintén elvárhatja (a hírüladást), és e mellett barátsággal és császári kegyességgel vagyunk kedvesség iránt. Kelt császári várunkból, Prágában, augsztus 14-ik napján, 601 esztendőben. Római (császári) uralkodásunk 26-ik, magyar uralkodásunk 29-ik, cseh uralkodásunk szintén 26-ik évében.

Rudolf s. k.

mischen im sechsundzwanzigsten, des Hungarischen um neunundzwanzigsten, und des Böhaimischen auch im zehundzwanzigsten.

Rudolf m. p.

Kivülről: Dem hochgebornen Joachim Friedrichen Marggraven zu Brandenburg, zu Stettin, Pommern, der Cassuben und Wenden Hertzogen, Barggraven zu Nürnberg, und Fürsten zu Rugen, des heiligen römischen Reichs Ertzcammerern, unsern lieben Oheim und Churfürsten. Cito. Cito. Cito.

Mellette:

Kurzer Bericht des in Siebenbürgen am 3 Augusti ao 601. fürgangenen Treffens aus den einkhombenden Schreiben und beschehener mundlicher Allation.

Als Sigismundus Bathori sich mit allem Volekh was er in Siebenbürgen aufbringen möget, wie auch mit ain Thails Türggen, Tartern, Pollackhen und Moldawer etwa bis in 30 mille starck versamblet befunden, und gegen der Siebenbürgischen Grenzen sich als ein Feindt mit Geschüz und Kriegsapparat erzaiget, ist Herr Georgio Basta und Michael Weyda sambt der Kay. May. bey sich gehabt Kriegsvolkh, so in allen bey 20 mille Mann zu Ross und Fues sayn, auch aufgebrochen, und den dritten dieses Monats Augusti etwa umb neun Uhr vormittags an die Siebenbürgischen Grenzen

Fenséges Joachim Frigyesnek, brandenburgi fejedelemmek, Stettin, Pomeránia, a Cassubok és Vendek herczegének, Nürnbergi vágrófnak, Rúgia fejedelmének, a szent római birodalom főkamárásának, kedves rokonunknak és fejedelemmek. Gyorsan, gyorsan, gyorsan.

A beérkezett írásbeli és szóbeli jelentésből vett rövid hiradás az Erdélyben, 601 augusztus 3-án esett ütközetnek.

A midőn Báthory Zsigmond minden Erdélyben feltalálható népet és részben törököket, tatárokat, lengyeleket, moldvaiakat, körülbelül 30,000 embert, maga köré gyűjtött és Erdély határai felé tüzéséggel és hadifelszereléssel ellenségesen mutatkozott, Basta György úr is Mihály vajdával, és a vele levő császári sereggel, mintegy 20,000 emberrel, lovassal és gyaloggal megindult, és augusztus 3-án 9-órákor délelőtt Somlyótól 1 mértföldnyire a Meszes hegynél, az erdélyi határon szerencsésen és zavartalanul átjött a hegyek szorosán. És midőn Basta úr látta, hogy az említett Báthory seregé-

bei dem Berg Mezes am Meil Weges von Somlio glücklich auch in der Eng solcher Perge unverhindert durchkoben. Und wie Herr Basta gesehen dass gedachter Bathory mit seinen Hör auch allda herkommen, und er die Perg einzunehmen understehe, hat er alsbalt mit der Reutterey und den teutschen Fuess volckh auch ein hohen Berg nachens zum Feindt eingenohmen. Darauf warf der Seits strachs und in grosser Hitz bis um vier Uhr mit dem groben Geschüz. and skaramuziern, ist certiert worden. Da aber der Feindt sich etwa zurückgewendet und Herr Basta demselben mit teutscher und Reutterey auch teutschen und walachischen Fuessvolckh an ainer Seitten des Bergs zugeruckht, der Mihal Weyda mit seinem Volckh und den walachischen Reuttern herwerts des Berges gegen der Sonne Niedergang angriffen und hierdurch den Feindt bald über die vierzig Stuckh Geschüz abgedrungen worden, hat er sich endlichen getrennt und in die Flucht begeben. Die Nacht hat die unserigen zu bald überfallen, sonst hätte man dieser seits stärcker nachgesetzt. Doch haben die Heuduggen vast die gantze Nacht nachgeiagt, und haben als die Kayserlichen, dem Allmächtigen sey Lob, das Velt und die Victoriam erhalten.

Der mainaidigen Siebenbürger, auch Türggen, Tarttern, Pollaggen und Moldawer sein allem Ansehen

vel szintén idejött. és a hegyeket el akarja foglalni, ő is lovasságával és német gyalogságával az ellenség közelében egy magas hegyen foglalt állást, mire erről az oldalról a nehéz ágyúkkal és csatározva 4 óráig harczoltak nagy hevességgel. A mikor pedig az ellenség kissé hátrább vonult, az egyik oldalon Basta úr német lovassággal, német és oláh gyalogsággal a hegy egyik oldaláról közelebb vonult hozzá, Mihály vajda pedig népével és az oláh lovassággal napnyugat felől, a hegyen innen, támadott. és ez által csakhamar mintegy negyven ágyút vettek el az ellenségtől, a ki végre is megvált (helyétől) és menekülésre indult. A mieinket az éjszaka gyorsan lepte meg, különben erről a részről erősebben üldözték volna az ellenséget. De a hajduk egész éjjel üldözték, és, hála a mindenthatónak, mint a csatamezőt, mint a győzelmet, a császáriakkal együtt megtartották.

Az esküszegő erdélyiek, törökök, tatárok, lengyelek közül, úgy lát-szik. 10,000 ember esett el, a mieink

nach bey 10 mille geblieben, bey den unserigen über 150 Mann mit, darunter auch niemand Fürnehmer alls der Oberist Leutenant Heumayer genannt. Sigismundus hat sich, soviel man nochwissen könne, mit der Flucht salviert. wer aber sonst von den fürnembsten auf seiner Seitten geblieben, wais man noch nit.

Das Geschütz, so mann bekhomben ist in allem, klain und gross, bey 50 Stückhen, neben ansehlichen Peuthen.

Von Fahnen seyn 110 der Kay. Maytt. überschickht und heut dato öffentlich præsentirt worden.

Sonsten seyn auch dem Michael Weyda aus Walachey zeittungen kommen, das daselbst das Landvolckh Iren neuen Wayda, welchen der Polnisch Kanzler vor diesem mit Gewalt eingesetzt, und des Heremiæ Weyda, des Moldawers Bruder ist, allerseits ausgejagt haben, und Ihm Michæl wieder für ihren Weyda. Deswegen dann der Hyeremias den Sigismundo umb Hülf geschrieben hatt. Was aber ferner aller Orten folgen werde, das würdet die Zeit bald mitbringen, weil Er Basta mit dem ganzen Hör, gegen Clausenburgk zuerickhen entschlossen gewest. — Prag den 14. Augusti Ao 601.

közül nem több 150-nél, ezek közt senki az előkelőbbek közül, mint egy Heumayer nevű alezredes. Zsigmond, a mint eddigelé tudják, megmenekült, és eddigelé ismeretlen, hogy az ő főemberei közül ki esett el.

A zsákmányolt ágyúk száma apraját-nagyját összevéve, vagy 50 darab, tetemes egyéb hadizsákmánnyal együtt.

Zászlók közül 110-et küldtek ő felségének, ezeket a mai napon nyilvánosan be is mutatták.

Egyebekben Mihály vajdának Oláhországból az a híre érkezett, hogy ott a lakosság az új vajdát, a kit a lengyel kanczellár rendelt helyette, és a ki Jeremiás moldvai vajda fivére, elkergették és Mihályt ismét vajdájukká fogadták. Ezért Jeremiás segítségül írt Zsigmondhoz. Hogy azonban mi fog történni, azt az idő rövidesen megmutatja, mert Basta egész seregével Kolozsvár felé szándékozott vonulni. — Prága, aug. 14. 1601.

II.

Hamzabek János levelei a jolsvai és rátkai bírónak.

(16. század.)

Tu judex de Joswa visis litteris præsentibus statim ad me venias, et te mihi subdes, nam id bene scis, quod duo principes et domini simul regnare nequeunt. Si vepo tu ad me non venies, ego ad te veniam, nam ego sum pauper miles et servitor, libenter tibi inserviam, si tu ad me non veneris. Illud quoque tibi mando, ut pertinentias istas omnes tecum adducas, si antem non veneris ad me, quicquid tibi evererit, noli mihi id postea imputare. Porro etiam judici de Ratka idem significes, nam et ipsi id mando, quod tibi ut scilicet cum pertinentiis ad me veniat. Hæc nolite subaudire. — Ego Joannes Hamzabek qui post cæsarem magnus dux sum, et Füleki et Zecheni possideo.

Kivülről: Hæ litteræ dentur judici de Joswa et judici de Ratka.

Kelet nélküli, XVI. századi irás.

Országos levéltár. Missiles.

Te jolsvai bíró, látva ezt a levelet, azonnal jöjj hozzám, és hódolj nekem, mert jól tudod hogy két fejedelem és két úr egyszerre nem parancsolhat. Ha pedig te nem jössz hozzám, én megyek te hozzád, mert én szegény katona vagyok és szívesen szolgálok neked, ha te be nem jössz. Azt is meghagyom neked, hogy minden tartozékodat hozd el magaddal, ha pedig nem jössz, bármi is történik veled, én ezentúl nem vagyok oka. Ezenkívül a rátkai bírónak is add tudtára, mert annak is azt parancsolom, a mit neked, hogy tartozékával hozzám jöjjön. Ezt pedig ne hallgassátok el. Én, Hamzabek János, ki a császár után nagyvezér, Füleki és Szécseni ura vagyok.

Kivülről: Ez a levél adassék a jolsvai és rátkai bírónak.

III.

Anno Domini 1558. Feria secunda post festum divi
Benedicti Abatis (márcz. 28.)

Racio Inventariorum circa ingenia attinentia, per me
Markom Szavich vice castellanum Castri Egerwara facta.

Item kez por wagon tuna XII.

Item haram ber sak wagon az ketteyben walamy kewes por wagon.

Item haram zakalos töltő sakocha wagon tellek poral.

Item Az waszakalos golobis wagon 383.

Item on pwska golobis wagon kez 108.

Item kez kis tarazknak való globus wagon 12.

Item mosar patanthiuban walo kez globus wagon 24.

Item pwska forma wagon 7.

Item pwska tiszteto vas 9.

Item pwska palazk zarwobol chynalt 2.

Item ket tabla on es egy darab.

Item zakalos wagon 21.

Item kezy pwska wagon 8. Az negh pwska Zychy wram hazaba
wagon mynd formayawal s mynd palazkyawal es eg tunya porochkawal.

Item eg seregh bantoban wagon negh kys zakalos zabaso.

Item Agwhoz walo lanch 2.

Item Agw zekerenek mynden zerzama megh wagon chak hog megh
karyka heya wagon.

Item eg mosar pathanthw 1.

Item eg oregh tarazk zerzamawal 1.

Item ket kys tarazk ot fen az toromba.

Orsz. lev. Limbus. Militaria 4.

Dr. KÁRFFY ÖDÖN.

MAGYAR HADISZABÁLYZATOK GYŰJTEMÉNYE.

I.

A MAGYAR LOVASSÁG REGULAMENTUMA 1722.

Esküvés.



OGY azért ezen előttem ell olvassott es tölem jól megh értet articulusokat¹ minden csikelyeiben hiven emberül, s álhatatossan megh tartom igazán fogadom ; Isten engem ugy segélyen és a szent evangelium Jesus Xtus Urunk által Amen.

Seqvuntur variæ formulæ juramentorum.

Supremi vigiliarum præfecti.

Én N. N. esküszöm ezen közönséghez punctumok és articulusok mellet, hogy ezen tekintetes regimentünknek nem csak mindennemő emolumentumára s tisztességhére igyekezem, de történendő hadi s egyéb szolgálatokban is az kiadandó parancsokhoz képpest eghéz tehetségembül olly industriával s ferverral alkalmaztatom és viselem maghamot, amit (így!) Főlséges Urunk hasznját legjobban elől mozdithatom, kárát pedigh ell távoztathatom, mindenekben előmben tétetet oberster s oberstlaidinontis urunknak respectusát és rendeliseket illyendő engedelmességgel magham előtt viselvén. Valamint hogy Isten engem ugy segélyen és a szent evangelium Jesus Xtus Urunk által.

¹ Az előző fejezet a «Hadi Articulusok»-at tartalmazza hatvan pontban. Ennek közlését azonban feleslegesnek tartottam, mert a régi hadi czikkek több ízben megjelent szövegétől (Lásd Hadt. Közlemények 1891. évf. 569—574 lap. 1892. évf. 415—419., 1893. évf. 557—564. s végül jelen évfolyam 256—260. la p.) egy-egy szóban különbözik mindössze.

Capitanei.

N. N. esküszöm ezen hadi articulusok mellet, hogy ezen tekintetes regiment abban concredált compagniámnak javát és böcsületit propagálni nem csak, de az interveniáló hadi s más féle szüségheş szolgálatoakat is oly punctualitással minden erömbul observálljom és vighez viszem, amint Fölséges Urunk hasznat feö képpen gyarapíthatom, kárát pedig evitáltathatom. Elömben helyhesztetet oberster, oberstlaidinont, oberstvachtmaister urainknak illendö parancsolatinak és rendelisinek minden respectussal engedelmeskedvín. Isten engem ugy szegillyen és a szent evangelium Jesus Xtus urunk által.

Locumtenentis.

N. N. esküszöm ezen hadi rendelisek mellet, hogy az tekintetes regimentnek java hire s neve fönt tartásában, a közt pedig kapitan uram után a compagniára való jó gondviselisben és minden occurálható hadi s afféle hivatalyos szolgálatokban oly zelussal és emberséggel foghom magamot viselni amint Fölséges Urunk hasznát föképpen szaporidhattom, kárát pedig leg inkább ell térithetem. Elömben rendeltetet oberster, oberstlaidinont, oberstvachtmaister s kapitan uraknak parancsolatihoz minden fégyelmetességgel kötelyesseghem szerint magamat alkalmaztatom, Isten engem ugy szegillyen és az szent evangelium Jesus Christus Urunk által.

Vexilliferorum.

Prævia instructioja és szüségheş tudománya, hogy az obersterinek, oberstlaidinant, oberstvachtmaister s egyéb előte járó tiszteknek respectusit böcsületit mind önnönmagájét fönt tartván s azok parancsolatinak illendö képpen obediálván ezen reá bizattatot lebegö jelire az Compagniának, az zászlóra, oly gondot viselyen, hogy valami kár s defectus abban ne essik: aztot a mezöben vagy akármi más occasiokban az ellenség ellöt kezibül ki ne bocsássá, hanem maga visellye és ellenkeziseken, harcokon lebegve maghossan fell tarcsa, hogy az alatta valói láthassák, ahoz, talány ell vitetik volna, alkalmaztat-hassák magokat, mellyek közt kisseb légyen a zászlóját darabokra szaggattatni söt inkább magát abban bele takarni és avval együt az életit is elveszteni hogy sem az ellenséghet abban részesültetni, mert ugyanis nagy és reprehensibilis csuf és gyalázattyára válik, ha minden

méltó ok nélkül ex pusilanimitate az zászlóját ell veszti és az még életit salvállya a honnénd :

N. N. esküszöm azzal hitem szerint fogadom, hogy ezen kezemben adatot s reám bízattatot zászlónak mind emberséghez és böcsületes hadi ember gondgyát viselem, a mellyet minden tétovázás nélkül olly formán amint fölleb instruáltattam mint halalig meg áll yok és utolsó csöp víremíg megh őrizni s oltalmazni foghom ; Isten engem ugy szegélylyen és az szent evangeliüm Jesus Xtus Urunk által.

Gregariorum.

Mi vagy én (ut occasio) fogadgyuk és igaz hitünk szerint esküszünk az mindenható Ur Istenre tellyes Szentháromságra ezen testi fogadásunkal : hogy a mi Fölséges Római császárunknak Magyar és Cseh országi király kegyelmes Urunknak és a szentséghez római birodalomnak híven szolgáljunk. Eő Fölséghe miat minden nimő Generalisoknak és tisztviselőknak, mellyek most vagy jövendőben eő Fölséghe kegyelmes akarattýából vannak és lesznek, engedelmeskedünk és valamint eő Fölséghe nevelvel parancsolni fognak híven véghez viszük ; nevezet szerint s kivált pedig oberster, oberstlaidinant, oberstvachtmaister egyéb tiszt uraiméknak szavokat megh fogadgyuk és azoknak böcsületeket, tiszteleteket fönt tartjuk : Macsérozásban, strásákban és egyéb hadi hivatalyokban az ellenség, elejben s elleniben, ütközetekben, várok megh szálásában, ostromokban, csatágban s más törtínetekben ejel s nappal, mint vizen, szárazon, gyalog és lóháton, valamint a dolog magával hosza és fölséges Urunk szolgálattya kívánni fogja, derekassan és emberül magunkat viselni fogjuk. Ezen előnkben adot hadi articulusokat minden punctumiban megh tartjuk, ha Fölsiges Urunk és szentsíghez római imperiumnak ellenségi ellen szolgálatunkat megh nem vontuk és azokkal mi szövetsíghet vagy barátságghot nem vettünk, sőt minden tehetsígünkbul böcsületesen és vitizül ellenek harczolunk és hadakozunk : soha regimentünkül compagniáktul avagy seregünk és zászlónktul ell nem távozzunk ha nem azokkal együt maradunk, jelen leszünk s velek egyet értünk, minden törtínethető szolgálatokban magunkat elő állíttjuk és azokban engedelnessen híven és alhatatossan valamint emberséghez és böcsületes jó vitéz emberhez illik, ell járunk, erőnk és életünk fogyatig. Isten minket ugy szegélylyen és a szent evangeliüm Jesus Kristus Urunk által.

Imádsága akár mely vitéznek.

Örök mindenható Ur Isten Mennyei Attya, éne a te sz. akaratodból itt vagyok ezen külső állapotban, kötelességem szerint fejedelmeknek szolgálattýára, bizonyos lévén benne ezen engedelmisségem teniked is tecsisedre légyen, de mivel azt is bizonyossan tudom, hogy mint hadakozó, vagyis hadi ember senki sem üdvezülhet, hanem egyedül mint igaz keresztén; azért ezen engedelmisségemben, mint valamely jó cselekedetemben éppen nem bizakodom sótt inkább tiszta igaz szévémből hiszem, hogy csak az te édes Fiadnak az én Uram Jesus Kristusonmak drágalatos szent vére, melyet érettem ártatlanul ki ontot, váltot megh. az is üdvözléttethet; arra kívánok tehát ezen előttem levő hadi szolgálattomban s mindenkoron is élni s halni, téged én ídes Istenem buzgóssággal kérvén tares megh és erősiesced az ezen hitemet az te Szent Lölköddel s adgyad, hogy minden roszerkölészet s kegyetlensighet ell távoztathassak és az ártatlanokon szanyákodhassam: ellemben kegyelmes uram ellensigii ellen kemini és bátor szivem, jó eghissigheben s állandó vígh kedvem lehessen, hogy az által az hazának oltalmában s gyarapodásában principálisom igaz igyének fönt s-megh tartásában pedigh akinek ezen hadakozásban szolgálók mint böcsületes vitéz ember emberkedhessem, az Te szent nevednek dücsösígire, lölkömmek pedigh örök üdvössígire, az Ur Jesus Kristus által. Amen.

Közli: Dr. TÓTH ZOLTÁN.

.II.

A KHEVENHÜLLER-FÉLE HADI UTASÍTÁS.

(Tizenhatodik közlemény.)

A' Regiment Esküvése.

Mi N. N. esküfzünk a' Mindenható Istenhez, személlünkben igaz esküvéffel, mind azokra, mellek nekünk parantsoltatnak, és mi, a' mi hivatalunkat illeti; Először, a' mi Fölséges koronás Királynénknak, MARIA THERESIÁnak, mi kegyelmes Aszfzonyunknak, kit Isten oltalmazzon: az után a' Mi Föinknek; minden Respectus és engedelmisséggel az ő személlyekben lévén, azok Orrderjeit, parantsolatitt, vagy Marchban, vagy Strásán, vagy más szolgálatban, nappal és éjjel megfogadgyuk, és kézfzük lefzünk az útközetekben, az ellenség ki-tsapásiban, tsatákban, Vár-viváfokban, vagy egyéb alkalmatofságokban, vala-

mint magokat elő-adgyák, fozgálattyára Fölséges koronás Királnénknak, mint Iften félő Vitéz férfiak, mint Tifztek és hiv hajdukhoz illik, és a' bötsüettel egyez, magunkat meg-mutattnai, az el-olvaftatott 's-publicáltatott Articufokat telleslégeffen meg-tartani, és a' Királnénk ő Fölsége Orzfázi 's birodalmi ellenségi ellen, minden bátorsággal és mentség nélkül, kötelefségünknek eleget tenni, femminémü Correspon-dentiát az ellenséggel nem tartunk, és foha Regementünk 's Záfz-lónktúl el nem állunk, hanem annál meg-maradunk, és az alatt holtig mindenkor minden tehetségünkül, igazán magunkat jól visellyük, a Tábórbán, Garnizónbán, vizen és szározon, vagy más elő-adandó alkalmatosságokban, Ő Fölsége koronás Királnénk, Orzfázai és birodalminak, meddig erönk és életünk fozgál, magunkat hiven meg-mutattyuk.

Iften minket ugy-fegélyen, és az Ő Szent Evangyéliomja.

Némelly Hadi Bölts Intéfek.

- 1 El-kerülhetlen fzükség nélkül, fenki magát nyilvánóság Háboruban ne erefzfe, mivel ez Auguftus Tsáfzár itélete fzerint auy-nyit téfzen, mint Aranyos-horoggal horgáfznyi; hanem, midőn Hadakozás által, a' Békeflég, kereftetik.
- 2 Hogy ha az Ellenség az Orzfágban bé-tsap, a Paffusok peng jól provideálttakk, jobb bizonyos és alkalmatoflabb ideig, a' Város és Sántzokbul ötett károsittani, mint fem véle mingyárt meg-üt-közni, mivel annak fzerentsétlen kimenetele után, könnyen az egézf-Orzfág, nagy veszedelemben ejthetik.
- 3 Jó avval tartanyi, ki a' mi Ellenségünk jó-akarójja, hogy igy ezen barátság erejével, annak indulattya és akarattya annál-könnyebben, értehezettethék.
- 4 A' Hadi-Sereg az Erőflégben magát bé-ne zárattalla, hogy igy azon kívül fzaad keze lehellen, és mindenütt az Orzfág Oltalmazását, úgy az Ellenség el-üzését lehetséges móddal fzezezhelle.
- 5 Kinek nagy-ereje nintsen, és Néppel nem toldhattya, annak igyehezete ne legyen, hogy Háboruban fok Váarak és Erőflégek alá fzállon, mivel az által gyakran a' Tábórnagy ereje el-romoltatik és majd femmi ollas a' Háboruban nem találhatók, mell által annak hatalma könnyebben meg-lankadtaffék, mint ha az Erőflégek alatt fokáig köll hevernyi.
- 6 Jobb oll Erőfléget, mell az Orzfág oltalmára föl építettett,

- probált és gyakorlott jobbagyokkal, mint vidéki néppel, meg rakni.
- 7 Hogy ha valamell Tábornak nintsen kedve az Űtközethez, avval ellenségének nagyobb fzarvát támaszt, és így az Armáda vezfedelem nélkül nintsen.
- 8 A' Tábor, hogy ha fokáig egy helen fekűnyyi, tehát. egélléges helre állitaffék.
- 9 Oll békeffég, mellett az ember pénzen meg-vehet, fzikás fzerint nem telik annyiban, mind ha hozfzas hadakozással kölletik áztot fszerezni.
- 10 A' háborunak ritkán fzikott oll-ki-menetele lenni, mint a' minéműt az ember vélt.
- 11 Ha az ellenség az Országbul ki nem vetetődhetik, azon köll iparkodnyi, miként lehesffen annak-Országában, vagy külső Quar-tirjában bé-ftapni, hogy így kinfzeritaffék annak legittsége menni, és így az Országbul ki-takarodni, vagy penig erejét el-oftzani.
- 12 Soha az ellenséget meg ne vesse fenki, ha szintén magát teteti-is mint ha félne, mivel nem tudhatni, nem de nem fortél vagyone alatta el-rőjtve.
- 13 Hogy ha a' Hadat Comandirozó, Artzélottyaait és Erőffégeit maga megfzempléli, tehát mindeneket nagyobb félelemre és vigyázásra ősztőnoz, a' mint-is a' hibányofságot jobban tapasztalhattya, és így hamarébb eleit veheti.
- 14 Midőn nagy Erőffégek Vittattnak, tehát a kűrnűl fekvők és oftromlók; az étzakai-ki-tsapáftul leg-inkább tartsanak, és arra Egi háborukon úgy sőtétt étzakakon, annál jobban vigyá-zonak.
- 15 Etzaka, leg-főkép háboru időben, az Erőffég egyik kapuja fe nyitaffék meg, hanem ha bizonyos nagy-okai volnának, és az ember valoban tudgya, hogy ki légyen az, a' ki bé-kivánkozik, és akkor-is elegendő vigyázással, mivel vaktában hinnyi, nem illik.
- 16 Jobb hadierejét az embernek ennyihány részben venni, hogy fem együtt tartanyi, ne talán az élés el-fogyásával fzukséget annál hamarébb fzenvedne, és el nem tartatthatnék.
- 17 A' Tábert egy könnyen sántzolás nélkül pufztán nem köll hagyni, ha szintén a' vezfedelem oll nagynak, nem láttatnék-is.
- 18 Fortélos békeffég kötéfi háboruban fo-ha meg ne vetteffenek ha szintén a' fegyver diadalma tapasztaltattnék-is.
- 19 Az Egyenetlenség és Vizálkodás könnyebben el nem távoz-

tattatthatik, hanem ha a' népnek fűzetése és táplálása hefeffen ki-
szolgáltatik.

- 20 Ha valamell Tábornak az' űtközet alatt segittsége érkezik, avval az ellenség gyakran meg-rémittetik és némelkor meg-is fut-
tamtatik, leg-inkább ha bizonyoflan nem tudhattya a' segittség
fzámát.
- 21 Leg-inkább akkor köll az Ellenségre űtnyi, midőn leg-bátrab-
ban vagyon.
- 22 A' Tábor Fő-Vezérje személlýére, mindenkor jó-vigyázás legyen,
ki-is magát egy könnyen vefzedelmnek ne-botsálla, mivel Ő az
Armáda (mint-egy Lelke) a' mint-is a' fzeréntsétlenség leg-nagyobb
akkor, mikor a' Fő elnyugfzik.
- 23 Jobb a' környűl-vett Erősségnek inkább segittséget nem-igérni,
mint fem ajánlanyi, és afztat meg-nem tartanyi; mivél ez által a'
benn lévők meg-tsúkkennek, és így az egyezésre nékiek alkalma-
tofság adatik.
- 24 Hogy ha az Armádánal, az Ellenség felűl valamell réműlés
akarna fől-lobbani, tehát a Tifztek, egyben-hivatásával idejen, meg-
fujtaffék, és a' Népnek bátorság adaffék.
- 25 Ha Jobbágyok a' Hadi-fogáfokban jól-gyakoroltattak, és ahoz
szoktattak, azokkal mindétig jobb az Ellenségre menni, mint fem
vidéki külsőbeliekkal.
- 26 Az Ellenséget étzaka hi hivni, és arra űtni, vefzedelmes, leg-
inkább ha a' hel és földnek fekvése nem tudatik.
- 27 Igen nagy förtél az, ha az ember, reménségén kivűl uj talál-
mányókkal és vidéki szerfzámokkal az Ellenségre mehet. mivel
ahoz magát egy hirtelen fől nem találhattya, és nékie ellent nem
álhat.
- 28 Ha a' Tábor Fő-Vezérje magát népére kívánnya bizni, azok-
kal hiven bánnyék, és nékiek elégséges eleséget szerezzen, mivel
ez által kedveket nyeri, és így nem tsak teftyeket hanem akar-
tyokat és szíveket magákoz vonfza.
- 29 Mihelelt az Ellenség az Orfzágban valamel erőfféget el-foglalt.
a' közél lévő erőffégek jobban meg-rakadtaffanak, és a' mi fzüük-
séges, rendelteffék hogy így, ha tovább akarna terűlnyi, igyeke-
zettye végben vitele, nékie annál inkább fuloffabb legyen.
- 30 Hogy ha az Armáda Marchbann vagyon, mindétig valamennyire
lehet. Lovasok előre küldetteffenek, kik az ellenség állapottyárűl
elégséges hirt foghaffanak.
- 31 A' Táborban az embernek magában el-végzett fzándékát, el-

- tökéllett akarattal végben vinni, nem illik; hanem ha az idő mivolta egyfzer-is mind javáslaná: Mivel alkalmatlan időben, a' fzerentsét fartattni, jele a fzerentsétlen meg-vakittatott elmének.
- 32 Ha ki ellenségét éhség vagy más erőfzakkal gondollya meggyőzni, nem tselefkzik helesen, hogy szándékát hartzra foltaffa; hanem há szorongató okai volnának. Kinek penig erőffebbel vagyon dolga, mellet fokára el-nem állhot, annak inkább minden szándékja a' légyen, hogy ellenségével hartzban meheffen, várván Isten után a' fzerentsétül.
- 33 Mindétig az ellenségre vigyázó szemmel köll lenni, és annak iparkodáfit szüntelen vizsgálattni, ha szintén még távul volna-is.
- 34 Ha valamel szomfzéd Fejedelem vagy Tartomány, nagy hadi erővel készül, azonnal köll szorgalmatoskodni, hogy annak szomfzédgyai idején jóakaróvá tetetteffenek; ha penig ez nem lehetne, tehát elégséges védelmezés ellene kéfzitteffék.
- 35 Hogy ha az Ellenség-Országában nagy-Erőffégek meg vetettek, tehát a' fegyver-viselő népnek ne- legyen szabad prédálni, ha az ember azt kívánna hogy a' több erőffégek-is magokat megadgyák, és vakmerőn, mint kétttségben-eftek ne-oltalmazzák.
- 36 Jobb mindétig a' Hadi népet eleinten a' dolog és nyomorúsághoz szoktattni; mintsem a' henyélés és dobzódásra nékiek Izabadságot adni, 's-az után a' munkára fognyi.
- 37 A' hadakozásban azért nem köll meg-döbbennyi, ha szintén valami fzerentsétlenség találná-is magát elő-adni; mivel gyakran a' fzerentse megváltozhatik, és némelkor a' midőn leg-vefzedelmefebbnak láttatik lenni; a' hol penig se fziv, se elégséges segedelem nintsen, ottan minden, vefzedelem alatt forog.
- 38 Ha az ellenfég meg-veretik és meg-futtamatik, aztatt minden kéfedelem nélkül köll kergetnyi és nyomoznyi; a' Hadi-népnek penig mind addig prædálni ne engedteffék, meddig az ellenség tellefféggel meg nem veretett.
- 39 Az ellenségre mentül hamarébb lehet, reá köll ütni hogy magának annyi időt ne nyerheffen, mell alatt erejét és segittségét egyben vehelle.
- 40 Hogy ha valamell Hadi nagy-Ur okos és ditséretes tselekedett, végben viszen, avval ne lokat törődgyék ha szintén némellek nem ditsérnék-is, ámbár bal itélettel volnának-felőle.
- 41 Valamel nagy-Erőffég hogy ha meg-vétetik, tehát a' lakofinak fegyver ne engedteffék, leg-inkább ha már a' viaskodáft meg-szokták és a' fegyverrel tudnak bálni.

- 42 A' szorgalmatos és gyakor kémlés által, fokfzor a' Hadban több vitetik végben, mint kézi erővel.
- 43 Jobb az Ellenség népe között némel kémeket penzel megnyerni, mint sem maga nyájából valakit rendelni; ha pedig ez meg nem lehetne, és az ember elégségesen nem bátoríthatatnék. tehát némellek az ellenfélghez mint főkevények által küldettefennek, hogy így azok által, minden igyekezeti és indulati az ellenségnek, ki-tanultatthaffanak.
- 44 A' Battalliom rendelésében, leg-inkább arra köll vigyázni, hogy arra vagy oldalt, vagy pedig hátul az ellenség ne-űthessen: Ugy a' Squadronok-is távul egy-máftul ne-essenek, hogy így a' gyöngébb és vefzedelemben lévő rész, annál hamarébb, meg-fegittet-heffék.
- 45 Hogy ha az ember, Ellenfélgével akar hartzolnyi, tehát annak ereje tsekélnék ne-tartaffék, hogy így ez által a nép ötett könnyű vára ne végye, sött úgy kölletik magát vifelhnyi, mintha két annyi erővel volna.
- 46 A' Tábor Fő Tifzte mindeneknek fölötte a' Gabonára szorgalmatos gondviseléffel légyen, hogy az kézf-akartva el-ne pazaroltaffék, vagy rontaffék.
- 47 Ha ki valamell Erőfféget meg-akar szállani, jobb arra minden erőből útni, mint sem kevés erővel az alatt fokáig heverni.
- 48 A' Táborban mindétig jó-vigyázással köll lenni, mert az ellenségnek, bár szintén távul volna, nem köll hinni.
- 49 Az Útközét elvesztését, nagy vefzedelem szokta követni, azért egy hirtelen dolgát az útközetre fenki nebizza, leg inkább ha a' fzerentsétlen kimenetelen az egélf Ország romlása forog.
- 50 Az Ellenség ellen gyalázatos rágalmazáft nem illik mondani; mivel az által nem hogy meg-veretnék, hanem még jobban föl-ingereltetik, és görjedez.
- 51 Hogy ha szintén leg-jobb katonái volnának-is az embernek, de ha próbált Tifztek velk nintsenek, kik őket tudnak igazgatni, tehát minden héjános és vefzedelmes.
- 52 A' meg-fzállott Erőffégnek idején köll fegittséget küldeni, leg-inkább ha hallatik, hogy az, a' kire az Erőffég nagyobb dolgai bizva vannak beteges, vagy meg-halálozott.
- 53 A' vakmerőség a' Hadban ritkán fortélos, ha pedig a' dolog már minden reménségen kívül volna, tehát a' batorságos hirtelenség, fokfzor minden tanátskozáft meg-elöz.

- 54 Ha az ember a' Prædat és nyereséget igen óhajtya, az által a' győződelem fokszor el-veztetik.
- 55 Soha fok-féle ellenséggel föl ne köfs, hanem minden tehetségébül azon fzanédokskodgyál, hogy némellekel fzip fzerével meg-békélhefs.
- 56 A' Tábor, mindétig, ugy az ellenség; mint maga erejét és mi-voltát illik hogy jól-tudgya.
- 57 Ki Hadakozását ugy foltattya, hogy el-akarja vezteni, annak mindétig valami nyereségre alkalmatofsága vagyon.
- 58 Ha az ellenség igen pattog, jobb előtte kevés ideig félre állányi, és vigyázni, hogy igy valamell fortélya el-nyerettetheffék.
- 59 Hogy ha a' Fő Hadi-Tifzt el-fogatik, vagy kezd kétségeskedni, és vízfza vonyódni, az által az egézf Tábor fzive el-esik, és igy nagy vezedelemben forog.
- 60 Ha ki a Hartzhoz előbb föl-készül, az a' máfikának félelmet okoz, gyakran ennek fortéllját meg-előzi.
- 61 Valaki máffal kevéségbül hadakozik, annak ritkán fzikott fzerentséjje lenni.
- 62 Ha ki igen tüzes az ellenségén bofzút állani, annak dolgai fokszor rofzul folnak.
- 63 Illik, hogy a' Fő-Hadi Tifzt, Fő-Tifztei indulattyát, hajlandóságát, fzigalmatofságát, érkőltset, és tehetségét, jól föl-vegye, hogy igy tudhafsza, mindenikére hogy mit és mennyit bizhat.
- 64 Mire az ember a' Háboruban nem kinfzerittetik, arra egy hirtelen fejét ne vesse, hanem ha látná annak fzerentsés ki-menetelét.
- 65 Ha a' nyilvánságos ütőzet el-veztetik, és a' meg-vert résznek tartalékban fris népe nintsen, mellel magát ujra megerőfithesse, tehát a' vezedelem annál nagyobb.
- 66 Az szokás fzerint a' Háboruságot hozfzabbittyá, kinek már ellensége kezében volt, és még-is el-bottsátya.
- 67 Ha a' Hadi Fő-Tifztnak valami fzerentsétlensége vagyon, vagy népe vezedelme felül tudófittatik, tehát fzomoru és kétségesnek ne láttaffék, hanem mindétig bator szivét mutaffa.
- 68 Hogy ha valamell Erőffég Oftrommal meg-vézetik, tehát minden váláfztás nélkül a' benne lévőket nem köll le vágni, hanem mindeneknek előtte azokat bántatlan hagyni, kik nem fegyverviselők, és házaikban találtattnak; de leg-inkább a' Fehér népet köll ój'ni. máskülömben erre az Armádának nagy fzerentsétlensége fokzott következni.

- 69 A' ki dolgát a' Háboruban egyedül a' Szerentsére bizza, az vezedelemben forog, és ritkán tart fókáig.
- 70 Vidéki hadi fereget az Eroffégben hagyni, éppen nem tanátsos, ha szintén jó-barátságát mutatná-is.
- 71 Ha a' Háboruban egyedül a' Tifztség azoknak adatik, kik nagy nemből valók, és nem a' kik arra alkalmatofszak, tehát ez által az egéfsz Tábor hibányos.
- 72 A' Fő Hadi Tifzt nagyobb szorgalmatofszága a' legyen, hogy Armádájának mindétig ugy vifelle gondgyát, hogy arra véletlen rá-ütés soha ne leheffen.
- 73 Ha az el-foglalt-Orfság lakofi szivét ki magához vonni kívánnya, a' győző fél Szerentséjével és győződelmivel soha ne kevékedgyék.
- 74 Hogy ha az Országban belső háboru támad, tehát mindeneknek fölötte annak, fő várofa, vagy jobb Eroffégei, jó vigyázás alatt meg ne tartattaffanak.
- 75 Ha az Ellenségnek olly erőffége vagy hele el-foglaltatik, melben leg-inkább bizik, és a' hol Táboránuk és népének taplalására való elesége tartatik, tehát oda vagyon, a' mint-is Táborozása fokáig nem folyhat.
- 76 Hogy ha valamel Eroffég alatt fekvő Tábornak elégséges elesége, vagy szabad járása nintsen, tehát fokáig el nem állhattya.
- 77 A Győződelem után, nem jó igen bátran lenni, a' mint-is a' Strázsák rendeléfi meg ne lankadgyanak. hanem szorgolmatofszabban mint egyébkor föl-állittaffanak.
- 78 Dandár, vagy-is legittó fereg, (Retirada) nélkül, soha egy könnyen az ellenségre nem kől ütni.
- 79 A' Hadakozás nem annyira pénzeli, mint Mesterséggel, Okofszággal és a' katonák bátorságával szokott Szerentséffen foltatni.
- 80 Ki a' Háburuban magáért másokon föllul, ki-akar tenni, annak szükség hogy ifjújúságában oll Mesterségekben szorgalmatofszan oktattaffék, mellek a' Hadakózáshoz tartoznak.
- 81 Ki máft háborura öfztönöz, vagy arra alkalmatofszágot ad 's kinfzerit, annak ritkán szokott Szerentséjje virágozni.
- 82 A' Fő-Hadi-Tifzt leg inkább akkor erefszfe a' Népét az ellenségre mikor kedve tartya, és kívánkozik a' rajta tett gyalázat vagy igazságtalanságért bofzut állani.
- 83 Ha a' Táborban a' Hadi nép, Disciplina és mindennapi dolog alatt nem tartatik, nem tsak véle semmit végben nem lehet vinni; de roszfzaságnál egyebet nem tselefkzik.

- 84 A' Fő-Hadi-Vezér vigyázása (vagy Alansága) azt viheti véghez, hogy derék katonákból álló hadi sereg győzödelmét el-veztheti.
- 85 Hogy ha a' Fegyvervifelő sereg kemény Disciplina alatt a' Fő Hadi vezértől tartatik, tehát arra annál többet lehet bizni, a' mint-is az ollaténról az ellenség többet tart.
- 86 Ha a' Tábor meg-veretik, azért nem szükséges mingyárt meg-fzaladni; hanem a' mennyire lehet erejét magához téríteni, és az ellenséggel megént fzenben állani, leg-inkább hogy ha fris néppel magát egyben veheti.
- 87 Ha az Ellenség némelkor magát félénknek mutattya, és hátra vonyódik vagy meg-futamodik, nem köll nékie mindétig hinnyi, hogy rémült legyen, mivel ez gyakran akartva szokott meg-lenni, hogy így ez által a' Máfika alkalmatofabb helre tfalattafék.
- 88 Hogy ha a' meg szállott vagy Ellenség által környül vett Erőffégnek, segítség küldetik, ezeknek bátorság, a' vivóknak penig félelem okoztatik.
- 89 Valamell helnek oltalmazására, hogy az ellenségnek egy-könnnyen kezére ne kerülhefen, nem tsak jó Comendant, hanem értelmes Ingenieur-is kívántatik.
- 90 Hogy ha a' Fő-Hadi-Tifzt az Erőffég meg-fzállásában katonáit vig kedvel biztattya, és nékiek jó-reménséget ad hogy a' környül szállott helet majd győzödelmessen meg-veszik; ellenben a' Vár Comendántya-is az övéit bátoritsa, hogy az Ellenség iparkodáfit, majd ki-tsapáffal, és egyéb oltalmazáffal fennmivé teszik.
- 91 Ha némel erős helhez erővel jutni nem lehet, tehát aztót mindétig Bloquada alatt tartván, éhséggel köll veztegetni.
- 92 Mennél keményebben az Ellenség Ostromol, annál bátrabban köll nékie ellent állani, mert így gyakran az Ellenség kedve el-efik és azt abban hagyja.
- 93 A' Tsata vagy hartzban ha a' nyereség 's-győzödelem igén idején véletik, hamar rendetlenség okoztatthatik, mely által az ellenség diadalmaskodhatik.
- 94 A' Tifztek egyenetlensége, fokszor az egész Armáda fzeren-tsétlenséget és a' győzödelem nagy akadállya.
- 95 Ollas Had, mell okos Fő-Hadi-Tifzt által vezéreltetik, gyakran többet vízf véghez, bár-fzinte gyöngébb, mint sem nagy erős sereg, ki tudatlan által igazgattatik.
- 96 Jobb mindétig a' közelebb lévő Hatalmafságokkal, mint sem vidékivel Aliancban lenni.
- 97 Azokkal, kik gyakran pártot ütöttek, nem jó tárfságban lépnyi.

- 98 A Strázsák mindétig szorgalmatosan föl-állíttatának bár fsintén láttatik is, hogy az Ellenség két annyi erővel föllül halladtatik.
- 99 Oll népnek, mellnek természete szerint a Hadakozáshoz kedve és szerentséjje vagyon, fo ha háborura alkalmatóság ne adassék, mivel a' nélkül-is ahoz magok hamar okot találának.
- 100 A Fő-Hadi-Tifzt föl-fuvalkodott és kevély ne legyen. hanem magát kedvellő és nyájjos; de mindétig Tekintetes maga-vifeléssel és gravitással föllekítettet.
- 101 Az ollatén Háború nem igafságos, mell a' régi szövettséget föl-bontya.
- 102 Akkor lehet az ellenségre legbátrabban útni, midón az utázásban vagy valamel tsatában meg-fárodott, és meddig magát még meg nem enyhítette.
- 103 Az ellenségnek, mihelelt az Országban lép, eleiben köll menni. és meg nem köll engedni, hogy valami elő-menetele leheffen, hogy így a' fortélt el-ne nyerhesse; de mind-azon-által jó vigyázással a' Tábornak mindétig bé-köll sántzolni.
- 104 Akkor lehet bátran az Ellenséggel ujjat vonni, midón annak népe Uj, nem-gyakoroltatott, és még együtt nintsen; vagy midón annak Fő-Hadi-Vezérje beteg, avagy jelen nintsen: ugy midón más-felül tett győzdelem hallásával. félelemben hajtattott.
- 105 Sok áll azon, hogy ha az ember Ellenségének hatalmát és erejét, de leginkáb természetit és hajlandóságát föl-veheti.
- 106 Ha valamell Erőffég eleséget igen rakva vagyon, az által az Ellenség igen hozzájja szivatik, azért aztott titkon köll tartani.
- 107 Mindeneknek föllőtte ha lehetséges, ollatén Erőffégek foglaltatának-el, mellek által az Ellenségnek az-Országban Paffufa lehetne, mely által-is aztot könnyen magáévá tehetné.
- 108 Ha az ember annak végére mehet, hogy az Erőffégben levő Comendánt a' pénzt igen szereti, aztot könnyen lehet meg-fzállani és el-nyerni.
- 109 Az Erőffég vivásában, a' Mathefis tudásával nagy hafzon hajtatik mind az Oltalmazás, mind penig a' vivásban.
- 110 Hogy ha valamell Erőffég az Ellenség által keményen szorongattatik, és onnand kívánnák őtet el-távoztatni, vagy annak erejét meg tsorbittani, tehát az Ő Erőffégei közül jobbikát köll meg-fzállani, hogy így kinfzerítették amaztot el-hagyni, és magáé-
nak segittsége menni.
- 111 Az alkalmatóság a' Háborúban fokot teszen, azért aztot fo ha el nem köll mulatni.

- 112 Kinek telles hatalma vagyon a' Comandirozáshoz, az, az alkalmatofsággal jobban élhet, mint fem a' kinek Orderre kől várakozni.
- 113 Ha a' Hadi Fő-Tifzt az útközet vagy Oftromban maga jelen vagyon, avval a' nép bátrabban és frillebben hartzol.
- 114 Az Ellenségétül által-futottnak egy könnyen hitelt nem kől adni, leginkább ha valamell Fő-Tifzt.
- 115 Ha az Ember a' Népet szoros és vezedelmes helre vinni kinfzerittetik, tehát azoknak adomány és ajándék ígérteffék, hogy annál bátrabban rajta mennyenek és egy könnyen meg-ne futamodgyanak.
- 116 A' ki valamell Hadi Fejedelemtül gyűlöltetett, vagy kitől a' bofszu-állás tartó, egy könnyen Generálifsá ne választaffék.
- 117 Jobb mindétig az Ellenség-Orfzágában táborozni, hogy fem a' Magáében.
- 118 Az Ellenség szomfzédgyait, a' mennyire lehetséges, jó-akaróvá kől tenni, minek előtte az ember reá menne, leg-inkább azokat, kiktől legittségét várhatná.
- 119 Bár szinte fegyver nyugta, hogy Armifitium köttetett az Ellenséggel; de még-is vásárlás kedvéért annak fok népe egyfzer-is mind az Erősfégen, bé ne botsáttaffék.
- 120 Meddig az Ellenség, népét még lábön tartya, addig a' Regementeket föl nem kől bontani, se valamell népeket el-nem kől ofzlatni.
- 121 Sokfzor meg-történik, hogy a' Fő Hadi-Tifzt bár szintén az Ellenség ellen leg-jobb Hadi-kefzülettel lett légyen, de még-is felőle iratik és hireltetik, mint ha nagy kárt vallott, vagy sebefittetett, avagy penig meg-is holt vólna.
- 122 Ha az ember valahová titkon bé tfapni kívánkozik, tehát mind azok, kik ezen bé-útéft gátolni akrják, tartóztaffanak, vagy tellefféggel meg-vereffenek és le-vágattaffanak, az Armáda penig fietve marchirozzon jó rendtartáffal, hogy fenki el ne szókhessen ki által el-árultattnék: ugy a' helet-is, hová az ember szándékozik, nem kől mindennek ki nyilatkozattni, hogy nyilvánóság ne legyen.
- 123 Ha az ember iparkodáfit, mellel az Ellenségét szorongattya, tovább-is foltattya, és nékie femmit nem enged, tehát avval a' más félnek szivét el-vefzi.
- 124 Azon helnek, mellel az ember meg akar szállani, fekvése és körül lévő tartománnya, igen szűkfég hogy fölveteffék és tudaffék.

- 125 Hogy ha valamell Erőffég Ostrommal el-nyeretik, mellben erős Garnifon vagyon, és féltő hogy abban valami láрма ne támodgyon, tehát eleinten senkinek szállás ne adaffék, leg-főképp, kik feyvert vifelnek, hogy így a' Többi félelemben tartaffék.
- 126 A Fő Hadi-Tifzthez illik, és ahoz köteleztetik, hogy igyekezettit titkon tartsa, és mindétig más iparkodáshoz készüllyön, mint sem magában elvégezte.
- 127 Ha az ember külső-Országra akar tsapni, tehát szükléges, hogy nem tsak annak tartományi, de még lakofi-is jól tudva legyenek.
- 128 Ha ki szerentsés akar lenni, igafságtalan Háboruban magát ne avittsa, vagy annak társafságában lévőkkal ne barátságoskodgyék.
- 129 Ha a' hartzban azok, kiket leg-jobban illet, magokat tunyán vifelik és nem főrénkednek, avval a többieknek alkalmatofság adatik a' meg-futamodásra.
- 130 Bár szintén a' Fő-Hadi Oberfternek legjobb alkalmatofsága volna-is az Ellenségre útni, de még-is Order nélkül ne tselekedgye.
- 131 Az Armádának minden alkalmatofsága a' meg szaladásra hogy ha el-rekefztetik, avval jobban kinfzerittetik az álhotatofságra.
- 132 Fő-Tifztek között az egyenetlenség hogy eltávoztafsék, jobb hogy ennyihány-felé ofztaffanak, hogy így mindenike magáért az Ellenségen ki tegyen, ha tsak az Ellenség ereje engedi.
- 133 Ki Vidéki Orfságban bé-tsapni kívánkozik, az nem tsak a bément Paffusrokra jól-vigyázzon, hanem aztot oll jó-módban hagyva, hogy azon viflza-is térheffen.
- 134 Ha ki a' Hadban mindétig félelmes, az foha semmit ne merézfellyen, ki penig a' szerentsétlenségtől nem tart. és könnyen vefzthet, hamarébb próbálhat. Azért, jobb mindétig a szerencsétlenséget, félelem nélkül, fze-me-előtt forogtattni.
- 135 Nem kölletik a' Pribék vagy kémeket fzemél-válogatás nélkül el-vefzteni, hanem ha az ember nép és eleséggel elégségeffen provifus, tehát az illetén kémnek a' készületet; Hatalmat és erőt lehet meg-mutattni, és azokat szabadon botsáttani, evvel az Ellenség nagyobb félelemben üzetik.
- 136 Nagy fortél, az ellenlégre ol-felül útni, méllet tehetetlennek állit. mivel onnand foha nem vélte volna.
- 137 Az ollatén ellenséget, ki desperatè vak-merón hartzol, nehéz megelőzni.

- 138 Hogy ha az ellenség titkos tanácskozását az ember föl-veheti, annak nehezen lehet győződelmeskedni.
- 139 Ki a' Hadban dolgait halkal és jó tanácskozással kezdi, bátrabb lehet annál, ki egyedül a' Szerentsétül vár.
- 140 Ha a' Szervedő-félnek a hartzban hamarjában segítség nem szereztetik, késő fegedelemmel kevés vitetik végben és szokszor nagyobb vezedelem okoztatik.
- 141 Az űtközetben az ember, nagyobb erejét, az ellenség nagyobb ereje ellen állítsa, leginkább oll népből, mell amavval vinya szokott.
- 142 Ha az Armádában föl zöndült egyenetlenséget idején az ember le nem tsillapítja, tehát továbbra, nehezebb munkával vitethetik véghez.
- 143 Ha az Armádában a' félelem el-hatott, tehát minek-előtte ez elméjkekből ki-vetteffék, a' ki-járás meg-tiltaffék, és alkalmatóságok a' futamodás és el pártolásra meg-gátoltaffék.
- 144 Ha a' meg-verés után szaladni kölletik, tehát az mentül hamarébb lehet meg-légyen, és annak, kinek Országán által köll nyomakodni, a' vezteffégrül femmit nem szükség jelenteni.
- 145 Azon Fő-Tisztek, kikre az el-árultatás gyanósága véleltetik, azokon az űtközet előtt, vagy tellefféggel ki-adaffék, vagy alkalmatóság keretteffék, hogy a' Tszatában jelen ne legyenek.
- 146 Oll nép, mell a' Hadhoz szokott és bátor, jobb hogy mindégig hadakozzon, hogy fem heverjen, és a' hartztül el-fozkjen ; de mind az által, fenki igáfságtalan okbül háborút ne kezdgyen.
- 147 A' meg-futamodott ellenséget, szükség keménnyen kergetni ; de mégis vidék-Országban igen utánna nyomódni nem tanácsos.
- 148 A győződelem után, az a' ki magát vitézül vifelte, megajándékoztaffék, és bősülteffék.
- 149 Sok áll azon, hogy Armádának oll Fő Hadi-Tisztye adattaffék, ki mindeneknél kedves és nem gyűlöltetik.
- 150 Ha valamell város meg-vétegitik, és ki hirdettetik, hogy a' ki nem fegyver-vifelő, annak femmi bántása ne légyen, tehát a' fegyvereffék annál hamarébb el-ozolnak.
- 151 Ki Télen ellenségével hadakozását foltattya, az annak kormányát elforgattya, félékenné teszi, mivel olaszt nem vélt volna.
- 152 Az alá-ásással, vagy Minával, szokszor a' legjobb erőffégek meggyőzetnek, azért ha Minával valamell Erőfféghez lehatt érnvi, idején annak ellenkező-Mináirul köll gondolkodni.
- 153 Az Ellenség az Erőffégtül tovább hátra nem tartóztathatik, mint ha annak némel réfzei el-változtattanak.

- 154 Ha valamell rézfít az Erőffegnek tovább nem lehet tartani, tehát az alá Mina ásottaffék, hogy így még utóllára-is meg tzáfol-tatthaffék.
- 155 Hogy ha valamell Armáda marchiroz, tehát annak Fő-Hadi-Tifztye ne legyen mindétiq egy valamel részénél, hanem majd itt, majd ámot, jól vigyázzván hogy mindenek jó-rendel foly-lyanak.
- 156 A' Fő Hadi-Tifzt hatalma és ereje abban áll, ha a' népét engedelmességben tartya.
- 157 Az ollatén Ellenségre ki tsak folzt és Prædál két felül kól mennyi, egyik rézfzel hogy az ember rajta meheffen, máfikával, hogy huzás és vonyása meg-elözteffék.
- 158 A' Fő Hadi-Tifzt, mindétiq vigyázással foglalatoságban találtoffék, mivel gyakran hamárjában nagy véletlen fzerentsétlenség törté-
ténhetik.
- 159 Fő Hadi-Tifzt jó Hadi-Disciplinát nem tarthat, ha némell vétkezteknek kedvez, és egy általlában által nem hat.
- 160 Ha az ellenség meg-veretik, és el-fzéllett népe magát egyben fzedvén, új-fereggel meg-erősítetttni iparkodik, a' mennyire lehett-séges akadáltoztaffék.
- 161 Ha az ember jó szállást és egyelléget az Ellenségtül nem vár-hot, annál keminyebb és friffebben mégyen rajta.
- 162 Valaki kíván győződelmeskedni, az Igafságát Iftenének aján-ollya, és egyedül annak várja fegetttségét.
- 163 Ha az Ur-Iften az Országot háboruval akarja büntetttni, nem hafznál ott a' vitézség.
- 164 Valahányfzor az Ellenség táborában magát izetlenség elő adgya, mindenkor aztot a' mennyifzer lehet kólletik fzapor-
rittani.
- 165 Ha féltő hogy az Ellenség az Országban be-tsapna, és annak eleiben menetik, jobb külömb-féle sántzokkal a Paffusokon ötet tartóztattni, mint sem azonnal véle hartzolni.
- 166 Ki az Ellenség népe között ki hirelheti, mint ha a' Fő Hadi-Tifzt elesett volna fzerentsés, mert ez által a' maga nyájja meg-
debbenik es kéttsegellé tétetik.
- 167 Ki röpülő Armárával, majd emitt bé-tsap, majd amott huz, vony és folztogat károkat tévén, annak nehéz gallérját megfogni.
- 168 Akkor kóll leg-inkább az Ellenségre üttni, midőn a Fő-Tifz-
tek egymás között veszekefznek, és egyike a máfikátul fűgni nem akar.

- 169 Ha a' Fő-Hadi-Tifzt igen keminy, és a' népét fok munka között nem pihenteti, avval vagy párt ütést, vagy egyéb fzerenstétlenséget okozhat.
- 170 Ki az ő Ellenségével meg akar ütközni, a' népét együtt tartsa, és a' kik más-felé volnának Comandirozva magához vonnya, hogy peng az ellenség aszt ne tselekedheffe, minden móddal tartóztallék.
- 171 Ha az Armádának az ütközethez kedve nintsen, annál hamarabb meggyőzethetik.
- 172 Soha az Ellenségre előbb nem köll ütni minek előtte az Ur-Iften segítségül nem hivatik.
- 173 A' Durtzás és keminy nyaku Ellenséggel, mindetig hafonló móddal köll bányi.
- 174 Egy hirtelen nem tanátsos az Ellenség üres Várofiban Izálloni, bár Izintén nyitva találtottnának-is, mind addig, meddig jól meg nem vizsgáltotik, hogy az Ellenség magát abban nem rójtötte e' el.
- 175 Ki az Ellenségnek hartz alatt a' háta megé kerülhet véletlenül, az ötett hamar zur-zavarban ejtheti.
- 176 Ha az Armáda nagy prædával meg-terheltetett, az reá-ütéffel, hamar elforgathatik.
- 177 A' Fő Tifztek szövettsége és barátságos egyeffége tartya az Armádát az ő jó-fekvésében.
- 178 Az Ollaténok a' leg-jobb Fő Hadi-Tifztek, kik a' hadakozás és nagy dolgokra mint egy születtettek, mindenkor nagyobb állapotok végbenvitelére főrénekfznek.
- 179 Ki a' Hartzban vagy az előtt, fok rabokat fogott, azokra jó vigyázással legyen, hogy a' midőn leg-tüzefzebben harzoltatik, valamiként meg ne Izabadullanak, és hátul kárt ne tegyenek.
- 180 Az ollatén nép, mell még nem gyakoroltatott, az Erőffégekben vitelsék, és ottan naponként a' Hadi fogásokra tanittafsék, hogy így ez után a' mezőn alkalmatoffabb szolgálatot teheffen.
- 181 Ki az ő Ellenségével, a' midőn keminyen feléjje tolódik, eleinten nem hirtelen és hebehurgyázkodik hanem halkal hartzol, a' midőn peng már meg-fárodna, annál nagyobb erővel rajta vagyon, az ollatén emefzt könnyen meg-verheti, és futamodtathatta.
- 182 Ha ki előtt erős Ellenség vagyon, és avval kíván hartzolni tehát a' jobb és Fő-Tifztek közül fenki az Armádátul el-ne bot-sáttollék.

- 183 Ki az ő Ellensége szándékát ki-tudhattya, az oltot annál hamarébb fölverheti, és femmivé teheti.
- 184 Ha az Armáda egy helen nem győzi, és a' nép meg-lankad és meg-rémül, ha lehetséges az oltatén hel el-hagyaffék.
- 185 Vidéki vad nép inkább pénzel fűzeteffék-ki, vagy más móddal elégitteffék meg, hogy fem az Ország némel tartománya nekiek engedreffék, hogy igy körülé hova tovább ne tfipheffen.
- 186 Ha az Armáda elől-járói egyedül azon szorgalmatoskodnak, hogyan jófzagoikat oltalom alatt meg-tarthafsák a' közönséges jót peng el-hallogattyák, könnyen meg-lehet hogy az által az Armáda fzenvédésre kinfzerittetik.
- 187 Az oltatén nép mell még a' Hartzhoz nem szokott, könnyen meg-győzethetik és femmivé tetethetik.
- 188 Ki meg-bágyott Ellenségére, nagyobb erővél reá út, aztot könnyen meg-ronthattya.
- 189 Ki Ellensége utait el-foglallya, hogy se az Armádából, se más felül, femmi nékie nem vitethetik, avval meg-döbbenik és félelemre hajtatik.
- 190 Ha valamell Ellenség az Országban bé-út, és az után vagy egyik vagy máfik hartzban győződelmeskedik, avval az egézf Ország meg-rémül, a' mint-is könnyen vezedelem alatt forog.
- 191 Ifméretlen uton mell előre jól meg nem vizsgáltott, hadi fereggel nem jó jární.
- 192 Nagy fereg, szoros helen kevés ellen nem hartzolhat, a' mint is könnyen meg-éshetik, hogy a' tsekéllebb fél, a' máfikát meg-győzheti.
- 193 Ha a' Hartzolás közben az üres és meg-nyittatott lineák azon-nal bé nem állittattnak, és a' meg-fárott nép föl nem váltotik, az Ellenség könnyen bé-tsaphat, és fortélyát el-nyerheti.
- 194 Ki az Ellenségére akar mennyi, testét étel és itallal meg-terhelyene, Lelkét pengi Istenének ajánollya.
- 195 Hogy ha az Ellenség valamell Erőfféghez közelget, a kapuk-ban lévő Strázsák meg-erőfiteffenek, és mentül jobban lehet vigyáztoffék, leg-inkább a' kapuk soha bé vagy föl ne Zároltaf-fanak, minek előtte elégségeffen meg nem vizsgáltott, hogy az Ellenfég valami titkos agyarkódafi nem de nem volnának e'?
- 196 A' környül szállott Erőffég egyetlenegy Postirumja se hagyas-fék Strázsa nélkül, vélvén hogy oda az Ellenség nem mehet.
- 197 Ha valamel Armáda Ellensége előtt titkon vízfza marchiroz, tehát ejjel a' Táborban Tűz ne tartaffék, hogy igy magokat él-ne árullyák.

- 198 Ha a' Fő Hadi-Tifzt bősülete el véfz, oda van a' Hadi disciplina is.
- 199 Ha az Armádának mennyi kölletik, nem annyira köll a' közel utra vigyázni, mint annak bátorságára, hogy az eleség alkalmatofabbban vitetheffék.
- 200 Ha a' Comendánt észre vefzi, hogy a' reá-bizott Erőffég némel része gyöngve volna, mellért-is éjjel lapagva és titkon meg-hágot-hatnék, arra mindétig jó vigyázással légyen, ha tsak valami más móddal aztot meg-nem erősítettethi.
- 201 A' Hadi Fejedelem mindeneknek előtte azokra vigyázzon, kik nékie az útközetett javafollyák, és jól meg-vizsgállya, hogy kik legyenek azok, ha nem de valami fajnálkozásbul, bősület nyereségébül, vagy magok hafznokbul tselekszik e' ? hogy így annál jobban és mélségeffeben végezhesfen.
- 202 Nem tsak arra köll vigyázni, hogy az Ellenségre erővel hogyan lehetne ütni ; hanem mindennemü fortél és sórénséggel, hogyan lehetne nékie kárt tenni.
- 203 A' ki egyedül magát oltalmazván Hadakoz, való hogy bátrorban mehet, de mindétig több kára, mint hafzna vagyon.
- 204 Mell Had, jó fegyverrel föl nem kézfült, a' már fele-vert.
- 205 A' Fő Hadi Tifzt szorgalmatofan vigyázzon, hogy a' népnek Fő-Tifztei által valami rövidsége ne legyen, vagy meg ne tsalat-taffék.
- 206 A' Regiment büntetés és birodalom vezérlésével szokott tár-tattni, de úgy hogy bofzu állás, irigység és harág tartás ne-lát-toffék.
- 207 A' Hadakozás Tzellya a' győződelem, ki efzt el-nyeri, hafzna és bősülete nevelkedik, nem nizvén aztott hogy mitsoda fortéllal vitetődött végben.
- 208 Nagyra vágyódás és bofzu-állás fokszor az Armáda Főit meg-vakittyák, mel által fok jó tanátkskozások femmivé tetettnek.
- 209 Ambár vezedelem és Próba nélkül a Hadban kevés vitetődik véghez, de még-is mindétig jobb, ha jó Okoskodással a bátrorbb fél valófztatik, és szükség 's-jó-alkalmatofság nélkül, vakmerőség nem tetetik : Azért ha ki a' szerentsétlenséget el-akarja kerfülni, foha magát igen ki ne nyilatkoztaffa.
- 210 A' Hadi Tanátkszásban, minden dolgok nehezebb és vezedel-meffebbnak állittaffanak mint sem eshetnék, hogy így idején kitud-haffék, hogy minden féle elő adandó történetekben el-álhottya é az ember, vagy sem ?

- 211 Ha az ember a' Had minden féle történetire nem elégséges és, láttya hogy Ellenségének ellent nem áthat, jobb a' tűrhető békefélegben megmaradni.
- 212 Hol az Ellenség leg-gyöngébb leg előzőr ottan köll reá ütni, a' hol pedig erőffébb, onnand jobb rendelések legyenek.
- 213 Hogy ha az ellenség valamel Armádát tellefféggel bé-kerített, jó kézűlettel mennél közelebb lehet, bé várottaffék, így a külső-béliek mind jobban efzve tolakodnak, azért a' bé kerítették lóvéfi nem lefznek hafzon nélkül, a' mint is az elsőknék veszedelmét látván az utóbbiak, könnyen megszaladnak.
- 214 Hogy az ellenséget fortállal valamel vizen megkerülheffed, a' hidtfinálás némel készületit nem oda hordasd a' hol által akarsz költözni; hanem vagy alább, vagy pedig főlebb; hogy így amaz ide minden vigyázással lévén annál hamarébb, megtántorittaffék.
- 215 Szerentsés oll Város, mely Békeféleg idején hadakrul gondolkodik.

Közli: dr. SZENDREI JÁNOS.

A MAGY. TUD. AKADEÉMIA HADTÖRTÉNELMI BIZOTTSÁGÁBÓL.

A *Hadtörténelmi Bizottság* 1915. évi munkássága.

A világháború eseményei sok tekintetben a bizottság működését is megbénították. A bizottság nagyérdemű elnöke, *Rónai Horváth Jenő* t. t., altábornagy, a harcztéren szerzett betegsége következtében márczius 2-án elhunyt. Helyébe báró *Forster Gyula* t. t. választatott meg. *Rónai Horváth Jenő* elhunyt elnök felett emlékezésedet *dr. Szendrei János* előadó tartott az Akadémia decz. 13-iki összes ülésében.

A bizottság ez évben folyó ügyeinek elintézése végett öt ülést tartott.

A Honvédelmi Miniszter az 1915. évben is 7000 koronával támogatta a bizottságot és 1270 koronával előfizetett a bizottság kiadványára, a *Hadtörténelmi Közlemények*-re.

Ezen folyóirat XVI. évfolyamában jelent meg, 37 ívnyi terjedelemben, 16 nagyobb tanulmányt és értekezést és 24 kisebb cikket közölt, számo; illusztrációval és műmelléklettel.

Itt jelent meg, a harcztéren hősi halált halt *Thurzó Kálmán* tollából Fogarasi Nádasdy Ferencz gróf tábornagy, pályadíjat nyert élet- és jellemrajza is.

Ujhelyi Péter százados a bizottság segédtagjaul választatott meg.

Folyó ügyei intézése céljából a bizottság, melynek katonai tagjai a háború miatt a közreműködésben nagyrészt akadályozva voltak, 1916-ban január hó 3-án és május hó 5-én tartott ülést.

A bizottság költségvetésének tárgyalása közben Pilch Jenő alezredes, a *Hadtörténelmi Közlemények* szerkesztője, jelentette, hogy a nyomda eddigi 10%-os áremelését újabban 30 %-al ismét emelte.

Dr. Szendrei János előadó ennek folytán javasolta, hogy a bizottság anyagi támogatásért forduljon a M. kir. honvédelmi miniszter úrhoz, a mi megtörténvén, ő Excellentiája a bizottság javadalmazását évi 2000 kor.-val felemelte.

A bizottság által a jelenlegi világháború enlékeinek gyűjtése iránt megindított mozgalom szép eredménnyel jár, a mennyiben újabban ismét 260 tárgyat szállítottunk be a Magy. Nemzeti Múzeumba.

A Magy. Tud. Akadémia májusi nagygyűlésében a Hadtörténelmi Bizottság tagjait újból megválasztotta a következő három évre. E szerint a bizottság tagjai jelenleg : Rendes tagok : Angyal Dávid, Áldássy Antal, Ballagi Aladár, Békefi Remig, Csánki Dezső, Fejérpataky László, Károlyi Árpád, Komáromy András, Márki Sándor, Tagányi Károly, Takáts Sándor, Thallóczy Lajos. Segédtagjai : Breit József vezérőrnagy, Gabányi János honv. őrnagy, Gyalokay Jenő tüzérszázados, Pilch Jenő honv. alezredes, Vágó Ignác ezredes, Ujhelyi Péter honv. százados. A bizottság elnöke báró Forster Gyula. Előadója dr. Szendrei János. A Hadtörténelmi Közlemények szerkesztője Pilch Jenő alezredes.

A bizottság programjához tartozván a *hadtörténelmi múzeum* megvalósítása is, a most folyó világháború alkalmából érkezettnek látja az időt, hogy e kérdéssel foglalkozzék, miért is felhivta a bizottság előadóját, hogy az ügy miben állásáról a bizottság legközelebbi ülésében tegyen jelentést.

K É R E L E M .

A Magyar Nemzeti Múzeum könyvtárának igazgatósága elhatározta, hogy egybegyűjti az összes írott emlékeket és nyomtatványokat, a melyek a most dúló háborúra, ennek előzményeire és okaira vonatkoznak. Mivel azonban minden gondosság és buzgólkodás mellett is megeshetik, hogy a múzeumi könyvtárnak nem lesz módjában minden háborús írott emléket és nyomtatványt megszereznie, kívánatos, hogy ehhez a gyűjtéshez a nagyközönség is hozzájáruljon, hogy így a gyűjtemény minél teljesebb legyen.

A Magyar Tudományos Akadémia kebelében alakított Hadtörténelmi Bizottság is szolgálatába áll e nemes eszmének, hogy ez úton is teljesítse ama magasztos hivatását, mely kötelességévé teszi, hogy nemzeti közérületünkre fölemelő hatással bíró magyar hadi történelem adatait, gondosan összegyűjtse a jövőendő nemzedék és a történetírók számára, egy esetleg később alakítandó magyar hadilevéltár anyaga gyanánt.

Felkérünk tehát minden hazafit, hogy gyűjteményünk gyarapításához hozzájárulni szíveskedjenek.

A gyűjtendő tárgyak :

könyvek, önálló füzetek és különlenyomatok, a melyeknek tárgya a mostani háború, ennek előzményei és okai, vagy a melyekben a mostani háborúra vonatkozás található. Hogy e füzetek vagy könyvek és különlenyomatok versben vagy prózában vannak-e írva, van-e valami tudományos vagy szépirodalmi értékük, az a teljességre törekvő gyűjtés szempontjából nem veendő figyelembe ;

önálló füzetekben megjelent egyházi és világi beszédek, előadások és felolvasások, a melyek a háborúval, előzményeivel és okaival foglalkoznak ;

önálló füzetekben, vagy csak egyes lapokban nyomtatott egyházi és világi, hivatalos és nem-hivatalos körlevelek, köriratok, felhívások, buzdítások, tanácsok, lázítások, utasítások, rendeletek, katonai buzdító és lelkesítő nap-parancsok, rendszabályok stb. ;

önálló füzetekben, vagy egyes hírlapokban lenyomatott háborús vagy háborús vonatkozású énekek, dalok, nóták, versek és imádások ;

a ponyvairódlalom mindenféle terméke, a melynek tárgya a háborúból való vagy vele összefügg ;

háborús vagy a háborúval összefüggő statisztikai kimutatások ;

háborús naptárak ;

háborús térképek ;

szöveges és szövegtelen háborús hangjegyek ;

szöveges és szövegnélküli képes ábrázolások (képek, képecskék, képes levelezőlapok, *műkedvelők által a helyszínen készített fénykép-felvételek* stb.) ;

egyesületek és társulatok, ipari és kereskedelmi vállalatok jelentései, ha bennük valamely vonatkozás van a háborúra ;

mindenféle hivatalos és nem-hivatalos, hatósági és magán plakát (falragasz), a melynek tartalma összefüggésben van a háborúval ;

színlapok, ha rajtuk a háborúval bárminő vonatkozásban levő előadás szerepel, vagy ha az előadást háborús jótékony célra hirdetik ;

a háborúban elesett hősookról kiadott gyászjelentések ;

mindenféle értékpapírok, értékjegyek, hitelpapírosok, hivatali és üzleti nyomtatványok, úrlapok, címkek, meghívók és sokszorosított fényképfelvételek, a melyek a háborúval bármiként összefüggésben vannak ;

legyezők, szalagok, kokárdák, zászlócskák, gyujtóskaulyák, kávéházi, vendéglői és cukrázsdai papíros szalvéták, a melyeken háborús szöveg, térkép vagy kép van és

akárminő más itt fel nem sorolt tárgy, a melyen háborús felírás, vagy háborús ábrázolás található.

A magyar katonai kultúra legértékesebb anyagát fogják alkotni a gyűjteményben azonban *az írott emlékek, a melyek közé: a hadi naplók, a táborokból érkezett levelek és tábori levelezőlapok, harcztéri jelentések, hadi foglyoknál talált följegyzések stb. tartoznak, melyeknek gyűjtésére — az enyészettől való megmentésük végett — különösen felhívjuk a magyar közönség becses figyelmét.*

Nagy hazafias és tudományos szolgálatot tesz az, ki a háborús források után kutató magyar történetírásnak bárminő, de főleg ritkább, nehezebben hozzáférhető, vagy értékesebb magyarországi vagy külföldi, magyar- vagy idegen nyelvű háborús nyomtatvánnyal vagy írott emlékekkel hozzájárul e gyűjtemény minél teljesebbé tételéhez.

A gyűjtött nyomtatványokat és kéziratokat akár a *Magyar Nemzeti Múzeum Országos Széchenyi könyvtárának*, vagy a Magyar Tudományos Akadémia által kiadott *Hadtörténelmi Közlemények szerkesztőségének* (Budapest, VIII. Ludoviczeum-utca 4. szám) kérjük beküldeni.

A naplókra és levelekre nézve megjegyezzük, hogy ezek zárt, lepecsételt és a fölbontás határidejének megjelölésével ellátott borítékban is beküldhetők; ezek nyilvánosságra hozatala tárgyában kifejezésre juttatott kívánalmak a fennálló szabályok értelmében föltétlenül tiszteletben tartatnak.

NÉV- ÉS TÁRGYMUTATÓ

A

Aba nb. Amadé nádor 358, 378. —
 Dávid fia Amadé 373. -- György
 fiai Péter és János 379. — Kompold
 fia Péter 381.
 Abauj vm. 14, 20, 22, 342, 346, 374,
 379.
 Abda-híd 357.
 Abicsk (Szentgyörgyi Ábrahám) 353.
 Abrudbánya 114, 118, 130, 132,
 435—438.
 Adó (XVI. sz.) 14—21.
 Aeneas Sylvius Piccolomini 271, 298—
 305, 308.
 Ágyúk 286.
 Ágyúöntés (XVI. sz.) 33.
 Ahmed basa 91.
 Ahmed Géráj tatár szultán 56.
 Ajkai András 376.
 Alapy Gáspár kanizsai főkapitány 332
 Albák 130.
 Albert m. király 293.
 Albert osztrák herceg 349, 350—353,
 355, 358—367, 375—383.
 Albert esztergomi polgár 376.
 Albrecht osztrák herceg 305.
 Aldobrandini 10.
 Alföld. Nagy Magyar 2.
 Ali basa 66.
 Ali vajda 192.
 Alistál 353.
 Alsó-Ausztria 57, 340, 368, 375.
 Alsó-Fehér vm. 120.
 Alsó-Lendva 57, 59, 90.
 Alsó-Porumbák 164, 165.
 Alsó-Szőlők 65.
 Althan Adolf esztergomi kapitány 331.
 Alvincz 120, 122.
 Ampod alországbíró 371, 372.
 Anagniai János zárai érsek 370.
 András (Baranya vm.) 378.

III. András, ld. III. Endre.
 András győri püspök 369. — zenggi
 püspök 369.
 Angerer Pál nürnbergi kereskedő 323.
 Ankestein (Borlen.) 364.
 Apafi Mihály 84, 98.
 Apáti Dömötör 373.
 Arad 395—407, 410.
 Arái vm. 145.
 Árak 1579-ből 321.
 Aranyos 114, 122, 129.
 Armpruster Pál kamarai számvető 324.
 Arnolt János 337.
 Árva 31.
 Árva vm. 328.
 Árvák (Syrothones) 273.
 Attila 276.
 Atyai Benedek 200.
 Aulich 399.
 Auraniai perjel ld. Vránai p.
 Ausztria 349, 352, 357, 358, 363, 381.
 d'Avancourt tábornok 46, 49.
 Ázsia 225.

B

Babócsa 39, 339.
 Bács vm. 146, 371, 377.
 Bácsi káptalan bandériuma (1498) 4.
 Badeni Lipót örgróf 48, 63, 75, 89,
 98, 101.
 Badin 193.
 Bagi János 204.
 Bagoly István 204.
 Bakabánya védelmi szabályzata 1642-
 ből 427.
 Bakacs Barabás 90.
 Bakony 71, 418.
 Bakócz Tamás 108, 109.
 Bakos Gábor 196.
 Baksa nb. Sóvári György 376, 377, 382.
 Bakyth Pál 30, 34, 335.
 Baiassa család 24. — Bálint 432. —

- Ferencz tokaji főkapitány 196, 331. — János 30. — Menyhért 30, 316, 317, 327, 329.
- Baassagyarmat 196.
- Balaton 41, 88, 339, 409, 412.
- Balázsfalva 387.
- Balbinus cseh jezsuita 302.
- Bálintfi 95.
- Bálintffy Ferencz hadi bíró 197.
- Balku László 441.
- Baló László 120.
- Balog József 439.
- Balogh István 203. — Mihály 205.
- Bána nb. Imre fiai: Zsidó Mihály, Benedek, Imre, és rokonuk Pál fia Pál 377.
- Banderium 3, 6, 23—28.
- Bánfi cs. (aisóindvai) 354, 374. — (losonczi) 380.
- Bánffi János (bolondoki) 6.
- Bánffy Balint 223. — György 129, 205. — Miklós 5.
- Bánffy-Hunyad 129.
- Bánság 133, 140, 146.
- Bányavárosok 8, 31—33, 313, 337, 343.
- Barabás Márton 198, 199, 200.
- Bárány Antal 441. — János 441. — Mihály 439.
- Baranya vm. 19, 320, 378.
- Baranyavár 39.
- Baranyi Antal 440.
- Barbély András 197.
- Barcs 39.
- Bárczai-család 374.
- Bárczy Ferencz abauji táblabíró 197.
- Barkóczy-cs. 41. — István 77, 84, 96, 99. — László 21, 320.
- Barna György táblai assessor 197.
- Baróthy László őrnagy 157.
- Bars vm. 14, 19, 147, 364, 427.
- Barta István vicecolonnellus 204.
- Bártfa 31, 32, 33.
- Baseli zsinat 266, 301, 306.
- Basó Máttyás 25, 326.
- Basta György 10, 35, 225—227, 230, 231, 314, 448—450.
- Báthori András 30, 316, 318, 319, 335, 340. — György 5, 22. — István nádor 20, 24, 316, 318, 325. — István váradi kapitány 327. — István 412, 413. — Miklós 30. — Zsigmond 9, 225, 226, 232, 446—450. — Zsófia 97.
- Bátor-család (ruszkai) 382.
- Battthyányi Ádám gr. 421. — Farkas lovaskapitány 331. — Kristóf 39, 41, 57. — Pál 47, 53, 58, 59, 69, 89—91, 98.
- Baudis őrnagy 403.
- Bauvaise 63.
- Baxa István abauji jegyző 197.
- Bazin 353.
- Bazáni és Szentgyörgyi grófok 5.
- Bebek-cs. 24, 25, 329. — Ferencz 33, 326. — György 30, 326, 335. — János (pelsőezi) 5.
- Bechnia 272.
- Bécs 40, 54, 55, 58, 70, 74—76, 81—85, 88, 89, 93, 95—105, 109, 111, 125, 133, 140, 318, 324, 329, 337, 342, 358—363, 377—382.
- Bécsi tűzértisztek (XVI. sz.) 324.
- Bécsujhely 358.
- Békás 150.
- Békekötés, az 1291. évi 363.
- Beken János, Alaghi 30.
- IV. Béla m. király 349, 371, 375.
- Béla herczeg 375.
- Belgiojoso Barbiano Jakab tábornok 35, 330.
- Belgium 9.
- Beliczay János 441. — Miksa 441.
- Béllavári Miklós szepesi kamarai tanácsos 197.
- Bellusa 147.
- Bem József altábornagy 151, 152, 164, 175, 177—179, 181, 397, 403.
- Benczencz 119.
- Becóthy Ferencz 440. — Kálmán 441. — Károly 441. — László ifj. 440. — Vincze 440.
- Bereg vm. 14, 20.
- Berény 354.
- Bergmann József 404.
- Berizló (grabarini) Ferencz 6. — János 6.
- Berlichingen dragonyos ezred 125.
- Berlin 145, 283, 388.
- Bernárd huszárorrmester 129.
- Berneggi IV. Gundakar 368.
- Bertold salzai szerzetes 368.
- Berzencze 39, 43.
- Besserer Kristóf 8.
- Besztercze 150.
- Besztercebánya 31, 33.
- Bethlen Gábor 423.
- Betlen 162.
- Bettelheim könyvkereskedő 401, 404, 406.
- Bicske 74, 92.
- Bihács 13, 339.
- Bihar vm 18, 145.

- Biró Ede őrnagy 157, 164–171. — Imre 404. — János 205.
 Birtokviszonyok (XVI. sz.) 30.
 Bittse 147, 148.
 Boeckay István 35.
 Boezkó kormánybiztos 403.
 Bodola L. főhadnagy 157, 172.
 Bodza 150.
 Bogdánovits Ferencz 441.
 Boicza 165, 166, 167, 170, 171.
 Bokory őrnagy 184.
 Boldogkó 313.
 Bonfini 287.
 Borberek 120, 121.
 Borgó 150.
 Borgói szoros 152.
 Bori 87.
 Borlen (Ankenstein) 364.
 Bornemissa Gergely egri kapitány 331. — György 338. — Imre kassai kapitány 320, 331. — János tokaji lovaskapitány 320, 348. — János (thengöldi) palotai, majd kassai főkapitány 322, 332. — János szendrői várnagy 331. — János br. 113, 119. — István 202, 203.
 Boros alezredes 405. — János 122.
 Boroszló 288, 306.
 Borsá nb. László fia László erdélyi alvajda 370. — Tamás fia Roland 372.
 Borsmonostori apátság 23.
 Borsod vm. 20, 22, 329, 331, 342, 346.
 Both András (bajnai) 6.
 Bozóki apátság 23.
 Böhm Vilmos őrnagy 157.
 Böleske (Tolna vm.) 14.
 Bölöni M. Sámuel 436.
 Böszörményi Ferencz 441.
 Brád 141.
 Brambachi Bernát passauai püspök 364, 368.
 Brassó 150, 153, 155, 156, 176, 374.
 Braun Erasmus haditanácsos 333.
 Brežina, Laurentius de — krónikája 303.
 Briték hadiszekerei 275.
 Brodarith Klára 223.
 Bruck a. d. L. 93, 144, 145, 358, 362.
 Bruckenthal Sámuel br. 113, 115, 117, 124, 125.
 Buda 8, 28, 31, 34, 85, 92, 145, 189, 225, 227, 233, 313, 328, 329, 339, 352, 357, 367, 374, 384, 402, 403, 412, 414, 419, 427, 434. — ostroma. 1. 314.
 Buda Gergely főhadnagy 203.
 Budafalva 61, 64, 65.
 Budaméri-család 379.
 Budapest 125.
 Buják 194, 339.
 Bukovác 404.
 Bukovina 152.
 Buonvisi nunczius 420.
 Burgau őrgróf esztergomi kapitány 331.
 Bursa 374.
 Buzád-Hahót-es. 374.
 Buzád-Hahót nb. István 354.
- C**
- Cæsar 275.
 Cainenii 172, 174.
 Carthausiak 4.
 Castaldo János 6, 313.
 Catalaunumi esata 276.
 Cephas mester 376.
 Cerneti 152, 155.
 Cesarini bibornok 269, 301.
 Cesati mérnökkapitány 401.
 Chemetey István 338.
 Chermona (Liptó vm.) 382.
 Chia py Kristóf kálói főkapitány 320, 331.
 Chuthy Gáspár 9.
 Clam-Gallas gróf altábornagy 155, 156, 177, 178.
 Coligny 64, 75, 101.
 Condottierik 279.
 Corbaviai grófok 5.
 Cothman kam. tanácsos 147.
 Crécy 276.
 Csaba Ignác hadnagy 174.
 Csacza 148.
 Csák Máté 356, 357, 373.
 Csák nb. Domokos 364. — Márkus fia István 373. — Péter fia Domonkos 373.
 Csákány 60.
 Csáktornya 12, 49, 53, 69, 144, 339.
 Csáky-es. 41, 89, 232. — Ferencz 83, 96, 432. — István gr. 95, 96. — Sándor 439, 440.
 Családi-család 379.
 Csallóköz 74, 77, 100, 101, 353.
 Csallóközi István fia László 353.
 Csanádi püspök bandériuma (1498) 4.
 Csanády Kálmán főhadnagy 174.
 Csányi (Szilágy vm.) 380.
 Csányi Máté fia István 380. — László 401.
 Cseh lovasezred (1551) 8. — várörsegek 11.

- Csehország 29, 189, 265, 267, 270, 271, 273, 277, 280, 281, 300, 329, 330, 335, 342.
 Csejte 315, 329, 342.
 Cseklész 77, 356.
 Csém nb. Bernát, Konrád, Miklós és Seyfried 353, 380. — Óvári Bittó 379.
 Cseményi-család 378.
 Csengeri Sándor 441.
 Csedajev orosz tábornok 387, 388.
 Csepei László százados 123.
 Cséphadaró 270.
 Csepreg 74, 92.
 Cserép 196.
 Cserhát 2, 328.
 Csernovics Péter 402.
 Csesznek 12, 29, 340.
 Csicseri Jób 359, 378.
 Csicsó 192.
 Csikszereda 116, 150.
 Csizsár János 197. — László 436.
 Csukárd (Tornya) 377.
 Csukárdi János 357, 376, 377.
 Csuny 147.
 Csurgó 339.
 Czetz 151, 179.
 Czigán huszárszázados 128.
 Czizovszki Péter 200.
 Czobor Ádám 84, 88, 96. — Márton győri kapitány 332.
- D**
- Dallos őrnagy 405.
 Damjanich János 399, 400, 404—406.
 Dárda 39.
 Deák Pál 205.
 Deáki 354, 356.
 De-breczen 110, 388—393.
 Dédes 339.
 dr. Dékányi Kálmán: Nemesi felkelés számára megállapított egyenruha-tervezet (1806) 205—207. — A Hóra lázadás abrudbányai pusztításának egykorú leírása 435—438.
 Deli György szendrői kapitány 331.
 Délmagyarország 151, 152.
 Deméte (Sáros vm.) 14.
 Demkó Kálmán: Magyarország hadi ereje a XVI. században 1—36, 312—348.
 Dengeleghy Miklós 338.
 Dersffy István kassai főkapitány 11, 30, 331.
 Dervis hatvani bég 196.
 Dési Ádám 204.
 Dessewffy Ferencz 9.
 Detrekő 357.
 Déva 117, 118, 120, 125, 129, 130, 133, 134, 137, 141.
 Devecser 12, 29, 340.
 Dévény 313, 339.
 Dica 346.
 Dietrich Marcell 314.
 Diód 120.
 Diósi György 203.
 Diskánt Ottó német dandárnok 331.
 Distlinger Venczel zárdi kapitány conventiója 321.
 Divinyi Péter 197.
 Dobay őrnagy 401. — András sárosi jegyző 197.
 Dobó-család (ruszkai) 382. — Ferencz 10, 20, 319. — István egri főkapitány 22, 331.
 Dobsza 373.
 Dombay Mihály gyalogosok vajdája Győrött 9, 332.
 Domoszló 381.
 Doroszló 353.
 Dózsa György 108, 109.
 Dömsödi Dániel 440.
 Drágffy Bertalan (belthöki) erdélyi vajda 5.
 Draskovich György kalocsai érsek 332. — János 87. — Miklós 84, 97. — Miklós altábornagy 127.
 Dráva 39, 43, 44.
 Drávamellék 364.
 Dravetzki József 440.
 Draxel Conrad szatmári kapitány 330.
 Drégely 22, 329, 339.
 Drevenyák 388, 392.
 Driska 376.
 Dsingiszkhán 411.
 Duborva 193.
 Dudor 323.
 Dudvág 78, 103, 354.
 Duna 2, 41, 75, 77, 88, 93, 94—96, 99, 102, 103, 193, 195, 328, 339, 354, 357, 358, 363, 365.
 Dunai hajóhad (XVI. sz.) 7.
 Dunamócs. 371.
 Dunáninnen 328, 338.
 Dunántúl 39, 40, 53, 56, 76, 84, 88, 96, 102, 143, 328, 330, 338, 411, 414.
 Dunarév 365.
 Duschek százados 401, 403. — Ferencz 406.
 Dürnkrti csata 368.

E

Ebed fiai Ják és Rajnold 353.
 Ebersdorff kapitány 313.
 Edelstal 147.
 Eger 10, 12, 22, 195, 197, 233, 320, 326, 329—331, 340, 342.
 Egri káptalan bandériuma (1498.) 4. — püspök bandériuma (1498.) 4.
 Egervár 90, 452.
 Egervári-család 383.
 Egerszeg 56, 59, 90.
 Egenruha-tervezet (1806.) 205.
 Ehrenhausen 144.
 Eichinger kapitány 120, 121.
 Elek István 401.
 Elerboch János (monyórokereki) 6.
 Emmerbergi Bertold 359, 366—368.
 II. Endre 365. — III. 349, 350, 353—367, 370, 375, 378—383, 385, 386.
 Endréd 86.
 Engel százados 67.
 Engelhardt tábornok 155, 161—165.
 Eperjes 31, 32, 33, 110, 127, 136, 432.
 Erdély 2, 7, 8, 12, 13, 73, 87, 89, 107, 109—117, 124—126, 137, 141, 146, 150, 152, 178, 180, 226, 230, 327, 328, 340, 341, 351, 370, 401—405, 447, 448.
 Erdélyi fejedelemség 11.
 Erdélyi káptalan bandériuma (1498.) 4.
 Erdélyi püspök bandériuma (1498.) 4.
 Erdélyi vajda bandériuma (1498.) 4.
 Erfurt 349.
 Erdődy Simon püspök 314. — Tamás 316.
 Ernő főherceg 317, 330, 334, 344.
 Ernust János (csáktornyai) 5.
 Érsekújvár 10, 12, 59, 73, 77, 78, 80, 83, 84, 93, 98, 101, 103, 105, 193, 194, 315, 329—331, 337, 340, 342.
 Eschenloer Péter 283, 305.
 Essauloff tábornok 156.
 Eszéki híd 39, 42, 86.
 Esztergom 10, 11, 32, 34, 74—76, 87, 92, 93, 99, 101, 313, 337, 376, 411, 417.
 Esztergomi érsek bandériuma (1498.) 4.
 Esztergomi káptalan bandériuma (1498.) 4.
 Eszterházy Ferencz 84, 86, 96. — János 86. — Mihály 74, 92. — Miklós 87, 427. — Pál 39, 41, 47, 49, 81. — Zsigmond 88.
 Evlia Cselebi 44, 45, 51, 52, 69.
 Eyb Ludwig v. 293.

F

Fábián Dániel 120, 122.
 Fabris Domonkos altábornagy 116, 125, 133, 138.
 Falkonet 33.
 Farkas Fábián putnoki főkapitány 197, 432. — István 205. — Mihály szatmári bíró 197.
 Farkasd 101.
 Farkasfalva 89.
 Fegyverzet. Huszita — 270.
 Fehér vm. 19, 374, 408.
 Fehér-Körös 114, 117, 129.
 Fejérhegy 94.
 Fejérpataky János 203.
 Fekete László főstrázsamester 204.
 Felek 165.
 Fels Lénárt 313, 314, 330.
 Fenes 66.
 Fenyőfalva 150, 153, 157, 165.
 I. Ferdinánd m. király 1, 7, 8, 12, 23, 24, 29, 30, 312, 313, 318, 326, 327, 329, 334, 335, 446. — III. 427.
 Ferdinánd főhg. 225, 227, 229.
 Fertő-tó 74, 101.
 Fische 358.
 Fische folyó 363, 375.
 Fischamend 375.
 Flamandok 277.
 Flenshendorf 357.
 Florenzi zsoldosok (1595.) 10.
 Flossendorf 357, 365, 366.
 Fogaras 116, 118, 150, 153, 156, 158, 162, 164.
 Forgács-család (gimesi) 381. — Ferencz 8, 327. — Simon 201, 223, 315, 316, 331. — Zsigmond 20, 335, 338, 417.
 Forró ezredes 184.
 Főélelmező hivatal 333.
 Földvár 153, 156, 163.
 Fraknói grófok 381.
 Franciaország 276, 397.
 Frangepán grófok 5, 69.
 Frater György 314. — Lajos 440.
 Freiburg 148.
 II. Frigyes német császár. 349, 350, III. német császár 412. — szász választó 30.
 Fritsch alezredes 405.
 Frohleiten 144.
 Fuggerek 31, 67, 343.
 Fulko fia István comes 376.
 Funk kém 198.
 Füleek 9, 102, 104, 196, 315, 339, 451.

Fülöp. Flandriai. — 276. — hesseni tartomány gróf 30. — zárai püspök 370.
 Fürdőhelyek 188—189.
 Fürstenfeld 47, 89.

G

Gábor Áron 152, 160, 172.
 Gadna 195, 196.
 Gál Sándor 156.
 Gáld 120.
 Galgócz 78, 79, 93, 98, 103—105, 315.
 Galgóczi harminczad 323, 324.
 Galiczia 126, 133.
 Galsoni András zárai érsek 370.
 Garam-Szent-Benedek 59.
 Gárdonyi fia Gárdonyi Gereben ura 352.
 Gáspár András 349.
 Gáta 147.
 Gellyei Mátyás 198, 199, 200.
 Gelyénesi-család 379.
 Geréb Péter (vingárti) országbíró 5.
 Gerecs Mihály 204.
 Gereczi Bertalan alezredes 319, 322, 332.
 Geregye nb. Kalmár 357, 383.
 Geregyei-család 383.
 Geren (Vas vm.) 380.
 Gerliczi József br. 123.
 Girincsi István 195.
 Glatz 127.
 Gmunden 144.
 Golikoff ezds 160.
 Gonzaga herczeg 75, 93, 101.
 Goricza 144.
 Goroszló 225, 226.
 Gorupi Péter 200.
 Gosswein Károly 314.
 Gosztony 92.
 Gottermeyer Egyed hadfizető mester 333.
 Gömör vm. 14, 19, 22, 108, 326, 329, 342.
 Gömöri István 201.
 Gönczi János vicecolonellus 203.
 Görgey Sámuel adjutans 203.
 Görlitz 310.
 Gössvitz 144.
 Grafenauer Lipót 333.
 Graz 144, 145.
 Gregoróczy Vincze 330.
 Greiffenseei Landenberg Hermann 368.
 Grottenhjel 177.
 Grottkau 282.

Gurdsi Mohamed pasa 45.
 Guretha fia Mihály 382.
 Gutkeled nb. Lothárd bán és fia László 380. — Mihály fia István 382. — Miklós bán 383.
 Güsszing 366.
 Güsszingi Henrik 373 — Iván 349, 351, 352, 356, 361, 362, 364, 366, 367, 373. — Miklós 373, 383.
 Gyallodi István 200.
 Gyalmár 119.
 Gyalokay Jenő : A biharmegyei nemesi insurrectio 1805-ben 438—442. A nagyszebeni hadosztály felbomlása (1849 jul. 12—20.) 150—187.
 Gyarmat 12, 339.
 Gyepes-Szerdahely 354.
 Gyergyóditró 150.
 Gyergyószentmiklós 150.
 Gyímes 150.
 Gyovad nb. Mikó 356.
 Győr vára 7, 9—12, 29, 57, 71, 72, 76, 86, 90, 92, 93, 101, 103, 313, 329—332, 337, 339, 342, 352, 363, 364, 373.
 Győr vm. 2, 19, 41, 88.
 Győri püspök banderiuma (1498.) 4.
 Győri Ferencz 201, 202, 203.
 György «iz der Vízze» 375.
 Győry Bálint katonaoorvos 337.
 Gyula 13, 340.
 Gyulafehérvár 112, 117, 134, 151, 152, 155, 174, 231.
 Gyulaháza 195.
 Gyulai Ferencz gyalogezred 113, 116, 122, 126, 133.
 Gyulai Sámuel gyalogezred 137, 138.

H

Háború. 15 éves török —. 18, 28.
 Habsburgok 1—3, 29, 31, 36, 312, 329.
 Habsburgi Rudolf 349—351, 361.
 Hadbírói ítélet 1662-ből 197.
 Hadi ereje. Magyarország — a XVI. században 1—36, 312—348.
 Hadi fizető mesteri hivatal 333.
 Hadifoglyok 143—149, 423, 434.
 Hadi költségek (1549—1555.) 340.
 Haditanács, udvari 333.
 Hadi utasítás 279.
 Hadi utasítás. Khevenhüller-féle (XV.) 242—260, 456—473.
 Hadjárat, az 1291. évi magyar-osztrák — 349—386.
 Hag Ferencz 310.

- Hainburg 145, 361, 363, 364, 367.
 Hajdúk 7, 34, 35, 86.
 Hajnácskő 339.
 Hajnik Pál 401, 406.
 Hajóhad, dunai. (XVI. sz.) 7.
 Haller János gr. 205. — László gr. 439.
 Halmágy (Zaránd m.) 117.
 Hamzabek János 451.
 Hangácsy György 204. — Zsigmond 204.
 Haraszi Barnabás 383.
 Hardeck Ferdinánd 330, 418.
 Hardegg Ferdinánd győri főkapitány 314, 317.
 Harder kapitány 330.
 Harminczad 319, 323, 332.
 Harsághy Sándor 204.
 Hasford altábornagy 155, 176, 177, 179.
 Haslau 358.
 Haslauer Ottó 368.
 Hasszán boszniai basa 417, 419. — váci bég 192, 193.
 Hátszeg 113, 117, 119, 128.
 Hatvan 151, 196, 329, 339.
 Haynau 396, 397, 398.
 Hédevári Ferencz 6.
 Heen György nürnbergi kereskedő 323.
 Hegy Zsigmond, altensteini, szendrői kapitány 330.
 Hein Gáspár 314.
 Heister generális 77, 101, 198.
 Helbling Seyfried 383.
 Hellebran Antal ezredes 120.
 Helyőrségek a magyar várakban (1549—1555.) 339.
 Henning százados 119.
 Henrik admonti apát 359, 368.
 Henrik fia Miklós nádor 356, 357.
 Herberstein Gyula báró murányi főkapitány 317, 331. — Ruprecht 313.
 Hermann szentmártoni apát 363.
 Hermány 165.
 Hertelendi szdos 122.
 Hetesér 364—366.
 Heumayer alezredes 450.
 Heves vm. 331.
 Hévízi Zoerard 376.
 Hidegkút (Veszprém vm.) 381.
 Hidvég 90, 200, 201.
 Himberg 362.
 Hoher Pál cancellár 76, 102.
 Hodjetin Hajek-féle hadi utasítás 279—282, 294.
 Hohenfeld generalis comissarius 76, 101.
 Hohenlohe Farkas gróf 39, 40, 42, 43, 45, 53, 63, 64, 75, 78, 94, 101, 103.
 Holdschuch Lázár 330.
 Hollaky alispán 114.
 Hollókó 194, 339.
 Holstein 101.
 Homonnay Gáborné 22. — György 20. — István 20. — János 6. — Miklósné 20.
 Hont vm. 14, 20, 383, 427.
 Hontpázmán nb. Ivánka 381. — János kalocsai érsek 363, 369. — Kozma és Pál 353. — Szentgyörgyi Ábrahám 353.
 Óra lázadás 107—142, 435—438.
 Horn 144.
 Horner Ferencz hadfűzető mester 333.
 Hortobágyfalva 165.
 Horvát bán baderiuma (1498.) 4.
 Horvátország 143.
 Horvát végek 13.
 Horvát-Sárfalu 147.
 Horvát Péter 200.
 Horváth Bertalan 30, 340. — Boldizsár tokaji lovaskapitány 331. — János szendrői kapitány 331. — Mihály 109. — Ödön 406.
 Hrastovecz 144.
 Hrasztina 144.
 Hřib 307.
 Hubertusburgi béke 147.
 Hunyad vm. 113, 118, 120, 134.
 Hunyady János br. 147.
 Hunyor András 204.
 Hussein bég 194.
 Husz János 265. — Miklós 271.
 Huszár Péter pápai kapitány 320, 322, 323, 417.
 Huszita ercdetű szekérvárak 265—311. — fegyverek 270.
- I
- Ibrahim 200.
 Ibrahim basa 66.
 Ibrahim egri pasa 195.
 Iffjú Kristóf tokaji lovaskapitány 320, 331.
 Iharos 192.
 Ihász Dániel alezredes 157, 165, 166, 170—172, 174.
 Iliás 275.
 Illava 147.
 illenföldt Anrdás 330.
 Illésházy István nádor 34, 315, 338.
 Imre Freisingi püspök 367.

- Inczédi Sámuel hadnagy 119, 122.
 Innsbruck 231.
 Ismail boszniai basa 62, 66.
 István (I. Szent-) 411.
 V. István 374.
 István főhg. nádor 387.
 István Deák 204.
 Istvánffy György 204. — Mikiós 338, 417.
 Iszmáil pasa 45, 56, 91.
 Ivanics 144.
 Ivanócz 147.
 Izabella m. királyné 326.
- J**
- Jajnay Károly 147.
 Ják nemzetség 354.
 Ják nb. Ebed fiai Ják és Rajnold 353, 378.
 Jakab zárai érsek 370.
 Jakabffy Simon 440.
 Jáki-család 378.
 Jakusith Farkas 9. — Ferencz győri vicekapitány 332.
 Janicsárok 62.
 János m. király 8, 313, 314, 326, 328, 446. — jesii püspök 350. — zág-rábi püspök 369.
 János Zsigmond 1, 327, 446.
 Jászói convent 23.
 Jászói prépostság 22.
 Jasztrebác 144.
 Jaxith (nagylaki) István 6.
 Jéke 377.
 Jallachich József br. 387.
 Jenő 73.
 Jeremiás moldvai vajda 450.
 Joachim örgróf 314. — Frigyes bran-denburi választó 225, 448.
 Jobbágyok (XVI. sz.) 15.
 Jobbágy összeírások 14—21.
 jobbágy-ság katonai szolgálata 7.
 jobbágytelek a XVI. sz.-ban 14—15.
 Jolsva 451.
 Joó János kir. személynök 338.
 Josa Ferencz 205.
 II. József 107, 109, 110, 112, 122, 124—126, 138, 140—142, 435.
 Jussuf 194.
 dr. Just szdos 134.
 Justh-család (eczpáni) 382.
- K**
- Kabold 364.
 Kádán 411.
 Kaiserstein 103.
 Kajánvölgy 118.
 Kajáta (Sáros vm.) 381.
 Kajdanó 14.
 Kállay Mihály kassai főbíró 197, 320.
 Kalljáni hadnagy 117, 119.
 Kálló 10, 320, 329—331, 342.
 Kálnoki gr. huszárezred 116.
 Kalocsai érsek bandériuma (1498.) 4.
 Kalvásy Mihály tokaji lovaskapitány 331.
 Kamenicz 404.
 Kamp folyó 363.
 Kán nb. László fia László 370.
 Kanizsa 10, 54—58, 88—90, 97, 144, 225, 227, 229, 319, 323, 329, 331, 332, 342, 348.
 Kanizsa ostroma (1664.) 37, 39—44.
 Kanizsai György 6. — János 6. — László 6. — Orsolya Nádasdy Tamásné 329, 342.
 Kapi 313.
 Káplán basa 63, 66, 91.
 Kaplyon nb. Jákó fiai András és Jákó 378, 379.
 Kapornoki convent 23.
 Kaposvár 192.
 Káposztafalva 114.
 Kappeller Ulrik 368.
 Kaprili basa 66.
 Kaproncza 144.
 Kara Mohamed basa, Rumélia beg-lerbége 85.
 Kara Musztafa 45.
 Karánsebes 73.
 Kárász 195.
 dr. Kárffy Ödön : Adalék az 1601-iki hadi eseményekhez 225. — Eger-vára leltára 1558-ból 452. — Ham-zabek János levelei a jolsvai és vá-lkai bírónak 451. — Jelentés Bát-hory Zsigmond vereségéről a Meszes-hegyen 446. — Kászon basa levele Miskolcz városához 232. — Levelek atörök hódoltság korából 192. — Tollkötő Albert a szatmári hős 222.
 Karinthia 29, 340, 342.
 Karlóca 404.
 III. Károly 126.
 IV. Károly császár 268. — V. 312.
 Károly Róbert m. király 354, 377, 380.
 Károlyfejérvár 120, 122, 125, 129, 133, 135, 139, 141.
 Károlyi gyalogezred 125.
 Károlyváros 144.
 Karp alezredes 113, 115, 117—119.

- Kárpátok 327.
 Karva 371.
 Kassa 10, 11, 12, 22, 31—33, 95, 197, 201, 203, 313, 315, 329—331, 335—337, 340, 342, 423.
 Kaszon basa 232, 233.
 Kászon koppányi bég 192.
 Káthay Mihály kallói kapitány 331.
 Katonaorvosok (XVI. sz.) 337.
 Katonai létszámkimutatások 1849-ből 183, 185—187.
 Katzianer János horvátországi főkapitány 8, 313, 328, 331.
 Kazinczy László 442.
 Kázmér brandenburgi örgróf 313.
 Kecskemét 195, 405.
 Kecskvár 43.
 Keczer Ferencz 197. — Sándor 201.
 Keglevich György 9. — Péter 317 327.
 Kehency János vicecolonellus 204.
 Kékkő 13, 339, 340.
 Kemence 193.
 Kemenesalja 56, 90.
 Kemény Lajos: A nemes és vitézlő seregtörvényszék multjából 198. — Adalék Rákóczi Ferencz katonáihoz 203. — Bornemissza levele Diák Imréhez 202. — Egy hadi bírói ítélet 1662-ből 197. — Ónodi János levele Győri Ferenczhez 201.
 Kemény Farkas br. 151, 177.
 Keres 195.
 Kerecsényi László 223, 354.
 Kerekes Gergely 122.
 Kereki István szatmári jegyző 197.
 Keresztúr (másként Pertel) 377.
 Keresztúri György 203.
 Kérő (Szolnok-Dokoka vm.) 380.
 Késmárk 31.
 Keszthely 73, 101.
 Kézdivásárhely 116, 127, 150.
 Khevenhüller-féle hadi utasítás (XV.) 242—260, 456—473.
 Kibledi pasa 45.
 Kielmann András, kielmanseggí, komáromi főkapitány 323, 331.
 Kielmannsegg gyalogezred 62, 67.
 Kindberg 144.
 Kinei útközet 279.
 Kinizsi István százados 157. — Pál 412, 413.
 Királyi bandérium (1498.) 4. — jövedelmek 1591—92-ben 344—346.
 Kis Farkas 46, 89. — Ferencz 204. — István 204. — Lukács 376.
 Kiss Ernő tábornok 396, 397, 399, 400.
 Kisdobos 195.
 Kiskér 195.
 Kis-Komárom 56, 59, 90.
 Kisserejny Mihály kallói kapitány 331.
 Kisséry Pál 318.
 Kisszeben 31, 32, 33.
 Kiszuczca-Újhely 147.
 Kistalmács 170.
 Klapka György 406.
 Klattau 304.
 Kloska Juon 113, 130, 132, 136.
 Knezich 399.
 Koháry István füleki vicegenerális 432.
 Kolin 308.
 Kollonits Siegfried 314, 328.
 Kolozsvár 66, 116, 134, 152, 450.
 Komárom 10, 12, 88, 99, 101, 313, 329, 331, 332, 337, 339, 342, 357, 363, 406, 446.
 Komárom vm. 41, 373.
 Komjáti 316.
 Komlós 378.
 Komlósi Károly 440.
 Kompolti-család (nánai) 381.
 Kompolthy Zsigmond (návai) 6.
 Konstantinápoly 85, 315.
 Koppány 192, 193.
 Koppenzeller tábornok 125, 133.
 Korotna 12, 340.
 Korotnok (Szepe vm.) 382.
 Korotnoki-család 382.
 Korpona 9, 13, 340.
 Kossuth Lajos 387—392, 401—406.
 Kosztka 31.
 Kotori 57, 90.
 Kovách János egri kapitány 331.
 Kovács Gábor 204. — Gusztáv 402. — Zsigmond 401.
 Kozákok. 160, 165, 170, 423.
 Kölked (Zala vm.) 383.
 Köln 293.
 Köpcsény 147, 365, 366.
 Köprili Ahmed 60, 62, 65, 66, 71—73.
 Körmend 56, 57, 59, 71, 72, 90, 91, 98.
 Körmöczbánya 31.
 Körös 32, 33, 125, 144.
 Körö bánya 114, 130, 132.
 Körös patak 131, 132.
 Körtvélyes 147.
 Körtvélyesi Zsigmond 21.
 Kőszeg 47.
 Kőszegi-család 379.
 Közép-Szolnok vm. 18, 318.
 Krajna 29, 342.
 Kraszna vm. 18, 19, 318.

- Krasznahorka 11, 315.
 Kray Pál 107, 123, 127, 129, 130,
 132, 134, 136-142.
 Krems 144.
 Kress főhadnagy 401.
 Krines Bálint német kapitány 320,
 330, 331.
 Kristyor 132.
 Krizsán György 113, 114, 130, 135.
 Krusith János 11.
 Krussova 193.
 Kuczug basa 89.
 Kuczuk Mehemed pasa 193.
 Kulin Imre százados 174.
 Kunigunda Béla herceg felesége 375.
 Kurcsinszky Márton 204.
 Kusamir horvát seregei 71.
 Kusamir (Gucsenics) 92.
 Kurety 114, 132.
 Kuttenberg 303.
 Kühnringi I. Leutold 368.

I.

- La Corona gyalogezred 63.
 La Feuillade 69.
 Ladány 195.
 Ladamér esztergomi érsek 356, 357,
 363, 369, 376.
 II. Lajos m. király 1.
 XIV. Lajos francia király 143.
 Lajta 94, 357.
 Lajtafalu 147.
 Lak 12, 340.
 Lakatos Alajos 441.
 Lakatos Dénes: A székesfehérvári
 Sóstó és Sárrét multjából 408-422.
 Lamberg 93, 96, 330.
 Landeck 313.
 Landor Péter 56, 90.
 Langenlois 144.
 Lapis Refugii karthauzi kolostor (Sze-
 pesség) 326.
 Lascano Márton esztergomi kapitány
 331. — Tamás 11, 331.
 Laskoi András vicekapitány 198, 200.
 Laskod 195.
 V. László m. király 289, 349-352,
 355, 361, 365, 383.
 Latorpatak 166, 168, 172.
 Lázár Lajos gr. 439. — Lázár 401.
 Ledény 193.
 Lednicze vára 319.
 Légrad 44, 50, 57, 90.
 Leiningen gróf 399.
 Lelesz 198.
 leleszi prépostság 23.
 Leltár 1558-ból 452.
 Lenauer Lampert kállói kapitány 321,
 330.
 Lengyel István kanizsai kapitány 320,
 322, 332. — Lőrincz 332.
 VI. Leó császár 276.
 Lenti 57, 59, 90.
 Leslie Walter gróf 85.
 Letenye 43.
 Leuthen 127.
 Léva 9, 11, 13, 104, 332, 340.
 Lévai Zsigmond 6.
 Lichtenvört 144.
 Lichtensteini Ottó 359, 367.
 Lienhardt Márton kanizsai német ka-
 pitány 331.
 Likava 11, 318.
 Lindvai István 374.
 Lipan 306, 307, 309.
 Lipse 106.
 I. Lipót 70, 72, 81-83, 143, 429.
 Lipót seckauai püspök 364, 368.
 Lippa 329, 339.
 Lippai György 37, 38, 43, 51, 54, 55,
 57, 67, 73-85. — levelei Rottál
 János gróffoz 97-106.
 Lippay János udv. titkár 333.
 Lipsky ezds. 160.
 Liptó vm. 14, 19, 320, 328.
 Liszthy 84, 96.
 Lobkovitz herceg 75, 83, 93, 101.
 Lónyay Jakab 197.
 Losonczy-család 380.
 Losonczy Zsigmond 6.
 Lossonczy István 22.
 Lothringen lovasezred 63, 65.
 Lovassági regulamentum 1722-ből
 234-242, 452-456.
 Lőcse 31-33, 110, 136, 137, 139, 313.
 Lőcsei János (Lewtsch.) 33.
 Lőporkészítés (XVI. sz.) 33.
 Lőrincz nádor fia Kemény 359, 378.
 Lövészegyesületek a XVI. sz.-ban 33.
 Lövő 59.
 Lövőldi carthausi atyák banderiuma
 (1498.) 4.
 Lubrinéz 144.
 Lúcsi Csögöd fia András 382.
 Ludány nb. Ludányi Fulka 379.
 Lugos 73, 110, 406.
 Lüders 155, 156, 161, 163, 164, 165,
 171, 172, 174, 176-178.
 Lüttich 277.

M

- Macsala 371
 Maczedoniai Péter kassai kapitány 331
 Madarász Márton kassai jegyző 197.
 Mády Károly 406.
 Magnano 107.
 Mágochy Gáspár 11.
 Magyar-Brettye 119.
 Magyarország bevételei s kiadásai
 1554-ben 341. — hadi ereje a
 XVI. században 1—36, 312—348.
 — lakossága 1552-ben 15.
 Magyaróvár 377.
 Mailsberg 368.
 Majnald fia Ábrahám 354—357.
 Majtény 78, 104.
 Makovicza 32, 313.
 Makraneci János 203.
 Makray László alezredes 157.
 Malatesta Benedek 330.
 Máli Lajos főhadgy. 174.
 Mamhut odabasa 200.
 Mándok 195.
 Mansfeld Károly gróf 8, 9, 314.
 Máramaros vm. 18.
 Marburg 144, 359.
 Marburgiak 368.
 Marchegg 353.
 Marcsoka fia János 382.
 Marczaltó 72, 73, 92.
 Mária-Czell 93.
 Mária Terézia 110, 112, 116, 126, 188,
 422.
 Marica 144.
 Márki Sándor : Adalékok a szabadság-
 harc történetéhez 387—407.
 Maros 118, 119, 125, 134, 137, 153,
 178, 395, 403.
 Maros Solymos 184.
 Maros-Vásárhely 153.
 Marosvölgye 117.
 Maróti-család 382.
 Martalóczok 34.
 Martinevsky lengyel kapitány 406.
 Martinuzzi 314.
 Martonfalvai István 200.
 Maschare tábornok 70.
 Mátra 328.
 Mátra-Bükk 2.
 Matuesinai-család 378.
 Matuznay Sebestyén 9.
 I. Mátyás 108, 271, 272, 274, 275, 283,
 288, 305, 310, 412—414, 446.
 Mátyás főhg. 225, 229, 322, 333, 334,
 344, 419.
 Mátyás erdélyi püspök (?) 369.
 Mátyás huszárezred 156.
 Mayer Kelemen 330.
 M.chkey Ferenc egri kapitány 331.
 Medgyes 166, 174.
 Medici János mantuai herceg 229.
 Medováreza 193.
 Medve Dániel 441.
 Megyei hadak (XVI. sz.) 16.
 Mehmet aga 63.
 Mehmet basa 66.
 Mehemet váradi basa 194.
 Meissai István 364, 368.
 Melda István 204.
 Meneshelyi Mihály 376.
 Menedékkő karthauzi kolostor (Szec-
 pesség) 326.
 Mercière fővezér 227.
 Merényi Lajos : Ibrahim egri pasa
 levele a kassai főkapitányhoz 195—
 197. — Kassa tüzérségi felszerel-
 ése 1640-ben 423—427.
 Mérey Mihály 318, 319.
 Mérgecs (Győr vm.) 380.
 Merkurian 418, 419.
 Merzse fia Benedek 381, 382.
 Messer András szatmári kapitány 330.
 Mesteremberek bére (1570.) 336.
 Mesterházy főhadnagy 128.
 Mestery János 332.
 Mészáros Lázár 389.
 Meszes-hegy 446—450.
 Mesztak 114.
 Mező János 203.
 Mezőhegyes 406.
 Mezőkereszteszi csata 18.
 Micheller István dr. levele Przemysl
 1914-iki ostromáról. 207—218.
 Mies 301.
 Mihály vajda 225, 227, 230, 448—450.
 Mihelény 132.
 IV. Miklós pápa 350.
 Miklós vasvári prépost 380.
 Mikolai-család 380.
 Miksa császár 412, 413.
 Miksa m. király 23, 224, 332, 334, 342.
 Miksa főherceg 9, 22, 225, 229, 333,
 334, 344.
 Miskócz nb. Bars comes 365. —
 Lőrincz 380.
 Miskolcz 232, 233.
 Miskolczi János 440. — Mihály 439,
 440.
 Misza nádor 361, 363, 383.
 Modor 32, 33.
 Mogos 130.

Mohács 325, 329, 414.
 Mohácsi vész 1, 6, 23.
 Molárd János komáromi kapitány 331.
 Moldva 152, 327.
 Monok 339.
 Monoszló nb. Egyed. 374. — Péter erdélyi püspök 369.
 Mons-en-Pevèle 276.
 Montecuccoli Rajmund 37—104.
 Móricz József alezredes 158, 161—163.
 Morosini Albert 376, 385. — Tomasina 370.
 Morva folyó 363.
 Morvaország 29, 147, 189, 267, 329, 342.
 Morva várorségek 11.
 Moson 352, 365.
 Moson vm. 19, 41, 88, 147, 328.
 Mulik Gáspár 332.
 Munkabérc (1570.) 336.
 Munkács 11, 14, 110.
 Mura folyó 43—46, 50—59, 89, 90, 97.
 Mura- és Rábamelléki hadjárat 37.
 Muraköz 44.
 Murány vára 326, 331, 340, 342.
 Murány 11, 13.
 Murányi György 194.
 Muraszombat 59.
 Musztafa Beslia aga 198, 200.
 Mürzzuschlag 144.

N

Nádallja 60.
 Nádasdy Ferencz 37, 40, 41, 46—48, 55—59, 66—73, 79, 82, 83, 85—97, 102—104, 316, 417, 418. — Ferencz tábornagy 126, 127. — Tamás nádor 30, 316, 317, 320, 335, 336, 340, 354. — Tamásné, Kanizsai Orsolya 329, 342.
 Nádasladányi levéltár 85—106.
 Nagy András, figedi, szendrői főkapitány 197. — Sándor tábornok 399, 402.
 Nagybirtokok (XVI. sz.) 29—31.
 Nagycsűr 166.
 Nagy-Enyed 116, 119, 120, 128, 129, 134.
 Nagyfalva 61—65.
 Nagy-Küküllő 153, 161.
 Nagymartoni Simon fiai Simon és Mihály 381.
 Nagyszében 117, 120, 125, 126, 128, 129, 139, 140, 150—179, 184.
 Nagy-Szinszék 118.

Nagyszombat 31, 32, 33, 313, 355, 364, 375.
 Nagyszombati harminczad 323, 332.
 Nagytalmács 164—166, 170, 174, 175.
 Nagyvárad 13, 73, 94, 189, 405.
 Nagyvárad püspök banderiuma (1498.) 4.
 Nagyváthy Ferencz 338.
 Naményi Gábor 204.
 Nana 323.
 Náray Imre 401.
 Nassau gyalogezred 62.
 Naszádosok (XVI. sz.) 7, 12, 337.
 Naszód 116, 150.
 Neczpál (Turócz vm.) 382.
 Neipperg 359.
 Neipperg-család 368.
 Nemesi felkelés 7, 23—28, 205, 438—442.
 Német János 380.
 Német-római szent birodalom 3, 11.
 Német várorségek 11.
 Némethy Ferencz tokaji parancsnok 326, 327.
 Németország 188, 267, 276.
 Németsárfalu 147.
 Nemsova 148.
 Nemteny 193.
 Neudorf 147.
 Neukirchen 144.
 Neustadt 362.
 Niezky-család 378.
 Nikházy György 204.
 Nekmer 279.
 Nischart Henrik haditanácsos 333.
 Nitrai Mihály főhadnagy 203.
 Nogarollis Ferdinánd gróf 324, 330.
 Nógrád 315, 329, 339.
 Nógrád vm. 14, 342.
 Novák főhadnagy 405.
 Nürnberg 266, 269.
 Nyáry Miklós 313. — Pál egri kapitány 331. — Pál 401, 406.
 Nyáassziget 365.
 Nyék 377.
 Nyéky Albert 404.
 Nyirfalva 114.
 Nyitra 147, 355.
 Nyitra folyó 342.
 Nyitra vm. 14, 19, 329, 346, 364, 379.
 Nyitrai püspök banderiuma (1498.) 4.

O

Óbér (Vas vm.) 380.
 Óbuda 32.

Óbudai prépostság 23.
 Oderberg 148.
 Oelsen Hector érsekujvári kapitány 331.
 Offenbánya 119, 130.
 Ojtoz 150.
 Oláhok 107—142, 151.
 Oláhország 152, 154, 167, 168, 172, 174—178, 450.
 Olasz várórségek 11.
 Olehváry Ödön: A Hóra-lázadás el-fojtására vezényelt karhatalom magatartása 107—142.
 Olt 153, 161—166, 168, 172.
 Ompoly 114, 129.
 Ongor (Ungur) János (nádasi) 6.
 Ónod 20, 197.
 Onodi János 201, 202.
 Orbán br. 119.
 Orlát 116, 117, 140, 141.
 Orlay András putnoki vicegenerális 432.
 Orosz József gr. altbn. gyalogezred 116, 126, 133, 136.
 Oroszlány váradi basa 197.
 Oroszok 110, 150, 151, 176, 178.
 Oroszjafalu 195.
 Oroszvár 147, 365.
 országgyűlés. A magyar — két táblára osztása (1540.) 3.
 Országh Zsigmond (guthi) 6.
 Ortmayr főhadbiztos 112.
 Osl nb. Herbert 377.
 Ottokár 358, 366—372, 375, 377, 378, 384—386.
 Óvár 92, 101.
 Ó-Zólyom 342.
 Őrs 381.
 Öttingen gróf 330.

P

Paar 102.
 Paczot 12, 339.
 Paczot Ferencz 338.
 Pákozdi 418.
 Paks 14.
 II. Pál pápa 267.
 Pál hantai prépost 381.
 Pál mosoni főispán 372.
 Pál pécsi püspök 369.
 Palásti Ivánka fia Jób 383.
 Pálffy A bert 406. — Miklós 30, 315, 316, 319, 324, 331, 332, 348, 417, 418. — Pál komáromi kapitány 322, 332. — Tamás 348.
 Pallavicini Sforza gróf 8, 314.

Palóczy Antal 5.
 Palota 11, 12, 339.
 Pándorffalu 147.
 Pankircher György (szalonoki) 6.
 Pannonthalmi apát banderiuma (1498) 4.
 Pányoki Jakab 382.
 Pap János diósgyőri főkapitány 197. — Vilmos alezredes 152, 156, 157, 160, 161, 163—166, 175—178, 180.
 Pápa 11, 12, 29, 71, 73, 86, 90, 92, 101, 340.
 pápai zsoldosok (1595.) 10.
 Párkány 99.
 Patak 97.
 Patay József jászok kapitány 406.
 Pátka 74, 92.
 Paxy János komáromi kapitány 332.
 Pechanz 144.
 Péchy Ferencz 205.
 Pécs 42, 192, 329, 339.
 Pécsi káptalan banderiuma (1498.) 4.
 Pécsi püspök banderiuma (1498.) 4.
 Pécsvár 354.
 Pécsvárad apát banderiuma (1498.) 4.
 Pécz nb. Gergely bán 364. — Lukács 372.
 Pekry Lajos 29, 35, 319.
 Pelz Béla dr.: Beteg és sebesült katonák magyar fürdőikben 188—191. Hadifoglyok Magyarországon a hét-éves háború folyamán 143—149.
 Perczel Mihály alezredes 405. — Miklós 404. — Mór 404.
 Pered 373.
 Perény 380, 381.
 Perényi Ferencz 346. — Gábor 5, 30, 326, 340. — Gáspár 316. — Imre 5. — Péter 25, 314, 316, 318, 326, 335. — Péterné 329.
 Periandro Lőrincz zárai érsek 370.
 Perlak 354.
 Pernegg 359.
 Perner Kristóf 313.
 Pertel (Keresztúr) 377.
 Pest 31, 196, 401, 402, 404, 406, 434
 Péter részöntőmester 33.
 Péter veszprémi püspök 369.
 Peteranez 144.
 Petersdorf 144.
 Pethe Márton cancellár 20.
 Pethő Ferencz 20. — Gáspár 20. — János 30. — Zsigmond felsőmagyarországi alkaptány 197, 432, 433.
 Petneházy auditor 204.
 Pető János kassai kapitány 326, 331.

Petronell 358.
 Pettau 144, 354.
 Pettau urai 368.
 Pfefferhorn tábornok 129, 133, 134.
 Pichler őrnagy 406.
 Pilch Jenő közli: Micheller István dr.
 levelét Przemysl 1914-iki ostromá-
 ról 207—218. — ism. Fest Aladár:
 báró Dévay Pál altábornagy 219. —
 A mi hőseink 220.
 Pillichdorfi Konrád 368.
 Pilsen 266.
 Pio tábornok 65.
 Piski 118, 119.
 Planke János 330.
 Pleasa patak 171.
 Pletyinis 118.
 Plentner gr. vezérkari ezredes 67.
 Pluembl Miklós haditanácsos 333.
 Podjebrad György 267, 271, 283.
 Podmaniczky cs. 25, 327.
 Pok nb. Tamás és Miklós 380.
 Poki-családok (poki s mérgesi) 380.
 Pongrácz Mátvás (dengelegi) 5. —
 Kristóf 197.
 Ponor 122, 129, 130.
 Pórlázadás 109.
 Poroszország 147.
 Porta 13—14
 Portia herceg 79, 83, 96, 105.
 Pottenburg 365.
 Pottendorf 94.
 Pottendorfi Konrád 364.
 Potul vára 354.
 Pozsega 329, 373, 385.
 Pozsony 7, 8, 10, 31—33, 67, 75, 77,
 82, 84, 89, 93, 96, 99, 100, 103—106,
 145, 147, 313, 315, 337, 342, 352,
 356, 363—367, 375, 384.
 Pozsony vm. 19, 328, 354—357, 377.
 Pozsonyi kamara 345.
 Pozsonyi vízvezeték (1597.) 337.
 Pöstyén 189.
 Prága 267, 268, 272, 274, 279, 280,
 344, 447, 450.
 Prágai Jeromos 265.
 Prázmár 156.
 Preiss Ferenc tábornagy 115, 117,
 124—127, 133.
 Prellenkirchen 358.
 Prépostváry Bálint kállói főkapitány
 331.
 Prettner térhadnagy 403.
 Preysach gyalogezred 127.
 Prokop 281, 301.
 Próna (Turócz vm.) 378.

Prónai-család 378.
 Proy Bertalan vértesskapitány 331.
 Przemysl 1914-iki ostroma 207—218.
 Puchamarius 8.
 Pucheim Farkas zólyomi kapitány 314,
 331.
 Puchaimi Albert 367.
 Puchler Gáspár 333.
 Pucho 148.
 Purkersdorf 144.
 Puska-készítés (XVI. sz.) 33.
 Putnok 94, 339.

R

Rába- és morvamelléki hadjárat (1664.)
 37—101.
 Rábaköz 71, 92.
 Rabenwald grófja 367.
 Raby ostroma 278.
 Rácz István 9.
 Rád nb. Benedek veszprémi püspö
 369.
 B. Radák Ádám 441.
 Radéczy István egri püspök 332.
 Radkersburg 47, 57—59, 144.
 Radna 150.
 Radnai szoros 150.
 Radoszló bán 352.
 Radvány 371.
 Rajka 147.
 II. Rákóczi Ferenc 85, 87, 203, 421. —
 II. György kardja 66, 70. — László
 89, 97. — Zsigmond 20, 31, 319,
 331, 338.
 Raminger Jakab tokaji kapitány 330.
 Rappach ezredes 65.
 Ráskai Balázs 6.
 Rátka 451.
 Rátkay Pál 9.
 Ratony István 204.
 Rátót nb. Olivér fia Miklós 382.
 Reesk fia Pál 378.
 Rece 322.
 Regéc 313.
 Regede 72, 89, 90, 92.
 Regensburgi András a krónikás 304.
 Regensburgi haditanács (1664.) 39.
 Regulamentum, lovassági 1722-ből.
 234—242, 452—456.
 Relkovic Neda: Bakabánya védelmi
 szabályzata 1642-ből 427—429.
 Remete 120, 130.
 Reninger Simon 72.
 Reönek 66, 70, 91.
 Rétey György óbester 203.

Réti (Győr vm.) 380.
 Révai Péter 417.
 Révay Lőrincz győri kapitány 332.
 Revistye 147.
 Révkomárom 93.
 Rezneki Herbert 373.
 Rhédey Ferencz 440. — Lajos 439. —
 Mátyás szendrői kapitány 323, 331.
 Ribeaudequin 277.
 Richárd százados 118.
 Rimmik 156.
 Risenberg Putow 280.
 Roggendorf Vilmos 8, 313.
 Rohonc vára 353.
 Rohrau 358, 379—383.
 Roland Szaniszló 337.
 Római szentszék 9. 10.
 Róaa 317.
 Rosenberg György tatai kapitány 320,
 331.
 Rosol Péter szendrői kapitány 331.
 Roszwurm ezredes 419, 420.
 Rottál János gróf 37, 46, 48, 66—68,
 72, 74, 78—85.
 Roussel Claudius tokaji főkapitány 317,
 330.
 Rozgonyi István 5.
 Rozsínko 148.
 Rozsnyó 148.
 Rucher gróf 374.
 Rudolf m. király 9, 23, 322—324, 333,
 334, 343, 346, 347.
 Rueber János 314, 330.
 Riu Vadului 166.
 Rum 58, 72, 90, 92.
 Rumélia 85.
 Rumi-család 353. — Doroszló 354.
 Runtorff Illés érsekújvári kapitány 331.
 Ruzska (Abauj vm.) 382.

S

Ság 339.
 Ság (Sopron vm.) 379.
 Ságvár 12, 320.
 Salamanca esztergomi kapitány 11,
 331.
 Sálap-család (cseményi) 378.
 Salgó 339.
 Saljin olajbég 194.
 Salm Eccius 330. — Miklós gr. 8, 313,
 314, 326, 330.
 Salja Mihály 204.
 Salzachi Bertold 363.
 Salzbach 101.
 Sancthylair Gilbert 330.

Sándor Ferencz 9.
 Sarkady László hdgy. 174.
 Sárkány 155, 156, 161.
 Sárkány Ambrus 354. — István 204.
 Sáros 202.
 Sáros vár 11, 12, 313.
 Sáros vm. 14, 19, 20, 22, 328.
 Sárospatak 11.
 Sárossy Gyula 401.
 Sárret 408—422.
 Sárvár 58, 59, 90.
 Sárviz 409, 418.
 Sásd 39.
 Sasvár 355.
 Sauries 144.
 Savoy dragonyos ezred 116, 126.
 Sbardellato Ágoston váci püspök 8.
 Scharlitius Károly 330.
 Schaunbergi IV. Henrik gróf 367.
 Schellenbergi Markvart 368.
 Schenk-család 359, 368.
 Scherer francia hadvezér 107.
 Schewits ezredes 160.
 Schmidt gr. ezredes 67.
 Schmidt lovasezred 62.
 Schmitterle András hadfizető mester
 333.
 Schneidau lovasezred 63, 65.
 Schottwien 144.
 Schultz alezredes 120, 123, 128, 129.
 Schwadorf 358.
 Schwarzenberg Adolf 315, 330, 418.
 Schwechat 358.
 Schweidnitz 127.
 Schwendi Lázár kassai főkapitány 23,
 314, 328, 330.
 Sebes 313.
 Sebestyén József: Adatok az 1664.
 Mura- és Rába-melléki hadjárat
 és a vasvári béke történetéhez
 37—106. — Két I. Lipót korabeli
 rendelet a várörések garázdál-
 kodása ellen 429—434.
 Sebesültek fürdőikben 188—191.
 Segesd 39.
 Segesvár 161, 162.
 Segney Bálintné 323. — János 323.
 Seldeneck 291, 293, 296, 298.
 Sellye 101.
 Selmezbánya 31, 189.
 Sempte 315.
 Semsey György 197.
 Sennyey Ferencz kallói vicegenerális
 432.
 Sepsiszentgyörgy 156.
 Serédy Benedek 31, 33. — Gáspár 29,

- 316, 318, 319. — György 29, 318.
 319, 327, 331. — ifj. György 22,
 Seregtróvényszék 198.
 Serényi Gábor szendrői kapitány 323,
 331.
 Serguel János aradi naplója 400—407.
 Sibrik-családok (óvári és szarvaskendi)
 379.
 Siegartskirchen 144.
 Siklós 329, 339.
 Silko Menyhért lovaskapitány 332.
 Simén hadnagy 118, 119.
 Simontornya 329.
 Sinai János 440.
 Sipos György 203. — János 204.
 Sitke 352.
 Skala vára 280.
 Slezia. Fabianus de — 33.
 Só 317.
 Solymos 118.
 Somlyó 448.
 Som-Somi-Jósa temesi gróf 5.
 Sommeraui Konrád 368.
 Somogy (Valkó vm.) 380.
 Somogy vm. 2, 19, 55, 86, 357—374.
 383.
 Somogyvár 12, 339.
 Somosi-család 379.
 Somoskő.
 Soós cs (sóvári) 376.
 Sopron 31, 32, 33, 47, 88, 92, 101.
 Sopron vm. 19, 41, 328 364.
 Sóstó 408—422.
 Souches 39, 59, 74—77, 84, 87, 89,
 96—103.
 Sóvár 313.
 Spanyol várórségek 11.
 Spanyolország 103.
 Sparr tábornok 47, 48, 50, 61, 76, 89,
 101.
 Sparr gyalogezred 63.
 Speciacasa. Zamarya de —, veszprémi
 kapitány és újvári vicekapitány
 317, 331.
 Spik táb. 65.
 Spinai Péter 376, 384.
 Spinola Oktavius kassai német gyalog-
 os kapitány 323, 330.
 Splényi br. huszárezred 116.
 Spork tábornok 65, 103.
 St. Pölten 144.
 St. Lorenz 144.
 Stadecki Hartnid és Leutold 359, 367.
 Stájerország 29, 57, 340, 342, 371, 372.
 Starhemberg 362.
 Stefk fia Miklós 382.
 Stein ezredes 177, 178, 179.
 Stoffel Henrik ulmi kapitány 304.
 Stojanovich őrnagy 115, 118, 119.
 Streckfuss Adolf 388.
 Strelieciak 277.
 Strozzi 40, 42, 43, 46, 89, 97.
 Stubenbergiek 359.
 Stubenbergi Frigyes és Henrik 367,
 Stubnya 189.
 Sturm tábornok 125, 133.
 Sudomer 279.
 Sughó István 441. — László, 441.
 Sukod fia László comes 376.
 Sused 144.
 Susko 147.
 Sümeg 90.
 Szabadságharcz történetéhez adalékok
 387—407, 422.
 Szabó András 204. — Ferencz 203. —
 István 203, 204. — Jakab 203. —
 János 203. — Mihály 203, 204. —
 Pál 435, 436, 438. — Samu 203. —
 Zsigmond 203, 204.
 Szaboles vm. 318, 377.
 Szádvár 11, 321.
 Szakadát 165.
 Szakoleza 32, 33.
 Szakonyfalva 61.
 Szalay Mihály 205.
 Szamos 134.
 Szamoshegy 195.
 Szapolyai István nádor 5, 413. —
 János 1, 2, 8, 24, 31. és ld. János
 király.
 Szársomló (Baranya vm.) 378.
 Szarvaskend (Vas vm.) 379.
 Szász-Régen 116.
 Szászsebes 117, 119, 129, 176.
 Szászváros 118, 129.
 Szatmár 327, 329—331, 340, 342.
 Szatmár vm. 20, 318, 382.
 Szatmár Németi 10, 222, 224.
 Szathmáry Miklós szatmári helyettes
 főkapitány 331.
 Szávich Markó 452.
 Széchi Miklós 6.
 Szécséni Miklós 195.
 Szécsény 12, 194, 196, 339, 451.
 Szecsőd 70, 91.
 Szeged 145, 155, 329, 404—406.
 Szegedi János quartélymester 203.
 Szegszárd 329, 339.
 Székely Lukács (kövendi). 354. —
 Miklós 9. — Mózes 231.
 Székely határőrök 116.
 Székelyek grófja banderiuma (1498.) 4.

- Székelykeresztúr 177.
 Székelyhíd 73, 84.
 Székérvár 265—311.
 Székesfehérvár 11, 32, 71, 73, 74, 92, 101, 225—229, 329, 330, 352, 357, 406.
 Székesfehérvári nagyprépost, káptalan és kisprépost banderiuma (1498.) 4.
 Székesfehérvári Sóstó és Sárrét 408—422.
 Szekszárdi apát banderiuma (1498.) 4.
 Szelibe 101.
 Szelindék 166.
 Szemere Bertalan 402.
 Szempcezi harminczad 323, 324, 332.
 Szempcezi vám 319.
 dr. Szendrei János: A Khevenhüller-féle hadi utasítás (XV.) 242—260, 456—473. — Soós Elemér: Ráho végvár története, hadi és mű-leírása. 443. — Soós Elemér: A tihanyi vár története, hadi és mű-leírása 444.
 Szendrő 10, 77, 104, 196, 329, 331, 340, 342.
 Szentgotthard 56, 59—61, 72, 73, 90, 91, 98, 100, 101.
 Szentgotthardi apátság 23.
 Szentgotthardi esata 37, 65—68, 70.
 Szentgyörgy (Zala) 144, 353.
 Szentgyörgyegyház 377.
 Szentiványi József 440.
 Szentkereszti István br. 439.
 Szentmáriai (Kedhely) monostor 365.
 Szent-Márton 12, 313, 320, 339.
 Szentmihály vára 353.
 Szentpál 192.
 Szentpéter 196.
 Szentpétery István tokaji főkapitány 197.
 Szepes vm. 19, 20, 22, 326, 328, 335, 346.
 Szepesi harminczad 319.
 Szepesi kamara 345.
 Szepesség 135, 313, 326, 342.
 Szepesvár 313.
 Szerb despota 5, 7.
 Szerdahely 70, 91.
 Szerém vm. 146, 329.
 Szerémi püspök banderiuma (1498.) 4.
 Szerenes 20, 326.
 Szigetvár 9, 12, 42, 320, 329, 339, 340, 342, 354.
 Szigüiget 11.
 Szilágy vm. 380.
 Szilágyi Ferencz 441.
 Szilázia 148.
 Sziléziai fejedelmek 1421-iki egyezség-levele 282.
 Szinán nagy vezér 417.
 Szinnyi-Merse-család 382.
 Szitnya 13, 340.
 Szkore 165.
 Szlankamen 374.
 Szlávi Antal 441.
 Szlavón részek 341.
 Szlavón végek 12, 13, 339.
 Szlavónia 44.
 Szodoray András 205.
 Szokoly (Zokoli) Albert 6.
 Szolcsva 119.
 Szolnok 22, 87, 196, 329, 339.
 Szolnok-Doboka vm. 380.
 Szombathely 71, 74, 92.
 Szondy György 22.
 Szöcs György 203. — Mihály 203.
 Szöllös 326.
 Szpahik 62.
 Sztankay András profontmester 204.
 Sztárai-család 379.
 II. Szulejman 1, 8, 9, 414, 415.
- T**
- Tabor 293.
 Tabor hegy 272.
 Tacitus 325.
 Taglich János órás (1591) 337.
 Tahy Ferencz kanizsai főkapitány 30, 332, 340. — János 316.
 Tállya 313.
 Tamás fia Sinka 382.
 Tapán-család (haraszi) 383.
 Tárcsapajzs 270.
 Taró István 353.
 Tarródy István 338.
 Tasso Hannibal tatai kapitány 1, 49, 50, 65, 331.
 Tasso gyalogezred 63.
 Tata 11, 12, 29, 313, 320, 331, 339.
 Tatárjárás 411.
 Tatárok 59, 447.
 Tatárszentmiklós 194.
 Taus 301.
 Telekessy Imre kassai főkapitány 316, 319, 326, 331.
 Telepítés 146—147.
 Tellersbrunni Bertold 368.
 Temesi gróf banderiuma (1498.) 4.
 Temesvár 22, 110, 138, 329, 335, 339, 402—405.
 Tengerdi Tivadar székesfehérvári prépost 352, 379.

- Teuffel Mátyás 8, 9, 314, 330.
 Teuffenbach Kristóf kassai generális főkapitány 9, 315, 328, 330, 359.
 Thököly Imre 85, 87.
 Thuolt Ignác szds 174.
 Thurn gr. 440.
 Thurn Miklós 313.
 Thúry György 332.
 Thurzó Elek kincstárnok 24. — György 30, 417.
 Tiba (Üng vm.) 378.
 Tibor község 123.
 Tihany 11, 12, 29, 340.
 Timár Mihály 203.
 Tirol 147.
 Tiroli gyalogezred (1551.) 8.
 Tisza 2, 8, 195, 328.
 Tisza-Kürt (Heves vm.) 14.
 Tisza-Várkony (Heves vm.) 14.
 Tisztek fizetése a XVI. században 317—318.
 Titeli prépost banderiuma (1498.) 4.
 Tófői Barnabás 383.
 Tokaj 10, 33, 326, 329—331, 336, 337, 340, 342.
 Tokodi Imre 440. — János 441.
 Tollkötő Albert 222—224.
 Tolna 14.
 Tolna vm. 20, 408.
 Tolnai Ferencz 200.
 Tomaj 372.
 Tomaj nb. Dénes 380.
 Tomesányi József 402.
 Topánfalva 118, 123, 436.
 Toplicza 144.
 Torda 225, 230.
 Torda-Aranyos vm. 130.
 Torna vm. 20.
 Tornya (Csukárd.) 377.
 Toroczko 119, 133, 134.
 Toroczko-Szent-György 119, 122.
 Toscana Lipót fhg huszárezred 116, 126, 133.
 Tót Márton főstrázsamester 203.
 Tótfalu 61.
 Tóth Ferencz 440.
 Tóth Zoltán: A huszita eredetű szekérvár 265—311. — A magyar lovasság regulamentuma 1722-ből 234—242, 453—456.
 Tótszág 338, 385.
 Tournier Fülöp olasz ezredes 331.
 Tölgyes 150.
 Tömös 150.
 Tömösi szoros 152, 178.
 Törcsvár 150.
 Törcsvári szoros 152, 178.
 Tördemiczi Péter fiai János, Pál, Vid 381.
 Török Bálint, enyingi 25. — Ferencz 316. — Gábor kormánybiztos 404, 405.
 Török háború 15 éves 9.
 Török hadifoglyok (1686.) 434.
 Török hódoltság 192—195.
 Törökország 128, 198, 392.
 Törökök 1, 2, 6, 7, 9, 11, 18, 20—22, 30, 32, 38—40, 46, 48, 49, 53—66, 69, 73, 75, 78, 79, 87, 90—105, 172, 225, 313, 328, 331, 339, 415—421, 428, 429, 432—435, 449.
 Traisskirchen 144.
 Trani 370.
 Traun gr. 76, 101, 102, 104.
 Trautmannsdorf gr. testőrkapitány 67.
 Trencsén 13, 32, 33, 104, 147, 340.
 Trencsén vm. 19, 320, 328.
 Trencséntelep 189, 190.
 Trencsény János vicecolonellus 204.
 Triskral 144.
 Tschchy György 323.
 Tudertoi Henrik zárai érsek 370.
 Túr 193.
 Turn-Severin 152.
 Turócz vm. 20, 328.
 Turtočka 148.
 Tüzbék 39.
 Tüzérek 12.
 Tüzérség (XVI. sz.) 7, 337, 338. — zsoldja (1574.) 336.
 Tüzérségi felszerelés 1640-ben 423—427.
 Tüzértisztek (XVI. sz.) 324.
 Udvarhely 192.
 Udvarhelyi György abauji alispán 197.
 Ugoesa vm. 20, 326.
 Ujarad 404.
 Ujbánya 427.
 Ujfalusi György 202.
 Ujlaky Lőrincz herczeg 5.
 II. Ulászló 108.
 Ulászló cseh király 288.
 Ung vm. 22, 146, 328.
 Ungnad Dávid a haditanács elnöke 333. — János 314. — Kristóf 330.
 Unterwaltersdorf 359.
 Ursenbek gr. kapitány 67.
 Ursz Miklós ld. Hóra.
 Uz 150.

V

- Vác 193.
 Váci püspök banderiuma (1498.) 4.
 Vadász 339.
 Vág 78, 83, 98, 101, 103—105, 147, 148, 342, 373.
 Vágbeszterce 147.
 Vágnyhely 147.
 Vajay br. 147.
 Vajda Antal szatmári főkapitány-helyettes 323, 331. — Kristóf győri kapitány 320, 332. — főhadnagy 130, 132.
 Vajda-Hunyad 117.
 Valkó vm. 382.
 Vallon várórségek 11.
 Valpó 339.
 Valva 14.
 Vám 319.
 Várad 340.
 Várady Gáspár 338.
 Varasd 32, 33, 144.
 Varasi (Valkó vm.) 380.
 Várday István 223.
 Várgede 339.
 Vármegyék seregei (XVI. sz.) 13—23.
 Városaink seregei a XVI. sz.-ban 31—34.
 Városok hadi illetékei (XVI. sz.) 7.
 Varsány 12, 29, 340.
 Váry kapitány 403.
 Vas (Komárom vm.) 377.
 Vas vm. 41, 56, 88, 91, 328, 353, 364.
 Vasady Gáspár 338.
 Váson 73, 101.
 Vasvári béke 72—85.
 Vécsey gr. tábornok 399, 401, 403. — József br. 442.
 Végles 11, 342.
 Vég-Szendrő 329.
 Végvárok 338—344.
 Végvárok megvédése (1498.) 5.
 Végvárok őrségei (XVI. sz.) 7, 10—13.
 Velence 360, 385.
 Venczel cseh király 272, 280, 281.
 Vendég fiai Miklós, Simon és Tajma 379.
 Vendéggy Gáspár 204.
 Verancsics Antal 316.
 Verespatak 437.
 Verner Imre 441.
 Verőcze (kis porta) 14.
 Vess (Heves vm.) 14.
 Veszprém 11, 12, 73, 98, 101, 198—201, 329, 339.
 Veszprém vm. 2, 41, 88.
 Veszprémi püspök banderiuma (1498) 4.
 Veszvény 165, 166, 170, 174.
 Veszteségi lajstrom 1849-ből 182.
 Vida Dániel őrnagy 158.
 Vin, de — gyalogezred 125, 138.
 Virje 144.
 Vischer Mihály tokaji vicekapitány 323, 330.
 Visegrád 313.
 Visnyó 195.
 Visonta (Heves m.) 14.
 Vitalis fiai Herbert, János és Ruben 380.
 Vitelli Sándor 10.
 Vitnyédy 97.
 Vizkelety Pál 338.
 Vizsoly 14, 202.
 Vízvezeték Pozsonyba (1597.) 337.
 Vledény 155, 156, 161.
 Vodicsai-család 352. — Radoszló bán 364, 375.
 Vörös Antal 402. — Ignác 401.
 Vöröspatak 119.
 Vöröstorony 150, 155, 157, 165, 167, 168.
 Vöröstoronyi szoros 153, 178.
 Vránai perjel banderiuma (1498.) 4.

W

- Waidhofeni csata (1431.) 305.
 Waldeck gen. 60, 61, 75, 101.
 Wallseei II. Eberhard 368.
 Wassenhoven mérnök 44.
 Weisz Miklós 353.
 Wenckheim Béla báró 402.
 Werner budavári bíró 374.
 Wertner Mór: Az 1291. évi magyar-osztrák hadjárat 349—386.
 Wesselényi Ferencz nádor 87, 40, 41, 73, 76, 77, 81—83. — István br. 439. — László tokaji vicegenerális 432.
 Wette Mária, Armpruster Péter kamarai számvevő felesége 324.
 Wied gróf 67.
 Wiener-Neustadt 145.
 Wiener András pozsonyi kamarai pénztárnok 343, 344.
 Wildhaus 359.
 Wildhausiak 368.
 Wildon 144.
 Wildoni Hartnid 359, 367.
 Wisegrad 267, 271.
 Wlczek 281, 298, 303, 308, 310.

Wolter 359.
 Worzen Stoigeli 374.
 Württemberg dragonyosezred 125.

Z.

Zádory János lovaskapitány 331.
 Zágráb 32, 33, 144, 352,
 Zágrábi püspök banderiuma (1498.) 4.
 Zala vm. 19, 56, 90, 354.
 Zalatna 114, 118, 120, 123, 132—141.
 Zápolya ld. Szapolyai.
 Zára 370.
 Zaránd vm. 118, 119, 130, 138, 142.
 Zárkándy Pál 9.
 Zay Ferencz kassai főkapitány 316,
 318, 327, 331.
 Zdrapc 132.
 Zeik János 119.
 Zelebeg (Komárom vm.) 377.
 Zelemér fia Zádor 377.
 Zeleméry László érsekujvári főkapitány
 331.
 Zeller Mihály 324.
 Zeltling Károly Lajos 330.
 Zemplén vm. 14, 19—22, 320, 346.
 Zengg 12.

Zichy 103, 388, 393, 394.
 Zigárd 101.
 Zižka 269—282, 286, 290, 302, 304,
 308, 310, 311.
 Zobel ezredes 67.
 Zobori apát banderiuma (1498.) 4.
 Zólyom 11, 331, 332.
 Zólyom vm. 19, 320, 329.
 Zrinyi György kanizsai főkapitány 316,
 332, 348, 417. — Miklós 340. —
 Miklós a költő 9, 30, 37—54, 64,
 72, 73, 87, 88, 97, 99, 103. — Péter
 47, 69, 81, 84, 87.
 Zrinyi-Újvár 54, 55, 57, 58, 73, 89,
 90, 97, 98.
 Zrinyi-Újvár ostroma (1664.) 43, 44,
 45—53.
 Zsámbók nb. Einard bácsi ispán 371. —
 fia János 377.
 Zsegra (Szepes vm.) 381.
 Zsidó Benedek, Imre, Mihály 377.
 Zsidópatak 379.
 Zsigárd 379.
 Zsigmond m. király. 266, 267, 274,
 303, 310.
 Zsitovieczky 406.
 Zsoldos katonaság 7—10.
 Zsolna 147.

